

O'zbekiston Respublikasi
Xalq ta'limi vazirligi
Nizomiy nomidagi
Toshkent davlat pedagogika universiteti



MARKAZIY OSIYO TARIXINING DOLZARB MUAMMOLARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari
2022 yil 25 noyabr



**NIZOMIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

**O‘ZBEKISTON TARIXI
KAFEDRASI**

**MARKAZIY OSIYO TARIXINING
DOLZARB MUAMMOLARI**

*xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari
Toshkent, 2022 yil 25 noyabr*

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ
ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ**

*Материалы международной научно-практической конференции
Ташкент, 25 ноября 2022 года*

**ACTUAL PROBLEMS OF THE HISTORY OF
CENTRAL ASIA**

*Materials of the international scientific and practical conference
Tashkent, November 25, 2022*

Toshkent - 2022

Markaziy Osiyo tarixining dolzarb muammolari. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Тошкент, 2022 yil 25 noyabr. 436-bet.

Mazkur to'plam Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti rektori tomonidan 2022 yil 2 fevralda tasdiqlangan xalqaro konferensiyalar o'tkazish rejasiga asosan "O'zbekiston tarixi" kafedrasini tomonidan tashkil etilgan "Markaziy Osiyo tarixining dolzarb muammolari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallaridan shakllantirilgan bo'lib, to'plamdan O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan o'ndan ortiq davlat va xususiy oliy ta'lim muassasalari va ilmiy tadqiqot institutlari, Qirg'izistonning bir qator oliy ta'lim muassasalarining professor-o'qituvchilari, tadqiqotchilari va magistrantlarining o'zbek, rus, ingliz tilida yozilgan yuzga yaqin ilmiy maqolalari va tezislari o'rin olgan. Ilmiy maqolalarda Markaziy Osiyo tarixining turli davrlaridagi tarixiy jarayonlarning tavsifi va turli dolzarb masalalari aks ettirilgan. Mazkur konferensiya materiallaridan oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari, magistrantlari va talabalari, tadqiqotchilar va barcha qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Mas'ul muharrir: **Z.A.IIhomov**, tarix fanlari nomzodi, professor.

Tahrir hay'ati **N.Egamberdiyeva**, tarix fanlari doktori, dotsent

a'zolari: **N.Xidirova**, tarix fanlari nomzodi, dotsent

F.Hayitova, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Taqrizchilar: **X.Jumaniyozov** - siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

R.Mulladjanova - pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

O.Raxmatullayeva – tarix fanlari nomzodi, dotsent

Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universiteti Tarix fakulteti
Kengashining 2022 yil 2 dekabr 4/3-sonli yig'ilishi Qarori bilan nashrga
tavsiya etilgan.

KIRISH

Markaziy Osiyo qadimdan Sharq va G'arbni, Shimol va Janubni bog'laydigan yo'llarning kesishuvida joylashgan bo'lib, strategik ahamiyatga ega hudud hisoblanib kelgan. Markaziy Osiyo davlatlari o'zining qadimiy va mushtarak tarixiga ega bo'lib, savdo va iqtisodiy, madaniy va ilmiy sohalardagi aloqalari ko'p asrlik an'analariga egadir.

Markaziy Osiyoda davlatchilik jarayonlarining shakllanishi, rivojlanishi va taraqqiy etishi, aholisi, xo'jaligi, sug'orish tizimi va sug'orish inshootlarining barpo etilishi, mintaqada turli davrlarda hukm surgan davlatlar va sulolalarning boshqaruv masalalari, xalqaro miqyosdagi siyosiy va iqtisodiy munosabatlari tarixining o'rganish borasida so'nggi yillarda ko'plab ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan bir qatorda Markaziy Osiyo xalqlari tarixining zamonaviy tarixshunoslik tadqiqotlari, Markaziy Osiyo davlatlarining Yevropa ittifoqi va boshqa xalqaro tashkilotlar, jahon hamjamiyati bilan va ayni vaqtda O'zbekiston Respublikasining Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan hamkorligi masalalarining tarixiy nuqtai nazardan tadqiqi bugungi kun tarixchilari oldida turgan muhim va dolzarb masalalar sifatida e'tirof etilishi shubhasizdir.

Zamonaviy tarixshunoslik tadqiqotlarida tarix faniga qo'yilayotgan talablar o'tmishni sinchiklab o'rganish, jamiyat oldida turgan muammolarni bor murakkabligi bilan baholash, ularni hal etishga bo'lgan yondashuvlar va nuqtai-nazarlarni tahlil etib, ulardan bugungi kun uchun zarur xulosalarni chiqarishni talab etadi. Tarixni o'rganishga bo'lgan munosabatning turli siyosiy tuzumlar ta'sirida o'zgarib turishi bugungi kun tadqiqotchilari oldiga uni xolisona tahlil qilish va obektiv ilmiy xulosalar chiqarish kabi katta va mas'uliyatli vazifa qo'yadi. Bunda eng avvalo ilmiy bilishning asosiy tamoyillari, umumjahon tarix fanining nazariy – konseptual asoslari, milliy istiqloq mafkurasi falsafasiga asoslanish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, tarixni nafaqat o'rganish, balki uni ilmiy jihatdan asoslangan dalillarga tayangan holda, tarixiy jarayonlarning mohiyatini ochib berishda xaqqoniylik tamoyillariga asoslangan

holda chuqur va atroflicha tadqiq etish hamda eng to'g'ri ilmiy xulosalarni taqdim etish har bir tarix tadqiqotchisi oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir.

Mazkur to'plam Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti rektori tomonidan 2022 yil 2 fevralda tasdiqlangan xalqaro konferensiyalar o'tkazish rejasiga asosan "O'zbekiston tarixi" kafedrasidan tashkil etilgan "Markaziy Osiyo tarixining dolzarb muammolari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallaridan shakllantirilgan bo'lib, to'plamdan O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan o'ndan ortiq davlat va xususiy oliy ta'lim muassasalari va ilmiy tadqiqot institutlari, Qirg'izistonning bir qator oliy ta'lim muassasalarining professor-o'qituvchilari, tadqiqotchilari va magistrantlarining o'zbek, rus, ingliz tilida yozilgan yuzga yaqin ilmiy maqolalari va tezislarini o'rin olgan. Ilmiy maqolalarda Markaziy Osiyo tarixining turli davrlaridagi tarixiy jarayonlarning tavsifi va turli dolzarb masalalari aks ettirilgan. Mazkur konferensiya materiallaridan oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari, magistrantlari va talabalari, tadqiqotchilar va barcha qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Z.A.IIhomov, professor.
Nizomiy nomidagi TDPU
"O'zbekiston tarixi" kafedrasidan mudiri

MARKAZIY OSIYODA URBANISTIK JARAYONLAR VA ULARNING TADQIQOTI MASALALARI

Egamberdieva Nigora Azadovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti professori, tarix fanlari doktori

Urbanizatsion jarayon insoniyat tarixida jamiyat rivojlanishini belgilashning muhim indikatoridir. Urbanizatsion rivojlanish jamiyatning iqtisodiy taraqqiyoti bilan bog'liq, bunda jamiyatning siyosiy tizimi muhim ahamiyat kasb etadi. Jamiyatdagi siyosiy barqarorlik va iqtisodiy yuksalish ijtimoiy turmush tarzi va madaniy taraqqiyotni belgilaydi. Har bir hudud o'ziga xos tarzda rivojlanadi. Bu birinchi navbatda hududning geografik joylashuvi va tabiiy sharoitiga bog'liqdir. Urbanizatsiyaning shakllanish jarayonida xalqlar o'rtasidagi o'zaro munosbatlar, savdo aloqalari ham muhim o'rin tutadi.

Mil.avv. III ming yillikning oxiri II ming yilliklarda Baqtriya va Marg'iyona xududlarida dastlabki urbanizatsion jarayon kuzatiladi. Bu davrda Markaziy Osiyo bo'yicha ilk shaharlar vujudga keladi. Marg'iyona hududida, ya'ni hozirgi Turkmanistonning Marv vohasida mil.avv.2300 yilikka oid Gonur va shimoliy Baqtriya hududida, ya'ni Surxon voxasida mil.avv.

1900 yilikka oid Jarqo'ton shaharlari vujudga kelgan. Bu davrda Marg'iyona va Baqtriyadagi urbanizatsion jarayonni tadqiq qilgan fransuz A.P. Frankfor "Oks sivilizasiyasi" deb atalgan [5.B.15]. V.I.Sarianidi bu davr rivojlanishini "BMAK, ya'ni Baqtriya –Marg'iyona arxeologik kompleksi" tushunchasi bilan ifodalaydi. U BMAKning uchta lokal tarmog'i aniqlangan: Kopetdag, Murg'ob va Dashli [14.B.111]. V.I.Sarianidi BMAK madaniyati vakillarini Eron-Xuroson xududlaridan kelgan bo'lsa kerak degan fikrni ilgari suradi [15.B.158]. BMAK vakillari g'arbdan janub tomonga xarakatlanib, janubiy Tojikiston xududlarigacha borganlar. Ularning manzilgohlarining izlari Dashli, Frukabad va shimoliy Baqtriyaning Sopolli, Mirshodi, Jarqo'ton va janubiy Tojikiston xududlaridan topilgan.

Bu xududlarga ko'chib kelgan aholi dehqonchilik madaniyatini, boshqaruv tizimi va diniy g'oyalarini olib kelganlar. Ular asosan, daryo va uning irmoqlari bo'ylarida joylashib, oddiy sug'orish tizimi asosida dalalarini sug'orib dehqonchilik qilganlar. Ular dastlab daryo yoqalarida mudofaaga ega bo'lmagan qishloqlar qurib iste'qomat qilganlar. Keyinchalik shu hududlarda mustahkam mudofaaga ega bo'lgan qal'a – shaharlarga asos solganlar. Ular bunyod etgan qal'alar kvadrat shaklida qurilgan. Arki esa, xom g'ishtli baland platforma ustida bunyod qilinganlar. Shaharlarning mudofaa tizimiga alohida e'tibor qaratilgan. Dehqonchilik, hunarmandchilik, ayniqsa kulolchilik sohasi keng taraqqiy qilgan. Kulolchilik buyumlari charxda ishlanib, ular yupqa va nafis ishlanib, turlari ham ko'p bo'lgan.

Bu davrning keyingi bosqichlarida Sho'rtugay, Dashtli, Nomozgohtepa,

Oltintepa, Keleli, Gonur, To'g'oloq, Auchin, Tohirboy-3, Sarazm, Sopollitepa, Jarqo'ton yodgorliklari asosida tadqiq qilingan. Lekin bu yirik shaharlar ilk temir davrida chorvachilik va dehqonchilik bilan shug'ullanuvchi "naqshli sopol madaniyati" aholisi tomonidan egallangan. Yirik shaharlar va madaniyat inqrozga uchragan.

"Naqshli sopol madaniyati" mil. avv. X-VIII asrlar davomida Markaziy Osiyo xududlariga tarqalgan. Uning izlari Jarqo'ton yodgorligining arki xududidan, Kuchuk I, Qizil I, Tilla I, Ko'ktepa, Afrosiyob, Yerqo'rg'on kabi yodgorliklardan, umuman Janubiy O'zbekiston hududlarida 40tadan ortiq yodgorliklarda topib o'rganilgan [18.B.10].

"Naqshli sopol madaniyati" ning qaerdan tarqalganligi masalasi tadqiqotchilar o'rtasida munozara mavzusi bo'lgan. Bu madaniyat aholisining moddiy buyumlari, turar-joylari, yerto'lalari, g'alla o'ralari, charxsiz qo'lda ishlangan rangli naqshli sopol idishlari, qayroqtoshdan, bronzadan yasalgan o'roqsimon pichoqlar va boshqa moddiy ashyolari Chust madaniyatiga o'xshashligi masalasi dastlab A.Asqarov tomonidan aniqlangan [1.B.182]. Keyingi yillarda sharqiy Turkistondagi Sinszyan yodgorligidagi sopol idishlarning Chust madaniyati bilan bog'liq ekanligi aniqlangach, "Naqshli sopol madaniyat" ining sharqdan g'arbga tarqalganligi yana bir bor o'z isbotini topgan [14.B.126].

Markaziy Osiyoda bronza davrida boshlangan urbanizatsion jarayon Chust madaniyati aholisi tomonidan to'xtatilgan bo'lsa, urbanizatsion jarayonning keyingi bosqichi mil.avv. VII-VI asrlarda qaytadan boshlangan. Bu davr moddiy madaniyatida arxeologlar Oks sivilizatsiyasiga xos moddiy buyumlarni topishgan, ya'ni bu davrda bronza davridagi madaniy taraqqiyot qayta tiklangan deb hisoblashadi [1.B.189]. Lekin bu jarayonning qay tarzda juda uzoq vaqtdan keyin qayta tiklanganligi ham tarixning navbatdagi jumbog'idir.

Markaziy Osiyoda "naqshli sopol madaniyati" aholisi dastlab o'rnashgan xududlarda chayla va yarim yerto'lalar qurib, iste'qomat qilishgan. Keyinchalik ular mustahqam qal'a-qo'rg'onlarga aylantirilgan. Bu ikkinchi urbanizatsion jarayon hisoblanib, bu davrda shimoliy Baqtriyada Kuchuktepa, Bandixon, Fozimulla, Mirshodi, Qiziltepa, Qizilcha va boshqa yodgorliklar dehqonchilik vohalarining markaziy qal'alar bunyod etilgan.

Qadimgi Sug'diyonaning urbanistik jarayonining boshlanishi chorvador qabilalarning o'troqlashuv jarayoni bilan bog'liq holda kechgan. Zarafshon va Qashqadaryo bo'ylarida yashagan mahalliy sak qabilalari ilk temir davriga kelib, sekin-asta o'troq hayotga o'ta boshlaganlar [1.-B.193]. Ular daryolarning o'rta va quyi havzalarida, tog' oldi hududlarda va soy etaklarida yashaganlar.

Sug'diyonaning ilk temir davriga oid Ko'ktepa, Afrosiyob, Yerqo'rg'on, Sangirtepa, Uzunqir, Daratepa va boshqa yodgorliklarning quyi qatlamidan qo'lda ishlangan sopol idishlar topilgan [11.-B.113].

Afrosiyob va Ko'ktepaning eng quyi qatlamidan guvalasimon xom g'ishtlardan qurilgan mudofaa devorining izlari topilgan. G'ishtlarga "8"

raqamiga o'xshash belgi qo'yilgan. Ko'ktepa yodgorligi baland platforma ustiga qurilgan va qal'a ichidan katta bo'sh maydon aniqlangan. Tadqiqotchilar fikricha, bu yer chorvalarni saqlashga mo'ljallagan. Ko'ktepadan qo'lda ishlangan yarim doira shaklidagi sopol idishlarning aniqlanishi va kam miqdorda naqshli sopollarning topilishi bu hududda yashagan tub aholi va chust madaniyati aholisining birgalikda iste'qomat qilganliklari bilan izohlash mumkin. Sug'diyonada naqshli sopol idishlarning paydo bo'lishini ba'zi tadqiqotchilar Baqtriya davlatining ta'siri deb ko'rsatishadi [14.–B.114]. Lekin bugungi kunda olib borilgan tadqiqotlar "naqshli sopollar madaniyati" Farg'onadagi Chust madaniyati aholisining ta'siri natijasida bo'lganligi asoslangan.

O'troqlashgan chorvador aholining izlari janubiy Sug'dning 32 ta joyidan, jumladan, Yakkabog', Tanxozdaryolarning quyi havzalari, Chimqo'rg'on suv ombori sohillaridagi Jartepa 2, Chiroqchitepa, Yerqo'rg'on, Daratepa, Uzunqir, Sangirtepa va To'rtko'ltepaning quyi qatlamlarida aniqlangan [9.–B.77-114; 19.–B.52-57; 16.–B.24-26; 12; 13; 8.–B.30-38]. Bu xududda urbanizatsion jarayon Yerqo'rg'on, Sangirtepa, Daratepa va Uzunqir kabi yodgorliklarni o'rganish asosida aniqlangan.

Mil. avv. IX asrning oxiri-VIII asrlarda Sangir I, Uzunqir I o'zlashtirilgan. Aholisi sopol idishlarni qo'lda yasaganlar. Ular yarim doira shaklida bo'lib, ichki va tashqi tomonlari qizil-jigarrang angob bilan bo'yalgan.

Sangir II va Uzunqir II bosqichida (mil. avv. VII-VI asrlar) charxda ishlangan sopol idishlar paydo bo'lgan. Silindrokonus shaklli xum va xumchalar, tog'ora va bikonik shakldagi kosalar topilgan. Ba'zida ularning gardishi aylanasi bo'ylab tiniq jigarrang angob berilgan. Xum va xumchalar to'liqinsimon yoqali ishlangan.

Uzunqir, Sangirtepa va Daratepalar Janubiy Sug'dning ilk shaharlari hisoblangan. Ular janubiy Sug'dning harbiy istehkomlari, hunarmandchilik markazlari va savdo-sotiq uchun ahamiyatiga molik shaharlari hisoblangan [1. – B. 205].

Qadimgi Xorazmda urbanizatsion jarayon mil.avv. VI asrning boshlaridan boshlangan. Bu jarayon mil.avv. X-VIII asrlarda janubiy Oqchadaryo deltalari bo'ylarida tarqalgan Amirobod madaniyati bilan bog'liq bo'lmagan holda kechgan. Amirobodliklar chayla, yarim yerto'lalarda iste'qomat qilganlar, sopol buyumlarni qo'lda yasaganlar. Xo'jaligining asosini ibtidoiy qair dehqonchiligi va yaylov chorvachiligi tashkil etgan.

Mil.avv. VIII-VII asrlarda janubiy Oqchadaryo deltalari quriy boshlagan, bu esa amirobodliklarning turmush tarzini o'zgartirib, chorvachilikka o'tishiga sabab bo'lgan [20.–B.115]. Ular chorvachilikni rivojlantira boshlaganlar, shuningdek, uning aholisi shimoli-sharq va janubi-g'arb tomonga ko'chib, shimoliy Oqchadaryo, Sirdaryoning qadimiy deltalari va Sariqamish bo'yi havzalariga kelib joylashganlar. Mil.avv.VIII-VII asrlarda Sariqamish

havzalarida suvning ko'payishi, bu xududda turli etnik guruhlarning to'planishiga imkon yaratgan. Bu yerda yarim o'troq chorvadorlar madaniyati - Quvisoy madaniyati shakllangan. U ilk bor Amudaryoning qadimiy irmog'i Sariqamish havzasidan [6] topilgan. Bu madaniyat so'nggi amirobodliklar madaniyatidan farq qilgan. Quvisoy madaniyati mil.avv. VIII-V asrlarga oid bo'lib, aholisi yarim yerto'la, chaylalarda yashab, chorvachilik, lalmikor dehqonchilik, hunarmandchilikning- metallurgiya, kulolchilik, suyakka va feruza toshga ishlov berish bilan shug'ullanishgan [6. –B.23]. Tadqiqotchilar fikricha, ular quyi Amudaryo va Orol bo'ylarining tub joyli aholisi sak-massaget qabilalari bo'lgan [7; 17.–B.77-87].

Ko'chmanchi chorvadorlarning madaniyatiga oid Meshekli va Uch o'choq yodgorliklari janubiy Xorazmning Tuyamo'yin havzalaridan topilgan [4. –B.30-40]. Bu yodgorliklar saklarga oid qabrlar bo'lgan. Qablardan topilgan inventarlar va kamon nayza uchlari asosida tadqiqotchilar yodgorlikni mil.avv. VIII–V asrlarga oid deb ko'rsatadilar [5.–B.38]. Meshekli yodgorligining o'ziga xosligini e'tiborga olib, S.R.Baratov avtohton xususiyatga ega bo'lgan chorvador aholi tomonidan yaratilgan degan fikrni bildirgan [4. –B.28]. Mil.avv.VIII-V asrlarda qadimgi Xorazm xududida Quvisoy madaniyati aholisi bilan bir vaqtda Meshekli yodgorligi aholisi ham iste'qomat qilgan degan xulosani beradi olim.

Qadimgi Xorazmda urbanizatsiyaning shakllanishida ikki xil yo'nalish kuzatiladi. Birinchi yo'nalish yarim o'troq chorvadorlar qabilalarining o'troqlashuvi natijasida Amudaryoning chap qirg'og'i xududlarida shakllangan Ko'zaliqir madaniyati, ikkinchi yo'nalish esa, janubiy Xorazm va Amudaryoning o'ng sohilida shakllangan dehqon va hunarmandlarning madaniyati hisoblanadi. Bu madaniyatni yaratgan aholi Marg'iyona va Baqtriya hududlaridan ko'chib kelib joylashganlar va o'zlari bilan birga shahar madaniyatni olib kelganlar. Bu esa, qadimgi Xorazmda urbanizatsion jarayonning boshlanishiga sabab bo'lgan.

Quyi Amudaryo bo'ylariga janubdan ko'chib kelgan aholi to'g'risidagi ma'lumotlar Xorazm xalqi og'zaki ijodida saqlanib qolgan. Bu to'g'ridagi ma'lumot Abu Rayxon Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarida ham bayon qilingan. Axamoniylar imperiyasi hukmronligidan oldin qadimgi Xorazmda urbanizatsion jarayonlarning boshlanganligini arxeologik tadqiqot ishlari natijasida ham isbotlangan.

Mil.avv. VI asrning birinchi yarmida Qo'zaliqir, Xumbuztepa, Xazorasp qal'alarining qurilishi Xorazmda urbanistik jarayonni boshlab bergan.

Chorvador qabilalarning o'troqlashish jarayonlari Baqtriya, Sug'diyona va Xorazmda kuzatilgan. Ular o'ziga xos uslubda qal'alarni bunyod etganlar. Chorva mollarini dushmandan saqlash maqsadida bunyod etgan qal'alarning ichida katta xududda ochiq maydon qoldirilgan. Bunday yodgorliklar Sug'dda Ko'ktepa, Afrosiyob, Shimoliy Baqtriyada Qiziltepa, Xorazmda Ko'zaliqirda qurilgan [11. –B.114].

Arxeologik tadqiqotlar mil.avv.VII-VI asrlarda, ya'ni axamoniylar hukmronligidan oldin Markaziy Osiyo xududlarida urbanizatsion jarayon boshlaganligi asoslaydi. Bu davr "Avesto"da ham tilga olingan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Асқаров А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. – Тошкент: O`zbekiston, 2015.
2. Баратов С.Р. Новые археологические материалы к истории древнего Хорезма. /Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси. 4 –сон. 2014.
3. Баратов С.Р. К проблеме истоков урбанизированной культуры низовий Амударьи./Ўзбекистон санъати дунё маданиятининг ажралмас қисми:тарих ва замонавийлик. Республика илмий-назарий конференцияси материаллари.-Т.: 2015.
4. Баратов С.Р. Некоторые проблемы археологических исследований древних культур Хорезма. // Ўзбекистон тарихи. № 4. 2007. –С. 28.
5. Боқиев А., Шайдуллаев А., Йўлдошева З. Окс цивилизацияси. –Ташкент: YANGI NASHR, 2015.
6. Вайнберг Б.И. Памятники Куюсайской культуры. // Кочевники на границах Хорезма. (Труды ХАЭЭ – XI). – Москва: Наука, 1979.
7. Вишневская О.А. Культура сакских племен низовьев Сырдарьи в VII-V вв. до н.э. – М.: 1973.
8. Исамиддинов М.Х., Райимкулов А. Турткультепа-новый памятник эпохи финальной бронзы в Южном Согде. «Археологические работы на новостройках Узбекистана». Изд. «Фан», Т.: 1990. – С. 30-38.
9. Кабанов С.К. Археологические разведки в верхней части долины Кашкадарьи. ТИИААНУз.ССР, вып. 7, 10. –Ташкент. 1955.
11. Массон В.М. Культурогенез Древней Центральной Азии. –СПб. 2006. .
12. Сагдуллаев А. С. Древнесогдийские памятники. //АО 1978 года. –Москва. 1979.
13. Сагдуллаев А. С. Поселения раннежелезного века в бассейне Кашкадарьи. //СА. № III. 1984.
14. Сверчков Л.М. Тохары. Древние индоевропейцы в Центральной Азии. – Ташкент: SMI – ASIA, 2012. –С. 111.
15. Сариниади В.И. Древние земледельцы Афганистана. Материалы советско–афганской экспедиции 1969 – 1974 г. – Москва: Наука, 1977.
16. Сулайманов Р.Х. Древний Нахшаб. –Ташкент. 2000.
17. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта. –М.: 1962.
18. Ширинов Т., Шайдуллаев Ш. Бактрия минг шаҳарли мамлакат. “Термиз: тарихий тадқиқотлар, илмий хулосалар”. –Тошкент. 2001.
19. Усманова З.И. К вопросу о ранней античной керамике древней области Кеш. //ИМКУ. вып 10. –Ташкент.1973.
20. Ягодин В.Н. Генезис и формирование раннехорезмийской государственности. История государственности Узбекистана. Т.І. –Ташкент. 2008.

MARKAZIY OSIYODA BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA YEVIROPA ITTIFOQI VA O'ZBEKISTON HAMKORLIGINING AYRIM JIHATLARI

Ismatullaev Farhodjon Odiljonovich

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
tarix fanlari nomzodi, dotsent

Bugungi O'zbekiston Respublikasi - xalqaro hamjamiyatning muhim, faol hamda munosib a'zosi hisoblanadi. Mamlakat 31 yil ichida o'zining milliy suverenitetini mustahkamlab oldi. Davlatning mas'uliyatli, tinchliksevar siyosatini va uning mamlakatlar o'rtasidagi munosabatlar yaxshilanishiga, o'zaro ishonch, global hamda mintaqaviy havfsizlik mustahkamlanishiga yo'naltirilgan tashabbuslarni qayd etish muhimdir.

O'zbekiston Respublikasi o'zining vazmin, ochiq va konstruktiv tashqi siyosati tufayli nafaqat mustaqilligi va suverenitetini mustahkamlamoqda, balki xalqaro imidjini ham yuksaltirilmoqda. Jahonning yirik davlatlari aynan O'zbekiston birinchi Prezidenti Islom Karimov tashabbusi bilan Markaziy Osiyo yadro qurolidan xoli xududga aylanganini, so'ngra BMT Xavfsizlik Kengashining doimiy a'zolari tomonidan qaror qabul qilinganini e'tirof etgan[1].

O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatida Markaziy Osiyodagi havfsizlik va barqarorlikni ta'minlash ustuvor vazifalardan sanaladi. Ayniqsa, Afg'oniston masalasi, oxirgi o'ttiz yilda eng ko'p BMT doirasida O'zbekiston tomonidan ko'tarilgan masala bo'lib qolmoqda. O'zbekistonning birinchi Prezidenti I. A.Karimov va Prezident Sh. Mirziyovlar Afg'on muammosi va uni bartaraf etish bo'yicha oid bir nechta takliflar bilan chiqishgan va bu jarayon hamon davom etmoqda. Shu bilan birga ushbu muammoani hal etish borasida xalqaro hamjamiyat bilan ham hamkorlik aloqalari yo'lga qo'yilib, rivojlantirib kelinmoqda.

Markaziy Osiyo mintaqasida hamkorlikni chuqurlashtirish, jumladan, Afg'onistonda barqarorlikni ta'minlash, yetakchi xorijiy davlatlar bilan sarmoyaviy hamkorlikni faollashtirish, nufuzli xalqaro moliya institutlari bilan sheriklikni chuqurlashtirish, shuningdek, chet eldagi vatandoshlar huquq va manfaatlarini himoya qilish kabi masalalar bugungi kunda tashqi siyosatda ustuvor yo'nalishlar etib belglandi[2].

Agar 2016 yildan oldingi davr bilan qiyoslaganimizda, hech kim mintaqa davlatlari o'rtasida bunday hamkorlikni paydo bo'lishini taxmin qila olmasdi. So'nggi yillarda tahdid sifatida ko'rilgan Afg'oniston hozirgi paytda imkoniyatlar mamlakati sifatida qabul qilinishi muhim jihatlardan biridir. Toshkentda bo'lib o'tgan Markaziy Osiyo davlatlarining ikkinchi Maslahat uchrashuvi[3]. da ham mintaqa davlatlari rahbarlari Afg'onistonni mintaqaviy hamkorlikka jalb qilish uchun barcha imkoniyatlarni ishga solish lozimligini ta'kidlashdi[4].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev o'zining yangi siyosiy yo'nalishda inson huquq va erkinliklarini himoya qilish, xavfsizlik,

dinlararo totuvlik hamda bag'rikenglikni ta'minlashga katta e'tibor bermoqda. Ushbu yo'nalishdagi vazifalar 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi[5] hamda 2022 - 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida[6] aniq aks ettirildi. Xususan, ekstrimizmga qarshi kurashish borasidagi yondashuvlar konseptual jihatdan o'zgardi. Bunda asosiy e'tibor ekstrimizmning oqibatlari bilan emas, uning sabab va omillarini bartaraf etishga qaratildi. Shu bilan birga Prezident Sh.M.Mirziyoev hokimiyatga kelgan dastlabki yillarda ya'ni 2018 yil 31 iyul imzolagan qonunlardan biri ham aynan "Ekstrimizmga qarshi kurashish to'g'risida[7]"gi qonun bo'lganligi ushbu masalaga naqadar jiddiy e'tibor qaratilayotganligidan dalolat berib turibdi

Ushbu qonunni ishlab chiqishda ekstrimizm harakatlar uchun jinoiy javobgarlik choralari nazarda tutilgan ko'plab g'arb davlatlari, jumladan, Yevropa Ittifoqining Daniya, Germaniya, Niderlandiya, Fransiya kabi mamlakatlar tajribasi har tomonlama tahlil etilgan, ekstrimizmga qarshi maxsus qonunlar qabul qilingan Moldova, Rossiya, Belarus, Qozog'iston hamda boshqa davlatlarning qonunchiligi qiyosiy o'rganildi[8].

Ushbu hujjatning qabul qilinishi, eng avvalo, shaxs, jamiyat va davlatning xavfsizligini ta'minlashga, konstitutsiyaviy tuzumni hamda davlatning hududiy yaxlitligini muhofaza etish, fuqarolarning tinchligi, millatlararo va konfessiyalararo totuvlikni saqlashga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, yurtimizda jamiyat hamjihatligini ta'minlaydigan muhim omil sifatida konfessiyalararo muloqotni mustahkamlash mexanizmlari takomillashtirildi. 2018 yilda Din ishlari bo'yicha qo'mita huzurida jamoatchilik-maslahat organi sifatida faoliyat olib boruvchi Konfessiyalar bo'yicha kengashning yangi tarkibi tasdiqlandi. Unda O'zbekistonda ro'yhatdan o'tgan turli konfessiyalarga mansub barcha diniy tashkilotlar kiritildi[9]. Bularning barchasi O'zbekistonning ichki barqarorligini ta'minlash bilan birgalikda mintaqa davlatlari, jumladan Afg'oniston bilan munosabatlarni rivojlanishida muhim rol o'ynamoqda.

O'zbekiston afg'on xalqiga qariyb o'ttiz yildan buyon imkoni boricha barcha yordamni ko'rsatmoqda va u yerda tinchlik osoyishtalik o'rnatilishiga har tomonlama hissa qo'shmoqda. Termiz - Mozori-Sharif – Qobul - Peshavor temir yo'lini qurilishi loyihasini, shuningdek, energetika, savdo va sanoat sohalaridagi muhim strategik loyihalarni amalga oshirish bo'yicha xalqaro hamkorlikda faol ishtirok etishni rejalashtirgan.

Ayniqsa, so'nggi yillarda Prezident Shavkat Mirziyoev tomonidan ilgari surilgan, jumladan, Afg'oniston muammosiga yangicha nazar bilan qarash imkonini bergan mintaqaviy va xalqaro tashabbuslar jahon hamjamiyati tomonidan alohida qayd etilmoqda[10].

O'tgan davr mobaynida O'zbekiston Afg'oniston bilan ikki tomonlama munosabatlarni sezilarli darajada kengaytirdi, afg'on mummosini hal qilish

bo'yicha xalqaro sa'y – harakatlarga faol qo'shildi. Xususan, Shavkat Mirziyoev 2017 yil sentyabr oyida BMT bosh Assambleyasining 72 – sessiyasida hamda shu yilning noyabr oyida Samarqandda BMT shafeligida o'tkazilgan “Markaziy Osiyo: yagona tarix va umumiy kelajak, barqaror rivojlanish va taraqqiyot yo'lidagi hamkorlik[11]” mavzuidagi xalqaro konferensiyadagi nutqida Markaziy Osiyodagi xavfsizlikka tahdidlarni “o'ziniki va o'zgalarniki” deb ajratishdan voz kechish, “yaxlit xavfsizlik” tamoyiliga amalda rioya qilish zarurligi, qo'shni mamlakatdagi tinchlikka faqat muzokaralar bilan erishish mumkinligini ta'kidladi. Zero, Afg'onistondagi vaziyatni barqarorlashtirish nafaqat mintaqaviy, balki global xavfsizlikni ta'minlashning muhim shartidir.

2018 yil mart oyida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev tashabbusi bilan o'tkazilgan “Tinchlik jarayoni, havfsizlik sohasida hamkorlik va mintaqaviy sheriklik” mavzusida Afg'oniston bo'yicha yuqori darajadagi Toshkent xalqaro konferensiyasi doirasida 26 mart kuni Toshkentda “Evropa Ittifoqi – Markaziy Osiyo” formatida tashqi ishlar vazirlarining navbatdagi uchrashuvi tashkil etildi[12]. Unda ishtirok etgan Markaziy Osiyo davlatlari bosh vazirlari, jumladan, O'zbekiston tashqi ishlar vaziri Abdulaziz Komilov va Yevrokomissiya prezidenti o'rinbosari, Yevropa Ittifoqining tashqi ishlar va xavfsizlik siyosati bo'yicha Oliy vakili Federika Mogerini mintaqalararo hamkorlikning dolzarb masalalarini muhokama qildi.

O'zbekiston va Yevropa Ittifoqi Markaziy Osiyodagi mintaqaviy xavfsizlik masalalari bo'yicha umumiy qarashlarga ega. Xususan, Yevropa Ittifoqi O'zbekistonning Afg'onistondagi vaziyatni barqarorlashtirishga qaratilgan tashabbuslarni qo'llab-quvvatlaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Afg'onistonga nisbatan yangi tashqi siyosati ochiqlik, yaxshi qo'shnichilik, o'zaro hurmat va manfaatlar e'tiborga olinishi tamoyillarida asoslangan bo'lib, ikki tomonlama aloqalarning sezilarli darajada kengayishiga xizmat qilmoqda. Ushbu siyosatning muhim qismi sifatida rasmiy Toshkentning Afg'onistonda tinchlikka erishish jarayoni va mamlakatning iqtisodiy tiklanishiga ko'mak beradigan ko'p tomonlama mexanizmlarda faol ishtirok etishi va O'zbekistonning Qabulning mintaqaviy iqtisodiy jarayonlarga faol jalb qilinishini qo'llab - quvvatlashini aytib o'tish mumkin[13]. Buni bevosita 2019 yil mamlakatimizda bo'lgan Yevropa Ittifoqi Kengashi Prezidenti Donald Tusk ham e'tirof etgan edi.

Afg'oniston Yevroosiyo mintaqasida noyob strategik va tarnshegaraviy imkoniyatlarga ega mamlakat sifatida Markaziy Osiyoning ajralmas qismi bo'lib kelgan. Mintaqa xalqlarini umumiy tarix, din, madaniyat va urf-odatlar birlashtirib turadi. Tinch Afg'oniston Markaziy Osiyo mamlakatlariga Hind okeani va Fors ko'rfazi portlariga eng qisqa yo'l orqali chiqish, Hindiston, Eron hamda Pokistonni Yevropa va boshqa mintaqalar bilan bog'lash imkonini beradi. Shu bois nafaqat Markaziy Osiyo, qo'shni mintaqalardagi barqarorlik va izchil tarqqiyot Afg'onistonda tinchlik va osoyishtalik o'rnatilishi bilan uzviy bog'liqdir.

Konferensiyada ishtirok etgan davlatlar soni 25 tadan ortiq, turli xalqaro tashkilotlardan ham vakillarni borligi, uning naqadar muhimligidan dalolat beradi. Aynan shu konferensiyada Markaziy Osiyo mamlakatlarining tashqi siyosiy idoralari rahbarlari Yevropaning 2019 yilda Yelning mintaqamizga oid yangilangan strategiyasini ishlab chiqish va qabul qilishga oid rejasini ma'qulladi hamda Markaziy Osiyo davlatlarining mazkur jarayonda faol ishtirok etishga doimo tayyor ekanini bildirdi[14]. Markaziy Osiyodagi o'zgarishlarni hisobga olgan holda ishlab chiqilgan Yevropa Ittifoqining Markaziy Osiyo bo'yicha yangi strategiyasi 2019 yil iyunida qabul qilindi. Ushbu strategiyada Osiyo mintaqasi davlatlari bilan xavfsizlik borasidagi aloqalarni mustahkamlash ham ko'zda tutilgan.

Markaziy Osiyo mintaqasidagi so'ngi vaqtlarda yuzaga kelayotgan turli xavf xatarlar xavfsizlik va mudofaa sohasida ham xalqaro aloqalarni yo'lga qo'yishni va rivojlantirishni dolzarb masalalardan biri sifatida qo'yimoqda. Aynan, Yevropa Ittifoqi va unga a'zo davlatlar bilan birgalikda Afg'oniston iqtisodiyotini qayta tiklash hamda barqarorlashtirish jarayonida hamkorlik qilish va ko'mak ko'rsatish bo'yicha ko'plab uchrashuv va hamkorliklar davom ettirilmoqda. Jumladan, Yevropa Ittifoqining deyarli barcha davlatlari, jumladan, Slovakiya[15], Litva[16], Buyuk Britaniya[17] va Polsha bilan ham ushbu yo'nalishda birgalikda harakatlar davom ettirilmoqda.

Ushbu davlatlar bilan terrorizm, ekstrimizm, narkobiznes, qurol-yarog' kontrabandasi, tarmsmilliy uyushgan jinoyatchilik kabi illatlarga qarshi kurashda o'zaro hamkorlik bo'yicha kelishuvlarga erishilgan. Ana shunday bitimlardan biri 2007 yil 13 aprelida mamlakatimizga tashrif buyurgan Polsha Respublikasi Prezidenti huzuridagi Milliy xavfsizlik buyurosi kotibi Vladislav Stasyak hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Milliy xavfsizlik kengashi kotibi Murad Ataev bilan uchrashuvi va unda kelishilgan bitimlar misolida ko'rishimiz mumkin[18]. Bundan tashqari ushbu sohalardagi aloqalarni yangi bosqichga ko'tarishda davlat rahbarlarining tashriflari va imzolangan huquqiy asoslar ham katta o'rin tutadi. Buni biz O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Fransiyaga(2018 oktyabr, 2022 yil noyabr), Germaniyaga (2019 yil yanvar), Vengriyaga(2022 yil oktyabr) tashriflari natijalarida ko'rishimiz mumkin.

O'zbekiston tomoni Afg'onistonni nafaqat iqtisodiy jihatdan balki, ta'lim sohasida ham qo'llab kelmoqda. Afg'oniston fuqarolarining ta'lim olish masalasi mamlakatda xavfsizlik va barqarorlikni o'rnatishda muhim o'rin tutishi inobatga olgan holda, 2018 yil yanvar oyida Termizda ta'lim markazi ochildi. Mazkur markazda afg'on yoshlari uchun oliy ta'limning 17 yo'nalishi va o'rta maxsus kasbiy ta'limning 16 yo'nalishi bo'yicha ta'lim olish imkoniyatlari yaratildi. 2020 yil mart holatiga markazda 136 afg'on talabasi tahsil oldi. Ulardan 96 nafari o'zbek tili va adabiyoti bo'yicha bakalavr darajasiga ega bo'ldi, 40 nafari rus tili, qishloq ho'jaligini rivojlantirish va tadbirkorlik

bo'yicha qisqa muddatli kurslarda malaka oshirdi. Hozirgi kunda markazda "O'zbek tili va adabiyoti", "Akusherlik va hamshiralik ishi", "Quruqlikdagi transport tizimi va ulardan foydalanish" bo'yicha 172 talaba tahsil olmoqda, ulardan 46 nafarini qizlar tashkil etadi[19].

Yevropa Ittifoqi mamlakatlari, xususan Germaniyaning moliyaviy ko'magi asosida afg'onistonlik mutaxassislar, shu jumladan, tibbiyot sohasidagi hodimlarning ta'lim markazida o'qitish masalasi ko'rib chiqilmoqda. Germaniya ushbu maqsadlar uchun 17,5 million yevro ajratdi.

2021 yil 25 avgustida O'zbekistonda bo'lgan Yevropa Ittifoqining Markaziy Osiyo bo'yicha vakili T. Hakala O'zbekistonning Afg'oniston borasidagi pozitsiyasini, u yerdagi harbiy-siyosiy vaziyat, mintaqaviy xavfsizlikni taminlashga qaratilgan tashabbuslarini Yevropa Ittifoqi qo'llab-quvvatlashini bildirdi[20].

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Yevropa Ittifoqi va Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot dasturi (BMT TD)ning O'zbekistondagi vakolatxonalari o'qitish uchun ta'lim grantlarini olgan afg'on ayollarining iqtisodiy imkoniyatlarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan transchegaraviy tashabbusni e'lon qilishdi. Yevropa Ittifoqi ushbu tashabbusni moliyalashtirish uchun 2 million yevro miqdorida grant ajratdi. Ushbu grant 2025 yilgacha BMT TD tomonidan amalga oshiriladi[21]. Mazkur grand doirasida afg'onistonlik yosh ayollar Toshkent agrar universiteti ko'magida qishloq ho'jaligi sohasida bilim olishadi.

O'zbekistonning Afg'onistonga nisbatan tashqi siyosati muvozanatli yo'nalishda davom etmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoev mintaqa xavfsizligi bo'yicha o'tkazilgan xalqaro uchrashuv va konferensiyalarda bu davlat Markaziy Osiyoning ajralmas qismi ekanini ta'kidlab, uning tinch va mustaqil davlat sifatida shakllanishidan xalqaro hamjamiyat manfaatdor ekanini doimiy ravishda ta'kidlaydi[22]. Shu bilan birga O'zbekiston Afg'oniston zamini endi mintaqa davlatlari va umuman, xalqaro hamjamiyat uchun xavf tug'dirmasligi kerak, deb ishonadi.

Afg'onistonda siyosiy va iqtisodiy tanglikda yashayotgan xalqlar uchun 2022 yil iyun oyida ro'y bergan kuchli zilzila ham navbatdagi gumanitar inqirozni keltirib chiqardi. Ushbu gumanitar inqirozdan chiqishga ko'maklashish maqsadida O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoev topshirig'iga binoan 2022 yil 24-25 iyun kunlari Afg'onistonga yuborilgan navbatdagi insonparvarlik yordami afg'on tomoniga topshirildi[23]. Bundan Afg'onistonda ro'y bergan zilzila oqibatida jabr ko'rganlarga ko'mak ko'rsatish maqsad qilingan. O'zbekiston Prezidentining maxsus vakili Ismatulla Ergashev rahbarligidagi delegatsiya Afg'onistonga insonparvarlik yordamini yetkazgan. O'zbekiston tomonini Afg'oniston axborot va madaniyat vaziri hamda favqulodda vaziyatlar vazirining o'rinbosari kutib oldi.

2022 yil 25 iyun kuni insonparvarlik yordamining 37 tonnasi olib borilgan bo'lsa, ertasiga, 26 iyun kuni yana 37 tonna yetkazildi. Insonparvarlik

yordami oziq-ovqat mahsulotlari, birlamchi zarur predmetlar va medikamentlardan iborat.

Yuqorida ta'kidlanganidek, afg'on muammosini hal etilishi nafaqat Markaziy Osiyo mintaqasida balki, butun dunyoda barqarorlikni mustahkamlanishida muhim omil bo'ladi.

Yuqoridagi fikrlarga tayanib qo'yidagi xulosalarga kelish mumkin.

Birinchidan, Hozirgi globallashgan dunyoda xavfsizlik ta'minlash va barqaror rivojlanishga erishish masalasi har bir davlat va mintaqa uchun dolzarb sanaladi. Shu nuqtai nazardan O'zbekiston va Yevropa Ittifoqi hamda unga a'zo mamlakatlar bilan xarbiy va mudofaa sohalarida hamkorlik aloqalari rivojlantirib kelinmoqda. Ushbu aloqalarda harbiy kadrlarni tayyorlash, ularni malakasini oshirish kabi jihatlarga urg'u qaratilmoqda. Bu yo'nalishdagi hamkorlik ayniqsa, Germaniya, Fransiya mamlakatlari bilan samarali kechmoqda.

Ikkinchidan, O'zbekiston-Yevropa Ittifoqi hamkorligida Afg'oniston bo'yicha aloqalar ustuvorlik qiladi. Chunki, Yevropaliklar aytganidek, "Qo'shnilarimiz qo'shnisi" bo'lgan qariyb 44 yildan buyon notinch Afg'onistonda tinchlik va barqarorlik bo'lishidan hamma birday manfaatdor. Chunki O'zbekistonning okeanlarga chiqish uchun eng yaqin transport yo'li Aynan Afg'oniston orqali o'tadi. Qolaversa, hozirda energiya taqchilligiga uchragan Yevropa Ittifoqi davlatlariga ham tabiiy resurslarga boy va tinch Markaziy Osiyo manfaatli hisoblanadi. Shu nuqtai nazaridan Yevropa Ittifoqi O'zbekiston tomonidan Afg'oniston masalasida ko'tarilgan g'oya va tashabbuslarni qo'llab quvvatlamogda. Ayniqsa, 2021 yil avgus voqealaridan keyin Afg'onistonda yuzaga kelgan gumanitar inqirozni oldini olish bo'yicha takliflarni ham qo'llamoqda. Bunda O'zbekiston Respublikasining Afg'onistondagi mojaroni hal etishda afg'on milliy iqtisodiyotini tiklashga har tomonlama yordam berish, tinch yo'l bilan milliy kelishuvga erishish va ushbu mamlakatni mintaqaviy iqtisodiy aloqalarga jalb etish bo'yicha prinsipial yondashuvi Yevropa Ittifoqi tomonidan maqtovga loyiq va yuqori bahoga munosib deb topilib, dunyoning turli mintaqalarida yuz berayotgan nizolarni hal etish nuqtai nazaridan katta ilmiy-amaliy qiziqish uyg'otadi.

Uchinchidan, Ikki tomonlama hamkorlik aloqalarini rivojlanishi Afg'onistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga hamda uning Markaziy Osiyodagi iqtisodiy va transport sohasidagi integratsiya jarayonlariga qo'shilishiga qaratilgan O'zbekiston va Yevropa Ittifoqi o'rtasidagi ko'p qirrali munosabatlarni yanada mustahkamlashga hissa qo'shadi. Shu bilan birga O'zbekistonda Afg'on yoshlarini o'qitish uchun turli markazlarni tashkillashtirilishi va buni moliyalashtirishda Yevropa Ittifoqi davlatlarining o'rni katta. Ushbu gumanitar yordam va ta'limiy yordamdan maqsad – tinch va rivojlangan Afg'on davlatini qurishga ko'mak hisoblanadi. Va bunda

albatta, O‘zbekiston Prezidenti Sh.M. Mirziyoevning BMT minbaridan turib tashlagan takliflari muhim rol o‘ynamoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Словакия элчиси: “Ўзбекистон – халқаро ҳамжамиятнинг фаол ва муносиб аъзоси” // Халқ сўзи. – 2016. – 1 сентябрь.
2. Жаҳон ҳамжамияти Ўзбекистоннинг конструктив ташқи сиёсатини қўллаб-қувватламоқда // Халқ сўзи. – 2020. – 31 март.
3. Маслаҳат учрашуви – Марказий Осиё давлатларининг янги форматдаги учрашувлари бўлиб, бу таклиф муаллифи Ўзбекистон Президенти Ш.М. Мирзиёев ҳисобланади. Дастлабки учрашув 2018 йил Қозоғистон пойтахти Нурсултон шаҳрида, иккинчиси 2019 йил Тошкентда ўтказилган учинчиси 2021 йил Туркманистонда, тўртинчи маслаҳат учрашуви эса 2022 йилда Қирғизистонда ўтказилган.
4. Жаҳон ҳамжамияти Ўзбекистоннинг конструктив ташқи сиёсатини қўллаб-қувватламоқда // Халқ сўзи. – 2020. – 31 март.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон.
6. Ўзбекистон Президенти Фармони. 2022 - 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида. ПФ-60-сон 28.01.2022. (lex.uz)
7. Аҳмедов Т. Ўзбекистонда экстремизмга қарши кураш борасидаги ёндашувлар концептуал жиҳатдан ўзгармоқда // Халқ сўзи. – 2021. – 6 апрель.
8. Экстремизмга қарши курашиш тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. <https://lex.uz/docs/3841957>. Мурожат этилган сана: 15.10.22.
9. Раҳмонов А. Экстремизмга қарши курашиш – давр талаби // Халқ сўзи. – 2018. – 9 май.
10. Аҳмедов Т. Ўзбекистонда экстремизмга қарши кураш борасидаги ёндашувлар концептуал жиҳатдан ўзгармоқда // Халқ сўзи. – 2021. – 6 апрель.
11. Ўзбекистон делегациясининг Францияга ташрифи якунлари тўғрисида // Халқ сўзи. – 2018. – 2 октябрь.
12. Қаранг: Санжар Саидов. Янги Ўзбекистон – янги қўшничилик: Марказий Осиё – Ўзбекистон ташқи сиёсатининг стратегик йўналиши сифатида // <https://ishonch.uz/archives/4468>. Мурожат этилган сана: 15.10.22.
13. Маннонов А. Ягона ва асосли йўл // Халқ сўзи. – 2018. – 29 август.
14. Тошкент – Афғонистон бўйича тинчлик музокаралари мезбони // Халқ сўзи. – 2018. – 27 март.
15. Файзиев О. Германия Ўзбекистоннинг Афғонистондаги вазиятни барқарорлаштиришга қаратилган ташаббусларни қўллаб-қувватламоқда // Халқ сўзи. – 2020. – 13 март.
16. Ўзбекистон – Европа Иттифоқи: ўзаро алоқаларни кенгайтиришнинг янги стратегияси // Халқ сўзи. – 2018. – 15 март.
17. Литва делегацияси Ўзбекистонда // Халқ сўзи. – 2007. – 5 май.
18. Ўзбекистон Республикаси Президенти Буюк Британия ташқи ишлар вазири ўринбосари билан учрашди // Халқ сўзи. – 2018. – 16 май.
19. Польша делегациясининг ташрифи // Халқ сўзи. – 2007. – 14 апрель.
20. Файзиев О. Германия Ўзбекистоннинг Афғонистондаги вазиятни барқарорлаштиришга қаратилган ташаббусларни қўллаб-қувватламоқда // Халқ сўзи. – 2020. – 13 март.

21. Европа Иттифокининг Марказий Осиё бўйича махсус вакили билан учрашув // Халқ сўзи. – 2021. – 26 август.
22. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси 75 – сессиясида сўзлаган нутқини ўрганиш ва кенг жамоатчилик ўртасида тарғиб қилиш бўйича ўқув қўлланма. – Тошкент: “Маънавият”, 2021. – Б.140.
23. Сеитов А. Янги Ўзбекистоннинг ташқи сиёсий стратегияси // Халқ сўзи. – 2021. – 21 октябрь.

G‘ARB MAMLAKATLARIDA MARKAZIY OSIYO TARIXINING O‘RGANILISHI

Sh.S. Kamoliddin

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
“O‘zbekiston tarixi kafedrasi, tarix fanlari doktori, professor

Markaziy Osiyo qadimdan Sharq va G‘arbni, Shimol va Janubni bog‘laydigan yo‘llarning kesishuvida joylashgan bo‘lib, strategik ahamiyatga ega hudud hisoblanib kelgan. Shuning uchun jahonning qudratli va buyuk davlatlari, shu jumladan, Yevropa mamlakatlari bu mintaqaning tarixi va madaniyatiga har doim qiziqish bildirib kelgan va haligacha qiziqishda davom etmoqda. Markaziy Osiyo haqidagi dastlabki ma‘lumotlar qadimgi yunon tarixchilari va geograflarining asarlarida keltirilgan. Arab xalifaligi davrida yevropaliklar Markaziy Osiyoning musulmon olimlari – Farg‘oniy, Forobiy, Xorazmiy, Ibn Sino (Avicenna), Beruniy va boshqalar haqida ma‘lumotga ega bo‘lganlar. XIV – XV asrlarda Yevropaning ba‘zi hukmdorlari Amir Temur va Temuriylar sulolasiga mansub hukmdorlar bilan diplomatik munosabatlarni yo‘lga qo‘yganlar. XVI – XVIII asrlarda yevropalik kartograflar va sayohatchilar Markaziy Osiyoning tasviri va ta‘rifi tushirilgan ko‘plab xaritalar tuzdilar.

XIX asr o‘rtalarida G‘arbiy Yevropa mamlakatlarida “evropotsentrizm” tarixiy-madaniy va geosiyosiy konsepsiyasi yoyiladi. Unga ko‘ra, jahondagi taraqqiyot va madaniy jarayonlarda G‘arbiy Yevropa xalqlarining qadriyatlari alohida mavqega va ahamiyatga ega bo‘lgan. Bunday g‘oyalar o‘rta asrlarda ham mavjud bo‘lib, ularning ta‘siri va keng tarqalishining eng dastlabki va yorqin namoyishlari sifatida dunyoning turli dinlari tarafdorlari o‘rtasidagi davlatlararo va mintaqalararo to‘qnashuvlarni ko‘rsatish mumkin. Xususan, o‘rta asrlarda Yevropa, Shimoliy Afrika va Yaqin Sharq mintaqalari katoliklar bilan aqidaparast ortodokslar, nasroniylar bilan musulmonlar o‘rtasidagi diniy to‘qnashuvlar maydoniga aylandi. Ayniqsa Katolik cherkovi yevroposentrizm g‘oyalarini qo‘llab-quvvatlashda eng katta faollik ko‘rsatdi. U odamlarni musulmon dunyosiga qarshi qurolli kurash olib borib, Pireney yarim orolini musulmonlardan ozod qilishga rag‘batlantirdi, salbchilarning Quddus shahriga

harbiy yurishlarini tashkil qildi. Uning tashabbusi bilan Boltiqbo‘yi yerlariga yurishlar amalga oshirildi. Ushbu siyosat oxir-oqibatda Sharqiy Yevropa davlatlari bilan keskin qarama-qarshilikka olib keldi, va unda ularning raqiblari muhim g‘alabani qo‘lga kiritdilar (1410 y.). Yevropotsentrizm g‘oyasi avval Saljuqiylar, undan keyin esa Usmonli imperiyasidan chiqqan tahdid ta’siri ostida sezilarli darajada rivojlandi. Buyuk geografik kashfiyotlar davrida yevropaliklar dunyodagi boshqa ko‘plab xalqlar bilan tanishish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Lekin ularning madaniy qadriyatlarni baholashdagi noto‘g‘ri yondashuvi, boshqa xalqlar madaniyatining o‘ziga xosligini, ularning ilm-fan va texnika sohasidagi yutuqlarini tan olishga imkon bermadi. Ularning fikriga ko‘ra, mahalliy aholining tarixiy qismati qullik va mustamlakaga qaramlikdan iborat edi. XIX asrda yevropaliklarning boshqa xalqlarga nisbatan qarashlarida birmuncha o‘zgarishlar sodir bo‘ldi. Bunga Yaqin Sharq, Hindiston, Xitoy va Amerikadagi noyob arxeologik kashfiyotlar sababchi bo‘ldi. Yevropaliklarning ongiga Yevropa tamaddunidan ko‘ra yana ham qadimgiroq bo‘lgan tamaddunlar mavjudligi haqida dalillar taqdim etildi. Lekin hatto ular ham an’anaviy nuqtai nazarni butunlay o‘zgartira olmadi, shunday bo‘lsa ham, yevropaliklar bilan boshqa xalqlar o‘rtasidagi munosabatlardagi bir qator jihatlarda o‘zgarishlar yuz berdi. Yevropalik bo‘lmagan xalqlarning iqtisodiy (ayniqsa, sanoat va harbiy) rivojlanish darajasi va sur‘atlarida yaqqol ko‘zga tashlanuvchi qoloqligi yevropocentrizm g‘oyasining tarafdorlariga kuch bag‘ishlar edi va past darajadagi irqilar mavjudligi haqidagi g‘oyaning kelib chiqishiga asos bo‘lib xizmat qildi. XX asr boshlarida Yevropa va jahon hamjamiyatida yetakchilik qilish masalasi keskinlashdi. Bu masala tez orada Yevropaning kommunistik va kapitalistik qismlarga bo‘linishiga olib keldi. Ular orasida jahonda yetakchilik qilish va ta’sir o‘tkazish uchun keskin geosiyosiy va harbiy raqobat boshlandi. 2-Jahon urushida davom etgan qarama-qarshilikdan so‘ng, Yevropa o‘zining jahondagi yetakchilik ahamiyatini yo‘qotdi, va XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab yevropocentrizm tushunchasi ikkilamchi ma’noga ega bo‘ldi. Bir tomondan, unda Yevropa qit’asida qolganlarning o‘zlarining Shimoliy va Janubiy Amerika, Avstraliya va Janubiy Afrikadagi sobiq vatandoshlarining taqdiri haqida tashvishlari o‘z aksini topdi. Eski Yevropaga Yaponiya raqobatlashuvchi davlat edi. Boshqa tomondan, “Anglo-Sakson” (Angliya-Amerika) dunyosining umumiy qadriyatlarining jahonda ustunligi haqida ilgari surilgan yangi g‘oyalar yevropocentrizm g‘oyasining rivojlanishiga yangi turtki bo‘ldi. XX asrning oxiriga kelib G‘arbiy Yevropada birlashuv jarayonlari kuchayib, milliy chegaralarning “ochilishi” ga olib keldi. Yevropada sotsialistik tuzumning qulashi Vashingtondan Vladivostokgacha yahlit hududni o‘z ichiga oluvchi loyihalarni ilgari surish imkoniyatini vujudga keltirdi. Yevropaning qit’a doirasidagi birlashuvi Germaniyaning qayta birlashishi, Markaziy va Janubiy Evropada, shuningdek, Boltiqbo‘yi davlatlarida amalga oshirilgan islohotlar tufayli yangi istiqbollarga ega bo‘ldi. Zamonaviy texnogen sivilizasiyaning hozirgi kundagi qiyofasini shakllantirgan G‘arbiy Yevropa madaniyati o‘zining yangilanishi va ta’siri nuqtai nazaridan dunyoda o‘z ahamiyatini hozirgi kunda

ham saqlab turibdi. Gʻarbiy Yevropada barqaror iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy-siyosiy muammolarning maʼlum darajada hal etilishi XXI asrning boshiga kelib yagona Yevropa makonining madaniy va geosiyosiy gʻoyasini amalda hayotga tatbiq etish imkonini berdi.

Yevropaliklar uchun Markaziy Osiyoni tadqiq etish sharqshunoslik, yaʼni Osiyo va Afrika mamlakatlarida bosqinchilik va mustamlakachilik davrida vujudga kelgan fanning bir qismi hisoblanadi. Markaziy Osiyo tarixi va madaniyatini oʻrganishga ixtisoslashgan eng yirik ilmiy markazlar Olmoniya, Angliya, Fransiya, Italiya, Avstriya va Niderlandiyada joylashgan. Bu mamlakatlarda Markaziy Osiyo xalqlarining tillari ham oʻrganiladigan maxsus markazlar mavjud. Olmoniyada “Central Asiatic Journal” nomli jurnal chop etiladi. Yevropalik olimlarning qiziqishlari davr jihatdan mintaqaning qadim zamonlardan tortib eng yangi zamongacha boʻlgan butun tarixini oʻz ichiga oladi, mavzu jihatdan esa tarix, arxeologiya, etnografiya, geografiya, din, adabiyot, siyosat singari sohalarni qamrab oladi. Umuman olganda, zamonaviy Yevropadagi ilm-fan chuqur va izchil izlanish, ilmiy yondoshuvda haqqoniylik va tarixiy tadqiqotlarda siyosiylashtirish yoʻqligi bilan ifodalanadi. Ammo XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi olimlarning asarlarida yevropocentrizm gʻoyalarining taʼsiri yaqqol seziladi. Xususan, koʻpgina yevropalik olimlarning asarlarida Osiyodagi Hind-Eron xalqlarining tarixiga qiziqish nihoyat darajada katta, chunki ular Yevropa xalqlari bilan kelib chiqishi umumiy boʻlgan oriylarning avlodlari hisoblanadi. Shu bilan birga, ularning asarlarida Osiyodagi tamaddun taraqqiyoti tarixida turkiy tilli xalqlarning qoʻshgan hissasi kamsitilib, ahamiyatsiz va koʻpincha salbiy boʻlgan deb notoʻgʻri xulosalar chiqarildi. Shu bois, Yevropada va umuman jahon ilm-fanida eronshunoslik sohasi turkshunoslik va turk xalqlarining tarixi sohasiga nisbatan ancha koʻproq rivojlandi. Faqat soʻnggi oʻn yilliklar davomida Markaziy Osiyodagi qadimgi turklar tarixi va madaniyati tarixi boʻyicha faol tadqiqotlar olib borildi, bir qator olimlar, xususan, ayrim yevropalik (P.B.Golden, S. Stark, S. Skaff, S.I.Bekvit va boshqalar) va rus (D. Vasiliev, I.V.Stebleva, I.L.Кызласов, Т. Аржансева va boshqalar) olimlarining tadqiqotlarida turkiy xalqlarning jahon tamadduni taraqqiyotiga qoʻshgan hissasi taʼkidlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Камолиддин Ш.С. Марказий Осиё тарихи тарихшунослигининг долзарб муаммолари (магистратура талабалари учун ўқув қўлланмаси). 2-нашр. Тошкент: ТошДШИ, 2019.
2. Камолиддин Ш.С. Марказий Осиё тарихшунослигининг замонавий концепциялари (магистратура талабалари учун дарслик). Тошкент: ТошДШИ, 2019.
3. Кара-Мурза С.Г. Евроцентризм – эдипов комплекс интеллиген- ции. М.: Алгоритм, 2002.
4. Ким О.В. Проблема европентризма и переходные эпохи в моде- лях глобальной истории [Электронный ресурс] // Режим доступа:

<http://histrf.ru/ru/biblioteka/book/problema-ievropotsientrizma-i-pieriekhodnyie-epokhi-v-modieliakh-ghlobal-noi-istorii>

5. Лойко Л.Е. Европоцентризм // Всемирная энциклопедия. Философия. М.: АСТ; Минск: Харвест, 2001. С. 337 – 338.
6. Нурулла-Ходжаева Н.Т. Центральная Азия, европоцентризм, колониальность // Вестник МГИМО-Университета. 2015, 6 (45). С. 51 – 63. <https://doi.org/10.24833/2071-8160-2015-6-45-51-63>
7. Ртвеладзе Э.В., Сагдуллаев А.С. Современные мифы о далеком прошлом народов Центральной Азии. Изд. 2-е доп. Ташкент: Cho‘lpon, 2007.
8. Ртвеладзе Э.В., Сагдуллаев А.С. Некоторые особенности современной интерпретации древней истории Центральной Азии / Новая история Центральной Азии. Переоценка истории, современные проблемы и подходы. Ташкент, 2004.
9. Ферро М. Европоцентризм в истории: расцвет и упадок // Метаморфозы Европы. М.: Наука, 1993. С. 10 – 16.
10. Шубина Марина. Европоцентризм и расовые концепции: социокультурные детерминанты становления и развития в свете классической философской антропологии. Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing, 2021.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING MARKAZIY OSIYO MAMLAKATLARI BILAN HAMKORLIGINI VATANIMIZ OLIMLARI TOMONIDAN O‘RGANILISHIGA DOIR

Mirzaev G‘ulom Rizoqulovich

O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti “Ijtimoiy-gumanitar fanlar”
kafedrasida boshlig‘ining o‘rinbosari, tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

O‘zbekiston Respublikasining tashqi siyosiy faoliyati, uning tamoyillari va asosiy yo‘nalishlari, jahon hamjamiyatiga qo‘shilishi, xorijiy mamlakatlar va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorligi jumladan, Markaziy Osiyo mintaqasida tutgan geosiyosiy o‘rni va hamkorligi masalalariga bag‘ishlangan xorij va vatanimiz tarixshunosligida ko‘plab ilmiy izlanishlar olib borilishi natijasida bir qancha ilmiy maqolalar va monografiyalar chop etilib, nomzodlik va doktorlik ishlari amalga oshirilgan.

O‘zbekiston Respublikasining Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan iqtisodiy va madaniy-gumanitar hamkorligi masalalarini kompleks ravishda ilmiy asosda o‘rganishda mamlakatimiz taraqqiyotining yangi bosqichini boshlab bergan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Yangi O‘zbekistonni barqaror va izchil rivojlantirishga oid konseptual g‘oyalari va huquqiy-normativ hujjatlar ilmiy-metodologik asos bo‘lib xizmat qildi [1]. Shuningdek, O‘zbekistonning Birinchi Prezidenti Islom Karimovning [2] asarlaridan foydalanish natijasida O‘zbekiston Respublikasining mustaqillikning dastlabki kunlaridan mintaqa mamlakatlari bilan yo‘lga qo‘ygan keng qamrovli hamkorligini tahlil etishga muvaffaq bo‘ldik. O‘zbekistonning mustaqillik davrida Markaziy Osiyo mamlakatlari - Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston va Turkmaniston davlatlari bilan hamkorlik aloqalarining rivojlanish tarixi, o‘zaro

hamkorlik masalalari O‘zbekiston tarixi fanida kompleks ravishda tarixiylik nuqtai nazaridan keng qamrovda ilmiy jihatdan o‘rganishni taqozo etadi. O‘zbekistonning eng tarixi, xususan, xalqaro hamkorligi tarixini turli aspektlarda o‘rganish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Bugungi kunga kelib O‘zbekiston Respublikasining Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan hamkorligi masalalariga bag‘ishlangan xorij va vatanimiz tarixshunosligida ko‘plab ilmiy izlanishlar amalga oshirilgan.

Jumladan, **Vatanimiz olimlari tomonidan** O‘zbekiston Respublikasining Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan hamkorligi haqida ma‘lumot beruvchi monografiyalar, tadqiqot ishlari va ilmiy maqolalar tashkil etadi.

Qayd etish joizki, O‘zbekiston Respublikasining Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan hamkorligini tarix, siyosiy, falsafa, iqtisodiy kabi ixtisosliklar rakursida tahlil etishga harakat qildik.

Jumladan, E.Z.Nuriddinovning O‘zbekiston Respublikasi tashqi siyosati, Markaziy Osiyoda xavfsizlik va barqarorlikni ta‘minlashda O‘zbekistonning roli chuqur tahlil etilgan [3. 6-13].

L.M.Babaxodjaeva o‘zining tadqiqot ishlarida asosiy e‘tiborni O‘zbekiston Respublikasining mustaqillik davrida xorijiy mamlakatlar bilan madaniy gumanitar aloqalariga qaratgan. Xususan, O‘zbekistonning tasviriy va amaliy-dekorativ san‘at sohasida xalqaro madaniy aloqalarini shakllanish va rivojlanish masalalarini ko‘rib chiqqan [4. 218].

A.K.Qirg‘izboevning ilmiy izlanishlarida O‘zbekiston Respublikasining Osiyo qit‘asidagi yirik mamlakatlar bilan aloqalari va ularning rivojlanishi tadqiq etilgan. Shuningdek, O‘zbekistonning Markaziy Osiyo mintaqasi mamlakatlari bilan tashqi siyosiy hamkorligi tahlil etilgan, ikki va ko‘p tomonlama hamkorlik masalalari yoritilgan [5. 61-77].

O‘zbekistonning mustaqillik yillarida Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan yo‘lga qo‘ygan hamkorlik aloqalari yuzasidan S.Safoev, M.Raximov, R.Alimov, Ch.Ko‘charov, N.Ziyamov, Sh.Arifxanov kabi tadqiqotchilar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilib monografiyalar yaratilgan. O‘zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasidagi iqtisodiy va madaniy munosabatlari bilan shug‘ullangan S.M.Atadjanova esa o‘z ishida O‘zbekistonning Qozog‘iston va Qirg‘iziston davlatlari bilan ilmiy-texnikaviy va madaniy hamkorligini, X.Nizomov Tojikiston bilan madaniy hamkorligini, G‘.Mirzaev Turkmaniston bilan, A.Oltiboev Qozog‘iston bilan hamkorlik aloqalarini alohida o‘rgangan [6].

Taniqli diplomat va siyosatchi S.Safoev Markaziy Osiyoning zamonaviy geosiyosatini o‘rganishda muhim hissa qo‘shdi va mintaqaning geosiyosiy va geoiqtisodiy omillarini o‘zining tadqiqotida keng qamrovda tahlil etib berdi [7. 160].

M.A.Raximov Markaziy Osiyodagi geosiyosiy va geostrategik o‘zgarishlar sharoitida xalqaro munosabatlarda O‘zbekistonning faol ishtiroki, o‘rni va roli,

mintaqada xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlashda jahon hamjamiyati va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorligiga doir tadqiqotlarida batafsil so'z yuritgan [8] va Markaziy Osiyo mintaqasi mamlakatlari xalqaro munosabatlari va tashqi siyosati masalasi yuzasidan fanlararo tamoyiliga asoslangan tadqiqotlarida yangi yo'nalishni asoslab berishga harakat qilgan.

R.M.Alimov esa o'z ishida Markaziy Osiyo mamlakatlari, tarixiy rivojlanish jarayonlari, ushbu mintaqadagi davlatlarning tashqi siyosati, xalqaro tashkilotlarning faoliyati haqida ma'lumot berar ekan, jumladan, O'zbekistonning Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan iqtisodiy munosabatlariga ham qisman to'xtalib o'tgan [9. 3-16].

Ch.Sh.Ko'charov ilmiy izlanishlarida asosiy e'tiborni Markaziy Osiyoning integratsion jarayoni muammolariga qaratib, mintaqadagi geosiyosiy, geoiqtisodiy va geostrategik xarakterdagi muammolar yechimini ta'minlashda mavjud ichki va tashqi omillar ta'sirini tahlil qilgan [10. 200].

Sh.R.Arifxanov o'z monografiyasida Markaziy Osiyo mamlakatlari integratsiyalashuvi va xavfsizligi haqida fikr yuritir ekan, ushbu jarayonga ta'sir etuvchi omil sifatida mintaqaga AQSh, Rossiya, Xitoy va Yevropa Ittifoqi mamlakatlarining qiziqishi; mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlashdagi asosiy vazifalar, transmilliy tahdidlar – terrorizm, diniy ekstremizm, narkotrafika va ekologik muammolar kabi masalalarni sanab o'tgan [11.250].

N.Ziyamovning ilmiy izlanishlarida Markaziy Osiyo davlatlarining mustaqillikka erishgandan keyingi davrdagi davlatlararo hamkorliklarining shakllanishi, uning asosiy yo'nalishlari va mazmun-mohiyati O'zbekiston misolida umumiy tarzda o'rganilgan. Shu bilan birga, mazkur dissertatsiya davriy jihatdan 1991-2001 yil bilan chegaralanganligi uchun mustaqillik davrining keyingi yillarida O'zbekiston Respublikasining Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan hamkorligi masalalari yaxlit o'rganilmagan [12], qolaversa shu davrdan keyin O'zbekistonning mintaqa mamlakatlari bilan munosabatlari umuman yangi sahifada rivojlana boshlaganligi yana yangi tadqiqotlarni olib borishni taqozo etadi.

N.A.Nazarovning [13. 58] tadqiqot ishida Markaziy Osiyo polietnik sotsiumi mohiyati, millat va millatlararo munosabatlarning nazariy-metodologik asoslari, Markaziy Osiyo mintaqasida millatlararo hamjihatlikni ta'minlashda O'zbekiston tashabbuslarining pozitiv natijalarini qiyosiy tahlil etishga harakat qilgan.

D.B.Nishanov [14. 31] tadqiqot ishida O'zbekiston Respublikasining xalqaro munosabatlarning to'laqonli sub'ekti sifatidagi deyarli o'n yillik rivojlanishi bilan chegaralanib, 1991-2001-yillarni qamrab oladi. Dissertatsiya XX asrning 90-yillarida O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatining shakllanishi va rivojlanishini ko'rib chiqadi. Diplomatik, siyosiy, iqtisodiy, harbiy sohalarda ikki tomonlama va ko'p tomonlama munosabatlarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan. MDH, Sharq davlatlari, arab dunyosi va G'arb davlatlari munosabatlari tizimida O'zbekiston tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlarini ko'rib chiqadi.

S.S.Safaeva Siyosiy transformatsiyalar va Markaziy Osiyo mamlakatlari integratsiyasi muammosi Markaziy Osiyodagi siyosiy o'zgarishlarning mohiyati va istiqbollari tahlil qiladi. Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O'zbekistonda kechayotgan transformatsiya jarayonlarini o'rganish ularning mazmuni, yo'nalishi va ta'bir joiz bo'lsa, dualizm xususiyatlarini ochib beradi, Shuning uchun, mintaqaning geosiyosiy o'zgarishi jarayonini Markaziy Osiyoda mintaqaviylikning haqiqiy tiklanishi va kuchayishi sifatida tavsiflash mumkin [15. 17-18].

Mintaqa davlatlarining ekologik muammolarni bartaraf etish va O'zbekistonning Orolbo'yi mintaqasidagi ekologik siyosati haqida A.Qo'ldoshev va B.Omonovlar tadqiqot olib borganlar [16. 184].

A.A.Ibragimova tadqiqot ishida O'zbekiston Respublikasini Markaziy Osiyo davlatlari bilan tashqi iqtisodiy aloqalari geografik nuqtai nazardan o'rganilgan [17.]. Shuningdek, Markaziy Osiyodagi integratsiya jarayonlari, O'zbekistonning chegarabo'yi hududlarini iqtisodiy imkoniyatlari batafsil yoritilgan [17. 76-83].

O'zbekiston Respublikasi transport tizimi va mintaqaning transport kommunikatsiyalarini rivojlantirish muammolari bo'yicha iqtisodiy nuqtai nazardan Ya.Qorrieva, K.Uldjaboev, M.Ikramov, A.Shermuxe'dov, G'.Qosimov, G.Samatov, T.Qodirov va K.Ziyadullaev, A.A.Zohidov kabi mamlakatimiz olimlari tomonidan bajarilgan tadqiqot ishlarida yoritilgan [18].

O'zbekistonning Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan hamkorligi masalalari Transport kommunikatsiyalari muammolari misolida siyosiy fanlar kesimida tadqiq etgan tadqiqotchilar qatoriga O.O.Sirojov [19], J.Artikov, I.Qodirov, R.Sarbaev, A.To'raev, R.Mirzaev, A.Xodjaevlar [20] lar mintaqa transport infratuzilmasi muammolari va neft-gaz sohasi yuzasidan ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan [21].

Xulosa qilib aytganda, biroq, mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasining Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan iqtisodiy va madaniy gumanitar hamkorligi masalalarini kompleks holda tadqiq etishga ilmiy jihatdan e'tibor qaratishga haarkat qilingan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш. М. Миллий таракқиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2017; Ўша муаллиф. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”. 2018; Ўша муаллиф. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. Асарлар, 3 – жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019. Ўша муаллиф. Миллий тикланишдан – Миллий юксалиш сари. Асарлар, 4 – жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2020.
2. Каримов И. Танланган асарлар. 1-24 жилдлар. Тошкент:1996-2016 йиллар.
3. Нуриддинов Э.З. Вклад Республики Узбекистан в обеспечение региональной безопасности. // Общественные науки в Узбекистане. 1997. – №5. – С. 7 – 12. Ўша

- муаллиф. Международное сотрудничество Республики Узбекистан со странами Европы. Т.: Чулпон, 2002; Ўша муаллиф. Республика Узбекистан и современные вызовы Центральной Азии. // Общественные науки в Узбекистане. Т.: 2015. – № 4. – С. 6 – 13.
4. Бабаходжаева Л. Международное культурно-гуманитарное сотрудничество Республики Узбекистан (период независимости). 2-е изд., перераб. и доп. –Т.: Фан, 2011.- 218 с.
 5. Қирғизбоев А.К. Ўзбекистон Республикасининг Осиё мамлакатлари билан халқаро ҳамкорлиги. – Т.: Фан, 2004. – 280 б. (61-77-бетлар).
 6. Атаджанова С.М. Научно – техническое и культурное сотрудничество Республики Узбекистан с Казахстаном и Кыргызстаном (1991-2001 гг). Автореф. дис...канд. ист. наук.– Т.: 2009. 30 с; Низомов Х. Мустақиллик йилларида Ўзбекистон ва Тожикистон Республикалари ўртасидаги маданий алоқалар (1991 – 2007 йиллар). Тарих фан. ном.... дисс. автореф. – Т.: ЎзМУ. 2010. – 28 б.; Мирзаев Ғ.Р. Ўзбекистон Республикаси ва Туркменистон ҳамкорлик алоқаларининг шаклланиш ва ривожланиш тарихи. Тарих фан. бўйича фалс. докт. (PhD) Автореф. - Т.: 2018. 52 б.
 7. Сафаев С. Марказий Осиёдаги геосиёсат. Т.: Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети, 2005. – 160 б.
 8. Рахимов М.А. Сотрудничество Республики Узбекистан со специализированными учреждениями ООН 1991-1999 гг. (на примере ЮНЕСКО). Дис..канд.. ист. наук. – Т., 2000. 167 с. // Ўша муаллиф. Этапы трансформации ШОС в условиях геополитических изменений в Центральной Азии. // Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари. № 4. Т.: 2006. – С. 16-22. // Ўша муаллиф. Международное сотрудничество Узбекистана в контексте обеспечения стабильности и устойчивого развития в Центральной Азии. –Т.: Yangi nashr, 2011.– 232 с. // Ўша муаллиф. Сотрудничество Узбекистана с зарубежными странами и международными организациями в обеспечении стабильности и устойчивого развития в Центральной Азии (1991-2010 годы). Автореф. дис. ... докт. истор. наук. – Т.: 2012. Ўша муаллиф. Образование МИД Узбекистана и характер его деятельности в рамках советской политической системы. O‘zbekiston tarixi. Т.: № 2. / 2013. С. 53-62. Ўша муаллиф. Международные отношения Республики Узбекистан в условиях трансформации мировой системы.. O‘zbekiston tarixi. Т.: № 2. / 2011. – С. 58-67.
 9. Алимов Р.М. Центральная Азия: Общность интересов. Т. «Шарк» 2005 г. С.36-41. // Ўша муаллиф. Центральная Азия: концептуальный анализ. // Общественные науки в Узбекистане. № 4. / 2004. – С. 3-16.
 10. Кўчаров Ч. Экономические связи Республики Узбекистан со странами Азии (1985-1995 гг): Автореф. дис...канд. ист. наук. – Т.: 1997.- 27 с. Ўша муалиф, Марказий Осиёнинг минтақавий интеграцион жараён муаммолари (геосиёсий таҳлил тажрибаси) – Т.: Фан, 2007. 200 б.
 11. Арифханов Ш.Р. Центральная Азия: настоящее и будущее. / геополитика, геоэкономика, безопасность. Т., 2012. 250 с.
 12. Зиямов Н.Ш. Роль Узбекистана в развитии межгосударственного экономического и культурного сотрудничества стран Центральнй Азии (1991-2001 гг.): Автореф. дис...канд. ист. наук. – Т.: 2001.- 26 с. Ўша муалиф, Некоторые аспекты культурного сотрудничества стран Центральной Азии // Ўзбекистон тарихи. 2002. – №4. – Б. 69-73. Ўша муалиф, Некоторые аспекты решения проблем укрепления

- безопасности и стабильности Узбекистана в условиях независимости. Т.: “Fan va texnologiya”, 2011. 128 с.
13. Назаров Н.А. Марказий Осиё полиэтник социумида миллатлараро муносабатлар такомиллашувининг фалсафий-функционал тадқиқи. Фалсафа фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. Тошкент – 2019. – 58 б.
 14. Нишанов Д.Б. Внешняя политика Республики Узбекистан в 90-е годы XX века. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Москва, 2008. – 31 с.
 15. Сафаева С.С. Региональные процессы стран Центральной Азии в контексте политической трансформации пост советского пространства. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата политических наук. Москва, 2008. – С.17-18.
 16. Қўлдошев А. Марказий Осиё давлатларида экологик муносабатларни бошқаришнинг демократик ва гуманистик тамойиллари. – Т.: Фан. 2014. 160 б. Омонов Б. Ўзбекистоннинг Оролбўйи минтақасидаги экологик сиёсати. – Т.: Фан. 2014. – Б. 184.
 17. Ибрагимова А.А. Ўзбекистон Республикасини Марказий Осиё давлатлари билан ташқи иқтисодий алоқаларининг географик жиҳатлари. География фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Т.: -2012. – 136 б.
 18. Қорриева Я.К. Ўзбекистонни жаҳон бозорига чиқиши учун халқаро йўлақлардан самарали фойдаланишнинг логистик транспорт муаммолари. Иқт. фан. док. ... дис. автореф., Тошкент 2004; Ульджабоев К.У. Экономическая реформа на железнодорожном транспорте - Тошкент, «Мехнат», 1999 г.; Икрамов М.А. Развитие автомобильных перевозок по Великому шелковому пути // Экономическое возрождение России, №4, 2010. –С. 28-36; Шермухамедов А.Т. Великий шелковый путь и транспортные перевозки. ФРГ. - Берлин: Изд. LAP, 2012. - 90 с.; Шермухамедов А.Т. Великий шелковый путь и современные автомагистрали. // Экономика и статистика. №6, 2005; Қосимов Г.М. Логистика в международных автомобильных грузоперевозках. // Экономический вестник Узбекистана, №3, 2003, -С.56-60; Саматов Г.А. Дороги, которые мы выбираем. Они приближают Узбекистан к самым отдаленным частям света. // Рахбар-Менеджер, №32-33, 1999; Зиядуллаев К.Ш. Интеграция транспортных коммуникаций Республики Узбекистан в международную транспортно-коммуникационную систему // Современные методы организации бизнеса и маркетинга: Межвузовский сборник. –СПб.: СЗТУ, 2005. –С. 101-106.; Зоҳидов А.А. Марказий Осиё транспорт тизимини самарали бошқариш механизмини такомиллаштириш. Иқт. фан. док. ... дис. автореф., Тошкент 2018. 68 б.
 19. Сирожов О.О. Марказий Осиёдаги минтақавий ҳамкорлик жараёнларида Ўзбекистон манфаатлари. Сиёсий фан. док. (DSc)... дис. автореф. Тошкент, 2018/ - 62 б.; Сирожов О.О. Марказий Осиёда ҳамкорлик жараёнлари (тажриба ва истиқбол) “O‘zbekiston” 2016.; Ўша муаллиф. “Минтақавий интеграция” тушунчасининг мазмун-моҳияти. // “Imom Vuxoriy saboqlari” №2020/3. – Б. 104-106.
 20. Исабаев А. О последних тенденциях вокруг поставок Центрально – Азиатских энергоносителей. // Uzbekistan & Central Asia. № 3. – 2009. – С. 51-54. Ўша муаллиф. Новые энергетические тренды в регионе Центральной Азии и Каспия. //

- Uzbekistan & Central Asia. № 4. – 2009. – С. 47-50. Ходжаев А. Стратегия энергетической безопасности Китая и место Центральной Азии в ней.// Ўша журнал. № 1. 2009. – Б. 52-58. Umanskiy Ya. The problem of oil: situation in Central Asia and the Caspian region. // Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари. № 1. – 2003. – Б. 24-34. Федоров Ю. Туркмения: время перемен? // Индекс безопасности № 3-4 (90-91), Том 15. Москва. 2009.
21. Артиқов Ж.Ю. Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсати ва транскомуникация муаммолари. Сиёсий фан. ном. ... дис. автореф. -Тошкент, 2005; Кодиров И. Ўзбекистон Республикаси транспорт дипломатияси: муаммолар ва уларнинг ечимлари. Сиёсий фан. ном. ... дис. автореф. Тошкент, 2005; Сарбаев Р.М. Развитие транспортных коммуникаций Центральной Азии как важный фактор региональной безопасности. Сиёсий фан.тузилмаси хавфсизлик ва тараққиёт омили сифатида (Ўзбекистон мисолида). Сиёсий фан. ном. ... дис. автореф. Тошкент, 2005; Мирзаев Р.С. Геополитика нового шелкового пути. - М.: «Известия», 2004. -304 с.; Ўша муаллиф. Роль и значение транспортных коммуникаций Шелкового пути в современных международных отношениях: Дис. ... док. полит. наук. – Москва: Дипломатическая академия МИД РФ. 2005. - 496 с.

MARKAZIY OSIYODA DAVLATCHILIK TARIXIDA AYOLLARNING MAVQEI

Xidirova Nargiza O'rinovna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
“O‘zbekiston tarixi kafedrası, tarix fanlari nomzodi

O‘tmishda ayollar nafaqat oilada, balki jamiyatda ham o‘z o‘rniga ega bo‘lishga harakat qilgan. Xususan, o‘rta asrlar davrida yashab faoliyat yuritgan ayollar ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma’rifiy jarayonlarda bevosita yoki bilvosita ishtirok etgan. Ular o‘z davrida siyosiy tang ahvolni yumshatishga, masjid, madrasa, hovuzlar qurilishiga, ilmiy, badiiy, tarixiy asarlarning yozilishiga sababchi bo‘lgan. O‘rta asrlarda yashagan ayollarning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy jarayonlardagi ishtiroki, oila-nikoh munosabatlaridagi yuksak o‘rni, gender munosabatlari kabi masalalar, afsuski, hozirgi kungacha O‘zbekiston tarixida alohida tadqiq qilinmagan. Shuningdek, ayollarning oila va jamiyatdagi mavqeini bosqichma-bosqich ortib yoki pasayib borish jarayonlari, Markaziy Osiyoda yashagan o‘troq, ko‘chmanchi va yarim o‘troq aholining urf-odat, an’analari, shariatdagi urf masalalari hozirgacha tadqiq qilinmagan mavzulardan biridir.

Xususan, Ayollarning oila va jamiyatdagi mavqeı, davlatchilik tarixidagi o‘rnini quyidagi manbalar orqali ochib berish mumkin:

Arxeologik topilmalar;

Tarixiy asarlar;

Yuridik hujjatlar (oldi-sotti, meros);

Vaqf hujjatlari;

Badiiy asarlar.

Bir maqola doirasida barcha manbalarga to'xtalib o'tishning imkoni yo'q shu bois quyida ularni ayrimlari haqida fikr yuritamiz. Markaziy Osiyo hududidan topilgan arxeologik topilmalarda ayollarning o'ziga xos hashami, nozik va go'zalligini ifoda etuvchi rasmlar, haykalchalar topilgan. Misol tariqasida Xorazm shohlariga tegishli Tuproqqal'a (I – III asr)ning katta zalidan topilgan devor suratlarida meva terayotgan va chiroyli nozik qo'llari bilan arfa chalayotgan qizlar, yuzlarida ma'lum bir mazmunli ifoda aks etgan saroy xonimlarini uchratish mumkin [1. 13 b]. Ular orasida Xorazm shohlaridan biri Vazmarning [2. 79 b] xotini ham bo'lib, uning yuzi to'liq shaklda, katta qoshlari ostida kichikroq tiyrak ko'zlar, kichkina og'iz, bo'rtib turgan nozik lablar, chalmaga [3. 351 b] o'xshagan bosh kiyim kiygan va sokin saroy hayotiga mahkum qilingan ayol qiyofasida tasvirlangan. Shuningdek, bu yerda erkaklarga xos shijoat, hayotga ishonch bilan qarab turgan o'rta yoshli, mahalliy aholiga xos keng burmali ko'ylak kiygan ayol surati ham mavjud. Qadimgi Xorazmning Angk qal'a hududidan topilgan ayol haykalchada ham bodom qovoqli, qoshlari birlashib ketgan ayol tasvirlangan [4. 340 b].

Manbalarda ayollar hayoti bilan bog'liq voqealar uzuq-yuluq shaklda uchraydi. Shunday bo'lsa-da, ular bizga nodir ma'lumotlarni taqdim qiladi. Xususan, siyosiy manfaatlarni ko'zlab amalga oshirilgan nikoh munosabatlari, davlat miqyosi darajasidagi ishlarda faol ishtirok etgan ayollar, turli ijtimoiy tabaqaga mansub ayollar haqidagi ma'lumotlarni ular qatoriga kiritish mumkin. Ushbu ma'lumotlar O'rta Osiyo ayollarining oila va jamiyatda tutgan o'rni hamda rolini aniqlashga yordam beradi. Oila-nikoh munosabatlariga oid qo'lyozma asarlar va qozilik hujjatlari *til xususiyatlariga* ko'ra asosan fors-tojik, qisman arab tillarida, shuningdek, turkiy (eski o'zbek)da bitilgan. Devonxona hujjatlarining aksariyat qismi Buxoro va Qo'qon xonligida fors-tojik, Xiva xonligida esa chig'atoy hamda fors-tojik tillarida yuritilgan. Mavzuga oid hujjatlarning asosiy qismi O'zbekiston Respublikasi Milliy arxivi, Buxoro davlat muzey-qo'riqxonasi qo'riqxonasi, Samarqand davlat birlashgan tarixiy-me'moriy va badiiy muzey-qo'riqxonasi fondlarida saqlanadi. Ushbu hujjatlarning aksariyati XIX asr ikkinchi yarmi va XX asr boshlariga tegishli bo'lib, ular oila-nikoh munosabatlarining qozilik amaliyoti masalalari bilan bog'liq.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy arxivida Buxoro, Xiva va Qo‘qon xonliklariga oid hujjatlar alohida nomlar ostida saqlanadi. Shulardan biri *Qo‘shbegi mahkamasi arxivi (yoki Buxoro amiri qushbegi arxivi) fon didir* [5]. Tadqiqotchi G.Yu. Ostonovanning ma‘lumotiga ko‘ra Qo‘shbegi mahkamasi arxivida jami 77764 ta hujjat jamlangan va ular 268 ta boylam qilib bog‘langan [6. 22 b]. Qo‘shbegi mahkamasiga tegishli hujjatlar 1-ro‘yxatga, Buxoro amirligi bilan Rossiya davlatining Buxorodagi siyosiy agentligi o‘rtasidagi yozishmalar 2-ro‘yxatga kiritilgan. Qo‘shbegi mahkamasi arxivida saqlanayotgan qozilik hujjatlari (umuman, boshqa masalalarga oid hujjatlar ham) alohida qog‘oz jild (papka)lariga solingan. Lekin ular haqida to‘liq ma‘lumotlar berilmagan. Faqat hujjatlar mazmuniga qarab ushbu jildlar ustiga yozib qo‘yilgan. Masalan, №1701 raqamli hujjatlar jildiga (bunda 94 ta hujjat bor) «Ariza kazi emiru o razbore semeynыx konfliktov v prisutstviі maxrama» («Mahram ishtirokidagi oilaviy nizolarni tahlil etishda qozining amirga arizasi») deb yozilgan. Bundan tashqari №1702 (bunda 1297/1879-1337/1918 yillarga oid 132 ta hujjat bor), №1703 (131 ta hujjat bor) raqamli hujjatlar jildlariga ham shu mazmundagi so‘zlar bitilganini qayd etish mumkin. Hujjatlarning to‘liq tasniflanmaganligi va ular alohida ko‘rilgan masalalarga qarab ajratilmaganligi tadqiqot davomida jiddiy qiyinchiliklar tug‘diradi. Bunday holatni Xiva xonlari arxivi hujjatlarida ham kuzatish mumkin. Xiva xonlari kanselyariya hujjatlari (yoki Xiva xonlari arxivi) № I-125, 1-ro‘yxat raъami ostida saъlanadi va bularda 609 ta hujjat jamlangan bo‘lib, ular 1873 – 1920 yillarga oiddir. Qozilik hujjatlari uchta qog‘oz jild (papka)larga yig‘ilgan. №50 jild (papka)da 1840–1920, 1841–1919, 1850–1915, 1852–1917 yillarga oid qozilik hujjatlari jamlangan. №51 jild (papka)da 1919–1920 yillarda chiqarilgan hujjatlarning nusxalari, №495 jild (papka)da esa fatvo namunalari keltirilgan.

Xususan, №582 yig‘ma jildda 50 dan ortiq hujjatlar bo‘lib, ular turli masalalar bo‘yicha yig‘ilgan rivoyatlar to‘plamidan iborat. Ushbu to‘plamda idda, voyaga yetmagan qiz nikohi (1 ta), voyaga yetgan qizni otasi bilan yashashi masalasi (1 ta), kufu (tenglik) to‘g‘risidagi hujjat (1 ta), mahrni kechiktirish to‘g‘risidagi (2 ta), ayolning g‘oyib bo‘lishi (1 ta), jihozlar haqida (1 ta)gi masalalar o‘z aksini topgan. Fond I. №1043. 1-ro‘yxat ostida Qo‘qon xonlari arxivi saqlanadi. Tadqiqotchi olim A.L. Troiskaya tomonidan ushbu arxivga tegishli hujjatlar qisqacha tasnif qilinib nashr etilgan[7]. Ushbu fondagi hujjatlar soni besh mingga yaqin bo‘lib, ular asosan Qo‘qon xonligining XIX asr 40–70 yillarini o‘z ichiga oladi. A.L. Troiskaya hujjatlarni mazmuniga qarab tasniflagan va ularni alohida ajratib ko‘rsatgan. O‘rni kelganda ushbu tadqiqotni Qo‘qon xonlari arxivi (umuman, O‘rta Osiyo arxivi) bo‘yicha amalga oshirilgan

eng yaxshi tadqiqot deb baholash mumkin. Shunday bo'lsa-da, kelajakda ushbu fondga tegishli hujjatlarni alohida, batafsil ko'rib chiqish, ularni o'zbek tilidagi tarjimalari ustida ishlash talab etiladi. Chunki hujjatlar qisqa shaklda tasnif etilgan. Bu fondagi meros (otasi, onasi, bobosi va buvisi, akasi, singlisi, amaki va ammasi, tog'a va xola, er vafotidan keyingi), nikohona puli, sag'ir (etim)lar masalasi, mahr, xon harami bilan bog'liq hujjatlarni noyob hujjatlar sirasiga kiritish mumkin. Chunki boshqa fondlarda bunday hujjatlar deyarli uchramaydi.

Xulosa qilib aytganda ayollarning O'rta Osiyo davlatchilik tarixida tutgan o'rni va rolini manbalar asosida har tomonlama tadqiq qilish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Пугаченкова Г.А., Ремпель Р.И. Выдающиеся памятники архитектуры Узбекистана. Ташкент. 1958. – С.13.
2. Вазамар – III аср иккинчи ярмида хукумронлик қилган. Унги тегишли тангалар III аср 60 – 70 йилларда зарб қилинган. Қаранг: Вайнберг. Б.И. Монеты древнего Хорезма. Москва. 1977. – С.79.
3. Чалма-салла; дўппи ва тўнлар четига тутиладиган энсиз жияк. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. З.М. Маъруфов таҳрири остида. II том. Москва. 1981. –Б.351.
4. Вайнберг Б.И. Уникальное терракотовое изделие из древнего Хорезма. Центральная Азия от ахеменидов до тимуридов археология, история, этнология, культура Материалы международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения Александра Марковича Беленицкого Санкт-Петербург, 2–5 ноября 2004 года. – С.340.
5. Ўзбекистон Республикаси Миллий архиви. Фонд И-126. 1-2-рўйхат.
6. Остонова Г.Ю. Қўшбеги архиви Бухоро тарихини ўрганишда асосий манба (XIX – XX аср бошлари). – Б.22.
7. Троицкая А.Л. Каталог архива Кокандских ханов XIX века. Москва. 1968.

ДО СВАДЕБНЫЕ И СВАДЕБНЫЕ ОБЫЧАИ УЗБЕКОВ ГОРОДА ОШ

Ахмедова Гулида Абдраимджановна

Кыргызско-Узбекский Международный университет им Б.Сыдыкова
Историко-филологический факультет, ст. преп. кафедры «История и Философия»
gulida@mail.ru

Свадебное торжество в узбекских семьях - это крупнейшее событие, которое по традиции отмечается шумно, богато и с большим количеством гостей. На этот праздник приглашаются все: близкие и дальние родственники, соседи, коллеги по работе и друзья.

Научные исследования о национальных обычаях, связанных с бракосочетанием и свадебных обрядах узбеков, проживающих в г. Ош, практически отсутствуют.

Данная статья явилась результатом определённой исследовательской работы, сбора этнографического полевого материала путём нахождения в узбекской этнической культурной среде и посещения свадебных торжеств.

Традиционная узбекская свадьба состоит из определённых ступеней, которые проводятся в определённой последовательности. Первая ступень включает проведение таких до свадебных обычаев как «выбор невесты», «подметание двора», «сватовство», «ломание лепешки», «фотиха туйи-помолвка», «прощание невесты», «пошив ватных одеял».

Во второй ступени происходят самые значительные события - бракосочетание молодых, свадебные торжества, приход невесты в дом жениха, сопровождающиеся разнообразными обрядами, обычаями и ритуалами.

И третья ступень содержит традиции и обряды, проводимые в связи с прибытием невесты в семью жениха. Это, например, «открытие лица невесты», «приветствие невестки» и другие церемонии.

Многолетние исследования культурных традиций узбекского населения г. Ош показали, что процесс подготовки и проведения свадебных торжеств состоит из отмеченных выше этапов. Несмотря на то, что у некоторой части узбеков традиции несколько отличаются по форме, по сути, содержанию и значению они передают важность момента создания новой семьи направлены на её благополучие [1,117-118].

При создании новой семьи особое внимание уделялось «поиску невесты». А такие обряды как «бел куда» (близкие друзья-сваты), «подметание двора», «надкусывание уха», «одевание серёжек», «складывание на подол» определяли привязанность девочки к конкретному парню и с этого момента она уже росла, зная за кого выйдет замуж (АТД. №1).

Эти обычаи проводились ещё в детском возрасте с целью породниться через брак своих детей в будущем. Они способствовали укреплению дружеских и родственных отношений между сторонами.

Одним из таких широко распространённых до свадебных традиций в г. Оше является «Бешик кетти»(букв. отправка колыбели). Согласно этому обычаю сторона девушки, согласившись с предложением стороны жениха, раздаёт лепёшки близким родственникам обеих сторон, извещая их о том, что молодые сосватаны. У узбеков издревле высоко ценилась лепёшка(хлеб) как знак благополучия, многодетности и единства (АТД №1).

По другому обычаю «Этек жыртуу» (разрывание полов) члены двух семей по предварительной договорённости соединяют полы одежды своих детей-мальчика и девочки и разрывают их края. Таким образом, родители могли сосватать своих детей ещё в 1-3 летнем возрасте. На голову девочки повязывали платок, а на голову мальчика одевали тубетейку. Надо отметить, что этот обычай в Оше уже практически не встречается [8,224-225].

В соответствии с обрядом «Кулак тиштөө»(кусание уха) мальчик осторожно прикусывал ухо лежащей в колыбели девочки. Это означало, что повзрослев, она выйдет замуж за этого мальчика. Отмечали это событие, раздавая детям сладости. (АТД№2, с.24)

Одним из сохранившихся обычаев среди узбеков считается «Бел куда»(сватовство близких друзей). Два друга, соседа или семьи, знающие давно друг друга, желающие ещё больше укрепить отношения, могут породниться. Если жены друзей рожают мальчика и девочку, то они называют друг друга «куда»-сватами. Если же жены рожают только мальчиков или девочек, то их называют неудачливыми друзьями. Такой обычай характерен и кыргызам, и другим тюркским народам. [6,127].

Общим для отмеченных обычаев и обрядов является то, что такие семьи ещё до бракосочетания детей считали себя сватами и уважительно относились друг другу. По праздникам или другим знаменательным дням сторона жениха отправляла разные подарки будущей невестке (платья, платки, сладости и др.). Семьи поддерживали уважительные отношения и при необходимости помогали друг другу [7,252-258].

В настоящее время в среде узбеков г. Ош бракосочетание на законном основании, признаваемое широкой общественностью, преобладает над случаями религиозного бракосочетания.

Длительная и заблаговременная подготовка связана с большими затратами на свадьбу. Но не только с этим. Подготовительный процесс учитывает следующие факторы:

1. Материальное положение семьи;
2. Место проживания молодых и особенности местных обычаев;

В зависимости от материального положения семьи подготовка к свадьбе с младенческого возраста имеет две формы:

- 1) Самодостаточные семьи, имеющие возможность подготовки к свадьбе;
- 2) Семьи с ограниченными материальными возможностями для сбора подарков, одежды родственникам жениха или невесты и проведения свадебных торжеств.

Среди узбеков широко распространена поговорка «девочку клади в колыбель, а приданое - в сундук». Поэтому родители старались приобретать нужные вещи и материи для приданого при первой же возможности пока рос их ребёнок (АТД №2). Такое отношение было свойственно для многих семей.

В 90-годы XX века в Кыргызстан стали обильно поступать иностранные товары, которых ранее не было. Из-за этого многие вещи, собранные в качестве приданого, так сказать выходили из моды, становились не современными и теряли свою актуальность. В связи с

этим, начиная с 2000-х годов подготовка приданого для дочери с её малых лет постепенно пошла на убыль.

Сегодня вещи, требуемые для свадебных мероприятий, приобретаются одним выходом на базар. Одежда невесты обеспечивается стороной жениха при её согласии. Поэтому актуальней стало накапливать средства, чем собирать приданое. [4,98-100]

Заблаговременная подготовка к свадьбе свойственна и другим народам. Так, у кыргызов, казахов, уйгур, кара-калпаков практикуется эта традиция сбора приданого. Необходимые вещи приобретались и накапливались из года в год постепенно из-за не имения возможности закупить их сразу и одновременно [5,176].

На свадьбах большое место занимают близкие родственники (тёти, сёстры, дяди, братья) с обеих сторон. До сегодняшнего дня родственные отношения имеют крепкие связи в узбекских семьях. Каждый близкий родственник старается помочь в проведении свадебных мероприятий и берёт на себя конкретные обязанности, например, по встрече гостей, выполнении организационной работы, приготовлении блюд и др. Они оказывают и материальную поддержку.

Важное место в подготовке к свадьбе занимают и соседи. Отношения с соседями всегда дорого ценились в социальной жизни узбеков. Они являются частью традиций общества и семейных обычаев и установлений.

Не даром говорится в народе «обзаведись не домом, обзаведись соседом». Согласие в соседских отношениях значительно облегчали проведение свадебных торжеств. И сегодня дружные соседи берут на себя организационные и другие моменты в подготовке и проведении свадебных мероприятий. Соседи также служат источниками информации. В период поиска невесты и сватовства стороны невесты и жениха собирают сведения о молодых, об их семьях у соседей. И в определённой степени от их отзывов зависит сватовство и проведение свадебных торжеств.

С учётом таких явлений и следуя общепринятым духовно-нравственным нормам, узбеки стараются наладить и поддерживать дружеские, уважительные отношения с соседями. В тоже время традиционные соседские связи в последнее время претерпевают заметные изменения. Современный быт, возросшая обособленность семейной жизни, коммуникабельная ограниченность членов семьи с окружением и индивидуальные интересы снижают уровень и активность отношений между соседями.

Обобщая сказанное, отметим, что в создании новой семьи у узбеков, проживающих в г. Ош, большое место занимают их семьи, близкие родственники, а также соседи. Родители уже с младенчества заботятся о будущем своих детей и заблаговременно готовятся к их замужеству или женитьбе, следуя вековым традициям, так как узбекская

свадьба является значимым событием не только для новобрачных, но и для всей родни.

Использованная литература:

1. А. Асанканов Традиционным свадебным обрядом и обычаем узбеков г. Ош и его окрестности/ Ош и Фергана археолог-Б, 2000. Ош 3000 и культ наследие выпуск 4. 117-118-с
2. Джаббарова И.А. Современные свадебные обряды и обычаи узбеков г. Ош // КУУ 1998-Выпуск № 1с-237-240
3. Н.П. Лобачева Формирование новой обрядности узбеков. М., 1975.
4. Нурдинова Т.С. Свадебные обряды кыргызов и узбеков, проживающих на Ферганской трассе великого шелкового пути/ Т. Нуридинова, И.А. Джаббарова // Диалог цивилизаций. - Бишкек, 2003. - 98-100-с.
5. Обычаи, традиции и обряды народов Востока-Б., 2000-176-с.
6. Осмонова С.К. Традиционные свадебные обряды юго-запада Ферганской долины (конец XIX - начало XX вв.)// Монография.- Ош, 2015.-127с.
7. Осмонова С.К. Договор о браке малолетних детей (бел куда, бешик куда) кыргызов юго-запада Ферганы (конец XIX-начало XX вв)// Актуальные проблемы истории Кыргызстана: Материалы респ. научн. конф. 12.04.2012-Б.: 2013 252-258-с.
8. Ташалиева М.М. Памир ерөөнүндөгү кыргыздардын үйлөнүү тою салты (XIX к. аягы-XX к. башы)// Монография – Бишкек.-2021.-224-с
9. 10. АТД-Т-1-2019 . Ош шаары . Момуновлор үй- бүлөсү
11. АТД-Т-2-2020 Ош шаары Сулеймановдор үй- бүлөсү
12. АТД-Т-4-2022 Ош шаары Умаровлар үй- бүлөсү

ИСТОРИЯ АЛИКУЛИ АМИРЛАШКАРА В СОВРЕМЕННЫХ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Илхомов Зиёвутдин Адхамович

кандидат исторических наук, профессор кафедры “История Узбекистана”
Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами
tarix.kafedra@mail.ru

Аннотация. В конце XX века и первые десятилетия XXI века историками Центральноазиатских государств было издано множество статей и научных работ, посвященных жизни и деятельности знаменитого полководца Кокандского ханства Аликула Амирлашкара (1831/32, Наукат, Кокандское ханство - 9 мая 1865 год, Ташкент, Кокандское ханство). В данной статье анализируются некоторые исследования, научные публикации и монографии, опубликованные в Центральной Азии, которые с историографической точки зрения описывают историю жизни и деятельность Аликули Амирлашкара

Ключевые слова: Кокандское ханство, политические процессы, историография, исторические взгляды, Центральная Азия, научно-теоретические подходы, научные исследования.

The Abstract. At the end of the twentieth century and the first decades of the twenty-first century, historians of the Central Asian states published many articles and scientific works in which you can see some disagreements about the life and activities of the famous

commander of the Kokand khanate, Alikul Amirlashkar (1831/1832, Navkat, the Kokand khanate - May 9, 1865 Tashkent). This article analyzes some of the studies, scientific publications and monographs published in Central Asia, which from a historiographical point of view were devoted to the history of the life and work of Alikuli Amirlashkar.

Keywords: the khanate, political processes, historiography, history glances, Central Asia, scientifically-theoretical approaches, scientific studies.

Развитие исторических процессов происходит под влиянием определенных общественных законов и потребностей и в этом процессе изучение истории деятельности отдельных личностей очень важно. Нельзя отрицать роль и место деятельности отдельных исторических личностей в коренных изменениях в политической и экономической жизни общества, вместе со множеством различных факторов. Важно изучать деятельность конкретных исторических личностей, которые оказали значительное влияние на исторические процессы. Конечно, одна личность и его деятельность не в силах радикально изменить историю, поэтому, когда речь идет об основных аспектах деятельности каждой исторической личности, ее необходимо проанализировать и оценить с точки зрения исторического контекста и времени.

Одной из таких личностей был Мулла Аликули Амирлашар, сын Хасанбия (1831/32, Наукат, Кокандское ханство - 9 мая 1865 год, Ташкент, Кокандское ханство). Этот человек сыграл важную роль во внутренней и внешней политической жизни Кокандского ханства, возглавив борьбу против вторжения Российской империи в 50–60-ые годы XIX века в Кокандское ханство. В середине XIX века экономическая и политическая напряженность во внутренней жизни ханства оказала сильное влияние на его внешнюю политику. С одной стороны, политический крах ханства в результате внутренних конфликтов, а с другой стороны, усиление военной агрессии Российской империи в Центральноазиатском регионе привели к ухудшению ситуации. Именно в такой сложной политической ситуации в ханстве Мулла Аликули появился на политической арене.

Народ Кокандского ханства поддержал Аликули, который пытался стабилизировать внутреннее и внешнее положение ханства, дабы сохранить независимость и целостность территории государства, одновременно организовав и возглавив борьбу своего народа от завоевательной политики Российской империи. Поэтому современники Аликули, несмотря на его некоторые недостатки, высоко ценили его деятельность, признавая его выдающиеся качества как полководца.

Оценивая отдельные мнения исследователей, не стоит их рассматривать как полные, поскольку любой источник по истории личности, если он тем более является первоисточником, изучается исследователем как новый субъект и становится объектом научного исследования. Так и исследования жизни и деятельности Аликули Амирлашара, на сегодняшний день, являются важным объектом изучения исторических процессов в регионе.

Аликули Амирлашкар сыграл важную роль не только в стабилизации внутривнутриполитической жизни ханства, но и в борьбе против агрессии Российской империи. В течение своей жизни он сталкивался с множеством сложных ситуаций, иногда допуская значительные ошибки в управлении ханством. Политическая, особенно военная деятельность Аликули Амирлашкара, была так сложна, именно это, пожалуй, и привлекало внимание исследователей и способствовало созданию множества источников, особенно биографических произведений историками второй половины XIX- начале XX веков. Большинство авторов пытались осветить различные аспекты деятельности Амирлашкара, толковали его действия по-разному и интерпретировали их согласно идеологической ситуации. До сегодняшних дней применялись различные подходы к оценке личности Аликули, отсутствовали детальные исследования личности Аликули и его политической деятельности в Кокандском ханстве.

Первые исторические исследования показали, что взгляды исследователей на деятельность Аликули Амирлашкара были чрезвычайно запутанными, и даже его имя интерпретировалось по-разному, как отмечал известный историк Х.З.Зияев в своих исследованиях [1.165]. Это можно увидеть и в других публикациях, в частности, в первой книге «Новая история Узбекистана», в ряде школьных учебников и в даже художественной литературе [2]. Предварительные выводы из вышеуказанной литературы и источников литературы того периода заключались в том, что отношение к личности Аликули было разным и это означало сложности в оценке его как личности и как государственного деятеля. Даже в публикациях тех лет существовало разнообразие и противоположность взглядов на деятельность Аликули, что еще более усложняло описание его личности. Такие взгляды можно увидеть в разных источниках, как написанных авторами прошлых веков, так и в современных исследованиях и даже в художественной литературе.

Например, Мирзо Олим Мушриф в своей книге «Ансоб ус-салотин ва таворих ул хавоқин» уделял большое внимание истории Аликули Амирлашкара и его политической деятельности. Хотя автор этого произведения положительно оценивал политическую и военную деятельность Аликули, называя его «Мулло Алимкули Амирлашкар», а иногда «Мулло Алимкули Шайтан», приводя различные подходы к деятельности Аликули [3. 32-45].

Аналогичные подходы можно увидеть и на примере другого источника, написанного Мулло Олим Махдумходжой в 1915 году. Поскольку Мулло Олимом Махдумходжи писал свой труд уже после описываемых событий, и в силу цензуры царского правительства, в некоторых случаях допускал искаженное толкование событий. Например, он оценивал действия Аликули Амирлашкара односторонне, описывая его

как «абсолютно не осведомленного в работе по государственному управлению», приведя к поражению своими неразумными действиями, заставляя народ страдать [4. 71].

Кроме того, наряду с историками, писатели также занимались этим вопросом. Художественная литература пользовалась значительным успехом среди читателей, больше чем научная литература. Интерпретация исторических процессов в художественной литературе иногда может вызвать недопонимание учащихся о реальном мире: «Цель писателя или поэта - познакомить читателей с важными событиями исторического прошлого, с жизнью и деятельностью историков, показать историческое прошлое своего народа, пробудить чувство уважения и воспитать образованное поколение; поощряя современников извлекать уроки из исторического прошлого, из жизни и деятельности историков; описывая некоторые трагические события в современной реальности путем описания исторического прошлого» [5. 132-133].

В частности, в произведениях Тагай Мурода, Аббоса Саида, Бахтиера Абдугафура [6] только упоминают имя Аликули Амирлашкара, а кыргызский писатель Туляган Касымбеков пытался подробно описать личность Аликули Амирлашкар в романе «Сынган килич» [7. 382], описав Аликула как старого и хитрого человека: «...Аскарбаши был бледен, от бессонных ночей покраснели глаза, на лице виднелись морщины... маленький, сухощавый старик казался ещё меньше, в накиннутом на плечо темном парчовом бурнусе без рукавов» [7. 3-4]. Естественно, это описанию нельзя было воспринимать всерьез, потому что это был всего лишь литературные вымыслы.

Среди событий, которые имеют непосредственное отношение к деятельности Аликули Амирлашкара есть ещё один момент – убийство Маллахана, о чем в источниках даются разные факты, подтверждающие или опровергающие их связь с Аликулом. В частности, Исхакхан Ибрат так описывал убийство Маллахана: «В 1278 году хиджры, мулла Аликули (в рукописи Олимкул - З.И.) и Алимбек вместе с киргизами убили Маллахана. Мулла Аликули был главным в этом деле» [8. 302]. Другие источники указывают, что Аликули не был причастен к этому делу, а скорее наказал преследователей [9. 82-83].

В книге, написанной Мирзо Ахмадом, а затем изданной известным востоковедом Н.И. Веселовским, написано следующее: «Худоярхан правил в Коканде 12 лет (1845-1858 – З.И.). Кипчаки, возглавляемые муллой Аликули (в источнике Мулла Алимкул – З.И.), усугубили ситуацию, так что они решили покинуть Коканд и бежали в Бухару (когда он потерпел неудачу в сражении между братьями в Самончи, Худоярхан был вынужден покинуть Коканд - З.И.) [10]. В то время я всегда сопровождал его. Мулла Алимкул посадил на трон Маллахана после Хударяхана. В то время русские получили Акмечеть. (между двумя этими событиями существует разница в 5 лет - 1853 и 1858 - З.И.). Маллахан сидел на троне

3 года, 3 месяца и 3 дня. Однако против него заговорщики Утамбой, Мухаммад Мусабек Замини и ташкентский бек Каноатбек, воспользовавшись отсутствием, Мулла Аликула, подняли бунт и убили хана. Убийцами были также племянники Мусулмана, который ударил хана ножом, и нанес ему серьезные раны. Все время, когда происходили эти события, я был с Худоярханом в Джизаке» [11].

Стоит отметить, что Мирза Ахмад между 1858 и 1862 годами был с Худаярханом в Джизаке и не был в Коканде, иначе возникает вопрос: Как тогда он мог описать происходившие события, а именно смерть Маллахана?!

Автор биографического произведения об Аликули Амирлашкаре Мухаммед Юнус Тоиб писал об этом следующие: «Алимбек дядка вместе со знатными людьми кипчаков и служащими Маллахана Кидир дядка, Мухаммед Ибрагим мирзабаши и другие договорились и в одну ночь убили мечом спящего Маллахана». [9. 71-72]. Это событие автор произведения «Ансоб ус-салотин ва таворих ул – хавоқин» описывал следующим образом: - «Наступил 1278 год хиджри. (1862 г. – 3.И.). Несколько заговорщиков собрались в хаммаме Мусулманкула и под руководством Нормухаммада кушбеги и Шадманхаджи датка вошли с ворот Калмак во дворец, убили Маллахана в его же спальне мечом. Это было 26 го дня шаъбан, в понедельник ночью, а утром уже посадили на трон Шахмурадбека» [3. 65].

Известный исследователь истории Кокандского ханства Р.Набиев также описывал события в ночь на 23 февраля 1862 года и оценивал их как результат напряженности во внутривосточной жизни ханства, которая привела к гибели Маллахана, который правил государством 3 года и 4 месяца [13. 57-59]. Источники сообщали, что Маллахан был убит 23 февраля 1862 года [14]. Хотя в описываемых событиях разница в 30-40 лет, общий обзор информации, содержащейся в источниках, показывает, что текст, представленный в этих источниках, доказывает, что Аликули не был причастен к убийству Маллахана и в то же время не отрицает, что Аликули был очень уважаемой и влиятельной личностью, не отрицая и его ошибок.

Прежде всего, в качестве первой и важной задачи при анализе источников было определить первичные и наиболее надежные. В этом процессе наряду с некоторыми из опубликованных источников в научных журналах и исследованиях стоит отметить ряд рукописей Института востоковедения Академии наук Узбекистана, к примеру, работы Бекназара «Амирлашкар жангномаси» [15. 70-87], Мулла Аваз Мухаммад ибн Мулла Рузи Мухаммад Суфи - Аваза Мухаммада Аттара Хуканди «Тарихи жахоннамои» [16. 159], также работа Мухаммада Юнус Тоиба «Тарихи Аликули Амирлашкар», работы Мулла Халбек ибн Мулла Муса Андижани «Аликули жангномаси ва Мулло Холбек саргузаштлари» [17], «Тарихи

жадиди Тошканд» Мухаммада Салихходжа Тошканди [18], произведение Мулла Халибой Мамбетова «Ўрус лашкарининг Туркистонда тарих 1269-1282 саналарда қилгон футухотлари» [11], «Хотиралар» Мулла Юнуса Тошканди [19], «Тарихи Фаргона» Искакхана Ибрата [8], произведение Мирзо Олим Мушрифиде «Ансоб ус-салотин ва таворих ул – хавоқин», «Тарихи Туркистон» Мулла Олим Махдумходжи [4]. В них изучались основные позиции в отношении и в других полководцев, их героизм, которые были определены в качестве основных объектов работы.

Хотя эти работы в основном были не биографическими, они более точны с точки зрения детализации событий, так как написаны людьми, которые участвовали в политическом руководстве ханства, сражаясь вместе с полководцем Аликули. В то же время не только Аликули Амирлашкар, но и ряд других сыновей среднеазатских народов героически боролись против вторжения Российской империи [20]. Именно так описывает Мирзо Ахмад в своем произведении: «Во время сражения с русской армией Аликули (в источнике *Алимкул-З.И.*) был главой всех кыпчакских армий, Мингбой был главой всех киргизских армий, а я был командиром сарт» [21].

Один из самых важных вопросов, связанных с личностью Аликули Амирлашкара, был связан с уточнением его имени и возраста, как упомянуто выше. Стоит отметить, что множество исследователей отмечали самый важный источник по биографии Аликули Амирлашкара «Тарихи Аликули Амирлашкар» Мухаммада Юнуса Тоиб. Однако многие исследователи пишут неправильно его имя в своих статьях: книга Тоиб называется «Тарихи Аликули Амирлашкар», а имя всегда упоминается как «Алимкули»? Позже ученый Ш.Вохидов тоже подчеркивал, что имя Лашкарбаши надо правильно писать – Аликулом, а не как раньше – Алимкулом [24. 107].

Первая информация об уточнении имени Аликула приведена в ряде статей автора данной статьи, опубликованных в 1997-2000 гг. [25], основываясь на ряде официальных документов, хранящихся в ЦГА РУз [26].

Большинство авторов не указывали в своих работах точный возраст Аликули Амирлашкара, особенно его дату рождения. Но нам удалось еще в конце 90-ых годов на основании анализа ряда источников, например, в книге Мухаммад Юнуса Тоиб в описании обороны Ташкента «когда полководец погиб при обороне Ташкента, ему было примерно 33-34 года», тем самым, уточнив верную дату рождения Аликули 1831-32 годы [4. 185].

Однако надо отметить, что имя и дата рождения Аликули были уточнены, и хотя эта информация подтверждается документальными свидетельствами, но почему-то отечественные историки и исследователи соседних стран до сих пор вместо Аликули пишут Алимкул!?

В связи с тем, что Кокандское ханство имеет немаловажное значение в истории государственности нынешних Центральноазиатских государств, изучению истории ханства уделялось много внимание. В этих исследованиях наблюдается разногласие в научных подходах и интерпретации фактов о личности Аликули Амирлашкара и его деятельность.

Например, казахский историк Бахадыр Айтай в своей статье «Әлімқұл Хасанбиұлы Әмірлашкер» приводит свои выводы о личности Аликули. Говоря об этнической принадлежности Аликули, он, основываясь на ряде научных публикаций и источников, правильно указывает, что Аликули принадлежал к кипчакскому роду киргизов, хотя далее говорит, что в 1858-1862 годах, Аликули выступал от имени Кокандского хана Мухаммад Саидхана [27], однако это событие имело место между 1863 и 1865 годами.

Киргизский историк Ташманбет Кененсариев написал в своей статье «Еще раз об Алимкуле Лашкербаши ...» следующее: «молодой узбекский историк З.Ильхомов в своей диссертации об Алимкуле Амирлашкере заведомо не пишет (или не знает) о том, что он был кыргызом из племени кыпчак ичкиликского крыла. Но большинство узбекских ученых, как Р.Шамсутдинов, П.Равшанов и другие признают, что он является выходцем из рода кыпчак племени ичкилик кыргызского народа» [28].

Мы были очень благодарны Т. Кененсариеву за внимание к нашим исследованиям и отзыв к представленной в них информации, и хотели бы отметить, что его возражения не уместно, в первой главе диссертации З.Илхомова «Формирование Аликули Амирлашкара в качестве государственного деятеля и его роль в политической жизни Кокандского ханства» на странице 61 цитируется так: «Аликули Амирлашкар был выходцем из рода кыпчак киргизов и родился в селении Буджунбитгон, Наукатского района Коканда» [29. 61]. Та же информация, то есть о принадлежности Аликули кыпчакскому роду киргизов, также упоминается в монографии З.Илхомова «История Амирлашкара» на стр. 52 [30]. Кроме того, автор этой статьи в разные годы написал несколько статей, в том числе о героизме и деятельности Аликули Амирлашкар, в частности, о его усилиях по поддержанию дипломатической толерантности, территориальной целостности и усилиях по обузданию внутривнутриполитической нестабильности, военной реформы и военных действиях в оборонительных боях [31].

В заключении надо отметить, что Аликули преуспел не только в поддержке политических сил, представляющих интересы некоторых этнических групп, но и достойно проявил себя во время внутривнутриполитических процессов борьбы за престол в ханстве, и поднялся до звания военного министра (амир ал-умаро, амирлашкар). Придя к власти,

он попытался объединить политически неблагополучное ханство и привести его к единственной цели – борьбе за независимость. С одной стороны, у него была сильная внутренняя и внешняя политика, с другой стороны, его правительство и его действия были глубоко обеспокоены правительством Российской империи, но должны были противодействовать объединению политических сил. В этом процессе Аликули пытался объединить племена, духовенство и чиновников, с целью сохранить суверенитета и свободы Кокандского ханства. Он был одаренным военачальником, но в тоже время в управлении он иногда допускал ошибки при решении сложных и противоречивых вопросов. Следует отметить, что Аликули Амирлашкар Хасанбай оглы был героем своего времени, пытался поддерживать политическую стабильность Кокандского ханства, ведя борьбу за сохранение независимости и территориальной целостности страны, независимо от его промахов и успехов.

Использованная литература:

1. Зияев Х.З, Туркистонда Россия тажовузи ва ҳукмронлигига қарши кураш. - Т.: “Шарқ”, 1998. 165-б.
2. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Биринчи китоб. Туркистон чор Россияси мустамлақаси даврида. -Т.: Шарқ. -1998; Бобобеков Х, Содиков Х, Рахимов Ж. Ўзбекистон тарихи. -Т.: Ўқитувчи. -1994; Раҳимов Ж. Ўзбекистон тарихи. -Т.: Ўқитувчи. -1999; Қосимбеков Т. Синган қилич. Т.: Адабиёт ва санъат нашр. 1980. Тоғай Мурод. Отамдан қолган далалар. -Т.: Шарқ. 1997. Аббос Саид. Беш кунлик дунё. -Т.: Шарқ, 1996.
3. Мирзо Олим ибни Мирзо Раҳим Тошкандий.«Ансоб ус – салотин ва таворих ул – хавоқин». // Қўлёзма, Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик Институти қўлёзмалар хазинаси, № 1314. См: Мирзо Олим Мушриф. Қўқон хонлиги тарихи. - Т.: Шарқ, 1995.–Стр. 32 - 48.
4. Мулло Олим Махдумхожа. Тарихи Туркистон. Туркистон генерал губернаторлиги кутубхонаси. -Т.: 1915. Стр. 71.
5. Наим Каримов, Неъмат Абдуллаев. Тарихий жанр, Ўзбекистон миллий энциклопедияси». Давлат илмий нашриёти, 2004, Стр.132-133.
6. Тоғай Мурод. Отамдан қолган далалар. -Т.: Шарқ. 1997. -272 б. Аббос Саид. Беш кунлик дунё. -Т.: Шарқ, 1996; Абдуғафур Б. Олтинчи йўлак: (қисса) / Б.Абдуғафур. – Тошкент: DIZAYN - PRESS, 2013. - 192
7. Қосимбеков Т. Синган қилич. -Т.: Адаб.ва санъат нашр., 1980. С.382.
8. Исхоқхон Ибрат. Фарғона тарихи. -Т.: Мерос, 1991. С.302.
9. Мухаммад Юнус Тоиб. Тарихи Аликули Амирлашкар. - Стр.82–83.
10. Место сражения Худоярхана с Маллабеком Мухаммад Юнус Тоиб (Тарихи Алиқули Амирлашкар.–Стр.18), Мирзо Олим Мушриф (Ансоб ус – салотин ва таворих ул – хавоқин. –Стр.62), Л.Соболев (Краткий обзор положения дел в Коканде. Туркестанский сборник. Т.152) указывают местность Саманчи, а Р.Набиев указывают Риштана (Из стории Кокандского ханства. –С.55), у В.Наливкина (Краткая история Кокандского ханства. Казань, -1886. -С188) указано село Кашгар. В самом деле сражения произошло в местности Саманчи.
11. Веселовский Н. Бадаулет Якуб-бек аталык Кашгарский. — СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1898. (Отдельный оттиск из «Записок Восточн.

- Отдел. Имп. Русск. Археолог. Общ.», Том XI). — [2], 87–103 с. Қаранг: <http://militera.lib.ru>
12. Худоёрхон. <http://www.e-tarix.uz/shaxslar>
 13. Р.Набиев Из истории Коканского ханства (Феодальное хозяйство Худоярхана). – Т.: «Фан», 1974. -С.57–59.
 14. Среди заговорщиков убившие Малляхана были Алимбек дадка, Хидирбий эшикога, Шадманхаджи парваначи, Худайназар датка, Дуст мехтар, Мухаммад Ибрагим мирзабашы и Хидир датка. См: Тарихи жаҳоннамойи. 269а; Тарихи Алиқули Амирлашкар. –Стр.81; Набиев Р.Н. Из Истории Кокандского ханства. – С.288.
 15. Бекназар. Амирлашкар жангномаси. ЎЗР ФА ШИ, №1925 рақамли қўлёзма баёзнинг 706-876 – варақлари.
 16. Вохидов Ш. XIX аср иккинчи ярми – XX аср бошларида Қўқон хонлигида тарихнависликнинг ривожланиши: Тарих фанлари д-ри... 1998. – 159 б.
 17. Мулло Ҳолбек ибн Мулло Мусо Андижоний. “Алиқули жангномаси ва Мулло Ҳолбек саргузаштлари”. ЎЗР ФА Шарқшунослик Институтини қўлёзмалар хазинаси, №8816.
 18. Мухаммад Солиххўжа Тошкандий. Тарихи жадиди Тошканд. қўлёзма, ЎзФАШИ, №№ 7791, 11072, 11073, 5732.
 19. Смирнов Е.Т. Султаны Кенисара и Садык. Т.: Тип С.И.Лахтина. 1889
 20. Мулло Холибой Мабетов. Туркистон босқини. Нашрга тайёрловчи З.Илҳомов. Т. ТДПУ. 2009.
 21. Веселовский Н. Бадаулет Якуб-бек аталык Кашгарский. — СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1898. (Отдельный оттиск из «Записок Восточн. Отдел. Имп. Русск. Археолог. Общ.», Том XI). — [2], 87–103 с. Қаранг: <http://militera.lib.ru>
 22. См: Мухаммад Юнус Тоиб. Тарихи Алиқули Амирлашкар. // Шарқ юлдузи. 1996,- №1-2. –Б.214-217; Мухаммад Юнус Тоиб. Амирлашкар Алимқул тарихи. -Т.: Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги давлат ва жамият қурилиши Академияси «Ўзбекистоннинг янги тарихи» маркази. 1997. Б.12-54.
 23. Мухаммад Юнус Тоиб. Тарихи Алимқули Амирлашкар // Шарқ юлдузи. -1996. №1-2; Мулло Юнусжон Мунший. Амирлашкар Алимқул тарихи Т.1995. -80с.
 24. Мухаммад Азиз Марғилоний. Тарихи Азизий. -Т.: Маънавият, 1999. Б.107.
 25. См: Илҳомов З. Ватан озодлиги курашчиси Алиқули Амирлашкар ҳаёти саҳифалари. “Ўзбекистон мустақиллиги – унинг фани ва технологияларини ривожлантириш кафолати” мавзусидаги республика илмий конференцияси материаллари. Тошкент, 1999 йил 16-18 ноябрь, Б.41-43; Илҳомов З. Алиқули Амирлашкар. Ўзбекистон тарихи №3.1999 й. Б.25-28; Илҳомов З. Хотираларда жонланган сиймо. Жамият ва бошқарув №1. 2000 й. Б.55-57.
 26. В архивных документах сохранено документ, на котором указ Аликули Амирлашкара о присвоении воинских званиях и чинах, написанном Мухаммадкаримом понсадом. В этом официальном документе написанном на персидско-таджикском языке имя Амирлашкара написана не Олимқулом или Алимқулом, а именно Аликули: тилида «... дар вақти Аликули Амирлашкар дода шўд». См: ЦГА РУз. Ф.1043, опись-1. 1-дело, стр.1.
 27. Бахадыр Айтай. «Өлімқұл Хасанбиұлы Әмірлашкер». okmri.kz.
 28. Ташманбет Кененсариев. “Еще раз об Алымқуле Лашкер башы...” <http://kghistory.akipress.org>

29. См: Илхомов З.А. “Аликули Амирлашкар ва унинг Кўкон хонлиги сиёсий ҳаётида тутган ўрни”. Тарих фанлари номзоди дисс. Т.2004. 61-б.
30. См: Илхомов З.А. Амирлашкар тарихи. Т.2013.
31. См: Озодлик учун курашлар тарихи. “Ватанпарвар” 20 мая 1997 г. №60 (856); Ватан озодлиги курашчиси Аликули Амирлашкар ҳаёти саҳифалари. Материалы четвертой республиканской научной конференции “Ўзбекистон мустақиллиги – унинг фани ва технологияларини ривожлантириш кафолати” Ташкент, 16-18 ноября 1999 г; Аликули Амирлашкар. Ўзбекистон тарихи №3.1999 г; Хотираларда жонланган сиймо. Жамият ва бошқарув №1. 2000 г. и др.

MARKAZIY OSIYO - ETNOMADANIY TARAQQIYOTNING ENG QADIMIY MARKAZLARIDAN BIRI SIFATIDA

Marhabo Abduganiyevna Sobirova

Nizomiy nomidagi TDPU “Ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi” kafedrasida dotsenti, falsafa fanlari nomzodi

Kalit soʻzlar: Markaziy Osiyo, Oʻzbekiston, sivilizatsiya, jahon sivilizatsiyasi oʻchogʻi, Oʻzbekiston xalqlari, madaniyat, rasm-rusm, urf-odat, anʼana, qadriyat, Avesto, zardushtiylilik, Markaziy Osiyo mutafakkirlari, Buyuk Ipak yoʻli, etnomadaniy taraqqiyot.

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarixiy manbalarga tayangan holda Markaziy Osiyo kishilik jamiyati va xalq turmush tarzi, urf-odat, rasm-rusum, udum, anʼana va qadriyatlarini oʻzida mujassam etgan etnomadaniy taraqqiyotning eng qadimiy markazlaridan biri boʻlganligi asoslangan.

Odamzodda ong paydo boʻlibdiki, oʻz davriga xos turmush tarziga, moddiy va ma’naviy madaniyatiga, ya’ni ma’lum darajadagi sivilizatsiyasiga ega boʻla boshlagan. Markaziy Osiyo, xususan, Oʻzbekiston xalqlari ham qadim zamonlardan beri oʻz turmush tarzini takomillashtirar ekan, turli qulayliklar yaratgan, odatlar, rusumlar esa anʼanaga aylangan.

Qadimshunoslar va boshqa olimlar oʻlkamiz oʻtmishini tadqiq etib, bu makon jahon sivilizatsiyasining oʻchoqlaridan biri ekanligini ta’kidlaydilar. Oʻzbekistonning birinchi Prezidenti I.A.Karimov oʻzining keyinchalik “Tarixiy xotirasiz kelajak yoʻq” nomi bilan risola tarzida chop etilgan tarixchi olimlar va jurnalistlar bilan suhbatida “Hozir Oʻzbekiston deb ataluvchi hudud”, ya’ni bizning Vatanimiz nafaqat Sharq, balki umumjahon sivilizatsiyasi beshiklaridan biri boʻlganligini jahon tan olmoqda”, - degan edi (1.1).

Tarixchi, madaniyatshunos olimlarning fikrlariga asoslanib, oʻtmishdagi ajdodlarimiz madaniyati ma’lum darajada rivojlanib oʻtganligini asos deb qabul qiladigan boʻlsak, bu madaniyat rivojlanish kurtaklarini eng qadimiy poleolit davridan, ya’ni Oʻrta Osiyoda odam zoti paydo boʻla boshlagan - 500 ming yil avvalgi davrlarga borib yetadi. Shu bilan bir qatorda bu yarim million yil

doirasidagi inson hayoti, madaniyati, rasm-rusm hamda odatlarini o'rganish uchun hozirgi kunimizda yetarlicha sharoitlarga egamiz (7.6-7).

Miloddan ilgarigi I-ming yilliklar boshlarida, ya'ni bundan 30-26 asrlar muqaddam Markaziy Osiyoda o'troq dehqonchilik rivoj topishi, ibtidoiy jamiyat yemirila borib, quldorlik tuzumining vujudga kelishi, Sug'd, Xorazm, Baqtriya kabi davlatlarning paydo bo'la boshlashi, yangi diniy qarashlarning shakllanishi natijasida o'sha davrga xos bo'lgan turmush tarzini ifodalovchi an'ana, rasm-rusumlar, marosim va bayramona qadriyatlar yuzaga kelgan.

Farg'ona vodiysining So'x tumanidan topilgan Selung'ur g'oridagi asori-atiqalar, Anov va Namozgoh, Sopollitepa qazilmalarining namunalari ajdodlarimizning qadimgi makonlari qanday bo'lganligi, hayot va turmush tarzi, ma'naviy-madaniy xususiyatlari to'g'risida ma'lum tasavvurlar hosil qilishga imkon beradi.

Agarda biz tarix zarvaraqlarini ochishga e'tiborimizni beradigan bo'lsak, Markaziy Osiyoda istiqomat qilgan ajdodlarimiz – saklar, massagetlar, baqtriylar, sug'diylar, xorazmiylar o'zlari yashayotgan qadimgi viloyatlar, tumanlarni doimo asrashga, bir-birlariga yaqin bo'lishga intilishgan (6.4-5). Dehqonchilik vohalarini o'rab olgan dasht-u adirlarda yashovchi chorvador xalqlar saklar nomi bilan mashhur bo'lib, ularning voha xalqlari tili, dini, kelib chiqish ildizlari, urf-odatlari bir-biriga yaqin, ular tashqi dushmanga birgalashib kurashgan. Qavm-qarindosh, quda-anda bo'lib yashashgan, bir daryodan suv ichishgan, birgalashib O'rta Osiyoning qadimgi madaniyatini yaratganlar", degan ma'lumotga egamiz.

Mintaqamizning muhim xususiyatlaridan biri uning murakkab etnik-madaniy chorrahada joylashganidir. Aholi bir qancha turli qavm, qabila va elatlardan tashkil topgan va ular etnik jihatdan aralashgan holda yashaganlar. Shu bilan birga aholining ko'pchiligini turkiy va forsiy - tojik ajdodlari bo'lgan, ular o'zaro hamjihatlikda yashaganlar, san-manga bormaganlar. Bu ham bag'rikenglik, tolerantlik xislatlarining sarchashmalari bo'lsa kerak(3.39-53)

Qadimda o'lkamizda yashagan aholining ma'naviy va madaniy qiyofasi mashhur "Avesto" mazmunida o'z ifodasini topgan. Ma'lumki, bu muqaddas kitob Markaziy Osiyo xalqlari to'g'risidagi dastlabki noyob manbadir. "Avesto" avval xalq og'zaki ijodi shaklida tarqalgan va bir necha asrlar davomida og'izdan og'izga o'tib, qadimgi Turon, Xuroson, Eron, Ozarbayjon elatlarining ijtimoiy-iqtisodiy hayotini, olam haqidagi tasavvurlarini va diniy qarashlarini o'zida aks ettirgan. Bu asar ko'p yillar davomida zardushtiylik-otashparastlik dinining ulamo kohinlari tomonidan to'ldirilib, takomillashtirilgan. Abu Rayxon Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarida ta'kidlanishicha, "Avesto" ilk bor mil. av. VI asr boshlarida to'liq holda 12 ming qoramol (ho'kiz) terisiga zarxal harflar bilan bitilgan. Iskandar Zulqarnayn (Aleksandr Makedonskiy) Sharqni zabt etganda, "Avesto"ning nodir nusxasidan o'ziga ma'qul bo'lgan joylarini tarjima qildirib

olib qolgan, boshqa qismini esa yoqtirib yuborgan. Shu sabab, bu qomusiy asarning 5 dan 3 qismi kuydirib yuborilgan. Keyinchalik – milodiy I-IV asrlarda “Avesto”ning qolgan qismlari jamlanib, ayrim joylari qayta tiklanib, yangidan kitob holiga keltirilgan. Bizga qadar “Avesto”ning ayrim qismlarigina yetib kelgan. Bular: “Yasna” - ibodat paytida ijro etiladigan matnlar, “Yasht”-otashparastlarning tangrini ta’riflash madhiyalari, “Vendidot”-zulm timsoli - devlarga qarshi qonunlar va afsonalar, “Visparad” - ibodat yo’sinlari va mazmuni haqida ma’lumotlardir(2.31-38).

“Avesto” katta hajmda bo’lganligi sabab, dindorlarning kundalik faoliyatida foydalanishi uchun kichik “Avesto” ham yaratilgan. Unga katta “Avesto”dan tanlab olingan duolar kiritilgan. Demak, “Avesto”da zardushtiylik dinining qonun-qoidalari, ibodat vaqtida ijro etiladigan qo’shiqlari bitilgan.

“Avesto” ta’limotining asoschisi tarixda payg’ambar nomi bilan tanilgan Zaratushtra (Zardusht) ismli shaxs bo’lgan. Zaratushtra - oltin tuyali yoki oltin tuya yetaklovchisi, degan ma’noda ishlatilgan. Zaratushtra otashparastlik g’oyalarini o’z hamfikrlari bilan birgalikda Katta Xorazm, Baqtriya, Sug’diyona, Eron, Ozarbayjon, qisman Hindiston aholisi o’rtasida targ’ib etgan.

Beruniy keltirgan rivoyatga ko’ra, Baqtriya podshosi Vishtasp va malika Xutaosa birinchilardan bo’lib zardushtiylik e’tiqodini qabul etganlar, so’ng bu din keng yoyilgan.

“Avesto”da dunyo ezgulik va yovuzlikning doimiy kurashidan iborat, ezgulik xudosi Axuramazda (Xurmuzd) yovuzlik tangrisi Axriman ustidan g’alaba qozonishi bayon etilgan. Zardushtiylik dinida olov muqaddaslashtirilib, u insonning baxt-u saodati ramzi sifatida ulug’langan.

Zardushtiylik jamiyatda barcha odamlar tanasining rangidan, tili, urf-odatlarini va yashagan joylaridan qat’i nazar, osoyishtalik bilan yorqin hayot kechirishga haqlidir, deb hisoblaydi. Bu din odamlarni jur’atli, dovyurak, yetuk insonlar bo’lishga da’vat etadi. Otashparastlikda zamin (yer), suv, quyosh va havo ilohiyat darajasiga ko’tariladi va ularni ifloslash og’ir gunoh hisoblanadi. Kitobda aytilishicha, Zardusht odamlarga murojaat qilib, yerga, tuproqqa sifatli urug’lar sepinglar, pirovard natijada o’zlaringiz har xil illatlardan va balolardan xoli bo’lasizlar. Bilib qo’yinglar, ishlov berilmagan tashlandiq yerlarda turli kasalliklar, iflos narsalar va balo-qazolar paydo bo’ladi. Demak, sizlar yerga ishlov berib, unga yaxshi urug’ sepib, tuproqni e’zozlasangiz har xil balolardan qutulasiz, hayotga, insonga ishonchingiz kuchayadi, yashagan joyingizga, vataningizga mehringiz oshadi, deydi(4.16-51).

Ko’rib turibmizki, zardushtiylikda tabiatga ehtirom asosiy yo’nalish bo’lgan. Zardushtiylik diniga oid turli buyumlar, rasmlar, urf-odat asoratlari qadimgi Xorazm, So’g’d va boshqa o’lkalarda ko’plab topilgan.

Ko’pchilik tadqiqotchilarning fikricha, “Avesto”ning Vatani Amudaryo sohili, aniqrog’i qadimgi Xorazmdir. Bu asarda tilga olingan 16 yirik hududiy-geografik nomlarning ko’pchiligi O’rta Osiyoga taalluqlidir. Bular Xorazm, So’g’d, Baqtriya yurtlari, Hisor, Pomir, Tiyonshon tog’lari, Kaspiy, Orol,

Issiqko‘l suv havzalari, Amudaryo va Sirdaryolardir. Demak, bu muqaddas asarda geografiyaga oid mulohazalar ham bisyor.

“Avesto” jahon olimlari tan olgan boqiy yodgorlik, noyob tarixiy manba. U dunyoning ko‘p tillariga tarjima qilingan. Kitob fransuz, ingliz, rus, nemis, fors va boshqa tillarda chop etilgan. Asarning jahon madaniyati va dinlar tarixida tutgan o‘rni beqiyosdir. Shuning uchun ham 1999 yil noyabrda YUNESKO bosh konferensiyasi “Avesto” yaratilganligining 2700 yilligini dunyo miqyosida keng nishonlashga qaror qildi, 2001 yil oktabrida Xorazm zaminida “Avesto” va uning insoniyat taraqqiyotidagi o‘rni mavzusida xalqaro ilmiy konferensiya o‘tkazildi.

Ma‘lumki, qadimgi zamon moddiy va ma‘naviy taraqqiyoti fanda antik, ya‘ni, qadimgi sivilizatsiya deb ataladi Jahonning turli mintaqalarida vujudga kelgan bunyodkorlik va taraqqiyot bora-bora umuminsoniy qadriyatlarga, madaniyatga, sivilizatsiyaga aylandi. O‘zbekiston esa insoniyat sivilizatsiyasining qadimgi o‘choqlaridan biri bo‘lgan. Demak, o‘lkamizda yashab o‘tgan qadimgi odamlar jahon ravnaqiga, uning bugungi rivojiga o‘zining munosib hissalarini qo‘shganlar. Shu bois, bugungi mustaqil O‘zbekiston xalqlarida milliy g‘urur bilan birga taraqqiyotga, sivilizatsiyaga intilish hissi kattadir.

Xitoyning Tinch okeani bilan Hindiston, Markaziy Osiyo, Yaqin Sharq, Yevropa davlatlarini bog‘lovchi qadimgi savdo yo‘li - Buyuk Ipak yo‘lidir. Bu yo‘l orqali asosan ipak eksport qilinganligi sababli, “Ipak yo‘li” nomi bilan shuhrat qozongan. Bu yo‘l mil.avv. II asrdan to milodiy XV asrgacha, suv yo‘llari rivojlanguncha Xitoy, Hindiston, Markaziy Osiyo, Eron, Yaqin Sharq hamda O‘rta Yer dengiz mamlakatlari o‘rtasidagi savdo-sotiq va madaniy aloqalarning rivojida muhim rol o‘ynagan.

Manbalarda keltirilishicha, Sariq dengiz qirg‘oqlaridan Xuanxe daryosidagi Sian shahridan boshlangan dastlabki yo‘l Lanchjou orqali Dunxuanga kelgan (Xo‘tan), u yerda ikkiga ajralib, biri shimoli-g‘arbga, ikkinchisi janubi-sharqqa yo‘nalgan. Karvon yo‘lining umumiy uzunligi 12 ming chaqirim atrofida bo‘lgan. Nemis muarrix F.Rixtgoferen 1887 yil ushbu yo‘nalishga ilk bor “” degan nisbat beradi va bu ibora muomala (istofoda) ga kiritiladi.

Shimoliy yo‘l Turfon orqali Tarim vohasiga va bu yerdan Qoshg‘ar, Dovon (Farg‘ona vodiysi)ga borgan. U yerdan So‘g‘dning markazi Samarqand va Marg‘iyona (Marv)ga yo‘nalgan. Ipak yo‘li Farg‘ona vodiysida yana juft tarmoqqa bo‘lingan. Janubiy qismi O‘zgandan O‘sh, Quva, Marg‘ilon, Qo‘qon orqali Xo‘jand, Samarqand, Buxoro sari uzaygan. Keyingisi Axsi (Andijon) va Qamchiq dovonidan o‘tib, Iloq vohasi hamda Toshkent tarafga engan. Demak, Qamchiq tarixiy yo‘lning uzviy bo‘lagi hisoblangan. Bu yo‘l mohiyat e‘tibori bilan Sharq va G‘arbni turli jabhalarda bog‘lovchi yo‘ldir (savdo-sotiq, diplomatiya, madaniyat va boshqalar).

Shu karvon yo‘l orqali Xitoydan ipak, Xitoyga esa har xil gazlamalar, gilam va poloslar, oyna, metall, zeb-ziynat buyumlari, qimmatbaho tosh va dorivorlar keltirilgan. Baqtriya va Dovon (Farg‘ona)dan ot va tuyalar olib borilgan. XV-XVI asrlardan bu yo‘lning ahamiyati ancha pasaydi, ammo Markaziy Osiyo respublikalarining siyosiy mustaqillikka erishuvi tufayli, bu yo‘lni yanada jonlantirishga katta ehtiyoj tug‘ildi. Xitoy, Qirg‘iziston, O‘zbekiston, Turkmaniston, Kaspiy dengizi orqali Ozarbayjon, Gruziya, Qora dengizga chiquvchi, undan Yevropa (Parij, Rotterdam)ga yetkazuvchi yo‘l loyiha ishlab chiqildi va amalga oshirilmogda, bu yo‘lning kelajagi porloq.

Markaziy Osiyo mutafakkirlarining kitoblari, diniy va ilmiy asarlar hammani qiziqtirgan. Kitob yozish (xattotlar) san’ati ham yuqori bo‘lgan. Miniatura san’ati yuqori darajada edi.

Shu sababli bilim, ilm makoni bo‘lgan kitob savdo-sotig‘i yetakchi o‘rinni egallagan. Hozirgi davrda ko‘plab taniqli mutafakkirlarimizning asarlari xorijiy davlat va shaxsiy kutubxonalaridan topilmoqda va o‘z Vatani, O‘zbekistonga qaytarilmoqda. Bu fakt shundan dalolat beradiki, o‘z davrida kitob savdosi Buyuk Ipak yo‘lining asosiy faoliyatidan biri bo‘lgan, demak, bu yerdan chetga ko‘plab ilm va san’at asarlari chiqarilgan.

Mamlakatimizda dunyodagi eng yaxshi ot zotlari bo‘lganligi ma’lum, xalq eposida uchqur, ziyrak tulporlar haqidagi rivoyatlar haqiqatga juda yaqin. Masalan, Xitoy elchisidan uni qanday tuhfa qiziqtirishini so‘ralganda, ot olishni afzal ko‘rgan. Otlar xalq xo‘jaligining barcha tarmoqlarida, harbiy xizmatda, transport vositasi sifatida, uloq chopish, chovgan o‘ynash, zeb-ziynat sifatida nihoyatda qadrlangan. Shu sababli otlar eksportda yetakchi o‘rinni egallagan.

Qishloq xo‘jaligida paxta yetishtirish va paxtadan olinadigan mahsulot asosiy o‘rinda turgan. Polizchilik (ayniqsa, qovunchilik), bog‘dorchilik (uzum) yaxshi rivojlangan. Agar bizga ipak yetishtirish Xitoydan kirib kelgan bo‘lsa, xitoyliklar bizdan zotli otlar sotib olgan, uzum va beda yetishtirishni o‘rganishgan.

Vatanimiz hududida qorako‘l teri beradigan qo‘ylar parvarishi muhimdir. Ularning terisi bilan savdo qilish muhim ahamiyat kasb etgan. Hozirgi davrda ham bu sohaga e‘tiborni kuchaytirish O‘zbekiston mustaqilligini mustahkamlash uchun zarur vosita hisoblanadi.

Tarixiy ma’lumotlarga qaraganda, bir karvonda 500-1000 tagacha odam, ot, tuya, boshqa ulovlar, savdogarlar bilan birga diplomatlar, elchilar, hajga boruvchilar, harbiy qo‘riqchilar bo‘lgan. Butun yo‘l boshidan oxirigacha 120-150 kun davomida bosib o‘tilgan.

Demak, yuqoridagi dalillarga tayanib xulosa qilish mumkinki, Markaziy Osiyo kishilik jamiyati va xalq turmush tarzi, urf-odat, rasm-rusum, udum, an‘ana va qadriyatlarini o‘zida mujassam etgan etnomadaniy taraqqiyotning eng qadimiy markazlaridan biri bo‘lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. //Тарихчи олимлар ва журналистлар билан суҳбат. "Мулоқот" журнали. 1998 йил 5-сон.

2. Sagdullayev A.S. O‘zbekiston tarixi, I kitob. – Toshkent: “Donishmand ziyosi” MCHJ, 2021 yil.
3. Usmonov Q., Sodiqov M., Burxonova S. O‘zbekiston tarixi. Oliy o‘quy yurtlarining barcha bakalavr yo‘nalishlari uchun(tarix yo‘nalishidan tashqari) darslik.– Toshkent: “IQTISOD-MOLIYA”, 2016 yil.
4. Avesto. Tarixiy- adabiy yodgorlik. Asqar Mahkam tarjimasini. – Toshkent: Sharq, 2001 yil.
5. Jabborov I. O‘zbek xalqi etnografiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi,1994 yil.
6. O‘zbekiston xalqlari tarixi.1-jild. –Toshkent: FAN, 1992 yil
7. Корабоев У. Ўzbekiston bayramlari. –Toshkent: 1991 yil.

MUHAMMAD TOHIR IBN ABUQOSIMNING “AJOYIB AT-TABOQAT” (“YER TABAQALARINING AJOYIBOTLARI”) ASARIDA MARKAZIY OSIYO SHAHARLARIGA OID MA’LUMOTLAR

Turaeva S. R.

O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi Universiteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini professori, t.f.n.

sayyora_tura@mail.ru

Bugungi kunda o‘tmish ajdodlar merosini o‘rganishga munosabat o‘zgardi. Haqqoniy tariximizni asl manbalar asosida o‘rganish dolzarb vazifaga aylandi. 2022 yil 28 yanvarda qabul qilingan “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da ham katta ko‘lamdagi yo‘nalishlar rejasidan 73-maqсад “buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o‘rganish va keng targ‘ib etish”ekanligi aniq belgilandi va yurtimizdan yetishib chiqqan allomalar qalamiga mansub 100 ta asrning halqchil tarjimasini amalga oshirish vazifalari qo‘yildi[1:21]. Bu o‘z navbatida O‘zbekiston tarixini o‘rganish va targ‘ib qilishni yanada rivojlantirish kabi boshlagan ishlarimizning uzviy davomiyligini ta‘minlaydi. Markaziy Osiyo hududida yashagan ijodkor olimlardan biri Muhammad Tohir ibn Aubqosimdir.

Muhammad Tohir ibn Aubqosimning “Ajoyib at- taboqat” (“Er tabaqalarining ajoyibotlari”) asari fors tilida yozilgan bo‘lib, o‘zida ko‘p fan sohalariga oid ma‘lumotlarni qamrab olgan. Kitob Balx hokimi ashtarxoniylerden Nodir Muhammadxon (1606- 1642)ning topshirig‘i bilan, mazkur hukumdorga taqdim etish uchun yozilgan. “Ajoyib at- taboqat” asari kam o‘rganilgan asar bo‘lib, fanning ko‘p sohaları bo‘yicha to‘plam asardir. Biz ushbu asarning O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasining Sharqshunoslik institutida ushbu asarning bir necha nus‘hasi, ya‘ni in. №9454, in. №4287/I, in. №9042 bo‘lib, tadqiqotimizga in. №9042 raqam bilan saqlanayotgan nus‘hasidan foydalanildi. “Ajoyib at- taboqat” asari muqaddima va 7 ta “tabaqa” dan iborat bo‘lib, ular quyidagicha qayd etiladi: (1) Yer va osmon muhitlarning yaratilish va bo‘laklanishi ajoyibotlarining bir ozgina zikrida; (2) Ba‘zi anbiyo va fuzalolar shamoyili zikrida; (3) Yeru- osmonning

mutlaq va muallaq kayfiyati to'rt unurning teng taqsimotidagi hikmatlarida sug'orolishi, yetti iqlimga joylash ajoyibotlari zikrida. (4) Ba'zi sha'riyatda buyurilgan, hikmat ahli e'tiborida bo'lgan ajoyibotlar haqida; (5) Ba'zi ilmlarning ajoyib ishlari, xiylagar ko'zbo'yamachilar ahli va ularning namoyon bo'lgan yomon amallari bayoni; (6) Ba'zi shariyat masalaridagi ajoyib voqealar bayoni; (7) Qiyomat alomatlari zikri deb nomlanadi.

Masalan, Toshkent haqida gapirilgan bobda uning tevarak atrofidagi tog'larda neft, firuza, temir, kumush va oltin konlari borligi aytiladi va konlar haqida muhim ma'lumotlar keltiriladi. Asarning yana bir muhim hususiyati unda qimmatbaho, o'rta darajadagi va boshqa xosiyatli toshlar tavsifi bilan bir qatorda metallar, qorishmalar, ularning qazib olinishi, xosiyati va bahosi haqida ham muhim ma'lumotlar keltiriladi.

Muhammad Tohir asrining tadqiqotimiz uchun muhim tarafi shundaki, uning sharaofati bilan XVI- XVIII asrlarda kon sanoatining umumiy ahvoli qanday bo'lganligidan xabardor bo'lish mumkin. Asarda keltirilgan ma'lumotlar Movarounnahrning zamini turli turli tabiiy qazilmalarga boy ekanligidan dalolat beradi. Masalan, o'sha zamonlarda Andijon bilan Farg'onada oltin kumush, mis, temir, simob, firuza; O'shda – ganch (kerak) va temir, Ustrishonada (O'ratepada) – firuza; Toshkentda – neft, firuza, temir, kumush, oltin; Turkistonda – oltin bilan kumush; Samarqandda – nashvadil (nashatir; Qubodiyonda – shifobahsh tuz; Badaxshonda – oltin, kumush, la'l, lojuvard va tabiiy billur qazib olingan.

Muhammad Tohirning mazkur asarida, javohirshunoslik ilmiga tegishli boshqa asarlardan, xususan, Sulton Muhammad Balhiyning "Majmuai al-g'arob"idan [3: 14 bob, 96a-102 b. varaqlar] ham farqli firuzaning ko'p navlari haqida ma'lumot berilgan. "Shuni esda tutish kerakki – deb yozadi olim, - firuzaning qarab – turli navlari xususan, nishopuriy, tusiy, g'azniy, iloqiy, kirmoniy, xorazmiy, ustrishoniy va farg'oniy navlari bo'ladi". Lekin firuzaning navlari bu bilan cheklanmaydi, uning navlari Sulton Muhammad va Muhammad Tohir o'ylaganidan ko'proq. Buning sababi ko'p jihatdan muallifning qaeqlik bo'lishi va asarning qaeqlikda yozilganligiga ham bog'liqdir. Masalan, Sulton Muhammad Balxiy faqat Balxda, Muhammad Tohir esa Farg'onada ma'lum bo'lgan navlarni bilgan. Muhammad Toxirning asarida Abu Rayhon Beruniyning "Javohirnomasi" dan olingan, lekin uning bizgacha yetib kelgan nusxalarida uchramaydigan ayrim parchalarni uchratamiz.

Masalan, Abu Rayhonning aytishicha, yorig'i bo'lmagan silliq cho'ziq shaklidagi bir bo'lak sof qizil yoqutni 5 ming dinorga sotganlar, to'q qizil rangdaxisini sof qizil yoqut bahosining uchdan biriga, to'vus tuslisini – uning o'ndan bir bahosiga, yashil tusdaxisini – sof qizil yoqutning yigirmadan biriga sotganlar. Agar yoqut silliq, tiniq va chiroyli bo'lsa, uning bir misqolini 50 dinorga sotganlar. Yoqutning boshqa turlarini shu bahodan kelib chiqib sotadilar[4: 34].

Aslida Beruniy asaridan olingan, lekin faqat “Ajoyib at - taboqat” sahifalarida saqlangan parchalar bir qancha, aftidan, u Beruniyning bizgacha yetib kelmagan “Minerologiya”ning to‘liq nus’hasidan foydalangan.

Muhammad Tohirning mazkur asari javohirlar va metallarning shifobaxsh xosiyatlari haqida ham o‘ta qimmatli ma’lumotlar uchramiz. Bir nechta misol keltiramiz: “Zumradning maydalangan bir donagi zaharni daf’ etadi. Uning bir bo‘lagini yonida olib yurgan va tez- tez unga qarab turgan odamning ko‘zi ravshan bo‘ladi. Maydalangan mis surmaga qo‘shilib ko‘zga quyilsa ko‘zdan suv kelishini to‘xtatadi, ko‘zni ravshan qiladi. Mis kukundisini yaraga sepsa qonni to‘xtatadi. Mis saraton, taloq, jigar va qorin kasaliga davo bo‘ladi. Qo‘rg‘oshin ham saroton kasalini davolaydi”. Xorazm haqida “Azim Xorazm mamlakati beshinchi iqlimda joylashgan. Shaharlari va mavzolari bisiyordir. havosi issikligidan mevalari mo‘l, g‘alla va tarvuzi yaxshi bo‘ladi. Urganch shahridagi imoratlar kishini jozibadorligi bilan, hashamdorligi bilan uzoqdan ham o‘ziga jalb etib turadi. Jayhun daryosisidan baliqlar serob va aholi undan kabab qilib istemol qilishni hush ko‘radi. Xorazm so‘zi ular lug‘atida “xor”- bu go‘sht, “razm” bu yerda tarvuz bisiyorligini bildiradi. U yerda bahorda tarvuzni urug‘ini boshqa beshta butaning novdani bo‘lib, tarvuz urug‘ini orasiga o‘rnatiladi va yo‘lg‘un, saksovul bandidan tarvuz unib, juda shirin hosil beradi. Xiva shahri umumiy yuzasi 100 farsang bo‘lib, Xorazmning boshqa shaharchalariga nisbatan kichik bo‘lib, u yerda Shayx Najmiddin Kubro u yerda tug‘ilgan va yashagan.[2:170 a varaq] Xorazmda bir daraxt borki undan asal kabi qizg‘ishroq sharob suv chiqadi va undan bir ritl ichgan odam mast bo‘ladi. Bu daraxtning mevasidan yeg‘ olinadi.[2:170 b varaq]”

Asarda yozilishicha, “Farob viloyati Sog‘un mamlakati shaharlariga yaqin joylashgan. U yerdan Abu Nars bin Muhammad bin Axmad bin Tarxon islom xukamosi bo‘lgan. Bu joy turkiy larning chekka o‘lkalaridan biri bo‘lib, yaqinidan kichik bo‘lgan Farob daryosi oqib o‘tgan.

Farg‘ona viloyati beshinchi iqlimda joylashgan. Farg‘onaning ajoyib Namangan degan shahri bor. Umumiy uchta qal‘ani o‘z ichiga oluvchi saydonni tashkil etadi. Qal‘a tashqarisidan uch farsah masofada Axxi joylashgan. Uning ajoyib tarixida 1030 yilda Axxida zilzila bo‘lgan. Ammo bu shaxar “turli yomonliklardan omon qoluvchi” yaratgan yorliqagan shahar ekan. Zilzila oqibatida imoratlar tagida qolgan xaloyiq, ba’zilarining qo‘l oyoqlari jarohatlangan bo‘lishiga qaramay, aksariyatini sahro tagidan chiqararib, qutqarib olingan[2:171a varaq].

“Axxida har olti oydan zillila bo‘laverganidan, fuqarolar pana topish uchun harakat qilib, Andugon (Andijon)ga ham kelib obod qilgan. Andigonda sayr qilishlik go‘zal xushmanzara joylar ko‘p. Farg‘onada g‘alla arzon bo‘lib, bir tuya yuki miqdoridagi g‘allaning narxi bir misqol kumushga teng. Aholisi mehmondo‘st va sahiydir. Ziyofatlar qilishni xush ko‘radilar. Farg‘ona

tog'larida oltin, mis, temir, simob, firuza, bisiyordir." [2: 171b varaq]. Andugon Farg'ona tasarufidagi mulklardan biridir. U yerni Mandar ibn riqoshi xon

"Farg'ona tog'larida qishda iliq haroratli havo, yozda esa salqin bo'ladi. Tog'larida giyohlar ko'p o'sadi. U yerning xotin qizlari go'zal umr yo'ldosh bo'ladi. Farg'onaning 20 ta mavzesi bor. Oltin va kumush kabi qimmatbaho ma'danlar u yerdagi tog'dagi g'orlarda ko'p topiladi. O'shda navshadil koni bor. Farg'ona, Movarounnaxr va Turkiston shaharlari yaxshi ishlarga barakali joylardir. "Chinoz" deb nomlanuvchi joyning shaharlarining barchasi tohli hududda joylashgan. Bu shaharda qarij (قرج)(?) va temir kabi ma'danli konlari mavjud. U yerda mo'tabar ziyoratgohlar ko'p bo'lib, bu joylar Ajam xalqlarining Makkasidir. Odamlar bu yerlarga ko'p ziyoratga keladilar. Ajamlilar biladilarki, bu yerdagi Giros kon aholisi nasil nasabi baland bo'lib, yoshlari ham, xotin qizlari ham sohibjamoldir. Farzandlari ham chiroyli husn jamolli bo'lib tug'iladilar. Bu hudud insonlar xolis va halol xizmatlari tufayli ollohning suyuqli bandalaridir" [2: 172 a varaq]. "Farg'onaning Kot va Kason, O'zgan kabi viloyatlari bisiyor o'lkadir. G'arbida Jayhun va sharqiy tomonida Sayhun daryolari oqib o'tuvchi Ikki daryo oralig'idagi joyni Mavarounnahr deb ataladi. Bu yerning shaharlari to'rtinchi va beshinchi iqlimda joylashgandir. Bu mamlakatning mashhur shaharlari Buxoro, Samarqand, So'g'd, Xo'jand, Nurkash, Safbayon, Xisor, Qobodiyon va Termizdir. Bu yerlarning aholisi muruvvatli va mehmondo'stdir. Toshkent shahrini ba'zilar Movarounnahr shahri, ba'zilar Farg'onaga qarashli shahar deb hisoblaydilar. Toshkent beshinchi iqlimdagi sultonlar qarorgohi bo'lgan, shaytonlar quviladigan makon deyiladi. Bu joy sipohiyolari (harbiylari) bilan mashhur, shaharida savdo rastalari shoiru- adiblari ko'p bo'lgan joydir. Aholisi hukmdor chakirganda sipoxiyalar safiga terda keladilar, bashqa paytlarda dehkonzilik qiladilar. Bu yerda mevalarning turli navlaridan mo'l ko'l hosil oladilar. Xususan, tarvuz, olma bu zaminda yaxshiroq hosil beradi. Toshkentning "lola guli" jahonga mashhurdir" [2: 172 b varaq]. "Bu joylarda davrida lola ikki marta balki undan ko'p ochiladi. Bu yerga xos lolalarning toj barglari 8 yoki 12 barggacha bo'lib, turli tuman ranglarda bo'ladi. Avvalroq ochilganlari guli to'kilgandan keyin, pastrog'idan yana novda chiqib ochili, ko'zni qamashtiradigan manzara beradi. Bu mavsumda aholi "lola sayliga" chiqadilar". Lolalarni qo'l bilan parvarish qilmasa ham, suv yoqalarida ko'plab o'sadi. Toshkentni sayr qiluvchilarga ko'zini zavqlantirib, hushmanzara beradi. Bu yerda Toshkent dengizi bo'lib, uning yerda "Bar- Bar" ko'prigi bor. Bu yerga xotin qizlar kelib, qulog'iga oltindan xalqa taqadilar. Toshkent va "Choch" nohiyasi bir mavzeni anglatadi. Bu yerda shu nomdagi chashma ham bor. Oshira tog'lari Toshkent nohiyasida joylashgan bo'lib, Turkiston hududiga qarashlidir. Oshira tog'larida neft, firuza, temir, aqiq, (matinda safir), oltin kabi ma'danlar bisiyordir. Bu yerda yonadigan tosh va binolarni, qasrlarni oqlashga ishlatish mumkin bo'lgan ohak tosh ham mavjud [2: 173 a varaq].

Xo'jand shahri beshinchi iqlimda joylashgan bo'lib, Sayhun daryosining qirg'og'ida joylashgan. Bu joy ob- havosi latifligi bilan mashhur bo'lib,

mevalari bisyor bo‘ladi. Ayniqsa bu yerning anori latofatliligi bilan shuhrat qozongan. Xo‘jandni guhal shahar bo‘lganligi bois “olam kelinchagi” deb atashadi. Sayg‘un daryosining janubida O‘zgand va Farg‘onadan o‘tib Xo‘jandga yetib boriladi. Bu yerdan 40 farsang masofada Mavarounnahrning Samarqand shahri joylashgan. U beshinchi iqlimda joylashgan bo‘lib, xavosi toza va latif, mevalari nazokatli, imoratlari kishiga hushkayfiyat beradi. Bu yerni Kaykovus bin Kaykubod yangidan bino etgan. Bu yerlarni Iskandar vayron qilgan edi. Bu joy tarixda ming marta harob etilib, qayta tiklangan. Mazkur Samarkandga Xisordan 500- 1000 tacha harbiy bostirib kelgan, ammo zafar qozona olmagan. Avvallari bu shahar “Shamarqand” deb yuritilgan. Keyinchalik “Samarqand” deb atalgan. Bu yerdagi chashmalar yozda juda muzday, qishda esa issiq bo‘ladi. Samarqand yaqindagi tog‘da navshadil koni bor. U joydan chiqqan tutun, g‘or devorlariga o‘rnashadi. Bu joyga namat yopinib kirib, navshadil oladilar. Agar namad yopinib kirilmasa, kirgan odam yonib ketadi. Bu yerdan Buxoroga xam navshadil olib ketiladi[2: 174 a varaq]. Mazkur tog‘ Samarqand va Buxoro hududidan o‘tgan.

Movarounnahrning Buxoro shahri beshinchi iqlimda joylashgan qadimgi shahar bo‘lib, qishloqlari juda ko‘p. Bu yerda ilm ahli ko‘p yig‘iladi va bu shahar “qubbatul islom” deb ataladi. Bu yeni olloh ta’lo fayzli qilgan diyor bo‘lib, Jabroiyl alyh salomning xabar berishicha, Buxorodagi “Ramidoni” ollohning rasuli sallohi alyhi vassallam buyurdiki, to‘rtta chohoryor bu yerda shahid bo‘lganligidan to ro‘zi qiyomatgacha bu shahar fahrli shahar bo‘ladi. Buxoro tarixini yozgan Abu Abdullo aytadiki, bu yerda Ayub payg‘ambar aleyhe salomning qabri bo‘lib, yonida bir daraxt o‘sadi. Bu daraxt uzoq yildan beri yashil bo‘lib o‘sayotgan daraxt sifatida mashhurdir. Uning yonida mo‘l ko‘l suvli chashma bo‘lib, uning suvi jannatdagi zilol suv kabidir. Har kimki bu yerda niyat qilib, chashmaning chuqurligiga qarasa, ilohiy quvvatdan shifo oladi va ruhlanadi.

“Buxoro Darvozasiga yaqin joyda Qubil avliyo va san’odul at- taqiyo (naqishbandiya tariqatining peshvosi) Xo‘ja Bahovuddin Naqshbandning qabri joylashgan. Unga yaqin joyda Hazrat Mavlono Axsikatiy mozori ham bor. Qadimgi Buxoro devori dashtdan o‘tgan bo‘lib, qadimgi qalaga 12 farsang masofani tashkil etgan. 950 yil (milodiy) Abdulazizxon bin Ubaydullaxon eski qal’a sathida yangi qal’ani qurdirgan. Bu yerda shayx Abu Ali Sin o‘g‘li Abu Ali ibn Abdullo bin Sino (980-1037) tug‘ilgan Afshona qishlog‘i boshqa qishloqlarga ko‘ra mashhurdir. Abu Ali ibn Abdullo bin Sino 373 yil hijriyda (milodiy 983/984) yildan boshlab, 10 yil davomida arab ilmi bilan shug‘illandi[2: 174 b varaq]. “Tib qonunlari” asarini Ibn Sino 16 yil ilmiy izlanishlar bilan yozgan. To‘rt yilki ja‘mi aqliy va naqliy ilmlar bilan shug‘illanib, keyin Buxoro ulomolari bilan turli masallarda munozaralar qilib, ularni baxslar yengib, mulzam qilar edi. So‘ngra Xorazmga (Ma‘mun akademiyasiga 1004-1017) borib, u yerda 7 yil dars berdi. U yerdan Jurjonga

bordi va ko'p bemorlarni davoladi.u kasallarni bitta bitta ko'zdan kechirar, qon tomir urushidan kasalini aniqlar edi[2: 175 *a-b* varaq].

Buxoroning boshqa bir qishlog'i "Ovraton" deb atalgan. U Ko'hak daryosining yaqinida joylashgan edi. Ko'hak daryosi So'g'd viloyati va Samarqand, Miyonko'l, Buxoro va Qorakul hududlarigacha yoilgan Ko'hak tog'idan oqib keladi. Qorako'ldan 120 farsang uzoqlikda Mavaraunnahrning Sog'oniyon (Chog'oniyon bo'lsa kerak. – S. T.) shahri joylashgan. U yerda Xoja Alovuddin Attor va uning otasi katta eshon Ho'jon Xasan Attor hamda u yerning hukumdori Attarullohning onasining mozori bor[2: 175 -*b* varaq].

Keyingi mavze Movarounnahrning muzofotiga kiruvchi to'rtinchi iqlimda joylashgan Qubodiyon shaharchasidir. Rivoyat qilishlaricha, Qubodiyonni Qayqubodin obod etgan deyishadi. Bu paytda Kayqubod Eron mulkining sohta podshohi edi. Keyin u bu diyorning chekka hududlarigacha yetib bordi va 3 ta tosh bilan hududni yerini yopib belgiladi. Har bir tosh taxminan **ming man** og'irlikda edi. Bunday baloni keltirib, 3 ta toshni qo'ygani uchun bu viloyat qadimda "**Qubbod obod**" deb atalgan. So'ngra Qubodiyon dagan nom bilan mashhur bo'lib ketgan. Adolatli va marhamatli hazrat Zalililohning asarida aytilishicha, kimki bu viloyatni sayr etsa, doimo yo'llarga devor yeki daraxt soyasi tushib turishini qayd etgan. Ob-havosi yaxshi, turli mevalarga boy, aholisi farovon maskandir. Bu yerda anor va tarvuzi juda mazali keng shuhrat qozongan bo'lib, haridorgirdir. Uzumi xar bir xovlida bor. Aholisi mehmondo'st va mehribon xar kimning uyida bir xona mehmon kutish uchun hozirlab qo'yiladi. Aholisi fazilatli kasblar bilan shug'illanadilar va aksariyati madrasalarda mudarislardan dars olishga diqqat bilan qaraydilar. Bu diyordagi tog'li hudud bo'lib, bu tog'larda 44 ta (qirq to'rtta) chashma bor. Bu chashmalarning ba'zilarida baliqlar bor, ba'zilarida yo'q. Shayh Abdu bu chashmalarga borgan va ma'lumot berishicha, ba'zilarida ilon ko'p bo'lgan. Chashmadagi baliqlar qo'log'iga oltin xalqa takkanga o'xshab ko'rinadi. Yilning ba'zi mavsumlarida bu turdagi baliqlar Xisroga tomon ketar edilar[2: 177 - *b* varaq].

Muarrif Termiz shahri haqida ham ma'lumot beradi. "Termiz-Movarounnahr va Hisor yerlarida, Jayhun daryosining bo'yida joylashgan shahardir. Qadimda bu shahar juda keng maydonni egallagan, mazkur davrda (XVII asr Muallif yashagan payda) harob ahvolga kelgan. Endilikda Xisro tomonga cho'zilgan kichik qismda shahar obod holatda ammo bu avvalgi Termiz harobalaridan kichikdir. Bu yerdan mushtahid ulomolar ko'plab yetishib chiqqan, Termizni ko'pchilik "mard kishilar shahri" deb tanishadi. Bu yerda Xhja Ali Hakim at -Termiziy mozori mavjud. U qal'aning g'arbiy tomon yaqinida joylashgan. Qal'a va Jayhun daryosi oralig'ida avliyolarning eng ulug'i Zulkafil qabri mavjud. Shu jydanda Jayhun daryosi 6 ta irmoqqa ajralgan. Bu yerdagi tog'ning janubidan mashriqqacha cho'zilgan tog' tizmi "Nushodon" tog'i Hind tog'iga borib ulangan. Bu yerlarda Jayhun ravon oqib o'tadi. Bu tog' tizmalari Tibet tog'iga, Temir tog'ga tutashgan. Badaxshon orqali Ko'kcha daryosi, janubiy tomonida Vaxsh daryosi bo'lib, Bu yerda Ko'lob viloyati,

uning ostida, bu yerdan bir kunlik yo‘l masofada Vaxsh qal’asi joylashgan. Bu yerda daryo tkkiga bo‘lingan va janubi viloyati bir irmoq suvi tomonida “Qanuzaqiromi” (Qunduz bo‘lsa kerak -? S. T.), yana bir irmoq tomonda esa Kofirnihon bo‘lib, bu viloyatlar Xisor viloyatining sarhadlaridir. Bu yerlarning janubi “Sog‘oniyon” (“Chog‘oniyon” deb yozmoqchi bo‘lgan bo‘lsa kerak, ammo matnda “Sog‘oniyon”.)bu yerda Termiz shahri bunyod bo‘lgan. Jayhun daryosi Qubodiyon va Termiz o‘rtasidan oqib o‘tadi. Jayhun daryosi Termiz qal’asining shimol tomonida Panj hududi, Kalif, undan janubga tomon Xorazm hududlariga oqib boradi. Undan Jurjon dengiziga qo‘yiladi”[2: 177 -b varaq].

Xullas, Muhammad Tohir ibn Aubqosimning “Ajoyib at- taboqat” asari fors tilida yozilgan bo‘lib, unda Markaziy Osiyoning mashhur shaharlari haqida qimmatli ma’lumotlar beradi. Ushbu asarda XVII asrdagi Markaziy Osiyodagi Urganch, Buxoro, Samarqand, Toshkent, Chinoz, Farg‘ona, Andijon, Kason, Aysi, Termiz Qubodiyon, Hisor kabi shahar va manzillarning geografik joylashuvi va tabiiy muhiti, iqlimi, tabiiy boyliklari, dehqonchilikda serhosil mevalari, tabarruk qadamjolari, qadimiy qal’a va muallif yashagan davrdagi shahar topagrafiyasidagi o‘zgarishlar, shaharlar toponimikasiga, bu yerning aziz olimu, ulomolari hayotiga oid qimmatli ma’lumotlar keltirilgan. Ushbu ma’lumotlar Markaziy Osiyo tarixini o‘rganishda qimmatli hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60 сон фармони. “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси”. // www. lex.uz.
2. Муҳаммад Тоҳир ибн Абдул Қосим. Ажойиб ат- табоқат. Ўз Р ФА ША № 9042, - 170-179 -б. варақлар.
3. Султон Муҳаммад ибн Дарвеш Муҳаммад ал- муфти ал- Балхи. ЎзРФА ША № 9227, 14 боб, 96-102 -б. варақлар.
4. Ал-Беруни, Абу-р-Райхан Мухаммед ибн Ахмед. Собрание сведений для познания драгоценностей (Минералогия) / Перевод А.М.Беленицкого. –Л. 1963.

ВОПРОСЫ ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ И КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ ТУРКЕСТАНА И ИХ РОЛЬ В ИСТОРИИ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Ташкенбаева Диёра

Ташкентский университет информационных технологий

diya@mail.ru

Аннотация: В рамках данной статьи будет предпринята попытка освещения отдельных сторон биографии и научной деятельности видных западных исследователей, публикации которых формировали дискурс, «задавали тон и направленность» центральноазиатского советологического исследования, а также

осуществления анализа их научно-исследовательских подходов в изучении вопроса социально-экономической и культурной жизни.

Ключевые слова: советология, историография, политика советской власти, демография.

Annotation: In this article, an attempt will be made to highlight certain aspects of the biography and scientific activities of prominent Western researchers, whose publications have shaped the discourse, “set the tone and direction” of the Central Asian Soviet research, and also analyze their research approaches in studying the socio-economic issue and cultural life.

Key issues: Sovietology, historiography, policy of the Soviet government, demography.

Интерес западных исследователей к Центральной Азии, и в частности к религиозной жизни населения в советский период был зачастую связан с политической повесткой дня. Эпоха «холодной войны» послужила сильнейшим импульсом для развития центральноазиатских исследований и, следует признать, нередко определяла характер и направленность исследований. Вместе с тем, как и в любой академической среде, на Западе присутствовал вполне научный интерес к изучению данного региона.

В целом обширный корпус работ центральноазиатского советологического исследования по содержанию и тематической направленности был условно подразделен на следующие группы:

– исследования с характерно выраженной антикоммунистической и антисоветской направленностью, стремящейся дискредитировать политику советской власти в отношении мусульманского населения Центральной Азии;

– академические работы, освещающие религиозную историю региона, проводящие параллели между Центральной Азией и остальными частями мусульманского мира, затрагивающие процесс исламского «возрождения»;

– работы популярно-публицистического характера, принадлежащие перу представителей не академической среды, как-то: путешественников, любителей, и просто интересующихся историей региона.

По национальной принадлежности исследователей англо-американского альянса в рамках советологических исследований можно разделить на несколько основных групп: французы, британцы, канадцы и американцы. Особую группу могут составить эмигранты из СССР, которые жили при советской власти, а позднее перебравшись в Европу или США начали активную научную деятельность. Однако данная классификация весьма условна, ибо один и тот же исследователь может попадать под несколько категорий. К примеру, А. Беннингсен, будучи эмигрантом из России, впоследствии стал основателем французской школы исследований центральноазиатского ислама и, вместе с тем, свою основную научную деятельность осуществлял в США.

Научные учреждения Великобритании также были весьма активны в подготовке специалистов по истории СССР, в том числе и народов

Центральной Азии. Значительная роль в развитии центральноазиатского советологического исламоведения в Англии принадлежит деятельности Дж. Уилера (Geoffrey Wheeler) (1897 – 1990), который был одним из крупнейших британских исследователей, занимавшихся вопросами ислама в советском Узбекистане в 1940 – 1980-е годы. Продолжая традицию своего отца, в 1915 году он начал службу в рядах английской армии в Индии, Палестине и на Мальте, уже в 1926 г. стал Британским Военным Атташе в Мешхеде, Иране. В 1946 г. Дж. Уилер начал работу в посольстве Соединенного Королевства в Тегеране в качестве советника по восточным вопросам, а в 1950 г. возвратился в Лондон [1]. После ухода с государственной службы в 1953 г., он начинает свою исследовательскую деятельность, основав и возглавив первый исследовательский центр по изучению Центральной Азии при колледже Св. Антония в Оксфорде (Лондон). В это же время происходит его назначение на должность главного редактора журнала «Центральноазиатское обозрение» (Central Asian Review), который на тот момент представлял собой первое крупное периодическое издание по центральноазиатскому региону. Вплоть до 1968 года Дж. Уилер фактически курировал исследования по Центральной Азии, осуществлявшиеся на территории Соединенного Королевства.

Во многом благодаря своей военной и дипломатической службе на Востоке этот английский исследователь имел хорошие представления об исламе и мусульманском образе жизни. Дж. Уилером был подготовлен ряд информативных статей об исламе в СССР, в частности в Центральной Азии [2]. Среди его работ следует также отдельно отметить монографию, изданную в 1964 г. – «Современная история советской Центральной Азии» (The modern history of Soviet Central Asia) [3]. Наряду с общим описанием истории края, в своей работе Дж. Уилер дает весьма резкую оценку политики советских властей в отношении мусульман, в частности, относительно насильственного раскрепощения женщин, запрета на посещение святых мест и проведение мусульманских обрядов и обычаев. Автор приходит к заключению, что политика советских властей по отношению к мусульманскому населению находилась в прямой зависимости от вектора внешней политики СССР и, как, считает Дж. Уилер, действия государства не всегда, вопреки устоявшемуся мнению, носили, ярко выраженный анти мусульманский характер, а были более гибкими и определялись конкретными целями, которые преследовало советское руководство на тот или иной период. Выход в свет данной работы вызвал большой резонанс среди представителей советской историографии, занимавшихся «разоблачением западных фальсификаторов» [4.54]. Так, исследователи Р.Х. Аминова и В.И. Шафир выступили на страницах журнала «История СССР» с ответной статьей, в которой пытались показать «несостоятельность высказываний Дж.

Уилера» [5.216-222]. По их мнению, отличительной чертой работ британского исследователя, равно как и статей редактируемого им журнала «Центральноазиатское обозрение», является «мнимый объективизм, под дымкой и завесой которого малоинформативному читателю навязывается превратное представление об исторических судьбах народов советских среднеазиатских республик...» [5.216]. Авторы статьи резко критикуют положения Д. Уилера относительно насильственного присоединения региона к Российской империи, событий 1917 года, разгрома Кокандской автономии, процесса национально-территориального размежевания, экономического и культурного развития региона, и других вопросов, описание которых не представляется возможным в силу тематических и хронологических рамок нашего параграфа.

В целом, анализ работ Д. Уилера позволяет сделать заключение, что для него было характерно рассмотрение «советского» ислама в контексте «культурных развитий», причем подчеркивая социальную силу ислама, нежели его институт. В его понимании, ислам в центральноазиатском регионе представлял собой некую социальную связь, соединяющую все соседние народы. Примечательно следующее его высказывание: «было бы ошибочным рассматривать народ Центральной Азии... как часть корпоративной мусульманской идентичности. Тем не менее, если и существует какая либо социальная или даже политическая связь между народами Центральной Азии, помимо расы, традиционного языка и культуры, то это, возможно, только ислам...» [3.179-189]. Также на наш взгляд весьма объективны высказывания Дж. Уилера о том, что центральноазиатские республики Советского Союза «лишены членства в Организации Объединенных Наций, зарубежного дипломатического представительства, участия в международных конференциях...» [271-272]. Ведь только после обретения мусульманскими республиками Центральной Азии государственной независимости в 1991 году, наше государство получило возможность выхода на международную арену и проведения самостоятельной внешней политики.

Другим не менее известным британским исследователем, занимавшимся изучением ислама в советской Центральной Азии был Олаф Карое (Olaf Caroe) (1892 – 1981). Также как и Дж. Уилер, он в течение долгого времени служил в Индии, а в 1947 г., в результате начавшегося процесса деколонизации, был отправлен на пенсию. Вскоре после этого, в 1951-1953 годах он организует Тюркологический центр, проводивший исследования по тюркоязычным народам, в том числе и СССР [6.104].

Одна из наиболее известных его работ «Советская империя: турки Центральной Азии и сталинизм» (Soviet empire: the Turks of Central Asia and Stalinism) [7], вышедшая в 1953 году. Хронологический диапазон исследований О. Карое выходит за рамки настоящей диссертационной работы, так как основное свое внимание он акцентирует на жизни

мусульман Центральной Азии в царский и ранний советский период. Так, к примеру лишь последняя часть вышеназванной работы дает краткие сведения о мусульманской практике в годы Второй Мировой войны. Вместе с тем, хотелось бы отметить, что работы данного исследователя были весьма важны, так как он ввел в научный оборот значительный объем нового материала из русскоязычных, советских и тюркских источников.

Среди прочих британских советологов-исламоведов, изучавших религиозную ситуацию в Центральной Азии послевоенного периода, следует выделить Уолтера Коларца (умер в 1962 году) — британский советолог чешского происхождения. В 1939 году он обосновался в Великобритании и начал работу в аналитической службе ВВС.

Для нашего исследования представляют интерес несколько работ У. Коларца. Одно из первых его исследований – «Россия и её колонии» (Russia and Her Colonies; 1952) [8.334], ставшее объектом жесточайшей критики со стороны представителей советской историографии. Примечательно, что именно работы У. Коларца наряду с Дж. Уилера в большей степени подвергались критике со стороны советских ученых, относивших их к «ярким приверженцам антикоммунизма и антисоветизма», пытавшихся распространить «наиболее злостную клевету на роль русского народа по отношению к народам Советского Востока» [9.134]. Тем не менее, эта оценка не может считаться объективной, ибо хорошо известно, что многочисленные «ответы фальсификаторам», принадлежащие перу советских исследователей осуществлялись в рамках строгих идеологических клише и, нередко, с подачи партийных органов. Особый интерес У. Коларца к религиозной теме нашел отражение в его работах «Ислам в Советском Союзе» (Islam in the Soviet Union, 1917 – 1960) [8.72] и наиболее известном его исследовании «Религии в Советском Союзе» (Religion in the Soviet Union; 1961) [9.518]. К наиболее важным тезисам, выдвинутым данным автором, следует отнести положение о том, что роль ислама в жизни народов традиционного мусульманского ареала в советский период не сводилась к собственно религиозным практикам, которые по его мнению находились, в целом, в упадке, но оставалась значимой на уровне самоопределения и повседневных обычаев местного населения. Говоря о французской школе исследования ислама в советской Центральной Азии, прежде всего, следует остановиться на некоторых фрагментах научного наследия ее основателя – Александра Беннигсена, автора ряда монографий и многочисленных статей, считающегося одним из западных ученых-пионеров в изучении ислама и религиозной политики в традиционно мусульманских регионах бывшего СССР. Его также характеризуют как исследователя, чьи работы по центральноазиатскому исламу и по сей день находятся в ряду наиболее цитируемых среди современного поколения западных исследователей.

Александр Беннигсен сын востоковеда Адама Павловича Беннигсена и Феофании Владимировны Хвольсон, родился в 1913 г. в Санкт-Петербурге [10]. После Октябрьского переворота 1917 г. их семья вынуждена была эмигрировать в Эстонию, а позднее в 1924 г. в Париж, с которым и связаны основные этапы его жизни. После окончания своего обучения он получил место на кафедре «Истории неарабского ислама» в Ecole Pratique autes Etudes и занимал этот пост вплоть до выхода на пенсию в 1983 г. Одновременно с этим, начиная с 1969 г., А. Беннигсен читал лекции по истории ислама в СССР в ряде американских университетов, первоначально в Университете Ротчестера и Индиане, а затем с 1971 г. в Университете Чикаго, Висконсин и Флориде. Интересно, на наш взгляд, проследить процесс формирования научных интересов А. Беннигсена. После окончания Второй мировой войны он продолжая семейную традицию изучения неевропейских языков начал заниматься персидским и тюркским языками. Среди его учителей был известный французский иранист Хэнри Массе. Одновременно с этим А. Беннигсен устроился в администрацию Премьер-министра (Precedence de la Consul) Французской Республики, где впервые получил доступ к источникам на русском языке, в том числе и к газетам, написанным на языках народов Центральной Азии. Однажды в его руки попала газета «Кизил Узбекистон» на узбекском языке. А. Беннигсен крайне заинтересовался содержанием данной газеты, однако не имея возможности прочтения материала на узбекском языке, вынужден был привлечь молодого киргиза по имени Худойберген, который и помог французскому исследователю перевести статью, оказавшуюся стенографическим отчетом Первого послевоенного Съезда Коммунистической Партии Узбекистана. Этот эпизод, по мнению учеников и биографов А. Беннигсена, сыграл большую роль в его становлении как советолога и его решении заниматься языками и историей тюркско- и ираноязычных народов СССР [11.7].

К этому же периоду относится его знакомство и совместная исследовательская работа с молодой французской исследовательницей Шанталь Лемерсье-Келькеже, с которой он впоследствии напишет ряд интересных работ по истории Центральной Азии до и после Октябрьского переворота [12].

В последующем, благодаря активной научной деятельности А. Беннигсена формируется так называемая «школа Беннигсена», к представителям которой помимо плеяды французских, относился и целый ряд молодых американских исследователей-советологов. Некоторые из них считали себя последователями А. Беннигсена и разделяли общие научные взгляды [13], иные могли выступать с критикой тех или иных его положений [14], однако все они рассматривали его как одного из основоположников школы по изучению ислама в СССР и признавали его вклад в исследование центральноазиатского региона.

Среди наиболее известных работ А. Беннигсена «Ислам в Советском Союзе» (Islam in the Soviet Union) [15], подготовленное в соавторстве с французским историком Шанталь Лемерсье-Келькеже, одна из первых фундаментальных работ А. Беннигсена по истории ислама в СССР на английском языке. Другая работа данного исследователя «Мусульманский Национальный Коммунизм в Советском Союзе. Революционная Стратегия для Колониального Мира» (Muslim National Communism in the Soviet Union. A Revolutionary Strategy for the Colonial World) [16], подготовленное в соавторстве с американским историком Эндерс Уимбушем – одним из последователей А. Беннигсена, который и по сей день занимается изучением истории Евразии, подробно рассматривает эволюцию доктрины мусульманского национального коммунизма в Центральной Азии и на Кавказе. На 1980-е годы приходится наибольшее количество публикаций А. Беннигсена. В 1983 г. он, в соавторстве со своей дочерью Мэри Броксап, которая продолжила семейную традицию и в настоящее время занимается изучением Центральной Азии, публикует известную работу «Исламская угроза Советскому Союзу» (The Islamic threat to the Soviet State) [17]. Следующая работа А. Беннигсена «Мистики и Комиссары. Суфизм в Советском Союзе» (Mystics and Commissars. Sufism in the Soviet Union) [16] была вновь написана в соавторстве с Э. Уимбушем, уже в 1985 г. Будучи одним из наиболее цитируемых последующими советологами, данное исследование представляет собой попытку освещения всего спектра деятельности суфийских братств на территории СССР. Авторы подробно останавливаются на структуре и организационной составляющей суфийских братств, их практике, как то: проведение зикра, суфийские публикации, паломничество к так называемым «святым местам», а также политической и социальной деятельности братств.

Очередным результатом плодотворного сотрудничества А. Беннигсена с Э. Уимбушем стала публикация в 1986 г. работы «Мусульмане Советской Империи. Путеводитель» (Muslims of the Soviet Empire. A Guide) [16], рассчитанная скорее на широкий круг читателей, интересующихся исламом в мусульманских регионах СССР.

Необходимо отметить, что помимо вышеобозначенных работ, перу А. Беннигсена принадлежит значительное количество статей, описание которых не представляется возможным в формате данного параграфа. Часть его работ была опубликована на французском языке [15], некоторые из которых представляли собой перевод уже изданных англоязычных изданий. В 1983 г. впервые вышла в свет его работа «Мусульмане в СССР» на русском языке [17]. В целом, исследования А. Беннигсена, подготовленные в условиях жестко ограниченного доступа как к исследуемому региону, так и связанным с ним источникам, заложили

важную научно-теоретическую основу для дальнейшего развития «советологического исламоведения» на Западе.

Вместе с тем, нельзя не отметить, что А. Беннигсен являлся приверженцем той части советологов, которые стремились посредством своих исследований дискредитировать образ «врага». Именно поэтому его работы не лишены заметной доли политизированности и попыток трактовки событий и процессов в заранее заданных клише. С критикой работ данного исследователя неоднократно выступали и представители советской историографии, которых мы условно называем «разоблачителями фальсификаторов». Так, к примеру, К. Шадиёв в своей работе «Критика концепций буржуазной советологии о положении ислама в республиках Средней Азии (по материалам англоязычной литературы)» выступил с резкой критикой работ А. Беннигсена, обвиняя его в одностороннем, а порой и откровенно противоречивом подходе в изучении ислама в Центральной Азии, и в частности в Узбекистане в советский период [18].

Более того, в современной западной историографии также имеются тенденции критики письменного наследия представителей советологических дисциплин, в частности и А. Беннигсена. Так, отдельные исследователи-медиевисты упрекают его в недостаточном знании истории региона и специфики местного ислама, а также излишней политизированности его работ. В частности, Ю. Брегель в своей обзорной статье «Заметки к изучению Центральной Азии» (Notes on the Study of Central Asia) характеризуя работы А. Беннигсена и его последователя Э. Уимбуша пишет, что в них явно прослеживаются характерные для советологической школы подходы к изучению центральноазиатской истории. Он пишет: «... Беннигсен не являлся специалистом по исламу (а Уимбуш тем более)..., его работы имели более политический характер нежели исторический. Он не изучал и не мог изучить историю центральноазиатского ислама на основе первоисточников... Их изучение суфизма в Советском Союзе было основано преимущественно на советской антирелигиозной литературе... Книга полна больших и маленьких ошибок и в отношении современной ситуации с суфизмом, и особенно его истории...» [19.52].

Ученик Ю. Брегеля, ныне известный ученый-медиевист, Девин ДеУиз также отмечает, что «... мучаясь от недостатка информации и источников и, таким образом, изобилуя методологическими проблемами, которые так никогда и не были серьезно разрешены ни учениками Беннигсена, ни критиками его школы, подход Беннигсена был в некотором отношении пионерским в поднятии профиля людей и вопросов, которые зачастую игнорировались широким кругом руссоцентричных советологов... Он (*подход Беннигсена – Х.И.*) оказал стесненное и даже пагубное воздействие на изучение ислама в советской среде, так как его

выводы и подходы привели к повторению и подражанию, нежели к серьезной критической дискуссии и вызову...» [20.300].

Значительную роль в изучении тюркских народов СССР суждено было сыграть соратнице А. Беннигсена французской исследовательнице Шанталь Лемерсье Келькеже (Chantal Lemercier Quelquejau). Результатом плодотворного сотрудничества А. Беннигсена и Ш.Л. Келькеже стал выход в свет значительного числа публикаций по вопросам ислама в Центральной Азии. Большой частью они концентрировали свое внимание на изучении мусульманского национализма в Российской империи – вопросе, представлявшим наибольший интерес для Ш. Келькеже. Апогеем их совместной работы стала публикация монографии «Ислам в Советском Союзе» (Islam in the Soviet Union) [15.178], которая охватывает широкий спектр вопросов по истории и современному состоянию ислама в среднеазиатских республиках СССР. Исследование весьма информативно и длительное время считалось одной из важнейших работ по истории национальных меньшинств в СССР. Авторы подробно останавливаются на официальной практике ислама и его повседневной параллельной активности, описывают семейные традиции и обряды мусульманского населения, а также деятельности мусульманской интеллигенции. Характеризуя деятельность САДУМа, а также официальных мечетей в регионе в рассматриваемый период, авторы приходят к выводу о их «недостаточности ..., неспособности удовлетворить религиозные нужды мусульман Узбекистана ...» [15.178].

В конце 1970-х – начале 1980-х годов в связи с событиями на Ближнем Востоке: началом ввода советских войск на территорию Афганистана и революцией в Иране, Ш. Келькеже начинает активно писать о стратегии СССР в отношении данного региона. Так к примеру, она пишет о том, что «центральноазиатский регион становится своеобразным мостом для советской политической деятельности на Ближнем Востоке» [21.47]. Автор приходит к выводу, что советские власти используют Центральную Азию в качестве «образца» советской политики в отношении мусульман.

К плеяде известных французских исследователей-советологов можно по праву отнести Элен Каррер д'Анко́сс (Helene Carrere d'Encausse), урождённую Зурабишвили (родилась 6 июля 1929 года в г. Париже). В настоящее время она является постоянным секретарем Французской академии наук (избрана в 1992 г.), историком, политологом, специалистом по истории России.

Э. Каррер д'Анко́сс также как и А. Беннигсен родилась в семье эмигрантов из России, значительное количество которых после Октябрьского переворота 1917 г. было вынуждено расселиться в различных частях Европы. Еще во время обучения в Университете

Сорбонны, она проявляла интерес к истории и политологии. Впоследствии, будучи преподавателем, она перешла на работу в Институт политических исследований в Париже.

Известность пришла к Э. Каррер д'Анкосс после выхода в свет в 1978 году ее работы «Раскол империи. Бунт Советских Социалистических Республик» (*Decline of an Empire. The Soviet Socialist Republics in Revolt*), в которой она анализирует внутренние этнические и конфессиональные противоречия в советском государстве и делает прогноз о скором распаде СССР [22.304]. При этом главной угрозой советскому строю автор называет не противодействие со стороны Запада, а высокий уровень рождаемости в республиках Центральной Азии.

Важное место в научном наследии Э. Каррер д'Анкосс занимает статья на французском языке «Организация официального ислама в СССР» (*Organisation officielle de l'islam en USSR*) [22.5-28], впоследствии опубликованная на английском языке, в переводе и под редакцией Д. Уилера. Исследователь Вилл Майер, осуществив сравнительный анализ двух текстов данной статьи, наглядно продемонстрировал искажение смысла некоторых положений работы, появившиеся в ходе ее перевода. Так, характеризуя уровень религиозного образования в медресе Мир Араб в Бухаре Э. Каррер д'Анкосс во французском варианте статьи отмечает, что «... учебная программа показывает насколько консервативно и традиционно образование, даваемое в СССР», в то время как в переводе Д. Уилера данная фраза выглядит следующим образом: «учебная программа в большинстве случаев такая же как и в других медресе Дар-ул-Исламия, за исключением того, что инструкции представлены на очень низком уровне» [6.140].

Следует отметить, что вывод сделанный французской исследовательницей, находит свое подтверждение в архивных материалах. Нам известно, что «... с 1961 по 1966 гг. не было набора в медресе (*медресе Мир-Араб в Бухаре – Х.А.*), а среди преподаваемых предметов преобладали чтение Корана, тавсиф, хадис, каллиграфия, арабский язык и литература, история СССР, география, обществоведение, политическая экономика, русский язык, узбекская советская литература, физическая культура и фоторабота» [23.3]. Таким образом, учебная программа медресе была жестко регламентирована и исходила из интересов советского государства.

Как и большинство представителей французской школы антропологии Э. Каррер д'Анкосс весьма критически оценивала деятельность САДУМа, как учреждения, способного удовлетворять религиозные потребности миллионов мусульман. Жесткий контроль со стороны Центра за деятельностью данного учреждения, по ее мнению, не давал возможности дополнительного религиозного развития мусульман региона.

В отличие от большинства других советологов французская исследовательница имела возможность посетить республики Центральной

Азии в 1958 году [6.138], что позитивно отразилось на качестве ее работ, в частности, в вопросах общего представления о регионе и понимания его специфики.

Подводя итоги к данной главе, мы можем заключить, что для большинства западных исследований по центральноазиатскому региону в исследуемый нами период характерны следующие тенденции:

– С момента формирования советологии эволюция данной научной дисциплины на Западе происходило в тесной взаимосвязи с «политической повесткой дня», основным содержанием которой являлось эскалация «холодной войны», усиление идеологического и политического антагонизма двух мировых сверхдержав, олицетворявших противостояние двух систем;

– Важным этапом развития советологии являлась ее институционализация, осуществлявшаяся посредством организации при ведущих западных университетах научных центров и отделений по изучению СССР и, в частности, центральноазиатских республик, финансирование которых осуществлялось как из государственного бюджета, так и средств представителей политико-экономического истеблишмента;

– Для первых десятилетий развития советологии было характерно формирование национальных (американской, французской, британской) школ, опиравшихся на присущие данной стране научные традиции и методологический инструментарий, а также осуществлявших советологические исследования в контексте политических приоритетов данного государства.

– Советские республики Центральной Азии, в частности характер протекавших здесь этнических и конфессиональных процессов, воспринималась советологами в качестве наиболее уязвимой зоны СССР. Именно этим, в немалой степени, определялся повышенный интерес к данному региону со стороны исследователей, а также специалистов пропагандистов и политологов. Вместе с тем, центральноазиатский регион и его история стали преимущественно рассматриваться как часть «советских» или «даже российских и восточно-европейских» исследований, что, по нашему мнению, отрицательно отразилось на качестве исследований, ибо гораздо более целесообразным являлось изучение региона в контексте его связей с более широким исламским миром.

Также, здесь следует отметить, что значительное число советологов-исламоведов не имело базового образования по истории и культуре исламского мира и не обладало глубокими познаниями в языках как местных центральноазиатских народов, так и классических трудов мусульманских теологов, которые, на наш взгляд, были необходимы для

изучения Центральной Азии. В лучшем случае исследователи владели русским языком, знание которого было недостаточно для проведения комплексных и всесторонних исследований региона.

Использованная литература:

1. Подробнее о жизнедеятельности Дж. Уилера см. работу Myer Will. Islam and Colonialism. Western Perspectives on Soviet Central Asia. – Routledge Curzon: London, 2002.
2. Wheeler Geoffrey. Cultural developments in Soviet Central Asia // Journal of the Royal Central Asian Society. – 1954. – Vol. 41. – № 3. – P. 179-189; Russia and Islam: new trends in soviet policy // Central Asian Review. – 1956. – Vol. 4. – № 1. – P. 1-3; Race relations in Soviet Muslim Asia // Journal of the Royal Central Asian Society. – 1960. – Vol. 47. – № 2. – P. 93-105; Islam in the USSR // Central Asian Review. – 1961. – Vol. 9. – № 4. – P. 335-351; The Muslims of Central Asia // Problems of Communism. – 1967. – Vol. 16. – № 5. – P. 72-81; National and religious consciousness in Soviet Islam // Religion and the Soviet State: a dilemma of power. Edited by Hayward M., Fletcher W. – London: Pall Mall, 1969; The Russian presence in Central Asia // Canadian Slavonic Papers. – 1975. – Vol. 17. – № 2-3. – P. 189-202.
3. Geoffrey Wheeler. The modern history of Soviet Central Asia. – New York: Frederick A. Praeger, 1964, 1964.
4. Хидояттов Г.А. Джефри Уиллер переписывает историю советской Средней Азии // Вопросы истории. – М., 1967. – № 2. – С. 54; Дахшлейгер Г.Ф. История ничему не научила // Партийная жизнь Казахстана. – 1966. – № 8.
5. Аминова Р.Х., Шафир В.И. По поводу последней книги Дж. Уилера «Народы Советской Средней Азии» // История СССР. – М., 1969. – № 3. – С. 216-222.
6. Myer Will. Islam and Colonialism... – P. 104.
7. Инояттов Х.Ш. Ответ фальсификаторам истории советской Средней Азии и Казахстана. – Ташкент, 1962. – С. 134.
8. Kolarz Walter. Islam in the Soviet Union, 1917-1960. – Karachi-Dacca, 1960. – 72 p.
9. Kolarz Walter. Religion in the Soviet Union. – New York: St. Martin' Press, 1961. – 518 p.
10. Говоря точнее А. Беннигсен родился 20 марта 1913 года в канун праздника Навруз. Последнее обстоятельство, по свидетельству его ученика Э. Уимбуша, было предметом особой гордости французского ученого и имело для него важное символическое значение / Материалы личных бесед автора диссертации с проф. Э. Уимбушем, март 2010 г.
11. Wimbush S. Enders, Alexandre A. Bennigsen: a somewhat casual and not altogether dignified portrait / Turco-Tatar Past Soviet present. Studies presented to A. Bennigsen. Edited by Ch. Lemerrier quelquejay, G. Veistein, S.E. Wimbush. – Paris, 1986. – P. 7.
12. К примеру, см.: Bennigsen A., Chantal Lemerrier Quelquejay. The Evolution of the Muslim Nationalities of the USSR and their Linguistic Problems. – Oxford: Central Asian Research Centre, 1961; Они же. Islam in the Soviet Union. – London: Praeger, 1967; Они же. Communism in the central Islamic Lands. In Holt P., Lambton A. and Lewis B. The Cambridge History of Islam. – Cambridge: Cambridge University Press, 1970; Они же. Muslim religious conservatism and dissent // Religion in Communist Lands. ??? – Vol. 6. – P. 3, Pp. 153-161; Они же. Official Islam in the Soviet Union // Religion in Communist Lands. ??? – Vol. 7. – P. 3, Pp. 148-159 и др.
13. К примеру французская исследовательница Шанталь Лемерсье Келькеже (Chantal Lemerrier Quelquejay), известная исследовательница, редактор журнала «Центральноазиатское обозрение» (Central Asian Survey) Мэри Броксап (Marie

- Врохур), американский исследователь Эндерс Уимбуш (S. Enders Wimbush) и многие другие.
14. К примеру одна из его студенток, впоследствии известная американская исследовательница исламской истории в Центральной Азии Марта Брилл Олкотт (Martha Brill Olcott) выступала с критикой некоторых позиций Беннигсена.
 15. Bennigsen A., Chantal Lemercier-Quelquejey. Islam in the Soviet Union. – London: Praeger, 1967.
 16. Bennigsen A., S. Enders Wimbush. Muslim National Communism in the Soviet Union. A Revolutionary Strategy for the Colonial World // The University of Chicago Press, 1979.
 17. Беннигсен А. Мусульмане в СССР. – Париж: YMCA Press, 1983
 18. Шадиев К. Критика концепций буржуазной советологии о положении ислама в республиках Средней Азии (по материалам англоязычной литературы): Дисс. ... канд. истор. наук. – Ташкент, 1987.
 19. Bregel Yuri. Notes on the Study of Central Asia // Papers of Inner Asia. – Indiana University, Bloomington, 1996. – № 28. – P. 52.
 20. DeWeese Devin. Islam and the legacy of Sovietology... – P. 300
 21. Lemercier- Quelquejey Chantal. The USSR and the Middle East // Central Asian Survey. – 1982. – Vol. 1. – № 1. – P. 47
 22. Helene Carrere d'Encausse. Decline of an empire. The Soviet Socialist Republics in Revolt. – New York: Newsweek Books, 1979. – 304 p.
 23. ЦГА РУз, ф. 2456, оп. 1, д. 460, л. 3.

MARKAZIY OSIYO TARAQQIYOTIDA SHAHARNING O‘RNI

Ismatullaeva Zebo Shukurjanovna

Toshkent Amaliy fanlar universiteti o‘qituvchisi

Insoniyat sivilizatsiyasining qadimiy beshiklaridan biri bo‘lgan yurtimizda o‘tmishda siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ilmiy aloqalar rivojida muhim o‘rin tutgan ko‘plab shaharlar shakllangan. Samarqand ana shunday qadimiy shaharlardan biridir.

Samarqand jahon sivilizatsiyasi rivojiga o‘zining salmoqli hissasini qo‘shib, miloddan avvalgi I ming yilliklar boshida butun Markaziy Osiyoda shahar madaniyatining yoyilishiga karvonboshilik qildi. Markaziy Osiyo shaharsozlik va fortifikatsiyasi tarixida birinchi marta Samarqand murakkab relefda lyoss monumental arxitektura qurilishi ixtiro qilindi va bu usul so‘ngra qo‘shni mintaqalarga tarqaldi. Miloddan avvalgi to‘rtinchi asrlarda esa ellinizm madaniyati shakllanishiga katta hissa qo‘shdi[1]. Shuningdek, ikkiga bo‘linib qolgan Sharq va G‘arb mamlakatlarini o‘zaro bog‘lab, yaxlit bir dunyoga aylantirgan, insoniyat tarixi rivojini yangi o‘zanga solib yuborgan, Buyuk ipak yo‘lining paydo bo‘lishi va rivojlanishida ham beqiyos o‘rni bor. Chunki Rumdan Siangacha bo‘lgan Buyuk ipak yo‘li trassalarida so‘g‘d tili xalqaro til vazifasini bajardi. So‘g‘dliklar tijoratda, madaniyatda, g‘oyalar harakatida asosiy retranslyator vazifasini o‘tadilar. Xitoy yoki koreyadan yo‘lga chiqqan

savdo karvonlari o'z maxsulotlarini So'g'diyona – Samarqandgacha yetkazib kelganlar. So'ngra so'g'd savdogarlari ularni Yevropagacha eltganlar[2].

Qadimgi Samarqand va ko'hna Rim o'rtasidagi hamkorlikning tarixiy ildizlari uzoq antik davrga borib taqalishini arxiv manbalari ham tasdiqlaydi. Rim imperatori Andrian (milodiy II asr) davrida saroy ayollari Buyuk ipak yo'li orqali keltirilgan Maroqand shoyisidan tayyorlangan kiyim kiyishganligi xaqida ma'lumotlar manbalarda keltirilgan.

Diplomatik aloqalarni rivojlantirishda ham shaharning alohida o'rni va xizmati bor. Bunga misol qilib Vizantiyaga ilk marta yo'l ochgan jasur so'g'd elchisi Moniyohni ko'rsatish mumkin[3].

Amir Temur davrida Samarqand "er yuzining sayqali"ga aylandi. Sohibqiron Samarqandni o'zgacha bir mehr bilan obod qildi, qurdi, uni "dunyoning markazi"ga aylantirishda hech narsani ayamadi. Natijada ilmu fan, san'at va madaniyat yuksak darajaga ko'tarildi, insoniyat tarixidagi o'ta nodir jarayon ikkinchi Renessans - Uyg'onish yuzaga keldi. Dunyo ilm-fani Mirzo Ulug'bekning asarlari bilan boyidi. Matematika, astranomiya ilmlarining buyuk cho'qqisi egallandi. Bu ilmlar aynan Samarqandda rivojlanib, dunyoga tarqaldi. Mashhur fransuz mutafakkiri Volter "Samarqand akademiyasi"ni bir necha marta tilga olinganligi ham bejiz emas[4].

Samarqandni dovrug'i Amir Temur va Temuriylar davrida ayniqsa yuksaldi. Samarqandni poytaxt qilgan Amir Temur butun dunyodan ilm – fan axlini Samarqandga taklif etdi. Ularga ijod qilish uchun sharoitlar yaratib berdi. Tabiiyki, Samarqandni shon-shavkatini ortishida Amir Temur davridagi diplomatik aloqalarni rivojlanishi ham muhim omil bo'ldi. Amir Temur tomonidan boshqa davlatlarga yuborilgan elchilar xalqaro va diplomatiya huquqi mezonlariga qat'iy amal qilganlar. Amir Temur diplomatiyasi mardlik, jasurlik, tashabbuskorlik va jamiyki insoniy fazilatlariga yo'g'rilganligi, hatto u yengilgan raqibiga katta hurmat va jumardlik ko'rsatgan. Temurning Yevropaga jumladan, Fransiya bilan hamkorlik aloqasiga jiddiy e'tibor qaratganligini, va o'z navbatida Fransiya qiroli Karl VI ham bunga munosib javob qaytarganligini, yozilgan maktublari orqali bilib olish mumkin.

Ispaniya qiroli Enriko III (1390-1407 y) ning Amir Temur (1370-1405 y) ga 1402, 1403 yillarda maktublar yo'llaganini tarixiy manbalardan yaxshi bilamiz. Shu bilan birga Ispaniyaning mashhur tarixchisi Rui Gonzales de Klavixo 1404 yili mamlakat qiroli topshirig'iga binoan Samarqandga elchi bo'lib keladi[5]. U tashrifi chog'ida Sohibqiron bilan bir necha marta uchrashgani hamda Temuriylar davlati elchisi Muhammad Qozi ham Ispaniyaga tashrif buyurganligi va ikki tomonlama aloqalarni rivojlantirishga munosib hissa qo'shganligi manbalarda o'z aksini topgan. Demak, ulug' Sohibqiron bobomiz yurtimizni Yevropa bilan bog'laydigan mustahkam elchilik aloqalariga asos soldi va yuqori bosqichga ko'tardi.

Rui Gonzales de Klavixo o'zining elchiligi davrda ko'rgan va tanishgan hamda o'qigan manbalariga tayanib, "Buyuk Temur tarixi", "Temur qarorgohi", "Samarqandga sayohat kundaligi" nomli kitoblarni yozdi va nashr

qildirdi. Demak, Yevropa xalqlari XVI asrdayoq buyuk Amir Temur va temuriylar davlati hamda uning dovrug'i haqida ma'lum darajada ma'lumotlarga ega bo'lishgan.

Amir Temur va Temuriylar davriga qiziqish tarixning yangi davrlarida ham davom etdi. Jumladan, XVIII asrning oxiri – XIX asrning boshlarida buyuk nemis shoiri va mutafakkiri Iogann Volfgang von Gyote o'z asarlarida Temuriylar davlati, qadimiy voha shaharlari – Samarqand va Buxoro haqida yozgan[6]. Bu ma'lumotlar hamma davrlarda O'zbekiston va uning madaniyatiga qiziqish davom etganiligini ko'rsatib turibdi.

Ushbu aloqalar o'zining takomiliga istiqlol yillarida erishdi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Buni biz turli yo'nalishlarda, jumladan iqtisodiyot, madaniyat va ta'lim sohalaridagi hamkorliklarni rivojlanganligida ko'ramiz. Shu bilan birga madaniyat va ilm-fanning turli sohalariga bag'ishlangan konferensiya va festivallar ham aynan Samarqand shahrida o'tkazilishi an'anaga aylandi. Chunki ham tarixiy ham zamonaviylikni o'zida jamlagan Samarqand shahri butun dunyo xalqlarini e'tiborida, uni ko'rishga qiziquvchilar soni yildan-yilga ortib bormoqda.

2007 yilning 24-26 mayida "Ro'yi zamin sayqali" nomi bilan mashhur Samarqand shaxrining 2750 yillik yubileyi xalqaro miqyosda nishonlandi[7]. O'zbekiston Fanlar akademiyasi, YuNESKO hamkorligida "Samarqand shaxrining insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyoti tarixida tutgan o'rni"ga bag'ishlangan ilmiy anjuman tashkil etildi. Ushbu anjumanda Yevropaning yirik davlatlari Avstriya, Buyuk Britaniya, Germaniya, Ispaniya, Italiya, Fransiya, Shveysariyalardan yetakchi arxeolog, tarixchi, sharqshunos olim va mutaxassislar ishtirok etdi. Bu albatta, jahon ilm-ma'rifat doiralarida ham katta qiziqish uyg'otayotganligidan dalolatdir.

Yildan-yilga O'zbekiston Respublikasini xalqaro aloqalar qamrovi kengayib, hamkor davlatlar soni ortib bormoqda. O'zbekiston jahonning eng rivojlangan davlatlari bilan turli fan sohalarida hamkorlikni yo'lga qo'yib, rivojlantirib kelmoqda. Ana shunday samarali aloqalar Fransuz qadimshunoslari bilan Samarqandning ko'hna Afrosiyob qo'rg'onida arxeologik tadqiqotlar olib borish bilan davom ettirilmoqda. Shunisi quvonarliki, YuNESKO qaroriga muvofiq qadimiy Samarqandning yoshi 2750 yil deb belgilanishida albatta fransuz qadimshunoslari va arxeologlarining ham katta hissasi bor.

So'ngi yillarda Yevropa ommaviy axborot vositalarida O'zbekiston tarixi va madaniyatiga oid ko'rsatuvlar ko'payib bormoqda. Ushbu namoyishlar orqali xorij teletomoshabinlari o'lkamizning tarixiy-madaniy merosi hamda zamonaviy rivojlanishi bilan tanishish imkoniyatiga ega bo'lmoqdalar. Ana shunday yurtimiz tarixi, madaniyati va sayyohlik imkoniyatlari haqida Italiya kanallarida turkum ko'rsatuvlar namoyish etilmoqda. Ko'rsatuv mualliflari O'zbekistonning Markaziy Osiyo mintaqasida ko'p mingyillik tarixiga ega va

beqiyos me'moriy obidalarga boy mamlakat ekanini alohida ta'kidladilar. Buyuk Amir Temurning poytaxti – mahobatli Samarqandni tasvirlar ekan, Italiya jurnalistlari mashhur sayyoh Marko Poloning ushbu shahar ta'rifidagi so'zlarini keltirib, uning insoniyat tamadduniga qo'shgan hissasini alohida ta'kidladilar.

Italiya jamoatchiligi uchun tayyorlangan mazkur telejurnal O'zbekiston shaharlarining insoniyat tamaddunida tutgan o'рни va ahamiyati, buyuk ajdodlarimizning dunyo ilm-fani hamda madaniyatiga qo'shgan beqiyos hissasi yoritishda davom etmoqda.

Shuni alohida qayd etish kerakki, Samarqandni xalqaro miqyosdagi rolini ortib borishida muntazamlik asosida o'tkazib kelinayotgan "Sharq taronalari" xalqaro musiqa festivalini o'рни kattadir. 1997 yildan ko'xna Samarqand shaxrida har ikki yilda o'tkaziladigan ushbu festivalda dunyoning ko'plab davlatlaridan, shu jumladan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlaridan tashrif buyurgan musiqa ustalari o'z mahoratlarini namoyish etib kelmoqdalar[8].

Festivalda ishtirok etuvchi mamlakatlar sonini yildan - yilga ko'payib borishi, uning davrug'ini ortib borayotganligidan dalolat beradi. 1997 yil Samarqand shahrida o'tkazilgan «Sharq taronalari» festivalida jami 31 mamlakat va 2 ta xalqaro tashkilot vakillari qatnashgan bo'lsa, ulardan 6 tasi Yevropa Ittifoqiga to'g'ri kelib, 23 nafar musiqa ustalari ishtirok etdi. 2005 yil o'tkazilgan festivalda esa 291 kishi 50 ta mamlakatdan qatnashgan bo'lsa, 76 ishtirokchi 13 ta Yevropa Ittifoqi mamlakatlariga to'g'ri keldi . 2017 yilda 58 mamlakatdan 241 nafar nafar mohir san'atkor sozanda qatnashgan. Shuni ham ta'kidlash joizki, «Sharq taronalari» festivallarida Yevropa Ittifoqi mamlakatlari orasida faol ishtirok etuvchilar qatorida Avstriya, Buyuk Britaniya, Germaniya, Gresiya, Italiya, Fransiya, Latviya davlatlarini tilga olish mumkin .

So'ngi yillarda O'zbekiston Yevropaning rivojlanayotgan davlatlaridan biri bo'lgan Latviya Respublikasi bilan madaniy aloqalari rivojlanish pallasidadir. Albatta ushbu aloqalarda Samarqand shaxrini o'рни katta bo'lmoqda. Ikki mamlakat o'rtasidagi aloqalar turli yo'nalishlarda, jumladan, tasviriy va amaliy san'at sohasida davom etmoqda. Buning aksini 2013 yil Rigada O'zbekiston tasviriy va amaliy san'at ustalarining ko'rgazmasi bo'lib o'tganligida ko'rishimiz mumkin. Uning mantiqiy davomini 2014 may oyida esa Samarqandda kurort shahar Yurmaliqlar tomonidan tashkil etilgan Latviya rassomlari ko'rgazmasi tashkil etilganligida ko'ramiz[9]. Ko'hna Samarqand bilan Yurmala o'rtasida hamkorlikning o'rnatilishi madaniy aloqalar rivojida juda katta ahamiyatga ega.

Oxirgi yillarda O'zbekiston tarixi va madaniyatini tadqiq etishga jahon miqyosida qiziqish ortib bormoqda. Buning birgina Amir Temur shaxsiga oid ilmiy izlanishlar jahondagi o'ttizdan ortiq mamlakatda olib borilayotgani misolida ko'rishimiz mumkin. Albatta, tariximiz, san'atimiz va qadriyatlarimizni xorijda o'rganilishi va targ'ib etilishi har jihatdan foydalidir. Birinchidan, ular Markaziy Osiyo tarixi va uning dunyo tamadduniga qo'shgan

hissasi haqida ma'lumotlarga ega bo'lsalar, ikkinchidan, ularning O'zbekistonni bir marta bo'lsa ham o'z ko'zlari bilan ko'rish uchun qiziqish paydo qiladi. Bu esa yurtimizga keladigan sayyohlar oqimini ortishiga xizmat qiladi.

Butunjahon atlasining eng so'ngi nashridagi ma'lumotlarga ko'ra, ayni paytda dunyoda 5 mingga yaqin shaharlar mavjud. Ana shu kentlar orasida ko'p ming yillik tarixga ega bo'lganlari, nari borsa 40 taga yetadi[10]. Ushbu ro'yhatga Samarqand shahri haqli ravishda kirganligi quvonarli holdir. Chunki qariyb uch ming yildan buyon tarix xaritasidan uchmay turish qismati har qanday shaharga ham nasib etmaydi.

So'ngi yillarda hukumatimiz horijda yurtimiz tarixi va madaniyati bilan shug'ullanib kelayotgan ko'plab olim va adabiyotchilarni davlatimizning nufuzli mukofotlari bilan taqdirlab kelmoqda. Uning mantiqiy davomini 2018 yil 9 oktyabrda O'zbekiston tarixi va madaniyatini o'rganishga munosib hissa qo'shgan Fransiyaning taniqli adabiyot va ilm-fan namoyondalari – yozuvchi Amin Maaluf, olimlar Frederik Bopertyui - Bressand xonim va Frans Grenelarga Samarqand shahri faxriy fuqarosi unvonini topshirilganligida ko'rish mumkin[11].

Frederik Bopertyui - Bressand xonim O'zbekistonga birinchi marta 1977 yilda kelgan, Samarqandni ko'rgan, Amir Temur shaxsi va davriga qiziqib, ko'plab izlanishlar olib borgan. 2007 yilda o'tkazilgan Samarqandning 2750 yilligiga bag'ishlangan xalqaro konferensiyada Frederik Bopertyui – Bressand “Temuriylar davrida musiqa” mavzuida mazmunli chiqish qildi. Parijda shu yili uning “Durdoni Samarqand”, “Sirli Samarqand” kitob-albomlari chop etildi[12]. Mana shu nashrlar ko'plab xorijliklarda bu shaharga yanada qiziqish uyg'otdi.

Ulardan biri Amin Maaluf o'zining “Samarqand” romani bilan o'zbek kitobxonlariga yaxshi tanish bo'lib, uning romani o'zbek tilida 2003 yil “Jahon adabiyoti” jurnalining 6-7, 2005 yilning 7-8 sonlarida chop etilgan. Romanda shoir va faylasuf Umar Xayyomning Samarqanddagi hayoti, XI asrdagi ijtimoiy – siyosiy hayot talqini aks etgan[13]. Bu albatta bir tomondan Fransiyada Sharq tarixiga qiziqish juda katta ekanligidan dalolat bersa, ikkinchidan ularning O'zbekiston Prezidenti Sh.M.Mirziyoev tomonidan rag'batlantirilishi xorij olimlarini yanada katta qiziqish bilan vatanimiz tarixi va madaniyatini o'rganishga hamda xalqaro hamjamiyatga yanada kengroq targ'ib etishda katta turtki bo'lishi, shubhasiz.

Hulosa qilib shuni ta'kidlash mumkinki, Samarqand dunyoning eng keksa shaharlari Rim, Afina, Vavilon, Fivalar qatorida turadi. Rim G'arb sivilizatsiyasining rivojida qanchalik ahamiyat kasb etgan bo'lsa, Sharq taqdirida Samarqand ham huddi shunday vazifani o'tagan. Samarqand hamisha navqiron, barhayot va umrboqiy shahardir. O'zbekistonning madaniy markazi bo'lgan Samarqand shahri har doim xalqaro munosabatlar rivojida muhim o'rin

tutib, o'zining noyob arxitekturasi bilan insoniyatni hayratga solishda davom etaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. E. Rtveladze va boshqalar. Qadimgi O'zbekiston sivilizatsiyasi. Toshkent. Adolat. 2001. – B. 48.
2. Samarqand va dunyo sivilizatsiyasi // **Xalq so'zi**. – 2007. – 25 may.
3. Istoriya Uzbekistana. v 4 tomax Tashkent “FAN”, tom.1.1967, - S.168.
4. Muxammadjonov A. O'zbekiston tarixi. Sharq nashriyot – matbaa aksiyonerlik kompaniyasi. Toshkent. 2009. – B.77.
5. Rui Gonzales De Klavixo. Samarqandga – Amir Temur saroyiga sayohat kundaligi (1403-1406 yillar). – T.: “O'zbekiston”, 2010. – B. 6.
6. Qosimov N (O'zbekistonning GFRdagi elchisi). Tarix, bugun, kelajakni tutashdirgan hamkorlik // O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi. – Toshkent, 2021. – № 2. – B. 16.
7. **Samarqandning jahon sivilizatsiyasi rivojidagi o'rni** // **Xalq so'zi**. – 2007. – 25 may.
8. O'zR MDA. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi // “Sharq taronalari” xalqaro musiqa festivallarida qatnashgan va taklif etilishi rejalashtirilgan ishtirokchilar hamda ijrochilar haqida qiyosiy ma'lumot. Fond – m -38, ro'yxat – 1, jild – 343. varaq –4.
9. Latviya Prezidenti Andris Berzinsh: Bizning O'zbekiston bilan munosabatlrimiz uzoq muddatlidir // **Xalq so'zi**. 2014. 27 may.
10. G'ofurov B. Tarix va kelajak oldidagi burch // **Xalq so'zi**. - 2018. - 5 oktyabr.
11. O'zbekiston – Fransiya: uzoq muddatli hamkorlikni yanada kengaytirish va mustahkamlash yo'lida // **Xalq so'zi**. 2018. 10 oktyabr.
12. Fransuz olimasining o'ngidan kelgan tushi // **Xalq so'zi**. 2018. 13 oktyabr.
13. Samarqandga o'zgacha mehr qo'ygan fransuz yozuvchisi // **Xalq so'zi**. 2018. 11 oktyabr.

УЗБЕКИСТАН В СРЕДНИХ ВЕКАХ (IX-XII вв.).

(Политическая, социально-экономическая и культурная жизнь)

Холиков И.

профессор, доктор исторических наук,
Ташкентский государственный педагогический университет им. Низами.

Расулова А.

Ташкентский государственный педагогический университет им. Низами.

В конце VIII – начале IX века Арабский халифат переживал политический кризис. Многочисленные антиарабские выступления, войны в самом халифате привели к ослаблению центральной власти. Халифам все труднее становилось удерживать в повиновении покоренные народы. С начала IX века арабы стали привлекать к управлению восточными провинциями представителей местных династий. В 821 году наместником Хорасана, в состав которого по установившейся традиции входил и Мовароуннахр, был назначен Тахир ибн Хусейн. Он решил превратить свое обширное наместничество в самостоятельное государство и с этой

целью начал проводить независимую политику. В 822 году он приказал исключить из хутбы упоминание имени халифа, что было равносильно открытому мятежу. Вскоре Тахир ибн Хусейн умирает, и наместником Хорасана становится его сын Абдулла ибн Тахир. Тем самым было положено начало наследственному праву Тахиридов на Хорасан. При Тахирадах наместничество формально было вассальное халифу, но фактически независимое государство.

В городах Мовароуннахра наместниками были представители династии Саманидов, которые в этом качестве выдвинулись еще при Тахире ибн Хусейне. За участие в подавлении восстания против халифата внуки Самана основателя династии, получили в управление ряд городов, и к середине IX века основные области Мовароуннахра (за исключением Бухарской) были в руках Саманидов.

Падение династии Тахиридов в 873 году создало благоприятную обстановку для укрепления власти Саманидов и объединения Мовароуннахра в единое государство. Саманиды опирались на те круги, которые хотели освобождения от арабского халифата и вели борьбу за интересы местных феодалов. После падения Тахиридов, бухарцы обратились к Насру ибн Ахмаду с просьбой прислать правителя из саманидского дома. В качестве наместника Наср отправил в Бухару своего младшего брата Исмаила ибн Ахмада Самани. Но Исмаил не желал подчиняться Насру и стремился к независимости. Между братьями началось вражда, которая закончилась победой Исмаила, и с этого времени начинается фактическая власть Исмаила Самани (888 – 907 гг.) над Мовароуннахром. В 900 году ему удалось объединить Мовароуннахр и Хорасан и создать сильное централизованное государство со столицей в Бухаре¹. Политики Исмаила Самани была направлена на сближение с населением, на возрождение местных традиций, защиту страны от внешних вторжений. С целью укрепления государственного строя Исмаил провел реформы. Был создан мощный административный аппарат.

Должностные лица выбирались из придворной знати, крупных дехканов, духовного сословия, знавших арабский, персидский языки, Коран и шариат.

Большим влиянием в государстве пользовалось мусульманское духовенство. Бухара стала духовным центром и была признана оплотом ислама на Востоке. Как писал Наршахи, ее называли «Куполом ислама». Здесь развивались богословские школы, открывались медресе. Духовенство владело землями, занималось караванной торговлей, сосредотачивая в своих руках большие богатства, становясь решающей

¹ Халиоков И., Рустамов М.М., Хайитов И.С., Расулова М. Истории Узбекистана. Учебно-методическое пособие для студентов технических ВУЗов. –Ташкент, 2007. –С. 35.

политической силой. Господствующим классом в обществе были крупные землевладельцы. Земельная собственность делилась на три категории.

1. Государственные земли (мульки-султани). Это наиболее обширные земли, на которых жили крестьяне, объединенные в сельскую общину. Доходы с этих земель составляли значительную часть хараджа.

2. Частновладельческие (мульковые) – земли, принадлежавшие лично отдельным членам правящей династии, дехканской знати. Часть этих земель была привилегированной (частично или полностью освобождалась от налогообложения).

3. Вакуфные – земли мусульманских религиозных учреждений.

Большинство распространение получила икта, введенная арабами. Икта – это форма условного землевладения с правом взимания хараджа. Как правило, владельцами икта были члены семьи Саманидов, государственные чиновники и военная знать.

Установление сильной централизованной власти способствовало экономическому и культурному развитию региона. Большого подъема достигло сельское хозяйство и ремесленное производство. Этому также способствовала и активная караванная торговля. Города Мовароуннахра стали крупными центрами.

Во второй половине X века государство Саманидов постепенно стало ослабевать из-за власть и внутренних междоусобиц. Оно уже не могло противостоять нападению извне. В состав государства Саманидов входила провинция Газна, которая управлялась наместником. В конце X века, когда государство Саманидов переживало политический и экономический кризис, наместники начали борьбу за становление независимого государства в Газне.

Государства Газневидов и Сельджукидов. Средняя Азия при Караханидах. В 994-995 годах наместник Себук-тегин расширил свои владения за счет практически всех Саманидских земель к югу от Амударьи, став в 997 году фактически основателем Газневидческого государства. В период правления Махмуда Газневи (999-1030 гг.) в результате проводившейся им широкой завоевательной политики было создано достаточно сильное государство Газневидов. В 1017 году он захватил Хорезм и присоединил его к своему государству¹. Основным же объектом военных действий Махмуда Газневи стала Северная Индия, куда под лозунгом «священной войны» против неверных совершил семнадцать грабительских походов. Территория государства включала в себя земли современного Афганистана, северо-восточного Ирана и северной Индии.

В это же период на Среднюю Азию начинается наступление Карахидов. Государство Карахидов сложилось в конце X века на территории Восточного Туркестана и Семиречья. Предводитель карлуков Сатук Багра-хан в 942 году объединил племена ягма, огузов, чигилей и др.,

¹ Халиоков И., Рустамов М.М., Хайитов И.С., Расулова М. Истории Узбекистана. Учебно-методическое пособие для студентов технических ВУЗов. –Ташкент, 2007. –С. 37.

объявил себя верховным правителем и принял титул карахан (великий правитель). В 90-е годы X века Караханиды начинают вторгаться на территорию Средней Азии. И в 999 году они занимают Бухару и фактически установили здесь свою власть, хотя Саманиды продолжали сопротивление еще до 1005 года.

Государство Караханидов занимало территорию от Кашгара до Амударьи. Столицей был г. Баласагун, но ханы чаще жили в Кашгаре. Изменения, которые произошло в Средней Азии со сменой династии, захватили все стороны политической и социальной жизни. Была ликвидирована созданная Саманидами централизованная система управления государством и введена удельная система. Все земли считались собственностью караханидского дома. Глава ханского дома носил титул «тамгач-хана». Государство делилось на уделы, во главе которых стояли члены ханского рода – илек-ханы, самостоятельно управлявшие своими уделами и имевшие право чеканить собственную монету. Каждому члену династии было отведено определенное, полагавшееся ему в силу принципа старшинства, место в иерархии, но оно не оставалось неизменным: смерть одного из высших ее членов автоматически означала для нижестоящих перемещение на более высокую ступень. Власть в государстве переходила не по прямой нисходящей от отца к сыну, а от старшего брата младшему, затем к следующему поколению династии. Таким образом, весь клан Караханидов был коллективным носителем власти. Данная система восходит к древнетюркскому времени и связана с кочевыми, степенными традициями. Естественно, такая система не могла быть полностью перенесена в Мовароуннахр с его древней оседлой культурой и иными принципами организациями власти. Караханидским илек-ханам помогали в управлении гражданские чиновники, служившие при Саманидах, многие должности сохранили прежнее значение. Караханиды установили дружеские отношения с мусульманским духовенством, которое пользовалось таким же влиянием, как и при Саманидах.

В XI веке еще более усиливается распространение икта, которая постепенно из временного пожалования превратилась в пожизненное, а позже – и в наследственное. Караханиды начали своё правление с наступления на дехкан, так как они нуждались в их землях. К XI веку был полностью ликвидирован класс дехкан как крупных землевладельцев. Дехканами стали называть просто земледельцев, т.е. крестьянство.

В результате частых междоусобиц в конце 30-х годов XI века государство Караханидов распадается на две части: западную с центром в Бухаре и восточную с центрами в Баласагумне и Кашгаре.

В первой половине XI века началось движение сельджукидов, во главе которых стояли братья Тогрул-бек и Чары-бек Давуд, внуки Сельджука из

туркменского племени кынык. В 1040 году состоялась битва при Данданакане между Сельджуками и Газневидами, в которой Газневиды потерпели поражение. На месте газневидского государства образовалось новое – государство Сельджукидов¹. В конце XI века в зависимость от них попадают и карахандские ханы, которые утратили свою самостоятельность и в основном подчинялись воле сельджукского султана.

Хорезм со второй половины X в. разделился на северный – со столицей Гургандж (Ургенч) и южный – со столицей Кят. В 999 году правитель Северного Хорезма Маъмун ибн Мухаммад объединил обе части Хорезма со столицей в Ургенче и принял титул Хорезмшаха. С 1017 по 1040 г. Хорезм был в составе государства Газневидов. Затем до конца XI века входил в государство Сельджукидов. История самостоятельного государства хорезмшаха начинается с 1097 года, когда сельджукский правитель Малик-шах поручает своему рабу Ануш-Тегину управлять Хорезмом. Борьбу за независимость Хорезма начал его внук хорезмшах Атсыз (1127-1156 гг.), который стал вести самостоятельную политику. Для расширения своего влияния и территории он вел войну с кипчаками и туркменами, захватил города Дженд, присоединил к своим владениям полуостров Мангышлак.

Наиболее значительные успехи Хорезма связаны с именем хорезмшаха Текеша (1172-1200 гг.), внука Атсыза. В это время территория государства Хорезмшахов увеличилось в два раза. Он создал сильное государство. После смерти Текеша к власти приходит его сын хорезмшах Мухаммад (1200 – 1220 гг.). в 1207 году он занимает Бухару, положив тем самым начало присоединению Мовароуннахра к Хорезму. В 1212 году Мухаммад окончательно подчинил своей власти Самарканд. К 1217 году он стал правителем большой империи, простиравшейся от Ирака до Индии и от Аральского моря до Индийского океана. При Текеше сложилась военно-феодалная организация государства. Главным ведомством была канцелярия, которую возглавлял везирь. Он отвечал за внутреннюю и внешнюю политику, за сбор налогов и состояние казны. Расходами двора занимался устазадар. При дворе также были чиновники, распорядившиеся лошадьми, следившие за организацией охоты, собиравшие просьбы и жалобы на имя верховного правителя, большинство из которых принадлежало к местной аристократии. Многие должности были связаны с получением икта и часто передавались по наследству. Это ограничивало государственную власть и увеличивало экономическую самостоятельность феодалов и местной власти. Не было единства и в самом господствующем классе, что тоже не могло не повлиять на ослабление государственной власти. Феодалная аристократия делилась не несколько группировок, постепенно враждовавших между

¹ Мухаммеджонов А.Р. Ўзбекистон тарихи (IV асрдан XVI аср бошлригача). Университетларнинг бакалаврлари учун дарслик. Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. –Тошкент, 2004. -96-бет.

собой. Была создана многочисленная наемная армия, хорошо обученная и вооруженная, командный состав которой состоял в основном из кипчакской кочевой знати.

Империя Хорезмшахов оказалась непрочной, а наемная армия – ненадежной, что облегчило завоевание государства Хорезмшахов монголами в 1219-1221 годах.

Оживление культурной жизни.

Во второй половине IX века начался новый период в жизни Мавераннахра. Освобождение от господства Арабского халифата и образование независимых государств благоприятствовало оживлению культурной жизни народов Средней Азии. Бухара, Самарканд, Гургандж и другие крупные города постепенно становятся центрами науки и культуры. Хотя в этот период роль арабского языка была велика, особенно в богословии и науке, но преобладающее большинство населения Мавераннахра и Хорезма говорило на согдийском и хорезмском языках. В городах формировался фарси-дари, который превратился в литературный язык самандского времени и был принят в качестве государственного языка. Алфавит для него заимствовали из арабского письма, так как к этому времени древние письменности, как языческие, были запрещены. На дари появляются литературные произведения и научные труды. Многие представители правящей династии покровительствовали литературе, наукам, изобразительным искусствам и архитектуре. В Бухаре и других крупных городах Мавераннахра и Хорасна открываются высшие духовные школы – медресе. Наряду с богословием, здесь изучали мусульманское право, математику, астрономию, географию, логику, медицину. Выпускники медресе пользовались большим авторитетом среди населения, имели своих последователей и учеников.

Во многих крупных городах Мавераннахра и Хорасна существовали специальные книжные базары, где продавались рукописные книги. Бухара стала не только центром государственного управления, но и центром науки и культуры. Город славился своей государственной библиотекой, расположенной в эмирском дворце. По описанию ибн Сины, который с разрешения Саманида Нуха ибн Мансур (976-997 гг.) в течение года пользовался этой библиотекой, она занимала целый ряд комнат. В одной комнате хранились книги по мусульманскому праву, в другой – по медицине, в третьей – по математике, в четвертой – литературные произведения.

Это был период подъема городской культуры, расширения круга просвещенной знати. Правители Мавераннахра окружали себя учеными, поэтами и знатоками искусства, считаясь с их мнением по многим вопросам. Местные правители имели библиотеки, где хранились уникальные рукописные книги – предмет их гордости.

Итак, образование государства Саманидов, политическая стабильность и экономический подъем в стране благоприятствовали развитию культурной жизни народов Средней Азии. В этот период в Бухаре, Самарканде, Гургандже, Мерве и других городах Мавераннахра и Хорезма жили и творили такие великие ученые-мыслители, как Абу Наср Фараби, Абу Райхан ал-Беруни, Абу Али ибн Сина, Абу Абдаллах Хорезми, Махмуд Замахшари, Абу Бакр Наршахи, Рудаки, Дакики, Абу-л-Касым Фирдауси, Бурхан ад-дин Маргнани и многие другие¹.

Литература:

1. Мухаммеджонов А.Р. Ўзбекистон тарихи (IV асрдан XVI аср бошлригача). Университетларнинг бакалаврлари учун дарслик. – Гафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. –Тошкент, 2004. -96-бет.
2. Мухаммаджанов Р. История Узбекистана (IV -начало XVI вв.).–Ташкент: «Издательство народного наследия имени Абдулла Кадыри». -2006. 2017.
3. Мухаммаджанов Р. История Узбекистана (IV -начало XVI вв.). Второе переработанное издания. –Ташкент, 2017.
4. Халиков И., профессор; Рустамов М.М. – кандидат исторических наук, доцент; Хайитов И.С. – кандидат исторических наук, доцент; Расулова М. – старший преподаватель. История Узбекистан. Учебно-методические пособие для студентов технических ВУЗов. –Ташкент, 2007.

MAXTUMQULI FIROG‘IY MA‘NAVIY MEROSIDA DINIY-TASAVVUFIY G‘OYALAR TALQINI

Abdulaev Madamin Saotboevich

Urganch Davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Jahon xalqlarining ma‘naviy-axloqiy qiyofasining shakllanishida Sharq xalqlari falsafiy merosi alohida ahamiyatga ega. Bugungi dunyoda insonlarni ma‘naviy qashshoqlikdan va axloqiy tubanlikdan asrashda ham bu umumbashariy ma‘naviy merosning o‘rni beqiyosdir. Sharq allomalarining inson sha‘ni va oriyatini himoya qiluvchi insonparvarlik, hurfikrlilik va bag‘rikenglik g‘oyalari yosh avlodga ta‘lim-tarbiya berish, ularni ma‘rifatga yetaklashda asosiy nazariy manbadir.

Sharq mutafakkirlari, xususan Maxtumquli Firog‘iyning tasavvufiy-falsafiy g‘oyalari, ilmiy-ma‘rifiy merosi fuqarolarni ayniqsa, yoshlarni ma‘naviy-axloqiy jihatdan kamol toptirishda muhim tarbiyaviy o‘ringa egadir. Maxtumquli Firog‘iyning diniy-tasavvufiy qarashlari, ilmiy-falsafiy, ma‘naviy-axloqiy konsepsiyalari, gumanistik ijtimoiy g‘oyalari dunyoda demokratik qadriyatlarini rivojlantirishda, tinchlik va osoyishtalikni qaror toptirishda muhim ahamiyatga egaligi tobora ayon bo‘lib bormoqda.

¹ Мухаммаджанов А.Р. История Узбекистана (IV-начало XVI вв.). 7 класс. –Ташкент: «Агентство народного наследия». Имени Абдуллы Кадыри. -2011, 127-128 стр.

Bu borada Maxtumqulining tasavvufiy-falsafiy ta'limotidagi yoshlar tarbiyasiga oid axloqiy qarashlari, komil insonni tarbiyalash kabi g'oyalarning mazmunini ilmiy asosda ochib berish muhim ahamiyat kasb etadi.

Maxtumquli Firog'iyning diniy dunyoqarashi shakllanishida ungacha bo'lgan tasavvuf allomalarining ta'limotlaridan xabardor bo'lishi, Qur'oni Karimni xatm qilishi, Hadisi Sharifni o'rganishi, madrasalardagi diniy ma'ruzalarning mazmun-mohiyatini chuqur anglab yetishi kabi omillar muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Taniqli mutarjim Mirzo Kenjabek mutafakkir asarlari "Saylanma"ga so'zboshisida: "Maxtumquli Firog'iy XVIII asr ma'rifiy she'riyatining buyuk darg'alaridan bo'lib, butun turkiy xalqlar uchun tushunarli va sevimli shoir, ma'rifatli siymo, orif oshiq, sohibi hikmat bo'lgan valiy zotdir. Uning insonparvarlik, xalqparvarlik, vatanparvarlik g'oyalari bilan yo'g'rilgan she'riyatida pok islomiy ma'rifat ruhi gurkirab, yashnab turadi ", deya ta'kidlagandi [1.2].

Mutafakkirning ijod namunalariga nazar tashlar ekanmiz, ulardagi ilohiy ishqning sururi, Haq vasliga erishuv orzusi, iymon-e'tiqod mazmuni, jannat va do'zax tasviri orqali insonlarni ezgulikka chorlash va yovuzlikdan ogoh etish kabi jihatlar namoyon bo'ladi. Ayniqsa, Maxtumqulining tasavvufiy ta'limotlardan ilhomlangan holda bitilgan hikmatlari buning yaqqol isbotidir. Maxtumquli islomiy bilimlarni chuqur o'zlashtirgan orif bir shaxs edi. Shunga ko'ra ham uning pand-nasihat ruhidagi she'rlarida Qur'on oyatlari, Muhammad payg'ambar hadislariga ko'p murojaat etilgan. Ulardagi purmag'z ta'limiy-axloqiy dasturlardan o'z davridagi voqea va hodisalarning asl mohiyatini ochib berishda mohirona foydalangan. Maxtumquli kubraviya tariqati shayxlari bilan ham, xojagon-naqshbandiya silsilasi pirlari bilan ham yaqin aloqada edi. Otasi Davlatmamad ham tasavvuf ahlini do'st tutgan [2.24]. U "shunchaki shoir emas, balki zamon allomasi, taqvo va ma'rifat ahlining peshvosi, avliyo barhaq" [1.2] bo'lib, o'z davrining donishmand ma'rifatparvarlaridan edi. Maxtumquli otasining kamtarona turmush tarzini ixtiyor etganini "Otamning" deb nomlangan marsiyasida nihoyatda go'zal ifodalaydi:

Mol-davlatga sira ko'ngil qo'ymadi,
Dunyoning aysh-ishratini suymadi,
Eski sholdan ortiq kiyim kiymadi,
Oxirat edi o'y-qasdi otamning [3.238].

Davlatmamad Ozodiyning ahli turkmanlar orasidagi mashhurligi aynan uning kamtar va iymon-e'tiqodi kuchli shaxs ekanligida. Maxtumquli otasiga bag'ishlangan marsiyasida ta'kidlaganidek, oddiy turmush tarzini ma'qul ko'rgan Ozodiy "mol-dunyoga ko'ngil qo'ymagan, eski sholdan ortiq kiyim kiymagan, oxiratni o'ylab yashagan" bir inson edi. Ozodiyning "dunyo foniy, umri boqiy yo'q" degan tasavvufona g'oyasini alohida ta'kidlash joiz. O'tkinchi dunyo hoyu havaslariga aldanib oxiratni unutmaslikni uqtirgan alloma o'z qarashlari orqali yosh Maxtumqulining diniy-tasavvufiy bilimlarini oshirishga

sermahsul hissa qo'shgan desak, ayni haqiqat bo'lardi. Davlatmamadning tasavvuf g'oyalaridan voqif bo'lishi va bevosita shunga hamohang hayotiy faoliyati Maxtumqulining yoshligidan bu masalaga qiziqishini shakllantirgan hamda ilk ijodi namunalari buni aniq ifodalashga harakat qilgan. Mirzo Kenjabek "Maxtuquli – valiy shoir" deb nomlangan so'z boshida mutafakkirning diniy-tasavvufiy qarashlari borasida batafsilroq fikr yuritadi. "Naqlga ko'ra, Maxtumqulining ilk she'ri "Turgil, dedilar" manzumasidir. Shoir she'rdan Alloh taolo ato etgan ma'naviy ikromni shukrona va hissiyot bilan bayon etadi:

Bir kecha yotardim, tunning yarmida,
To'rtta otliq kelib, "Turgil!", dedilar,
"Xabar bergaydirmiz fursat yetganda,
Bul yerda erlar bor, ko'rgil!" dedilar.
Nazarim tushganda ul to'rt mardona,
Ko'nglim jo'sha keldi, boshim gardona,

- deya shoir ma'no olamida erlar – valiy zotlarni ko'rib, ko'ngli jo'sh urib, boshi aylanganini aytib, his-hayajonini izhor etadi" [1.4].

Maxtumqulining mazkur she'ri eng muhim ahamiyati shundaki alloma o'zining tushida ko'rgan mo'jizani, ya'ni payg'ambar va barcha aziz avliyolar, chohoryorlar, so'fiylar, tasavvufning zabardast vakillari bilan uchrashuvini oddiy xalqona tilda, tushunarli bir tarzda bayon qilib berganligidadir.

Haydardan so'radim barin otma-ot,
"Hazrati payg'ambar uldir, bo'lma yot.
Ul Salim xojadir, ul Bobo Zuryod,
Ul Vaysal-Qarodir, bilgil!" dedilar.
Ul pir Bahoviddin balogardondir,
Biri Zangi bobo ul ham nomdordir.
Suyanib turgan – to'rt choriyordir,
Maqsading ne bo'lsa, aytgil!" dedilar [1.190].

Maxtumquli hikmatlariga e'tibor bersak, unda tasavvufning daholaridan biri Ahmad Yassaviy ijodida uchraydigan jihat - shaklan sodda, mazmunan boy, xalqona ohangni ko'rishimiz mumkin. Xoja Ahmad Yassaviy islom olamining ko'plab mutasavviflarining piri va shayxi darajasiga ko'tarilgan shaxsdir. Uning izdoshlari va shogirdlari kishilarni, xalqlarni haq yo'lga boshlaganlar, kishilarni poklik, halollik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, mehr – shafqat, diyonat bilan yashashga undaganlar. Ahmad Yassaviy targ'ib qilgan insof va diyonat, odillik, to'g'rilik, sofdillik, singari konstruktiv g'oyalarning nafaqat turkiy xalqlar, balki, butun insoniyatning ma'naviy-axloqiy dunyoqarashini yuksaltirishda ahamiyati beqiyosdir. Yassaviya tariqatining halollik va poklik, imon va e'tiqodda sobitlik, umr kechirishdan asl maqsad – Haqqa erishi yo'lida mashaqqat-riyozat chekish kabi muhim tamoyillari bugungi kunda ham o'z qimmatini yo'qotmagan, desak mubolag'a bo'lmaydi.

Maxtumqulidagi cheksiz vatanparvarlikning shakllanishiga Ahmad Yassaviy hayoti va faoliyatining bu jihatlari ham ma'lum darajada ta'sir ko'rsatdi. Mutafakkirning vatanparvarlik mavzusidagi "El yaxshi" deb nomlangan ijod namunasida buni yaqqol ko'rishimiz mumkin.

Har kimning o'zina Misrdir joyi,

O'lsa yoddan chiqmas bayrami-to'yi.
Jon sog'ligin bo'lmas hech tengi, toyi,
Oqshom yotib, erta shukrin qil yaxshi.
Bir bevafo yorga kulib boqqandan,
Shirin jonni ishq o'tina yoqqandan,
Yot ellarda musofirlik chekkandan,
Ursa, so'ksa, xo'rlasa-da el yaxshi [1.82].

Mutafakkir aytmoqchi-ki, har kimning o'z tug'ilib o'sgan joyi, ona tuprog'i muqaddas, uni hech narsa bilan solishtirib bo'lmaydi, almashtirish mumkin emas. Vatan sog'inchi Maxtumquli turli o'lkalarga sayohat qilgan vaqtida ayniqsa sezilgan tuyg'u bo'lib, bu muqaddas tuyg'uni o'zining misralarida ta'sirli bayon qilishga muvaffaq bo'lgan. Bugungi shiddatli zamonda bu g'oyalar nihoyatda muhim ahamiyatga ega bo'lib, vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligi kabi ezgu g'oyalarning tagzamini desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Maxtumquli Bahouddin Naqshband ta'limotidagi "Dil ba yoru dast ba kor", ya'ni "ko'ngling Allohda, qo'ling mehnatda bo'lsin" degan shiorni o'z faoliyatida amalda qo'llab, ota-bobolaridan meros qolgan egar-jabduq yasash, teriga ishlov berish, zargarlik kabi hunarlar bilan shug'ullanganligi ma'lum. Zehniyatini komillikka tomon tarbiyalab borgan alloma turmush qiyinchiliklarini ham o'zining halol mehnati va sabr-toqati hisobiga yengib borgan.

Xulosa sifatida shuni alohida ta'kidlash joizki, Maxtumqulining diniy-tasavvufiy qarashlari insonlarda halollik, poklik, insof-diyonat, sabr-qanoat, foniy dunyo moliga ruju qo'ymaslik kabi fazilatlarni tarbiyalashda muhim tarbiyaviy o'ringa egadir.

Mutafakkirning diniy-tasavvufiy qarashlari, ilmiy-falsafiy, ma'naviy-axloqiy konsepsiyalari, gumanistik ijtimoiy g'oyalari dunyoda demokratik qadriyatlarni rivojlantirishda, tinchlik va osoyishtalikni qaror toptirishda muhim ahamiyatga egaligi tobora ayon bo'lib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Махтумқули. Сайланма. (Таржимон ва сўз боши муаллифи Мирзо Кенжабек) –Т.: “Фан”, 2004, -Б.2.

Бу ҳақда қаранг: Карпов Г. Истоки мировоззрения Махтумқули//Махтумқули(Сборник статей). –с.24.

Махтумқули. Дунё ўтиб борадир. (Сўзбоши Э.Очилов) –Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, 2007, - Б.238.

ZARDUSHT – ILK DAVLATCHILIK DARAKCHISI

Abdullaev Botir Nurillaevich

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
O'zbekistonning eng yangi tarixi kafedrasida katta o'qituvchisi

Zardushtga odatda, “Zardushtiylik dinining payg‘ambari” deb ta’rif beriladi. Zardusht shaxsini o‘rganishda – Avesta “Goh”lari ayni birlamchi manbadir. Negaki, “Goh”lar Zardushtning diniy, axloqiy-falsafiy ta’limotiga da’vat qo‘shiqlari bo‘lib, ularda real tarixiy jarayonlarga xos bir qator aniq ishoratlar, ba’zan payg‘ambarlik da’vosidagi mazkur muallif hayotiga bog‘liq aniq faktlar ham mavjud.

Dunyo avestashunos tadqiqotchilarining xulosalarida Zardusht shaxsi va obrazini mifologik prizma orqali ko‘rish, asotiriy talqin berish, hamda, unga mifologik boho berish tendensiyasi xali xamon ustunlik qilib kelmoqda. Aynaqsa, bu xol g‘arb, xususan, fransuz avestashunoslik maktabida yaqqol ko‘zga tashlanadi[1].

“Goh”lar Zardushtning bosib o‘tgan diniy targ‘ibot yo‘lini muayan darajada ifoda eta oladigan tarixiy manbadir. Aynan “Goh”lar Zardushtni tarixiy shaxs bo‘lganligi va zardushtiylik dinining “payg‘ambari” bo‘lganligiga shubxa qoldirmaydi[2]. Unda kurashchining xis tuyg‘ulari, g‘am- qayg‘u va azob uqubatlari, qalb iztiroblariyu quvonchlari ifoda etilgan. Ularda inson nidosi, muallifning individual xislatlari sezilib turadi[3]. “Goh”larda Zardusht obrazi shunchalik xayotiy, xaqiqiy, insoniyki, ko‘z o‘ngimizda gavdalanayotgan, kurashayotgan, zaxmat chekayotgan, hamda, muvafaqiyatlardan quvonayotgan inson kabi namoyon bo‘ladi[4].

Zardusht yashagan davr o‘zaro qabilaviy urushlar avj olgan, xarbiy demokratik tipdagi qabila birlashmalarining o‘ljalar ilinjida bosqinchilik hamda talon tarojlik xujumlari kuchaygan davr edi. “Goh”larda tilga olingan ijtimoiy-siyosiy manzara bu davrda xali yirik davlat birlashmalari tashkil topishga ulgurmagani, lekin mustaxkam siyosiy boshqaruvga extiyoj paydo bo‘lganligini ko‘rsatadi (Yasna 28, 29). Demak, Zardusht atrofida sodir bo‘layotgan voqealar miloddan avvalgi ikkinchi ming yillikning oxiri, birinchi ming yillikning boshlariga to‘g‘ri keladi. Tarixan bu so‘ngi bronzadir. “Goh”larda tilga olingan yirik tuyoqli chorva (Geush-Urvan) ayni rivojlangan bronza davrini aks ettirmoqda. Chunki mayda tuyoqli chorvaning ko‘payishi keyingi davrlarga xos.

Zardushtning yashab faoliyat olib borgan davrini aniqlash bir muncha mushkul. Chunki, manbalarda uning yashagan davri xususida ma’lumotlar saqlanmagan. Lekin, Avestaning bizgacha yetib kelgan matnlarini o‘rganish asosida qat’iy xulosalar chiqarish mumkin. “Goh”larni sinchkovlik bilan o‘rganish uni bronzadan temir asriga o‘tish oralig‘ida yashagan deyishga asos ko‘pday ko‘rinadi. Chunki, Avestada keltirilgan maloika (emanatsiya)lar tizimining teng yarmi ayol jinsiga mansub xolatda talqin qilinishi Zardusht “Goh”laridayoq aniq ko‘zga tashlanadi. “Kenja Avesta” alqovlaridagi Yazatlar (ma’budlar) tizimidan o‘rin olgan Ardvi Sura, Ashi kabilarning ibtidoiy

asoslarida ona urug‘i davrlarining ruhi yaqqol namoyon bo‘lgani holda umuman yakka xudolik da’vosini olg‘a surgan “Goh”larda emanatsiyalarga ayol ibtidosi ruhida qarashi Zardusht ham qadimiy an’analardan o‘z da’vatlarida butunlay qutula olmaganini ko‘rsatadi[5]. Akademik A.Asqarov zardushtiylikning paydo bo‘lishi miloddan avval ikkinchi mingyillik – o‘lkamizda bronza asri gullab-yashnagan davriga to‘g‘ri keladi deb xisoblaydi[6].

Rivojlangan bronza asri ijtimoiy hayot ilk mulkchilik munosabatlari doirasiga kirgan, jamiyatni boshqarish bilan bog‘liq tashkiliy muammolar yuzaga kelgan, ommani muayyan mafkura atrofida birlashtirish ehtiyoji bo‘y ko‘rsatgan davr edi. Bunga qadar zardushtiylik tarqalishi tarixiy ehtiyojga aylangan makonda e‘tiqod shakllardan xilma-xilligi, qabila va urug‘lararo ilohiy tushunchalar rang-barangligi, xali o‘zidan mifologik asoslaridan ajralmagan “diniy” tushunchalar hukmron edi. Ayni shu murakkab zamonda ommaning e‘tiqod shakllarini birlashtirish, xususan, ilohiy zotlarning boshini yakka ulug‘likka bog‘lash zaruriyati zamon taqozosiga va talabiga aylandi. Chunki bu davrda ijtimoiy hayot kichik voqa va vohachalardan chiqib katta hududiy birliklar doirasiga yoyilgan edi[7]. O‘zbekiston misolida bu jarayonni Sopolli madaniyatining bosqichlarida kuzatish mumkin (Muzrabodsoydagi sopolli jamoasining demografik hamda iqtisodiy salohiyati ortib borishi Sherobod vohasining o‘zlashtirilishiga va ilk shahar tipidagi aholi manzili – Jarqo‘ton majmuining paydo bo‘lishiga olib kelgan)[8].

Zardushtiylik bronza asrining rivojlangan bosqichida inqilobiy fikr sifatida yuzaga kelgan, ya’ni xudolari turlicha bo‘lgan, e‘tiqodlari xilma-xil, mulkiy munosabatlarda tabaqalangan jamiyat o‘z zahiralarining adolatli ijtimoiy taqsimoti masalasida ojiz edi. Jamiyatda yirik mulkdorlar, harbiylar, urug‘ va qabila oqsoqollari, mo‘badlar, chorvadorlar, dehqonlar, hunarmandlar[9], qarz badaliga ijtimoiy qaram holiga tushganlar, qul hisoblanuvchi huquqsiz harbiy asirlar kabi qatlamlardan iborat jamiyat endilikda qachonlardir mulk munosabatlari mushtarakligiga tayangan ibtidoiy jamoaviy boshqaruv shaklida qolishi qiyin edi[10]. Bu qadar katta ijtimoiy o‘zgarish bir tomondan boshqaruvning markazlashuvini, ikkinchi tomondan jamiyatni birlashtiruvchi ma’naviy-mafkuraviy omil zaruriyatini keltirib chiqargan.

Zardusht o‘spirinlik chog‘idan jangu-jadal, zulm-zo‘rlklarga guvoh bo‘lib o‘sib ulg‘ayganiga shubxa yo‘q. Negaki, “Goh”larning markaziy g‘oyasini ijtimoiy xayot modelining davr uchun dolzarb muammolar tashkil etadi.

“Goh”larda ilgari surilgan siyosiy g‘oyalarning xususiyatlaridan biri ularda barqaror markazlashgan boshqaruvni, yirik siyosiy birlashmalarni yaratishga bo‘lgan intilishni aks etgani hisoblanadi. Kuchli hokimiyat, tarkoq vohalarni yagona davlat tuzilmasiga aylantirish g‘oyasi – ijtimoiy-siyosiy rivojlanish ehtiyojlarini aks etgiran[11].

Miloddan avvalgi ikkinchi ming yillikning oxiri, birinchi ming yillikning boshlarida O‘rta Osiyoning o‘troq dexqonchilik tumanlarida turli tarixiy-

madaniy o'zgarishlar paydo bo'ldi. O'zbekistonning janubiy xududlarida o'troq manzilgohlarning maydonlari kengayib, Murg'ob vohasi, Amudaryoning o'rta oqimlarida, Qashqadaryo vohasi bo'ylab yangi yerlarni o'zlashtirish jadallik bilan davom etdi.

Bronza davrining yakunida mahalliy va chetdan kirib kelgan madaniy an'analarning aralashuvi yoki qo'shilishi yuz berganligi arxeologik tadqiqotlarda o'z aksini topgan[12]. Bu davrda O'rta Osiyo xududida ziroatchi va chorvador qabilalarning tinimsiz siljishlari kuzatiladi. Bu xol aholi sonining o'sishi, xayot uchun zarur bo'lgan xududlarga muxtojlik, chorva uchun bo'z yer va yaylovlar, ma'dan konlari zahiralarning zarurligi bilan bog'liq demografik va iqtisodiy sabablar bilan izohlanadi. Ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarning o'zgaruvchanligi o'troq ziroatchilar bilan chorvadorlar o'rtasida ayrim paytlarda raqobatni, serxosil yerlar, yaylovlar uchun kurashni keltirib chiqargan. Bunday paytlarda xarbiy manfaatlar ustunlik qilgan. Shuning uchun bo'lsa kerakki, "Goh"larda Zardusht tomonidan bu xolat takroran tilga olingan. Bundan xulosa shuki, Zardusht bronza davridan temir asriga o'tish chagarasida yashab ijod qilgan.

"Goh"larga e'tibor berib qaralsa go'yoki Zardusht o'z zamondoshlaridan ancha ilgariroq fikrlovchi insonday ko'rinadi. Chunki u davr va tarixiy taraqqiyotning tendensiyalariga javob bera oladigan shaxs edi. Inson tarixiy taraqqiyotiga to'g'anoq bo'layotgan illatlarni faxmlabgina qolmay, uning yechimlari ham uning ongida mujassam edi. Bunday insonlarning faoliyati odatda fenomen sifatida o'rganiladi. Bu fenomenni kerakli vaqtda va kerakli joyda xoziru nozil bo'lishi, kishi tafakkuridagi mavjud muammolarning yechimi va tarixiy zaruriyatning o'zaro kesishuvini tarixan *passionar* xodisa sifatida qaraladi. Ana shunday xolatni Zardusht shaxsi va uning davrida yuzaga kelgan tarixiy-ijtimoiy voqelik bilan bog'lash mumkin.

Siyosiy xokimiyat borasidagi Zardushtning orzu istaklari "Goh"larda ko'p marotaba ta'kidlab o'tilgan va ularning o'zak mazmuniga singdirib yuborilgan. Bunda Zardusht tuzilajak siyosiy xokimiyatning ilohiy bo'lishini orzu qilgan. Ya'ni *ilohiy davlat* strukturasi, ilohiy xokimiyat tuzish orzu istagi bilan yashagan. Ilohiy xokimiyat esa o'z navbatida Axura Mazdaga e'tiqod qilish prinsiplariga asoslangan bo'lishi kerak edi.

Davlat siyosiy tizimi mustaxkam bo'lishi va qonun ustuvorligini ta'minlash uchun Yasnada "Yaxshilik ta'limini va sadoqatini amalga oshirib, yaxshi xokimlar xukm yuritaversinlar. Odamlarga baxt-saodat keltiradigan adolatli qonunlarni amalga oshirsinlar" deyilgan (Yasna 48). Avestada yozilishicha, kuchli markazlashgan xokimiyat, har qanday adolatsizlik, zulmat va xaqsizlikka qarshi kurash manbayidir[13].

Zardushtiylikda Axura Mazdaga berilgan oliy maqomni jamiyat modelining yuqori ijtimoiy siyosiy mavqei bilan qiyoslash mumkin. Ya'ni Artabon Zardushtiy uning nuriga, haqiqatiga, muqaddasligiga erishish yo'lida iymonu e'tiqodda kamarbasta bo'lmog'i lozim bo'lgan[14].

Hokimiyat – “Avesta”dagi asosiy tushunchalardan biri bo‘lib, “Goh”larda 63 marotaba tilga olingan[15]. “Xshatra” – adolatli boshqaruv, shaxriyorlik chuqur mazmunga ega tushuncha sifatida ifodalangan.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki bronza davrining yakuni, temir asrining boshlarida yurtimizda demografik o‘zgarishlar, ishlab chiqarishning jadallashuvi, buning oqibatida jamiyatda ijtimoiy-mulkiy tabaqalanish yuzaga kelib yurtimizda davlatchilikning yangi bosqichiga o‘tishning zaruriyatini taqozo etmoqda edi. E’tiqod va xudolari turli bo‘lgan qabilalarning o‘zaro birlashuvi uchun kuchli mafkuraviy omil kerak edi. Ushbu omil butun borliqning yaratuvchisi Axura Mazda deb e’lon qilgan Zardushtning yakka xudolikka asoslangan ta’limoti tufayli jamiyat va davlatchilik taraqqiyoti bir qadam oldinga siljishga imkon berdi. Boshqaruvning xanjamana bosqichidan pati xshayati bosqichiga o‘tish, Mazdaga e’tiqod qilish hamda teokratik davlat g‘oyasiga asos solindi.

Zardusht qavmlarni yagona xudoga ishontirish yo‘lida ilgari ommaga ma’lum bo‘lgan tabiat stixiyalarini Axura Mazdaga daxldor qilib ko‘rsatdi va uning emanatsion tajalli ko‘rinishlari deb e’lon qildi. Bu olti emanatsiya alohida xudolar emas, balki Axura Mazdaning o‘zi, uning serqirra sifatleri deb ko‘rsatdi. Axura Mazda olti emanatsiyasining xususiyatlari (Ezgu niyat, Haqiqat, Shaxriyorlik, Diyonat, Olamning yaxlitligi, Umrboqiylik) tasodifiy tanlanmagan. Unda jamiyat va orzu qilingan davlatning modeli aks etgan. Axura Marza tajallilari ideal hukmdor namunasi tarzida aks ettirilgan. Ilk davlatchilik ushbu xislatlar asosiga qurilmog‘i kerak edi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абаев В.И. Миф и история в Гатах Зороастра. // Историко-филологические исследования: сб. ст. памяти акад. Н.И. Конрада. - М., 1974.– С.11.
2. Маковельский А.О. Авеста. – Баку. 1960. – С. 66; Яна қаранг: Дубровина Т., Ласкарева Е. Заратустра. Великие пророки. – М.: Олимп. Издательство АСТ, 1998. – С. 7; Абаев В.И. Два зороастризма в Иране. // ВДИ. – Москва. 1990. №4 – С. 198-199.
3. Дорошенко Е.А. Зороастрийцы в Иране. Историко-этнографический очерк. – М.: Наука. 1982. – С. 24.
4. Авеста. Избранные гимны из Видевдата. Перевод с Авестийского И.М. Стеблин-Каменского. – М.: Дружба народов, 1992. – С. 3; Фрай Ричард. Наследие Ирана. Восточная литература, - М.: 2002. – С. 50; Дьяконов И.М. Восточный Иран до Кира (к возможности новой постановки вопроса) // История иранского государства и культуры. К 2500-летию Иранского государства. – М.: 1971. – С. 142.
5. Урабова Р.Т., Ашуrow А.Б. Зардуштийликда аёл маъбудаларининг вазифалари. – Т.: Фан ва технология, 2012. – Б. 9; Гуриев Т.А. Из жемчужин Востока: Авеста. Владикавказ. Из-во СОГУ, 1993. – С. 30.
6. Асқаров А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. – Тошкент. Ўзбекистон, 2015. – Б. 93.

7. Исҳоқов М.М. Зардуштнинг пайғамбарлик миссияси. – Б. 2. (Рисоланинг электрон нусхасидан фойдаланишга рухсат берганликлари учун М. Исҳоқовга лутфан миннатдорчилик билдирамиз).
8. Асқаров А.А. Сапалитепа. – Ташкент. Фан, 1973. – 172 с; Асқаров А.А., Абдуллаев Б.Н. Жаркутан. – Ташкент. Фан, 1983. – 120 с; Асқаров А.А. Древнеземледельческая культура юга Узбекистана. – Ташкент. Фан, 1977. – 232 с.
9. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. – Душанбе. Ирфон. 1989. – С. 66.
10. Исҳоқов М.М. Зардуштнинг пайғамбарлик миссияси. – Б. 2.
11. Ртвеладзе Э.В., Саидов А.Х., Абдуллаев Е.В. Қадимги Ўзбекистон цивилизацияси: давлатчилик ва ҳуқуқ тарихидан лавҳалар. Тошкент. Адолат, 2001. – Б. 224.
12. Сагдуллаев А. Авестода акс этган илк диний маросимлар тарихини ўрганишда археологик маълумотлар. “Авесто” ва унинг инсоният тарихидаги ўрни. Авестонинг 2700 йиллигига бағишланган халқаро конференция материаллари. – Тошкент-Ургенч. Фан. 2001. – Б. 20-21; Сагдуллаев А. “Авесто”нинг илк диний маросимларини ўрганишда археологик маълумотлар. // Ўзбекистон тарихи. 2001. № 3. – Б. 3.
13. Бобоев Ҳ., Хасанов С. Авестода миллий давлатчилик ва қонунчилик масалалари. “Авесто” ва унинг инсоният тарихидаги ўрни. Авестонинг 2700 йиллигига бағишланган халқаро конференция материаллари. Тошкент-Ургенч. “Фан” 2001. – Б.10-11
14. Уразова Р.Т. Зардуштийликда маъбудаларнинг функциялари ва ижтимоий-тарихий моҳияти. – Б. 48.; Яна қаранг: Стеблин-Каменский И.М. Гаты Заратуштры. – С.7-12. ; Лелеков Л.А. Авеста в современной науке. – С. 5-8.
15. Ртвеладзе Э.В., Саидов А.Х., Абдуллаев Е.В. Қадимги Ўзбекистон цивилизацияси. – Б. 22; Гаты Заратуштры. Вступление, перевод и комментарии И.М.Стеблин-Каменского. – С. 53.

О‘ЗБЕКISTON SSRGA KO‘CHIRIB KELITIRILGAN TIBBIYOT MUASSASALARI TARIXIDAN

Abdurahimova Shahnoza Asatullaevna

O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Tarix Instituti doktoranti

Urush yillarida O‘zbekistonga ko‘chirib keltirilgan gospitallarda askarlarning tezda oyoqqa turib, safga qaytishida shifokor va hamshiralar alohida jonbozlik ko‘rsatgan. Urushning ilk kunlarida evakogospitallar faoliyati bo‘yicha boshqaruvni SSSR Xalq Mudofaa Komissarligi (NKO SSSR) va SSSR Xalq Sog‘liqni saqlash komissarligi (Narkomzdrav SSSR) amalga oshirgan[1]. 1941 yil sentyabr oyidan boshlab SSSR Xalq Mudofaa Komissarligi (NKO SSSR) “Barcha front orti evakogospitallari ustidan nazoratni SSSR Xalq Sog‘liqni saqlash komissarligi tarkibiga” o‘tqazish bo‘yicha qaror qabul qiladi.

1941 yil 1 dekabrda qabul qilingan qarorga asosan barcha ko‘chirib keltirilgan shifoxonalar sovet xarbiy okruglarga to‘liq birlashtirilgan. Shu o‘rinda, O‘zbekiston SSRning Toshkent shahrida tashkil etilgan O‘rta Osiyo harbiy okrugi (SAVO) zimmasiga katta ma‘suliyat ya‘ni janubiy-sharqiy qismning mudofaasi hamda Qizil armiyaning jarohatlangan, yarador askarlarini davolash

ishlari yuklatilgan. O‘OHO qoshidagi evakuatsiya qilingan shifoxonalar O‘zbekiston SSR, Qozog‘iston SSR, Tojikiston SSR, Turkmaniston SSR va Qirg‘iziston SSR hududlarida joylashtirilgan.

1941-yil 4-oktyabrdan boshlab O‘zbekiston SSRning Toshkent shahridagi 6 ta, Petropavlovskdagi 2 ta va Qozog‘iston SSRning Qarag‘andadagi 1 ta evakuatsiya gospitalari yaradorlarni qabul qilish bo‘yicha o‘z faoliyatini boshlagan. Yaradorlarning soni kundan kun oshib borganligi sababli va ularni qisqa fursat ichida davolab, frontga qayta yuborish maqsadida mahalliy evakuatsiya shifoxonalari tarmog‘i kengaytirildi. O‘OHO qoshidagi gospitalarning soni 1941 yilning dekabr oyiga kelib 19305 ta joyga ega 83 ta shifoxonani tashkil etdi.

1941 yilning oxirlariga kelib harbiy okrugga ko‘chirilib keltirilayotgan gospitalarning soni keskin tarzda oshib bordi. Hususan, 9 noyabrda Toshkent shahriga, 11 noyabrda esa Farg‘ona va Samarqand shahriga olib kelib, joylashtirildi. E‘tiborli jihati shundaki, barcha gospitalar iqtisodiy rivojlangan, yirik shaharlarga joylashtirilgan. Shuningdek ushbu hududlarda joylashtirilishining asosiy sabablaridan biri – tibbiyot muassasalari va ilmiy-tekshirish institutlarining ushbu shaharlarda joylashganligi hamda tibbiyot sohasi bo‘yicha yetuk mutaxassislar, professor va ilmiy izlanuvchilarning jalb etilishi edi.

Ammo shahar markazlariga joylashtirilishiga qaramay, ularning barchasida ham sharoit bir hil bo‘lmagan. Gospitalarni yoritish asosan kerosin orqali amalga oshirilar, sanitariya holati talabga javob bermas, yaradorlarga tibbiy xizmat ko‘rsatish o‘ta og‘ir ahvolda bo‘lganligi, tibbiyot bilim yurtlari va o‘rta tibbiyot xodimlarini tayyorlash o‘quv muassasalari talabalarining jalb etilishiga qaramay, joylarda shifokor va hamshiralarning yetishmasligi kuzatilgan. 1941-yil 1-dekabr holatiga ko‘ra O‘OHO hududida faoliyat ko‘rsatayotgan 96 evakuatsiya shifoxonalarida 26 mingdan ortiq yarador va bemor kishilar davolangan. Bu davrda evakuatsiya shifoxonalarining faoliyati, ular taqdim etayotgan hisobotlar qoniqarsiz tashkil etilgan.

Hisobotlarni taqdim etish va hujjatlashtirish uchun kerakli shakllarning yo‘qligi tufayli tuman sanitariya bo‘limiga hisobotlar o‘ta ayanchli tarzda yetib kelar, ba‘zi hisobotlar xattoki to‘liq yetib kelmagan. Bu davrda jarrohlik faoliyatida ham bir qator muammolar va zaif tomonlar mavjud bo‘lib, asosan yaralarni konservativ davolash ya‘ni yaralarni tozalash, bog‘lash yoki bo‘lmasa tikish ishlarini amalga oshirish bilan cheklangan[2]. Fikrimizning isboti sifatida 1941 yilning oktyabr-dekabr oylarida amalga oshirilgan jarrohlik operatsiyalarning umumiy soni 5-6% ni tashkil yetganligini keltirishimiz mumkin[3].

1942 yilning yanvar holatiga ko‘ra deya ta‘kidlaydi, Qozog‘istonlik tadqiqotchi Mariyash Jakupova O‘OHO hududida faoliyat ko‘rsatayotgan evakogospitalar 86 ming 900 joyga ega 227 ta evakogospitalni tashkil etib,

ularning eng ko'pi ya'ni 112 tasi O'zbekiston SSRga to'g'ri kelganligini keltirib o'tgan. Ushbu masala yuzasidan tadqiqotchilarning keltirib o'tgan sonlari ham turlichadir. Hususan, A.A.Qodirovning ma'lumotiga asosan O'zbekiston SSRga 96 ta gospital ko'chirib keltirilganligi yozilgan[4]. Tadqiqotchi G.Mo'minova va F.N.Pirnazarovlarning ma'lumotiga asosan evakogospitallarning umumiy soni 113 tani tashkil etgan[5]. So'nggi yillarda chop etilgan ikki jildan iborat "O'zbekiston tarixi" kitobida esa ularning soni 112 tani tashkil etgani ko'rsatilgan[6]. O'zbekiston Milliy arxivi xodimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar hamda aniqlangan arxiv ma'lumotlariga muvofiq O'zbekiston SSR hududiga ko'chirib keltirilgan evakogospitallarning soni 129 tani tashkil etib, ularning ro'yhatlari keltirib o'tilgan. Aynan ushbu arxiv ma'lumotlari asosida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 9 avgustdagi №4820-sonli Qaroriga asosan tashkil etilgan "G'alaba bog'i" yodgorlik majmuasining ekspozitsiyalari jamlangan. Demak, davlat miqyosida arxiv ma'lumotlarida keltirilgan evakogospitallarning soni ya'ni 129 tani tashkil etganligini yakuniy hulosa sifatida qabul qilishimiz lozim.

1941-1945 yillarda barcha gospitallarda yarador va bemorlarga quyidagi 17 ta ixtisoslik yo'nalishlari bo'yicha davolash ishlarini olib borgan. Bular: 1) tashhis qo'yish va taqsimlash guruhi ya'ni bemorlarning holati va kasalligiga qarab, joylarga yuborilgan; 2) jarrohlik guruhi – ortopedotravmatologiya, neyrojarrohlik, ko'z, jag' va yuz, protez, urologik, otoloringologik, quyish; 3) terapevtik; 4) psixonevrologik, 5) tuberkulyoz (sil); 6) teri-tanosil kasalliklari; 7) yuqumli kasalliklar; 8) askarlar sog'lig'ini qayta tiklash uchun ajratilgan gospital va bo'limlar. Ta'kidlab o'tish joizki, O'OHQ qoshida tashkil etilgan hududlardagi evakogospitallardan Tojikiston va Turkmaniston SSRdagi faqatgina 1942-1943 yillarda faoliyat yuritgan bo'lib, 1943 yil 1 iyuldan so'ng umuman to'htatilgan[7].

Urush yillarining ilk kunlari gospitallarga yengil jarohatlar bilan askarlar keltirilgan, ammo 1942 yilning o'rtalariga kelib og'ir ahvoldagi bemorlar olib kelina boshladi va ular gospitallarda uzoq muddat davolanib, aksar qismiga protezlar qo'yilgan. 1943-1944 yillarda ko'krak qafasidan, tananing yuqori va pastki qismidan yaralanganlar, o'q va mina parchalari bilan jarohatlanganlar soni ortib borgandi.

Arxiv ma'lumotlariga asosan O'zbekiston SSR hududidan 211 mingga yaqin askar va ofitserlar davolanib frontga yuborilgan, 47 mingga yaqiniga turli nogironliklar berilgan, 14,5 mingga turli jarohat va kasalliklardan vafot etgan.

Evakogospitallar 92-98 foiz shifokor va o'rta tibbiyot xodimlari bilan ta'minlangan bo'lib, hududlarda tibbiyot muassasalari soni va xodimlarining ortishi, o'lkaga ko'chirib keltirilgan evakogospitallar hamda ulardagi tibbiyot xodimlarining soni bilan bog'liqdir. Hususan, O'zbekiston SSRga ko'chirib keltirilgan tibbiyot xodimlari (shifokor va o'rta tibbiyot xodimlari) 41,4 foizni tashkil etgan[8].

Evakogospitallarda nafaqat jarohatlarni davo qilish, askar va ofitserlarning salomatligini tiklash balki mehnat terapiya va mehnatga o'rganish kabi faoliyat

ham olib borilgan. Har bir gospitallarda ustaxonalar tashkil etilgan: kosibchilik, tikuvchilik, temirchilik, soatsozlik va boshqalar. Birgina Toshkentdagi gospitallarda 1943 yil yanvar holatiga ko'ra 2101 nafar askarlarga hunar o'rgatilgan bo'lib, ularning 515 nafari gospitallarga hisobchi sifatida, 346 nafari – haydovchi bo'lib, 141 nafari tikuvchi, 134 nafari – kosib, 97 nafari – savdo ishchilari, 63 nafari – kinomexanik bo'lib mehnat frontida faoliyat olib bordilar. Shuningdek, Samarqandda ham sopol idishlar yasash bo'yicha gospitallarda ustaxona mavjud bo'lgan.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston SSRda tibbiyot muassasalari va ulardagi shtatlar sonining ortishi, yangi turdagi davolash usullari va mexanizmlarining paydo bo'lishiga aynan urush davrida ko'chirib keltirilgan evakogospillar hamda tibbiyot kadrlarining kirib kelishi zamin yaratgan. Shuningdek, O'zbekiston SSR aholisining buyuk matonati, sinmas irodasi, bag'rikengligi – bu buyuk g'alabaga erishishdagi eng asosiy omillardan biridir. Eng qiyin va mushkul damlarda ham ular aslo sinmadilar, aksincha bardamlik va hamjixatlikda ish ko'rdilar. Mehr va oqibatni aslo unutmadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Марияш Жакупова. Тыловые эвакуогоспитали Казахстана и Средней Азии (САВО). 2005. Bibliotekar.kz. Стр. 4.
2. Советское здравоохранение. Москва. 1942. № 5-6. Стр.12.
3. Пирназаров Ф.Н. Вклад Узбекистана в победу над фашизмом. http://scorcher.ru/theory_publisher/show_art.php?id=650Vklad_Uzbyekistana_v_pobyedu_nad_fashizmom_final.docx. Стр.2.
4. Открытые повреждения. Раны. <http://www.grsmu.by/files/file/university/cafedry/obshei-hiryrgii/files/lekcionnu-material>. Стр.12.
5. А.А.Кодыров. История развития медицины в Узбекистане. Ташкент. 1994 г. Стр.26.
6. Г. Мўминова. Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш тизими тарихи (1917 – 1991 йиллар). Тошкент. 2015. 115- бет.
7. Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар). Иккинчи китоб (1939-1991 йиллар). Тошкент. 2019.
8. А.В.Махкамов. Рассекречивание документов периода Второй мировой войны в Республике Узбекистан. Отечественные архивы. Москва. 2020. №4. Стр.212.

САМАРКАНД В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Абдурахманова Мадина Мурадовна

докторант Института Истории Академии Наук Республики Узбекистан

Вторая мировая война 1941-1945 гг. стала тяжелым испытанием для всего народа Узбекистана. В этот период перед населением нашей республики стояла важная задача непрерывного обеспечения фронта вооружением, продуктами питания, промышленностью, сырьем. В связи с

этим по всем областям и городам республики была объявлена военная и трудовая мобилизация населения.

В частности, в партийные организации и военкоматы города Самарканда и области поступило 1316 заявлений с просьбой об отправке на фронт. К 4 августа 1941 г. число заявлений выросло до 2988, из них 613 подали женщины. Заявления от добровольцев продолжали поступать в партийные организации и военкоматы и в последующие месяцы.

В годы Второй мировой войны Самаркандская область стала одним из крупнейших регионов, куда было эвакуировано наибольшее количество населения. В области было размещено и трудоустроено более 165 000 эвакуированных граждан [1, С. 232]. По данным Облисполкома Самаркандская область стояла на третьем месте по приему эвакуированных граждан. Согласно статистике, на 1 ноября 1941 г. в регионе разместились 36 957 человек. Этот факт, в первую очередь, обосновывался тем, что Самарканд являлся одним из важных промышленных центров республики. В 1941 г. и Самарканд стали пребывать предприятия, эвакуированные из прифронтовой полосы. В ноябре 1941 г. из Новороссийска в Самарканд прибыл завод «Красный двигатель», который был размещён на базе завода «Колхозник». В июне 1942 г. на заводе приступили к организации производства запасных частей для тракторов.

На базе эвакуированных предприятий – Киевского фотоаппаратного завода № 6, Ленинградского «Кинап» и Одесского завода киноаппаратуры – был организован Самаркандский завод киноаппаратуры. Из Полтавы в Самарканд была эвакуирована трикотажная фабрика. Она разместилась на территории винного завода №3 и спустя три месяца приступила к выпуску промышленной продукции. Завод виннокаменной кислоты, эвакуированный из Одессы, был восстановлен на базе винзавода №4 и вступил в строй в середине февраля 1942 г. Московская чайная фабрика разместилась на базе Самаркандской чайной фабрики, Симферопольский овощно-консервный завод – на базе винзавода № 5, соковый завод, прибывший из Одессы, - на базе лимонадного завода [2].

Также Самарканд являлся одним из регионов, где активно развивалась научная, культурная и духовная жизнь общества. Здесь разместились многие научные и образовательные учреждения – институты, консерватории и т.д. Соответственно вместе с ними были эвакуированы их сотрудники и учащиеся, а также представители культурной сферы – художники, писатели, актеры театра и кино.

Например, к концу 1941 г. в Самарканд прибыли Московский научно-исследовательский институт каракулеводства, Украинский художественный институт, Ленинградский институт кинофотоплёнки, Ленинградский институт киноинженеров, Ростовский техникум кинофикации, Московский художественный техникум, Московский кукольный театр, Сельскохозяйственная академия им. Тимирязева[2], в

феврале 1942 года составом 250 человек сюда была эвакуирована Ленинградская академия художеств [3], а летом 1942 года – Харьковский ГОСЕТ (Государственный еврейский театр) в составе 31 сотрудника, 14 из которых являлись артистами [4, С. 80].

Большой поток эвакуированных учреждений и населения не мог не влиять на качество процесса эвакуации, приема и размещения эвакуированных. Большой приток эвакуированных наблюдался в октябре-декабре 1941 г.

По состоянию на 22 ноября в Самаркандскую область по данным Эвакопункта прибыло 41300 человек, облісполкомом по факту было учтено 40743 человека [6]. По состоянию на 15 декабря – по данным Эвакопункта прибыло 54741 человек, по факту было учтено 89617 человека [7].

Причина, по которой данные эвакопункта отличались от данных облісполкома, заключалась в том, что они давали сведения на основании списков эвакуированных, поступающих из районов, которое отставали от учетных данных Эвакопунктов, чем создавался разрыв между количеством прибывшего и учтенного эвакуированного населения. Кроме того, часть эвакуированных уклонялась направления по намеченному плану.

На эвакопункте г. Самарканда были недостатки в обеспечении питанием эвакуированных. Например, вместо выданных 1000 талонов на обеды в столовую, фактически выдавалось 1200-1300 талонов. Излишки 200-300 были подделки талонов. Вместо приготовленных 1000 обедов отпускалось 1200-1300, по видимому обед разбавлялся кипятком [8].

В вопросах бытового устройства эвакуированного населения по Самаркандской области, в частности, их размещения имело место такое явление, как неравномерное распределение граждан по районам области. Некоторые районы принимали население свыше установленного плана, в то время как другие плана не выполняли. Например, по Ак-Дарьинскому району по плану – 3435 человек, а было принято 5445 человек, по Паст-Даргомскому району по плану – 3673 человек, принято 7307 человек, не было выполнено плана по Пай-Арыкскому району – по плану 2300 человек, принято 1685 лиц.

В ходе проверок было выявлено, что во многих колхозах эвакуированным были отведены большие помещения-общежития, но они не были обеспечены необходимым инвентарем и топливом, не были оборудованы кроватями.

Что касается трудоустройства эвакуированных граждан, то здесь как в областном центре, так и в районах отсутствовал учет по трудоустройству населения.

В республике было широко развернуто патриотическое движение за прием на воспитание детей. К началу 1942 г. по Самарканду в семьи было

взято 150 детей, на патронирование 56 детей, на коллективное воспитание предприятиями, школами, детсадами было принято с эвакуопункта более 100 детей.

Наряду с широкой помощью общественности эвакуированным детям, огромную заботу о них проявляло государство. Детские дома стали основной формой воспитания детей, оставшихся без родителей. В начале 1942 г. в Самарканде функционировало 10 детских домов, в которых воспитывалось 1512 детей, в том числе 590 эвакуированных.

К середине 1943 г. число воспитанников детских домов увеличилось до 1810 чел. В Самарканд были переселены детские дома с польскими и испанскими детьми. В частности, был организован интернат для 120 испанских детей, переселенных из Москвы.

К началу 1945 г. в 52 детских садах города воспитывалось более четырех тысяч детей, и это были в основном дети фронтовиков и эвакуированных.

Государство отпускало на содержание детских домов огромные средства, но большой приток эвакуированных детей и быстрый рост детдомов создали большие трудности в обеспечении нормальных условий для воспитания и обучения детей.

Значительную материальную и денежную помощь детским домам оказывали трудящиеся города и области. В 1943 г. колхозники Самаркандского района передали детям 8,6 т овощей, 250 кг фруктов, 200 кг шалы, 450 кг картофеля, 2083 руб. деньгами [1, С. 233]. Органы народного образования при всесторонней помощи партийных, советских и общественных организаций решали сложные и ответственные задачи по устройству и воспитанию детей, оставшихся в годы войны без родителей.

Материальная и денежная помощь также оказывалась всему эвакуированному населению. Так, согласно отчету Самаркандского городского исполнительного комитета на февраль 1942 г. на оказание единовременной материальной помощи эвакуированному населению поступило 35000 рублей [9].

Подводя итог, можно сделать вывод, что несмотря на возникшие трудности и преграды, связанные, в основном, с размещением и бытовым обустройством эвакуированного населения, руководители, партийные работники, а также местное население Самаркандской области старались по мере возможности решать данные проблемы в положительную сторону. Трудности с приемом, размещением и своевременным учетом граждан были связаны, в первую очередь, с большим притоком эвакуированных в область. И это не могло не сказаться на качестве обслуживания эвакуированного населения. Руководители области и сотрудники эвакуопункта совместными усилиями старались решать эти вопросы путем проверок и дальнейшего изучения состояния работы, связанной с устройством эвакуированных граждан по Самаркандской области.

Использованная литература:

1. Муминов И.М. (отв. ред.) История Самарканда. В 2-х т. Том 2. «Фан», 1970.
2. Вклад самаркандцев в победу // <https://samcity.uz/gorod/923-vklad-samarkandtsev-v-pobedu>
3. Искусство в эвакуации: как Узбекистан помог спасти Ленинградскую академию художеств // <https://uz.sputniknews.ru/20200506/Iskusstvo-v-evakuatsii-kak-Uzbekistan-pomog-spasti-Leningradskuyu-akademiyu-khudozhestv-14062279.html>
4. Вексельман М. Еврейские театры (на идиш) в Узбекистане: 1933-1947. Иерусалим, «Филобиблон». 2005 г. 80-с.
5. Национальный архив Узбекистана, фонд Р-314, оп. 1, д. 61, л. 80.
6. Национальный архив Узбекистана, фонд Р-314, оп. 1, д. 61, л. 164.
7. Национальный архив Узбекистана, фонд Р-314, оп. 1, д. 61, л. 275.
8. Национальный архив Узбекистана, фонд Р-314, оп. 1, д. 56, л. 149.
9. Государственный архив Самаркандской области, фонд 26, оп. 1, д. 1008, л. 1.

**MARKAZIY OSIYONING QADIMGI TARIXIGA OID YUNON VA RIM
MANBALARINING TADQIQ ETILISHIGA DOIR**

Adilov Jamshid

O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Tarix Instituti katta ilmiy xodimi

Markaziy Osiyoning qadimgi davri tarixini o‘rganishda qadimgi Yunoniston va Rim tarixchilari hamda geograf olimlarining asarlari muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Yunon-fors urushlari boshlanishi bilan ushbu siyosiy voqealarda ishtirok etgan Markaziy Osiyo xalqlarining tarixi qadimgi yunon tarixchilarining asarlarida yoritilgan. Markaziy Osiyoning qadimgi tarixiga oid yunon-rim mualliflari asarlari quyidagilar:

Avreliy Viktor – “Insoni kelib chiqishi”, Ammian Marselin – “Amallar”, Appian – “Rim tarixi”, Aristotel – “Metrologik masalalar haqida”, Arrian Flaviy – “Iskandar yurishi”, Gay Aziniy Kvadrat – “Parfika”, Gay Pliniy – “Tabiiy tarix”, Geradot Galikarnaslik – “Tarix”, Dion Kassiy – “Rim tarixi”, Yevsefiy Kesariyskiy – “Solnomalar”, Iosif Flaviy – “Iudeyiya urushi”, Kvint Kurtsiy Ruf – “Iskandar tarixi”, Klavdiy Ptolomey – “Geografiyadan qo‘llanma”, Ksenofont – “Anabasis”, Ksenofont – “Kiropediya”, Ksenofont – “Yunon tarixi”, Ktesiy – “Fors tarixi”, Miletlik Gekatey – “Genealogiya”, Plutarx – “Qiyosiy biografiya”, Polibiy – “Tarix”, Polien – “Harbiy hiylalar”, Pompey Trog va Yustinian – “Fillip tarixi”, Sitsiliyalik Diodor – “Tarixiy kutubxona”, Strabon – “Geografiya”, Tatsit – “Annallar”, Fukidid – “Pelopones urshi tarixi”, Esxil – “Forslar”, Efor – “Umumiy tarix”.

Markaziy Osiyoning qadimgi tarixiga oid qadimgi yunon va rim mualliflarining ma’lumotlari tarixiy tadqiqotlarda XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida ilmiy mauomilaga kiritila boshlandi.

XX asrning 30-yillarining ikkinchi yarmidan boshlab qadimgi yunon va rim mualliflarining Markaziy Osiyo hududiga oid ma'lumotlarini tadqiq qilish va tarjima qilish ishlari boshlandi. Bunda avvalo SSSRda ayni shu davrda tarix fani oldiga bir qator vazifalarning qo'yilganligi, milliy respublikalar tarixini "yaratish" muammolari sabab bo'lgan bo'lsa, ikkinchidan ayni shu davrda Markaziy Osiyoda faol tarzda arxeologik tadqiqotlarni o'ylga qo'yilishi ham bu jarayonga turtki bo'ldi. Chunki, arxeologik topilmalarni manbalar bilan solishtirish va asoslash lozim edi. Natijada XX asrning 40-yillariga kelib bir qator tadqiqotlar va tarjimalar ilmiy muomilaga kiritildi [1, B. 229-317; 10; 13; 22; 23; 27, B. 170-173; 28, B. 177-179]. 50-80 yillarda SSSR xalqlari umumiy tarixi va alohida Markaziy Osiyo xalqlari tarixiga oid ishlarda qadimgi yunon va rim manblaridan foydalanildi va yangi manbalar ilmiy muomilaga kiritildi [5, B. 26-30; 6, B. 6-175; 7; 8, B. 71-75; 9; 11; 14, B. 110-116; 15; 16, B. 35-50; 17; 18; 19, B. 115-130; 20, 98-103; 21, B. 36-52; 26].

XX asrning 90-yillarida ushbu manbalar o'zbek tiliga o'girila boshlandi. Xususan, ushbu manbalarning Markaziy Osiyo hududiga bevosita tegishli bo'lgan qismlari B.A. Ahmedov va A.S. Sagdullaevlar tomonidan birinchilardan bo'lib o'zbek tiliga o'girilib nashr etilgan [2; 3; 24; 25].

Shu o'rinda qadimgi yunon tarixnavisligini tadqiq etish uchun, uning rivojlanish bosqichlarini ko'rib chiqish lozim.

Dastlabki bosqich – Gomerning "Iliada" va "Odisseya" epik asarlari. Tarixiy an'analar va tarixiy dunyoqarashning ilk ko'rinishlari (mil. av. VIII asr).

Oraliq bosqich – Qadimgi Yunonistonda logograflar faoliyati. Qadimgi yunon tarixiy nasr janrini vujudga kelishi [4, B. 457-458].

Yakunlovchi bosqich – dastlabki sof tarixiy asarlarni vujudga kelishi. Gerodot, Fukidid, Ksenofonlarning faoliyati.

Shuningdek, qadimgi yunon-rim manbalari o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularni aniqlashtirish va tahlil etish orqali ulardagi ma'lumotlarni xolislik va ilmiy ahamiyatini tushunib etish mumkin.

Yunon va rim manbalarining xususiyatlari:

1. Ijobiy jihatlari: qadimgi davr bo'yicha ba'zi jabhlarda yagona yozma manba ekanligi, tarixiy ong nuqtai nazaridan yozilganligi, geografik, etnologik va boshqa ma'lumotlarni ham qamrab olganligi, deyarli barchasi rus, ingliz va nemis tiliga o'girilib nashr etilgan, deyarli barchasi ilmiy muomilaga kiritilganligi.

2. Manfiy jihatlari: kuchli afsonaviylashuv, o'sha davr dunyoqarashining keskin namoyon bo'lishi, mualliflarning bu hududlarda bo'lmaganligi tufayli voqeyalarni buzulishi va noaniqligi, geografik noaniqlik va lokalizatsiya muammosi, ma'lumotlarni uzuq yuluqligi (chunki mintaqa tarixi boshqa jarayonlar doirasida yoritilgan).

Shu o'rinda qadimgi Markaziy Osiyo haqida tarixiy bilimlarni shakllanishi sabablarini ham aniqlab olish alohida ahamiyat kasb etadi. Hozirda qadimgi yunon mualliflarning Sharqqa va xususan, Markaziy Osiyoga bo'lgan qiziqishiga ikki holat sabab bo'lganligi haqida farazlar mavjud bo'lib,

birinchidan, bu yunon-fors urushlari bilan izohlansa, ikkinchidan, Aleksandrning Sharqqa yurishi bilan asoslanadi[12, B. 45].

Chunki yunon-fors urushlarida ahamoniyalar qo‘shini tarkibida Markaziy Osiyoda xalqlari ham ishtirok etgan. Yunon tarixchilari bunga tabiiy qiziqish bildirib, mintqa va bu yerda yashagan xalqlar haqida ma’lumotlarni keltirib o‘tgan. Bundan tashqari, qadimgi tarixchilar, o‘z asarlarida Aleksandrning Sharqqa qilgan yurishlarini yoritish davomida Markaziy Osiyoni chetlab o‘ta olmas edi.

Ushbu asarlarni kelib chiqishiga qo‘ra quyidagi guruhlariga bo‘lish mumkin: 1. qadimgi yunon tarixiy-geografik asarlari; 2. qadimgi Rim davri tarixiy-geografik asarlari; 3. ilk o‘rta asrlar davrigacha bo‘lgan Vizantiyalik tarixchilar asarlari.

Rim va Vizantiya tarixnavisligida qadimgi Markaziy Osiyo mavzusini yoritilishiga esa o‘z navbatida quyidagi omillar sabab edi.

Qadimgi Rim tarixnavisligi ikki sababga ko‘ra Markaziy Osiyo xalqlari tarixi va geografiasini yoritgan: 1. Yunon tarixnavisligi an‘analarini davomi sifatida; 2. Sharq davlatlari bilan siyosiy-harbiy va savdo-iqtisodiy munosabatlarga kirishganligi tufayli.

Vizantiya tarixnavisligida esa, qadimgi yunon va rim an‘analarini davomchisi hamda bevosita Sharq bilan turli munosabatlar nuqtai nazaridan Markaziy Osiyo hududi tarixi o‘rganildi.

Shuningdek, ushbu manbalarni til xususiyatiga ko‘ra ham uch guruhga bo‘lish mumkin: 1. yunon tilidagi asarlar; 2. lotin tilidagi asarlar; 3. suryoniy tildagi asarlar.

Lekin bu tasniflashni mutloq deb bo‘lmaydi. Chunki, asarlarning bir qismi dastlab bir tilda yaratilgan bo‘lib, keyinchalik boshqa tilga o‘girilgan va bizga shu tilda yetib kelgan.

Mazmuniga ko‘ra ushbu asarlarni ikki yirik guruhga tavsiflash mumkin: 1. Tarixiy asarlar; 2. Tabiiy-geografik asarlar.

Xulosa qilib aytganda yunon-rim manbalari Markaziy Osiyoning qadimgi tarixiga oid qimmatli manbalardan biri bo‘lib, ular boshqa manbalarga nisbatan qadimgi davr bo‘yicha ba’zi jabhalarda yagona yozma manba ekanligi, tarixiy ong nuqtai nazaridan yozilganligi, geografik, etnologik va boshqa ma’lumotlarni ham qamrab olganligi, deyarli barchasi ilmiy muomilaga kiritilganligi bilan ajralib turadi. Shu o‘rinda ushbu manbalarda kuchli afsonaviylashuv, o‘sha davr dunyoqarashining keskin namoyon bo‘lishi, mualliflarning bu hududlarda bo‘lmaganligi tufayli voqeyalarni buzulishi va noaniqligi, geografik noaniqlik va lokalizatsiya muammosi, ma’lumotlarni uzuq yuluqlik (chunki mintqa tarixi boshqa jarayonlar doirasida yoritilgan) kabi muammolar mavjud. Shuningdek, ushbu manbalar bugungacha to‘liq o‘zbek tilisha ilmiy tarjima etilmaganligi ham mavzu tarixshunosligining bosh muammolaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Аппиан. Митридатовы войны. Сирийские дела/ Пер. А.П. Кондратьева// Вестник древней истории. 1946. № 4. С. 229-317.
2. Ахмедов Б.А. Ўзбекистон тарихи манбалари. Тошкент, 1991. 216 б.
3. Ахмедов Б.А. Ўзбекистон тарихи манбалари. Тошкент, 2010. 352 б.
4. Борухович В.Г. Научное и литературное значение труда Геродота/ В кн.: Геродот. История в девяти книгах. Пер. и примеч. Г.А. Стратановского. Л., 1972. С. 457-458.
5. Горбунова Н.Г. Фергана по сведениям античных авторов // История и культура народов Средней Азии: Древность и средние века. М., 1976. С. 26-30.
6. Гратсианская Л. И. «География» Страбона. Проблемы источниковедения // Древнейшие государства на территории СССР 1986 г. М., 1988. С. 6-175.
7. Гратсианская Л.И. "География" Страбона как исторический источник: Автореф. дис. канд. ист. наук. М., 1982.-24 с. А
8. Гумбах Г. Птолемей и Центральная Азия в кушанскую эпоху. // Центральная Азия в кушанскую эпоху. Т. 2. М., 1975. С. 71-75.
9. Дитмар А.Б. От Скифии до Элефантины. Жизнь и путешествия Геродота. М.: Географгиз, 1961. 86 с.
10. Древние авторы о Средней Азии (VI в. до н. э. – III в. н. э.): Хрестоматия/ Под ред. Л. В. Баженова, Ташкент, 1940. 172 с.
11. Куклина И.В. Этногеография Скифии по античным источникам. Ленинград: Наука, 1985. 205 с.
12. Лунин Б.В. История Узбекистана в источниках. (Древний период). Ташкент, 1984. С. 45.
13. Лурье С.Я. Геродот. М.-Л.: Издательство Академии наук СССР, 1947. 212 с.;
14. Мончадская Е.А. О правителях Бактрии и Согдианы VI—IV веков до н.э. (Из древней истории народов Средней Азии). // ТГЭ. Т.6. Культура и Искусство народов Востока. Л., 1961. С. 110-116.
15. Подосинов А.В. К проблеме интерпретации античных историко-географических источников по истории народов СССР (Mela, I, 11-13). // Теория и практика источниковедения и археологии отечественной истории. М., 1978.
16. Пьянков И.В. «История Персии» Ктесия и среднеазиатские сатрапии Ахеменидов в конце V в. до н. э. // Вестник древней истории. 1965. № 2. С. 35-50.
17. Пьянков И.В. «Саки» (Содержание понятия).// Известия АН Таджикской ССР. Отделение общественных наук, 1968, № 3.
18. Пьянков И.В. Бактрия в античной традиции: общие данные о стране: название и территория / отв. ред. Ранов В. А. Душанбе: Дониш, 1982. 66 с.
19. Пьянков И.В. К вопросу о маршруте похода Кира II на массагетов // Вестник древней истории. 1964. № 3. С. 115-130.
20. Пьянков И.В. Сведения Ктесия о владениях Бардии на востоке Ирана: (административная политика Кира II на северо-востоке его державы) // Вестник древней истории. 1961. № 4. С. 98-103.
21. Пьянков И.В., Литвинский Б.А. Военное дело у народов Средней Азии в VI – IV вв. до н. э. // Вестник древней истории. 1966. № 3. С. 36-52.
22. Савицкий Г.И. Древняя Бактриана. (Известия античных писателей о Средней Азии) // Труды Самаркандского государственного пединститута. Т. 2. Вып. 4. Самарканд, 1941.
23. Савицкий Г.И. Древняя Согдиана (до эпохи греко-македонского владычества) по данным античных писателей // Труды Самаркандского государственного пединститута. Т. 1. Вып. 1. Самарканд, 1940.
24. Сагдуллаев А. Қадимги Ўзбекистон илк ёзма манбаларда. Тошкент: Ўқитувчи, 1996. 110 б.;

25. Сагдуллаев А. Қадимги Ўрта Осиё тарихи. Тошкент, “Фан”, 2004.
26. Струве В.В. Этюды по истории Северного Причерноморья, Кавказа и Средней Азии. Л., 1968.
27. Толстов С.П. Древние авторы о Средней Азии (IV век до н.э. – III век н.э.). Хрестоматия / Под ред. Л.В. Баженова. Ташкент, 1940. ВДИ. 1946. 1 (15). 170–173.
28. Толстов С.П. *Л.В. Баженов*. Средняя Азия в древний период (между шестым и вторым веками до нашей эры). Ташкент, 1937. // Вестник древней истории. 2 (3). 1938. С. 177–179.

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ПРОЦЕССЫ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗМА

Адышева Назгул Кабылбековна

Преподаватель кафедры истории и философии Кыргызско-Узбекского
Международного университета им Б.Сыдыкова
n_adysheva@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена актуальной для социальной философии проблеме- модернизации. Процесс глобализации представляет собой множество процессов, происходящих параллельно, одновременно в масштабах всей Земли. Глубокие перемены происходят также в социальной и культурной сфере, которые в силу их специфики, природы, гораздо более инерционны, чем экономика. Однако эти различия, какими бы значительными они не были сами по себе, устраниются через модернизацию.

Ключевые слова: глобализации, социум, модернизм, модернизация, альтернативные модернизация, традиции, традиционные общество.

SOCIACULTURAL PROCESSES IN THE ERA OF GLOBALIZATION

Annotation. The article is devoted to the problem of modernization, which is relevant for social philosophy. The process of globalization is a set of processes taking place in parallel, simultaneously on the scale of the entire Earth. Profound changes are also taking place in the social and cultural sphere, which, due to their specificity, nature, are much more inertial than the economy. However, these differences, no matter how significant they are in themselves, are eliminated through modernization.

Keywords: globalization, society, modernism, modernization, traditional, traditional, society.

XX-й и тем более текущий XXI-й век характеризуется не только чрезвычайно быстрыми переменами, трансформациями, происходящими практически со всеми народами, масштабами и глубиной этих преобразований, но и тотальным взаимодействием культур различных народов и цивилизаций. В этом взаимодействии, одни народы – более могущественные и многочисленные – естественно, влияют на другие – менее мощные и малочисленные. Именно по этой причине понять и дать объективную оценку процессам, происходящим в настоящее время в жизни социума, и последствиям данного процесса, невозможно без

анализа, философского осмысления таких современных, наиболее значительных процессов, как глобализация, модернизация и культурная интеграция человечества, осуществляемая в форме поглощения одних культур другими либо культурной диффузии, т.е. взаимного проникновения различных культурных элементов. Все эти процессы на сегодняшний день, как показывает практика, оказывают наиболее сильное воздействие на массовое сознание, в том числе, разумеется, сознание молодежи. Любой социум и, соответственно, все его различные составляющие формируются и существуют в определенных культурных условиях, которые имеют свойство изменяться. И по мере того, как изменяются эти условия, меняется и сам социум.

Что касается глобализации, то в настоящее время существует множество ее определений, и количество их постоянно растет. Данный факт свидетельствует, в частности, о чрезвычайной сложности и противоречивости данного явления, процесса. Известный российский политолог, доктор исторических наук В.Б. Кувалдин писал еще в 2000 году: «Сегодня трудно найти более модную и дискуссионную тему, чем глобализация. Ей посвящены десятки конференций и симпозиумов, сотни книг, тысячи статей. О ней говорят и спорят ученые, политики, бизнесмены, религиозные деятели, люди искусства, журналисты. Предметом оживленных дебатов служит буквально все – что такое глобализация, когда она началась, как она соотносится с другими процессами в общественной жизни, каковы ее ближайшие и отдаленные последствия. Обилие мнений, подходов, оценок само по себе, однако, не гарантирует основательной проработки темы. Глобализация оказалась трудным орешком не только для массового сознания, но и научного анализа» [1, с. 25]. В настоящее время количество книг и статей, посвященных проблемам глобализации, возросло многократно по сравнению с 2000 годом. Однако это не только не внесло необходимую ясность в понимание феномена глобализации, но, напротив, только усложнило его понимание. Поэтому мы не будем слишком углубляться в анализ глобализации, однако, имея в виду предмет нашего исследования, обратим внимание на те его черты, которые представляют интерес с точки зрения трансформации общества Кыргызстана и изменения его сознания.

Для начала приведем наиболее краткое из существующих определений глобализаций, которое, несмотря на свою краткость, достаточно полно, на наш взгляд, передает сущность процесса глобализации. Итак, глобализация – это процесс «всемирной экономической, политической, культурной и религиозной интеграции и унификации» [2, с. 4]. С данным определением можно и не соглашаться, особенно с заключительной его частью, настаивающей на религиозной интеграции и унификации. Тем не менее оно может служить в качестве базового, опорного, оттолкнувшись от которого можно начать анализ.

Собственно, процесс глобализации представляет собой множество процессов, происходящих параллельно, одновременно в масштабах всей Земли. К таким процессам следует отнести в первую очередь такие, как мировое разделение труда, перемещение капитала и производственных ресурсов, миграция, стандартизация правовых систем, технологий, производимой продукции и т.д. На основе этих процессов, а также материальной базы, возникающей в результате хозяйственной деятельности, происходит сближение, а нередко и слияние культур различных народов и стран [, с. 16]. В настоящее время глобализация охватывает на деле все сферы жизни общества практически в любом государстве, включая Кыргызстан. По мере расширения и углубления процесса глобализации страны и народы становятся все более взаимозависимыми, хотя характер и степень такой зависимости одних народов от других, естественно, неодинаков, что является одним из основных противоречий глобализации. Происхождение слова «глобализация» и его изначальный смысл, этимология сами по себе указывают на то, что основная роль в данном процессе отводится торговле, которая, однажды выйдя за рамки национальных государств, со временем приняла, благодаря возникновению океанского флота и развитию различных транспортных средств) глобальный характер. Однако мы разделяем точку зрения В.Б. Кувалдина, считающему, что, несмотря на то, что процесс глобализации начался с различных видов экономической деятельности и активность в данной сфере настолько существенна, что часто между глобализацией и становлением мирового хозяйства ставят знак тождества, это не вполне соответствует истине, поскольку экономика, являясь мостом и задавая импульс развитию, далеко не исчерпывает данный процесс. Глубокие перемены происходят также в социальной и культурной сферах, которые в силу их специфики, природы «гораздо более инерционны, чем экономика. Более того, здесь глобализация наталкивается на трудно преодолимые барьеры, порожденные принципиальной невесомостью политических систем или культурных норм к более или менее унифицированным формам», что является одной из основных причин высокого уровня конфликтности процесса глобализации наряду с фундаментальными различиями «в уровне социально-экономического и политического развития человеческих сообществ, в образе жизни, в отношении к основным проблемам бытия. Сегодня эти различия настолько велики, что можно сказать, что человечество живет в разных измерениях» [, с. 27]. Однако эти различия, какими бы значительными они не были сами по себе, не являются абсолютно непреодолимыми и устраняются, как показывает практика, через модернизацию. Именно через процесс модернизации происходит, как указывал известный американский и израильский специалист в сфере сравнительных исследований

цивилизаций и модернизации Ш. Эйзенштадт «переход к современному обществу (modernsociety)» [, с. 107] .

На конец 60-х и 70-е годы XX века приходится второй этап формирования современных концепций модернизации, который при сохранении основных положений предшествующего этапа тем не менее ознаменовался критикой некоторых его наиболее спорных, категорических и наиболее одиозных положений и переоценкой некоторых идей прежних концепций. В частности, акцент в новых концепциях сместился на научно-технический прогресс, в них стало призваться, что современные социумы не только могут включать в себя достаточно много традиционных элементов, но и то, что модернизация может при определенных условиях приводить к усилению традиции. Кроме того, новые концепции получили статус альтернативных коммунистической теории трансформации. Такие уступки, компромиссы были обусловлены главным образом тем, что коммунистические идеи во многом благодаря определенному социально-экономическому и политическому успеху стран социалистического лагеря получили широкую популярность не только в странах третьего мира, но и в самих западных государствах. В этот период в исследовательской среде стало обращаться внимание на проблему стабильности политического режима и политического развития, как одной из предпосылок и условий социально-экономического развития, прогресса. По мнению некоторых исследователей, важнейшим условием успешности, благополучия, нормального хода модернизации является обеспечение порядка, отсутствия острых, непримиримых конфликтов в обществе, стабильности, которая возможна при наличии плодотворного диалога, взаимодействия между элитой и массами. Так, известный американский социолог и политолог, основоположник концепции этнокультурного разделения цивилизаций С. Хантингтон считал основной проблемой модернизации конфликт между имеющейся в наличии мобилизованностью населения, его вовлеченностью к политическую жизнь страны и существующими государственными и общественными институтами, структурами и механизмами четкого формулирования, доведения до сведения властей, элиты и агрегирования интересов этого населения. С. Хантингтон подчеркивал, что на той стадии, когда происходят значительные изменения в обществе и государстве, как показывает богатый опыт, только жесткий авторитарный режим, контролирующий как текущую ситуацию, так и порядок в целом, в состоянии сконцентрировать необходимые ресурсы для осуществления процесса трансформации, должным образом распорядиться ими и таким образом обеспечить переход к рыночной экономике и национальное единство [, с. 178]. В пользу данного утверждения говорит, в частности, опыт Китая, успешную осуществившего модернизацию в кратчайшие исторические сроки в условиях авторитарного режима.

В конце 80-х годов XX века начался третий этап развития теории модернизации, которая, подстраиваясь под стремительно меняющуюся реальность, фактически признала реальную возможность реализации национальных вариантов модернизации, которые могут воплощаться в жизнь на основе аккумуляции чужого передового технологического и социального опыта и внедрения его в хорошо продуманному сочетании с собственными историческим опытом и традиционными ценностями незападного происхождения. Стало признаваться, что модернизация может реализовываться без навязывания западной модели и опыта и что резкое нарушение баланса между традиционностью и современностью может приводить к значительным конфликтам в обществе и государстве и срыву, неуспеху модернизации. Преодоление традиций остается по-прежнему смыслом и конечным результатом трансформации в современное общество, однако суть данного преодоления представляется уже не том, что они должны быть настойчиво и поспешно быть отвергнуты, как архаичные и мешающие развитию, а в признании того, что при определенных ситуациях, количество которых со временем стабильно возрастает, в качестве социальных регуляторов могут выступать не традиционные ценности, нормы и модели поведения, основывающиеся на религиозных воззрениях, опыте и представлениях или общинных прецедентах и привычках, а нормы, базирующиеся на индивидуальных взглядах, ценностях и предпочтениях, выборе. Такие ситуации по ходу модернизации, обеспечивающей рост эффективности общественно полезного труда и материальное благополучие общества, должны во все возрастающей мере переходить из сферы производства в обыденную, повседневную жизнь, чему должны способствовать помимо роста экономической самостоятельности индивидов и изменения системы ценностей в обществе их образованность и информированность.

Стало признаваться также, что попытки модернизации могут привести и отрицательным результатам, последствиям. Так, исчезновение или серьезная деформация традиционных институтов и уклада жизни зачастую приводит к социальной и ценностной дезорганизации значительной части общества, к хаосу и аномии, резкому росту уровня криминальности в обществе и девиантного поведения [, с. 19]. В некоторых обществах и странах такие изменения приводят к затяжному системному кризису, когда общество становится неспособным даже осуществлять контроль процесса накопления отклонений. Признание данного факта привело к тому, что в качестве средства, позволяющего преодолеть либо устранить отрицательные последствия, результаты модернизации, признается так называемая «альтернативная модернизация», представляющая собой разновидность модернизации, реализуемой незападными методами, путем. На третьем этапе формирования теории модернизации фактически

произошел отказ от монополии европоцентристской трактовки модернизации и стал более глубоким и тщательным образом анализироваться вариант модернизации, который можно определить как «модернизации без вестернизации», в частности, японский опыт, когда модернизация была осуществлена с упором на национальную культуру и менталитет. Более того, в настоящее время активно дискутируется проблема, связанная с стремительно и успешно осуществляемой модернизацией в ряде азиатских государств, что дает повод говорить об азиатской версии модернизации, которая, превосходя по ряду параметров западный вариант, будет, по всей видимости, определять в целом будущее развитие человечества [с. 268].

Одним из следствий вышеупомянутого стремительно развития стал фактический отказ в теории модернизации европоцентристского подхода, от вестернизации при одновременном признании как самодостаточных, самоценных и способных к ускоренному развитию цивилизаций незападного происхождения с опорой на собственные традиционные ценности и культуру. С другой стороны, практически все современные государства, независимо от того, входят они в группу развитых или развивающихся, осуществляют с различным успехом модернизацию.

Специалисты указывают на то, что в настоящее время можно наблюдать осуществление, как минимум, трех разновидностей, форм модернизации:

– в государствах с высокоразвитой экономикой подходит практически к полному завершению переход от постиндустриального к так называемому информационному обществу;

– в государствах, создавших у себя уже относительно развитую промышленность, стремительно создаются элементы информационного общества и параллельно формируются демократические политические и правовые институты, в большей мере отвечающие современным условиям;

– в государствах, в которых все еще преобладают или значительны по своему объему традиционные элементы, создается современная промышленность и некоторые элементы информационного общества, при этом происходит параллельный процесс, связанный с преобразованием правовой и политической систем, адаптацией их под быстро меняющиеся внешние и внутренние условия.

Очевидно, что Кыргызстан относится к третьей группе государств и, соответственно, пытается осуществить у себя догоняющий тип модернизации, связанный с созданием основ современной промышленности и элементов информационного общества. Многие современные исследователи придерживаются мнения, что дальнейшее развитие народов, как и планеты в целом, связано с глобальным процессом информатизации, созданием новой формы культуры – информационной, информационного общества, информационной фазы общественно-экономического развития. Очевидно, что процесс модернизации, в том

числе в Кыргызстане, даже не должен, а уже идет в этом направлении. Данный вопрос, как и вопросы, связанные с поглощением и диффузией культур, мы рассмотрим более подробным образом в следующих подведем выводы данной статьи

1. В настоящее время можно наблюдать осуществление, как минимум, трех разновидностей, форм модернизации:

– в государствах с высокоразвитой экономикой подходит практически к полному завершению переход от постиндустриального к так называемому информационному обществу;

– в государствах, создавших у себя уже относительно развитую промышленность, стремительно создаются элементы информационного общества и параллельно формируются демократические политические и правовые институты, в большей мере отвечающие современным условиям;

– в государствах, в которых все еще преобладают или значительны по своему объему традиционные элементы, создается современная промышленность и некоторые элементы информационного общества, при этом происходит параллельный процесс, связанный с преобразованием правовой и политической систем, адаптацией их под быстро меняющиеся внешние и внутренние условия.

Очевидно, что Кыргызстан относится к третьей из указанных групп государств, и, соответственно, в нем осуществляется третья же форма модернизации. Каждая из вышеуказанных групп государств и соответствующие им виды модернизации, несмотря на то, что они достаточно сильно отличаются друг от друга, едины в том, что во всех них происходят изменения, связанные процессом информатизации общества.

2. Одной из особенностей модернизационного процесса в современном мире является эффективное и широкое внедрение новаций в социальную реальность, практику. Однако деятельность по их внедрению может быть эффективной только при условии, что она связана определенным образом с прежними культурными традициями, а не бездумно отрицает их, как препятствующие развитию. Речь идет не обо всех без исключения традициях, а традиционной базе в целом, традиционных ценностях, резкий уход от которых может привести к отрицательным последствиям, не дав при этом заметного положительного результата. Глубокая модернизация приводит в конечном счете к трансформации практически всех наиболее важных сторон общественной жизни и самого общества, в первую очередь сферы производства, обмена и потребления, социальных, правовых и политических институтов. Все эти изменения сопровождаются определенным изменением системы духовных ценностей, что, как правило, воспринимается обществом наиболее болезненным образом.

3. Реальная модернизация общества возможна только при наличии определенных, достаточно многочисленных общественных групп, сословий и классов, которые не только заинтересованы и стремятся, но и способны целенаправленно, настойчиво и со знанием дела преобразовывать все стороны общественных отношений, внедряя в общественную жизнь различные новационные элементы. С другой стороны, попытки модернизации могут привести и отрицательным последствиям. Исчезновение или серьезная деформация традиционных институтов и уклада жизни зачастую приводит к социальной и ценностной дезорганизации значительной части общества, к хаосу и аномии, резкому росту уровня криминальности в обществе и девиантного поведения. Признание данного факта привело к тому, что в качестве средства, позволяющего преодолеть либо устранить отрицательные последствия, результаты модернизации, признается так называемая «альтернативная модернизация», представляющая собой разновидность модернизации, реализуемой незападными методами, путем.

Использованная литература:

1. Кувалдин В.Б. Глобализация – светлое будущее человечества? // НГ-сценарии. – М., 2000. – № 9, 11 октября. – С. 25. – С. 25–34.
2. Глебов Г.И., Милаева О.В. Современные международные отношения. – Пенза: Издательство Пенз. Гос. ун-та, 2010. – 98 с.
3. Новикова, И.В. Глобализация, государство и рынок: ретроспектива и перспектива взаимодействия [Текст] / И.В. Новикова. – Минск : Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2009. – 218 с.
4. Дергачев В.А. Глобалистика. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 303 с.
5. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций. – М., 1999. – С. 107.
6. Штомпка, П. Социология социальных изменений [Текст] / П. Штомпка / Пер. с англ. под ред. В.А. Ядова. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
7. Цапф, В. Теория модернизации и различие путей общественного развития [Текст] / В. Цапф // Социологические исследования. – 1998. – № 8. – С. 14–26.
8. Инглхарт, Р. Модернизация и постмодернизация [Текст] / Р. Инглхарт // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. – М., 1999. – С. 267–268.
9. Общая и прикладная политология. – М.: МГСУ, изд-во Союз, 1997. – 992 с. – С. 53.
10. Ясперс К. Истоки истории и ее цель. – М.: Политиздат, 1991. – 528 с.; Поппер, К. Р. Открытое общество и его враги / К. Р. Поппер. – М.: Международный фонд «Культурная инициатива», Фонд Сороса (США), 1992. – 976 с.
11. Туманов С.В. Современная Россия: Массовое сознание и массовое поведение (опыт интегративного анализа). – М.: Издательство Московского ун-та, 2000. – 192 с. – С. 26.

**XX ASR BOSHLARIDA MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXINI
DAVRIY MATBUOTDA YORITILISHI MASALALARI**

Tayronov Yoqubjon

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
“Jahon tarixi” kafedrasida dotsenti, tarix fanlari nomzodi
yoqubjon.tayronov @bk.ru

Ma'lumki XIX asr oxiri XX asr boshlarida Markaziy Osiyo xalqlari Rossiya imperiyasi ta'sir doirasida edi. Mazkur davrda mintaqadagi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlar muntazam milliy matbuot materiallarida yoritib borilgan. Bu davrda “Taraqqiy” (1906-1907, muxarriri Ismoil Obidiy), “Xurshid” (1906-1907, muxarriri Munavvar Qori), “Tujjor” (1907-1908, muxarriri Saidkarim Saidazimboy o'g'li), “Shuhrat” (1907-1908, muxarriri Abdulla Avloniy), “O'rta Osiyo umr guzaronlig'i gazetasi taraqqiy” (1906-1907, muxarriri Geyer), “Osiyo” (1908, muxarriri Ahmadjon Bektemirov), “Samarqand” (1913, muxarriri Mahmudxo'ja Behbudiy), “Sadoyi Turkiston” (1914-1915, muxarriri Ubaydulla Xo'jaev), “Sadoyi Farg'ona” (1914-1915, muxarriri Obidjon Mahmudov) kabi bir qator milliy matbuot nashrlari vujudga keldi. Masalan, “Tujjor” gazetasining 1907 yil 29 oktyabrda 3-sonida “Doxliy xabarlar” ruknida Yettisuv viloyatining Lepsi shahrida Sharofiddin Shamsiddin o'g'lining hovlisida xayriya jamiyati tuzilganligi to'g'risida ma'lumot berilgan. Bu xaqida manbada shunday deyilgan: *“Ettisuv oblastida Lepsi shahrida ahl islomning mashhur zotlaridan 29 oktyabrda kechqurun Sharofiddin Shamsiddin o'g'lining hovlilariga yig'ilishub ko'b mashvarat, maslahat va kengashlaridan so'ngra jamiyati xayriya islomiya ochmoqqa qaror berdilar”* [1.]. Mazkur majlisda shaharning barcha obro'li mahalliy tadbirkorlari ham ishtirok etib, jamiyatning moddiy jihatdan qo'llab - quvvatlashini bildirgan. Ulardan biri Halilulloh Rafiqboy o'g'li o'zining yangi sakkiz xonadan iborat hovlisini ushbu jamiyat foydasiga bergan. Buni evaziga tashkilotchilar uni ushbu jamiyatning faxriy a'zosi etib saylagan. Shu bilan birga Qurbonali Muhammadyusuf o'g'li, Temurboy Xusanboy o'g'li, Muhammad Chanishev kabilar ham imkon qadar ushbu xayriya jamiyatiga moddiy yordam berishgan. Natijada qisqa vaqt ichida jamiyat xazinasiga ming so'm [2] mablag' yig'ilgan va bu millat ravnaqi, maktab va madrasalar islohi, talabalarning zarurati uchun sarflanishi aytib o'tilgan. Bu xayriya jamiyatining tuzilganligi tezda atrofga yoyilib, barcha gazeta va jurnallar bu haqida yozishgan. Lekin Turkiston o'lkasidagi ba'zi boylar bunga bee'tibor munosabatda bo'layotganligi “Tujjor” tahririyatini tashvishga solgan va *“...nahotki, jamiyati xayriya islomiyadan foyda bo'lmasa? Axir uning foydasi oftob kabi hammaga ravshandur”* -deya millatparvarlardan ranjigan. Va Turkistonda mahalliy

millatlarning manfaati uchun xizmat qiluvchi bu kabi milliy tashkilotlarning sonini ko'paytirish kerakligi alohida ta'kidlangan.

Milliy matbuot materiallarida hozirgi Tojikiston hududidagi ba'zi hududlardagi turli voqea hodisalar bayon qilib borilgan. Masalan, Xo'jand uezdiga qarashli Xaptuz qishlog'ida millatparvar boylardan Said Boboxon To'ra o'g'li 200 nafarga yaqin bola uchun mo'ljallangan yangi usuldagi maktab barpo etib, xalqning olqishiga sazovor bo'lgan. Tadbirkor mazkur maktabga muallim qidirib "Oyna" jurnalining 1914 yil 42 soniga e'lon bergan [3.1016]. Unda aytilishicha; "...Xo'jand uezdi (Xaptuz) qishlog'inda yangi ochiladigan "Muhammadiya" nomli usuli jadida maktabiga boshlang'ich sinf o'qituvchisi, usuli ta'limdin xabardor muallim kerak. Muallim bo'ladigan kishining Samarqand viloyatidin bo'lmog'i shartdur. Vazifa xususinda shaxsiy maktub ila xabarlashmoq mumkundur. Irodasi bor muallimni 25 avgustgacha(1914yil – Yo.T.) tubandagi adres bo'yicha ma'lum qilishi so'raladi" -deb manzilni rus tilida quydagicha bergan; "Стан. Хаджент Самарканд обл. селение Кастакоз. Саид Бабахану Тураеву".

Bu davrda madaniy jarayonlar ham o'sib bordiki, mazkur jarayonlar matbuot sahifalarida katta o'rin egallagan. Misol uchun, O'sh shahrida 1915 yilning 29 aprelida "Luch" nomli teatrda ilk bor Behbudiyning "Padarkush" fojeasi va kavkazlik A. Xaqberdievning "Och harflar" komediyasi namoyish etilgan [4]. Bu erda namoyishdan oldin yig'ilganlarga teatr san'ati va uning qonun-qoidalari haqida nutq so'zlangan. Teatrdan keyin esa to'y va marakalardagi isrofgarchiliklarga qarshi turli-tuman she'rlar o'qilib, xalq bu borada ogohlikka chaqirilgan. Ayniqsa, "Isrofchi boybachcha" she'ri to'planganlarga maqul kelib, ular kechani uyushtirgan Ali Asqarovni gullar bilan olqishlashgan. O'shlik mahalliy boylardan Mirbobo oqsaqol esa Asqarovga tomosha yaxshi bo'lganligini, bundan aholi mamnunligini, bunday teatr kechalarini tez-tez tashkil qilishligini, bu yo'lda har qanday moddiy va ma'naviy yordamlar berishga tayyorligini aytib o'tgan. Va muallif ushbu teatrni tashkil etishda g'ayrat ko'rsatgan bir qator taraqqiyparvarlar, hukumat vakillari hamda ishbilarmonlarga, jumladan; Azimov, Sulaymonov, Mo'minboev, G'ofurov, Ilyosov, Rasulov, "Turon" kutubxonasining mudiri Yusupovlarga, bilet sotishdagi yordami uchun Qudratulloh oqsaqolga, mingboshilardan Mullo Nosiriddin va Jamshidbeklarga, dasturni tuzishdagi xizmatlari uchun O'shdagi rus-tuzem maktabining o'qituvchisi Baronessa xonimga tashakkurlar bildirgan. Demak, mazkur shahardagi madaniy jarayonlar muntazam nashrlar e'tiborida bo'lgan.

Xulosa qilib aytganda XX asr boshlaridagi milliy matbuot sahifalarida Markaziy Osiyo xalqlari tarixiga oid turli voqealar muntazam yoritib borilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

¹ Qarang; Doxliy xabarlar.// Tujjor, 1907, №3, 4 sentyabr.

* Mazkur vaqtda bir s'um pulga 2 yasharli k'uy bergan.

² Muallim kerak.// Oйна, 1914, №42, 1016-6.

³ Muxbir. O'shdan // Sadoi Farg'ona, 1915, №121.

TOSHKENT JADID MATBUOTI VA UNING TURKISTON MATBUOT TARAQQIYOTIGA TA'SIRI

Adxamova Zilola

Toshkent viloyati, Qibray tumani 40-maktab tarix fani o'qituvchisi

O'zbekistonning mustaqil taraqqiyot yo'liga kirishi keng jamoatchilikning tarixga, ayniqsa, yaqin o'tmish – Turkistonda aholining barcha qatlamlariga dahl qilgan, siyosiy voqealar avj olgan XX asr boshlaridagi hodisalarga qiziqishini kuchaytirdi. Tarix taqozosi bilan aynan shu davrda ijtimoiy hayot sahnasiga milliy taraqqiyparvarlarning jadidchilik deb atalgan harakati chiqqan edi [1.5.].

Jadidlar ijtimoiy va ma'rifiy, siyosiy va iqtisoiy hayotning ko'p sohalarida faoliyat olib bordilar, ulardan eng muhim sohalaridan biri bu matbuot sohasi hisoblangan. Hozirgi kunda yurtimiz tarixchi olimlarining say harakatlari bilan ushbu masalalani o'rganishda yangicha yondashuvlar qaror topmoqda. Jadid matbuotining shakllanishi va rivojlanishi jarayonida Toshkent shahridagi jarayonlar ham salmoqli ta'sir ko'rsatgan.

Toshkent butun O'rta Osiyo jadidchilik harakati markazi bo'lishi bilan birga, eng ko'p milliy ma'rifatchilik g'oyalari bilan sug'orilgan jadid nashrlari shu makonda chop etildi. Bunga misol tariqasida "Taraqqiy", "Xurshid", "Tujjor" gazetalariga, undagi maqola va materiallarni tahlil qilish bilan izoh berish mumkin.

Turkistonda birinchi jadid matbuot organi "Taraqqiy" gazetasi Toshkent shahrida Ismoil Obidov muharrirligida, 1906 yil 27 iyundan etiboran chop etila boshlangan. Uning tahririyati O'ratepa ko'chasi, 97 uyda joylashgan edi. Gazeta bahosi bir yilligi 5 so'm, olti oyli 2 so'm 50 tiyin, uch oyli 1 so'm 50 tiyin bo'lgan, bir donasi 50 tiyindan sotilgan. Gazeta to'rt sahifada chop etilib, unda e'lonlar ham bosilgan. E'lonlar gazetaning birinchi sahifasida satriga 40 tiyindan, oxirgi sahifada satriga 20 tiyindan bosilgan. "Taraqqiy" gazetasining shiori: "Najot: maslakda sabot, to'g'rilikda ijobat" deb nomlangan. Nashr "ilmiy, adabiy, siyosiy, faniy, tijoriy" gazeta bo'lganligi uning o'zida ta'kidlab ko'rsatiladi.

"Taraqqiy" Ivan Geyerning "Taraqqiy-O'rta Osiyo umrguzaronligi" gazetasi mablag'i asosida chop etilgan. Mashhur ma'rifatparvar jadid namoyondalaridan Abdulla Avloniy "Burungi o'zbek vaqtli matbuotining tarixi" maqolasida "Taraqqiy" gazetasi Ivan Geyerning to'xtolg'on gazetasi o'rniga chiqdi, desa mumkindir. Uning obunachilarining kolgan haqqiga "Taraqqiy" gazetasi yuborildi", deb qayd etildi [2.295].

"Taraqqiy" gazetasi faoliyati haqida keng tadqiqotlar olib borgan jurnalistika tarixi mutaxasisi, olim Nazira Abduazizova quyidagilarni yozadi: "...garchi nashr Ivan Geyerning mablag'i hisobiga nashr qilana boshlangan bo'lsa ham, uning o'z oldiga qo'ygan maqsadi avvalgi gazetadan tubdan farq qilgan" [3]. "Taraqqiy"da milliy, ijtimoiy-siyosiy, madaniy, iqtisodiy masalalar

ko'tarilib, mushtariylarni "mamlakat xabarlar", "xorijiy xabarlar", "telegraf xabarlar", "Toshkent axbori" ruknlari ostida yangiliklardan voqif etib turgan. Gazeta ma'rifat manbalaridan sanalgan kitob, gazeta uchun hukumatning mablag' ajratmayotgani va buni uning o'zi ham bilib turganligini shunday o'xshatish bilan bayon etadi: "hozirda ijtimoi, kalom, matbuot uchun berilgan xarit(xarajat)lar; tushak ustida og'ziga suv tomizilib turgan og'ir xastadek ekanini tilsiz va ko'r tabiblar ham tasdiq eturlar"[4.1.].

Mustamlakachilik tuzumidan ozod bo'lish g'oyasi va millatni taraqqiy ettirish masalasi gazetaning bosh maqsadlaridan edi. Shunday g'oya gazetaning 1-sonidagi "Toshkentda 14-iyun" maqolasida ham o'z ifodasini topadi. Unda: "Biz musulmonlarni hurriyatga haqlari bormi?"- deb, savol qo'yib, "Yo'q! Qarindoshlar yuz marotaba yo'q"- deb javob beradi. Sababi ma'rifatsizlik, ilmsizlik hukmron bo'lgan jamiyat hech qachon erkinlikka erisha olmasligi ta'kidlanadi. "Taraqqiy"da milliy jadidlarimiz aholidan olinadigan soliqlar, yurt va xalq manfaati uchun ishlatilmasdan, "zolim ishga va aysh-ishratg'a" sarflayotganligidan zorlanayotganligini bildiradi [4.1.].

Gazetaning 1906 yil 3 sonida pivoxo'rlik va ichkibozlikning keng tarqalib ketilayotganligidan xavotirli fikrlar bildiriladi. Shuningdek, "Taraqqiy"da "felyeton" rukni ostida madaniy-ma'rifiy masalalar ko'tarilib, ta'lim tizimini isloh qilish, zamonaviy fanlarni o'quv dasturlariga kiritish, undan tashqari adabiy-tanqidiy maqolalar e'lon qilib borilgan. Jumladan, gazetaning 1-sonida "Bizni jaholat jahli murakkab" deb nomlangan M.Abdurashidxonovning maqolasi berilib, maktab va madrasa darslariga zamonaviy fanlar kiritilishini targ'ib qiladi. Gazetaning 10-sonida, shu ruknda berilgan maqolada, Toshkent shahrining Voskresenskiy mahallasida Fotix Oldin va Ismoil al-Alaviy maktablarga imtihon bilan o'quvchi qabul qilganligini, muallim Shokir Muxtorov ijobiy baholab chiqadi.

Gazeta faoliyati juda qisqa vaqt davom etdi, aslida nashrning o'z oldiga qo'ygan quyidagi maqsadi bor edi: "Biz bir mo'ni sababidan gazetamiz biroz vaqtgacha qadimgi Taraqqiy ismi ila tasmin qilinub nashr etilsa ham inshoollo tez fursatda "Sharq" ismi ila tasmix qilinur" [4.4.]. Chor Rossiyasi mustamlakachilik tuzumi milliy g'oyalar targ'ibotchisi bo'lgan "Taraqqiy" gazetasining nashr etilishini bir necha oydan so'ng to'xtatib qo'ydi. Shundan so'ng ham jadidlar matbuot tashkil etishni yanada rivojlantirdi. Masalan M. Abdurashidxonov muharrirligida "Xurshid" gazetasini chiqarila boshlandi. "Xurshid" gazetasi "- deb yozadi A. Avloniy, "1906 yili "Taraqqiy" to'xtolg'ondan keyin o'sha vaqtning yoshlari tomonidan tuzilgan bir shirkatning moddiy ko'magi, Munavvar Qori Abdurashidxonovning mas'ul muxarrirligi orqasida tosh bosma usul bilan chiqa boshladi", - deydi[2.295].

"Xurshid" Toshkent shahrining Zanjirlik mahallasida nashr etilib, haftada bir marta, "tezda ikki uch bor chiqadurg'on ilmiy, adabiy, siyosiy, maishiy, turkcha (ya'ni, o'zbekcha)" gazetadir. Bir donasi besh tiyindan sotilgan. Gazeta sakkiz sahifada nashr etilgan. Bu gazeta ham xuddi "Taraqqiy" kabi birinchi sahifada o'sha kuni Toshkentda bo'lgan muhim xabarni e'lon qilish bilan

boshlanib, ikkinchi betda feleton rukni ostida maqolalar bosib chiqargan. Gazetadagi “Toshkent xabari”, “Axbori xoriji”, “Axbori doxiliya” kabi ruknlar mushtariylarni yangiliklardan voqif etib turgan. “Xurshid” ta’qib ostida bo’lgani uchun atiga ikki oy davomidagina faoliyat olib bordi [5.547-550].

Yuqoridagi ikki gazeta taqdiridan ko’rinib turibdiki, mustamlakachilar o’zlarining siyosatini millat taraqqiyotiga, madaniyati va o’zligini anglashiga qarama – qarshi qo’yadi. Milliy matbuot esa milliy o’zlikni anglash, millat taraqqiyoti to’sqinlik qilayotgan illatlarni fosh qilish, Turkiston xalqlari oldida turgan dolzarb muommalarni yechib, mustamlakachilikdan ozod bo’lishga intiluvchi maqolalar e’lon qiladi, madaniyat va ma’rifatni tiklash milliy matbuotning bosh g’oyasiga aylanadi. Toshkent jadid matbuotining mazmun jihatdan mukammallashib borishi esa butun Turkiston jadid matbuotining yanada taraqqiy etishiga muhim ijobiy ta’sir ko’rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алимova Д. Жадидчилик феномени. Тошкент. Академнашр. 2022.
2. Авлоний А. “Бурунги ўзбек вақтли матбуотининг тарихи”.//”Туркистон” газетаси. 1924 йил 24-июнь, 295-сон.
3. Абдуазизова Н. Туркистон матбуоти тарихи. Тошкент, 2000 й.
4. “Тараққий” газетаси.1906 йил, 1-сон, 1-бет.
5. Иломов Z.A. О‘zbekiston tarixi (XVI-XX asr boshlari). Toshkent, Navro‘z. 2020 yil

“TEMUR TUZUKLARI” ASARIDA XALQNING HUQUQ VA BURCHLARINING KAFOLATLANISHI

Akaeva Nodira Mexlibaevna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi kafedrası dotsenti,p.f.d(Ph.D)

“Temur tuzuklari” asari Amir Temurning saltanatda olib borilgan adolatli boshqaruv siyosati haqida ma’lumot beradigan qimmatli asardir.

Asarda saltanatning barcha masalalari, ayniqsa davlat va harbiy boshqaruv tizimidagi islohotlar yoritilgan. Jumladan, boshqaruvda dargoh va devonlarga bo’linganligi, Dargohda - an’anaga ko’ra rasman Chingizxon avlodlari (1370 yildan Suyurg’otmish, 1388 yildan Sulton Maxmud) ya’ni, davlatda xonlik tuzumi saqlanib qolsa-da, ammo davlatning muayyan tarkibiy va tashkiliy jihatdan yangi namunasi ayni vaqtda xon bilan teng, hatto undan ham ko’proq huquqlarga ega bo’lgan podshohlik – Amirlik tashkiloti kiritilgani, Amirlik davlat tuzumida xon hokimiyati faqat faxriy mansab bo’lib qolgan.

Davlatning bosh organlari “qurultoy” va “mashvarat”lar bo’lgan. Qurultoyda davlat boshqaruviga oid eng muhim islohotlar, qo’shin boshqaruviga tegishli masalalar davlat lavozimlari nizomlari kabi eng muhim masalalar ochiq

muhokamaga qo'yilgan. Harbiy yurishga oid masalalar alohida habiy yig'in mashvaratda ko'rilgan.

Amir Temurning davlatchilik sohasidagi eng muhim islohoti – turkiy boshqaruv an'analari, ya'ni Devonbegi (Bosh vazir) va devonlar (vazirliklar)ni tiklaganidir. Asarda devonbegi va vazirlarning shaxsiy fazilatiga katta talablar qo'yilgan. Chunki vazirlar davlat nomidan ish yuritadilar. Bosh vazirlardan ketma - ketlikda Dovud, Sorbug'a, Husayn Barlos, Oqbug'a, Hoji Mahmudshoh, Elchibug'a bahodir, boshqa vazirlar Davlatshoh, Jaloliddin Feruzshoh, G'iyosiddin Shohmaliklar faoliyati tahsinga sazoovor. Ammo shular ichida amir bosh vazir Dovudni jazoga tortilishi adolat o'rnatilganidan dalolatdir.

Birinchi vazir raiyat (Xalq) masalasi bilan shug'ullangan. Amir Temur xalqni - raiyatni himoya qilishni qonun bilan mustahkamlagan, agar dorug'alar va hokimlar xalqqa zulm qilib, ularni xarob qilgan bo'lsalar, qilgan ishlariga loyiq jazo berilgan, Sohibqiron nafaqat o'z xalqi, balki fath etilgan mamlakatlarning xalqini ham imkoni boricha qonun himoyasiga olgan. Qonunlar raiyat uchun ham saroy ahli uchun ham barobar bo'lgan.

Ikkinchi vazir – sipoh, ya'ni harbiy ishlar bo'yicha, u askarlarning maoshi hamda oziq-ovqat va qurol-yarog'lari ta'minoti shug'ullangan.

Uchinchi vazir – tijorat bo'yicha, u savdogarlarning mol mulklaridan olinadigan zakot va bojlar, chorvachilikdan yig'iladigan daromad, egasiz qolgan mol-mulklarni tasarruf etish, meros va merosxo'rlar bilan bog'liq bo'lgan masalalarni hal etgan.

To'rtinchi vazir – saltanat ishlarini yurituvchi, ya'ni moliya ishlari bo'yicha, u davlat xazinasidan sarf etiladigan xarajatlar, umuman saltanat kirim chiqimlarini boshqargan.

Bu to'rt vazirlardan tashqari, saltanatga tobe mamlakatlar ishlarini nazorat qilib turish uchun maxsus uch vazir bo'lgan. Ular mazkur viloyat va mamlakatlardan davlat xazinasiga kelib tushadigan daromadlarni nazorat qilish bilan bog'liq bo'lgan masalalar bilan mashg'ul bo'lgan.

Sohibqironning shaxsan nazorati ostida qonunlarning adolatligi qat'iyiligini ta'minlashda sud (Qozi ul-quzzot), taftish-nazorat (muxtasib)lar taftish qiladigan mukammal tizim ishlab turgan.

Davlatda qonun barchaga – vazirlar, amirlar, hokimlar, shahzodalar va raiyat uchun barobar bo'lgan, deydi hamda bunga Amir Temur 1393 yildan boshlab Eronzamin va Ozarbayjonni idora qilib turgan amirzoda Mironshohni davlat ishlarini o'z holiga tashlab qo'ygani uchun mansabidan olib tashlaganini, yetti yillik yurish chog'ida nabirasi Pirmuhammad Sultonning (Fors hokimi vazifasida) yo'l qo'ygan sustkashligani uchun ham xuddi shunday jazoga tortilgan. Qonunlarning raiyat uchun ham barobar bo'lgani xususida, 1404 yil 9 oktyabrda Temurbek ayrim qassoblarni, u Samarqandda bo'lmagan yillari, go'shtni ortiq narxda sotganlari uchun javobgar qilishni buyuradi. Shuningdek, moliga ortiq baho qo'yib sotgan ba'zi mahsido'zlar ham jazoga tortiladilar [1. B. 21.].

Amir Temur yurishdan qaytgandan so‘ng jarchilar vositasida shaharda adolat o‘rnatajagini elga ma‘lum qilgan va shu maqsadda qozixonalar ish boshlagan. Bunda ulug‘ amir yo‘qligidan foydalanib, o‘z shaxsiy manfaatlarini o‘ylab ish tutgan imonsiz amaldorlar mansabi, molu dunyosi va saroy ahli bilan qarindoshligidan qat‘iy nazar shafqatsiz jazolangan. Eng avvalo bosh vazir Muhammad Dovudni Amir Temur xalq ko‘zi oldida jazolagan. Temurbek ayrim qassoblarni, moliga ortiq baho qo‘yib sotgan ba‘zi mahsido‘zlar, go‘shetni ortiq narxda sotganlari uchun 1404 yil 9 oktyabrda javobgar qilgan. Bularni barchasini o‘z ko‘zi bilan ko‘rgan Rui Gonsales de Klavixo “Kundaligi”da yozgan.

Huquqshunos olimlar H. Boboev, Z. Muqimov, A. To‘laganov, X. Mamatov dissertatsiyalarida “Tuzuklar”ni huquqiy jihatdan o‘rganib, o‘sha davr qonunchiligini yoritdilar, asarni tarixiy-huquqiy (yuridik) manba sifatida tahlil qilingan.

L. Keren va A. Saidovlar Amir Temurning siyosatda adolat me‘yorlariga muvofiq ish yuritganligini “Tuzuklar” asosida izohlar ekanlar, “Har qanday odam mening adolat devonimdan panoh topgan ekan, gunohi bo‘lsa ham uni kechirsinlar” [2. B. 50-51.] yoki A. Saidov “Gunohkorga ham, begunohga ham rahm-shafqat bilan, haqqoniyat yuzasidan hukm chiqardim” [2. B. 52-55.], - kabi Amir Temur ilgarigi davrdan farqli holda jamiyat barcha tabaqalarining haq-huquqlari va manfaatlarini inobatga olib, ularning hayoti uchun zarur ijtimoiy zaminni vujudga keltirgan, har bir toifaning haq-huquqlari, burch va majburiyatlari kafolatlab qo‘yilganligini asoslaydi [2. B. 60.].

Amir Temurning iqtisodiyot islohotchisi sifatidagi siyosati haqida afsuski tadqiqotlarda juda oz yoritilgan. I. To‘xtiev [3. B. 34-35.] Amir Temur davlatida byudjet “xazina” ishlab turgani yoritilgan. Xazina Samarqanddagi Ko‘ksaroy va Hirotdagi Ixtiyoriddin qal‘asida saqlangan [3. B. 34-35.].

“Temur tuzuklari”da jangchilarga beriladigan maoshning ot va bir necha barobar otlar narxida belgilanishi, iqtisodiy jihatdan to‘g‘ri belgilangan, har qanday pul qadrini tashib ketganida ham daromad pasaymasligini bildiradigan jihatligini inobatga olgan holda Sohibqironning kuchli iqtisodchi ekanini bildiradi. Amir Temur o‘zidan ilgarigi bo‘lgan og‘ir soliqlarni, ya‘ni “sari sho‘mor” (jon solig‘i), “xona sho‘mor” (xonadondan olinadigan soliq)dan xalqni ozod qilgan. Yana, xazinadan xalqning ojiz qatlami ham ijtimoiy himoya qilangan. Mamlakatdagi faqiru-miskin, biror bir kasb bilan shug‘ullanishga ojiz bo‘lgan nogironlar davlat hisobidan nafaqa olgan [4. B. 100.]. Amir Temur davlatida xazinadan mablag‘ berish ham yo‘lga qo‘yilgan. “Tuzuklar”da, “Yana shunday amr qildimki, sarmoyasi qo‘lidan ketib qolgan savdogarga o‘z sarmoyasini qayta tiklab olish uchun xazinadan yetarli miqdorda oltin berilsin” [4. B. 79.].

Sohibqiron hikmatlarini bugungi kunimizda ahamiyati va dolzarbligi oshmoqdaki, ulardan bugungi kunimizda ham foydalanishimiz mumkin.

Masalan:

- maslahat, kengash, tadbirkorlik, xushyorlik bilan mamlakatlarni o‘zimga bo‘ysundirdim. Ko‘p narsani bilib tursamda, bilmaslikka soldim, do‘stu dushman bilan murosa-yu madora qildim;
- Saltanat to‘nini kiygach, to‘shagimda rohatda uxlash huzuridan voz kechdim. Dushmanlarni do‘stga aylantirdim. Sabr bardosh bilan o‘zimni eshitmagan-ko‘rmaganga solib, ularni tinchitdim.
- Butun mamlakatda buyruq, farmon berish ishlari podshohning o‘zida bo‘lishi lozimki, har ishda o‘zi hukm chiqarsin, toki hech kim uning hukmiga aralashib o‘zgartira olmasin.
- Amaldorlarning har biri o‘z lavozimi va matrabasidan mamnun holda xizmatimda bo‘lib, undan ortig‘iga da‘vo qilmadi
- Do‘stu-dushmanligiga qaramay, dushman jangchilarini ham hurmat qildim, chunki ular o‘zlarining jonlarini halokatga qo‘yib, qurbon qilishga otlanadilar
- Menga yomonliklar qilib, boshim uzra shamshir ko‘tarib, ko‘p ziyon yetkazganlarni ham tavba qilgach, hurmatlab, yomon qilmishlarini xotiramdan o‘chirdim, martabalarini oshirdim. Menga nisbatan do‘stlik maqomida bo‘lishiga erishdim.
- Menga hasad qilib, o‘ldirishga qasd qilgan kishilarga sovg‘a-in‘omlar berib, muruvvatu ehson ko‘rsatdimki, yaxshiliklarimni ko‘rib, hijolat teriga g‘arq bo‘ldilar.
- “Hech kimdan o‘ch olish maqomida bo‘lmadim. Tuzimni totib menga yomonlik qilganlarni Parvardigori olamga topshirdim. Ish ko‘rsatgan, shijoatli er-yigitlarni qoshimda tutdim, ko‘ngli buzuq qo‘rqoqlarni majlisimdan quvib yubordim”.

«Temur tuzuklari»dan biz Amir Temurning olijanobligini, qat‘iylik, chidamlilik, hushyorlikda tenggi yo‘q fe‘l atvorli odam ekanligi, qilingan bir yaxshilikka 10 karra barobar odamlarni taqdirlab o‘zidan rozi qilib ularni birlashtira olganligini bilib olamiz.

Ayniqsa, manbalarni o‘qish jarayonida kechirimlilik xususiyatiga hayron qolasiz. M-n, Alibek Joniqurboniy 1360 yilda Sohibqironni o‘zi bilan birga rafiqasi O‘ljoy Turkon og‘ani ham 60 kun qorong‘u burgaga to‘la xonada zindonband qilgan (Eronga qul qilib sotish uchun), shunday bo‘lsada, Amir Temur keyinchalik unga ko‘p muruvvatlar ko‘rsatganini bilib olamiz. Bunday misollar juda ko‘p.

Amir Temurning shaxsiy fazilatlari, donishmandligi haqida mavjud barcha tarixiy manbalarda ma‘lumotlar bor. “Temur tuzuklarida” Sohibqironning olijanobligi, kechirimliliigi, donishmandligini yaqqol ko‘rishimiz mumkin. Bu nodir manbani “Adolatning tantanasi” deyishimiz mumkin. Haqiqatdan ham tahlil qilsak, asarda adolatga zid narsani ko‘rmaymiz. Asar Amir Temur shaxsiy fazilatlari va davlati haqida muhim ma‘lumotlarni beradi.

“Temur tuzuklari” 2 qismga bo‘linadi va har 2 qismida ham Amir Temurning qarashlari, fazilatlari, donishmandligi namoyon bo‘ladi:

1-QISMDA - Sohibqironning davlat tashkil etishi , ya'ni mo'g'ul xoni Tug'luq Temur bilan bo'lgan siyosatidan to Rum (Turkiya) sultoni Qaysar Yildirim Boyazid bilan bo'lgan tadbirlari, kengashlari bayon etilgan;

2-QISMDA - Davlat va qo'shin boshqaruvi haqidagi tuzuklari (qonunlari) jamlangan.

“Temur tuzuklari”ni tarixchilar, faylasuflar, pedagoglar, huquqshunoslar, harbiylar, davlat boshqaruv organlari xodimlari, rahbarlar, umuman barcha fan sohalari o'rganadilar, tadqiqotlar ham yaratganlar. Umuman olganda asar barcha uchun dasturul amal ham hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Аҳмедов Б. Амир Темурни ёд этиб. - Тошкент: Ўзбекистон, 1996. Б. 21.
2. Керен Л., Саидов А. Амир Темур ва Франция ... Б. 50-51.
3. Тўхтиев И. Темур ва темурийлар сулоласининг тангалари. – Т.: Ўзбекистон НМИУ, Б. 34-35.
4. Темур тузуклари / Форсчадан А. Соғуний ва Ҳ. Кароматов таржимаси.– Т., 2011.

THE POLICY OF RUSSIA AND GREAT BRITAIN IN AFGHANISTAN

Akramova Yulduz Ulug'bekovna

National University of Uzbekistan History - directions and
type of activity 2nd stage master's student.

The scientific leader is Ph.D. Assoc. Urakov D. J

yulduzakramova95@gmail.com

Abstract: This article encompasses the information about one of the well-known countries in Central Asia, Afghanistan, which played the most important role in the 20th century. Many industrial countries, especially, Russia and Great Britain tried to capitulate Afghanistan with power. In such a situation, the political mistakes of the Afghan emirs, representatives and the lack of unanimity were clearly visible. The member of "Great game", Russia intended to protect south borders of Russian colonies. Great Britain's main goal was to protect India from Russia. In the below was given information about the first and second Anglo- Afghan wars , their results , contracts and treaties between Russia and Great Britain focused on the issue of Afghanistan.

Keywords: Afghanistan, Great Britain, Russia, Anglo-Afghan wars, geopolitical, democratic, Dost Muhammad Khan, Sherali Khan, "Big Game", "Salabtli Wars", "Russian Bear ", "The Lion of Britain", Divoc Agril, Lord Lutton, Kaufman.

One of the most important international of the 19th century was the issue of Central Asia. If Central Asia is considered one of geopolitical important regions, then the heart of Asia , Afghanistan, is an important strategic point in that region. For this reason, for many years, this country had become not only a

field of intrigues and conflicts but the basic reason for a great dispute between Russia and Great Britain also. Because that period Afghanistan was important as a market, product base and cheap labor force for these big countries, except for that, for two colonists, it was the threshold of their colonies. For Russia, Afghanistan should act as a "buffer" zone, which ensures the security of its southern borders, and for Great Britain, Afghanistan was primarily a point where the most important operations will be carried out in case of military campaigns to the territories of Iran and Central Asia and it was necessary to prevent Russia's approach to India, British colony[1].

Britain's rapprochement with the Amir of Afghanistan came about in particular as a result of the First Anglo-Afghan War. We know that despite how powerful and superior the British state was, it failed in this war, and the main reason for this was that the resistance movement in Afghanistan turned into a struggle for freedom [2]. The victory in this war did not give Afghanistan the opportunity to completely free itself from the British. In addition, Iran's pressure caused the emir to get closer to England and started a policy of unification of the country with the help of the Great Britain. In 1855, an Anglo-Afghan treaty was signed to stop Iran's advance on Herat, according to which foreign policy of Afghanistan was handed over to the British. In this way, the influence of the British on Afghanistan increased [3]. Russian and British interests began to collide in Afghanistan, and the role of historical and political processes such as "Great Games" and "Magnificent marches" was invaluable in revealing its main features[4]. This game included all the rivers, mountains, deserts and cities from London to Saint Petersburg, from Afghanistan to Istanbul and Calcutta. As a result of this game, colonization was raised to the level of imperialism and created a shock and a rumble that had never happened in history up to that time[5]. "Magnificent marches" showed that Russia moved towards Central Asia from around the rivers Niva after conquering the Caucasus. This term was a colonial campaign for the Russians, and the Russian campaigns ended when the British annexed the Sindh River basin and Bulgaria from the southern side of the Punjab[6]. These two political processes are the subject of much discussion and debate, even William Dalrymple, Hillary Clinton, Stanley McChrystal and David Richards used the term "Russian bear" and "British lion" when commenting on this issue. According to Divoock Argyll, who was the Indian foreign minister in the first secretariat of Kulidistan between 1868 and 1874, the original purpose of the "Magnificent Marches" was to make Afghanistan a "buffer" zone. Despite the wide range of ideas and scenes involved in this play, Afghanistan was at its heart and core. Then the Russians from the north and the British from the south began to seriously study and occupy Afghanistan[7].

On January 21, 1873, the treaty was signed and that defined British and Russian spheres of influence in Afghanistan and Central Asia, gave both sides legitimacy to operate within defined zones, created cordial relations between the two rival European powers, and raised the issue of defining new challenges. In 1878, Russia sent an uninvited diplomatic mission to Kabul. At the same time,

the British sent their diplomatic mission to Afghanistan. But Sherali Khan tried not to let them into Afghanistan. Lord Lytton, Viceroy of British India, was ordered to Kabul in September 1878, but was turned back as the mission neared the eastern entrance, triggering the Second Anglo-Afghan War[8]. In November 1878, the British army stationed in India marched towards Afghanistan in three directions. The first group of 16,000 soldiers headed by General S. Brown left Peshawar towards the Khyber Pass, while the second group of 6,500 soldiers headed by General F. Roberts headed from Kohat to Khost. The third group of 13,000 soldiers under the leadership of D. Stewart moved in the southern direction[9]. In a difficult situation, Amir Sherali handed over the throne to his son Yaqubkhan in december 1878. During these years, the British stopped at the Solomon gorges from the south, and the Russians from the north built barriers on the banks of the Amudarya. The probable areas of this conflict were the Hindu Kush, Solomon and Herat deserts.

The treaty of 1885 was signed in London on August 29 to define the borders of Afghanistan. The agreement eliminated the dispute between Britain and Russia over Turkestan, the threat of war between the two great powers[10]. However, these treaties and agreements did not establish absolute peace, because the Afghan emir did not want to be washed away, and for this reason, he began to try to unite the Pushtin tribes to himself.

On November 12, 1893, an agreement between Great Britain and Afghanistan was signed in Kabul. The treaty reaffirmed the 1873 agreement, requiring Afghanistan to withdraw from the territory it had occupied in 1884 north of the Amudarya and calling for the delimitation of the border east of Lake Sari. On March 11, 1895, an exchange of notes took place between Great Britain and Russia. The notes set the northern border of the Vakhn Corridor east of Lake Sari-Kul, and the British and Russian spheres of influence east of the lake. Later, this limit was determined by the Joint Commission [11]. The "Great Game" ended with the signing of the Pamir Boundary Commission Protocols on September 10, 1895 as the border between Afghanistan and the Russian Empire was defined. The Pamir Boundary Commission was led by Major General Gerard in 1895, who met with the Russian Deputy General Povalov-Shvekovsky in the distant Pamir region, and they decided to demarcate the border between Russian and British colonial circles east of Lake Victoria[12].

The agreement signed in Peterburg on August 18 , 1907 was aimed at determining the boundaries of the spheres of influence in the Middle East. These agreements mainly concerned Tibet, Afghanistan and Iran. Britain and Russia recognized Tibet as independent. Iran was divided into three zones[13]. Afghanistan remained under the influence of the British government. Russia agreed to communicate with the Afghan government only through the British government and the parties undertook not to violate the territorial integrity of Afghanistan.

Summary. In conclusion, it can be said that any agreement to be signed on the issue of Afghanistan would not be possible for the state, it would be prohibited. Over the years, the colonial countries tried to humiliate the weak countries in their interests and move them in a favorable position. They even tried to manage the country and rule over the emir, and they succeeded. Russia attacks and conducts raids on Afghanistan only in order to make its actions in Central Asia more effective for its own interests. Great Britain tried to dominate Afghanistan and interfere in its internal affairs through various conspiracies in order not to lose India, which is a base of finished products and mineral resources, and not to share it with Russia. As we know, even though Afghanistan is not one of the countries rich in natural resources, it was of great strategic and geopolitical importance. It is for this reason that this country has been under constant pressure from the colonial powers for many years. All the agreements and protocols that we met with you above are a clear example of this.

References

1. М. А. Гареев. Моя последняя война. М., ИНСАН, 1996. стр.161, 192
2. Ю. ТЫССОВСКИЙ. «Заговор в Кабуле: как это было». // «Известия», № 70 (22973) от 11.03.1990, стр.6
3. Hanna, H.B. The second Afghan war 1878-79-80. Its causes, its conduct and its consequences. Vol I. - London: Westminster Archibald Constable & Co,1899.- P . 300-353.
4. Kaye J.W. History of the War in Afghanistan. Third edition. - London:
5. WM. H.Allen & Co., 1874. - P. 439-442.
6. Ferrier, J.P. History of the Afghans. - London: John Murray, 1858. - P.401—402.
7. Kaye J.W. History of the War in Afghanistan. Third edition. - London:WM. H.Allen & Co., 1874. - P. 439-442.
8. In Defence of British India: Great Britain in the Middle East, 1775-1842 By Edward Ingram. Frank Cass & Co, London, 1984. ISBN 0714632465. p7-19
9. Barbara Jelavich, Sankt-Peterburg va Moskva: Chor va Sovet tashqi siyosati, 1814–1974 (1974) p 200
10. Ewans, Martin (2004), The Great Game: Britain and Russia in Central Asia, Volume 1, Documents, RoutledgeCurzon, Oxon. Buyuk Britaniya, ISBN 978-0415316392 Entsiklopediya site:uz.wikisko.ru
11. International Boundary Study No. 26 (Revised) Afghanistan – U.S.S.R Boundary. The Geographer, Office of the Geographer, Bureau of Intelligence and Research , Department of State, United States of America. September 15, 1983. P4-11
12. Yate, Lieutenant Arthur Campbell. England and Russia face to face in Asia: Travels with the Afghan Boundary Commission. W. Blackwood & Sons, Edinburg, 1887.
13. https://uz.wikipedia.org/wiki/Angliya-Rossiya_bitimlari
14. <https://www.facebook.com/groups/246149995752425/permalink/354009548299802/>

QO‘QON ADABIY MUHITIGA MUNOSIB IZDOSHI – ZIYO MASKANI

Azimova Maftuna Muhammadaminovna

Namangan davlat universiteti 2-bosqich magistranti

Davlat raxbari tomonidan 2022 yil «Inson qadrini ulug‘lash va faol mahalla yili» deb e‘lon qilindi. Respublikada har yil nomi bo‘yicha juda keng qamrovli tadbirlar olib boriladi. Ammo respublikada shunday soxa vakillari borki ularni “yil targ‘ibotchisi” deya atasak tog‘ri bo‘ladi. Bular axborot kutubxona markazi xodimlari hisoblanadi. Bizga ma‘lumki kutubxona azaldan ziyo tarqatuvchi va ilm talablar doimo intilgan qutlug‘ maskan bo‘lib kelgan. Ayni chog‘da respublikadagi axborot kutubxona markazlari davlat siyosati va uni to‘laqonli amalga oshirishda asosiy vazifalarni amalga oshirib kelmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kitob maxsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ib qilish bo‘yicha komissiya tuzish tog‘risida” 2017 yil 12 yanvardagi F-4789-son farmoyishi va “Kitob maxsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ib qilish bo‘yicha kompleks chora tadbirlar to‘g‘risida” 2017 yil 13 sentyabrdagi PQ-3271-son farmoyishi [1] respublikadagi kutubxonalar faoliyatini yanada jonlantirdi.

Respublikada yil dasturlari va kalendar bayramlarini nishonlashda Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi boshchiligida barcha viloyat va shahar kutubxonalari o‘zlarining hududi bosqichidagi tadbirlarga mezbonlik qilib kelmoqda. Xususan, Qo‘qon shahar Axborot kutubxona markazida 2022 yil yanvar-aprel oylari davomida barcha tadbirlar ko‘tarinki ruxda o‘tkazildi.

Bizga ma‘lumki Qo‘qon shahri qadimdan o‘zining boy o‘tmishi, madaniy merosi va ayniqsa adabiy muhiti bilan barchani o‘ziga rom etib kelgan. Shu sababdan hozirda ham Qo‘qon shahrida madaniyatga e‘tibor alohida e‘tirofga sazovor. Bugungi kunda Qo‘qon shahrida amlaga oshirilayotgan katta va keng isloxlarni yanada jonlantirish ishida Qo‘qon shahar Axborot kutubxona markazi xodimlari tomonidan amalga oshirilayotgan tadbirlar, davlat siyosatini targ‘ib etish bo‘yicha turli berlashuv va musobaqalarning amalga oshirilayotganligi fikrimizni dalilidir.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2020 yil 14 dekabrdagi “2020-2025 yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash milliy dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 781-son qaror ijrosi bo‘yicha kutubxona xodimlari tomonidan ko‘plab tadbirlar o‘tkazilmoqda. Xususan joriy yilning 13 yanvar kuni Qo‘qon shahrida “Vatan himoyachilari kuni” munosabati bilan mahallalarda ham keng nishonlanmoqda. Xususan, “Sunbula” mahallasida bayram munosabati bilan Qo‘qon shahar hokimligi,

Mudofaa bo'limi va Milliy gvardiya, Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash bo'limi mutasaddilari va Qo'qon shahar Axborot-kutubxona markazi hamkorligida tashkil etilgan vatnaparvarlik tadbirida milliy, g'urur, shukronalik, ertangi kunga bo'lgan ishonch g'oyalari mujassam bo'ldi.

Qo'qon shahar Axborot-kutubxona markazi xodimlari tomonidan tashkil etilgan tadbirlar natijasida kutubxonaga shahar miqyosidagi kutubxonaga a'zolik soni keskin ortib bordi. Jumladan, Qo'qon shahar hokimligi, Yoshlar agentligi hamda Axborot kutubxona markazi hamkorligida 18-19 fevral kunlari "Yoshlarni bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazish" maqsadida shahrimizning O'rda maydoni va Jom'e majmuasida "Yoshlar festivali" bo'lib o'tdi. Shahar AKM tomonidan 600 dona yangi kitoblar ko'rgazmasi va qiziqarli intellektual tadbirlar tashkil etildi. Tadbiridan so'ng kutubxonaga a'zolar soni 1936 tadan 2200 taga yetdi. Qo'qon shahar hokimligi hamda Yoshlar agentligining o'zidan 300 dan ortiq kitobxon kutubxonaga a'zolik biletlarini olishdi.

Qo'qon shahar Axborot- kutubxona markazi 2022 yil 9 aprel kuni Amir Temur tavalludining 686 yilligi munosabati bilan, Qo'qon shahar Milliy gvardiya boshqarmasi 82318 harbiy qismida "Buyuk Sarkarda Davlat arbobi" mavzusida Zakovat intellektual o'yini o'tkazildi. Tadbirda 3 ta guruh qatnashchilari Lochin, Temuriylar, Qalqon jamoalari o'zaro kuch sinashdi. 2022 yil 18 aprel kuni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2020 yil 14 dekabrda "2020-2025 yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash milliy dasturini tasdiqlash to'g'risida"gi 781-son qaror ijrosi bo'yicha Qo'qon shahrida "Kitobxon haftaligi" ning tantanali ochilish marosimi "Yoshlar bogi" da tashkil etildi. Davlatimiz rahbarining yoshlarni kitobxonlikka keng jalb qilish, ma'naviy dunyoqarashini yuksaltirish bo'yicha olg'a surgan tashabbuslari ijrosi doirasida Qo'qon shahrida kitob festivalini keng miqyosda nishonlash bo'yicha shahar xokimi tomonidan tasdiqlangan reja asosida, Oliy, o'rta, o'rta maxsus ta'lim, shahar ma'naviyat bo'limi, madaniyat bo'limi, yoshlar agentligi, yozuvchilar uyushmasi va boshqa ko'pgina tashkilotlar hamkorligida ko'tarinki ruxda o'tkazildi. Kitob festivalda "Mushoira", "Zukko kitobxon", "Zakovat" intellektual o'yinlari, konsert dasturlari, arzonlashirilgan kitob yarmarkalari o'tkazildi, "Kutubxonaga kitob sovg'a qilaman" loyihasi bo'yicha Xokim M.Usmonov, yoshlar agentligi, QDPI vakillari mingdan ziyod kitoblarni shahar axborot kutubxona markaziga sovg'a qilishdi, shahardagi korxonatashkilotlar, tadbirkorlar va saxovatpesha fuqarolar kutubxonalarga badiiy va ilmiy ommabop adabiyotlar hadya etdilar.

Shahar hokimi festival doirasida tashkil etilgan ko'rgazmalar bilan tanishib, har bir mahallada kitobxonlik kunini tashkil etish, ota-onalar o'z farzandlari bilan kitob mushoira qilisharini keng targ'ib qilish bo'yicha o'z takliflarini bildirdi. Ochiq osmon ostida tashkil etilgan bayramda mingdan ziyod xamshaxarlar va atrof xududlardan kelgan fuqarolar qatnashdi. Mazkur tadbirlar natijasida shahardagi ko'plab tashkilotlar kutubxonaga qiziqish bildirdilar. Axborot kutubxona markaziga a'zo bo'lish va o'zlari uchun zaruriy adabiyotlarni olish taklifi bilan chiqdilar. Shuningdek, Qo'qon shahar IIB

xodimlaridan 200 nafar, PPX bo‘limidan 150 nafar, Milliy gvardiyadan 200 nafar xodimlar kutubxonaga a‘zo bo‘ldilar. Bundan tashqari mazkur tashkilotlar keyingi tadbirlarni tashkillashda kutubxona bilan hamkorlik taklifini ham bildirdilar [2].

Xulosa o‘rnida aytish joizki, birgina shahar kutubxonasi tomonidan davlat dasturlarini targ‘ib qilish hamda ma‘naviyatni yuksaltirish yo‘lida olib borilgan say-harakatlar taxsinga sazovordir. Ko‘p yillar mobaynida kutubxonaning vazifasi ilm istab kelgan insonga tegishli manbani taqdim etishdan iborat bo‘lib kelganligi sir emas. Ammo bugungi kunda kutubxona deganda biz juda kata bir vazifani o‘z zimmasiga olgan tashkilot ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Chunki bugun axborot kommunikatsiya tizimi shiddat bilan rivojlanayotgan bir davrda kitob, kutubxona degan tushunchalar ko‘chilik soxa vakillarining yodidan chiqib borayotgan bir tushunchaga o‘xshab qolmoqda. Shu sababdan so‘nggi yillarda axborot kutubxonalar zimmasiga kitobxonlikni rivojlantirish yo‘lida ko‘plab talablar qo‘yilgan. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib shuni taklif sifatida aytish kerakki, axborot kutubxona markazlari faoliyati doirsidagi vakolatlarini yanada kengaytirish va ularni moddiy rag‘batlantirish zarur. Xususan, viloyat shahar va tumandagi har bir tashkilot va muassasani manaviy ishlarini AKMLar bilan chambarchas bog‘lash zarur. Zotan har bir kutubxona Qo‘qon Axborot kutubxona markazi singari barcha hududiy tadbirlarga mezbonlik qilishi bu uning o‘sha jamiyatdagi o‘ni va rolini oshirishga ijobiy hizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ibot qilish bo‘yicha Komissiya tuzish to‘g‘risida. 12.01.2017. F- 4789.<https://nrm.uz/contentf?doc=48872>
2. Qo‘qon shahar Axborot-kutubxona markazi 2022 yil yanvar-aprel hisoboti

O‘RTA OSIYODA KITOBAT ISHI TARIXI

Boboxo‘jaeva Nafisa Ibrohimovna

Namangan davlat universiteti 2-bosqich magistranti.

O‘zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligining qo‘lga kiritilishi O‘zbekiston xalqiga ma‘naviy uygonish, o‘zlikni anglash, boy tarixiy o‘tmishini o‘rganishga imkon yaratib berdi. Mustaqillik tufayli o‘zbek xalqining ko‘p asrlik boy tarixiy, ilmiy, madaniy va ma‘naviy merosini o‘rganish, undan xalqning bebaho mulki sifatida foydalanishga keng yo‘l ochildi. Ma‘naviy boyliklar, qadriyatlar, davlat, millat, shaxsning bebaho xazinasini va taraqqiyot manbai hisoblanadi. Aynan ushbu ma‘naviy va mafkuraviy asosni mustahkamlash hamda rivojlanishda tarix fani alohida ahamiyatga egadir.

Bugungi kunda yuqori malakali kadrlar tayyorlash, yetuk kadrlarni birlamchi va yozma manbalar asosida bilim olishlari uchun kasbiy malaka va ko'nikmalarni shakllantirish dolzarb masala qilib qo'yilgan. Yozma manbalar va yodgorliklar har bir tadqiqotchini izlanishga, o'z ustida ijodiy ishlashga, asosan fan sohasidagi masalalarning yechimini topishga o'ziga xos yondashuvning shakllanishida muhim o'rin egallaydi. Shu sababli manbalarning va yozma yodgorliklarning asosi hisoblangan kitob qachon qay tariqa yuzaga keldi degan savol tabiiy.

Kitob rivojlanishining tarixiy qonunlari va uning "Kitobat ishi" tizimida mavjudligining muayyan tarixiy shakllari haqidagi, demak. "Madaniyat" tizimida "Kitobat ishi" ning rivojlanish qonunlari haqidagi fan. Tarixiy-madaniy tizimli fan sifatida kitob tarixi borliqning ob'ektiv hodisasi sifatidagi "Kitob"ning vujudga kelish va harakatlanish qonuniyatlarini, "Kitob" muayyan tarixiy shakllarining yuzaga kelish va rivojlanish qonuniyatlarini, "Kitob"ning mavjudlik va harakatlanish usuli sifatidagi "Kitobat ishi" rivojlanishining tarixiy qonuniyatlarini, mazkur usulning jamiyatda rivojlanishi muayyan shakllarini aniqlaydi va o'rganadi. Kitob tarixi ob'ekti va predmetining tarkibiga "Kitob - Kitobat ishi" tizimining yuzaga kelishi, mavjudligi va tadrijiy rivojlanishi tarixi, uning tarixiy rivojlanishi umumiy qonunlari, bu qonunlarning borliqda namoyon bo'lish shakllari va usullari; mazkur tizim rivojlanishining tarixiy shakllari, ularning ob'ektiv tarixiy mazmunini. mazkur tizim elementlarining xossalari va munosabatlarini aniqlash, bir shakldan boshqa shaklga o'tish jarayonlari, bu o'tish qonunlari; kitob va kitobat ishining tashqi moddiy shakllari, ya'ni har xil yozuv tizimlari va yozuv madaniyati rivojlanishning tarixiy qonuniyatlari, qo'yozma kitoblarning tarqalish tarixi, kitob nashr etish va kitob repertuari tarixi, kitob noshirligi, kitob savdosi, kutubxonachilik. bibliografiya ishi rivojlanishining tarixiy qonuniyatlari, ularning amalda mavjudlik shakllari kabi masalalarni o'rganish kiradi [1.17].

Kitobning paydo bo'lish tarixi yozuvning yaratilish va shakllanish jarayoni bilan uzviy bog'liq. Qadimgi Misr, Rim, Yunoniston va O'rta Osiyoda kishilar tosh, palma, daraxti barglar, sopol, va boshqa materiallarga fikrlarini yozib bayon qilganlar. Har bir kitob o'nlab shunday materiallardan tayyorlangan plitalar bo'lib, og'irligi bir necha kilogramm bo'lgan. Yozuv materiali sifatida papirus o'simligining ishlatilishi (mioddan avvalgi 4-3 ming yilliklarda) bilan o'rama kitoblar paydo bo'ldi. Bunday kitoblarning uzunligi o'rtacha 10 metr atrofida bo'lib, ingichka yumaloq tayoqlarga o'ralgan va maxsus charm yoki yog'och g'iloflarda saqlangan.

O'rta Osiyoda xususan, Xorazmda miloddan avvalgi 1 mingyillikning birinchi yarmida vujudga kelgan zardo'shtiylik dinining muqaddas kitobi Avestoning qadimgi nusxasi ham 12 ming mol terisiga bitilgan.

Arablarning O'rta Osiyodagi istilosiga qadar bu yerda ko'p nodir kitoblar saqlangan ktubxonalar bo'lgan. II-IV asrlarda qadimgi Rimda muqovali kitoblar paydo bo'ldi. Ular dastavval papirus, so'ng pergamentga yozilgan. Bunday kitoblar og'ir va beso'naqay edi. VI asrdan boshlab kodeks shakli asosida

hozirgi ko‘rinishdagi kitoblar paydo bo‘lgan. Teriga ishlangan noyob kitoblardan biri Musxafiy Usmon Qurhonidir. Qurhoni Karimning bu nusxasi 644-656 yillarda xalifa Usmon tomonidan ko‘chirilgan.

Qog‘ozning kashf qilinishi kitob tarixida yangi davr ochdi. Ayrim mahlumotlarga qaraganda, 650 yillardayoq Samarqandda qog‘ozli kitoblar bo‘lgan. Qog‘oz kitobning ko‘payishiga va tarqalishiga yangi imkoniyatlar yaratdi. Kitob bezashga alohida ahamiyat berildi. Asta-sekin hattotlik, muqovasozlik kabi kasblar ajralib chiqdi. Ayniqsa, O‘rta Osiyoda o‘rta asrlarda xattotlik sanhati keng rivojlandi. Mashhur xattotlarning ko‘p avlodlari kitob tayyorlash usulini, materiallar, siyoh, xat ko‘chirish texnikasini takomillashtirib bordi.

X-XII asrlarda Movarounnahrda muayyan soha sifatida shakllangan kitob sanhati XIV-XV asrlarda yangi taraqqiyot bosqichiga ko‘tarildi. Har bir kitob qog‘ozdan tortib muqovasigacha, siyohidan to bo‘yoqlari-yu zarhaligacha mahlum mehyordagi modda, reja va qoida asosida tayyorlanar, hatto kitobdan xushbo‘y hid anqib turishi uchun bahzan siyohga gulob yoki anbar qo‘shilardi. XV-XVI asrlarda bir qancha istehdodli hattot, musavvir, lavvoh va sahhoflar (Abdurahmon Xorazmiy, Sultonali Mashhadiy, Sultonali Xandon, Mirali qil qalam va boshqalar) yetishdi. Hirot hattotlariga ustozlik qilgan Sultonali Mashhadiy Nizomiy, Hofiz Sahdiy, Navoiy, Xusayin Bayqaro va boshqalarning asarlarini ko‘chirib shuhrat qozondi. Sultonali tomonidan ko‘chirilgan 50 dan ziyod kitoblar bizning davrimizgacha yetib kelgan. Temuriy hukmdorlar devonxonalarida qoshida, xususan Samarqand, Hirotida maxsus saroy kutubxonalarida tashkil etilgan. Bunday kitobxonalar o‘rta asrning o‘ziga xos hunarmandchilik korxonasi bo‘lib, ularda qo‘lyozma kitoblarni to‘plash va saqlash bilan birga kitobsozlik bilan bog‘liq bo‘lgan bir qancha amaliy ishlar bajarildi. Masalan, XV asrning birinchi yarmida Hirotida Ulug‘bekning ukasi Boysunqur kutubxonasida 40 hattot va bir qancha naqqosh qo‘lyozma asarlardan nusxalar ko‘chirish va ularni bezash bilan band bo‘lgan. Har bir qo‘lyozma kitob bir nechta mutaxassis qo‘lidan o‘tar edi. 1425-1429 yillarda Jahfar Boysung‘uriy tomonidan Abulqosim Firdavsiyning mashhur “Shohnoma” asari ko‘chirilib, 20 ta turli mazmundagi rangdor miniatyuralar bilan bezatilgan. Turkistonda xattotlik yo‘li bilan kitob tayyorlash uzoq davom etdi. XV asrning 40 yillarida Germaniyada Iogann Gutenberg tomonidan kitob bosishning ixtiro qilinishi kitob taraqqiyotida yangi davr ochdi.

Turkistonda bosma usul bilan kitob chiqarish O‘rta Osiyo chor Rossiyasi tomonidan bosib olingandan keyin tarqaldi. 1868 yilda Toshketda Turkiston harbiy okrugi shtabining bosmaxonasi tashkil etildi, shu bosmaxonada nashr etilgan “Chu va Norin tizimlari etagidagi tog‘li o‘lka to‘g‘risida lavhalar” (rus tilida) kitobi Turkistondagi ilk bosma kitobdir. O‘zbek tilidagi birinchi bosma kitob Shohimardon Ibrohimovning 1871 yil Xivada bosilgan “Kalendar”idir.

Shundan keyin Turkistonning boshqa shaharlarida xususiy litografiyalar tashkil etildi [2.6-7].

Oktyabrgʻ toʻntarishidan soʻng sovet tuzumi davrida kitob borsish ishi birmuncha rivojlanib, ommabop kitoblar yaratish ishiga katta ahamiyat berildi. Lekin kitobga, boshqa ommaviy axborot vositalari kabi, sobiq KPSS va sovet hukumatining qudratli mafkuraviy quroli sifatida qaraldi.

Istiqloldan keyingi yillarda kitob mahsulotlari mavzu-mundarijasida keskin oʻzgarish boʻldi. Tarixiy, diniy, milliy qadriyatlarga taalluqli kitoblar nashriga alohida ahamiyat berildi. Quroni Karimning oʻzbek tilidagi tarjimai ikki bor nashr etildi. Xususan, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targʻib qilish boʻyicha komissiya tuzish toʻgʻrisida”2017 yil 12 yanvardagi F-4789-son farmoyishi va “Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targʻib qilish boʻyicha kompleks chora tadbirlar toʻgʻrisida”2017 yil 13 sentyabrdagi PQ-3271-son farmoyishi [3] respublikadagi kutubxonalar faoliyatini tashkiliy huquqiy jihatdan harakatlanishi uchun muhim asos boʻlib hizmat qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axunjanov E. Kutubxonashunoslik, arxivshunoslik, kitobshunoslik nazriyasi va tarixi.– Toshkent:, Tafakkur-bostoni- 2011 – B.17
2. Рўзиева Ф. Ўрта Осиёнинг қадимги кутубхоналари. – . – Т.:Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2004. – Б. 6-7.
3. Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича Комиссия тузиш тўғрисида.12.01.2017 Ф- 4789.<https://nrm.uz/contentf?doc =488722>

JALOLIDDIN MANGUBYERDINING HARBIY MAHORATI VA SAN'ATI

Yunusova Dilnoza

Toshkent amaliy fanlari universiteti oʻqituvchisi

Turonning buyuk sarkardalarini komil insonlar deb atasak ayni muddao boʻladi. Ularni Ollohning oʻzi jasorat va ilm-nuri siymolari sifatida yaratganki, ularga nisbatan “tugʻildi” soʻzini ishlatishimiz – ularni chuqur anglamaganimizdan dalolatdir. Shunday buyuk, jahon tarixida oʻzidan katta iz qoldirgan, Chingizxondan bosqinchiga raqib boʻla sarkarda Jaloliddin Manguberdidir.

Tarixiy manbalarda Jaloliddin Manguberding siyrati, tavsifi mardligi haqida talaygina maʼlumotlar bor. Jumladan oʻsha davrning asosiy manbasi boʻlgan Alouddin Atomalik Juvayniyning “Tarixi jahongushoy” asarida

“Jahonda biror kishi bundayin mardni ko‘rmagan, ilgarigi nomdorlar orasida bo‘lganini ham eshitmagan”, - degan yuqori bahosi bor.

Ibn al-Asirning “Komil at-tarix” asarida “Musulmon mamlakatlarning hukmdorlari orasidan Sulton Jaloliddindan boshqa hech birida mo‘g‘ullarga qarshi muqaddas urush qilishga qodirini ko‘rmasdim. Bunday istak ularning hech qaysisida yo‘q edi” degan haq gapni aytgan.¹

Shihobiddin Muhammad an-Nasaviyning “Sulton Jaloliddin Manguberdi hayoti tafsiloti” nomli asarida Sulton Jaloliddin Manguberding 1228 yil 25 avgustdagi Isfahon g‘alabasi tafsiloti haqida tarixchi uning dushmani bo‘lgan la‘nati mo‘g‘ul lashkarboshchisi Toynal Nuyon Jaloliddinning harbiy mahoratini kuzatar ekan, uning mardligiga tan berib, qahramonligini ulug‘lab, orqasidan qo‘lini bigiz qilib: “Sen qayerda bo‘lma, har qanday sharoitda ham qutulib keta olasan! Haqiqatan, sen o‘z davringning ulug‘ qahramonisan, tengdoshlaringning buyuk yulboshchisan, zamonasining haqiqiy bahodiri va o‘z tengqurlarining sarvari ekan!” – degan hayratli yuqori bahosini keyinchalik Sulton tomonga qochib o‘tgan totor amirlaridan biri aytib bergani haqidagi fikrini yozib qoldirgan².

Shuningdek, Shihobiddin Muhammad an-Nasaviy Buyuk foh Chingizxonning Jaloliddin Manguberdiga bergan bahosini ham yozib qoldirgan. Jumladan, Sind daryosi bo‘yidagi uch kunlik jang shunday ayovsiz bo‘lgandiki, boshqa janglarni uning oldida bolalar o‘yini deyish mumkin edi. Jangda Amin Malik va ko‘plab xorazmliklar shahid bo‘ladi. Mo‘g‘ullar orasida yarador bo‘lgan va o‘lganlar esa yanada ko‘proq edi. Mo‘g‘ullar Jaloliddinning daryo bo‘yiga boradigan yo‘lini to‘shga urindilar. Bu uni ayovsiz jang kilishga majbur qildi. Chingizxon Jaloliddinni tiriklay tutishni buyurdi. Mo‘g‘ullar uning atrofini o‘rab ola boshlaydilar. Biroq, Sulton bu xalqani yorib chiqadi va o‘zini oti bilan daryoga tashlaydi. Chingizxon va barcha mo‘g‘ullar hayrat barmog‘ini tishlar ekan, Chingizxon o‘g‘illariga yuzlanib: “Otaga berilgan munosib o‘g‘il shundoq bo‘lishi kerak! U shunday kirg‘inbarot jang maydonidan va daryo girdobidan qutulib himoya qirg‘og‘iga chiqa oldimi, bu dovyurak hali boshimizga ko‘p tahlikalar soladi, undan mislsiz qahramonliklar va tashvishlar kutish mumkin. Shunday bo‘lsada o‘ldirmang uni, u yashashga haqli!”

Arab tarixchisi Ibn Vosilning quyidagi fikri juda o‘rinli bo‘lib, “Jaloliddinning halokati mo‘g‘ullar tomonidan musulmonlarning halok qilinishiga sabab bo‘ldi. U mo‘g‘ullarga qarshi kurashda musulmon xalqining tayanchi bo‘lganligini yozar ekan, haqiqatdan ham ayrim Sharq hukmdorlari

¹ Ибн ал-Асир. Ал-Камил фи-тарих (Полный свод истории). Избранные отрывки пер. с араб. языка, примеч. и коммент. П.Г.Булгакова. Дополнения к пер., примеч., и коммент., введ. и указ. Ш.С.Камолиддинова. – Т.: Цюрих: АН РУз, 2005. – 595 с

² Шихаб-Дин Мухаммад ибн Ахмад ан Насави. Сират ас-султан Днгалал ад-Днн Манкбурня (Жизнеописание султана Джалал ад-Дина Манкбурни). Критич. текст, пер. с араб., предисл., коммент., примеч. и указ. З.М. Бунятова. - М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1996. —778 с.

mo'g'ullar bilan ittifoq bo'lib, Jaloliddinga qarshi birgalikda kurashib, o'zini ham mo'g'ul istilosiga tashlagani haqida tarix guvohlik qiladi" degan.³

1220 yil oxirida Jaloliddin safdoshi Temur Malik va 300 otlig bilan Gurganchni tashlab, Niso tarafiga yo'l oladi. Bu shahar yaqinida ularni kutib turgan 700 ta otlig mo'g'ullar bilan jangga kirib ularning deyarli hammasini qirib tashladi, bir necha kishigina qochib qutuldi. Niso shahri yaqinidagi jang - Jaloliddinning mo'g'ullar ustidan erishgan birinchi g'alabasi edi.

So'ng Jaloliddin lashkar to'plash maqsadda 1221 yil fevralida turli tomonlarga chopar yuborib, lashkar va aslaha to'plab G'azna tarafga yo'l oldi. Qandahor yaqinida otasining amakivachchasi Aminimalmulk 10 ming kishilik qo'shini bilan unga qo'shildi va Qandahor shahri himoyasi uchun mo'g'ullarga qarshi jangga kirdilar. Uch kun shiddatli jangdan so'ng mo'g'ullar yengilib, yakson qilindi va ikkinchi g'alabali jang bo'ldi.

G'azablangan Chingizxon G'aznaga ketayotgan Jaloliddinni ta'qib etishni buyurdi. 1221 yil boshida har birida 30 ming kishilik qo'shin bilan Sayfuddin Ig'roq boshchiligida xalaj qo'shinlari, Balx hokimi A'zam Malik, Muzaffar Malik boshchiligida afg'on ko'ngillilari, al-Hasan boshchiligida qarluq qo'shinlari kelib G'aznada Jaloliddinga qo'shildilar. Jaloliddinning qo'l ostida 60 ming askar, Aminimalmulkda 40 ming askar bor edi. Jaloliddin bu ulkan lashkarini G'aznadan olib chiqib, shu yili Valiyon qal'asini qamal etayotgan mo'g'ul lashkarboshilari Tekechuk va Mo'g'ulga hujum qildi. Uch kunlik shiddatli jangda mingdan ortiq mo'g'ul o'ldirildi. Qolganlari qochib, Panj daryosiga o'zini tashlab qochdilar. Bu uchinchi g'alabali jang edi.

Shu payt mohir sarkarda Shixi Qutuxu No'yon boshchiligidagi 45 minglik mo'g'ul lashkari yetib keldi. 1221 yil 4 mayda Pandjsher viloyati yaqinida (hozirgi Afg'oniston sharqi) Qobul daryosi bo'yidagi G'azna shahri yaqinidagi Parvon dashtida ikki kunlik shiddatli jangdan so'ng mo'g'ullar tor-mor keltirildi, bu g'alabalar ichida eng ajoyibi edi. Bunda Jaloliddinning qo'shini 60 – 70 mingga yetgan. Bu jang mo'g'ullarning "engilmasligi" afsonasini yo'qqa chiqargan⁴ to'rtinchi g'alabali jang edi.

Sharmandali mag'lubiyatidan so'ng Chingizxon Jaloliddinning jazosini berish maqsadida yaxshi tayyorgarlikdan o'tgan kuchli ilg'or qismni jo'natdi. Bu qism Gardiz yaqinida Jaloliddinga qo'qqisdan hujum qildi. Ammo Jaloliddin bu qo'shinni ham yengib, beshinchi g'alabani qo'lga kiritdi va yo'lida davom etdi.

2021 yil 25 noyabrda Chingizxon Sind (Hind) daryosi sohilida Jaloliddinga qarshi barcha kuchlarni yig'ib tashladi. Bu yerda tarixdagi eng shiddatli uch kunlik jang ro'y berdi. Chingizxon Xorazmshohga o'q uzmaslikni, uni tiriklayin tutib kelishni buyurdi. Mo'g'ullar buyruqqa bo'ysunib, o'ralganlar atrofidagi halqani qirg'oqqa qarab toraytirib bordilar. Jangning uchinchi kuni, Jaloliddin atrofidagi askarlarning talay qismi qirilib bo'lgan edi. Nihoyat, u asir tushishi

³ Тошев Н.И. "Тарихи Джаханкуша" Ала-ад-дина Джувайни- ценный источник по истории Центральной Азии XII-XIII вв. Автореф. дисс. канд. ист. наук. – Т.: 2004. – 22 с.

⁴ Zamonov A. O'rta asr tarixiy shaxslari hayotining ayrim noma'lum sahifalari. – Т.: Bayoz, 2019. – 19 b. (112 b.)

aniqligini anglagach, oilasi va haramini suvga cho'ktirishni buyurib, o'zi oti bilan birga suvga tashlab, narigi qirg'oqqa suzib o'tdi. Bu jang oltinchi mag'lubiyatli jang bo'ldi.

Jaloliddin bilan birga amirlar Qo'lbars Bahodur, Qabquh va Sa'diddin Ali boshchiligidagi 4 ming askar ham Sindning chap sohiliga o'tdi. 1221 yil dekabrda Shatra viloyati hokimi mingta otliq askari va besh ming piyodasi bilan Jaloliddinni hujum bilan qarshi oldi. Rajbutlar hukmdori o'ziga ortiq baho berib, Xorazmshohni yakkama-yakka jangga chorladi. Ikki hukmdor qilich, nayza, gurzi bilan jang qilishdi. Qizg'in jangdan so'ng qilich zarbidan Shatra hokimi yerga quladi. So'ng Xorazmshoh otini qamchilab, bir zarba bilan hind askarlarini parokanda qildi. Bu yettinchi g'alabali jang edi. Jaloliddinning bu g'alabasi Shimoli-g'arbiy Hindistondagi boshqa hokimlarga ham ta'sir qildi va ularning aksariyati Xorazmshohga bo'ysundi. Xorazmshoh Jaloliddin 1224 yil boshigacha Hindistonda turdi, to'rt yil davomida u Hindistonda mo'g'ullar bilan jang olib bordi va shu muddat davomida u yerda o'z nomi bilan kumush va mis tangalar zarb ettirdi, barcha mulklarda uning nomi bilan xutba o'qildi. Xorazmshoh yerlarining asosiy qismi g'arbda bo'lganligi uchun Jaloliddin Kermon orqali G'arbiy Eron va Ozarbayjonga o'tdi. Iroqi Ajam va Ozarbayjonga kelgandan so'ng Jaloliddin yana kuch to'play boshladi. Barcha yerlarning hokimlari unga tobe'lik izhor etdilar.

Sulton Jaloliddin xalifa an-Nosirning mo'g'ullar bilan sharmandalarcha yozishmalari va uning Xorazmshohlar davlatini yo'q qilish borasidagi maxfiy kirdikorlarini bilgach, 1225 yil boshida Bag'dodga yurish boshladi. U Basra yaqinidagi jangda sakkizinchi g'alabali jangdan so'ng butun Iroq ishg'ol qildi, Bag'dod atroflarida turdi, lekin xalifalik poytaxtiga kirmadi.

Jaloliddin Ozarbayjonga qaytib kelib, Tabrizni davlat poytaxti deb e'lon qildi. Shu yerdan turib, Misr, Suriya va Ko'niya saltanati bilan diplomatik munosabatlar o'rnatdi. Jaloliddin turkmanlardan iborat yangi qo'shin to'plab G'arbiy Eronga, Kavkazga yo'l oladi. 1225 yil 8 avgustda Sharqiy Armanistonning Dvin shahri yaqinida gruzin-armanlarni 60 ming qo'shinini G'arni qal'asi yaqinida tor-mor etib, Tiflisga qarab yuradi. 1226 yilda Gurjistonni to'liq egallab, o'z mulkiga qo'shib oldi. Bu to'qqizinchi g'alaba edi. Jaloliddin tinchlik sulhini tuzish va mo'g'ullarga qarshi ittifoqlikda kurashish taklifi bilan o'z elchilarini gruzin malikasi Rusuga murojaat etdi, ammo rad javobni oladi.

1227 yil Eronning Ray shahri yaqinida mo'g'ullar qo'shini tor-mor etiladi Bu o'ninchi g'alabali jang edi.⁵

1227 yili sentyabrda Isfahondan 30 chaqirim sharqdagi Sind qishlog'ida mo'g'ullarning lashkarboshi Taynal No'yon qo'shinini yengadi. Bu o'n birinchi g'alabali jang edi. Taynal no'yon Jaloliddinga "Zamonasining haqiqiy bahodiri va o'z tengqurlarining sarvari ekan", - degan yuqori bahoni bergan. Jaloliddin o'ziga

⁵ Buniyodov Z.M. Anushtegin – Xorazmshohlar davlati (1097-1231). – T.: G'afur G'ulom, 1998.

qarshi yuborilgan barcha mo'g'ul kuchlarini batamom tor-mor etishda davom etdi.

Jaloliddin musulmon sharq davlatlarini mo'g'ullarga qarshi birlashmasini tuzishga qilgan ko'p harakatlari zoye ketdi. Qo'shni musulmon davlatlari hukmdorlari Xorazmshohning bunday harakatlariga ishonchsizlik bilan qaradilar va ig'vo bilan biror to'qnashuv chiqarishga intildilar.

Kavkaz ortida Jaloliddin birdaniga ikki frontda jang olib bordi:

- G'arbiy Eronda – mo'g'ullarga qarshi;
- Kavkaz ortida arman va gruzinlarga qarshi.

1228 yili arman podshosi Getum I, Misr sultoni Ashraf, Rum sultoni Alouddin ittifoqlik Jaloliddinga qarshi jang boshlaydi. Natijada Jaloliddin Manguberdi qo'shini ushbu hujumga bardosh berolmay mag'lubiyatga uchradi. Bu o'n ikkinchi mag'lubiyatli jang edi.

1230 yil 7 avgustda Arzinjon yaqinidagi Yassi Chaman tekisligida Alouddin Qayqubod I va Xorazmshoh o'rtasida ilk to'qnashuv bo'lib o'tdi. 700 otliq bilan dushmanning 3000 kishilik saralangan suvoriylariga qarshi borgan Jaloliddin g'olib bo'ldi, raqibini yakson qildi. Biroq Xorazmshoh g'alabadan to'liq foydalana olmadi: mag'lublarni ta'qib etib o'tirmadi. Vaziyatdan foydalanib, o'zini o'nglab olgan ittifoqdoshlar 1230 yil 10 avgustda jang boshlab, Manguberdingin lashkari mag'lub etib, lashkarni tarqatib yuborishga erishdilar. Jaloliddin askarlaridan ajrab, Hilot tomonga ot soladi. 1230 yil 10 avgustda Arzinjon yaqinidagi jangda mag'lubiyatga uchradi. Bu o'n uchinchi mag'lubiyatli jang edi.

1231 yilda mo'g'ullar Mesopotamiya va Kichik Osiyo hukmdorlari ittifoqligida Ozarbayjonga, Jaloliddin qarorgohiga bostirib kirib bu yerdagi oz sonli qo'shinni tor-mor keltiradilar. Bu o'n to'rtinchi mag'lubiyatli jang edi. Jaloliddin qo'shiniga yakuniy zarbani Charmag'on boshchiligidagi mo'g'ullarning Ugedey lashkari yetkazadi. Jaloliddin og'ir jarohatlanadi, so'ngra u Qurdiston tog'lariga yashirinishga harakat qiladi va o'sha yerda fojeali o'ldiriladi.⁶

Xorazmshoh Jaloliddin davlati Eron, Ozarbayjon, qisman Sharqiy Anatoliya, Shirvon va Gurjistonda 1231 yil o'rtasiga qadar hukm surdi.

Xulosa sifatida Jaloliddin Manguberdingin sarkardalik qobiliyatini juda erta namoyon qilgan va harbiy sarkardalik dahosi quyidagilarda namoyon bo'ldi:

- mard, jasur jangchi, qobiliyatli lashkarboshi bo'lgan;
- sherdek na'ra tortib, barcha janglarda karnay - surnay sadolari ostida bayroq xilpiratib jangga kirgan;
- o'ljaga tashlangan sherdek shiddat bilan jangga kirar edi;
- mo'g'ullar Jaloliddinga "arra, bolta" deb nom bergan edilarki, u ikki qo'lida boltadan epchillik bilan foydalanib dushmanni oson qirib tashlar edi;

⁶ Тимохин Д.М. (1986). Соперник Чингиз-хана хорезмшах Джалал ад-Дин Манкбурны, личность и эпоха / Д.М.Тимохин; Российская акад. наук, Ин-т востоковедения, Отд. истории Востока. - Москва: МБА, 2013. - 267 с.

- arqon orqali dushmanni oson ilintirar, bu mashqlarni barcha askarlari ham yaxshi egallagan edi;
- dushmanning nomdor, kuchli polvonlari bilan yakkama-yakka jang qilib, oson va tez g'alabaga erisha olardi;
- tahlikali vaziyat tug'ilgan hollarda qo'qqisdan shiddat bilan dushman ustiga bostirib borishda shijoatli bo'lgan;
- dushmanga kutilmagan paytda yashin tezligida zarba bergan;
- dushman ittifoqchilari bilan qo'shib ulgurmasdan oldin, ularni alohida tor-mor keltirgan;
- o'z jangchilarini moddiy va ma'naviy ruhlantira olardi;
- og'ir, eng murakkab sharoitlarda ham qat'iy tura oluvchi, eng qiyin sinovlardan ham sira qo'rqmaydigan betakror fazilat egasi bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Buniyodov Z.M. Anushtegin – Xorazmshohlar davlati (1097-1231). – T.: G'afur G'ulom, 1998.
2. Ибн ал-Асир. Ал-Камил фи-тарих (Полный свод истории). Избранные отрывки пер. с араб. языка, примеч. и коммент. П.Г.Булгакова. Дополнения к пер., примеч., и коммент., введ. и укз. Ш.С.Камолиддинова. – Т.: Цюрих: АН РУз, 2005. – 595 с
3. Тошев Н.И. “Тарихи Джаханкуша” Ала-ад-дина Джувайни ценный источник по истории Центральной Азии XII-XIII вв. Автореф. дисс. канд. ист. наук. – Т.: 2004. – 22 с.
4. Тимохин Д.М. (1986). Соперник Чингизхана хорезмшах Джалал ад-Дин Манкбурны, личность и эпоха / Д.М.Тимохин; Российская акад. наук, Ин-т востоковедения, Отд. истории Востока. - Москва: МБА, 2013. - 267 с.
5. Шихаб-Дин Мухаммад ибн Ахмад ан Насави. Сират ас-султан Днгалал ад-Дин Манкбурня (Жизнеописание султана Джалал ад-Дина Манкбурни). Критич. текст, пер. с араб., предисл., коммент., примеч. и указ. З.М. Буниятова. - М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1996. —778 с.

**QO'QON ADABIY MUHITINING KITOB BOSISH VA KITOBAT
SAN'ATI RIVOJIGA TA'SIRI**

Boboxo'jaeva Nafisa Ibrohimovna

Namangan davlat universiteti 2-bosqich magistranti.

Arab istilosidan keyingi Turon xalqlari ijtimoiy-madaniy hayoti mazmunining sifat o'zgarishi tufayli qog'ozga ehtiyoj kuchayib ketdi. Qog'oz ishlab chiqarish Samarqanddan Turonzaminning boshqa shaharlariga yoyila boshladi. Qog'oz ustaxonalari birinchi galda madaniy hayot qaynagan shaharlarda paydo bo'la boshladi. IX-XII asrlar orasida qog'oz ustaxonalari Balx, Marv, Termiz, Gurganj, Xiva, Toshkent kabi shaharlarda paydo bo'ldi. Turli vaqtda bu ish shu shaharlarda turli darajalarga yetdi. Goh yuksaldi, goh

so'ndi, lekin qog'oz tayyorlash an'anasi saqlanib keldi. Masalan, Buxoroda qog'oz ustaxonasi 1252 yilda paydo bo'ldi. Hirotda qog'oz ishlab chiqarish XV asrda yuksak darajada edi. X asrning boshlarida Qo'qonda dastlabki qog'oz ustaxonalari paydo bo'lgan. Ularni Samarqanddan Farg'ona vodiysiga feodal nizolar, xalqni azob-uqubatlarga solgan bitmas-tuganmas jabr-zulm, bosqinlar tufayli qochib kelib joylashgan hunarmandlar tashkil qilishgan edi. XVIII asr oxirida Samarqand va Buxoroda qog'oz ishlab chiqarish tushkunlikka uchragach, Turonzaminda uning markazi Qo'qon bo'lib qoldi. XIX asr davomida va XX asrning boshlarida Qo'qon Turkiston o'lkasining hamma joylariga qog'oz yetkazib berar, Qo'qon qog'ozi chet ellarga ham chaqirilar edi. Bu haqda A.A.Semyonov bunday deb yozadi: "Samarqand va Buxoro singari qadimgi markazlarda qog'oz ishlab chiqarish mutlaqo to'xtab qolganidan so'ng Xitoydan Orol dengizigacha sobiq rus Turkistonning barcha markazlarini qog'oz bilan ta'minlashda Qo'qon yakka hokimlik qila boshladi. (Qo'qon qog'ozi Qashqarga, hatto Shimoliy Afg'onistonga ham olib chiqilgan)".

Qo'qon shaxrida O'rta Osiyoning boshqa yirik shaharlari singari qog'oz ishlab chiqarishning rivojlanishiga sabab Qo'qonda adabiy muhit va ilm-fannining rivojlanganligi edi deyish mumkin. Qo'qon xonligining ayrim hukmdorlari qo'lyozma kitoblarga, umuman kutubxonalarga katta qiziqish bilan qarar, shoir va adiblarga homiylik qilar edi. Chunonchi, Muhammad Umarxonning o'zi shoir va adabiyotni nihoyatda qadrlar, she'rlarini Amiriy taxallusi bilan bitardi. Uning hukmronlik davrida (1809-1822) Farg'onada bir guruh iste'dodli shoirlar davrasi vujudga keldi, ular orasida xonning xotini Nodirabegim ham bor edi. Taxminan 1822-yilda Yusuf Tun qator va xattot Yusuf Muhammad tomonidan 18 shoir asarlari to'plami tuzib chiqiladi. Bu to'plam Qo'qondagi shoirlar asarlari antologiyasi bo'lib, keyinchalik ozroq nusxada toshbosmada chop etiladi [1.162].

Xonlikning so'nggi hukmdori Xudoyorxon davrida saroy kutubxonasiga xususiy shaxslardan xarid qilingan ko'pgina qo'lyozma kitoblar qo'shildi. Ayniqsa, Shahrizabz mullasi Muhammad Rahimdan tarix bo'yicha ko'pgina sharq qo'lyozmalari olindi. Muhammad Rahimning o'zi eski qo'lyozma kitoblarni to'plashga ishqiboz bo'lib, yigirma yetti yil mobaynida Hindiston, Afg'oniston va boshqa mamlakatlar bo'ylab sayohat qilar ekan, u yerlarda asosan qimmatli qo'lyozmalarni topish va qo'lga kiritish g'amida bo'ldi.

Qo'qon xoni saroyidagi kutubxonadan 103 ta qo'lyozma olingan bo'lib, ular asosan arab tilidagi diniy kitoblar (Qur'on nusxalari, payg'ambarlar, avliyolarning hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan kitoblar, musulmonlar rivoyatlari, to'plamlari va shu kabilar) edi. Kitoblar orasida falsafa, mantiq, grammatika va notiqlik san'atiga, tibbi- yotga doir qo'lyozmalar (masalan, «Bahr al-javohir» yoki Otabib Xorzaning «Marvarid dengizi»), 15 nomdan ortiq fors tilidagi asarlar, musulmon qonunchiligi, tarixiy mazmundagi «Tuhfat ul-xoniy» (Muhammad Rahimxon hukmronligi tarixi), Jigan Lodining «Tarixi Jahongiri», Shohruh davridan tortib Xudoyorxon davrigacha bo'lgan Farg'ona hamda Qo'qon tarixi va boshqalarga doir kitoblar bo'lgan.

Qo‘qon xoni Umarxon davridagi mamlakatning har tomonlama yuksalishi, ayniqsa, kitobat san‘atida ham ko‘zga tashlanadi. Xon saroyida xattotlar tomonidan turli xil mavzudagi kitoblar nafis bezaklar bilan ko‘chirilib, ularning chet el hukmdorlariga sovg‘a tariqasida yuborish an‘anasi shakllanib borgan. Misol uchun, Umarxonning Usmonli davlatiga Hoji Mir Qurbon boshchiligidagi ilk elchilik missiyasida turli qimmatbaho sovg‘alar qatori uning turkiy tildagi she‘rlar jamlangan “Muhabbatnoma” asari ham bo‘lgan. Ushbu antologiya Umarxonning topshirig‘i bilan 1818-1819 yillarda sulton Mahmudga taqdim etish uchun tuzilganligi qayd etiladi. Shuningdek, 1813 yilda xattot Muhammad Latif tomonidan Alisher Navoiyning “Chor devon”i ham ko‘chirilgan, u g‘oyatda xushxat, jadvallari ziynatli, zarhal lavhali bo‘lgan. Amir Umarxondan keyin taxtga kelgan Muhammad Alixon davrida ham kitobat san‘ati, xattotlik va saroyda kitoblarni ko‘plab nusxalarda ko‘chirish va tarqatish ishlari davom ettirilgan. Muhammad Alixonning o‘zi ham mohir xattot bo‘lganligi ma‘lum. Muhammad Alixon onasi Nodirabegimning maslahati asosida 1838 yilda Muhammad Siddiq Tunqotar zimmasiga Alisher Navoiy “Chor devon” dan 300 nusxa kuchirtirish vazifasini yuklaydi. Olti oy ichida “Chor devon” dan 300 nusxa tayyorlanib, lavvoh va musavvirlar tomonidan kitob holiga keltiriladi. Shuningdek, Muhammad Alixon topshirig‘i bilan xattot Mirzo Sharif Dabir 1836 yilda Fuzuliyning devonini nastahliq xatida, 1837 yilda esa saylangan g‘azallarini alohida go‘zal xat bilan ko‘chirgan [2.5-12]. Muhammad Alixon davrida kitobat va xattotlik ishlariga bunday katta e‘tibor qaratilishida uning onasi-shoira Nodirabegimning hissasi bor, albatta.

Yuqorida takidlanganidek, Qo‘qon xonligida ilm-fanni rivoji va xonlarning o‘zi ilm-ma‘rifatga homiylik qilganliklari sababli xonlikda kitob bosish san‘ati ham rivoj topdi. Xronologik jihatdan Farg‘ona vodiysida milliy kitoblar bosib chiqargan birinchi toshbosma matbaa ustaxonasi Marg‘ilon shahrida 1884 yilda Muhammad Azim hoji Marg‘iloniy tomonidan ochilgan edi. Muhammad Azim savodxon shaharliklar, o‘rtahol odamlar ichidan yetishib chiqqan, o‘z davri va o‘z davrasiga nisbatan progressiv qarashlarga ega bo‘gan bir inson bo‘lgan. O‘zbek yozuvchisi va o‘ttizinchi yil nashriyot xodimi bo‘lmish Husayn Shamsning O‘zbekiston Davlat nashriyoti tomonidan 1936 yilda chop etilgan “Matbaachilik ham uning qisqacha tarixi” kitobi noshir Muhammad Azim tilga olib o‘tilgan birdan-bir manba bo‘lib qolmoqda. Muallif shunday yozadi: Haj safaridan qayta turib marg‘ilonlik Muhammad Azim hoji Hindistonda to‘xtaydi va litografiya ustaxonalaridan birida bosma kitob matbaachiligi san‘atini o‘rganib oladi. 1867 yilda Bombay shahrida litografiya uchun jihozlar sotib oladi. Turkistonga qaytib keladi va toshbosma dastgohlarini Qo‘qon shahrida o‘rnatadi, bu yerda u hukumatning ruxsatisiz o‘g‘illari bilan birga maxfiy ravishda ishlaydi. Bir qancha vaqt o‘tganidan keyin litografiya butunlay yonib ketadi. Shaharning rus ma‘muriyatiga litografiya mavjudligi ma‘lum bo‘lib qoladi, uning qolgan barcha asbob-uskunalari musodara qilinadi. Muhammad

Azimning faoliyati shu taxlit poyoniga etadi. Husayn Shams o‘zi bu ma’lumotlarni olgan manbani ko‘rsatmagan. Muallif Azim hoji toshbosma ustaxonasida chop etilgan kitoblar to‘g‘risida ham eslatib o‘tmaydi [3.163].

Qo‘qon adabiyot muzeyi xodimi, filologiva fanlari nomzodi Ahmadjon Madaminov tomonidan 1980 yillar boshlarida o‘tkazilgan ilmiy izlanishlar Azim hoji Marg‘iloniy toshbosma matbaasi ish boshlagan aniq bir sanani tayinlash. uning faoliyati xronologiyasini aniqlashga imkon berdi. Uning Muhammad Azim hoji Marg‘iloniy tomonidan chop etilgan unutilgan va muqaddam noma’lum kitoblari topishi va sotib olishi o‘zbek eski bosma kitoblari silsilasida mavjud bo‘lgan uzilishlarni ma’lum darajada to‘ldirdi.

G‘ofur G‘ulom nomidagi Farg‘ona viloyat Adabiyot muzeyida raqam ostida saqlangan va noshirning o‘zi tomonidan ko‘chirilgan “Devoni Hofiz” Azim hoji toshbosma nashri titul varag‘ining orqa tarafida keltirilgan annotatsiyadan u 1860 yil boshida haj safariga jo‘nab ketgani ma’lum bo‘ladi. Qaytib kelayotganida ma’lum vaqt Bombay shahrida to‘xtaydi. Bu yerda u “Muzaffariy” toshbosmaa matbaasida u bosma kitob matbaachiligi mahoratini o‘rganadi. 1884 yilda u litografiya uchun jihozlar to‘liq komplekti bilan birga vatanga qaytib keladi va ularni Marg‘ilon shahrida o‘rnatadi. Husayn Shams har ehtimolga qarshi bu tafsilotining hammasini ham bilmagan va Azim Hojining toshbosma matbaachilik faoliyati 1887 yilda Qo‘qon shahrida boshlangan deb hisoblagan. Shundav qilib, Azim Hoji o‘zi yozgan keltirilgan manba, shuningdek, uning mufassil annotatsiyalari bo‘lgan boshqa nashrlari Husayn Shams tomonidan ilgari surilgan versiyani barbod qiladi. Bu narsa tarix fanida barqaror tus olgan Farg‘ona vodiysida bosma kitob matbaachiligi faqatgina XX asr boshlarida vujudga kelgan edi: degan nuqtai nazarni ham rad etadi [4.164].

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, Qo‘qonda adabiy muhitning yuqori darajada shakllanganli xonlikdagi kitobat san‘atining rivojiga ham katta turtki bo‘lib hizmat qildi. Xonlik kutubxonalari rus bosqini oqibatida talon-taroj qilingan bo‘lsada, xonlikdagi kitobat san‘ati namunalari mahalliy xalq qo‘lida qolganligi yuqoridagi fikrlarni isbotlaydi. Umuman olganda Qo‘qon xonligidagi adabiy muhit xonlikning madaniy taraqqiyotida muhim rol o‘ynadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Эркин Ахунжанов. Кутубхонашунослик, архившунослик, китобшунослик назрияси ва тарихи . “Тафаккур-бостони” Тошкент. 2011.Б –162
2. О. Ф. Қосимова. Ўзбекистонда кутубхоначилик иши тарихи. Ўқув қўлланма. Тошкент, «Ўқитувчи» нашриёти, 1981, 5-12-бетлар.
3. Эркин Ахунжанов. Кутубхонашунослик, архившунослик, китобшунослик назрияси ва тарихи . “Тафаккур-бостони” Тошкент. 2011.Б –163
4. Эркин Ахунжанов. Кутубхонашунослик, архившунослик, китобшунослик назрияси ва тарихи . “Тафаккур-бостони” Тошкент. 2011.Б –164

**O‘ZBEKISTONDA MUZEYLARNING VUJUDGA KELISH
JARAYONLARI, ULARNING FAOLIYATIDA ROSSIYA IMPERIYASI
VA SOVET HOKIMIYATINING TA’SIRI**

Elmuratova Shoxista Ablakulovna

“Toshkent Irrigatsiya va Qishloq Xo‘jaligini Mexenizatsiyalash Muxandislari Instituti”

Milliy tadqiqot universiteti “Gumanitar fanlar” kafedrasida doktoranti

E-mail:sh.elmuratova@tiiame.uz

Barchamizga ma‘lumki O‘zbekiston mintaqasi qadimgi sivilizatsiyalar markazlaridan biri bo‘lib kelgan. Afsuski, yurtimizdagi madaniy yodgorlikning aksariyati, ayniqsa O‘rta asrlar tarixiga oid noyob buyumlar e‘tiborsizlik va bosqinchiliklar natijasida xorijga chiqib ketgan.

Peterburgdagi Osiyo muzeyining direktori, sharqshunos olim X.D.Fren 1834 yil O‘rta Osiyodan izlab topilishi mumkin bo‘lgan Sharq mualliflariga mansub “Yuz asarning xronologik ro‘yxati”ni tuzib chiqadi. Orenburg bojxonasiga savdogarlarni jo‘natish va ko‘rsatilgan qo‘lyozmalarni Peterburgga yuborish haqida farmoyish berildi, bu vazifa buyurganidan ham a‘lo darajada bajarilib, Yaqin va O‘rta Sharq xalqlari tarixi geografiyasiga doir qimmatli qo‘lyozmalar Peterburgga oqib kela boshlaydi. Bu O‘rta Osiyo moddiy va ma‘naviy yodgorliklarining olib kelinishining birinchi bosqichi edi. Shu davrdayoq Yevropa davlatlari va Rossiyaning saroy kutubxonalarida Turkiston yodgorliklari paydo bo‘la boshlaydi. 1853 yili rus qo‘shinlari tomonidan Oq masjid qal‘asining qo‘lga kiritilishi paytida moddiy va ma‘naviy xazinalarimiz rus qo‘shini tomonidan vaxshiyarlarcha talanadi [1. 18].

Rossiya imperiyasi hali O‘rta Osiyoni bosib olmasdan oldin bu o‘lkaning barcha qimmatbaho narsalarini qo‘lga kiritishning strategik rejasi, boyliklarni talash va olib ketish rejasi mavjud bo‘lgan. Xivaga yurishda Kaufmanga hamrohlik qilgan sharqshunos A.L.Kun sharq qo‘lyozmalari va hujjatlaridan iborat nihoyatda noyob kolleksiya (sharq qo‘lyozmalaridan iborat 300 kitob, shulardan 129 tasi 140 jilddan iborat tarixiy asarlar, 20 muallifning 30 jildlik asrlari, huquqshunoslik va ilohiyot masalalari bo‘yicha 50 jilddan iborat 40 asar, 18 nusxa “Qur‘on” va 50 ta darslik) to‘plagan hamda uni 1873 yili imperator xalq kutubxonasiga topshirgan. A.L.Kun va uning guruhi Xivadan tanga zarb qilishga mo‘ljallangan 200 nusxa shtampni, muhrlar bog‘lamini, xon taxtini, 172 nusxa jo‘chi tangalarini, Qo‘ng‘irot sulolasidan bo‘lgan Xiva xonlarining 3 nusxa tangasi va bir qator etnografik ashyolarini, xususan ayollar va bolalar kiyimlari, ko‘plab tilla va kumush bezaklarini olib ketgan [2. 24].

Rossiya tomonidan 1869 yildan boshlab rejali o‘lja yig‘ish choralari ishlab chiqilishi natijasida Turkiston shaharlari va xonliklardan qo‘lyozmalar, hujjatlar, tanga, muhr, amaliy san‘at namunalari, osori-atiqalar, mahalliy hunarmandlarning ijod maxsulotlari, gilamlar, mis o‘ymakorligi buyumlari, nodir

egar-jabduqlar, zargarlik buyumlari, ayniqsa, soplari dur, gavxar toshlari bilan bezatilgan qimmatbaho metallardan yasalgan qilich, xanjar, pichoqlar va boshqa buyumlar Peterburgdagi muzey xamda kutubxonalarga jo'natildi. 1870 yili Buxoro amiri fuqarolari qo'zg'olonini bostirish bahonasidagi harbiy yurishda Shahrisabz va Kitob beklariga qarashli joylardan 97 jild qadimiy qo'lyozmalar aholidan tortib olindi. 1875-1876 yili Qo'qonga yurish natijasida ham xonlik tugatilib, xonlik xazinasi, undagi qo'lyozmalar qimmatli mis, tilla, kumush buyumlar, qurol aslaxalar Peterburgga jo'natildi. Qo'qondan olingan misgarlik, zargarlik buyumlari shu vaqtgacha yirik muzeylar – Ermitaj, Britaniya muzeyi va boshqa muzeylarning ko'rgazmalarida ko'rsatilmoqda. Undan tashqari Xiva xoni saroyidan olingan qimmatli o'ljalari Peterburg va Moskva muzeylariga Ermitaj, Sarskoselskiy arsenal, Moskva politexnika muzeyi, etnografiya muzeyi va boshqa joylarga jo'natiladi [3].

“Turkiston xalq kutubxonasi va muzeyi hisobotlari”ga ko'ra, 1908 yilda Turkiston xalq kutubxonasi inventariga 1,100 tomndan iborat 910 xil nomdagi kitoblar kiritilgan. Fondida 22,160 ta rus va yevropa, 500 ta arab, fors, va turkiy tillardagi adabiyotlar saqlangan. Shuningdek, 1908 yilda Turkiston xalq muzeyiga tashrif buyurganlar soni 10,010 kishini tashkil etib, ularning 6,739 ta yevropa millati, 3,271 tasi mahalliy millat vakillaridan iborat bo'lgan [4. 186].

Turkistonda tashkil etilgan dastlabki muzey ekspozitsiyalarining asosiy vazifasi Rossiya imperiyasining O'rta Osiyoni bosib olishidagi tarixiy g'alabalarni ulug'lash, mazkur g'alabalarda rus harbiylari ko'rsatgan jangovar jasoratlarni xalqqa ko'rsatish bo'lgan. Shuning uchun ham dastlabki muzeylarda ko'plab rus harbiy-ofitserlarining portretlari ko'rsatilar edi. Umuman olganda rus mustamlaka ma'muriyati muzey ekspozitsiyalardan, hukumron metropoliya g'oyalarini targ'ib qilish uchun foydalanar edi. Shunday bo'lsada, dastlabki muzeylarning tashkil etilishi Turkiston o'lkasida madaniyatning rivojiga ma'lum ma'noda ta'sir o'tkazgan.

Turkistonda Rossiya imperiyasi tomonidan tashkil etilgan muzeylarning asosiy maqsadi o'lkaning moddiy va ma'naviy yodgorliklarini o'rganish, ulardan Rossiya manfaati yo'lida foydalanish bo'lgan. Sobiq sovet hokimiyati esa muzeylardan yangi tuzumni targ'ib etishda va kommunistik g'oyalarni xalqqa singdirishda foydalangan.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, Turkistonda muzeylar ishiga oid keng miqyosli islohotlar sovet hokimiyati yillarida amalga oshirilgan. 1917 yilgi bolsheviklarning davlat to'ntarishidan so'ng xonlarning saroy kolleksiyasi va muzeylar milliylashtirildi hamda davlat mulki deb e'lon qilindi. Badiiy va tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan ashyo-buyumlarni aniqlash, ularni ro'yxatga olish, muhofaza qilish uchun badiiy-tarixiy komissiyalar tuzilib, mutaxassislarning fikricha, bu tashkilot madaniy merosni saqlab qolishda muhim rol o'ynadi [5. 27].

Afsuski, milliy boyliklarning ko'p qismi sobiq sovet davrida ham chetga chiqib ketgan. Ilmiy ekspeditsiyalar uyushtirilishi jarayonida ham oddiy xalqdan meros bo'lib saqlanib kelinayotgan ashyolar sotib olinish jarayoni tufayli o'z

vatanidan yiroqlashib ketgan. Milliy madaniy boyliklarni olib chiqib ketish sabablarini quyidagicha izohlash mumkin:

1. Arxeologiya, etnografiya va boshqa sohalar bo'yicha ilmiy ekspeditsiyalar o'tkazish maqsadida turli osori atiqalar yig'ib olingan.

2. To'plangan osori atiqalardan turli ko'rgazmalar uyushtirilib, yuqori tabaqa vakillari, yoxud mehmonlar ularni sotib olishi mumkin bo'lgan.

3. Xonliklarning tarqoqligi tufayli, ma'naviy-madaniy boylikka e'tibor sust ravishda bo'lgan.

4. Sovet davrida Markazdan kelgan mehmonlarga milliy boyliklar taqdim etilgan hamda katta miqdordagi pulga sotib yuborilgan [2. 24].

XX asr birinchi choragidan boshlab O'zbekistonda muzey turlari va yo'nalishlarining soni ortib bordi. Muzeylar ishini takomillashtirish asnosida yurtimizda ham turli yo'nalishdagi yangi muzeylar vujudga keldi. Sovet davrida muzeylarning rivojlanishida "Turkkomstaris"ning o'rni yuqori bo'lib, bu tashkilot muzeylarning markazlashgan tizimini yaratgan edi. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad esa muzeylarni nazoratda ushlab, mafkuraviy targ'ibotlarni amalga oshirish bo'lgan.

Mustaqillik tufayli O'zbekistondagi mavjud muzeylar tariximizni, milliy qadriyatlar va tuyg'ularimizni qayta tiklash, yosh avlodni buyuk an'analarning davomchilari sifatida tarbiyalash, demokratik tamoyillarni targ'ib qilishga moslashtirilishi natijasida muzeylarning faoliyati yangi ruhga kira boshladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Жўраев З.М. Музейшунослик. Ўқув-услугий мажмуа. – Т.: Турон-Иқбол. 2013. –Б. 18.
2. Курбонова Д. Хориж музейларида сақланаётган темурийлар даврига оид тарихий ва маданий ёдгорликлар, 17.00.07 - "Музейшунослик; тарихий - маданий объектларни консервация қилиш, таъмирлаш ва сақлаш" ихтисослиги бўйича тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. ЎзМУ, Тошкент-2016. – Б. 24.
3. М.В.Губарёва., Н.А. Ионина. 100 великих галерей и музеев.- М.: Вече, 2005.; Лысикова О.В. Музеи Мира.- М.: Флинта, 2004.; Уроков Д.Ж. Туркистонда Россия империяси маъмуриятининг расмий ҳисоботлари-тарихий манба сифатида. (XIX аср охири XX аср бошлари): тарих фан.ном...дисс.автореф.-Т., 2006.; Курбонова Д. Дунё музейларидаги меросимиз, монография. –Тошкент: "Lesson Press", 2017.; Ахунова М.А., Луний Б.В. История исторической науки в Узбекистане. Краткий очерк. – Ташкент, 1970.; Мустафаева Н. Мустамлака ва совет даври тарихшунослигида Ўзбекистоннинг XX аср маданияти, 07.00.07 – "Тарихшунослик, манбашунослик ва тарихий тадқиқот усуллари (тарих фанлари)" ихтисослиги бўйича докторлик диссертацияси. ЎзРФА Тарих институти, Тошкент-2016.
4. Отчет Туркестанской публичной библиотеки и музея за 1908 год// Туркестанский сборник. Т. 501. – Ташкент, 1909. – С. 186.
5. Курязова Д. Ўзбекистонда музей иши тарихи (олий ўқув юртлари учун ўқув-услугий қўлланма), – Тошкент: Ўзбекистон бадиий академияси, 2010. –Б. 27.

КАРА-КУЛЬ – ГОРОД ЭНЕРГЕТИКОВ И ГРАДОСТРОИТЕЛЕЙ

Жумашова Гүлзада Султановна

*кандидат исторических наук, доцент,
Ошский государственный университет, г.Ош, Кыргызская Республика,
gjumasheva@oshsu.kg; jumasha83@mail.ru*

*кандидат исторических наук, доцент,
Ошский государственный университет, г.Ош, Кыргызская Республика,
sabyrkyl@mail.ru*

Город Каракуль расположен в горной местности Жалалабатской области вдоль дороги Ош-Бишкек в 175км от областного центра. Площадь города составляет 1700 га, общая площадь с поселком Кетмен-Тюбе и с.Жазы-Кечуу – 42 079га. По территории города протекают 3 реки: Кара-Суу, Каинды, Кара-Кол, истоки которых берут свое начало с ледников высоких красивых горных вершин и вливаются в реку Нарын. Рельеф города сильно пересечен: Восточная и Южные части города находятся на возвышении. Северная часть (пойма) низменная. С севера и Юга территория города окаймлена высокими горами.

Город Каракуль был образован 16.06.1962 года, как поселок гидростроителей крупнейшего в Средней Азии гидроузла Токтогульской ГЭС, мощностью 1,2млн.кВт/час и водохранилища емкостью 19,5млрд.м³ [1,5]. Большое значение для развёртывания строительства имело создание для рабочих и служащих нормальных жилищных и культурно-бытовых условий. Местность, отведенная для поселка, находилась далеко от населенных пунктов. Поэтому первое время для размещения людей, прибывающих на стройку, прямо на каменистом берегу Нарына ставились палатки. В палатках находились пищеблок, медпункт, красный уголок и т. д.

Город Кара-Куль географически расположен в горной местности и является городом гидростроителей и энергетиков. Он был образован в 1962 году, как поселок гидростроителей крупнейшего в Средней Азии гидроузла Токтогульской ГЭС. Название города Кара-Куль в переводе означает «Черное озеро» («Кара» — чёрное, «Куль» — озеро). Город расположен на террасах в ущелье, в окружении гор. В городе есть три искусственных озера «Пионерское», «Комсомольское» и «Карьер».

В переводе с кыргызского «Кара» — чёрное, «Куль» — озеро, «Чёрное озеро». Город Каракуль был образован 16.06.1962 года, как поселок гидростроителей крупнейшего в Средней Азии гидроузла Токтогульской ГЭС, мощностью 1,2млн.кВт/час и водохранилища емкостью 19,5млрд.м³ . Указом Президиума Верховного Совета Кыргызской ССР от 07.01.1977года поселокбыл преобразован в город Каракуль областного подчинения[3,89].

Рабочий поселок решено было расположить на левом берегу Нарына, в 8—10 км от створа, в долине небольшой речки Кара-Су. Это была болотистая местность, заросшая густым камышом, и только на пригорке имелись остатки разрушенных глинобитных стен. Старики окресных сёл рассказывают, что ещё до революции здесь, был небольшой разбросанный кыштак, жители которого наряду со скотоводством занимались земледелием, выращивая рис. Когда они перекочевали, это место опустело, в зарослях камыша развелось много дичи, и диких зверей.

В мае 1962 г. сюда приехали бригады плотников М. Садыкова и З. Кутлубаева и бульдозеристы. Они засыпали болото горной массой, превратив его в твердый грунт, распланировали участки, поставили палатки. 16 июня этого же года были заложены фундаменты первых жилых домов, положивших начало посёлку гидростроителей [5,26].

В 1962 году 28-мая Приказом Министерства энергетики СССР был образован УС “Нарынгидроэнергострой” были построены 7 гидроэлектростанций: Уч-Курганская, Ат-Башинская, Токтогульская, Курп-Сайская, Таш-Кумырская, Шамалды-Сайская, Камбар-Атинская ГЭС. Гидростроители УС “Нарынгидроэнергострой” приняли участие в строительстве всех гидроэлектростанций на территории СССР и 22-стран дальнего зарубежья.

В первое время в целях обеспечения жильём основной массы рабочих за короткий срок до наступления зимы были построены сборно-щитовые дома. На жилищное строительство направлялось много рабочих. Если в середине июня этой работе было занято немногим более двадцати человек, то в октябре - свыше девятистот. К концу октября они сдали в эксплуатацию 140 квартир. Определились контуры будущего рабочего городка. 26 октября 1962 г. Президиум Верховного Совета Киргизской ССР дал ему название Кара-Куль, отнеся к посёлку городского типа.

К концу 1962 г. строители получили 7,608 тыс. кв. м жилой площади в домах и бараках временного типа [7,83]. В поселке начала функционировать небольшая школа, была введена в эксплуатацию первая очаредь котельной парового отопления, налажены общественное питание, торговля продовольственными и промышленными товарами, медицинское обслуживание, открыты две передвижные бани, отделение связи и т.д.

После распада Союза и практически полного прекращения работ по строительству каскада ГЭС часть предприятий Кара-Куля была закрыта, часть перепрофилирована. Сейчас в городе Кара-Куль находится 76 организаций, предприятий и бюджетных учреждений, среди которых и войсковая часть 718 Внутренних войск МВД Кыргызской Республики, личный состав которой выполняет службу по охране и обороне важных стратегических объектов Токтогульской и Курп-Сайской, ГЭСов, а также строящихся Камбар-Атинских ГЭС.

В городе Кара-Куль в административном здании Каскада Токтогульской ГЭС находится музей "Энергетиков". Музей был основан в 1998 году 22 декабря. Со дня образования по сегодняшний день за них смотрит Людмила Стифанович. Она приехала в город Кара-Куль в 1977 году. До этого в 1955 году по распределению, окончив педучилище в Мордовии, она попала в город Кызыл Кия. Людмила проработала там немного учителем начальных классов, но в основном проработала 22 года на комсомольской партийной работе[6,5].

"Музей Каскада ТГЭС был организован по инициативе совета ветеранов, аксакалы, гидростроители-энергетики города Кара-Куль решили создать музей, в котором был бы сосредоточен материал, который рассказывал бы будущему поколению о великом подвиге труда, совершенном энергетиками-гидростроителями на горной реке Нарын. Это действительно великий подвиг. Здесь на горном Нарыне построен целый Каскад гидроэлектростанций, который является основой энергетики Кыргызстана. Музей проводит большую воспитательную работу с молодежью, с детьми, с учащимися школ. Частыми гостями музе бывают и ветераны энергетики, гости прибывшие из других городов, районов, республики, а также гости из ближнего и дальнего зарубежья. Рада сказать, что в музее побывали люди из всех стран мира, потому что методы строительства гидроэлектростанций в таких вот горных условиях привлекают внимание коллег других стран, где такие же горные условия. Поэтому в книге учета почетных гостей, который мы ведем с начала образования музея, можно найти записи гостей из Вьетнама, США, Арабских стран, Турции и др. Но особую роль мы отводим работе с молодежью. Приходя в музей, молодежь узнает, как трудились их отцы и деды, какой вклад они внесли в развитие энергетики Кыргызстана. За 16 лет существования, музей посетило больше 150 тыс. человек", - рассказала смотритель музея.

В музее собраны материалы о строительстве Каскада ГЭС, а также история города Кара-Куль.

Список литературы.

1. Адыл Дарбишев Кара-Көл шаары: кечээ жана бүгүн. <https://kara-kul-t.turmush.kg/news:477814>
2. Бутузова В.П., Фотченко В.Т. Основные принципы развития экономической базы малых городов// В.П. Бутузова Вопросы преобразования сельского расселения и сельских населенных мест. -М., 1979.
3. Давидович В.Г. Территориальные системы расселения в СССР/ В.Г. Давидович В кн.: Научные проблемы географии населения. -М., 1967.
4. Лаппо Г.М., О путях развития в СССР городов разных типов/ Г.М. Лаппо, Ф.М. Листенгуртп В кн.: Научные проблемы географии населения. -М., 1967.
5. Малес А. Комплексное планирование экономического и социального развития городов и районов[Текст]/ А. Малес, В.И. Нанченко, В.П. Сенченко.- М., 1978:
6. Малый город. Социально-демографическое исследование небольшого города. Отв. ред. Хорев Б.С. -М.: МГУ, 1972.

7. Никифоров Л. В. Социально-экономическая интеграция города и села. (Содержание, цели, пути, условия)/ Л. В. Никифоров -М.: Наука. 1988;
8. Планировка и застройка малых городов. -М., 1975.
9. Руководство по проектированию малых городов в системах расселения. -М., 1979:
10. Успенский В.И. Об организации культурно-бытового обслуживания в малых и средних городах с учетом потребностей прилегающего района//вопросы градостроительства. / В.И. Успенский.- М., 1965.

MARKAZIY OSIYO XALQLARI ORASIDA MILLATLARARO TOTUVLIK VA DINIY BAG‘RIKENGLIK TUYG‘ULARINI MUSTAXKAMLASH

Rasulova Aziza Mirbaxramovna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
“Ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi” kafedrasida katta o‘qituvchisi

Bizning hududimizda azal-azaldan turli xil xalqlar, turli xil diniy jamoa vakillari ahil inoq yashab kelishgan. Mintaqada barqarorlik, osoyishtalik, iqtisodiy ravnaq, farovonlik ular o‘rtasidagi ijtimoiy hamkorlik natijasi bois yuksalib kelgan. Shunday ekan uoq tarix davomida bu masalalar hukmdorlarning, davlat arboblarning, olimu-fuzalolarning diqqat-e’tiborida bo‘lib kelgan. Islom hamkorlik tashkiloti Tashqi ishlar vazirlari kengashi 43-sessiyasidagi nutqida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev masalaning ushbu jihatlariga alohida e’tibor qaratadi:“... muqaddas islom qadriyatlarini asrab-avaylash va rivojlantirish, musulmon xalqlari o‘rtasida hamjihatlikni mustahkamlash, barqaror taraqqiyotni ta’minlash, tashkilotga a’zo mamlakatlar xalqlarining rivojlanishi va farovonligiga ko‘maklashishdek ezgu maqsadlarga erishish yo‘lida muhim qadam bo‘lishiga ishonamiz”⁷. Islom dini asrlar davomida xalqimizning muqaddas e’tiqodi, ma’naviy hayotning dasturulamali bo‘lib kelgan. Shu bois, bugun biz qurayotgan yangi jamiyatda Islom dini hurmat va e’tiborga sazovor bo‘lmoqda. Jamiyat hayotining bir qismi bo‘lgan din ijtimoiy hayotning boshqa sohalari bilan muqarrar ravishda munosabatda bo‘lgan. Ularga ba’zan jiddiy ta’sir ko‘rsatgan va o‘z navbatida o‘zi ham boshqa sohalarning ta’siriga duch kelgan. Bugungi kunda islom diniga nisbatan butun dunyoda qiziqish va intilish kuchayib, uning xayrixoh va tarafdorlari ko‘payib borayotgani hech kimga sir emas. Buning asosiy sababi

⁷ Мирзиёев Ш.М. Миллий тараккиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. –Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ,2017.-26-б.

muqaddas dinimizning insonparvarligi va bag'rikengligi, odamzotni doimo ezgulikka chorlashi, hayot sinovlarida o'zini oqlagan qadriyat va an'analarni ajdodlardan avlodlarga yetkazishdagi beqiyos o'rni va ahamiyati bilan bog'liq. Islom konferensiyasi tashkiloti (IKT) tarkibidagi ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha xalqaro islom tashkiloti tomonidan (ISESCO) Toshkentni Islom madaniyatining 2007 yilgi umumjahon poyxatlaridan biri deb e'lon qilinishi bejiz emas. Bu voqea mustaqil Vatanimiz jahon miqyosida e'zoz topayotganining o'ziga xos bir e'tirofidir. Butun islom olami, jahon afkor ommasi ma'naviy qadriyatlarimiz ommasi ma'naviy qadriyatlarimiz naqadar tez sur'atlar bilan tiklanib borayotganining guvohi bo'layapti.

Yangi ming yillik arafasida ikki qarama-qarshi mafkuraviy tuzumning kurashi intihosiga yetsada, dunyo ko'pchilik kutganidek osoyishta bo'lib qolgani yo'q. Unda o'z yechimini kutayotgan muammolar talaygina ekan: bir qator mamlakatlarda yangi demokratik qadriyatlarning qiyinchiliklar bilan qaror topayotgani; milliy o'zlikning anglashning faollashuvi; etnik tUSDagi ziddiyatlar; diniy qadriyatlarning qayta qaror topishi jarayonidagi kelishmovchilar bilan bog'liq masalalar.

Ushbu muammolar o'tmishda qolib ketmasdan shakllantirilayotgan yangi dunyo andozalarini ishlab chiqish jarayoniga to'siq bo'lib ham qolmoqda. Mana shunday sharoitda turli kurash va musobaqalardan toygan insoniyat yangi hayotni barpo etishga kirishdi.

Ma'rifiy jamiyat o'zi barpo etishga kirishgan jamiyatning ba'zi xususiyatlarini, qirralarini oldindan tasavvur etishi lozim. Bizning nazdimizda hozirdan yangi tizimning mohiyatini ochib beruvchi bir qator masalalar ustida bosh qotirishga to'g'ri keladi. Jumladan:

- yangi barpo etilajak tizim qanday bo'ladi?
- unga qanday boshqaruv qoidalari asos etib olinadi?
- u qanday ma'naviy-ahloqiy, diniy qadriyatlarga tayanadi?
- uning ijtimoiy-ahloqiy tizimida bir guruh aqidaparastlar tomonidan ilgari surilgan g'oyalarga o'rin beriladimi?
- eng asosiysi unga ma'rifiy dunyo qay darajada o'z hissasini qo'sha oladi?

Bu vazifalarning yechimi bo'lg'usi pedagog kadrlar oldiga ulkan vazifalarni qo'yadi. Mustaqillik mamlakatimiz ma'naviy taraqqiyotida yangi bosqichni boshlab berdi: dinga bo'lgan munosabat tubdan o'zgardi; tom ma'nodagi vijdon erkinligi ta'min etildi; diniy bag'rikenglik hayotiy tamoyilga aylandi; milliy-diniy qadriyatlar tiklandi; diniy tashkilotlar soni oshib bormoqda, 10 dan ortiq diniy o'quv muassasi faoliyat ko'rsatmoqda.

Ularni bartaraf etish uchun barchamiz bir yoqadan bosh chiqarib, harakat qilishimiz talab etiladi. Bu yoʻlda bir-biri bilan oʻzviy bogʻliq muammolarni yechishga alohida eʼtibor berishda:

birinchidan, sogʻlom fikr va dunyoqarashga ega boʻlgan pedagog kadrlarni tayyorlash, ularning salohiyatini yurt osoyishtaligi va xalq farovonligi yoʻlida safarbar qilishga keng imkoniyatlar yaratib berish.

Ikkinchidan, turli millat va elat orasida totuvlikni mustahkamlash tomon qaratilgan tadbirlarning hozirjavobligi va taʼsirchanligini oshirish masalalari muhim ahamiyat kasb etadi. Markaziy Osiyoda qadimdan turli millat va elat vakillari yashab kelgan boʻlib, ular oʻrtasidagi ahillik, hamkorlik hududdagi iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ilm – fan ravnaqini taʼmin etib kelgan. Sh.M.Mirziyoev Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimidagi nutqida shunday degan edi: «Mamlakatimizda hukm surayotgan millatlar va fuqarolar totuvligi, oʻzaro hurmat va mehr-oqibat muhitini koʻz qorachigʻidek saqlash hamda mustahkamlashni oʻzining ustuvor vazifam deb hisoblayman»⁸

Uchinchidan, dinning asl insonparvarlik mohiyatini asrash, uning maʼnaviy-maʼrifiy salohiyatini jamiyatdagi barqarorlik, ijtimoiy hamkorlik, konfessiyalararo hamjihatlikni mustahkamlashga yoʻnaltirish borasidagi ishlarda tadrijiylikni taʼminlashdan iboratdir.

Toʻrtinchidan, Davlatimizning vijdon erkinligi sohasida olib borayotgan siyosatini, hamda uning amaliy natijasi boʻlmish qaror topgan diniy bagʻrikenglik muhitini yoshlar orasida keng yoritishga qaratilgan tadbirlarning samaradorligini oshirish;

Beshinchidan, Islom dinini siyosatga aylantirayotgan, yovuzlik va terrorchilik mafkurasini yaratayotgan koʻplab radikal va ekstremistik markazlarning, birinchi navbatda, yoshlar ongini zaharlab, zombiga aylantirib, ulardan terrorchilar tayyorlash buyicha konveyer tashkil etayotgan, halifalik tuzishdek turli xom-xayollarni amalga oshirishga urinayotgan qabih kuchlarning ildizini qirqib tashlash borasidagi maʼrifiy ishlarni kuchaytirish;

Oltinchidan, Missionerlik harakatining oldini olish, yoshlarni chet el OAV orqali tarqatilayotgan turli habarlar taʼsiriga berilib ketishini oldini olish boʻyicha tadbirlar uyushtirish va boshqalar.

Yoshlar maʼnaviyatini shakllantirishda millatlararo totuvlik, ijtimoiy hamkorlik gʻoyalarini mustahkamlash, islom maʼrifatchiligining ahamiyati,

⁸ Мирзиёев Ш.М. Миллий тараккиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. –Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ,2017.- 138-б.

ta'lim sohasida diniy qadriyatlarni tiklashga qaratilgan chora-tadbirlari va yoshlarni ma'naviy yetuk inson qilib tarbiyalash vositalari va o'quv jarayonlarida ta'lim bilan tarbiyaning uyg'unligi samaradorligini oshirish darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. –Toshkent: “O'zbekiston” NMIU, 2017.-26-b.
2. BMTning 72 sessiyasi Sh.M. Mirziyoev ma'ruzasi.
3. Ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma'naviy-ma'rifiy asoslari. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2019.
4. Jumaniyozov X.S. Nigmanova U. B. Globallashuv asoslari . O'quv qo'llanma. Toshkent. Nodirabegim, 2020

O'ZBEKISTON TOPONIMIKASI O'RGANILISHI VA UNING TARIXSHUNOSLIK TAHLILI

Enazarov Tolib Jumanazarovich

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek til
va adabiyoti universiteti professori

Jumanazarova Gulrux Tolib qizi

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti
Tarix fakulteti II kurs magistri

Mustaqillikka erishgach, boshqa muammolar kabi turli ob'ektlarga nom berish, ularni saqlash, to'g'ri yozish, aytish va izohlab tushuntirish singari jarayonlarga munosabat masalasiga davlatimiz miqyosida jiddiy e'tibor beriladigan bo'ldi.

O'zbekiston Respublikasi “Geografik obyektlarning nomlari to'g'risida”gi Qonuni [1] va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012-yil 16-oktabrdagi “Geografik obyektlarning nomlari sohasidagi ishlarini tartibga solish chora-tadbirlar to'g'risida”gi 295-sonli qarori [2] asosida shu yili 9 mart A.Aripov Geografik obyektlarning nomlarini jamoat joylari, ko'chalar, binolar va reklama qonun hujjatlariga asoslanib Davlat tilida ish yuritishni samarali tashkil etish xususida topshiriq berdi. Bunga sabab birgina Toshkent shahrida 210 ta mahalla, 1821 ta ko'cha bo'lsa 28 ta ko'cha nomi tasdiqlanmagan, 39 ta ko'chada peshlavhalari yo'qligi, 14 ta nomi takrorlanadigan ko'chalar mavjudligidir. 2023-yil aholini ro'yhatga olish kerakligi, agar ko'cha nomi bo'lmasa yoki tasdiqlanmagan bo'lsa xonadonlarga raqam berib bo'lmasligi aytib o'tilgan edi. Ro'yhatga olish jarayonida chalkashliklar keltirib chiqarishi inobatga olinib Geografik obyektlarning nomlari to'g'ri qo'yilishi talab etiladi.

O'zbek tiliga Davlat tili maqomi berilgach (1989 yil 21 oktyabr), shuningdek, “Geografik obyektlarning nomlari to'g'risida”gi Qonun qabul qilingach, turli toponimik ob'ektlarga va umuman, nomlanishi kerak bo'lgan ob'ektlarga nom qo'yish, nomlarini almashtirish tamoyillari, yangi nomlarni

rasmiylashtirish qoidalari, ularni to‘plash, jamlab, kartotekasini tuzish va ilmiy tahlilga tortish kabi muammolarga e‘tibor berish o‘zbek tilshunosligida, shuningdek, geografiya va tarix fanlarida ham hal qilinishi lozim bo‘lgan dolzarb masalalardan biri sanaladi. Mavjud ob'ektlarni nomlash va nomlarni tahlil qilishga qaratilgan ilmiy-nazariy hamda ilmiy-amaliy xarakterdagi ish (ilmiy maqola, ilmiy-ommabop maqola, qo‘llanma, kitob, (izohli, etimologik, ensiklopedik, ta'birnoma shaklidagi) lug‘at, tadqiqot, monografiya)larni bugungi mustaqillik davri talablariga mos ravishda tadqiq, talqin qila bilish hamda asosli, ishonarli dalillar bilan tushuntirish ishlarini olib borib, zarur o‘rinlarda, albatta, ommaviy, ilmiy hamda ilmiy-ommaviy shakldagi tushuntirish ishlarini keng miqyosda, katta doiralarda, ya'ni maktab va oliy o‘quv yurti auditoriyalarida, korxonalar hamda tashkilotlar, turli xil kompaniya, jamoat joylarida amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Albatta, xalqimiz qadimdan madaniy, ma'rifiy, iqtisodiy va ijtimoiy, ijtimoiy–siyosiy faoliyatlarida jonli hamda jonsiz narsalarni nomlashga va umuman, narsa, hodisalarni, shuningdek, kishilarni nom(ism) bilan atab chaqirishda qo‘llanadigan nomlarga e‘tibor berib kelgan. Bu haqidagi ma'lumotlar bugungacha saqlanib qolgan mavjud ilmiy va tarixiy manbalardan ayon [3.9]. Kishilar o‘zaro muloqotga kirishish uchun, albatta, odamlarni ham, narsa-hodisalarni ham va, umuman, butun borliqni ma'lum bir me'yordagi nomlar bilan atab, bir-biridan farqlashga harakat qilishgan. Natijada, nomlarda xalqimizning milliylik, milliy an'ana hamda milliy qadriyatlarini o‘z izini qoldira olgan. Mana shu nomlar milliy o‘zlikni anglashga, xalqimizning ruhiy, ma'naviy sarchashmalari bo‘lgan milliy udum, urf-odat, an'ana va qadriyatlarimizga qayta-qayta e‘tibor berishga hissa qo‘shadigan vositalardan biri sanaladi.

Qadimiy tarixga ega bo‘lgan xalqimizning nomlari nihoyatda rang-barang bo‘lib yuzaga kelgan va ma'no xususiyati bilan ajralib turadi.

Kishilar, umuman, dunyodagi insonlar turli tillarda so‘zlashishib, narsa, jarayon kabilarga ham nom berish, atash, nomlab chaqirish uchun turlicha tarzda, o‘zgacha shakldagi va turfa ma'nolardagi nomlarni qo‘llashgan, qo‘llashmoqda. Shuningdek, bu hol, ya'ni nomlarga e‘tibor boshqa tillarda hamda fanlarda bo‘lgani kabi o‘zbek tilida, o‘zbek tilshunosligida ham, tarix, geografiya, geologiya, tilshunoslik, etnografiya, psixologiya, falsafa kabi fanlarida ham tadqiqot ob'ekti sifatida doimiy e‘tibordadir. Sababi, tilshunoslik, tarix, geografiya, geologiya, etnografiya, psixologiya va falsafada ham nomlar, turli-tuman ob'ektlarni nomlash tamoyillari, nomlashning nazariy va omillari, nomlarni ilmiy asoslarda tahlil hamda talqin etish haqida, oldinlari bo‘lganidek, ayni vaqtda ham, bu mavzuda radio, televideniya chiqishlar qilish, ilmiy tadqiqot ishlari va ilmiy-ommabop maqola, qo‘llanma ko‘rinishidagi ishlar haqida fikr yuritilmoqda. Bu o‘rinda sanab o‘tilgan fanlarning tutashgan nuqtasidagi ilmiy nazariy muammolar yechimining ma'lum bir qismi ularda qo‘llanadigan nomlar majmuining tahlili hamda talqinlari bilan uzviy bog‘liq.

Toponimik tadqiqotchilar ilmiy ishlarini o'rganish joy nomlarining xususiyatlari yorqinroq tahlil etadi.

Toponimika bo'yicha tadqiqotchilarni quydagicha guruhlariga bo'lib o'rganish mumkin:

- 1) filologik tadqiqotchilar - T.Nafasov, Z.Do'simov, E.Begmatov, Sh.S.Kamoliddin, T.Enazarov, N.Uluqov;
- 2) geografik tadqiqotchilar - S.Qorayev, M.Mirakmalov, P.G'ulomov, Q.Hakimov, H.Hasanov, B.O'rinboev;
- 3) tarixshunos tadqiqotchilar - H.Bo'riyeva, O.Bo'riyev, H.To'rayev, S.G'aybullaev va boshqalar.

Tarixshunos olim X. Bo'riyeva toponimika haqida "Toshkent shahrining tarixiy toponimikasi" [10] nomli monografiyasida yoritgan. Kitobda davrlashtirish va qiyosiy tarixiy usullardan foydalangan. Kitob birlamchi manbalar asosida yoritilgan. Toshkentning shu davrlarida yozilgan adabiyot, maqola va desertatsiyalarni o'rganilgan.

H.To'rayev tarixshunoslik tahlilini "Buxoro toponimikasi" [11] nomli kitobida ilmiy izlab bergan. Buxoro shahri va uning atrofida joylashgan tuman toponimlari bo'lib, unda Buxoro shahri, Buxoro tumani, Kogon tumani, Qoravulbozor tumani tarixiy toponimlari haqida ma'lumot berilgan.

Geografik olim S.Qorayev tomonidan toponimik ilmiy va ommabop asarlarida tarixiy toponimarning talqini va tahlilini uchratish mumkin. 2006 yil bosmadan chiqqan "Toponimika" [12] kitobi bir misol bo'la oladi. Asarda joy nomlarining tarixiy xususiyati tiklanishi, toponimlar va afsonalar, toponimika tarixidan, O'zbekiston toponimlarining o'rganilishi haqida Oykonimiya, Gidronimiya, Suv obyektlari nomlarini — gidronimlarni hosil qiladigan atamalar, Oronimiya, O'zbekiston toponimlarining ba'zi bir xususiyatlari, hududiy toponimiya, Toshkent shahri toponimlari, Shahar darvozalari, Shahar ko'chalari, Chuchmal toponimlar, Mustaqillik toponimlari, Toshkent viloyati toponimlar bilan bir qatorda "Buxoro tarixi", "Buxoro va unga qo'shiladigan joy nomlari" izohi, "Devonu iug'otit turk" asarida toponimlar, "Boburnoma" asarlarida toponimlar izohiga ham to'xtalib o'tgan.

Q.Hakimov "Toponimika" [13] deb nomlangan darsligi toponimikaning umumiy qonuniyatlari deb nomlanib unda toponimikaning vazifasi va fanlar tizimidagi o'rni, toponimikaning asosiy rivojlanish bosqichlari, toponimikaning fanlar tizimidagi o'rni, qadimgi dunyo va o'rta asrlardagi toponimik ma'lumotlar, ilmiy toponimikani paydo bo'lishi, hozirgi zamon toponimika fanining shakllanishi va rivojlanishi bo'yicha ilmiy tahlili keltirib o'tilgan.

Sh.S.Kamoliddin XX asrning 80-yillaridan toponimlarga tarixiy nuqtai nazaridan e'tibor berib, tarixiy manbalardagi toponimlarga, shu jumladan, O'rta Osiyoning qadimgi turkiy toponimlariga oid bir qancha jiddiy ilmiy ishlarni olib borgan. Uning "Drevnetyurkskaya toponimiya Sredney Azii" [14] nomli kitobida "Fizik-geografik toponimlar", "Turkiy toponimlarning turlari", "Shimoliy Turkiston", "Markaziy Turkiston", "Janubiy Turkiston" nomli

qismlardan tashkil topgan va ularda toponimlarga tegishli qiziqarli ma'lumotlarni keltirib o'tgan.

Z. Do'simov ham XX asrning 60-yillaridan hozirgacha toponimikaning nazariy va amaliy masalalari bilan shug'ullanib kelmoqda. Olimning Xorazm vohasi joy nomlari tahliliga bag'ishlangan ishlari, «Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati» [15], «Xorazm toponimlari» [16], «Joy nomlarining siri» [17]; «Toponimika asoslari» [18] kabi asarlari toponimika masalalari bilan shug'ullanadigan tadqiqotchilar uchun mazkur sohaga "Kirish"ga nazariy hamda amaliy asos va uni o'rganish uchun ilmiy metodologik hamda metodik maktabiga aylangan.

Bugungi kungacha toponimika yuzasidan amalga oshirilgan ishlar ilmiy tadqiqotlar shaklida bo'lgan. Nom va nomshunoslik, odamlar ongiga milliylik, milliy manfaat, qadriyat, ma'naviyat va ma'rifatni singdiradigan ijtimoiylikka xos bo'lgan xarakterli xususiyatlarga ega. Mana shunday imkoniyatlar majmui, qulay ijtimoiy vaziyatlar, shart-sharoit va zarur vaqtni bizga mamlakatimizning 1991 yilning 31-avgustida ijtimoiy-siyosiy jihatlardan mustaqillikka erishish berdi. Mustaqillik bizga hayotimizdagi boshqa dolzarb masalalar singari nomlarga ham mustaqillik mafkurasi nuqtai nazardan e'tibor qaratishga imkoniyat yaratdi. Bugungi kunda geografik obyektlarni nomlanishida ilmiy tadqiqotchilarning izlanish va xulosalaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикасининг қонуни. [ЎРҚ-303-сон 12.10.2011. Географик объектларнинг номлари тўғрисида \(lex.uz\) https://lex.uz/docs/1881472](https://lex.uz/docs/1881472)
2. <https://lex.uz/docs/-2069170>
3. Абу Тохирхожа. Самария // Мерос. Т., Камалак, 1991.
4. Мирзо Улуғбек. Тўрт улус тарихи. Т., Чўлпон, 1994.
5. Ахмедов А. Нега Турон деб аталади? // Турон тарихи. Т., 1992. 1-сон.
6. Бобир Заҳириддин Муҳаммад. Бобирнома. Т., 1960.
7. Бўриев О. Темурийлар даври ёзма манбаларида Марказий Осиё. Т., Ўзбекистон, 1997.
8. Саъдуллаев А. Қадимги Ўзбекистон илк ёзма манбаларда. Т., Ўқитувчи, 1996.
9. Ҳасанов Ҳ. Ўрта Осиё жой номлари тарихидан. Т., Фан, 1965.
10. Во'риева Х. Toshkent shahrining tarixiy toponimikasi. Т., 2009
11. То'rayev Н. Вухоро toponimikasi. Вухоро. 2021
12. Qorayev S. Toponimika. Т. 2006.
13. Hakimov Q. Toponimika. Т. 2016.
14. Ш.С.Камолитдин. Древнетюркская топонимия Средней Азии. Т., Шарқ, 2006.
15. Дўсимов З., Эгамов Х. Жой номларининг қисқача изоҳли луғати. Т., Ўқитувчи, 1977.
16. Дўсимов З. Хоразм топонимлари. Т., Фан, 1985.

17. Дўсимов З., Тиллаева М. Жой номларининг сири. Хива, Хоразм Маъмун Академияси, 2001.
18. Дўсимов З., Тиллаева М. Топонимика асослари. Т., 2002.

TOSHKENT VILOYATI MOLIYA BO‘LIMI FAOLIYATI ARXIV HUJJATLARIDA

Ergashev Umidjon Muxammed o‘g‘li

O‘zbekiston Milliy universiteti Manbashunoslik va arxivshunoslik kafedrası
1-bosqich magistranti

Moliya so‘ziga to‘xtaladigan bo‘lsak, maqsadli pul fondlarini hosil qilish, jamlash, taqsimlash va ishlatish yuzasidan paydo bo‘ladigan iqtisodiy munosabatlar majmui; pul mablag‘larini shakllantirish, taqsimlash ularni sarf qilish, ishlatish tizimi bo‘lib, bundan tashqari, biror shaxs, oila, jamoa, muassasa, tashkilot yoki davlat tasarrufidagi pul mablag‘lari hisoblanadi[1].

Sovet hokimiyati davridagi Toshkent viloyati moliya bo‘limining faoliyatiga e‘tibor qaratsak, boshqa hududlar kabi ittifoqda ko‘p uchraydigan oddiy holatga aylangan kamchilik va hatoliklardan xoli emas edi. Buni ayniqsa soliq sohasida ko‘rish mumkindir, ya‘ni 1948 yil 2 mayda SSSR Ministrlar Sovetining “Moliya organlarining qishloq xo‘jaligi solig‘ini undirish bo‘yicha faoliyati tashlab qo‘yilganligi to‘g‘risida”gi Qarori chiqdi. Unga asosan 1948 yil 19 mayda O‘zbekiston SSR Ministrlar Sovetining “Moliya organlarining qishloq xo‘jaligi solig‘ini undirish bo‘yicha faoliyati tashlab qo‘yilganligi to‘g‘risida”gi Qarori qabul qilindi. Shu yili SSSR Moliya ministrligi tomonidan o‘tkazilgan teklishruvlarda Toshkent viloyati Yangiyo‘l rayonida joylashgan Andreev nomidagi va Eski kauchinskiy qishloq kengashlarida chorva, ekinlar, dehqonchilik bilan bog‘liq bo‘lmagan daromadlar to‘liq hisobga olinmaganligi hamda xo‘jaliklar ommaviy tarzda o‘tkazib yuborilganligi, 29 ta yakka xo‘jaliklar kolxoz xo‘jaliklari singari soliqqa tortilganligi aniqlangan. Huddi shunday mazmundagi ma‘lumotlar viloyatning Ohangaron, Bo‘ka, Orjanikidze va boshqa rayonlaridan ham kelgan edi[2].

1949 yil 17 iyunda esa SSSR Ministrlar Sovetining 2428 – sonli Qarori chiqdi. Bu qarorda O‘zbekistondagi soliq tizimini izga solishdagi bir qator muammolar ko‘rsatildi. Birgina tekshiruv ishlarining o‘zida qoidalarga rioya qilinmaganligi, ba‘zi joylarda soliq hisobini o‘tkazish 10-15 kunga kech boshlanganligi aniqlandi[3]. Qarorda ta‘kidlanishicha, moliya organlari soliq to‘lovchilar va ularning daromadlarini hisobga olishni noto‘g‘ri amalga oshirganlar. Soliq inspektorlarining yordamchilari, soliq agentlari va soliq hisobchilariga soliq hisobini mustaqil amalga oshirish vazifasi topshirilgan vaqtda ular uy xo‘jaliklari haqida ma‘lumotlar to‘plamaganlar, kolxozchilar xo‘jaliklaridagi tomorqalarning o‘lchovlari to‘g‘risidagi ma‘lumotga ega

bo'lmaganlar hamda boshqa nazorat materiallaridan to'liq foydalanmaganliklari aniqlangan. Natijada xo'jaliklar hisobga olinmay qolgan, ekinlar, chorva, daraxtlar va dehqonchilik bilan bog'liq bo'lmagan daromadlar to'liq hisobga olinmagan, oila a'zolari esa noto'g'ri hisobga olingan. Masalan, tekshiruvlar natijasida birgina Toshkent viloyatidagi Yangiyo'l rayonida joylashgan Andreev nomidagi kolxoz bo'yicha 37 ta kolxozchilar xo'jaliklari va 29 ta yakka tartibdagi xo'jaliklar kolxozchilar xo'jaliklari bilan bir xil tartibda soliqqa tortilganligi arxiv hujjatlarida aks etgan[4].

O'sha davrda O'zbekiston SSR da mavjud bo'lgan 9 ta viloyat va Qoraqalpog'iston ASSRdagi qishloq xo'jaligi solig'iga e'tibor qaratadigan bo'lsak, qishloq xo'jaligi sohasida ham soliq nuqtai nazaridan Toshkent viloyati bo'yicha belgilangan stavka yuqori o'rinda turganligi haqida keyingi jumalarda guvoh bo'lamiz, kartoshka bo'yicha viloyatlar kesimida soliq miqdori farq qilganligini ko'rish mumkin ya'ni kartoshka ekiladigan hududlar bo'yicha 1-o'rinda Toshkent viloyati – 143 so'm, 2-o'rinda Samarqand viloyati – 140 so'm, 3-o'rinda Farg'ona, Andijon va Namangan – 113 so'm, 4-o'rinda Qoraqalpog'iston ASSR va Xorazm viloyati – 106 so'm, 5-o'rinda Buxoro, Qashqadaryo va Surxondaryo – 91 so'm qilib belgilangan. Sabzavot va poliz ekinlaridan olinadigan soliq 1-o'rinda Toshkent viloyat – 280 so'm, 2-o'rinda Samarqand viloyati – 251 so'm, 3-o'rinda Farg'ona, Andijon va Namangan – 240 so'm, 4-o'rinda Qoraqalpog'iston ASSR va Xorazm viloyati – 208 so'm, 5-o'rinda Buxoro, Qashqadaryo va Surxondaryo – 182 so'm qilib belginlangan[5].

Bu davrda qishloq xo'jaligi ekinlaridan olinadigan soliqlar mahsulotlarning turi va viloyatiga qarab ham o'zaro farq qilar edi. Xususan, donli va boshqa ekinlardan olinadigan soliq Toshkent viloyatida – 67 so'm, Farg'ona, Andijon va Namangan viloyatlarida – 62 so'm, Samarqand viloyatida – 59 so'm, Buxoro viloyatida – 54 so'm, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida – 52 so'm, Qoraqalpog'iston ASSR va Xorazm viloyati – 42 so'm qilib belgilangan.

Bog' va rezavor mevalardan olinadigan soliq Toshkent viloyatida – 272 so'm, Samarqand viloyatida – 263 so'm, Farg'ona, Andijon va Namangan viloyatlarida – 228 so'm, Buxoro, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida – 188 so'm, Qoraqalpog'iston ASSR va Xorazm viloyatida – 164 so'mni tashkil etgan.

Tokzorlardan olinadigan soliq Toshkent viloyatida – 280 so'm, Samarqand viloyatida – 277 so'm, Farg'ona, Andijon va Namangan viloyatlarida – 262 so'm, Buxoro va Qashqadaryo viloyatlarida – 238 so'm, Qoraqalpog'iston ASSR, Surxondaryo va Xorazm viloyatlarida – 220 so'mga to'g'ri kelgan.

Shu o'rinda qayd etish kerakki, Ikkinchi jahon urushidan so'ng mamlakat miqyosida iqtisodiyotni tiklash borasida olib borilgan o'zgarishlar jarayonida moliya va soliq sohasini isloh qilishga ham e'tibor qaratilib,

respublika Moliya ministrligining birliklari qayta taqsimlandi (soliq boshqarmasa uning tarkibida faoliyat yuritgan edi). Jumladan, 1948 yildai O‘zbekiston SSRning Qoraqalpog‘iston ASSR Moliya ministrligi va 9 ta viloyat moliya bo‘limiga jami 390 ta shtat ajratilgan[6].

Bunda 390 ta xodimning 64 nafari (18%) soliq va soliqqa tortish bo‘limlarida faoliyat olib borgan. Viloyat kesimida tahlil qilinadigan bo‘lsa, Toshkent viloyati Moliya bo‘limi 44 shtat birligi bo‘lgan[7]. Shu o‘rinda ta’kidlash lozimki, hududiy jihatdan Samarqand viloyatida 46 ta shtat birligi bo‘lib, shtatlar kesimida Toshkent viloyati moliya bo‘limi ikkinchi o‘rinda turganligi hamda shtat birligi kamroq bo‘lganlarida 35 tani tashkil etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://uz.wiktionary.org/wiki/moliya>. Murojaat qilingan sana 18 noyabr. 2022 yil.
2. O‘zMA, R-837-fond, 33-ro‘yxat, 6190-yig‘majild, 119-varaq.
3. O‘zMA, R-837-fond, 33-ro‘yxat, 6190-yig‘majild, 34-varaq.
4. O‘zMA, R-837-fond, 33-ro‘yxat, 6190-yig‘majild, 35-varaq.
5. O‘zMA, R-837-fond, 33-ro‘yxat, 6190-yig‘majild, 4-varaq.
6. O‘zMA, R-93-fond, 15-ro‘yxat, 1098-yig‘majild, 40-varaq.
7. O‘zMA, R-93-fond, 15-ro‘yxat, 1098-yig‘majild, 5-varaq.

TURKMANISTONDA XRIStIANLIKNING ILK KO‘RINISHLARI (OVALSIMON UY MISOLIDA)

Eshkuvatov Bobir Valikul o‘g‘li

O‘zMU Jahon tarixi kafedراسi Katta o‘qituvchisi t.f.f.d (PhD)

Turkmaniston qadim-qadimdan turli diniy e‘tiqod va qarashlar dunyoga kelgan, taraqqiy topgan, muloqotda bo‘lgan hudud sanaladi. Bunga bir qancha sabablar mavjud bo‘lib, ulardan biri bu hududning qulay geografik muhitda joylashganligi bo‘lsa, ikkinchisi uning bosh shahri Marvning qadimda va o‘rta asrlarda Sharq va G‘arbni bog‘laydigan savdo yo‘llari kesishmasida joylashganligi bo‘ldi. Uchinchidan Marv Xurosonning yirik bosh shahri bo‘lish barobarida, uning aholisi savdo-sotiqqa va mamlakat iqtisodiyoti manfaatiga zarar keltirishdan uzoq har qanday dinga qarshilik ko‘rsatishmagan. Turli elat va xalqlar vakillarining bir bayroq va turli g‘oyalar erkinligida birlashtira olgan Marvda e‘tiqodiy qarashlarning rang-barang bo‘lishligini ta‘minlagan.

Eng qadimgi urug‘ jamoalarining dastlabki e‘tiqod shakllaridan to dunyo dinlarigacha bo‘lgan murakkab xalqaning zanjirlari Markaziy Osiyo mintaqalarida, shu jumladan zamonaviy Turkmaniston hududida ham o‘zining izlarini qoldirgan bo‘lib, bular bugungi kunda arxeologik va yozma manbalarda o‘z ifodasini topmoqda.

Xuroson va uning poytaxtidagi diniy erkinlik savdo munosabatlarining rivojlanishiga xizmat etgan xristianlikni zamonaviy Turkmaniston hududlari bo‘ylab erta tarqalishiga imkon bergan.

Diniy rivoyatlarda Turkmaniston hududlarida xristianlikning dastlabki izlari milodiy III asrga oid ekanligi haqida farazlar uchraydi. Abu Rayxon Beruniy ham Iso Masihning o‘limidan 200 yil o‘tib, o‘lkada xristianlar paydo bo‘lganligi haqidagi[1.B.330] g‘oyani olg‘a suradi. Ammo, bu faraz va fikrlar hozircha arxeologik manbalarda o‘z aksini topmagan.

Lekin, o‘sha davr haqida to‘likroq ma‘lumot beruvchi sug‘d hujjatlarida zamonaviy Turkmanistonning tarixiy hududi tarkibida bo‘lgan Marv cherkovi va uning bir qancha yepiskoplari haqida ma‘lumotlar qayd etiladi[2. B.8].

Ushbu yozma ma‘lumotlarga asoslangan xolda M.E.Masson rahbarligidagi Janubiy Turkmaniston kompleks arxeologik ekspeditsiyasi qadimiy Marv vohasida o‘zlarining tadqiqotlarini boshlashdi[3.B.155-179].

Arxeologik qazishmalar davomida qadimgi Marv hududidagi Govurqal‘aning shimoli-sharqiy qismidan ovalsimon ko‘rinishdagi monastir qoldiqlari aniqlangan. Bino 3 metr balandlikdagi 58x42 m o‘lchamli platforma ustida barpo qilingan bo‘lib, 40x40x10-12 sm o‘lchamdagi xom g‘ishtdan qurilgan[4.B.155-179].

Ushbu yodgorlikdan topilgan sopollar V-VI asrlarga tegishli, sopollardan birida paxlaviy yozuvi bitilgan. Keramika materiallaridan tashqari monastir kompleksida loydan ishlangan chiziqli konussimon fishkalar, uning ustiga “X” shaklli olti kirrali xoch, sher surati solingan suyak tumor, xolsedon toshdan ishlangan silindrik muhr, suyak va terrakota tugmachalar, mis tangalar, ulardan birida Bahram IV ning (388-399) surati solingan. Ushbu ob‘ektdan topilgan turli xil artefaktlar uning IV asrning oxiri va V asrga tegishli Marv xristianlarining monastiri ekanligini isbotlaydi. Chunki xristianlarning diniy adabiyotlaridan ma‘lumki, ular IV-V asrlardan boshlab xoch belgisini asosiy diniy atribut sifatida qo‘llashni boshlashgan[5.B.145].

Janubiy Turkmanistonning o‘ziga xos savdo va hunarmandchilik markazi bo‘lgan Marv shahrining bir chekkasida joylashgan ushbu monastirning ichki va tashqi me‘moriy yechimiga e‘tibor qaratadigan bo‘lsak, Oval uy tashqi dunyodan birmuncha izolyatsiyalangan. Shuningdek, qazishmalar davomida ayollar va bolalarga tegishli anjomlarning topilmaganligi, bu yerda dunyo lazzatlaridan voz kechib, haq yulni izlagan, gunohlaridan poklanish ilinjida bo‘lgan 50-60 nafar xristianlar yashagan monastir bo‘lganligi fikrini tasdiqlaydi[6,28].

Bizning fikrimizcha, arxeologik yodgorlikda olib borilgan keyingi tadqiqotlar bu yerda VI asr oxiri VII asr boshlarigacha xristianlarning pravoslav oqimi yo‘nalishi vakillari istiqomat qilganligini isbotlaydi.

Ammo Markaziy Osiyo mintaqasida keng tarqalgan nasroniylik (nestorianlik)ning izlari Turkmaniston Respublikaning bir qancha hududlarida

aniqlangan. Chunonchi, Geok-depeda topilgan nestorianlarga tegishli bo'lgan oltin medalonlar[7.B.5],

Ak-depeda topilgan VI-VII asrlarga oid bo'lgan bullada tasvirlangan nestorianlar xochi tasviri tushirilgan muhrlar[8.B.48-33] fikrimiz to'g'riligini isbotlaydi. Shuningdek, nestorianlar xochi ko'rinishidagi kesilgan toshlarning Sosoniylar boshqaruvi ostidagi hududlardan topilishi[9. B.235-242] o'lkada xristian jamoalarining muayyan mavqeining mavjudligini, aholi orasida nasroniylar miqdori muttasil oshib borganligini tasdiqlaydi.

So'nggi yillarda Turkmaniston hududida xalqaro hamkorliklar doirasida olib borilayotgan arxeologik izlanish va qazishmalar Respublikada xristianlik bilan bog'liq bo'lgan yangi ob'ektlar va topilmalarni aniqlash va tadqiq qilish imkonini yaratmoqda. Xususan, 1993 yilda Qadimiy Marv hududidagi Erk-qal'ada Janubiy Turkmaniston kompleks arxeologik ekspeditsiyasi (YuTAKE) xodimlari London universiteti olimlari bilan hamkorlikda "Xalqaro Marv" loyihasi doirasida olib borgan arxeologik qazishmalari davomida yodgorliklarning so'nggi Sosoniylar davriga oid bo'lgan qatlamlaridan sopoldan ishlangan nestorianlar xochlari va marjonlari aniqlandi[10.B.51].

Xulosa qilib aytganda bugungi Turkmaniston Respublikasi hududida arxeologik qidiruv va qazish ishlarini keng miqyosda davom ettirish mintaqada xristianlik bilan bog'liq bo'lgan yangi ob'ektlar va ma'lumotlar aniqlanishiga imkoniyat yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Беруни Абу Райхан. Памятники минувших поколений. // Избранные произведения, Том 1. – Ташкент, 1957. - С. 330.
2. Қаранг: Sogdische Texte, and TW K Muller — Sitzungsberichte de Preussischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch historische Klasse, XXVII, 8, Berlin, 1934.
3. Дресвянская Г. Я. "Овальный" дом христианской общины // Тр. ЮТАКЭ, т. 15, Ашхабад, 1974. – С.155-179
4. Ўша жойда
5. Азбука Христианства: словарь-справочник важнейших понятий и терминов христианского учения и обряда/Сост. А.Удавенко. – Москва: Наука,1997. – С.145
6. Усманова З.И. Христианские памятники Туркмении // Из истории древних культов Средней Азии.Христианство. – Ташкент: 1994. – С.28
7. Қаранг: Массон М. Е. Клад раннехристианских бляшек и медальонов из Геок-депе // Изв. АН ТССР, 1956, №5
8. Губаев А. Сасанидские буллы из замка Ак — депе // ЭВ, вып. 20, 1971. – С.48,33;67-69
9. Борисов А. А. Эпиграфические заметки // Тр. ОБГЭ, т. 1. Л., 1939. – С.235-242.
10. Логинов С, Симпсон О. Дж. Раскопки в Мерве на городище Эрк-кала в 1992 — 1993 гг. // Тезисы докладов научной конференции Мерв в древней и средневековой истории Востока, Мары, 1994. – С.51.

O'RTA ASR MUTAFAKKIRLARI ILMIY MEROSI VA UNING BARKAMOL AVLOD TARBIYASIDA TUTGAN O'RNI

Eshtemirov K.

Nizomiy nomidagi TDPU Tarix fakulteti 3-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: t.f.n. X.Matyaqubov.

Istiqlol yillarida Vatanimiz ijtimoiy-siyosiy hayotining barcha jabhalarida: o'zlikni anglash, ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlarni chuqur idrok etish va xalqqa yetkazish, yoshlarni Vatanga, xalqqa muhabbat ruhida tarbiyalashda ulkan ishlar amalga oshirilmoqda. Ma'naviy hayotni yuksaltirishda hukumatimiz tomonidan uzoqni mo'ljallab ishlab chiqilgan maxsus dasturlar bu borada muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Buyuk ajdodlarimizning hayoti va bebaho merosini o'rganish, qadamjolarini obod etish va asrab-avaylash borasida ulkan ishlar amalga oshirildi.

O'tmish tariximizga nazar tashlaydigan bo'lsak, qadimda Turon, o'rta asrlarda Turkiston, Movarounnahr deb yuritilgan bizning zamin azaldan sivilazatsiya markazlaridan biri bo'lib kelgan. Ayniqsa, IX-XII asrlardagi madaniy yuksalish Sharq uyg'onish davri – Sharq renessansi sifatida dunyo ilmiy jamoatchiligi tomonidan haqli ravishda tan olingan.

O'rta asrlarda Sharq ilm-fani rivojida xalifa Ma'mun ibn Xorun ar-Rashid zamonida (813-833) Bog'dodda tashkil etilgan "Baytul hikma" alohida o'rin tutgan. "Baytul hikma" merosini o'rganganda Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy (786-850) nomi birinchilar qatorida tilga olinadi. Xalifalik akademiyasining mudiri bo'lgan al-Xorazmiy o'nlik pozitsion hisoblash tizimini, nol belgisi va qutblar koordinatalarini birinchilardan bo'lib asoslab berdi va amaliyotga tadbiiq etdi. Bu esa matematika va astronomiya fanlari rivojida keskin burilish yasadi.

Bog'dod akademiyasining yana bir movarounnaxrlik namoyandasi Ahmad Farg'oniy (797-865) o'zining "Astronomiya asoslari" deb nomlangan fundamental asarda olamning tuzilishi, yerning o'lchovi haqidagi dastlabki ma'lumotlar, sayyoramizning sharsimon ko'rinishga ega ekanligi xususidagi dalillari keyinchalik buyuk geografik kashfiyotlar davrida Kolumb, Magellan va boshqa sayohatchilarning kashfiyotlari uchun asos bo'lib xizmat qildi.

Yillar o'tishi bilan yana ilm-fan va madaniyat o'chog'i Bog'doddan Movarounnahr zaminiga ko'chdi. 1004 yilda xorazmshoh Ali ibn Ma'mun tomonidan Gurganchda akademiya tashkil etiladi. Xorazm "Ma'mun akademiyasi"ning asosini Abu Nasr ibn Iroq (X a.-1034), Abulhayr ibn Hammor (991-1048), Abu Sahl Masihiy (970-1011), Abu Rayxon Beruniy (973-1048), Abu Ali ibn Sino (980-1037) kabi allomalar tashkil etishgan [1.B. 4]. Ma'mun akademiyasida to'plangan olimlar ro'yxati bizgacha yetib kelmagan. Lekin

tarixchi Abu Mansur as-Saolibiy (961-1038) ning yozishicha, Gurganchda to‘plangan faqat arabiynavis adiblarning o‘zi 200 ga yaqin bo‘lgan.

Xorazmning qadimgi poytaxti Gurganch, hozirda Qo‘hna Urganch deb nomlanib, u bugungi Xiva shahridan taxminan 100 km. masofada joylashgan. Mahalliy xalq Ko‘hna Urganchni ko‘proq “360” deb ataydi. Rivoyatlariga qaraganda bu shaharda o‘tmishda 360 ta shayx, mutafakkir va olimu-fuzalo o‘tgan ekan. Mazkur 360 ta alloma aslida “Ma‘mun akademiyasi” dovrug‘ining halq xotirasida rivoyat shaklidagi ko‘rinishidir.

Xorazm “Ma‘mun akademiyasi”da faoliyat yuritgan olimlar sardori shubhasiz Abu Rayxon Beruniy (973-1048) edi. Beruniy qomusiy olim sifatida shu darajada ko‘p ijod qilganki, u yozgan asarlar ro‘yxatining o‘ziyoq, agar mayda harflar bilan yozilsa, 60 varaqlik kitobcha hosil bo‘lar ekan! Beruniy ilmiy ishlaridan bizgacha faqat 31 tasi yetib kelgan. U geodeziya faniga asos soldi. Minerallar tasnifi va ularning paydo bo‘lishi nazariyasini ishlab chiqdi. Amerikalik tarixchi Sarton shuning uchun ham XI asrni “Beruniy asri” deb atagan edi. Beruniy siymosiga mukammal ta‘rifni yirik nemis sharqshunos olimi Karl Eduard Zaxau (1845-1930) bergan: “Dunyoda tog‘lar ko‘p, lekin ular orasida shunchalik yuksak bir cho‘qqi borki, bu cho‘qqini insoniyat hech qachon zabt eta olmaydi. Bu – Beruniydir”.

Ma‘lumki, 1017 yilda Mahmud G‘aznaviy (997-1030) Xorazmni bosib olgach, “Ma‘mun akademiyasi” olimlarini o‘z poytaxti G‘aznaga olib ketadi. Beruniy ham o‘zining ilmiy faoliyatini G‘aznada davom ettiradi. Ammo buxorolik Abu Ali ibn Sino (980-1037) Mahmud G‘aznaviy amriga bo‘ysunmay uning g‘animiga aylanadi va bir necha yil davomida hukmdordan olisda eronuxurosonda qochqinda yashashga majbur bo‘ladi. Hayotining ko‘p yillari tahlikada o‘tgan olim 450 dan ortiq asar yaratdi. Tadqiqotchilarning e‘tirof etishicha, Frensis Bekon, g‘arb uyg‘onish davrining buyuk namoyandalari Leonardo da Vinchi, Mikelanjelo va boshqa olimlar uning asarlarini o‘qib hayratga tushganlar.

Yurtimizdan chiqqan mutafakkir-olimlarning ilmiy merosi haqiqatdan ham olamshumul: Arab tili grammatikasining asoschisi sifatida tan olingan Maxmud Zamaxshariy (1075-1144) tarixda birinchi ko‘p tilli lug‘at – arabcha-forscha-turkiy lug‘atni tuzgan edi. “Sharq Aristoteli” (“Ikkinchi muallim”) nomi bilan mashxur Abu Nasr Forobiy (873-950) jahon tarixida birinchi bo‘lib nota yaratgan. U ixtiro qilgan cholg‘u asbobi – qonun hamon sozandalarimiz qo‘lidan tushmaydi. Beruniy zamondoshi, Foroblik Javhariy (940-1008) o‘zi yasagan qanotlar bilan uchish mumkinligini Leonardo da Vinchidan 500 yil oldin tajribada sinab ko‘rgan [2.B. 62].

Bizning yurtimizdan nafaqat aniq fanlar balki islom huquqshunosligi (fiqx), mantiq, tasavvuf va kalom ilmining darg‘alari yetishib chiqdi. Imom al-Buxoriy (810-870), imom at-Termiziy (824-894), Motirudiy (870-944), Marg‘iloniy (-1197), Abduxoliq G‘ijduvoni (1103-1179), Bahouddin Naqshbandiy (1318-1389) kabi allomalarimizning ilohiyot ilmidagi merosi butun dunyo ilm ahlining “Islom daraxti Makka va Madinada ko‘kardiyu, lekin Movarounnahrda meva

berdi” degan e’tirofiga sazovor bo’ldi. Darhaqiqat atoqli qirg‘iz adibi Chingiz Aytmatovning “Qadim Gretsiya Yevropa sivilizatsiyasi o’chog‘i sifatida qanday o‘rin tutgan bo‘lsa, o‘zbek xalqi Osiyoda, butun turkiy o‘lkalar va barcha turkiy xalqlar tarixida xuddi shunday o‘rin egallagan” degan so‘zlarida katta ma’no mujassam.

Shu o‘rinda tabiiy savol tug‘iladi. Nega aynan Movarounnaxrdan chiqqan olimlar Bog‘dod Akademiyasida yuksak sharaf va mavqega sazovor bo‘lganlar? Nega butun bir XI asrni g‘arb olimlari “Beruniy asri” deya e’tirof etganlar? Nega dunyoning turli nuqtalarida masalan, Belgiya va Latviyada Ibn Sinoga, Latviyada Mirzo Ulug‘bekka, Yaponiya, Rossiya va Ozarbayjonda Alisher Navoiyga, Misrda Ahmad Farg‘oniy kabi vatandoshlarimizga haykallar o‘rnatilgan? Chunki, O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Abdug‘aniyevich Karimov ta’kidlaganlaridek, jamiyat taraqqiyotidagi har qanday o‘zgarishlar, yangiliklar, ayniqsa, insoniyat rivojiga katta turtki beradigan jarayonlar, kashfiyotlar o‘z-o‘zidan yuz bermaydi. Buning uchun avvalo asriy an’analar, tegishli shart-sharoit, tafakkur maktabi, madaniy-ma’naviy muhit mavjud bo‘lmog‘i kerak [3.B. 5-6].

Darhaqiqat Vatanimiz azaldan buyuk allomalarni, mard va jasur Vatan himoyachilarini, mashxur lashkarboshi va buyuk davlat arboblarni yetishtirib bergan muqaddas yurt.

Bugungi globalashuv davrida, axborot oqimlari o‘ta faollashgan zamonda barkamol avlod tarbiyasi, yoshlar ongida Vatanga muhabbat, milliy qadriyatlarga xurmat tuyg‘usini shakllantirish va uni rivojlantirish har qachongidan ham dolzarb masalalardan biridir. Globallashuv zamonida hech bir jamiyat uzoq vaqt tashqi olamdan yopiq xolda yashay olmaydi. Agar shunday xolat ushlab turilgan taqdirda u har tomonlama qoloq va kuchsiz bo‘lib qoladi. Shunday ekan bugungi kunda xar bir ziyoli, qolaversa millat kelajagi va yurt taqdirini o‘zining taqdiri bilan bog‘liq ko‘ruvchi har bir inson yosh avlod tarbiyasiga loqayd bo‘lmasligi lozim. Zamoniviy yoshlar 20-30 yil oldingi yoshlardan tubdan farq qiladi. Ijtimoiy fanlarni o‘qitish jarayonida ularning qalbiga siyqasi chiqqan eski ta’lim-tarbiya usullari vositasi orqali yondashuv har doim ham kutilgan natija bermaydi. Bugungi yoshlarning qiziqishlari doirasi juda keng. Barkamol avlod tarbiyasini samarali amalga oshirishda esa bizda ma’naviy meros yetarli. Bu boy merosdan Vatanimiz ravnaqi yo‘lida oqilona va samarali foydalanish sizni bizning vazifamiz va burchimizdir. Zero Vatanga, millatga muhabbat tuyg‘usi eng muqaddas, eng mo‘tabar tuyg‘udir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Азимий Саъдуллаев. Хоразм Маъмун Академияси. – Хива. 2000. 4-б.
2. А.Иброхимов. Бизким ўзбеклар – Т., “Шарк”. 2011. 62, 425-бетлар.
3. И.Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т., “Маънавият”. 2008. 5-6 б.

KOLESOVNING BUXOROGA HARBIY TAJOVUZI

Hamraev Mahmud Mirzaqulovich

Navoiy davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Tarixdan ma'lumki, mustabit sovet tuzumi va komunistik rejimga, qizil armiyaga qarshi ko'p yillar davomida turkiston xalqlari bir yoqadan bosh chiqarib, qo'lni qo'lga berib, hayot-mamot janglarini olib borishdi. Qariyb yigirma yil davom etgan bu harakat sovet rejimi davrida noto'g'ri talqin qilindi. Aslini olganda bu harakat ishtirokchilarining qahramonliklari, ulardagi ona vatanga nisbatan bo'lgan mehr-muhabbat tuyg'usi, vatanparvarlik, o'z xalqining taqdiri uchun qayg'urish kabi xislatlar ularning g'oyasida mujassamlashgan edi.

Oktyabr to'ntarishidan keyin sovet Rossiyasi bilan Buxoro amirligi o'rtasidagi munosabatlar keskin yomonlashdi. Bu xolat bolsheviklar tomonidan Buxoro davlatining ichki ishlariga aralashishdan tortib, kurolli tajovuz kilishgacha namoyon bo'ldi.

1917 yil fevral va oktyabrda Rossiya xamda Turkistonda ro'y bergan tarixiy voqealar Buxoro amirligining keyingi taqdiriga katta ta'sir ko'rsatdi. Rossiyadagi inqilobiy voqealar ta'sirida Buxorodagi jadidchilik harakati, ya'ni Yosh buxoroliklar partiyasi saflarida ajralish ruy berdi. 1917 yil 2 dekabrda Yangi Buxoro (hozirgi Kogon) shahrida bo'lib o'tgan amirlik hududidagi rus manzilgohlari Sovetlarning 2-viloyat s'ezdida amir tuzumini ag'darib tashlab, hokimiyatni Yosh buxoroliklarga berishga qaror qilindi[1].

Yosh buxorolik jadidlarning Fayzulla Xo'jaev rahbarligidagi so'l qismi amir hokimiyatini ag'darishda inqilobiy kurash yo'lini tanlab Turkistondagi sovet hukumatidan yordam so'rashdi. Biroq bu paytda Turkiston Muxtoriyati xukumatini tugatish yo'llarini izlayotgan Turkiston o'lkasi Xalk Komissarlari Soveti (XKS) raisi F.I. Kolesov Buxoro amirligiga hujum qilishga dastlab shoshilmadi. Faqat 1918 yil fevral oyida Turkiston Muxtoriyati hukumati qizil askarlar tomonidan tor-mor qilinib, Qo'qon shahri qonga botirilgach, Kolesov butun diqqatini amirlikni tugatishga qaratdi[2].

1918 yil 1 martda Yangi Buxoroga F. Kolesov boshchiligidagi 3500 kishilik qizil askarlar otryadi zambarak va pulemyotlar bilan qurollangan holatda yetib keldi. Fayzulla Xo'jaev raisligida Yosh buxoroliklarning 7 kishidan iborat inqilobiy qo'mitasi tuzilib, uning tarkibiga Fitrat, Otaulla Xo'jaev, Abdulvoxid Burxonov, Is'hoq Agdarov, Qori Yo'ldosh Po'latov, Fazliddin Maxsum kiritildi. Harbiy harakatlarni boshqarishga Turkiston o'lkasidagi sovet xukumatining raxbari F. Kolesov mas'ul bo'ldi [3].

Yosh buxoroliklar bilan Kolesov o'zaro maslahatlashib, Buxoro amiri Said Olimxon (1881-1944) nomiga talabnoma matni tayyorlandi. F. Kolesov va Fayzulla Xo'jaev imzolari bilan Said Olimxonga jo'natilgan talabnomada Buxoroda so'z, matbuot va boshka demokratik erkinliklar joriy qilinishi, amir huzuridagi hukumat tarqatib yuborilib, uning o'rniga Yosh buxoroliklar Ijroiya Qumitasidan iborat yangi xukumat tuzilishi, amirlikdagi qo'shin qurolsizlantirilishi ta'kidlangan edi. Amir Olimxon 24 soat ichida ushbu

talablarga rozi ekanligini ma'lum qilsa, u o'z o'rnida qoladigan bo'ldi. Agar, Said Olimxon rad javobini beradigan bo'lsa, qurol kuchi bilan amirlik tugatilishi po'pisa qilindi[4].

Amir Said Olimxon o'z navbatida vaqtdan yutish uchun muzokaralar boshladi. U o'z javob maktubida islohotlarni sekin-asta amalga oshirishi mumkinligini bayon qildi. Bu javobdan qanoatlanmagan F. Kolesov harbiy harakatlarni boshlashga buyruq berdi. 2 martda Buxoroga hujum boshlandi. Ularga har biri 200 kishidan iborat Yosh buxoroliklar va Yangi Buxoro ishchilarining otryadlari ko'mak berib turdi. Buxoro yaqinidagi Fatxobodda bo'lgan dastlabki to'qnashuvda amir Said Olimxon qo'shinlari mag'lubiyatga uchrab, shaharga chekindilar. Vaziyat bunday tuc olishini kutmagan Said Olimxon F. Kolesovga o'zining maxsus farmoni oliyini yuborib, unda barcha talablarga rozi bo'lish bilan bir qatorda mamlakatda soliqlar kamaytirilishi, tan va o'lim jazosi bekor qilinishini aytdi. Natijada, ikki o'rtada harbiy harakatlar tuxtatilib, muzokaralar qaytadan boshlandi. Buxoro davlati mustaqilligi va daxlsizligini saqlab qolish uchun intilgan Said Olimxon bu fursatdan unumli foydalanib, ayrim manbalarda keltirilishicha, 35000 kishilik lashkar to'pladi. Buxoroliklar muqaddas shaharlari himoyasiga qo'zg'aldi. Karmanadan Qorako'lgacha bo'lgan 170 km masofadagi temir yo'l izlari amir sarbozlari va mahalliy aholi tomonidan buzib tashlandi. Urush harakatlari boshlanib, F.Kolesov otryadi qurshovda qoldi. F. Kolesov qo'shininging o'q-dorisi tugadi va ahvoli og'irlashdi. Toshkent, Samarkand, Chorjuy, Ashxobod, Marv, Karki, Yangi Termiz garnizonlarndagi kizil askar otryadlari F. Kolesovga yordamga jo'natildi. Biroq Buxoroni bosib olish rejasi amalga oshmasligiga ko'zi yetgan F. Kolesov 5 mart kuni kechqurun Toshkent tomonga chekinishga buyruq beradi. Buning asosiy sababi, hozirgi paytda xam ayrim tarixchilar yozayotganidek, Yosh buxoroliklar keng xalk ommasining ishonchini qozona olmaganligi emas, balki qizil askarlar, garchi ular safida Yosh buxoroliklar bo'lsa xam, buxoroliklar tomonidan bosqinchi va istilochi sifatida qabul qilinganligi bo'ldi.

Toshkentdan zudlik bilan F. Kolesovga yordamga yuborilgan qizil gvardiyachilar 11 martda Karmana shahrini egalladilar. Ular amirning yozgi saroyiga joylashdilar va maishat bilan shug'ullandilar. Shundan so'ng bosqinchilarni buxoroliklar Karmanadan quvib chiqarishdi. Bolsheviklarning Toshkentdagi siyosiy muxoliflari ular tutgan bosqinchilik yo'lini ma'qullashmadi. Shuning uchun Turkiston o'lkasi Xalq Komissarlari Soveti amir Said Olimxon bilan muzokaraga ko'ndi[5].

Aslida Toshkentdan yordamga yuborilgan G.Koluzayev otryadi bu paytda Qiziltepada F. Kolesov qo'shini bilan birlashgan edi. F. Kolesov Qiziltepaga kelgach, sulh muzokaralari olib borish uchun amir Said Olimxonga vakillar jo'natdi. Said Olimxon, o'z navbatida, F. Kolesov bilan sulx muzokaralari olib borishga tayyor ekanligini bildirdi. 17 martda F.

Kolesov o'z otryadi bilan Samarqandga yetib keldi. Bu paytda qizil askarlar Xatirchi, Ziyovuddin, Mir, Karmana, Qiziltepa, Qorako'l va Chorjo'yni bosib olgan edi. O'sha davr voqealarining bevosita shohidi mahalliy tarixchi Muxammad Ali Baljuvoni o'zining "Tarixi nofeiy" ("Foydali tarix") asarida yozishicha, qizil gvardiyachilar bilan kurashda Muzaffarxon (1819-1885)ning o'g'illaridan biri Mir Mansurxonning o'rtancha o'g'li halok bo'lgan. U amir Said Olimxonning amakisi bulgan. F. Kolesov vokeasida u qatl etilib, molu mulki talandi va ahli ayoli asir olindi. Karmana hokimi esa Said Olimxonning tog'asi Sayidbek bo'lib, u qizil gvardiyachilar tomonidan asir olingan. Keyinchalik qizil askarlar Sayidbekni Buxoro hukumatiga topshirganlar[6].

Amir Said Olimxon keyinchalik yozgan "Buxoro xalqining hasrati tarixi" nomli xotiralarida F.Kolesovning Buxoroga bosqini oqibatlarini sal boshqacha ohangda o'zining g'alabasi sifatida quyidagicha tasvirleydi: "Alloxning inoyati, payg'ambar shariatining madadi bilan harbiy qurollarning kamligiga qaramay, Buxoro islom ahliga zafar kulib boqdi, bu banda g'alabaga erishdi. Bolsheviklar o'z maqsadlariga erisholmay sulh tuzishga rozilik bildirishdi. Bu banda sulh tuzishni yaxshirok deb bilib, ahvolni tuzatish maqsadida ahd tuzishga rozi bo'ldim[7].

Kolesov bosqini har ikki tomon uchun ham juda katta talofat keltirdi. Bu Turkiston sovet hukumatining mahalliy musulmonlarga nisbatan Qo'qon fojeasidan keyingi ikkinchi bosqinchilik urushi bo'ldi. Hozircha har ikki tomondan qurbonlar soni to'la aniqlangan emas. Eng so'nggi ma'lumotlarga ko'ra, ular bir yarim mingdan besh mingtagacha bo'lgan[8].

Shu urushning tashkilotchisi F.Xo'jaevning yozishicha, jami 3000 kishi halok bo'lgan. Buni u Buxoroning so'nggi 6000 yillik tarixidagi "juda ham ko'zga tashlanuvchi qonli dog'", "amir va uning hukumati yo'l qo'ygan buyuk jinoyatdir" deb baholaydi[9].

Bu albatta, Sovet mustamlakachiligi va Kompartiya mafkurasini qabul qilgan va unga aldangan F.Xo'jaevning xulosasidir. Bu to'kilgan qonlarda Amir Olimxonga qaraganda ko'proq uning o'zi aybdor edi.

Xulosa qilib aytganda, Kolesovning Buxoroga bosqini Buxoro amirligida jiddiy o'zgarishlarini keltirib chiqardi. Qizil armiyaning hujumi avvalo Buxoroning yaqin qo'shnilari sovet Rossiyasi va Turkistondagi yangi rejimning haqiqiy mohiyatini ochib tashladi. Said Olimxon o'z ichki siyosatida katta miqdordagi zamonaviy qurollangan muntazam armiyani tuzishga intildi. U Afg'oniston va boshqa xorijiy mamlakatlar bilan yaqinlashishga harakat qildi. Said Olimxon bilan Xiva xoni Junaidxon o'rtasida sovet Rossiyasiga karshi birgalikda kurash olib borish uchun harbiy bitim xam tuzildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бухоро Шарқ дурдонаси. Масъул муҳаррир А.Азизхужаев. -Т: "Шарқъ. 1997.
2. Каримов Р, Ражабов Қ . Колесов воқеаси. //Узбекистон миллий энциклопедияси. Т. 4. - Т: "УЗМЭ". 2002.
3. Колесов Ф., Бобунов А. Восстание в Бухаре. //Война в песках. Материалы по истории гражданской войны

4. к 12 тому. - М.: "ОГИЗ". 1935.
5. Файзулла Хўжаев. Бухоро инкилобининг тарихига оид материаллар (Қайта нашр). -Т: "Фан". 1997.
6. Ражабов Қ. Бухорога кизил армия босқини ва унга қарши кураш: тарих ҳақиқати (1920- 1924). - Т: "Маънавият", 2002.
7. Муҳаммад Али Балжувоний. Тарихи нофеий (Фойдали тарих). Тоҷик тилидан Ш.Воҳидов, З.Чориев таржимаси. - Т: "Академия", 2001.
8. Амир Саййид Олимхон. Бухоро халқининг хасрати тарихи. Форсчадан А. Ирисов таржимаси. – Т.: "Фан", 1991.
9. Мамедов В. Нечаянная революция. "Дружба народов", 1992г.,№2, стр.150.
10. Ходжаев Ф. Избранные труды. Том 1.

TOSHKENT BEKLIIGINING TASHKIL TOPISHI VA BOSHQARUV TIZIMI

Ithomov Ziyovutdin Adxamovich

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
O'zbekiston tarixi kafedrası, tarix fanlari nomzodi, professor
tarix.kafedra@mail.ru

Toshkent azaldan O'rtta Osiyoning iqtisodiy va madaniy-ma'naviy markazlaridan biri hisoblangan. Toshkent miloddan avvalgi IV - milodiy V asrlarda Qang' davlati, eftalitlar, Turk hoqonligi tarkibiga kirgan. Arxeologik topilmalar, me'moriy obidalar mahalliy an'analarning qo'shni Sharq mamlakatlari madaniyati bilan uyg'unlashib ketganligini ko'rsatadi. VIII asrga kelib esa Toshkent arab xalifaligi tarkibiga kirdi. Keyingi bir necha asr davomida Toshkent Xorazmshohlar, mo'g'ullar, temuriylar davlati tarkibiga kiritilgan edi. Chunki Toshkent geosiyosiy jihatdan qulay joyda joylashgan bo'lib, Buyuk Ipak yo'lining markazida, Xitoy bilan g'arb davlatlarini birlashtiruvchi savdo tuguni sifatida juda muxim shahar edi. XIII-XIV asrning birinchi yarmida Toshkent viloyati Chig'atoy ulusi tarkibida, XIV asrning ikkinchi yarmi – XV asrning 80-yillarigacha esa Amir Temur va Temuriylar davlati tarkibida bo'ldi. 1404 yilda Toshkent Mirzo Ulug'bek ixtiyoriga mulk tarzida berildi. Bu davrda shahar voha bilan dasht chegarasidagi kuchli qal'aga aylandi, uning hududi kengayib, ishlab chiqarish, savdo-sotiq, madaniy hayot rivojlandi. Registon, Shayxontohur majmualaridagi maqbaralar, Jome masjidi va boshqalar qurildi.

Toshkent qadimdan O'rtta Osiyo va Sharqiy Turkistonni Rossiya va Yevropa davlatlari bilan bog'laydigan muhim siyosiy-iqtisodiy markazlardan biri edi. XVIII asr o'rtalaridan shaharda yuz bergan siyosiy tarqoqlik uning xo'jaligi, tashqi va ichki savdosi rivojiga keskin to'sqinlik qildi. Bu vaqtda Toshkent to'rt qism (daha)ga, Shayxontohur, Ko'kcha, Sebzor va Beshyog'och dahalariga bo'lingan edi. Bu haqida A.A.Divayev ham «Turkistanskiye

vedemosti» gazetasiga bergan maqolasida bir vaqtlar Toshkent ma'muriy-hududiy jihatdan to'rt dahadan iborat ekanligi va har bir dahaning o'z mustaqil hokimlari bo'lganligini qayd qilib o'tadi. Bu davr shahar tarixida «chor hokim» nomi bilan ma'lumdir. Shaharning har bir dahasi alohida hokim tomonidan boshqarilganligini Muhammad Solih ham «Tarixi jadidai Toshkand» asarida keltirgan [1].

XV asrning ikkinchi yarmida Toshkent qo'ldan-qo'lga o'tib turdi: ko'chmanchi o'zbeklar xoni Abulxayr (1428-1468 yillar) tomonidan qisqa muddatda bosib olindi. So'ng turli temuriyzoda hukmdorlarga bo'ysundi, keyinchalik temuriylar o'rtasida boshlangan taxt uchun kurash natijasida Toshkent 1485 yilda Mo'g'uliston xoni Yunusxon ixtiyoriga o'tdi va uning qarorgohiga aylandi. Lekin, u ko'p hukmronlik qilmay, 1487 yilda Toshkentda vafot etdi. Yunusxondan keyin taxtga uning o'g'li Sulton Maxmudxon o'tirdi. Uning hukmronligi ham ko'pga bormadi. Toshkent 1503 yilda Shayboniyxon va Ko'chmunchixon tasarrufiga o'tdi. XVI asrda Toshkent ko'chmanchi o'zbeklar davlati tarkibiga kiritildi va shayboniylar davlatining muxim iqtisodiy va siyosiy markazlaridan biriga aylandi. Shahar yangi devor bilan o'raldi. Me'morchilik obidalari qad ko'tardi, ularning ayrimlari - Shayx Xovandi Tohur maqbarasi, Ko'kaldosh madrasasi, Baroqxon madrasasi bizning davrimizgacha yetib kelgan. Hunarmandlikning taraqqiyoti savdo-sotiq aloqalarining kengayishiga olib keldi. 1558 yilda Toshkent qirg'iz - qaysoklar qamaliga bardosh berdi. XVI asrning ikkinchi yarmida Qozon va Astraxon xonliklarining Rus davlatiga bo'ysundirilishi natijasi-da Toshkent bilan Moskva o'rtasida savdo aloqasi rivojlandi, har ikki tomon bir-biriga elchilar yubordi. 1579 yilda Toshkentni Buxoro xoni Abdullaxon II bosib oldi. 1588 yilda shahar aholisi Abdullaxon II ning noibi, Toshkent viloyatining hokimi O'zbekka qarshi isyon ko'targan. Lekin, ko'p o'tmay isyon bostirildi. 1597 yilda shaharni qozoq xoni Tavakkalxon (1598 yilda vafot etgan) bosib oldi. Oz fursat o'tmay Toshkent yana Buxoro xonligiga o'tdi. Ashtarxoniylardan Imomqulixon qozoqlarni tormor keltirib, 1612 yilda o'g'li Iskandarni Toshkentga noib qilib tayinladi. Biroq shahar aholisi isyon ko'tarib, qochib ketayotgan Iskandarni tutib o'ldirdi. Bundan g'azablangan Imomqulixon Buxoro, Balx va Badaxshon viloyatlaridan qo'shin yig'ib kelib Toshkent aholisini qirg'in qilgan.

1642 yilda Toshkent mustaqil beklik sifatida tarkib topdi. Biroq bir muddat qozoqlar hukronligi ostiga tushib qoladi. 1723 yilda Toshkent Jung'or xoni Galdan Siren qo'lga o'tdi. Bu davrda Toshkent aholisi tokchilik, bog'dorchilik hamda poliz ekinlari, bug'doy, tariq, arpa, suli, zig'ir, kunjut yetishtirish bilan shug'ullanardi. Shahar rastalarida ipak mato, ip gazlama, zarbof kiyimlar ko'p bo'lgan. Rus savdogarlari Toshkentga movut, qunduz terisi va turli bo'yoklar keltirishgan. Toshkent bilan Balx, Xiva, Buxoro, Samarqand, Ko'lob, Shahrisabz va boshqa shaharlar o'rtasida savdo-sotiq rivojlangan. Pul muomalasi bu davrda xam hali yaxshi taraqqiy kilmagan edi. Toshkent aholisiga don va qoramol bilan to'lanadigan maxsus soliq (hosilning 1/101/5 ulushi)

solingan. Toshkent Jung'or xonligi barham topgandan keyin (1758) Katta O'rdada va qalmlarning hujumlari natijasida ko'p zarar ko'rdi.

XVIII asrda Toshkentda og'ir siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat yuzaga keldi. Chunonchi 1723 yilda Toshkentni qalmoq ko'chmanchilari egallab, qozoq xoni Jo'lbarsni o'z vassali sifatida shahar boshlig'i etib tayinladi. Bu vaqtda Chelek, Xondayliq, Xo'jakent, Zarkent, Parkent, Namdanaq, Qoramurt, Sayram, Chimkent va shu atrofdagi boshqa joylar Toshkent viloyati tarkibiga kirardi. Qalmoq bosqinchilari belgilangan soliqlarni va buyumlarni olib turganlar. Bu ishga Jo'lbarsxon mutassadilik qilib borgan. Ayrim ma'lumotlarga ko'ra, soliqlar miqdori 40 ming tilla hisoblanib, bundan tashqari turli gazlamalar, gilamlar, oltin, kumush, qurol-yarog' va boshqa qimmatli narsalar olingan. Qalmoqlar zulmi xalqni shu qadar azobga solganki, 1739 yilda toshkentliklar Jo'lbarsni o'ddirdilar. Ammo uning o'rniga qozoq xoni To'labiy ko'tarildi va zulm 1758 yilgacha, ya'ni Xitoy tomonidan qalmoqlar (jung'orlar) qirib tashlangunga qadar davom etdi. 1758 yilda Jung'orlar davlatining Xitoy tomonidan ag'darilishi natijasida Toshkent Xitoyga rasman vassal shaharga, amalda esa mustaqil davlatga aylangan edi.

XVIII asr boshlarida Toshkent qalmoqlar qo'l ostiga o'tishi va u yerda qalmoqlarga qaram bo'lgan qozoq sultonlari tomonidan 1723-1758 yillar davomida boshqarilganligi haqidagi ma'lumotlar E.Hojiyevning "Toshkentning Rossiya shaharlari bilan aloqasi", Y.Sokolovning "Tashkent, tashkentsi i Rossiya", E.Xurshutning "Shi-Chach-Tashkent", R.G.Mukminova, M.I.Filanovichning "Tashkent na perekryostke istorii" risolalarida ta'kidlab o'tilgan [2. 232].

1784 yilda Yunusxo'ja hokimiyatni qo'lga olib, mustaqil Toshkent davlatini barpo etishga muvaffaq bo'ldi [3]. Bu mustaqil davlatning boshqaruvi o'ziga xos bo'lib, beklar tomonidan boshqarilgan va shunga ko'ra davlat nomi ham Toshkent bekligi deb yuritilgan.

XVIII asrning birinchi yarmida Buxoro xonligida yuzaga kelgan siyosiy hayot inqirozi uning turli viloyatlari taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatgan. Shunday hududlardan biri hisoblangan Toshkentda shu asrning boshlarida mahalliy xo'jalarning mavqei ortib borgan. Natijada shaharda to'rt daha xo'jalari tomonidan idora etilgan boshqaruv tizimi shakllangan. Bu tizim 1784 yilda Toshkentda "shahar-respublika"ga o'sib o'tgan [4. 211-212].

Yunusxo'ja davlatni boshqarishni ham birmuncha tartibga solib, yakkahokimlik tarzida ish yuritgan. Bu borada shunday deyilgan: «Toshkent hukmdori (Yunusxo'ja) o'z fuqarolari ustidan cheksiz hokimiyatga ega. Ammo u o'z atrofidagi eng yaxshi amaldorlar bilan maslahatlashgan holda hokimiyatni boshqaradi. Bu kengashda Yunusxo'jaga eng sodiq va ishonchli xo'jalar qatnashadi. Shaharni Bosh xo'ja mansabidagi amaldor boshqarib, u tartib-intizom va obodonchilikka doir masalalar bilan shug'ullanadi. Bosh xo'ja aybdorlarni jazolash huquqiga ega. Ammo kimki uning hukmidan norozi bo'lsa

bevosita Yunusxo'jaga murojaat qila oladi. Bosh xo'ja aholiga Yunusxo'janing ko'rsatmasi asosida soliqlar soladi. U hukmdor yo'qligida viloyatni boshqarish huquqiga egadir» [7. 222].

Bu vaqtda Toshkent to'rtta dahadan iborat bo'lib, bular Shayxontahur, Sebzor, (Qaffol Shoshiy), Ko'kcha (Shayx Zayniddin) va Beshyog'och (Zangiota) dahalari bo'lgan. Bulardan qadimiylari Sebzor va Ko'kcha hisoblanib, Sebzor ko'plab bog'lar, Ko'kcha ko'plab dalalar, deb ta'riflangan. Shayxontahur Shayx Xovandi Tahur nomidan kelib chiqqan, Beshyog'och turkiy nom bo'lgan. Har bir daha mahallalarga bo'lingan.

Tadqiqotchi O'.Sultonovning "Tarixi jadidi Toshkand" asaridagi manbaviy ma'lumotlarga asosan ko'rsatishicha Toshkent shahri hududi bir necha mahallalarni o'z ichiga olgan to'rt dahadan iborat bo'lgan. Muhammad Solihxo'janing yozishicha, to'rt daha yoki rukn nomi dastlab Toshkentda yashab o'tgan Abu Bakr Qaffol Shoshiy (904–976), shayx Zayniddin (XIII asr), shayx Xovand Tahur (vaf. 1359 y.), Zangi ota (vaf. 1258 y.) nomlari bilan atalgan. Keyinchalik ular Sebzor, Ko'kcha, Shayxontahur va Beshyog'och deb yuritila boshlangan. Har bir daha bir necha mahalla va mavzelnarni o'z ichiga olgan bo'lib, ular ayrim ishlarda chuqur tadqiq qilingan. «Tarixi jadidayi Toshkand» asarining turli voqealar bayonida Balandmasjid, Orqako'cha, Qoratosh, Mergancha, Qatorterak, Qiyot, Qoryog'di (Qorbog'di), Zanjirlik, Xoja Rushnoyi, Xo'jako'cha, Parchabof, Sanchiqmon, Hofiz Ko'hakiy, Kallaxona, Chig'atoy, Kamolon, Suzukota, Yalangqari, Oqmasjid, Koshg'ariyon, Yangishahar, Ganjtepa, Oxunguzar, Hastimom, Taxtapul, Sarfaros, Chuqurko'prik, Devonbegi, Murodali, Shohnishin, Havzbog', Qoratut, Chehbulog' kabi mahallalar hamda shahar tashqarisidagi Parvizshohi, Darvishak qofqa, SHO'rtepa, Oltintepa, Oqqo'rg'on, Kuvaidtepa, Mirobod, Minor, Jarboshi, Qoraqamish, Mingo'rik, Childuxtaron, Chinobod, Sanduqlik qo'rg'on va boshqa mavzelnarni, ayrim mahallalarning guzarlari hamda ulardagi inshootlar eslatib o'tilgan [5. 99].

Mahallalar dastlabki aholining ma'muriy-xo'jalik va jamoaviy tashkiloti bo'lib, o'zining boshqaruv tizimiga ega bo'lgan. Mahallani saylangan oqsoqol boshqargan. Oqsoqolning vazifasi umummahalla yer hududlarini o'zgartirish, suv bilan ta'minlash kabi vazifalardan iborat bo'lgan.

1740 yil Toshkentga kelgan rus zobiti Millerning guvohlik berishicha, bu vaqtda Toshkentda 150 ga yaqin mahallalar bo'lgan. Har bir daha obro'li xonadon vakillari tomonidan boshqarilgan. O.D.Chexovichning ma'lumot berishicha, to'rtta e'tiborli, boy xonadon sohiblari Shayxontahur dahasida Avlayqulixon avlodidan Boboxonto'ra, Beshyog'ochda Ashtarxoniylardan Rajabbek, Ko'kchada Chig'atoyxon avlodidan Muhammad Ibrohimbek, Sebzorda Jo'chixon nasliga mansub yana bir kishi hokim bo'lib ular o'rtasida doimo kelishmovchiliklar bo'lib turgan. O'zaro kelishmovchiliklar ichki va tashqi savdoga hamda shahar xo'jaligi hayotiga o'z ta'sirini o'tkazgan [2. 232-233].

Muhammad Solih Toshkandiyning “Tarixi jadidai Toshkand” asarida aytilishicha, “Chor hokimlik” davrida uchta daha hokimlari birlashib, Avlayqulixon avlodlariga qarshi urush olib borilganligi aytilgan. Uzoq vaqt davom etgan janglardan so‘ng Salimsoqto‘ra va Boboxonto‘ra boshchiligidagi Avlayqulixon avlodlari birin-ketin uch dahani egallaydi va g‘olib tomon talabi bilan mashvarat o‘tkaziladi. Bunda shaharda yagona hokim va yagona harbiy boshliq bo‘lishini talab qilishadi. Mashvaratga ko‘ra Devonbegi mahallasidan bo‘lgan Salimsoqto‘ra harbiy qo‘mondon, Rustam to‘ra otaliq vazifasiga, Odilto‘ra parvonachi, Boboxonto‘ra esa qo‘shin boshlig‘i vazifalariga, Salimsoqto‘ra taklifiga ko‘ra Shayx Xovandi Tahir avlodlaridan bo‘lgan Yunusxo‘jani “viloyat voliysi” etib saylaganlar [5. 89].

Muallifi noma‘lum bo‘lgan «Anjum at-tavorix» asaridagi ma‘lumotlarga qaraganda, O‘rta juz xoni Ablayxon Toshkentni qalmoq noiblaridan tortib olgach, shaharning to‘rt dahasini (to‘g‘rirog‘i dahalarga qarashli mavzelnari) o‘ziga yaqin urug‘larga topshirgan. Jumladan, Beshyog‘och shayxim toifasiga, Ko‘kcha qo‘ng‘irot va o‘rta yuz jamoasiga, Sebzor chinish firqasiga, Shayxontahir sergili, eli va uchoqli toifasiga berilgan. Toshkentni o‘z qo‘li ostida birlashtirgan Yunusxo‘ja* (1784–1803) ham dastlab raqiblariga qarshi kurashda sanchiqli (yoki sanjiqli), qirq, qiyot, turk, qang‘li urug‘lari bilan bitim tuzib, ularning yordamidan foydalangan va Toshkentni birlashtirgach, ushbu urug‘larga shahar tevaragidan yerlar bergan [5. 96].

Yunusxo‘ja shahardagi o‘zaro kurashlarni bartaraf qilib, Shayhontohur, Beshyog‘och, Sebzor va Ko‘kcha dahalarini o‘z qo‘li ostida birlashtirgan. Yunusxo‘ja 6000 kishidan iborat qo‘shin tuzib, askarlarni piltta miltiq, qilich, nayza, qalqon va to‘plar bilan qurollantirdi. Bu qo‘shin «qora-qozon» deb atalib, unda asosan turli shaharlardan kelgan musofir kishilar va asirlar xizmat qilgan. Ular Yunusxo‘ja va boshqa hukumat amaldorlari o‘rtasida taqsimlangan bo‘lib, tinchlik paytlarida o‘z yerlari hamda uylarida dehqonchilik, hunarmandchilik qilib, o‘z xo‘jayinlaridan haq olmay ishlaganlar. Shuning uchun bo‘sh vaqtlarida

* **Yunusxo‘ja** (1784 — 1801) - *Toshkent davlati hokimi (1784 — 1801). Yunusxo‘ja Toshkentdagi 4 dahaning biri - Shayhontohur hokimi Ulug‘xo‘janing o‘g‘li bo‘lgan. Yunusxo‘jani «ishbilarmon», «jasur va taraqqiyparvar» shaxs sifatida ta’riflaydilar. Darhaqiqat, Yunusxo‘ja o‘z davrining mohir hukmdori hisoblangan. Aks holda mustaqil davlat tuzib, xarobaga aylanayotgan Toshkent qaddini ko‘tarishga bel bog‘lamas edi. U tabiiy boyliklardan foydalanish davlat va xalq manfaatini uchun o‘ta foydali ekanini anglagan zukko hukmdor edi. Bunday shaxslar tariximizda kamdan-kam uchraydi. Shunisi diqqatga sazovorki, Yunusxo‘ja Toshkent tarixida birinchi bo‘lib, to‘pdan foydalanishni joriy etdi. U shahar devorlarini hashar yo‘li bilan tuzattirgan, mustahkamlagan. 1800 yilgi ma‘lumotlarga ko‘ra, devor quyi qismining qalinligi 1,8 m, ustki qismi 0,9 m atrofida bo‘lib, aylanma uzunligi 18 chaqirimdan ortiq, devor balandligi 7,9 m bo‘lgan. Yunusxo‘ja 6 ming kishidan iborat qo‘shin tuzib, askarlarni piltta miltiq, qilich, nayza, qalqon bilan qurollantirgan. Yunusxo‘ja davrida belgilangan tartibga ko‘ra, har bir jondan bir oyda daromadiga qarab 5 tangadan 10 tangagacha, yerdan olingan hosilning qirqdan bir qismi olingan. Qoraqozonlar soliqlardan ozod qilingan. Shaharda dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik va savdo-sotiq izga tushgan. Yunusxo‘ja ichki va tashqi savdoning o‘shishiga e’tibor bergan.*

boshqa joylarda ishlab, tirikchilik o'tkazganlar. Toshkentning yangi hokimi urush vaqtlarida o'troq va ko'chmanchi aholidan 50 -60 ming askar yig'ish imkoniga ega bo'lgan. Qo'shin turli rangdagi bayroqlar, nog'ora, karnay va surnaylar bilan ta'minlangan. Urush borishiga qarab, har bir xonadondan bir-ikki kishi qo'shinga jalb etilgan. Yunusxo'ja 1794 yilda Chimkent va Sayramni, 1799 yilda esa Turkiston shahrini bosib oldi. 1800 yilda Yunusxo'ja Chirchiq daryosining chap qirg'og'ini va Qurama mavzeini qo'lga kiritdi. Shuningdek, Parkent, Namdanoq, Adanak, To'ytepa, Qoraucha, Ohangaron daryosi qirg'og'idagi Matin va Qahronqal'a, Chordora, Niyozbek, Do'rmancha va Turbat singari joylar mustaqil Toshkent davlati tarkibiga kirgan edi.

1796 yilga kelib, Chimkent, Sayram, Oltintepa, Qorabuloq, Sarapan shaharlari hamda Niyozbek va Temir mavzelari Yunusxo'ja qo'l ostida birlashtiriladi. Turkiston va uning atrofidagi to Chu daryosigacha bo'lgan yerlarni ham o'z tasarrufiga oladi. 1800 yilga kelib, Toshkent hokimligining chegarasi janub va g'arbdan Sirdaryo bo'ylab, shimoldan Turkiston va Qoratog' yonbag'irlari orqali o'tgan. Sharqda Sayram tizmasi va Ugom daryolarining o'ng sohili, janubi-sharqda Chotqol-Qurama tog' tizmalari yoqalab Sangir qishlog'igacha borgan. 1800 yilgi ma'lumotlarga qaraganda, Toshkent shahrida 80 mingga yaqin kishi yashagan [2. 233].

Toshkentni boshqarishda Bosh xo'ja lavozimi bo'lib, Bosh xo'ja davlatda Yunusxo'jadan keyin ikkinchi shaxs hisoblangan. Undan keyingi ma'muriy pog'onalarni mingboshi, yuzboshi, o'nboshi va oqsoqollik martabasiga erishgan odamlar egallaganlar. Ular o'z ishlari haqida bevosita Yunusxo'jaga hisobot berib turganlar [3].

XVIII asrning ikkinchi yarmida Yunusxo'ja (1784-1803) tomonidan Toshkentda to'rt hokimlik tugatilib, kuchli ichki va tashqi siyosat o'rnatilishga erishilgan bo'lsada, lekin bu mustaqil boshqaruv uzoq davom etmadi. XVIII asrning boshlarida Farg'ona vodiysida vujudga kelgan Qo'qon xonligi o'z hududini kengaytirishga urinib kelayotgan edi. Qo'qon xonligi hukmdorlari uchun Toshkentni xonlik tarkibiga kiritish davlatning tashqi savdo aloqalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega edi. Shu sababli ham Qo'qon xonlari Norbo'tabiy (1763-1798) va uning o'g'li Olimxon (1798-1810) bilan Toshkent hokimi Yunusxo'ja o'rtalarida harbiy to'qnashuvlar bo'lib turgan. Olimxonning 1809 yilda Toshkent uchun olib borgan harbiy harakati natijasida bu hudud Qo'qon xonligi tarkibiga kiritildi. Natijada Toshkentda Yunusxo'ja hukmronligi davrida joriy etilgan boshqaruv tizimi 1809 yildan barham topib, Qo'qon xonligidagi boshqaruv tizimiga o'zgartirildi [6]. XIX asr boshlaridan Toshkent Qo'qon xonligi tarkibiga kiritildi va xonlikning eng yirik viloyatiga aylandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Тайронов Ё. Тошкент шаҳрининг бошқарув тарихидан. <http://uz.denemetr>
2. Шамсиев М.Б. XVIII аср иккинчи ярми Тошкент тарихини ўрганилиши хусусида / Ўзбекистон пойтахти Тошкент 2200 ёшда. Тошкент шаҳрининг 2200 йиллик юбилейига бағишланган Халқаро илмий конференция материаллари. Тошкент. «Фан». 2009. 232-б

3. Зиёев Х.З. Юнусхўжа. <http://e-tarix.uz>
4. Агзамова Г.А. Тошкентнинг Ўрта Осиёда кечган сиёсий ва иқтисодий жараёнларда тутган ўрни (XVI-XIX асрнинг биринчи ярми). / Ўзбекистон пойтахти Тошкент 2200 ёшда. Тошкент шаҳрининг 2200 йиллик юбилейига бағишланган Халқаро илмий конференция материаллари. Тошкент. «Фан». 2009. 211-212-бб
5. Султонов Ў. Муҳаммад Солиххўжанинг “Тарихи жадидаи Тошканд” асари муҳим тарихий манба сифатида (XIX аср). Тарих фан ном ... дисс. Тошкент, 2007. 99-б
6. Маҳмудов Ш.Ю. XIX аср биринчи ярмида Тошкентнинг маъмурий-бошқарув тизими. <http://shosh.uz>
7. Илҳомов З.А. Ўзбекистон тарихи. Тошкент. Наврўз. 2020. 222-б

К ВОПРОСУ ОБ ИЗУЧЕНИИ АРХИВНЫХ ФОНДОВ УЗБЕКИСТАНА ПЕРИОДА ВОЙНЫ

Исакова М.С.

Доктор исторических наук, главный научный сотрудник
Института истории Академии наук Республики Узбекистан

Изучение Второй мировой войны является одним из актуальных научных направлений отечественной исторической науки. Известно, что данная тема была объектом значительного числа изысканий как в советский [1], так и в современный периоды [2]. Тем не менее, существует достаточный объем неисчерпанных исторических материалов, которые еще не введены в научный оборот современными исследователями. К примеру, при всестороннем изучении не только экономических, политических, но и социальных аспектов истории войны немаловажное значение имеет оценка сознания личности – участника и очевидца событий. В этом отношении одним из малоисследованных видов источников выступают это документы, к числу которых можно причислить дневники, воспоминания, письма солдат родным, а также близких и родных, отправленные для духовной поддержки бойцов.

Среди архивных источников по истории войны Национального архива Узбекистан, особую ценность представляет фонд Р-1735 «Коллекция писем с фронтов Отечественной войны (1941-1945 гг.)». Архивная опись фонда была составлена в 1948 г. В коллекции собраны письма, отправленные фронтовиками в такие редакции газет, как «Кзыл Узбекистан», «Правда Востока», «Фрунзовец», «Хорезмская правда» и др. Также в нем нашли свое место письма с фронтов, направленные в Узрадиокомитет, в управление землеустройства Наркомзема УзССР, в Гидроэнергопроект и др. Настоящие архивные письма являются важным историческим источником наряду с официальной документацией, мемуарами и периодической печатью. Небольшая часть текстов из этих

писем частично или полностью были опубликованы на русском и узбекском языках отечественными архивистами и историками [3].

Важной стороной фронтовых писем являются эмоции его авторов. В письме, адресованном родным воин выражает свои чувства: «Приветствие, наполненное тоской. Жителям Шахризабса, живущим в здравие и согласии: 1) дяде, 2) его жене Янгамулло, 3) Райхоной, 4) Зайнобой, 5) Асатилложону, 6) Саиджану 7) односельчанам, 8) друзьям, знакомым и близким, а также всем, кто присутствует во время чтения настоящего письма, пламенный привет от Ачилова Абдумаджида, служащего в рядах армии. Я жив и здоров, прохожу службу. Каждый день молю Бога о Вашем спокойствии и здоровье. Родные я написал Вам письмо, но ответа так и не получил, почему не пишете письма? 3.10.1945 г.» [4].

Среди коллекций Национального архива Узбекистана, где имеются эпистолярные источники, выделяется специальный фонд Р-2791 «Коллекция документов участников Великой Отечественной войны и трудового фронта (1941-1945 гг.)», состоящий из 101 дела за 1928-1992 гг. Материалы фонда начали поступать в архив с 1987 года и передавались самими фондодельцами, либо их родственниками. Это ценные материалы о жизни и деятельности 16-ти участников Второй мировой войны и трудового фронта.

Источниковедческий анализ документов фонда позволяет выделить следующие основные виды источников: воспоминания о войне, автобиографии, фотографии, письма, статьи о героях, поздравительные и почетные грамоты и т.д. Необходимо подчеркнуть, что документы данного фонда малоисследованы. В то же время они представляют большой интерес в изучении исторических событий, связанных с войной.

В составе личных архивных фондов участников Второй мировой войны, хранящихся в Национальном архиве Узбекистана отдельный интерес, представляют воспоминания героя Иргашева Боиса. Он в своих воспоминаниях пишет: «С боями прошли мы многие украинские города, вышли на Северный Донец, освободив ряд населенных пунктов. После ожесточенных боев в 1943 году, мы переправились через реку Северный Донец в районе Артемовки, овладели городом Изюмом Ворошиловградской области. Через несколько дней освободили многие населенные пункты и города на Донбассе. В одном из боев наш командир лейтенант Плотников под огурцовой рощей был убит. Вместо него назначили прибывшего из училища лейтенанта Шилина Афанасия Петровича.

Наступление нашей части продолжалось. После некоторых ожесточенных боев мы освободили город Павлоград. За достигнутые большие успехи в бою нашей 60-1 гвардейской дивизии было присвоено имя Павлоградской [5].

Другой участник войны Хабибулин Асадбек в своих воспоминаниях пишет: «В Великой отечественной войне 1941-1945 гг. участвовали, мы,

три брата: старший брат Ибрагим Аглюллович Хабибулин, 1907 года рождения, средний брат Исмаил Аглюллович Хабибулин, 1909 года рождения, и я, Асадбек Аглюллович Хабибулин, 1914 года рождения. Для нас война началась и кончилась так: я и старший брат Ибрагим Аглюллович прошли по тяжелым дорогам войны живыми, только с ранениями – у меня три ранения и контузия, а Ибрагим – с 2-мя легкими ранениями. Средний брат Исмаил, храбро сражаясь, погиб на среднем Доне в Ростовской области после Сталинградской битвы в январе (20) 1943 года» [5].

Также в архиве хранятся личные фонды участников Второй мировой войны, представляющие большой интерес для исследователей. Среди них личные фонды Алимова Акрама Пулатовича (ф. Р-2853) – заслуженного работника культуры УзССР, ветерана войны и труда; Боксера Бориса Яковлевича (Ресков Борис Хаскалевич) (ф. Р-2814) – писателя, журналиста, участника Второй мировой войны; Стрибежева Василия Пантелеевича (ф. Р-2831) – заслуженного строителя УзССР, участника Второй мировой войны; Хмолловской Зинаиды Леонидовны (ф. Р-2781) – медицинской работницы, участницы Второй мировой войны.

В целом, это документы содержат в себе материалы, наполненные бесценными документами о жизни и деятельности очевидцев войны. Это и автобиографии, воспоминания, материалы служебной деятельности, творческие работы, переписка с разными лицами, почетные грамоты, награжденные листы, фотопортреты и групповые, событийные фотоснимки и т.д.

Использованная литература:

1. Беккулбеков Ф. Сельское хозяйство Узбекистана в годы Великой Отечественной войны. Т., 1964; Джураев Т.Д. Коммунистическая партия Узбекистана в годы Великой Отечественной войны. Т., 1964; Узбекистан в годы Великой Отечественной войне (1941-1945). Отв. ред. Р.Х. Аминова, Т.Д. Жураев. – Ташкент: Фан, 1966; Воскобойников Э. А. Узбекский народ в годы Великой Отечественной войне. – Ташкент: Фан, 1969; Вклад трудящихся Узбекистана в победу в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. – Ташкент: Фан, 1975; Узбекская ССР в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. – Ташкент, 1981; Вавилов Ф. Ферганская область в Великой Отечественной Войне. – Ташкент, 1988.
2. Голованов А.А., Саидов И.М. Вклад Узбекистана в победу над фашизмом. Часть I. Родина священна для каждого. – 172 стр., Часть II. Самоотверженный труд во имя победы. – 140 с. – Самарканд, 2006; Бодиров А. Самарканд Иккинчи жахон уруши йилларида. – Самарканд: “Zarafshon”, 2015. – 124 б; Иноятова Д.М. Помощь Узбекистана эвакуированным детям в годы войны (1941-1945 гг.) // Материалы международной научно-практической конференции «История. Память. Люди». – Алматы, 2017. – С. 269.
3. Письма с фронта. Под ред. к.ист. наук Я.Н. Серого и В.А. Шишкина. Т.: АН УзССР, 1949. – 155 с.; Письма с фронта. Под ред. д.ист. наук Р.Х. Аминовой. Т.: «Узбекистан», 1965. – 106 с.

4. Национальный архив Узбекистана, ф. Р-1735, оп.1, л. 47.
5. Национальный архив Узбекистана, ф. Р-2791, оп. 1, д. 34, л. 4.
6. Национальный архив Узбекистана, ф. Р-2791, оп. 1, д. 101, л. 13

O‘ZBEKISTON OLIY TA’LIM TIZIMIDA O‘ZGARISHLAR JARAYONI.

Xoshimov Utkirjon Kushmirzaevich

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
“Jahon tarixi” kafedrasida dotsenti, tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Mustaqillik qo‘lga kiritilganidan so‘ng O‘zbekistonda ham ta‘lim sohasida bir qator islohotlar amalga oshirildi. Bunda ta‘lim tizimining muhim bosqichlardan biri bo‘lgan oliy ma‘lumotli kadrlarni tayyorlashga qaratilgan islohotlar alohida ahamiyat kasb etdi. Bu islohotlardan ko‘zlangan asosiy maqsad respublikaning ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida zamon talablariga javob beradigan oliy ma‘lumotli kadrlar bilan to‘liq ta‘minlash edi.

Oliy ta‘lim sohasida kadrlar tayyorlashga yo‘naltirilgan islohotlar ba‘zan o‘zini to‘liq oqlamadi. Oqibatda respublikaning ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida oliy ma‘lumotli kadrlarga bo‘lgan ehtiyoj yil sayin ortib bordi. Xususan, respublika ta‘lim muassasalarida yoshlarga ta‘lim-tarbiya berish bilan shug‘ullanadigan pedagog kadrlarni tayyorlashdagi kamchiliklar natijasida oliy ma‘lumotli o‘qituvchilarga bo‘lgan ehtiyoj otdi.

Xususan, hozirgi kunda o‘quvchi yoshlarimiz respublikamizda faoliyat olib borayotgan 15359 ta ta‘lim muassasasi, jumladan, 4893 ta maktabgacha ta‘lim muassasasi, 9680 ta umumiy o‘rta ta‘lim maktabi, 23 ta Mehribonlik uyi, 304 ta bolalar musiqa va san‘at maktabi, 211 ta «Barkamol avlod» markazi, 227 ta bolalar va o‘smirlar sport maktabida ta‘lim-tarbiya olmoqda. Ushbu ta‘lim muassasalarida o‘rta maxsus, kasb-hunar kollejlarni oldingi yillarda bitirgan 97564 nafar o‘rta maxsus ma‘lumotli o‘qituvchi faoliyat yuritmoqda. O‘rta maxsus ma‘lumotli o‘qituvchilar Qashqadaryo viloyatida 13048 nafarni, Surxondaryo viloyatida 9447, Samarqand viloyatida 8907, Qoraqalpog‘iston Respublikasida 4835, Toshkent viloyatida 5004, Namangan viloyatida 4653, Xorazm viloyatida 4192, Andijon viloyatida 4260, Buxoro viloyatida 3366, Jizzax viloyatida 1871, Farg‘ona viloyatida 2048, Navoiy viloyatida 1282 nafarni tashkil qiladi. Umumta‘lim maktablarida faoliyat yuritayotgan 112261 nafar boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchisining 41718 nafari (37,2%) o‘rta maxsus ma‘lumotli. Jumladan, Qashqadaryo viloyatida boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarining 9014 nafari (62,1%), Surxondaryo viloyatida 6035 nafari (53,2%), Qoraqalpog‘iston Respublikasida 3144 nafari (41,4%), Samarqand viloyatida 5551 nafari (42,7%) o‘rta maxsus ma‘lumotli kadrlar tashkil etadi. Maktabgacha ta‘lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan jami 57974 nafar pedagog xodimning 36305 nafari (63%) o‘rta maxsus ma‘lumotga ega[1].

Shularni inobatga olgan holda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 9 avgust PQ-3138-sonli “Oliy ta’lim muassasalarida pedagogika yo‘nalishida maxsus sirtqi bo‘limlarni tashkil etish to‘g‘risida”gi qarori[2] qabul qilindi. Qarorda respublika ehtiyojidan kelib chiqan holda 15 ta oliy o‘quv yurtlarida 2017-2018 o‘quv yilidan boshlab pedagogika yo‘nalishlari bo‘yicha maxsus sirtqi bo‘limlar tashkil etildi.

Mamlakatning barcha sohalarini oliy ma‘lumotli kadrlarga bo‘lgan ehtiyojini qondirish hamda umumiy o‘rta ta’lim va kasb-hunar ta’limi bitiruvchilarini oliy ta’limga qamrovini oshirish maqsadida so‘ngi yillarda oliy ta’lim muassasalariga yoshlarni qabul qilish kvotalar oshirilmoqda. Masalan, 2018 o‘quv yilida talabalarni qabul qilish 2017 yilga nisbatan 30% ga, 2016 yilga nisbatan esa 62,4 % ga oshirildi[3, 1]. Shunga muvofiq ravishda respublika oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar soni ham ortib 2016/2017 o‘quv yilida 264095 tani, 2017/2018 o‘quv yilida 279674 tani, 2018/2019 o‘quv yilida esa 344790 tani tashkil etdi[4].

Shu bilan bir qatorda sohalar bo‘yicha oliy ma‘lumotli kadrlarga bo‘lgan ehtiyojni qondirish maqsadida ko‘p yillar shu sohalarida mehnat qilgan, oliy ma‘lumotga ega bo‘lmagan kadrlar uchun ish joyidan ajralmagan holda ta’lim olish imkoniyati yaratildi. Hususan, 2018/2019 o‘quv yilida oliy ta’lim muassasalarida kunduzgi ta’lim shakli bo‘yicha qabul kvotalarining ortganligi bilan bir qatorda respublikada 51 ta oliy ta’lim muassasasida sirtqi ta’lim, 22 ta oliy ta’lim muassasasida muxsus sirtqi ta’lim va 9 ta oliy ta’lim muassasasida kechki ta’lim shakllari bo‘yicha oliy ma‘lumotli kadrlar tayyorlash yo‘lga qo‘yildi[5, 1].

Sohada olib borilayotgan islohotlar natijasida so‘ngi ikki yilda mamlakatimizda yangi ta’lim yo‘nalishlari ochildi, shuningdek, ilg‘or xorijiy davlatlar bilan hamkorlik aloqalari natijasida respublikada yangi OTMLar tashkil topmoqda. Bugunga kelib respublika yoshlarining oliy ta’lim olish imkoniyatlari va shart-sharoitlari ancha kengaydi va yaxshilandi. Shu o‘rinda ba’zi takliflarni ilgari surmoqchimiz.

Respublikada maktabgacha ta’lim, umumiy o‘rta ta’lim, o‘rta maxsus kasb-hunar ta’limi tizimini yuqori bilimga ega bo‘lgan oliy ma‘lumotli o‘qituvchi-pedagoglarga bo‘lgan ehtiyojlarini fanlar va xududlar (tuman, shahar) kesimida shakllantirilib, mamlakatning shu sohada kadrlar tayyorlashga yo‘naltirilgan oliy ta’lim muassasalarida maqsadli kvotalar ajratilishi lozim.

Oliy ma‘lumotli o‘qituvchi-pedagoglarni tayyorlaydigan oliy ta’lim muassasalarida maktabgacha ta’lim muassasalarida nogiron bolalar bilan ishlaydigan defektolok, logoped va boshqa mutaxassislarini maqsadli tayyorlash va kvotalarini oshirish kerak. Chunki aynan shu sohalarida respublikaning bir qator viloyat va tumanlarida kadrlar ketishmovchiligi yuqori.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Oliy ta’lim muassasalarida pedagogika

- yo'nalishida maxsus sirtqi bo'limlarni tashkil etish to'g'risida»gi qaroriga **sharh**.
http://www.lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=3299721 (25.10.2017)
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Shavkat Mirziyoevning 2017 yil 9 avgustdagi PQ-3138-sonli "Oliy ta'lim muassasalarida pedagogika yo'nalishida maxsus sirtqi bo'limlarni tashkil etish to'g'risida"gi Qarori.
http://www.lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=3299721 (25.10.2017)
 3. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi joriy arxivi. 12.12.2018 y. №89-02-3735-sonli xati, 1-varaq.
 4. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi joriy arxivi. (Oliy ta'lim tizimidagi islohotlar. Elektron resurs.)
 5. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi joriy arxivi. 12.12.2018 y. №89-02-3735-sonli xati 1-varaq.

O'ZBEKISTONDA O'ZBEKLASHTIRISH SIYOSATIGA MIGRATSION JARAYONLARNING TA'SIRI (SURXONDARYO OKRUGI MISOLIDA)

Davlatova Shoira

Termiz davlat universiteti katta o'qituvchisi

Har qaysi davrda dunyo davlatlari aholisi orasida migratsion jarayonlar mavjud bo'lgan. Aholining bir davlatdan ikkinchi davlatga ko'chishi mamlakatdagi ijtimoiy-siyosiy vaziyatlar, holatlar, munosabatlar, ayrim voqea-hodisalar bilan aloqador. Sovet davlatining O'rta Osiyo respublikalarida, jumladan O'zbekistonda olib borgan mustamlakachilik siyosati bu hududda aholining milliy tarkibida sezilarli darajada o'z ta'sirini o'tkazdi. Sovet hokimiyati milliy chekka o'lkalarda, jumladan, O'zbekiston hududida XX asrning 20-yillarida mustamlakachilik siyosatini yanada avj oldirdi. Bu mahalliy aholiga nisbatan ijtimoiy, siyosiy, huquqiy, ma'naviy kamsitishlar, zo'rvonliklar, tazyiqlar, jazolashlar asosida amalga oshirildi. Kadrlar sohasida olib borilgan yevropalashtirish, ruslashtirish siyosati milliy masalani keskinlashuviga olib keldi.

Bunday munosabat nafaqat respublika markazida, balki barcha okruglarda ham o'z ifodasini topdi va mahalliy aholining sovet boshqaruv tizimidan noroziligiga sabab bo'ldi. Natijada milliy rahbar kadrlar sovet hokimiyatining mustamlakachilik siyosatiga barham berish, uning o'lkada olib borayotgan notenglikka asoslangan munosabatlariga chek qo'yish maqsadida markazga talabnomalar bilan chiqishdi. Bunga javoban markaz tomonidan ba'zi chora-tadbirlar amalga oshirildi. Ana shunday choralardan biri O'zbekiston hududida 1925-1933 yillar davomida davlat apparati va xo'jalik tashkilotlarini, sanoatni mahalliyashtirish, o'zbeklashtirish komissiyalarining tashkil etilishi bo'ldi.

O'zbekiston SSR MIQ Xalq Komissarlar Soveti qoshida tashkil qilingan ushbu komissiyalar faoliyati hududdagi barcha okruglarda ham yo'lga qo'yildi. Komissiya faoliyatini yo'lga qo'yishdan maqsad davlat apparati va xo'jalik tashkilotlarida boshqaruvdagi rahbarlar hamda xodimlarning milliy tarkibida

mahalliy aholi sonini ko‘paytirish edi. Komissiya tomonidan bu vazifa qanday amalga oshirilganligini hujjatlarda keltirilgan ba’zi ma’lumotlar asosida o‘rganish, tahlil qilish va xulosa chiqarish mumkin.

Jumladan, Surxondaryo okrugida mazkur komissiyaning davlat apparati va xo‘jalik tashkilotlarini o‘zbeklashtirish borasida olib borgan ishlarini Surxondaryo viloyat arxivida saqlanayotgan manbalar asosida tadqiq mumkin. 1927 yil 1-noyabr holatida Surxondaryo okrugida davlat apparati va xo‘jalik tashkilotlari xodimlarini o‘zbeklashtirish natijasi to‘g‘risidagi ma’lumotlar Surxondaryo okrugi ijroiya qo‘mitasi raisi o‘rinbosari, mas’ul kotib Kartunov, statistika bo‘limi boshlig‘i Jarinov imzosi bilan tasdiqlangan bo‘lib, unda quyidagi manzarani kuzatish mumkin:

Tashkilot lar nomi	Jami xodimlar soni	mas’ul xodimlar	texnik xodimlar	Mutaxa ssislar	Xizmat ko‘rsatu vchilar	O‘zbeklashtirish umumiy foizi
Okrug ijroiya qo‘mitasi	29	11	11	4	3	11- 38 %
Okrug bolalar komissiyasi	8	1	6	-	1	2- 25 %
Qurilsh bo‘limi	19	1	5	7	6	-
Okrug moliya bo‘limi	58	7	50	-	1	15- 25,8%
Okrug yer bo‘limi	95	7	41	24	23	42- 44,2%
Okrug suv xo‘jaligi	23	9	11	2	1	9- 39,1%
Okrug xalq ta’limi bo‘limi	8	3	4	-	1	6- 75%
Okrug statistika byurosi	16	2	13	-	1	2- 12,5%
Okrug ishchi-dehqon inspeksiyasi	3	2	1	-	-	1- 33,3%
Okrug sog‘liqni saqlash bo‘limi	91	2	41	25	23	3- 03,3 %

Okrug mehnat bo'limi	4	1	3	-	-	1- 25%
Okrug prokuraturasi	8	2	5	-	1	3- 37,5%
Okrug ichki ishlar bo'limi	3	2	1	-	-	2- 68,7%
Okrug savdo	2	2	-	-	-	-
Okrug militsiyasi jinoyat-qidiruv bo'limi	39	4	11	-	24	26- 66,7%
Joy bo'yicha ro'yxatga olish inspeksiyasi	27	3	2	-	22	12- 44%
Okrug sudi	35	13	18	-	4	17- 48,6 %
Okrug sug'urta g'aznasi	14	7	5	1	1	2- 14,3 %
Davlat banki agentligi	10	3	6	-	1	-
Shahar soveti	68	4	35	1	28	23- 33,8 %
Okrug bojxona boshqarmasi	13	2	9	1	1	3- 23%
Qishloq xo'jalik banki agentligi	11	1	8	-	8	2- 18,1 %
Pattakesar rayon ijroiya qo'mitasi	21	5	8	-	8	16- 76,2 %
Davlat sug'urtalash jamiyati	1	1	-	-	-	-
Jami	606	95	294	66	151	198- 32,7 %

[1-121]

Jadvaldagi ma'lumotlardan ayonki, Surxondaryo okrugidagi qurilish bo'limida, davlat bankining okrug bo'limida, davlat sug'urtalash okrug bo'limida o'zbeklashtirish siyosati umuman amalga oshirilmagan. Okrugdagi davlat apparati xodimlarning soni jami 606 nafar bo'lib, ularning tarkibida atigi 198 nafar rahbar xodimlarga o'zbeklar bo'lib, o'zbeklashtirish darajasi 32,7 % ga teng bo'lgan.

Surxondaryo okrugida 1928 yil 1-mart holatida korxonalar va tashkilotlar xodimlarining milliy tarkibi haqidagi ma'lumotlar umumlashtirilganda quyidagilarni bilib olish mumkin:

Surxondaryo okrugini "O'zbeksavdo" tashkiloti xodimlari

Jami xodimlar soni- 66 nafar, shundan o'zbeklar- 16 nafar, ruslar- 28 nafar, tojiklar- 1 nafar, tatarlar- 12 nafar, yahudiylar- 4 nafar, lezginlar- 2 nafar, armanlar- 5 nafar [2 -91-92]

Surxondaryo okrugi suv xo'jaligi korxonasida

Jami xodimlar soni- 36 nafar, o'zbeklar- 8 nafar, ruslar -25 nafar, tatarlar- 2 nafar, gruzinlar- 1 nafar. [3 -144]

1928 yil 20-sentyabr holatida Surxondaryo okrugi qishloq ittifoqi xodimlarining milliy tarkibida jami xodimlar soni- 36 nafar, shundan o'zbeklar- 5 nafar, ruslar- 22 nafar, ukrainlar- 1 nafar, tatarlar- 5 nafar, yahudiylar- 3 nafar [4-146]

1928 yil 2-fevral holatida Termiz bojxona xodimlarining milliy tarkibida jami xodimlar soni- 13 nafar bo'lib, ularning milliy tarkibida o'zbeklar- 1 nafar, ruslar- 9 nafar, yahudiylar- 1 nafar, polyaklar- 1 nafar, tatarlar- 1 nafar [5- 44], 1928 yil 20-sentyabr holatida esa Surxondaryo okrugi bojxona xodimlarining milliy tarkibida jami xodimlar soni- 13 nafar, o'zbeklar- 3 nafar, tatarlar- 1 nafar, ruslar- 9 nafar [6-153] ni tashkil qilgan.

Davlat apparatiga tegishli bo'lgan ushbu rasmiy hujjatlar shundan dalolat beradiki, okrugdagi tashkilot va muassasalarda mahalliy millat vakillari soni, nufuzi kamayib borgan. 1929 yil 25-yanvarda Surxondaryo okrugi ijroiya qo'mitasi raisi Quvvatov va mas'ul kotib Hamroxo'jaev imzosi bilan okrug bo'limlariga 493-raqamli xat chiqarilgan. Unda shu vaqtgacha okrugdagi bo'limlar okrug ijroiya qo'mitasi hamda undan yuqori turuvchi organlarga hujjatlar rus tilida, o'zbek tiliga tarjima qilinmasdan yuborilayotganligi kuzatilayotganligi haqida fikr yuritiladi. Xatda barcha okrug bo'limlari O'z.SSR MIQning 1928 yil 16-yanvardagi № 3/521 raqamli ko'rsatmasiga asosan ish hujjatlarini yuritishni ikki tilda (o'zbek va rus tillarida) tashkil etishlari shartligi ta'kidlangan. [7- 61]

Xulosa qilib aytganda butun respublika hududida, aynan Surxondaryo okrugida ham Rossiyaning turli o'lkalaridan ko'chib kelganlar soni ortib borgan. Markazning topshirig'i bilan barcha sohalarda "savodli", "malakali" kadr sifatida chetdan yuborilganlar ish bilan ta'minlangan, hatto rahbarlik o'rinlarini egallagan. Ularning ma'muriy-buyruqbozlik asosidagi mahalliy millat vakillarini kamsitish, tahqirlash siyosati kuchayib borgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Surxondaryo viloyat arxivi. 18-jamg'arma, 1-ro'yxat, 111-yig'ma jild, 121-varaq.
2. Surxondaryo viloyat arxivi. 18-jamg'arma, 1-ro'yxat, 309-yig'ma jild, 91-92-varaqlar.
3. Surxondaryo viloyat arxivi. 18-jamg'arma, 1-ro'yxat, 309-yig'ma jild, 144-varaq.
4. Surxondaryo viloyat arxivi. 18-jamg'arma, 1-ro'yxat, 309-yig'ma jild, 146-varaq.
5. Surxondaryo viloyat arxivi. 18-jamg'arma, 2-ro'yxat, 309-yig'ma jild, 44-varaq.
6. Surxondaryo viloyat arxivi. 18-jamg'arma, 1-ro'yxat, 309-yig'ma jild, 153-varaq.
7. Surxondaryo viloyat arxivi. 86-jamg'arma, 1-ro'yxat, 271-ish, 61-varaq.

TOSHKENT BEKLIIGINING DIPLOMATIK ALOQALARI

Ihomov Ziyovutdin Adxamovich

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
O'zbekiston tarixi kafedrası, tarix fanlari nomzodi, professor
tarix.kafedra@mail.ru

Adxamova Zilola

Toshkent viloyati, Qibray tumani 40-maktab tarix fani o'qituvchisi

Tarixdan ma'lumki, O'rta Osiyodagi shaharlar kabi Toshkent ham Sharq bilan G'arbni bir-biriga bog'lab turuvchi Buyuk ipak yo'li ustida joylashgan. Karvon yo'li Koshg'ardan O'sh orqali Toshkentga kelgan. Toshkent O'rta Osiyoning muhim shaharlaridan biri hisoblanib, Qo'qonning Rossiya bilan savdo aloqalarida vositachilik rolini ham o'tagan. Shu bilan birga rus hukumati Toshkent orqali O'rta Osiyo xonliklari bilan va hattoki u orqali Xitoy bilan savdo qilishga harakat qilgan. Yunusxo'ja Toshkentni boshqarga vaqtida ichki va tashqi savdoning o'sishiga e'tibor berdi. Natijada Toshkent, Qo'qon, Buxoro, Xo'jand, Chimkent, Turkiston, Samarqand va ko'hna Turon zaminning boshqa joylari bilan izchil suratda savdo olib bordi. Shuningdek, u Hindiston, Xitoy, Qashqar, Tibet, Rossiya va boshqa xorijiy mamlakatlar bilan tijoriy ishlarni yo'lga qo'ydi [1].

Toshkentliklar Qozog'iston va G'arbiy Sibir bozorlarida yetakchi o'rinni egalladilar. Toshkentlik savdogarlar Petropavlovsk, Ust-Kamenogorsk va Sibirning boshqa yerlarida ham faoliyat yuritganlar. O'sha vaqtlarda Sibir va Rossiyaning boshqa chekka o'lkalarida rus savdogarlarining o'rni bilinmas edi. Ular karvonlari yo'llarda qaroqchilar tomonidan talanishini hisobga olib, Turkiston va Qashqarga kamdan-kam kelardilar. Shuning uchun rus hukumati bu yurtlarda savdoni olib borishda, asosan, toshkentlik tijoratchilardan vositachi sifatida foydalandi [2.211-216]. Ular bunga erishmoq uchun o'zbeklarga imtiyozlar berdi va ularni Sibirda doimiy yashashlari uchun sharoit yaratib berdi. Natijada, Sibirda toshkentliklarning qator mahallalari yuzaga keldi. Yunusxo'ja Rossiyada tog' sanoati yaxshi rivojlanganini bilib, rus hukumati yordamida Toshkentda tabiiy boyliklardan foydalanishga qattiq kirishdi. Bundan kutilgan maqsad qo'shinni zamonaviy qurol-aslaha bilan ta'minlash, davlat g'aznasini moddiy jihatdan mustahkamlash edi. Yunusxo'ja 1794 yili savdo karvoni orqali Sibir yo'nalishi mahalliy hokimiyatiga maxsus xat yuborib, o'zaro savdo aloqalarini kuchaytirish va tog' konlari bo'yicha mutaxassislarini Toshkentga yuborilishini so'ragan [1].

Rossiya davlati Toshkent orqali Qo'qon xonligi bilan savdo va diplomatik aloqalar o'rnatishdan manfaatdor bo'lgan. Chunki Rossiya Toshkent va Qo'qon orqali Koshg'arga ham chiqishi mumkin edi. Rossiya Sharqiy Turkiston bilan bo'ladigan savdo aloqalarida toshkentlik savdogarlarning vositachilik rolini ko'ra bilgan edi. Ruslar toshkentliklarning Koshg'ar tovarlarini Qo'qon orqali Rossiyaga yetkazib berishlaridan kata foyda ko'rgan. Ma'lumotlarga ko'ra,

XVIII asr oxirlarida Semipalatinsk bojxonasi hujjatlarida Rossiyaning Sharqiy Turkiston bilan aloqasida toshkentlik savdogarlar rolining ortib borganligini aks ettiruvchi ma'lumotlar uchraydi [3].

1793 yilda Yunusxujaning elchisi Muxammad Xuja va Azimxujalarni karvon bilan G'arbiy Sibir gubernatoriligiga yo'l oladi. Gubernator G. Shtradman huzurida qabul qilingan Toshkent savdogarlari Rossiyada o'zlarining olib borgan maxsulotlarini sotish uchun ruxsat so'raydilar. G'arbiy Sibir gubernatori bu haqda Rossiya podshosi Yekaterina II ga ma'lumot beradi. Uning farmoniga ko'ra Toshkent savdogarlariga Sibir va Ural xududlarida erkin savdo qilishlariga ruxsat beriladi va ayni vaqtda ulardan imtiyoz sifatida bojxona soliqlari olinmaydi. Rossiya bu aloqalardan manfaatdor edi [2.214-221-bb].

Yunusxo'janing taklifi bilan Rossiya davlatidan Toshkentga yuborilgan elchilar Buxoro amirligida to'xtatib qolinadi va Toshkentga o'tishlariga ruxsat berilmaydi. Sibir general-gubernatori Shtardmand 1795 yilda ikkinchi marotaba Toshkentga rus elchilari etib D.Telyatnikov bilan Beznosikovni tayinlaydi. Ular bilan Yunusxo'ja nomiga xat hamda sovg'alar berib yuboradi. Elchilarning zimmasiga Toshkentda tog' jinslarini tekshirish va konlar topilgan taqdirda ularning iqtisodiy ahamiyati haqida ma'lumotlar to'plash vazifasi yuklatiladi. Elchilar O'rta juz qozoq yerlari bo'ylab, Toshkentga 1796 yilning 27 avgustida yetib keladilar, Ular izzat-hurmat bilan qarshi olinadi. Afsuski, elchilarning Toshkentdagi faoliyati xususidagi ma'lumotlar juda g'arib. Shu narsa aniqki, ular Toshkent atrofidagi tog'larda oltin va kumush topilmaganligi, lekin temir jinslari borligi, ammo u texnikaning yo'qligi tufayli ishga solinmayotganini qayd etishgan. Shuningdek elchilar beklilik hududida savdo qilishga va ayrim imtiyozlar sifatida qaroqchilardan himoya qilishni va bojxona pulini to'lamaslikni so'raydilar. Rus elchilari 1797 yilning 1 iyunida Yunusxo'janing Mullajon Ohun va mingboshi Ashirmat Botir singari elchilari bilan birga o'z vataniga yo'l oladilar. Toshkentlik elchilar Omskda o'zlarining Peterburgga borishi va shaxsan rus imperatori bilan uchrashishini ma'lum qiladi. Shtardmand rus hukumatidan bunga ruxsat olgach, Toshkent elchilari Omskdan yo'lga chiqib, Yekaterinburg, Perm, Qozon, Moskva orqali Peterburgga borishadi va Yunusxo'janing imperator nomiga yozilgan maktubini taqdim etadilar. Maktubda Yunusxo'ja rus elchilari Toshkentda o'z vazifasini bajargani va o'zining javob elchilarini yuborganini ma'lum qilib, imperatordan tog' konlari bo'yicha bilimdon mutaxassislar yuborishni iltimos etadi [1]. Bunga ko'ra 1798 yil 9 martda imperator Pavel I tomonidan elchilarga javob tariqasida rasmiy xujjatlar topshiriladi. Bu xujjatlarda Rossiya tomonidan savdoni yo'lga qo'yish uchun savdo yo'llarida xavfsizlikni va savdo uchun qulay shart sharoitlarni yaratib berishga va'da qilinib, Toshkent bekligi tomonidan ham huddi shunday javobning bo'lishi maqsadga muvofiq ekanini ta'kidlab o'tilgan edi. Shuningdek, Pavel I ning mazkur maktubida Rossiya imperiyasi Toshkent bekligini tashqi dushmanlardan, xususan Xitoydan ximoya qilish va zarur

xollarda xarbiy kumak berishni ham bildirib o'tgan edi. Elchilik natijalari Toshkent bekligini xukmdori Yunusxujani qoniqtirdi. Muzokaralarning amaliy natijasi sifatida 1800 yilda tog' ishlari injeneri M.Pospelov boshchiligidagi mutaxassislar Toshkentda elchi bo'ldi. Uch oy davomida Toshkentda bo'lgan mutaxassislar bu yordam tog' kon ishlari va yer osti boyliklari xo'jalik hayoti va metallga ishlov berish ishlarini ko'radilar. Toshkent iqtisodiy aloqalari borasida Rossiya Xitoy, Eron, Xindiston va O'rta Osiyo xonliklari bilan savdo yo'llaridan asosiy bog'lovchi shaxar sifatida muxim o'rin tutadi. Shu nuqtai nazardan Pospelov oldiga xarbiy zarurat tufayli qo'shin yuboriladigan bo'lsa qo'shinning Toshkentga yetib borishi, u yerda joylashish va harakatlanishi ishlarini o'rganish ham topshirilgan edi. 1803 yilda D.Telyatnikov boshchiligidagi ikkinchi marta elchilik amalga oshirildi. Biroq bu elchilar Toshkentgacha yetib kela olmadilar. Qo'qon xonligining Toshkentga nisbatan bosqinchilik urushini boshlashi va ikki o'rtada shiddatli janglar ketayotganligi bois bu elchilar yarim yo'ldan Omsk shahriga qaytarilgan edi. Shu tariqa 1803 yilga kelib Qo'qon xonligi Toshkent va Janubiy qozoq yerlari ustidan xukmronlik qilish uchun urushga kirishdi va bu yerlarda erishayotgan muvaffaqiyatlari Rossiyani Toshkent bilan diplomatik aloqalarni to'xtatish bu shaharga xomiylik qilish maqsadidan voz kechishga olib kelgan edi.

Ayni vaqtda ta'kidlab o'tish lozimki, Toshkent bekligining savdo-iqtisodiy aloqalari ham Markaziy Osiyo iqtisodiy jarayonlarida muhim ahamiyat kasb etib, Tovar ayirboshlashda kata salmoqqa ega edi. Toshkent Markaziy Osiyoning yirik savdogarlar shahri edi. Ular shahar karvonsaroylarida xorijiy savdo ahli bilan bir qatorda o'z mollarini saqlar va ular bilan ulgurji savdoni amalga oshirar edilar. Xususan, Isabek, Shohbek, Dasturxonchi, Abdurasul va Mulla Omonboy rais nomi bilan mashhur saroylarda ulgurji savdo bilan shug'ullanuvchi toshkentlik boy savdogarlar o'z mollarini saqlaganlar. Toshkentda Sayidazim, Nurmuhammad Qo'shbegi, Namangan va boshqa bir necha karvon saroylar bo'lib, unda turli mamlakatlardan kelgan savdogarlar to'xtashgan. A.P.Xoroshxin Toshkent shahrida 29 ta karvonsaroy borligini eslatadi. U shahar bozoridagi tovarlar sotiladigan rastalar sonini ham qayd etgan [3]. Shaharning iqtisodiy aloqalari unda muayyan bozor infrastrukturasi rivojlanishiga olib kelgan. Jumladan, shaharda xorijiy savdogarlarning to'xtashlari uchun karvonsaroylar mavjud edi. XIX asrning 60-yillarida shaharda ularning soni 17 ta atrofida bo'lgan. Turli mamlakatlar savdogarlari muayyan karvonsaroylarda yashaganlar. Xorijiy savdogarlarning katta qismini tashkil qilgan hindlar Shirin Xoja Rais saroyida to'xtaganlar. Shahar karvonsaroylaridan biri "Yahudiylar karvon-saroyi" nomi bilan ma'lum edi [4. 215].

Yunusxo'ja Toshkent hokimligini to'la mustaqil davlat darajasiga ko'tarish uchun ichki va tashqi savdoni rivojlantirish maqsadida old tomoniga "Muhammad Yunusxo'ja Umariy" deb yozilgan, sirtiga lochin yoki yo'lbars tasviri tushirilgan ikki xil mis pullar va tanga zarb qildirgan [5. 233].

XVI–XIX asrning birinchi yarmida Toshkentning O‘rta Osiyodagi yirik iqtisodiy markazlaridan biri sifatidagi ahamiyati ortib bordi. Bunga shaharda mavjud bo‘lgan ko‘p tarmoqli hunarmandchilik, savdo asos bo‘ldi. Bu yerda hunarmandchilikning turli sohalari – to‘qimachilik, kiyim-bosh ishlab chiqarish, chirmangarlik va oyoq kiyimlar tayyorlash, po‘stindo‘zlik, kulolchilik, metallga ishlov berish va metall buyumlar ishlab chiqarish, zargarlik, kulolchilik, duradgorlik, uy-ro‘zg‘or buyumlarini tayyorlash va boshqalar keng rivojlangan edi. Asosan mahalliy aholining ichki ehtiyojlari uchun ishlab chiqarilgan turli mahsulotlar tovar xarakteriga ega bo‘lgan. Bunda Toshkentning turli karvon yo‘llarida joylashganligi muhim rol o‘ynagan. Toshkent hududidan Sibir, Xitoy, Qozoq dashtiga olib boruvchi yo‘llarning o‘tganligi uning iqtisodiy rivojlanishiga, bu yerda aynan xorijiy iste‘molchilarning ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladigan hunar turlarining taraqqiyotiga turtki bo‘lgan. Buni ayrim hunarmandchilik sohalari misolida kuzatish mumkin. Xususan, bir xil rangdagi bo‘z (karbas)ga qolip yordamida turli ranglardagi gullarni bosish orqali hosil qilingan mato – chit bunga misol bo‘la oladi. Chit ishlab chiqarish ancha murakkab ish jarayoni bo‘lib, u hunarmanddan katta mahoratni talab etgan. XIX asrda Toshkent bo‘zga gul bosishning yirik markazlaridan biriga aylangan edi. Qo‘qon xonligi shaharlari va Qashg‘ardan Toshkentga juda katta hajmda oq bo‘z keltirilib, chitgarlarga topshirilar edi [4. 212].

Toshkentning eng gavjum joylari uning bozorlari hisoblangan. Eski Jo‘va, Chorsu va Ko‘kaldosh madrasasi oralig‘ida Registon, Chorsu va Kappon (G‘alla) bozorlari joylashgan. Registon bozori O‘rta Osiyo xonliklarida ishlab chiqarilgan mahsulotlar bilan to‘lgan. Bundan tashqari Hindiston, Xitoy, Afg‘oniston, Eron va Rossiyadan kelgan mahsulotlar ham sotilgan [5. 231].

XVII–XVIII asrlardan boshlab Toshkentning Rossiya bilan savdo-iqtisodiy aloqalari rivojlana boshlaydi. Tashkent savdogarlari tez-tez Sibir shaharlariga borib turishgan. 1739 yilda Orenburgdan Toshkentga birinchi rus savdo karvoni kelgan. XVIII asrning 2 yarmida mustaqil Toshkent bekligi tashkil topgan. XIX asrda Toshkent o‘z mustaqilligini yo‘qotib Qo‘qon xonligiga bo‘ysindirilgan. XVIII asrning 2-yarmida O‘rta Osiyo xonliklarining Rossiya va Qozog‘iston bilan savdo aloqalari rivojlangan sari Toshkent shahri savdo aloqalari markaziga aylanib qola boshlaydi. Shu davrda Toshkent shahri hunarmandchilik sohasiga qarab quyidagi mahallalarga bo‘lingan: pichoqchi, misgarlik, sog‘bon-itboqar, o‘qchi, konchi, degrizon-qozon yasovchilar. Taxtapul, Sebzor, Labzak, Qorasaroy mahallalari aholisi bog‘dorchilik, hunarmandchilik va boshqalar bilan shug‘ullanganlar. Oxunguzar, Parchabof, Jangoh aholisi hunarmandchilik, to‘quvchilik va savdo bilan shug‘illangan. Toshkentlik to‘quvchilar bo‘z, beqasam, olacha, bahmal to‘qishgan va savdogarlar bu tovarlarni qo‘shni mamlakatlarga olib borib sotishgan [3].

Toshkentlik savdogarlar ham Jung‘oriya, Sharqiy Turkiston, Xitoy hududlariga o‘z savdo karvonlari bilan borganlar. Chunonchi, XVIII asr

o'rtalarida ularning meva, oltin, rus buyumlari va boshqa mollar bilan yuklangan karvonlari G'ulja va Chuguchak shahri bozorlariga borgan. Shuningdek, ular tomonidan Sharqiy Turkistonning Qashg'ar va Yorkend shaharlariga rus temiri, doka, shoyi gazlama, oltin, gilam va ro'yan olib borilgan. Ular o'zlari bilan birga Toshkentga olib kelgan mollarning asosiy qismini choy, novshadil, chinni idishlar tashkil etgan. Ular Xitoy va Sharqiy Turkistondan kumush yombu olib kelishga harakat qilganlar. 1760 yilning 10 oyida Oqsuv orqali Qumulga ketayotgan toshkentlik savdogarlar karvonini Xitoy nazoratchilari ushlab qolgan. Muzokaralardan so'ng savdogarlar ularni Xitoy mollari va kumush yombular sotib olish uchun ruxsatnoma berishga ko'ndirganlar. Tarixiy manbalar toshkentlik savdogarlarning, hatto, 1759 yilda Tibetga ham borganligini ko'rsatadi [4. 213].

Har yili Toshkent orqali Qashg'ar va Xitoydan Rossiyaga turli mollar olib o'tilgan va bu karvonlar rus va Yevropa mollarini olib Toshkent orqali yana Xitoyga qaytgan. Toshkentlik savdogarlar Buxoro xonligining Buxoro, Samarqand, Qarshi, Shahrisabz, Ko'lob va boshqa shaharlariga o'z karvonlari bilan qatnar edilar. Bunda Toshkentdan Buxoroga Qo'qon xonligining markaziy shaharlari – Marg'ilon, Andijon, Namangan hamda Toshkentning o'zida ishlab chiqarilgan bo'z, xom ipak, ruslarning temir, cho'yan va po'latdan yasalgan buyumlari, tamaki, ipak, ba'zi xitoy va mahalliy ipak gazlamalar va Xitoy mollari – kumush yombulari, choy va chinni piyolalar olib borilgan. Bu mahsulotlar ichida Xitoy choyining turli navlari – tuqtachoy (g'isht choy), oqquyruq (ko'k choy) muhim o'rin tutgan. XIX asrning 30-yillarida Buxoroda bo'lgan I.V. Vitkevich shahardagi "Barra saroyi"da toshkentlik va qo'qonlik savdogarlar to'xtashi, ularni choy savdogarlari, deb atalishini qayd etgan edi. Toshkentdan keltirilgan bu mollar aksariyat holatlarda uzoq yurtlarga ham olib ketilgan. Xususan, Qashg'ardan Toshkent orqali Buxoroga olib kelingan kumush yombular hind sarroflari orqali Kobulga jo'natilgan [4. 212-214].

Toshkent aholisi tomonidan shahar va uning atrofidagi yerlarda yetishtirilgan dehqonchilik, bog'dorchilik mahsulotlari va ayrim chorva mollari ko'p hollarda tovar xarakteriga ega bo'lgan. Bu mahsulotlar shahar aholisining ichki ehtiyojlarini qondirish bilan birga, uzoq va yaqin hududlarga, xususan, qo'shni dashtga ham olib borilgan. Shuningdek, bu mahsulotlar mahalliy hunarmandlar tomonidan yaratiladigan turli buyumlar uchun asosiy xomashyo vazifasini o'tagan. Shaharning bu xususiyati uning Markaziy Osiyodagi iqtisodiy mavqeini o'sishiga xizmat qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ziyoyev X.Z. Yunusxo'ja. <http://e-tarix.uz>
2. Ilhomov Z.A. O'zbekiston tarixi (XVI-XX asr boshlari). Toshkent, Navro'z. 211-216-bb
3. Alimova R.R. Markaziy Osiyo xalqlari tarixi so'nggi o'rta asrlarda /<http://uz.denemetr.com>
4. Агзамова Г.А. Тошкентнинг Ўрта Осиёда кечган сиёсий ва иқтисодий жараёнларда тутган ўрни (XVI-XIX асрнинг биринчи ярми). / Ўзбекистон пойтахти Тошкент 2200 ёшда. Тошкент шаҳрининг 2200 йиллик юбилейига

- бағишланган Халқаро илмий конференция материаллари. Тошкент. «Фан». 2009. 215-б.
5. Шамсиев М.Б. XVIII аср иккинчи ярми Тошкент тарихини ўрганилиши хусусида / Ўзбекистон пойтахти Тошкент 2200 ёшда. Тошкент шахрининг 2200 йиллик юбилейига бағишланган Халқаро илмий конференция материаллари. Тошкент. «Фан». 2009. 233-б

THE FOUNDATION OF THE ERA OF AWAKENING IN CENTRAL ASIA: ALCHEMY, SUCCESSION AND HISTORICISM

Imurodova Feruza Shokirovna

Chirchik State Pedagogical University
feruzaimuradova26@gmail.com

Annotation: it is explained that this was one of the cradles of the movarounnahr world civilisation with the foundation of the third Renaissance, which served as a bridge connecting East and West, South and North, Economic Relations, Trade, Science and art, science and values.

Keywords: Renaissance, Movarounnahr, honourable, culture, Central Asia, Science, state, value, Europe.

Аннотация: В этой статье говорится, что мыслители эпохи Возрождения являются нашими предками и что мы должны укреплять связь с фундаментом Третьего Возрождения, оригинальностью, основанной на 3-х системах. Мовароуннахр, была признана всем миром одной из колыбелей мировой цивилизации, она служила мостом, соединяющим Восток и Запад торговлю, науку и искусство, знания и ценности.

Ключевые слова: Возрождение, Мовароуннар, мыслитель, культура, Средняя Азия, наука, государство, ценность, Европа.

Аннотация: Ушбу мақолада Марказий Осиёда уйғониш даврининг мутаффақирлари, Учинчи Ренессанс пойдевори билан Мовароуннахр дунё цивилизациясининг бешиқларидан бири бўлганлигини, бу ердан у Шарқ ва Ғарб, Жануб ва Шимол, иқтисодий алоқалар, савдо, фан ва санъат, илм ва қадриятларни боғлайдиган кўприк бўлиб хизмат қилганлиги тугрисида баён этилади.

Калит сузлар: Ренессанс, Мовароуннахр, мутаффақир, маданият, Марказий Осиё, илм, давлат, қадрият, Европа.

People of Science who systematically studied the history of personality tamadduni on the basis of sources claim that the early Renaissance arose in Central Asia earlier than in Western Europe, in the territories of our land Movarounnahr. Central Asia has seen many robberies in its long history, fighting against them for freedom and independence. After every invasion, national statehood and culture were restored. The culture of the region effectively influenced the cultures of other peoples and enriched them, just as the achievements of culture in Central Asian culture were creatively combined [1] at present, large-scale isolates are being implemented at the maximum for the formation and development of national statehood in our country. The state of Uzbekistan has a long history of statehood and a rich khokuki heritage, and the

efficient use of such a political-khokukiy heritage is a source of gratitude in raising culture in society, in the struggle of the future great state. Unfortunately, due to the fact that most historical research was carried out by Western scientists, the Renaissance was considered characteristic only of development in the XV–XVI centuries in a number of European countries. And in fact, such periods of Rise were observed in the history of Central Asia, they were even earlier than the Renaissance in European countries.

For example, not only in our history, but in the IX-XII centuries, the so-called “Renaissance”, calculated from important periods of Universal History, and in the XIV-XVI centuries, the so-called “Timurid Renaissance“, the comprehensive and rapid development of the system of statehood, science and enlightenment and culture in our country had a huge impact on the development of the work of the Muslim renaissance by the famous sharkist Adam Mes Uzi devoted to the history of the cultural development that took place in the Muslim shark in the IX-X centuries. This work is a unique Comus covering shark science and culture of the 9th-10th centuries [2]. Thanks to the research of the German scientist Henry Zuter, the list of scientists who worked at the Baghdad Academy was determined. More than 515 of these mathematicians, as well as astronomers, wrote their works in Arabic, came to science as scientists of Arab nationality. Zuter notes that according to these “places of birth”, it is said that in fact many of them are Central Asians.

The whole world has already recognized that in ancient times, Turan, Turkestan, Movarounnahr, now called Uzbekistan, was one of the cradles of world civilisation. From here it served as a bridge connecting East and West, South and North, economic ties, trade, science and art, science and values. The Great Silk Road once served as an internet, an international means of communication. The people of Uzbekistan have repeatedly experienced cultural Peaks - The Renaissance. [3] Independence and national culture are inextricably linked with the internal struggle of the Renaissance, which stuck akad. M.M. Khairullaev writes: "independence and awakening, independence and Ascension are inextricably linked, it requires from US intelligence, knowledge, talent, activity, energy." The spread of the Arab Caliphate and religion in Central Asia was accompanied not only by the political and social order of other people, but also by the sowing of a new culture, religion and language. Al-Khorezmiy (783-850) Muhammad ibn Musa al-Khorezm, a well-known encyclopedist, founder of algebra science, was born in Khorezm in the second half of the VIII century. He played an important role in the development of astronomy, mathematics and geography. His other books "Al-Jabr", "zij "(astronomical tables)," Indian digital account book " made an invaluable contribution to the treasury of human thought. Al-Khorezmi was the first to introduce concepts and terms such as algebra, algorithm, tangent, cotangent, etc. into scientific use. . Ibn Sina described the Sciences found in bogly by his practical behavior and laid the foundation for the theory of achlokology. Ibn Sina saw spirituality, decency as knowledge in akhlok khaki. In Ibn Sina's opinion, Kura said, " the cones should

be delivered to the people. And to play them, the Hulk must rely on these cones. And for this, the habits and traditions that have permeated the Hulk over the years are expressed in the conun.[4]

Al-Fargoni (797-865) entered World History under the name of Abul Abbas Ahmad ibn Muhammad ibn Kasiri Fargoni Alfraganus. His contribution and invaluable in the development of astronomy, mathematics, geography. Fargoni is known not only as a theorist, but also as an engineer, the creator of various technical means and equipment, enjoying the scientific developments of scientists from ancient India. He created the Nilometer Yani means of determining the water level. For many centuries, the Egyptians mentioned the name Al-Fargoni along with the names of illath and Muslim saints in the weekly Friday prayer. His name is mentioned by Dante, Schiller, De Alambert, whose manuscripts are kept in Berlin, London, Paris, Tehran, Meshhead, Rampur, Cairo and other readers. Farabi is the author of the works "word about music", "book about the Order of rhythms", "about shifts to be added to rhythm", in addition to "big music".[5] the history of Islamic power in the 10th century, according to Muslim scholars, established the most important "border column" of Uzi [6] in the scientific and political heritage of Shark thinkers, issues in the state and khukuk khaki have been gaining momentum. Farabi, Beruni and Ibn Sina are comusian scientists who occupy the leading Urin in the fields of secular sciences Hamda fikh and Kalam science. More than 200 manuscript works on the scientific heritage of Farabi, Beruni, Ibn Sina are in saklanmak in Jahan funds . The first doctrines that represented the advanced Goyas typical of shark statehood were divided and served by dividing the source into subsequent couplet Works. [7] At the core of the program, which the head of state declared the current period to be a national rise from national recovery, firm confidence and deep wisdom are embodied. Because it is inevitable that our next 10 years will be a period of original Rise and development.[8] The president noted that on this path, our educator, teacher, intelligentsia and parents should be the base pillar of the Renaissance. New Uzbekistan-through a new worldview, first of all, through the scientific potential of 60 percent of the population, they noted that we will achieve a third Renaissance. It is recognized by the world scientific community that Uzbekistan has long been a building ground for Culture and civilisation. The words of the head of state in his speech "we are putting the issue of the third renaissance in front of us as a strategic task and raising it to the level of a national idea" express great goals pursued by large-scale radical reforms carried out in our country. The words" we are setting the issue of the third renaissance as a strategic task and raising it to the level of a national idea " express great goals pursued by large-scale radical reforms carried out in our country. "We know the system of preschool education and school education, higher and secondary special education, as well as scientific and cultural institutions as four integral rings of future Renaissance. And we consider our

kindergarten educator, school teacher, professors and scientific and creative intellectuals to be the four main pillars of the new Renaissance. As a conclusion, it should be noted that one of the main concepts of the scientific heritage of Central Asian thinkers is the state and a perfect person, and secondly, the approaches to the management of the state are bursa, and thirdly, the issues of mining, the theory of mining are considered. Today, we must make good use of our spiritual heritage in raising the consciousness of society and the culture of the great. The actual holding of chalcara conferences on the scientific heritage of the thinkers of the period of Shark Awakening;

Secondly, the history of the period of Shark Awakening and political-religious teachings in the lands of the Supreme ukuv, the organization of the teaching of political-religious activities as a special course, and the students are imbued with the need to continue their work;

When developing konun documents, it is necessary to take into account the ideas of the thinkers of the period of Shark Awakening, the ideas of the khukukiy culture.

Literature review

1. SHARQ UYGONISH DAVRI MADANIYAT.BUHUORO DAVLAT ELECTRON KUTUBHONA. 2021. [HTTPS://WWW.GOOGLE.COM/URL?SA=](https://www.google.com/url?sa=)
2. Metz A. MycnyntMaHCKHH peHeccaHC. -MocKBa.: HayKa. 1973.
3. Yu.Kh. Manzarov. A NEW UZBEKISTAN IS ON THE WAY. Academia is a scientific journal on the topic: Mathematics, Social Sciences, Psychological Sciences, Economics and Business, Education Sciences.2021 <https://www.google.com/url?sa>
4. Abu Ali ibn Sina. Rukovodstvo po filosofii. Traktat ob opredeleniyax. Traktat ob etike. Izbr. T.2.- Dushanbe-Ashgabad: Kulturniy tsentr Posolstva IRI v Turkmenistane. 2003. - S.166.
5. Khairullaev M.M. Orta Osieda ilk uygonish davri madaniyati. T. 19956. Mets A. Musulmanskij renessans. - M.: Nauka, 1966. - 458 s.
7. F. Mukhitdinova. THE IDEAS OF BUILDING A JUST SOCIETY IN THE VIEWS OF THINKERS OF THE EAST AND MODERNITY. "History and Archeology".2018.
- 8.O. Abdullayeva. "Uzbekistonda yangi uygonish- Uchinchi Renaissance"2020.20 September.<https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiqatI6j7AhXB14sKHaeZAAcQFnoECBkQAQ&url=https%3A%2F%2Fxs.uz%2Fuzkr%2Fpost%2Fozbekistonda-yangi-ujgonish-uchinchi-renessans&usg=AOvVaw3HNRLnrVYfgI6HUA7L7Zj0>
9. Toshtemirova, S. A., & Ilmurodova, F. S. INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TASHXISLASH ASOSLARI.
10. Shokirovna, I. F. (2022). ZAMONAVIY OQITUVCHI DAVR TALABI. PEDAGOGS jurnali, 8(3), 68-72.
11. Shokirovna, I. F. (2022). TARIX FANLARINI O ‘QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHGA QARATILGAN HAMKORLIK MEXANIZMLARINING ILMIY-AMALIY ANAMIYATI. Academic research in educational sciences, 3(4), 1236-1244.
12. Шокировна, И. Ф. (2022, апрель). ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЧИТЕЛЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ. В зоне электронной конференции (стр. 111-115)

MARKAZIY OSIYO SHAHARLARI VA SHAHARSOZLIGINING O'ZIGA XOSLIKLAR

Mulladjanova Ra'no Abdullajonovna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
"Jahon tarixi" kafedrasida dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

Otabek Boymirzaev

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Tarix fakulteti alabasi.

Odatda o'z ichiga ulkan xududlar hamda bo'ysunuvchi yoki mustamlaka o'lkalarni olganligi bilan boshqa davlat shakllaridan ajralib turuvchi imperiyalarning markazlari - poytaxt va qarorgohlari o'zida siyosiy-iqtisodiy hamda ijtimoiy-madaniy munosabatlarni eng ko'p aks ettirishi bilan ahamiyatli. Biroq, bu kabi qarorgohlar tez-tez o'zgarib turganligidan ba'zan ularning soni bir nechtagacha ham yetishi mumkin edi. Bunday ko'ppoytaxtlilik udumi Yevrosiyo mintaqasidagi ko'plab imperiyalar uchun xos bo'lgan.[1].

Mintaqaning ana shunday imperiyalardan biri bo'lgan Turk xoqonligining ma'muriy-siyosiy markazlari alohida o'rganilmaganligi uchun xoqonlik tarixiga doir adabiyotlarda uning faqat ikkita poytaxti: - **Utukan** va **Suyab** bo'lganligi to'g'risida so'z yuritiladi. Biroq ulkan hududlarni qamrab olgan hoqonlikning ikkita qanotga bo'linganligi, o'z o'rnida ular ham yana ikkiga ajralganligi, chorvadorlar udumiga ko'ra mavsumiy qarorgohlar va hukmdor xotinlarining alohida qarorgohlarga ega bo'lganliklari kabi omillar ko'zda tutilsa, bunday markazlar aslida anchagina bo'lgan ko'rinadi. Buni o'sha davr yozma manbalarida xoqonlarning bir qancha o'rdi - qarorgohlari va poytaxt shaharlari to'g'risidagi qaydlardan ham bilsa bo'ladi. Qizig'i shundaki, ushbu va poytaxtlarning ko'pchiligi Toshkent vohasi, Janubiy Qozog'iston va Yettisuvda joylashgan edi. Masalan, so'nggi yillarda turk xoqonlari o'z tangalarini boshqa biror joyda emas, aynan Chochda zarb etgani, ayrim turk xoqonlari o'zaro taxt talashuvlari paytida Chochdan boshpana topishgani ham ushbu xulosaning anchayin ishonarli ekanligini ko'rsatadi.

Jabg'ukat va Xotunkat - xoqonlarning qishlik qarorgohlari, Arab va fors manbalarida berilishicha, Chochdan shimolga - Isfijobga olib boruvchi asosiy karvon yo'li "Turk yo'li" yoki "Shosh yo'li" deb atalgan.[1]. Binkat (bugungi Toshkentdagi Eski shahar o'ri)ning shimolrog'idan, dasht bilan chegara xududda dehqonchilik vohalarini chorvachilik hududlaridan ajratib turuvchi devor o'tgan bo'lib, u sharqda Soylik (Soblik) tog'idan o'tib, g'arbda Sirdaryogacha tutashgan edi.

Bu yo'lda, devorning ichkarisida joylashgan ilk shaharlardan biri **Jabg'ukat** bo'lib, uning aynan mana shu yo'lda joylashganligi ham shunchaki

emas edi. Chunki shahar dasht bilan tutash, qolaversa, **Ming-buloqqa** yaqin joyda bo'lgan.

Istahriy (X yuz yillik) uni Chochdan Iloqqa olib boruvchi yo'ldan sharqda, Turk (Chirchiq) daryosi vodiysida, devorning ichkarisidagi shaharlar qatorida tilga olgan va Binkatdan Turk daryosining qirg'og'idagi Jabgukatgacha bo'lgan yo'lni 2 farsax (chamasi 6 km) deb ko'rsatgan. Umuman olganda shahar va qishloq manzilgohlarining tuzilishida integratsiya kuzatiladi. Bunda shaharning **fortifikatsiya** qismi muhim rol o'ynagan.

Buni quyidagi manbaalar ham tasdiqlaydi: "Xudud ul-olam" asari (X yuz yillik)da ham Binkatdan 2 farsax uzoqlikda joylashgan Jabgukat "chiroyli shahar bo'lib, eskida Chochning g'arbiy lageri (lashkargoh) edi" deb tavsiflangan. Shuningdek, Qudama ibn Ja'far va Muqaddasiy kabi arab geograflari (X yuz yillik) ham uni "**ichki mudofaa** devoriga ega **harbiy lashkargoh**" deb ta'riflashgan.

Oldin Jabgukatning etimologiyasiga to'xtalsak. Ilk bor V.V.Bartold ushbu shahar nomini turkcha **yabg'u (jabg'u)** unvoni bilan bog'lab, lug'aviy jihatdan uning "Jabg'u shahri" ma'nosini anglatganligi va shahar harobasi Bo'zsuv qishlog'i yaqinidagi sobiq Niyozbek qal'asi o'rnida bo'lganligini chamalagan edi. Keyinroq Yu.F. Buryakov ham Jabgukatni xon qarorgohi o'rnidan qad ko'targan turkiy nomdagi shaharlardan biri bo'lganligini yozgan. G'.B.Boboyorov esa Jabgukat Choch vohasi Turk xoqonligiga kirgan paytda (VI — VII yuz yilliklar) "ilk turk hukmdorlari qarorgohi sifatida paydo bo'lgan" deb masalaga yanada oydinlik kiritgan. [5]

Bilamizki, turkiy xalqlarda eskidan **poytaxt** yoki **qarorgoh vazifasidagi** shahar nomini **hukmdor unvoni** bilan atash udumi bo'lgan. Bunga, Jabuykad, Xatunkat, Xatunbaliq, Xanbaliq kabi bir qancha shahar nomlarining turkiy unvonlardan yasalganligi misol bo'ladi. Yuqorida aytib o'tganimizdek, shahar nomlarining bu kabi unvonlardan yasalishi boshqa xalqlarda kam uchraydi. Jabgukatning Choch vohasidagi qaysi shahar harobasiga to'g'ri kelishini va unga qachon asos solinganligini arxeologik materiallar orqali oydinlik kiritishi mumkin. O'tgan yuz yillikda Toshkent vohasini o'rgangan arxeologlar Jabgukatni birinchi Toshkent shahrining shimoli-sharqdagi Do'rmon qishlog'idan 4 km janubda joylashgan Tugaytepa (aslida **To'qaytepa** bo'lishi kerak - M.X.), keyinroq, uning shimolidagi **Oq-ota** shahar xarobasi o'rnida bo'lganini aniqlashgan [1].

Chunki manbalarda Binkatdan 2 farsax uzoqlikda bir-biriga yaqin ikkita shahar: Jabgukat va Xotunkatning joylashganligi ularning o'rnini aniqlashda biroz qiyinchilik tug'dirgan.

Shunga qaramay, barcha ma'lumotlarni sinchkovlik bilan o'rganib chiqqan Yu F.Buryakov Binkatdan shimoli-sharqda joylashgan Jabgukat Oq-ota shahar harobasiga, undan janubi-sharqda joylashgan Xotunkat esa To'qaytepa yodgorligiga to'g'ri kelishini ilgari surgan. Lekin arxeolog M.I.Filanovich Jabgukatni Xonobod shahar harobasi bilan, arxitektor A.Ziyaev esa Quloqlitepa shahar harobasi bilan tenglashtirishgan.[4].

5-6 m balandlikdagi sitadelga ega bo'lgan Oq-ota harobasining umumiy maydoni 18 ga bo'lib, yodgorlik ilk bor 1940 yilda M.E.Vorones tomonidan o'rganilgan. [4].Afsuski, arxeologlar yodgorlikda keng qazish ishlarini o'tkazishmagan, biroq stratigrafik shurf orqali tekshirilganida, u yerdan VII - VIII, X - XII va XV yuz yilliklarga tegishli materiallar topilgan. Yodgorlikning yuqori qismi ekinlar, qabriston, inshootlar va yo'llar tufayli anchayin buzilgan. Uning uncha qalin bo'lmagan ilk qatlamidan V - VII yuz yilliklardagi sarg'ish va qizg'ish angob berilgan sirlanmagan sopol parchalari topilgan. Yodgorlikning eski markaz qismi - ilk o'rta yuz yilliklarga oid sitadeli, aynqksa, aniq ajralib turadi.[4].

Sitadeldagi arxeologik tekshiruvlar natijasida uning pastki qismidan paxsali binolar uyumi hamda kamroq miqdorda sirlanmagan sopol buyumlari topilgan. Shuning uchun, ayrim arxeologlar Oq-otani shahar emas, balki manzilgoh deb baholagan bo'lishlariga qaramay, Yu.F.Buryakov uning shaharcha bo'lganligiga shubha yo'q, deb qaragan.

Shunday qilib, manzilgoh 1 ming yillikning ikkinchi yarmi boshlarida gullab-yashnaydi. O'ninchi yuz yillikka kelib esa, u uncha katta bo'lmagan shaharga aylanadi. XI - XP yuz yilliklarda u yanada o'sadi, turli xil topilmalarga ega mustahkam arxeologik qatlami aynan shu davrlarga tegishli. Jabg'ukat to'g'risidagi yozma manbalar va arxeologik materiallardagi juda oz sonli ma'lumotlar qisqacha shular. Demak, Oq-ota shahar harobasidagi arxeologik tekshiruvlar uning eng pastki qatlamidagi materiallarning V yuz yillikka tegishli ekanligini ko'rsatgan. Aynan shu davrda u manzilgoh bo'lib shakllana boshlagan. Yodgorlikdagi sitadelning ilk o'rta yuz yilliklarga tegishli ekanligi uning Turk xokonligi bilan bog'lik holda qad ko'targanini ko'rsatadi. Endi shu va boshqa manbalardagi ma'lumotlar asosida Jabg'ukat qachon, nima uchun va kim tomonidan qurilganligiga oydinlik kiritish kerak. Bu borada VI - VII yuz yilliklarda Chochda yuz bergan siyosiy voqealar ham ancha qo'l keladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yozma manbalarga ko'ra, 555 yilda Istemi eftalitlarga qarashli yerlardan birinchi Choch hukmdorligini qo'lga kiritadi. Bizningcha, aynan shu vohalar bilan bog'liq holda Jabg'ukat birinchi harbiy maqsadlar **-qo'shin saqlash, qo'shinning harbiy tayyorgarligi** va boshqalar uchun mo'ljallab qurilgan. Balki Istemi boshchiligidagi turklarning eftalitlarga qarshi keyingi yurishlarida Jabg'ukat harbiy baza, qo'rg'on vazifasini o'tagandir. Chunki arxeologik qazishmalar unga VI yuz yillik o'rtalarida asos solinganligini tasdiqlaydi. Qolaversa, xuddi shu davrda Istemi va uning davomchilari bo'lmish xoqonlar **“jabg'u”** unvoni bilan yuritilganligi ko'zda tutilsa, shahar nomi shunchaki **“Jabg'u shahri”** ma'nosini anglatmaganligi oydinlashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Хатамова М. Ўзбекистон шаҳарлари. (VI-VIII асрларда). Тошкент. 2017.
2. Эшов Б.Қадимги Ўрта Осиё шаҳарлари тарихи. Тошкент. 2006.

3. Массон В.М. От редактора // Древние города. Материалы к Всесоюзной конференции «Культура Средней Азии и Казахстана в эпоху раннего средневековья». Пенджикент, октябрь 1977 г. Л., 1977. - С. 3.
4. Беленицкий А.М., Бентович М.Б., Большаков О.Г. Средневековый город Средней Азии. Л., 1973; Средняя Азия в раннем средневековье. Археология. Средняя Азия и Дальний Восток в эпоху средневековья. М., 1999.
5. Бобоёров Г.Б. Фарбий Турк хоқонлигини давлат тузуми: Тарих фанлари докт. ... дисс-я. Т., 2012.
6. Шониёзов К.Ш. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни. Т., 2001. - 141-150-б

XALQARO MUNOSABATLAR RIVOJIDA SAVDO YO‘LLARINING O‘RNI

Jurakulova Farangiz Turakul kizi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti 3-boskich talabasi

O‘zbekiston diyorida qadimdan turli sivilizatsiya vakillari, madaniy qatlamlar, hilma-hil e’tiqod va dunyoqarashlar yonma-yon yashab kelgan. Bu yerda yashovchi xalq boshqa joydan ko‘chib kelib, o‘rnashib qolgan emas. Bu zamin - ota-bobolarimiz yashab o‘tgan azaliy va muqaddas makondir. Bu zamin - Sharq va G‘arbning, Shimol va Janubning, qadim o‘tmish va buyuk kelajakning tutashgan joyi, Markaziy Osiyoning yuragi, insoniyat tafakkuri, fan va madaniyatining eng ko‘hna o‘choqlaridan biridir. Bu tuproqda jahonni hayratga solgan sivilizatsiyaning ildizlari vujudga kelgan, insoniyat tarixining eng qadimgi davrlariga mansub diniy va falsafiy an‘analar shakllangan [1. 48].

O‘rta Osiyo o‘zining go‘zal iqlimi, tabiiy resurslarga egaligi, ulkan bozor salohiyati, Sharq va G‘arbni bog‘lagan tranzit yo‘l imkoniyatiga egaligi bilan har doim bu hududga xorijliklarning qiziqishini ortishiga sabab bo‘lgan [2. 45]. Shuningdek, Qadimdan dunyoning yirik davlatlari tomonidan o‘z manfaatlari tutashgan geopolitik va geostrategik qulay mintaqa bo‘lib, ayniqsa, O‘zbekiston hududlariga bu borada alohida e’tibor qaratilib, o‘zaro hamkorlik munosabatlarini yo‘lga qo‘yishga harakat qilingan.

Sharq va G‘arb xalqlari o‘rtasidagi iqtisodiy va madaniy hamkorlikning tarixiy ildizlari miloddan avvalgi VI-V asrlarga borib taqaladi [3. 10]. Ushbu aloqalar Antik davrda ham davom etib, siyosiy elchilik munosabatlari darajasiga ko‘tarilganligini tarixiy manbalar tasdiqlaydi. Ayniqsa, Kushon imperiyasi davrida siyosiy-diplomatik munosabatlarda katta o‘sinh bo‘lgan. Buni Kushon elchilarini Rimga borganligida ham ko‘rish mumkin [4. 190]. Qolaversa, haligacha Yevropa hududlaridagi arxeologik tadqiqotlar Kushonlar davriga tegishli moddiy manbalarni aniqlamoqda. Bundan tashqari ikki mintaqa o‘rtasida iqtisodiy va savdo aloqalarni rivojlanganligini Rim imperatori Andrian (milodiy II asr) davrida saroy ayollari Buyuk ipak yo‘li orqali keltirilgan Maroqand shoyisidan tayyorlangan kiyim kiyishganligi ham tasdiqlab turibdi [5. 13].

Ushbu aloqalar ikki mintaqa xalqlari madaniyatlari bilan tanishish imkoniyatini yaratibgina qolmay, balki qorishiq madaniyat ya’ni Ellinizmni

vujudga kelishiga zamin hozirladi. Natijada, Yevropaliklar Sharq xalqlari noyob ma'naviy va madaniy meroslari, jumladan, Avesto matnlari bilan tanishish imkoniyatiga ega bo'lgan bo'lsa, Sharq xalqlari ham ularni shaharsozlik va aniq fanlar borasida erishgan yutuqlari bilan tanishdi. Hatto hozirgi davrimizda ham Buyuk Britaniyada Mitraizm ta'limotiga e'tiqod qiluvchilarni borligiga ushbu madaniy aloqalar ta'sirini naqadar yashovchanligini ko'rsatib turibdi.

Qo'hna O'zbekiston va Yevropa xalqlari o'rtasidagi hamkorlik aloqalari ilk o'rta asrlarda ham davom etdi. Ammo bu davrda ikki mintaqa jamiyatlarida yuz bergan tub ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlar nafaqat jamiyat hayotiga balki xalqaro munosabatlar mazmuni va qamroviga ham ta'sir etdi. Jumladan, VI asrda davlatlararo ittifoqchilik munosabatlarini yo'lga qo'yish maqsadida Turk xoqoni Istemi so'g'd yigiti Maniakh boshchiligidagi elchilarni tinch diplomatiya maqsadida Vizantiyaga yuboradi. Elchilik muvaffaqiyatli yakunlanib, Vizantiya imperatori ham o'z elchisi Zemarxni Xoqonlikka jo'natadi [6. 168]. Ikki o'rtadagi o'zaro aloqalarni diplomatiya vositasida amalga oshirilishi hamda savdo-sotiq va madaniy sohalarda muvaffaqiyatli natijalarga erishilishida yuqorida eslatilgan elchilarni xizmatlari kattadir. O'z navbatida bu imkoniyatlar istiqbolda ikki tomon tujjorlarini erkin faoliyat olib borishlarini ta'minlash bilan birga, yangi ilm-fan sohasidagi erishilgan yutuqlar bilan tanishish imkoniyatini yaratgan.

Sharq va G'arb munosabatlari Arab halifaligi va undan keyingi davrlarda ham o'zining yuksalish bosqichiga erishdi. Bu davrda Sharq uyg'onish davrining dunyo e'tirofidagi taniqli namoyondalari: Muso Xorazmiy, Imom Buxoriy, Hakim Termiziy, Abu Nasr Forobiy, Ahmad Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Imom Motrudiy, Maxmud Zamaxshariy, Burhoniddin Marg'inoniy, Bahoviddin Naqshbandiyilar ijod qildilar [7. 223-278]. Ular yaratgan tibbiyot, riyoziyot, astronomiya, geografiyaga oid ilmiy ijod namunlari Yevropa universitetlarida uzoq muddat darslik va qo'llanma sifatida o'qitildi [8. 171]. Eng ahamiyatli tomoni shundaki, Yevropada tashkil etilgan ilk universitetlarda ham dastlabki darslarni Sharqlik allomlar tomonidan o'tilganligi, ikki mintaqa o'rtasidagi hamkorlik aloqalarini naqadar izchilik asosiga qurilganligini ko'rsatadi.

O'rta asrda Old Osiyo va Markaziy Osiyoning katta qismini o'ziga birlashtirgan Xorazmshohlar davlati, o'z davrida davlatlararo diplomatiyani rivojlantirishiga e'tibor bergan. Buning yorqin misoli sifatida davlat hududida xristian, yaxudiylik diniga mansub aholining teng sharoitlarda yashaganligida ko'rishimiz mumkin. Shu davrda yashab ijod etgan al- Maqduziy, al- Istaxriy (X asr), al- Yaqut, P.Karpini (XIII asr), al- Amariylar bu haqida ma'lumotlarni yozib qoldirgan [9.17].

Sharq va G'arb davlatlari o'rtasidagi diplomatik aloqalarni rivojida, Temur va Temuriylar davri o'ziga xosligi va takomillashganligi bilan ajralib turadi. Bunda Amir Temur tomonidan boshqa davlatlarga yuborilgan elchilar xalqaro

va diplomatiya huquqi mezonlariga qat'iy amal qilganlar. Amir Temur diplomatiyasi mardlik, jasurlik, tashabbuskorlik va jamiyki insoniy fazilatlarga yo'g'rilganligi, hatto u yengilgan raqibiga katta hurmat va jumardlik ko'rsatgan [10. 261]. Temurning Yevropaga jumladan, Fransiya bilan hamkorlik aloqasiga jiddiy e'tibor qaratganligini, va o'z navbatida Fransiya qiroli Karl VI ham bunga munosib javob qaytarganligini, yozilgan maktublari orqali bilib olish mumkin.

Ispaniya qiroli Enriko III (1390-1407 y) ning Amir Temur (1370-1405 y) ga 1402, 1403 yillarda maktublar yo'llaganini tarixan yaxshi bilamiz [11. 6-7]. Shu bilan birga Ispaniyaning mashhur tarixchisi Rui Gonzales de Klavixo 1404 yili mamlakat qiroli topshirig'iga binoan Samarqandga elchi bo'lib keladi. U tashrifi chog'ida Sohibqiron bilan bir necha marta uchrashgani hamda Temuriylar davlati elchisi Muhammad Qozi ham Ispaniyaga tashrif buyurganligi va ikki tomonlama aloqalarni rivojlantirishga munosib hissa qo'shganligi manbalarda o'z aksini topgan. Demak, ulug' Sohibqiron bobomiz yurtimizni Yevropa bilan bog'laydigan mustahkam elchilik aloqalariga asos soldi va yuqori bosqichga ko'tardi.

Rui Gonzales de Klavixo o'zining elchiligi davrda ko'rgan va tanishgan hamda o'qigan manbalariga tayanib, "Buyuk Temur tarixi", "Temur qarorgohi", "Samarqandga sayohat kundaligi" nomli kitoblarni yozdi va nashr qildirdi. Demak, Yevropa xalqlari XVI asrdayoq buyuk Amir Temur va temuriylar davlati hamda uning dovrug'i haqida ma'lum darajada ma'lumotlarga ega bo'lishgan.

Oradan qariyb besh asr o'tib ikki buyuk xalqning avlodlari yana bir-biri bilan o'zaro aloqalarni tikladi. Ikki mintaqa o'rtasida siyosiy, madaniy hamkorlik yo'lga qo'yildi. Mustaqillik e'lon qilinish, O'zbekiston jahon sari yuz tutishi bilan xalqimizning hayotida o'zini anglash jarayoni boshlandi. O'zbek xalqi o'z qadriyatlarini tiklash bilan birgalikda, o'zining dunyo sahnidagi o'rnini ham topib bormoqda. Bu kabi muhim ishda biz, avvalo o'zimizning ilgarigi davlatimiz, xalqaro munosabatlarimiz tarixini yorqin sahifalarini qayta-qayta o'qib o'rganilmoqda, tadqiqotlar olib borilmoqda. Bunday tadqiqotlar avvalo bizning dunyodagi qadimiy xalqlar bilan munosabatlarimiz qay darajada bo'lganligi, biz ilg'or xalqlarga nima berganligimiz, ulardan nimalar qabul qilib olginligimiz borasidagi haqiqatni ro'yobga chiqaradi.

So'nggi yillarda O'zbekiston tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida - Yevropa Ittifoqi va unga a'zo davlatlar bilan ikki va ko'p tomonlama aloqalarni rivojlantirishga katta e'tibor berilmoqda. Jumladan, Fransiya, Germaniya, Ispaniya, Italiya va Buyuk Britaniya kabi taraqqiy etgan mamlakatlar bilan hamkorlik aloqalari o'zining samaradorligi va izchilligi bilan ajralib turadi.

Jumladan, Jahon madaniyati markazi bo'lgan Fransiya bilan aloqalarimiz ayni yuksalish pallasidadir.

O'zbekiston tarixi, xalqimizning tili, madaniyati, urf- odatlari fransuz Sharqshunoslarini avvaldan qiziqtirib kelgan. Fransuz Sharqshunoslik maktabi XVII asrdayoq shakllana boshladi [12. 42]. O'sha zamonlarda Yevropada

Sharqqa qiziqish g'oyat kuchaygan bir payt bo'ldi. Ayniqsa, Markaziy Osiyo o'zining jug'rofiy o'rniga ko'ra ham Sharq bilan G'arb, Shimol bilan Janub o'rtasida ilg'or g'oyalar targ'ibotchisi vazifasini o'tab kelgan.

Shunisi g'oyat qiziqki, yuqorida ta'kidlanganidek, moziyda yozilgan bir maktub o'sha zomondayoq buyuk Amir Temurni farangistonlik xukumdorlar bilan hamkorlik qilganidan dalolat beradi. Sohibqironning Yevropa uchun qilgan g'amxo'rligi uning fransiya qiroli Karl VI ga yo'llangan maktubda o'z aksini topgan.

Amir Temur hazratlarining 173 X 385 mm sahifaga yupqa, yumshoq pergament qog'ozga yozilgan. O'sha maktubni asl nusxasi hozirgacha Fransiyadagi Luvr muzeyida saqlanmoqda. Bir so'z bilan aytganda qadimiy Fransuz xalqi bilan do'stlik aloqamiz moziyga borib taqaladi. Bu aloqalarimiz sahifalarini o'rganish nafaqat o'zbek va fransuz xalqlari tarixi haqida, balki o'rta asr Sharq va G'arb xalqlari munosabatlari naqadar izchil rivojlanganligidan dalolat beradi.

Bizning madaniyatimizni o'rganayotgan Fransiyadagi ilmiy markazlardan biri – Temuriylar tarixi va san'atini o'rganish fransuz – o'zbek madaniy hamkorligi uyushmasidir. Mazkur uyushma O'zbekistonda Amir Temur to'g'risida biror ijobiy gapni ochiq aytish qiyin bo'lgan, sho'rolar tuzimi barqaror bir paytda, 1987 yilning 22 martida ish boshlagan. Muhimi, Fransiyada shu uyushmaning "Temuriylar" nomli jurnali nashr etiladi. Jurnalning muharriri – Fransiya "Sharqshunoslik" uyushmasi raisi Lyusen Kerendir. Bu olim Amir Temur hayotini mavjud manbalar asosida, solishtirgan holda, turli aqidalarsiz, xolis o'rgangan olimdir. Jumladan, tadqiqotchining "Temurlang yoxud Sohibqiron saltanati" deb nomlangan kitobi Fransiyadan so'ng Shvesariyada ham bir necha bor nashr ettirildi. Mazkur kitob Amir Temur saltanatiga hos fikrlar bilan birgalikda temuriylar to'g'risida ham ko'plab ma'lumotlar topish mumkin. Jumladan, asarda Shohrux Mirzo, Ulug'bek, Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti va faoliyati to'g'risida qimmatli ma'lumotlar mavjud.

Temurga bag'ishlangan ilmiy asarlar ham Yevropada ilk bor Fransiyada tarjima etilgani ko'zga tashlanadi. Masalan, Ibn Arabshoxning "Ajoyib al-maqdur fi tarixi Taymur" asari Parijda 1658 yilda "Buyuk Temurning tarixi" nomi bosildi. Bundan tashqari Mirzo Ulug'bekning "Ziji Ko'ragoniy" asarari ham Fransiyada yaxshi o'rganilgan. "Temur tuzuklari" fransuz tiliga 1787 yilda tarjima qilingan [13.56].

Dunyoning ikki chetida yashaydigan o'zbek va fransuz kabi ikki xalqni bir-biriga intilgani ko'rinib turibdi. Buning asosiy sababi bu ikki xalqning ham qadimiy ekanidir. Chunki yer-mulklar qanchalik uzoq bo'lsa, qadim zamonlarda ham manfaatlar umumiyliigi, mushtarakligi bo'lgan. Fransiyalik tadqiqotchilar tomonidan O'zbekiston Respublikasiga kelib yurtimiz tarixi va madaniyatiga oid ilmiy izlanishlar olib borayotganlari ham yildan-yilga ko'payib bormoqda. Ana shunday tadqiqotchilardan biri Fransua Eno bo'lib, so'nggi yillarda uning

asarlari Yevropada nashr etilib, keng kitobxonlar ommasiga taqdim etilmoqda. Tadqiqotchining navbatdagi “O‘rta asrlarda (X-XV) musulmon olami” kitobining taqdimoti 2002 yilda Parijda o‘tkazildi. Ushbu asarda Sharq renessansi va uning jahon ilm-fani rivojiga qo‘shgan munosib hissasi masalalari ilmiy jihatdan yoritilgan. Yevropalik mutaxassis va tarix ixlosmandalarida ushbu asar juda katta taassurot qoldirib, ilmiy jamotchilik e‘tirofiga sazovor bo‘ldi.

Shu bilan birga Fransua Eno o‘zining asarida X-XV asrlarda musulmon dunyosining davlatchilik asoslari va ijtimoiy-madaniy hayotdagi o‘ziga hos rivojlanish tamoyillariga alohida e‘tibor qaratilgan. Fransua Eno ayni paytda Xorazmning VIII- XIX asrlardagi ijtimoiy- iqtisodiy tarixini o‘rganishga oid tadqiqotlar olib bormoqda. So‘nggi yillarda hukumatimiz horijda yurtimiz tarixi va madaniyati bilan shug‘ullanib kelayotgan ko‘plab olim va adabiyotchilarni davlatimizning nufuzli mukofotlari bilan taqdirlab kelmoqda. Uning mantiqiy davomini 2018 yil 9 oktyabrda O‘zbekiston tarixi va madaniyatini o‘rganishga munosib hissa qo‘shgan Fransiyaning taniqli adabiyot va ilm–fan namoyondalari – yozuvchi Amin Maaluf, olimlar Frederik Bopertyui - Bressand xonim va Frans Grenelarga Samarqand shahri faxriy fuqarosi unvonini topshirilganligida ko‘rish mumkin [14].

Frederik Bopertyui - Bressand xonim O‘zbekistonga birinchi marta 1977 yilda kelgan, Samarqandni ko‘rgan, Amir Temur shaxsi va davriga qiziqib, ko‘plab izlanishlar olib borgan. 2007 yilda o‘tkazilgan Samarqandning 2750 yilligiga bag‘ishlangan xalqaro konferensiyada Frederik Bopertyui – Bressand “Temuriylar davrida musiqa” mavzuida mazmunli chiqish qildi. Parijda shu yili uning “Durdoni Samarqand”, “Sirli Samarqand” kitob-albomlari chop etildi [15]. Mana shu nashrlar ko‘plab xorijliklarda bu shaharga yanada qiziqish uyg‘otdi. Ulardan biri Amin Maaluf o‘zining “Samarqand” romani bilan o‘zbek kitobxonlariga yaxshi tanish bo‘lib, uning romani o‘zbek tilida 2003 yil “Jahon adabiyoti” jurnalining 6-7, 2005 yilning 7-8 sonlarida chop etilgan. Romanda shoir va faylasuf Umar Xayyomning Samarqanddagi hayoti, XI asrdagi ijtimoiy – siyosiy hayot talqini aks etgan [16]. Bu albatta bir tomondan Fransiyada Sharq tarixiga qiziqish juda katta ekanligidan dalolat bersa, ikkinchidan ularning O‘zbekiston Prezidenti Sh.M.Mirziyoev tomonidan rag‘batlantirilishi xorij olimlarini yanada katta qiziqish bilan vatanimiz tarixi va madaniyatini o‘rganishga hamda xalqaro hamjamiyatga yanada kengroq targ‘ib etishda katta turtki bo‘lishi, shubhasiz. Yuqoridagi fikrlardan qo‘yidagi xulosalarga kelish mumkin:

Birinchidan, O‘zbekiston qadimdan dunyo madaniyatlari chorrahasida joylashgan. Va o‘z navbatida dunyo tamadduniga munosib hissa qo‘shgan mintaqaga sanaladi. Shu bilan birga xalqaro aloqalarni rivojlanishida ham muhim o‘rin tutadi. Chunki, qadim O‘zbekiston hududlari o‘zining qulay geografik joylashuvi, geostrategik ahamiyati bilan dunyo xalqlari va davlatlarini bu mintaqaga qiziqishlarini orttirib, hamkorlik rishtalarini bog‘lashga undagan. Va albatta, ushbu aloqalarni rivojlanishida mahalliy xalqlarimiz, savdogarlar muhim rol o‘ynagan.

Ikkinchidan, Buyuk ipak yo'lining ochilishi Sharq va G'arb xalqlari o'rtasidagi hamkorlik aloqalarini rivojlantirib, yangi bosqichiga ko'targan. Bunda o'z davrining yirik imperiyalari Kushon va Rim davrida hamkorlik munosabatlariga alohida e'tibor qaratilganligi muhim omil bo'lgan. Shu bilan birga Sharq va G'arb madaniyatlarini qorishib ketishi – Ellinizm ham o'zaro aloqalarimizni naqadar serqirra bo'lganligini tasdiqlamoqda. Ikki mintaqa siyosiy arboblari irodasi bilan yo'lga qo'yilgan ushbu hamkorliklar, xalqlarimiz o'rtasidagi do'stona rishtalarni shakllantirib, o'zaro ilm-fan yutuqlaridan bahramand bo'lish imkoniyatlarini ham yaratdi.

Uchinchidan, Qo'hna O'zbekiston va qadim Yevropa munosabatlari o'rta asrlarda ham davom etib, ayniqsa, Turk hoqonligi, Arab halifaligi, Somoniylar davri, Xorazmshohlar saltanati hamda Temuriylar davrida o'zining taraqqiyot davriga o'tganligini ko'ramiz. Bunda Amir Temur davri o'zining takomillashgan diplomatiyasi hamda xalqaro miqyosda taxsinga sazovor bo'lgan amaliy ishlari bilan ajralib turadi. Aynan Amir Temur va Temuriylar davrida Yevropa qirollari, jumladan, Fransiya, Angliya, Ispaniya tomonidan hamkorlik uchun o'z elchilarini yuborganliklarini manbalar tasdiqlaydi. Hattoki, Amir Temur buyukligini e'tirof etgani holda Fransiyada unga oltindan xaykal qo'yilganligi, unga bo'lgan ehtiromni ramzi deb qabul qilish mumkin.

To'rtinchidan, O'zbekiston va Yevropa xalqlari va davlatlari o'rtasidagi hamkorlik aloqalari ikki yarim ming yildirki rivojlanib kelmoqda. Bu aloqalar usluksiz ravishda XXI asrga qadar davom etib ikki mintaqa xalqlarini o'zaro madaniyatlarini boyishiga, ruhiy yaqinlashuvlarga va shuni negizida davlatlararo munosabatlarni yanada mustahkamlash imkoniyatlarini yaratmoqda. Demak, qadim Buyuk ipak yo'li negizida shakllanib, rivojlangan munosabatlar endilikda zamonaviy shakllarda o'zining yangi sifat bosqichiga ko'tarilib, dunyo tamaddunida o'ziga hos mavqeni egallamoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Э.Ртвеладзе ва бошқалар. Қадимги Ўзбекистон цивилизацияси. Тошкент. “Адолат”, 2001. – Б. 48.
2. Тойнби А.Ж. Постигение истории. – М.,1991. – С. 45.
3. Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. Тошкент. “Ўзбекистон”, 1997. – Б.10.
4. Аскарлов А. Ўзбекистон тарихи.Тошкент, “Ўқитувчи”, 1994. – Б.190.
5. ЦГА. РУз., ф.М-2., д.172, л.13.
6. История Узбекистана. в 4 томах. Ташкент “ФАН”, том.1.1967. – С. 168.
7. Шамсуддинов Р., Каримов Ш. Ватан тарихи. К.1. – Тошкент.: “Шарқ”, 2010. – Б. 223 – 278.
8. Мухаммаджонов А. Ўзбекистон тарихи. Шарқ нашриёт – матбаа акциядорлик компанияси. Тошкент. 2009. – Б.71.
9. Лисицкая О.Проникновение католичества в Центральную Азию в процессе распространения христианства в средние века. // 2003., № 3, - С. 17.
10. Шарофиддин Али Яздий. Зафарнома. Тошкент, Шарқ нашриёти. 1997. – Б. 261.
11. Руи Гонзалес де Клавихо. Самарқандга – Амир Темур саройига саёҳат кундалиги (1403-1406 йиллар). Тарж. О. Тоғаев. – Т.: Ўзбекистон, 2010. – Б.6-7.

12. Давронова З. Мозийга туташ томирлар // Мулоқот. 2002. №5. – Б.42.
13. Л. Карен ва А. Саидов. Амир Темур ва Франция. – Т.: “Адолат”, 1996. – Б.56.
14. Ўзбекистон – Франция: узоқ муддатли ҳамкорликни янада кенгайтириш ва мустақамлаш йўлида // Халқ сўзи. - 2018. - 10 октябрь.
15. Француз олимасининг ўнгидан келган туши // Халқ сўзи. - 2018. - 13 октябрь.
16. Самарқандга ўзгача меҳр қўйган француз ёзувачиси // Халқ сўзи. - 2018. - 11 октябрь.

TARIXCHI MIRXOND VA UNING “RAVZAT US-SAFO” ASARINING O’RGANILISH TARIXI

Karimov Xasanboy Ulug’bek o’g’li

Mirzo Ulug’bek nomidagi O’zbekiston Milliy Universiteti
Tarix fakulteti II kurs magistri

Barchamizga ma’lumki, bugungi kunda davlatimiz rahbari milliy-diniy qadriyatlarimizni tiklash, buyuk ajdodlarimizning islom rivojiga qo’shgan ulkan hissasini targ’ib etishga alohida e’tibor qaratmoqda. “Hamma o’z tarixini ulug’laydi. Lekin bizning mamlakatimizdagidek boy tarix, bobolarimizdek buyuk allomalar hech qayerda yo’q. Bu merosni chuqur o’rganishimiz, xalqimizga, dunyoga yetkaza bilishimiz kerak” – dedi Shavkat Mirziyoyev. Biz tadqiq qilayotgan “Ravzat us-safo” asari ham mamlakatimiz tarixini, xususan temuriylar davridagi ijtimoiy-siyosiy voqealarni keng ma’noda yoritib bergan.

Asarning ilk muallifi Mir Muhammad ibn Sayyid Burhoniddin Xovandshoh ibn Kamoluddin Mahmud al-Balxiy — Mirxond (1433-1498) o’rta asr tarix fanining ko’zga ko’ringan namoyandalaridan biridir. Mirxondning otasi Sayyid Burhoniddin Xovandshoh ham zamonasining bilimdon kishilaridan bo’lib, temuriylar hukmronligi davrida Buxorodan Balxga kelib qolgan [1]. Mirxond o’rta asrlar tarix fanining ko’zga ko’ringan namoyandalaridan biridir. Ota-bobolari Buxorolik bo’lib, fiqh ilmida zamonasining yetuk olimlari sifatida mashhur bo’lgan. Mirxond 1433-yili Balxda tug’ilgan bo’lsa-da, umrining deyarli ko’p qismini Hirotda o’tkazdi. Yaxshi ma’lumotga ega bo’lgan Mirxond yoshligida tarix faniga qiziqib qoladi. Do’stlari uni shu mavzuda asar yozishga undashdi. Shu sababli, unga homiy kerak edi. Do’stlaridan biri orqali Hirotda Alisher Navoiy bilan uchrashdi. Shu bilan birga, Alisher Navoiyining ilmiy majlisida, donishmand vazir, Abdurrahmon Chalabiy, Shayx Ahmad Suhayli, Xoja Abdulla Marvarid, Xoja Efdaluddin Muhammad, Mavlono Xoja Asafiy va Davlatshoh Samarqandiy kabi o’sha asrning taniqli shaxslar ishtirok etadigan majlisga ishtirok etishga muvaffaq bo’ladi. Kengashning buyuk olimlari bilan yaqin munosabatlar Mirxondning tadqiqotga bo’lgan ishtiyoqini butunlay oshirdi. Uning hayoti va ilmiy faoliyati haqida nabirasi Xondamir “Xulosat ul-axbor” kitobida qimmatli ma’lumotlarni yozib qoldirgan. Uning yozishicha, Hazrat Navoiy Mirxondga juda katta moddiy va ma’naviy yordam ko’rsatgan, o’zining “Ixlosiya” xonaqosidan bir hujra ajratib bergan va undan bir tarixiy asar yozib berishni iltimos qilgan. Bu jarayonda Navoiy Mirxondni kerakli

kitoblar bilan ta'minlagan. Ixlosiya madrasasi va xonaqohi 888/1483-yildan so'ng qurilganligini hisobga olganda Mirxond bu sanadan so'ng bu yerga kelgan va asarini yozishni boshlagan. Bu vaqtda tahminan 50 yoshlarda bo'lgan. Mirxond bu asarni qisqa vaqt ichida yozib tamomlagan. 1497-yilning bahorida og'ir kasallikka chalinadi. Kasalligi haqida asarning 6 jildida ko'krak qafasida sanchiqlar mavjudligi, og'ir kasallikka chalinganligi, asarni yotoqda tugatishga majbur bo'lganligini yozadi. 1498-yilda olamdan o'tgan va Hirotda dafn etilgan. Mirxondning ushbu asari Eron va O'rta Osiyo tarixi uchun yevropalik tarixchilar qo'llagan asosiy manbalardan biridir. Asarning 7- jildi Temuriy sulton Husayn Boyqaroning 1438-1506 yillardagi tarixini jam etgan bo'lib, Xondamirning ta'kidlashicha, ushbu asar bizga ma'lum bo'lgan holda Mirxond tomonidan tugatilmagan. Uning yettinchi jildining matni, shubhasiz, Xondamirning qalamiga mansub[2].

Mirxondning ushbu asarining qo'lyozma va bosma nusxalari keng tarqalgan. O'zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutining qo'lyozmalar xazinasida "Ravzat us-safo"ning 90 ta qo'lyozma nusxasi saqlanadi. U Bombay, Tehron, Laknav kabi shaharlarda toshbosma usulida chop etilgan. Uning ayrim parchalari yevropa tillariga ham tarjima qilingan. "Ravzat us-safo" Islom tarixining ensiklopediyasi sifatida qabul etilgan forscha kitob o'laroq, tili, uslubi, hajimi jihatidan o'ziga xos asardir. Katta shuhrat qozongan ushbu asarning ba'zi qismlari ko'p tillarga tarjima qilingan. Asar nafaqat Markaziy Osiyo tarixi uchun, balki Turkiya tarixi uchun ahamiyatli bo'lib, bu borada turk tadqiqotchilar tomonidan bir nechta ishlar amalga oshirilgan. Turk tarixchilaridan Erken Göksu ushbu asarda saljuqiylar tarixini o'rganishda foydalangan asarning shu qismini tarjima qilgan. Asarning uchinchi va to'rtinchi jildlari Turkiyada Rustam poshshoning amri bilan Mustafa bin Hasanshoh tomonidan turkchaga tarjima etilgan, Balatizoda Hasan tomonidan qilingan ikkinchi tarjima 1338-yilda Istanbulda chop etilgan. Yana bir turk tadqiqotchisi Vural Öntürk "Ravzat us-safo" asarida Gurlar tarixi masalasiga murojaat etgan. Vural Öntürk Xondamirning "Habib us-siyar" asarida Gurlar haqidagi ma'lumotlarni solishtirgan. Unga ko'ra Mirxond gurlar tarixni yozishda ularning saroyida yashagan Juzjoniyning "Taboqoti Nosiriy" asaridan foydalangan. Xondamir esa "Taboqoti Nosiriy"dan ham, Mirxondning "Ravzat us-safo" asaridan ham foydalangan. Mirxondning bayon etish uslubi Xondamirnikidan batafsilroq ekanligi bilan farqlanadi. Xondamir bayon etish uslubi esa adabiy shakldadir. Johann August Vullers saljuqiylar tarixini tadqiq etishda ushbu asardan foydalangan. Asarning fors tilidagi tarjimasidan foydalanagan. Mahmud Hasaniy "Ravzat us-safo" asarida Jaloliddin Manguberdi zikri masalasiga oid risola yozgan. Asarning beshinchi daftarida "Sulton Muhammadning Xorazmshohlik masnadiga o'lturg'oning dostoni" sarlavhasi ostida xorazmshohlar bayoni berilgan[3].

Asarning o‘zbekchaga tarjimasini Muhammad Rahimxon Feruz davri (1865 – 1873-yillarda hukmronlik qilgan)da mashhur shoir va tarixchilar Shermuhammad Munis (1778 – 1829) va Muhammad Rizo Ogahiy (1809 – 1894) tomonidan amalga oshirilgan va tarjima ishiga Ogahiy boshchilik qilgan. I.M.Mirgaliyev tomonidan yozilgan asar ham Temur bilan Oltin O‘rda xonligi o‘rtasidagi voqealar haqida so‘z yuritilgan. Asar asosan Mirxondning asariga tayangan holda yaratilgan[4]. V.V. Bartold ning asarlari orqali ham Mirxondning asari haqida kerakli, ma’lumotlarni olishimiz mumkin. Bundan tashqari asarlarida Temur tarixiga oid ma’lumotlar ham yetarlicha berib o‘tilgan. Xorijiy olimlar ham ushbu asarni kengroq o‘rganishgan, M.Th Houtsma, E.J.Brill’s tomonidan yaratilgan asar ham mashhur bo‘lgan. Asar Bombayda, Tehronida, Turkiyada nashr etilgan. Asar “Ravzat as-safo” asari, uning muallifi, tarixi haqida muhim ma’lumotlarni berib o‘tgan[5]. Freier von Bernhard Jenisch tarjimasini orqali ham asar mashhurlikka erishgan. V.A.Panovning asarida esa Chig‘atoy ulusi xalqlari o‘rtasidagi munosabat yoritib berilgan[6]. Bundan tashqari turli tarixchilar va olimlar tomonidan ham asarlar yaratilib ushbu asarning mohiyati va mazmuni qanchalik ekanligini yoritib borilgan.

Xususan, asarning 7-bobi ya’ni Xondamirga bag‘ishlangan qismini O‘zbekistonda tarix fanlari doktori, professor, akademik Yusupova Dilrom Yunusovna o‘zbek tiliga tarjima qilgan[7]. “Ravzat us-safo”ning “jo‘g‘rofik qo‘shimchasi” esa Mirxond va Xondamir tomonidan amalga oshirilgan. Unda turli “ajoyibotlar”, ba’zi dengizlar, daryolar, muhim shaharlarning qisqacha ta’rifi bayon etilgan. Asar ustida olib borilgan oxirgi tahrir ham Xondamir tomonidan bajarilgan[8]. Mirxond temuriylar davrida ijod etgan tarixchilar ichida o‘z o‘rniga ega tarixchi bo‘lib, u yozib qoldirgan asar uning asosidir. Mirxond asarni yaratishda qirqat muallif, ya’ni arab tilida ijod etgan o‘n sakkizta, fors tilida ijod etgan yigirma ikkita olim ijodiga murojaat qilgan. Shakshubhasiz bu asar zamonaviy tadqiqot darajasida yaratilgan tarixiy yodgorlikdir. “Ravzat us-safo” asariga undan keyingi davrlarga yashagan tarixchilar murojaat qilib, undan istifoda etgani ham buning yorqin isbotidir. Asar nafaqat Markaziy Osiyo xalqlari tarixi, balki ayni paytda Markaziy Osiyo tarixi bilan bog‘liq bo‘lgan sharqning mashhur sulolar tarixni o‘rganishda ham manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ahmedov B. O‘zbekiston xalqlari tarixi manbalari. – T.: O‘qituvchi, 1991.-B.155.[1]
2. Khomushova F. Giyasüddin Handmîr'in hayati, eserleri ve tarihçiliği. Yüksek lisans tezi. – Bursa, 2020. – S. 55.[2].
3. Hasaniy M. “Mirxondning “Ravzat us-safo” asarida Jaloliddin Manguberdi zikri”. – T.:1999.- B.4.[3].
4. Миргалеев И.М. Материалы по истории войн Золотой Орды с империй Тимура. Казань-2007. 108 с.[4].
5. M.Th Houtsma E.J.Brill’s First Encyclopaedia of Islam, 1913-1936 reprint 1987 Page 515 Mir Khawand historian, author of the Rawdat al-Safa.[5].

6. В.А. Панова. Автобиография Тимура. Богатырские сказания о ЧингизХане и Аксак-Темире. Пер. с тюркского и джагатайского языка, вступ. Ст. и комм. «Academia», 1934.-348 с.[6].
7. Yusupova D.Yu. "Жизнь и труды Хондамира" – "Фан" Академии Наук Республики Узбекистан, 2006.[7]
8. Хондамир. Хабиб ус-сияр. Изд. Джалал Ад-Дина Хумайи. Т. IV. – С. 343. Дисс. – С. 148.[8].

TOSHKENTNING "YANGI SHAHAR" AHOLISI.

Kimsanboyeva Z.A.

Mirzo Ulug`bek nomidagi O`zbekiston Milliy Universiteti
Tarix fakulteti II kurs magistri

XIX asrda Turkiston general-gubernatorligining umumiy maydoni 1738918 kv. km. tashkil qilgan. Aholi soni Umumrossiya ma`lumotiga ko`ra taxminan 5280983 kishiga yetgan. Aholi sonini o`shishi tabiiy o`shish xamda Rossiyaning Yevropa qism, Volgabo`yi, Sibir, Kavkaz mintaqalaridan kelgan migrantlar hisobiga oshib borgan. Turkistonning tub aholi soni 1897 yili 4986324, 1911 yilga kelib 5941604 kishini tashkil qilgan. Ukrain va Beloruslarni o`z ichiga olgan rus aholi soni 1897 yili 197240, 1911 yilida esa 406607 kishi bo`lgan. Turkiston o`lkasida qishloq aholi 86.17%i shaharliklar esa 13.83%i tashkil qilgan [1.98.].

Muhammad Solihxo`ja yoki uning hamshahari Abu Ubaydulloh Toshkandiy garchi Toshkent aholisi haqida to`liqroq ma`lumot bermasada, ularning asarlarida Toshkent aholisi va turmush tarzini tasavvur qilish mumkin. Muhammad Solihxo`ja Shayxontoxurliklarni ko`rinishini: bug`doyrang, qoshlari chiroyli, ko`zlari qora, baland va o`rta bo`yli, ximmatli, xamiyatli, mehmondo`st, musofirparvar va zukko ekanligiga alohida ta`kidlab o`tadi.

"Tarixi Jadidai Toshkent" asarida Toshkent shahri aholisini ijtimoiy kelib chiqishi quyidagi qatlamlarga bo`lingan: hukmron tabaqa – xokim va uning atrofidagi amaldorlar; yuqori tabaqa – xo`jalar, to`ralar, yirik savdogarlar; o`rta qatlam – mayda savdogarlar, do`kondorlar, xunarmandlar, dindor ruhoniylar, ilm kishilari; quyi tabaqa – kambag`al shaharliklar, qashshoqlar, qullar; shahar atrofidagi chorvador aholi – qabila va elatiya [2.81-85.].

1868 yilgi ma`lumotga ko`ra, Toshkentdagi hovlilar daxalar bo`yicha quyidagicha:

Daxalar	Mahallalar	Hovlilar	Uylar
Beshyog`och	35	2434	3080
Shayxontoxur	72	3202	3735

Ko`kcha	40	3184	3705
Sebzor	40	3224	3712
Jami	187	12044	14232

Eski shahar aholisi soni esa 75424 kishini tashkil qilib ular orasida:

Tatar	Yaxudiy	Qirg`iz	Fors	Xind	Afg`on	Xitoy
610	213	110	52	70	21	3

Agar eski shahar aholisini arxiv xujjatlarda keltirilganidek, taxminan 75424 kishi deb olsak va uni jami hovli soni 12044 ga bo`lsak, har bir hovlida o`rtacha 7 kishi yashagan deb hisoblash mumkin. Lekin mazkur ma`lumotlarda ayrim hovlilarda boquvchisi yo`q, yolg`iz yashovchi keksalar isti`qomat qilishi ham aytib o`tilgan. Shahar aholisi ba`zan o`sib ba`zan kamayib borganligi ta`kidlab o`tiladi.

XIX asrda Toshkentning 12 ta darvozasi va 2 ta qofqasi bo`lib, ular shaharning ichki va tashqi ko`chalarning yo`nalishiga qarab nomlangan. Bu davrda Toshkent shahri Turkiston o`lkasining eng kata shaharlaridan hisoblanib, 80 mingga yaqin aholi yashagan [3.16.].

XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasi Turkiston o`lkasigaga bosqinchilik yurishlarini boshladi, Toshkent shahrini bosib oldi. Xalqning mustamlakachilik zulmiga qarshi bosh ko`tarishdan xavfsiragan mustabid hukumati Anxorning chap qirg`og`ida manzilgoh qurdi. Shu davrdan boshlab Toshkent shahri “eski shahar”, “eski qism”, mustabid hukumat barpo etgan joy “yangi shahar”, “yangi qism” deyilgan [4.4-6.].

Dastlab Toshkentning “yangi” qism aholisi xarbiy amaldorlar va savdogarlardan iborat bo`lgan. 1867 yili 300 kishi, shulardan, 1525 tasi askarlar va ayollar 356 kishini tashkil qilgan. Chor hukumati xizmatini o`tab bo`lgan askarlarni Turkiston o`lkasida qolishidan manfaatdor edi. O`lkada qolgan harbiy oilalarga 7 desyatnadan kam bo`lmagan yer berilgan. A. P. Xoroshxin 1866 yil shahar haqida “xatto tikuvchi va etikdo`zlar ham askarlardan iborat bo`lgan” deb ta`kidlaydi. Rossiya imperiyasining ko`chirish siyosati Toshkentning “yangi” qismi aholisini oshishiga sabab bo`lgan.

1871 yilgi shahar aholisining ro`yhatiga ko`ra, aholi soni 2073 kishiga yetgan:

Ruslar	1289
O`zbeklar	318
Qozoqlar	114
Nemislar	110
Tatarlar	98

Yahudiylar	6
Mordvinlar	5
Boshqirdlar	3
Forslar	3
Daniyaliklar	2
Afg`onlar	1
Moldavanlar	1
Gruzinlar	1
Inglizlar	1

Dastlabki yillarda ayollar bir necha o`nlikni tashlik etgan bo`lsa, keyinchalik

1871	600
1875	1877

oshib brogan[3].

Aholi diniy mansubligiga ko`ra: provaslavlilar, yahudiylar, lyuteranlar, yevangelistlar, katoliklar, reformatorlar va musulmonlardan iborat bo`lgan. Shahar aholisining kasb va mashg`ulotiga ko`ra,

1	Zobitlar va harbiy amaldorlar	547
2	Savdogarlar	80
3	Ruxoniy xizmatchilar	5
4	sanoatchilar	53
5	prikazchiklar	14
6	chilangarlar	5
7	Etikdo`zlar	7
8	ustalar	16
9	Duradgorlar	10
10	Oshpazlar	6
11	Pechkachilar	8

12	Izvoshchilar	10
13	Mashshoqlar	11

1871 yili sanoat korxonalarida 628 nafar ishchi bo`lgan, ruslar-348, o`zbeklar- 159, qozoqlar- 87, yahudiylar- 19, tatarlar- 15 kishini tashkil qilgan. Xulosa shuki, sanoat ishchilari ko`p millatli bo`lgan, ular orasida mahalliy aholi o`rni baland bo`lgan, bunga sabab ular arzon ishchi kuchi hisoblangan.

Toshkent shahriga Rossiyaning turli burchaklaridan aholi ko`chib kela boshladi, natijada “yangi” shahar aholisi 4 yil davomida ikki barobarga oshdi. 1875 yilgi shahar aholisi ro`yhatiga ko`ra, 4859 kishi bo`lib, ulardan 2982 kishi erkaklar, 1877 kishi ayollarni tashkil qilgan. Bu davrga kelib tikuvchilar (55), duradgorlar (50), etikdo`zlar (36), g`isht teruvchilar (11) kasb egalari ortib bordi. Rus ma`muriyati ko`chib kelayotgan aholini ish bilan ta`minlay olmagan, chunki, sanoat to`liq rivojlanmagan edi. 1875 yilda 1208 nafar odamni “tayinli ishi” bo`lmagan. Bular asosan iste`fodagi askarlar va din xizmatiga kirganlar edi [5.10.].

Shaharning “yangi” qismida 11 ta vrach, 9 ta feldsher, 8 ta doya, 4 ta dorixonachi, 11 ta mashshoq va 8 ta o`qituvchi bo`lgan.

Nasabi va unvoni	erkeklar	ayollar	o`g`il bollar	qizlar
1	2	3	4	5
Dvoryan	300	311	131	132
Ruxoniylar	16	17	14	14
Dehqonlar	705	603	522	591
Meshchanlar	1834	1458	522	759
Savdogarlar	882	310	352	258
Sanoatchilar	178	115	108	121
Xunarmandlar	256	144	111	106
Qora ishchilar	1149	196	119	107

Yuqoridagi jadvalga ko`ra, bu davrda Toshkentning “yangi” qism aholisi orasida tub milliy vakillar soni ortib brogan. 1897 yili ular 25000 nafar kishini, 1898 yili 26015, 1899 yilda esa 31578 nafar kishini tashkil qilgan. Toshkentning “yangi” shahar aholisi xar yili 3000 odamga oshib brogan [6.39.].

1909 yilda 50400, 1910 yilda 53150, 1911 yilda 56100 nafar kishi yashagan. 1911-1913-yillarda aholi soni keskin oshib ketadi, yangi shaharda

71192 kishi istiqomqt qiladi. aholining milliy tarkibi ham kengayadi, dunganlar, xitoyliklar, buriyatlar va mongollar paydo bo`ladi [7.230.].

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Абдурахимова. Н. А., Эргашев Ф. Р. Туркистонда чор мустамлака тизими т.: 2002. 98.б.
1. Султонов У.А. Мухаммад Солиххужа ва унинг “Тарихи Жадидаи Тошкент” асари т.: 2009. 81-85.б.
3. Уринбоев. А , Буриев О. Тошкент Мухаммад Солих тавсифида (XIX аср) т.: 1983. 16.б.
4. Исмоилова Ж. XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошларида Тошкентнинг “янги шаҳар” қисми тарихи т.:2004. 4-6.б.
5. Юнусхужаева М., Мирисмоилова У. Тошкент тарихига оид хужжатлар. т.:1983. 10.б.
6. Буриева Х., Тошкент шаҳрининг тарихий топономияси (XIX аср охири – XX аср бошлари) т.:2009. 39.б.
7. Sodiqov N., Jo`rayev N. O`zbekiston tarixi Turkiston mustamlakachiligi davrida (birinchi kitob) Toshkent-2011.230.b.

ПРОБЛЕМЫ И ИХ РЕШЕНИЯ В СИСТЕМЕ СРЕДНЕГО И СРЕДНЕ-СПЕЦИАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЗССР В ПЕРИОД 1944-1945

ГГ.

(на примере Ташкентской области)

Махмудов О.А.

*Кандидат исторических наук, старший научный сотрудник
Института истории Академии наук Республики Узбекистан*

В период Второй мировой войны произошли глубокие изменения во всех сферах советского общества, включая все союзные республики. И Узбекская ССР также не являлась исключением в этом плане. Являясь глубоким тылом армии сражающейся на фронте, Узбекистан и его экономика и все другие сферы жизни были подчинены главной задаче: победе над фашистской Германией.

В том числе, все это сильно повлияло и на ситуацию в системе среднего и средне-специального образования в республике, когда значительная часть зданий школ, техникумов и училищ были отданы од военные нужды, а сами учебные заведения обеспечивались недостаточно или же должны были обеспечивать себя всем необходимым своими силами. Но, уже после перехода Красной армии в наступление начиная с конца 1943 – начала 1944 г. началось изменение ситуации в тылу и в том числе и в системе среднего и средне-специального образования. Начали приниматься меры к улучшению ситуации в этой области жизни и решаться накопившиеся и вновь возникавшие проблемы. Все эти вопросы будут представлены на примере Ташкентской области УзССР на основе

материалов Государственного архива Ташкентской области (ГАТО) и некоторых других архивов.

Следует отметить, что меры принимаемые для нормализации ситуации в сфере образования прежде всего опирались на соответствующие постановления и общую политику союзных властей. В частности принимались меры для материального стимулирования работников средне-специальных учебных заведений. Так еще 19 октября 1943 г. было принято постановление СНК СССР «О повышении заработной платы преподавателям, директорам и заместителям директоров по учебной части техникумов, средних медицинских и правовых школ, художественных, музыкальных, театральных и хореографических училищ и рабфаков»⁹.

Одной из важнейших задач стоящих перед органами народного образования являлась проблема «обучение подростков, работающих на предприятиях». Эта проблема была тем серьезнее что значительные массы подростков за годы войны оторвались от учебы, будучи вынужденными работать на различных промышленных и других предприятиях для обеспечения нужд фронта и для получения средств жизни для себя и своих близких. Но, государство понимая важность получения ими образования принимала меры для решения этого вопроса¹⁰ и в частности было даже 11 августа 1943 г. Совнаркома СССР и ЦК ВКП(б) было принято постановление «О повышении заработной платы учителям и другим работникам начальных и средних школ»¹¹. Все это видно из архивных документов.

Особенно тяжелой была ситуация в обеспечении различных заведений находящихся в ведомстве органов народного образования продуктами питания, а точнее они должны были сами озаботиться этим. Так обычно при каждом из них находились подсобные хозяйства. И со стороны властей и органов народного хозяйства принимались меры помощи в этом. Так например для подсобного женского педучилища расположенного в Средне-Чирчикском районе Ташкентской области детдом расположенный в этом же районе должен был выделить «100 кг. семенной шалы..., с расчетом возратить таковые с урожая 1944 года»¹².

Еще одной проблемой, которую вынуждены были решать органы народного образования, была нехватка учителей, которые были мобилизованы и часто использовались в различных военных ведомствах. Органы народного образования обращались по месту их службы, с просьбами и требованиями отправить их по месту призыва, чтобы они возвратились к своей профессии преподавателя. Об этом свидетельствуют

⁹ НАРБ. Ф. 48. Оп. 9. Д. 6. Л. 10-10об, 16-16об.

¹⁰ Например см.: ГАТО. Ф. 530. Оп. 1. Д. 86. Л. 14, 73 и др.

¹¹ ГАТО. Ф. 530. Оп. 1. Д. 86. Л. 256.

¹² ГАТО. Ф. 530. Оп. 1. Д. 86. Л. 20. Также см. Там же. Л. 120, 190, 191 и др.

значительное количество документов¹³. Также следует отметить весьма показательный факт что еще 23 мая 1943 г. Народным комиссариатом обороны было принято постановление «об освобождении от призыва педагогов местной национальности как-то узбеков, таджиков, казахов, туркмен, местных евреев и т.д.»¹⁴.

Как уже отмечалось выше многие здания школ, училищ и техникумов использовались различными военными учреждениями и госпиталями и даже Моторно-тракторными станциями и т.д. А сами учебные заведения и органы народного образования вынуждены были переносить свою деятельность в менее удобные помещения. Но, начиная с 1944 г. в связи с улучшением общей ситуации начался процесс возвращения этих зданий для использования по прямому назначению. Сохранилось целый ряд документальных свидетельств этого процесса¹⁵.

Проводилась и работа «по организации детских учреждений в колхозах», для чего, например, в хлопковые районы командировались из дошкольные работники г. Ташкента Облоно и Облздрава¹⁶.

После начала войны значительное количество преподавателей, в том числе и русского языка, были эвакуированы из оккупированных районов СССР. Этим была решена проблема нехватка кадров в школах, в частности Ташкентской области. Органы народного образования даже поэтому не озабочивались организации регулярных 6-ти месячных курсах по подготовке учителей предметников при Таш. Облоно. После того как эвакуированные учителя школ начали возвращаться по мере освобождения территорий откуда они были эвакуированы¹⁷ стала ощущаться проблема кадров. Поэтому были срочно организованы курсы по подготовке учителей, хотя недостаток преподавательского состава не мог быть решен быстро и требовалось некоторое время. Все это конечно была вина и руководителей народного образования вовремя не предпринявших мер к решению назревавшей проблемы¹⁸.

Было значительное количество и бытовых проблем. Многие учителя не были обеспечены самым необходимым, вплоть до обуви и одежды. Как пример можно привести следующее свидетельство из одного архивного документа: «военрук школы им «Пушкина» тов. Дмитров, босой дает уроки военного дела. Завуч НСП им. «Жданова» тов. Калинина ходит в развалившейся обуви, которую подвязывает перевязками»¹⁹. Также принимались меры и по наделению учителей земельными участками для

¹³ ГАТО. Ф. 530. Оп. 1. Д. 86. Л. 27, 56, 57, 84, 90, 91, 99, 103, 150, 152, 153, 198, 267, 280 и др.

¹⁴ ГАТО. Ф. 530. Оп. 1. Д. 86. Л. 137.

¹⁵ ГАТО. Ф. 530. Оп. 1. Д. 86. Л. 39, 42-42об, 85, 145, 160, 215, 226 и др.

¹⁶ ГАТО. Ф. 530. Оп. 1. Д. 86. Л. 43.

¹⁷ Например см.: ГАТО. Ф. 530. Оп. 1. Д. 86. Л. 272-242об, 273 и др.

¹⁸ ГАТО. Ф. 530. Оп. 1. Д. 86. Л. 58, 62 и др.

¹⁹ ГАТО. Ф. 530. Оп. 1. Д. 86. Л. 106.

подсобного хозяйства чтобы они могли сами себя продуктами питания²⁰. И таких примеров было множество. Власти старались решить и эти насущные проблемы.

Таким образом, можно отметить что переход народного образования в УзССР, как и в остальных районах СССР на мирные рельсы сопровождался значительными трудностями и проблемами, которые органы народного образования и союзные власти пытались решить, хотя конечно с разной степенью эффективности и успеха. Но, уже то что это привлекало внимание власти показывает все понимание важности образования для послевоенного восстановления страны и дальнейшего ее развития.

YOSHLAR – YANGI O‘ZBEKISTON TAYANCHI

Matyaqubov Xalil

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
O‘zbekiston tarixi kafedrasida dotsenti, tarix fanlari nomzodi.

Har qanday mamlakatning asosiy boyligi uning xalqi hisoblanadi. 35 million aholisi bo‘lgan O‘zbekiston esa bu jihatdan katta istiqbolga ega mamlakatlardan biridir. Hozirgi kunda O‘zbekiston aholisining ijtimoiy-demografik holatiga nazar tashlansa, unda yoshlar asosiy ijtimoiy-siyosiy kuch ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Chunki mamlakatimizda yoshlarning aholi tarkibidagi salmog‘i 60 foizni tashkil qiladi. Har yili 500 mingdan ziyod butunlay yangicha shart-sharoit va muhitda kamol topgan yosh avlod vakillari katta hayotga yo‘llanma olayotganining o‘zi O‘zbekiston yoshlar davlati ekanligini ko‘rsatib turibdi.

Yoshlarning bilim olishi, ta‘lim-tarbiyasi, kasbiy tayyorgarligi masalalari O‘zbekistonda huquqiy-demokratik davlat qurish, fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab shaxsni har tomonlama kamolga yetkazish va rivojlantirish masalasiga alohida g‘amxo‘rlik ko‘rsatilib, yoshlarga oid onlab qonun, qaror va davlat dasturlari qabul qilindi hamda izchillik bilan hayotga tatbiq etildi. Bu siyosatning mazmun-mohiyati, asosiy yo‘nalishlari, yoshlarga beriladigan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va huquqiy kafolatlar O‘zbekiston Respublikasining 1991-yil 20-noyabrda qabul qilingan “O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to‘g‘risida”gi Qonunda belgilab qo‘yildi. Ushbu huquqiy hujjat bosh islohotchi bo‘lgan davlatning yoshlar masalasiga doir asosiy strategik yo‘nalishlarini izchil va tizimli ravishda bosqichma-bosqich amalga oshirishga imkoniyat yaratib berdi.

Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risidagi qonunga ko‘ra, yoshlar masalasi O‘zbekiston Respublikasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi bo‘lib, uning

²⁰ Например см.: ГАТО. Ф. 530. Оп. 1. Д. 86. Л. 271.

maqsadi yoshlarning bilim olishi, ta'lim-tarbiyasi, kasbiy tayyorgarligi, ijtimoiy-siyosiy shakllanishi va kamol topishi, ijodiy iqtidorining to'liq ro'yobga chiqishi uchun ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy, tashkiliy jihatdan shart-sharoit yaratish hamda ularni kafolatlashdan iborat, deb belgilab berildi.

Mamlakat yoshlarini birlashtirish uchun 1991-yilda "Yoshlar ittifoqi" tashkiloti tuzilgan edi. 1996-yil aprel oyida O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimov farmoni bilan "Kamolot" jamg'armasi ta'sis etilib, 2001-yilda jamg'arma Yoshlar ijtimoiy harakatiga aylantirildi.

2016-yildan mamlakatimizda yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishda tub burilish davri boshlandi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, 2016-yil 9-sentabrdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti vazifasini bajaruvchi lavozimiga tayinlangan Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning mamlakat raxbari sifatida birinchi bo'lib imzolagan qonun-xujjatlaridan biri yangi tahrirdagi 33 moddadan iborat "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi qonun bo'lgan edi [1].

Qonunda yoshlarga oid davlat siyosatining asosiy prinsiplari, asosiy yo'nalishlari belgilab berildi.

2017-yil 30-iyunda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyev "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakatining 4 quriltoyida ishtirok etdi va unda tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan nutq so'zladi [2. 504-538].

Prezidentimiz o'z ma'ruzasida "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakatining 16 yillik faoliyatini tahlil qilib, o'tgan davrdagi faoliyatiga tanqidiy baho berdi va uni yangi mazmundagi tashkilotga – O'zbekiston yoshlar ittifoqiga aylantirishni taklif qildi. Ma'ruzada shuningdek, Prezident huzuridagi Davlat boshqaruv akademiyasi qoshida Yoshlar muammolarini o'rganish va istiqbolli kadrlarni tayyorlash institutini tashkil etish, "Eng kitobxon maktab", "Eng kitobxon mahalla", "Eng kitobxon oila" kabi yo'nalishlarda tanlovlar o'tkazish, "Yoshlar nashriyot uyi"ni tashkil etish, yoshlarga harbiy ta'lim-tarbiya beradigan kursantlar maktabiga "Temurbeklar maktabi" deb nom berish, turli soha va tarmoqlarda katta natijalarga erishib kelayotgan yigitlar uchun "Mard o'g'lonlar" nomli Davlat mukofotini ta'sis etish, jamoat ishlarida faol yigit-qizlarni taqdirlash maqsadida "Kelajak bunyodkori" medalini ta'sis etish va har yilning 30-iyun sanasini "Yoshlar kuni" deb e'lon qilish taklif etildi.

Mazkur tarixiy uchrashuvda belgilangan chora-tadbirlar ijrosini ta'minlash, shuningdek, yoshlarning turli sohalaridagi manfaatlarini himoya qilish maqsadida keyingi yillarda Yosh olimlar kengashi, Yosh ijodkorlar kengashi, Yoshlarga ijtimoiy-psixologik yordam ko'rsatish markazi, imkoniyati cheklangan bolalar va yoshlar markazi kabi o'ttizdan ortiq nodavlat, notijorat tashkilotlari tashkil etildi. Mashxur davlat arbobi, Amerika Qo'shma Shtatlarining 32-prezidenti F.D.Ruzvelt "Yoshlar uchun kelajak tayyorlamang, yoshlarni kelajakka tayyorlang" degan edi. 2018-yil 27-iyunda Prezident

Farmoni (PF-5466) asosida yoshlarning biznes tashabbuslari, startaplari, g'oyalari va loyihalarini ro'yobga chiqarishga ko'maklashish va qo'llab-quvvatlash, band bo'lmagan yoshlarni mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan mutaxassisliklar va biznes yuritish ko'nikmalariga o'qitish, shuningdek, umuman yoshlarning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshirish orqali ularning bandligini ta'minlash maqsadida "Yoshlar – kelajagimiz" davlat dasturi qabul qilingan edi. Dastur doirasida O'zbekiston yoshlar ittifoqi huzurida "Yoshlar — kelajagimiz" jamg'armasi hamda uning tuman va shahar filiallari tashkil etildi. Yoshlarning qayta tayyorlanishi va malaka oshirishini tashkil etish, mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan kasblarga o'qitish, shuningdek, ularga biznes yuritish ko'nikmalarini singdirish singari qator amaliy ishlar boshlandi.

2018-2021-yillar davomida ushbu Dastur doirasida yoshlarning 8 ming 705 ta biznes loyahalariga jami 1 trillion 858 milliard so'm imtiyozli kredit ajratish orqali 42 ming 421 dan ortiq yangi ish o'rinlari yaratildi. Yoshlarning fermerlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash maqsadida 456 ming 350 nafar yoshlarga 166 ming 96 gektar yer maydonlari ajratildi.

2018-yil 25-sentabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni (PF-5545-son) bilan xorijda yashayotgan va professional faoliyatini yuritayotgan vatandoshlarimiz, ayniqsa, katta ilmiy salohiyatga ega yosh olimlar, mutaxassislar va iste'dodli yoshlar bilan yaqin hamkorlikni yo'lga qo'yish, shuningdek, O'zbekistonning har tomonlama va jadal rivojlanishi uchun zarur, jahon mehnat bozorida raqobatbardosh va yuqori malakali mutaxassislarni yetakchi xorijiy ta'lim muassasalarida hamda O'zbekistonda tayyorlash va malakasini oshirish orqali kadrlar bilan ta'minlash maqsadida "El-yurt umidi" jamg'armasining tashkil etilishi sohada amalga oshirilgan muhim islohotlardan biri bo'ldi.

Noto'g'ri yo'lga kirib qolgan yoshlarni faol ijtimoiy hayotga jalb qilish ham o'tkir muammolardan biri edi. 2017-2020-yillar davomida qilmishidan chin ko'ngildan pushaymon bo'lgan 985 nafar yoshlar "Yoshlar ittifoqi kafilligi" asosida sud zalidan qamoq bilan bog'liq bo'lmagan jazo turini qo'llash orqali ozodlikka chiqarildi.

2020-yil 30-iyunda Vazirlar Mahkamasi huzurida [Yoshlar ishlari agentligi tashkil etildi](#). Agentlikning asosiy vazifalaridan biri – yoshlar bilan bog'liq soha va yo'nalishlarda yagona davlat siyosatini, strategik yo'nalishlar va davlat dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish etib belgilandi.

2020-yilgi pandemiya sharoitida mamlakatimizda yoshlar muammolarini bartaraf etish borasida yangicha tizim joriy qilindi. 2020-yil 20-avgust kuni O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida o'tkazilgan videoselektor yig'ilishida ijtimoiy, huquqiy, psixologik qo'llab-quvvatlashga, bilim va kasb o'rganishga ehtiyoji va ishtiyoqi bor bo'lgan yoshlar bilan tizimli va manzilli ishlash ro'yxati – "Yoshlar daftari" tuzish masalasi [ko'rib](#) chiqildi.

Yig'ilishda ishsiz yoshlar bandligini ta'minlash masalasiga alohida ahamiyat qaratilib, Bosh vazir o'rinbosariga yoshlarni talab yuqori bo'lgan kasblar va tadbirkorlikka o'qitish, shu asosda biznesini yo'lga qo'yishda

moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tartibini joriy etish vazifasi yuklatildi. Bu ishlarni tizimli amalga oshirish maqsadida, mamlakatimizda joriy etilgan “temir daftar”lar singari, ishsiz yoshlar bo‘yicha alohida “Yoshlar daftari” ro‘yxatlari shakllantirildi. “Yoshlar daftari”ga yoshi, jinsi, kasbga layoqati bo‘yicha: bitiruvchi yoshlar, hozirda ishsiz bo‘lgan yoshlar, ishga muhtoj nogiron yoshlar, xorijdan qaytgan yoshlar, jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etilgan yoshlar, harbiy xizmatdan qaytgan yoshlar kiritildi. Sektor rahbari tomonidan ishchi guruhi bilan birgalikda mahallalar kesimida ishsiz yoshlar xatlovdan o‘tkazildi va “Yoshlar daftari”ga ro‘yxatga olindi. Bunda, ta‘lim muassasalari o‘z bitiruvchilarini, Mahalla va Yoshlar agentligi ishsiz yoshlarni, IIB xorijdan qaytgan va JIEM ozod etilgan yoshlarni aniqlashga ko‘maklashdi. Tizimning amaliy ahamiyati shunda bo‘ldiki qisqa muddat ichida 527 ming nafar yoshlar ish bilan ta‘minlandi [3], tadbirkorlik faoliyatiga jalb qilindi va eng muhimi – imtiyozli ravishda oliy ta‘lim muassasalariga talabalikka qabul qilindi.

2020-yil 25-26-dekabr kunlari tariximizda birinchi marta Toshkentdagi “Humo arena” majmuasida Respublika yoshlarining forumi bo‘lib o‘tdi. Shavkat Mirziyoyev forum doirasida yoshlar bilan uchrashib, muloqot qildi. Uchrashuvda yoshlarni qiynayotgan muammolar yechimiga oid rejalar bayon qilindi, vazifalar belgilandi. Prezidentimiz o‘z nutqida quyidagi muhim yangiliklar joriy qilinishini ma‘lum qildi:

- Ikki va undan ortiq farzandi oliy o‘quv yurtida shartnoma asosida o‘qiyotgan oilalarga imtiyozli ta‘lim krediti berish yo‘lga qo‘yiladi. Bu kreditlarni yoshlar OTMni bitirib, ishlashni boshlaganlaridan keyin uzishi mumkin bo‘ladi.

- 2021 yildan OTMlarga kirish imtihonlarida eng yuqori ball to‘plagan 200 nafar yosh uchun Prezident granti joriy etiladi. Hozirgi Prezident stipendiyasi faqat bir o‘quv yili uchun mo‘ljallangan bo‘lsa, ushbu grant mablag‘lari to‘rt yil davomida to‘lab boriladi.

- IELTS, TOEFL, GMAT va SAT kabi imtihonlarda maksimal ballning kamida 75 foizini to‘plagan yoshlarning imtihon xarajatlari to‘liq qoplab beriladi.

- Hukumatga yosh kadrlar uchun belgilangan sinov muddati davrida ish beruvchilarga imtiyozlar taqdim etish masalasini ko‘rib chiqish vazifasi topshirildi.

- Yoshlarning loyihalarini moliyalashtirish uchun Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi qoshida alohida jamg‘arma tashkil etiladi va unga 100 million dollar mablag‘ ajratiladi.

- Jamg‘arma yoshlarning loyihalarini qulay shartlarda va past foizlarda moliyalashtiradi. Bundan tashqari, kichik sanoat zonalarida ishlab chiqarish binolari qurilib, yoshlarga imtiyozli shartlarda ijara va lizing asosida beriladi.

- Kasb-hunar hamda tadbirkorlik ko‘nikmalariga o‘qitish orqali maxsus sertifikat olgan yoshlarga Markaziy bankning asosiy stavkasidan 4 foiz past

stavkada mikrokreditlar ajratiladi. Bu kreditlar 7 yil muddatga 3 yil imtiyozli davr bilan beriladi. Bu maqsadlar uchun 2021 yilda 45 million dollar ajratiladi.

- Toshkent shahrida zamonaviy muhtasham kutubxona barpo etiladi va bu ma'rifat saroyi ilm-fanning so'nggi yutuqlari asosida jihozlanadi.

- Maktab o'quvchilari va oliy o'quv yurtlari talabalari o'rtasida "Bo'lajak olim" tanlovini tashkil qilish orqali yoshlarning eng yaxshi innovatsion hamda startap loyihalariga 50 milliard so'm mablag' yo'naltiriladi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev mamlakatimiz parlamentiga navbatdigi to'rtinchi Murojaatnomasida ham "har qanday jamiyat taraqqiyotida uning kelajagini ta'minlaydigan yosh avlodning sog'lom va barkamol bo'lib voyaga yetishi hal qiluvchi o'rin tutadi. Shu sababli biz islohotlarimiz ko'lami va samarasini yanada oshirishda har tomonlama yetuk, zamonaviy bilim va hunarlarni puxta egallagan, azmu shijoatli, tashabbuskor yoshlarimizga tayanamiz" deya alohida ta'kidlab o'tishlari bejiz emas albatta.

Bugungi kunda katta marralarni ko'zlayotgan Yangi O'zbekistonda yoshlarning ijtimoiy faolligini ta'minlash, mamlakatda amalga oshirilayotgan tub islohotlarga dahldorlik va tashabbuskorlik hissini yuksaltirish har qachongidan ko'ra dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Butun markaziy va mahalliy davlat hokimiyat organlarining asosiy diqqat-e'tibori ham yoshlar ta'limi va tarbiyasi masalalariga qaratilmoqda. Ular o'z faoliyatlarida yoshlar masalasini jamiyat muammosi sifatida emas balki, mamlakat istiqboli va farovon kelajagi hamda keng imkoniyatlari manbai sifatida ko'rmoqdalar.

"Ta'lim sohasini rivojlantirishga sarmoya kiritmagan mamlakat, o'z sarmoyalarini jinoyatchilar uchun qamoqxonalar qurishga sarflaydi" - degan edi mashhur nemis siyosatchisi Otto fon Bismark. Ana shu hayotiy aqidaga aynan bugungi Yangi O'zbekistonda amal qilinayotganligi hayotiy haqiqatdir.

2017-yildan boshlangan maktabgacha ta'lim tizimidagi islohotlar, 11-yillik ta'lim tizimiga o'tilishi, o'quvchi va murabbiylarning ta'limga aloqasi bo'lmagan ishlarga jalb etishning ta'qiqlanishi, oliy o'quv yurtlariga qabul jarayonidagi adolat va shaffoflik tizimining yo'lga qo'yilishi va umuman korrupsiyasiz ta'limga o'tilishi shubhasiz hayotda endigina o'z yo'lini izlayotgan, har imkoniyatga umid bilan qarayotgan yoshlar qalbida avvalo o'ziga, qolaversa yangi O'zbekiston kelajagiga ishonch tuyg'usini yuksaltirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi qonuni (O'RQ-406). "Xalq so'zi" gazetasi. 2016-yil 15-sentabr, 182 (6617)-soni.
2. Mirziyoyev Sh.M. Jismoniy va ma'naviy barkamol yoshlar – bugungi va ertangi kunimizning hal qiluvchi kuchidir. Asarlar. 1-jild. 504-538 betlar.
3. Prezident Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Xalq so'zi. 2020-yil 30-dekabr soni.

1917-1924- -YILLARDA TURKISTON MILLIY MATBUOTI

Mo‘minov Sh

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
2 kurs magistranti

“Biz jadidchilik harakati, ma’rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o‘rganishimiz kerak. Bu ma’naviy xazinani qancha ko‘p o‘rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan juda ko‘p savollarga to‘g‘ri javob topamiz. Bu bebaho boylikni qancha faol targ‘ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini anglab yetadi” Sh. M. Mirziyoev.

Milliy istiqlol o‘zbek xalqining qadim o‘tmishi, islom dini, urf-odatlar va tarixiy an‘analarni aslidagidek, mafkuraviy aqidalarsiz, xolisona o‘rganishni asosiy vazifa etib qo‘ygani bejiz emas. Xalqimiz tarixini to‘laqonli yoritish masalasi esa Markaziy Osiyo mintaqasiga taalluqli manbalarni har tomonlama chuqur o‘rganishni talab etmoqda.

Ma’lumki, matbuot sohasi XX asr boshlaridagi Turkistonning ijtimoiy-ma’naviy hayotidagi yangilanishlarning o‘ziga xos bir ko‘rinishi sifatida namoyon bo‘ldi va millatning uyg‘onishida muhim rol o‘ynadi. Zero, XX asrning dastlabki o‘n yilligida gazetalar o‘zbek millati uchun ilm-ma’rifat va taraqqiyot jarchisiga aylangan bo‘lsa, ikkinchi o‘n yillikka borib diniy ma’rifat, millat birligi, islohot va taraqqiyot uchun faol targ‘ibotchilik vazifasini jurnallar bajara boshladi.

1917 yil fevral inqilobidan so‘ng Turkiston jadidlarining tatar- boshqird ma’rifatparvarlari bilan matbuot sohasidagi hamkorliklari yangi bosqichga ko‘tarildi. Nafaqat o‘z millati, balki barcha turk-musulmon dunyosi qayg‘usi bilan yongan Ahmad Zaki Validiy, Po‘lat Soliev, Kabir Bakir, Muxtor Bakir va boshqa tatar-boshqird xalqining farzandlari Turkistondagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etish bilan birgalikda o‘zlarining quyidagi gazetalarini ham nashr ettirdilar: «Ulug‘ Turkiston» gazetasi - Toshkentda Kabir Bakirov va Sodiq Abdusattorovlar muharrirligida 1917 yil 25 apreldan 1918 yil 30 noyabrga qadar tatar tilida chop etilgan. Turkiston tatarlarining markaziy sho‘rosi va Toshkent tatarlarining «Ittifoq» jamiyati nashri hisoblangan. «El bayrog‘i» gazetasi - Qo‘qonda Po‘lat Soliev va Ashurali Zohiriylar muharrirligida 1917 yil 8 sentyabrdan 1918 yil boshlariga qadar Turkiston muxtoriyati hukumatining nashri sifatida o‘zbek tilida chop etilgan.

«Farg‘ona sahifasi» gazetasi - 1917 yil 15 martdan Namanganda taniqli tatar matbuotchisi Xusayn Makaev tomonidan o‘zbek tilida nashr etilgan. Gazetaning 19 ta soni chop etilgan xolos. «Kengash» gazetasi - Toshkentda Ahmad Zaki Validiy To‘g‘on va Munavvar Qori muharrirligida 1917 yil 25 iyundan 1917 yil oktyabrga qadar Turkiston musulmon markaziy sho‘rosining nashri sifatida chop etilgan.

«Sho‘roi Islom» gazetasi - Toshkentda A.Battol muharrirligida 1917 yil 16 maydan 1917 yil iyunga qadar «Sho‘roi Islomiya» tashkilotining nashri sifatida o‘zbek tilida chop etilgan. «Chayon» jurnali – Toshkentda Xalif Tulakov va

Ibrohim Tohiriylar muharrirligida 1917 yil iyundan 1918 yil avgustga qadar Turkiston milliy ishchilar seksiyasining nashri sifatida tatar tilida chop etilgan .

«Cho‘l chayon» jurnali – Toshkentda Ibrohim Tohiriy muharrirligida 1918-1919 yillarda tatar tilida chop etilgan. «Xalq dorulfununi» - Toshkentda Muxtor Bakir (Bakirov) muharrirligida 1918 yil 31 maydan boshlab Turkiston xalq univesitetining nashri sifatida chop etila boshlangan . Mazkur gazeta va jurnallar ichida mashhur tatar ma‘rifatparvari Kabir Bakir (Bakirov) muharrirligida nashr etilgan «Ulug‘ Turkiston» gazetasi alohida o‘rin tutadi. Kabir Bakir (1880-1938) o‘zining jurnalistlik faoliyatini 1905 yil 2 sentyabrdan Peterburgda tatar tilida Ataullo Boyazidov muharrirligida chiqa boshlagan «Nur» gazetasida boshlagan edi. Keyinchalik u «Vaqt» va boshqa gazetalarning muxbiri bo‘lib ishlagan paytda ko‘p marotaba Turkistonda bo‘lib, bu yerdagi hamkasblari bilan do‘stlik rishtalarini bog‘ladi. 1917 yil fevral inqilobidan so‘ng Toshkentga kelib, «Ulug‘ Turkiston» gazetasining tashkilotchisi va muharriri bo‘ldi. «Ulug‘ Turkiston» gazetasining birinchi soni «Turkestanskie vedomosti» bosmaxonasida 1917 yil 25 apreldan chiqa boshladi. Obuna uchun «g‘azitaning bahosi yilliq 7 so‘m, olti oyliq 4 so‘m, uch oyliq 2 so‘m 25 tiyin» narx belgilandi. Gazeta 4 sahifadan iborat bo‘lib, uning birinchi sahifasi yuqori qismida e‘lon (reklama – dissertant) undan so‘ng kunning eng muhim voqeasi bayon etilib, keyingi sahifalarda «Telegraf xabarlarini», «Siyosiy ahvol», «Adabiyot», «Dohiliya xabarlarini», «Turkiston xabarlarini», «Toshkand xabarlarini» va yana oxirida e‘lonlar o‘rin olgan. «Ulug‘ Turkiston» gazetasini chiqarish yo‘lidagi iqtisodiy masalalar tosh- kentlik Rahim Tuminov, Latif Yavushev, Xalil Shirinskiy, Safarali Sutushov va Muboraksho Eshimboevlar tomonidan hal etilgan .

Dastlabki jarayonda «Ulug‘ Turkiston» gazetasi o‘z bosmaxonasiga ega bo‘lmaganligi sababli «Turkestanskie vedomosti» bosmaxonasida chop etilgan va bu hol uning doimiy chiqib turishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatgan. 1917 yil dekabrdan boshlab, gazeta o‘z matbaasiga ega bo‘lgandan so‘ng uning haftada 3-4 marta chiqib turishiga imkoniyat tug‘ildi. Iqtisodiy muammolarning kuchayib borishi gazeta sotuviga salbiy ta‘sir ko‘rsatgan. Bu omil gezetani kengroq hududda sotishni taqazo etardi. Shuning uchun ham 1918 yil boshlaridan «Ulug‘ Turkiston» gazetasini Toshkent temir yo‘lining yirik stansiyalarida ham sotishni yo‘lga qo‘yildi. «Ulug‘ Turkiston» gazetasini ko‘rib chiqish jarayonida uning o‘z oldiga qo‘ygan maqsadi Rossiya hududida yashovchi «turk-musulmon xalqi»ni yagona millat yoki davlat (muxtoriyat)ga birlashtirish, ularni alohida-alohida muxtoriyat tuzishlariga yo‘l qo‘ymaslik g‘oyalari bilan uyg‘unlashganligini ko‘rishmumkin. Xususan, gazetaning 1917 yil sonlaridan birida: «Hurriyat e‘lon qilinuv ila Toshkanddagi no‘g‘oylar masjidida totor, sartiya va qozoqlardin iborat uch-do‘rt ming kishilik bir miting‘ yosoldi. Hurriyat va erklik hurmatina g‘oyat ta‘sirli nutqlar so‘ylandi. Oxirida bir ovozdin «Bitsun totorliq, sartiyaqliq, qozoqliq! Yashasun musulmonliq va turkliq!» deya fотиha qilindi. Mundin so‘ng hech bir vaqt sartiya, qozoq, totor

deya turk bolalarini turli isminda yurutub ayirma yosomasqa qaror berildi...» deya xabar beradi .

«Ulug‘ Turkiston» gazetasining asosiy mavzularidan biri Turkiston o‘lkasida yashovchi tatarlarning ijtimoiy-siyosiy va madaniy faoliyatlarini keng yoritib berishdan iborat edi. Gazetaning deyarli har bir sonida Toshkentdagi Markaziy tatar sho‘rosi, «Ittifoq» jamiyati, «Muslimalar nashri maorif jamiyati», Qo‘qon, Kattaqo‘rg‘on, Samarqand, Buxoro, Andijon va Namangandagi tatar jamiyatlarining o‘lka ijtimoiy-siyosiy hayotidagi ishtiroki haqidagi xabarlar o‘z ifodasini topar edi.

1917 yil 3 aprelda tashkil etilgan «Ittifoq» jamiyati Toshkent shahrida yashovchi tatarlarning manfaatlari va huquqlarini himoya qilish bilan birgalikda o‘lka siyosiy hayotida ham faol harakat olib borgan. 1917 yil fevral inqilobidan so‘ng Yangi Buxoro (Kogon)da yashovchi tatarlar ham o‘z jamiyatlarini tuzadilar va maktab qurish uchun pul jamg‘aradilar. Buxoro amiri Said Olimxondan maktab uchun yer so‘raydilar. Talabni qondirgan amir ularga yaxshi bir bino hadya etish bilan birgalikda, shu binoni ta‘mirlash uchun 20 ming rubl pul ham beradi . “Al-Isloh” jurnali jadidchilik harakatining ilg‘or fikrli ulamolari tomonidan chop etildi. Unda diniy islohotchilik masalalari, ijtimoiy va adabiy estetik bahslar yoritildi. Jurnal mualliflari Abdurahmon Sodiq o‘g‘li (Abdurahmon Sayyoh), Saidahmad Vasliy, Olimxon To‘ra, Sadridinxon A‘lam, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Fazlulvahob qori va boshqalardir. Ushbu jurnal jadidlar dunyoqarashiga yaqin materiallar berib bordi” .

Bu voqea Buxoroda yashovchi tatarlarning cheksiz quvonchiga sabab bo‘ladi. Manashu vaqtdan e‘tiboran Eski Buxorodaham tatar jamiyatining sho‘basi-ni ochish uchun harakatlar boshlab yuboriladi.

1917 yil may oyi boshlarida Qozondan A.Battol va Ismoil abzi Turkistonda matbaa ishlariga yordam berish uchun keldilar. Ulug‘ Turkiston gazetasi tahririyati «...Qozon musulmonlarining shundayin muhim zamonda Turkistondagi musulmon qardoshlarin eslarina olib ko‘rsatgan bu zo‘r yordamlari» uchun ko‘p minnatdorchilik bildiradi. A.Battol va Ismoil abzi «Sho‘roi Islomiya» tashkilotiga a‘zo qilib olinadilar. Ularning kelishi bilan «Turon» gazetasi chiqarilishi to‘xtatilib, yangi «Sho‘roi Islomiya» gazetasini chiqarishga qaror qilingan.

«Umid» (Ulug‘ Turkiston) matbaa shirkati 1917 yilda ko‘rgan foydasidan 20 000 so‘mni o‘qituvchilar tayyorlash maktabiga topshirdi. Shirkat Nizomiga ko‘ra, yillik ko‘rilgan sof foydaning 20 foizi idora a‘zolariga berilishi kerak edi. Biroq idora a‘zolari Rahim Tuminov, Muhammadjon O‘razaev, Alisafar Sutushov, Jaloliddin Tojiddinov, Muxtor Bakir va Kabir Bakirlar o‘z ulushlarini olmay Markaziy tatar byurosi va «Ittifoq» jamiyati tomonidan ta‘sis etilgan o‘qituvchilar tayyorlash maktabiga berishni lozim topdilar .

«Ulug‘ Turkiston» gazetasining 1917 yil 24 dekabrda 46-sonidan boshlab, sarlavhada «Yashasun Turkiston Muxtoriyati» shiori paydo bo‘ldi.

Turkiston Muxtoriyati tor-mor keltirilgandan keyin (1918 yil 18-19 fevral) 21 martdan e'tiboran bu shior boshqa tarzda o'zgartirildi. Albatta bu bolsheviklarning ta'siri yoki tazyiqi ostida o'zgartirilgan bo'lishi ehtimoldan xoli emas. «Ulug' Turkiston» gazetasi tahririyati xodimlari 1918 yil 23 fevraldan maxsus jurnal chiqarishni rejalashtirganlar. Bu jurnaldan keladigan foyda ochlikdan azob chekayotganlarga yordam ko'rsatishga sarflanishi ko'zda tutilgan. Jurnalni chiqarishga toshkentlik boylar qog'oz bilan, muharrir va harf teruvchilar esa yozuv bilan yordam ko'rsatishlari ko'zda tutilgan. Mart oyida birinchi soni chiqariladigan bu jurnalning bahosi 1 rubl edi.

Yuqoridagi ma'lumotlar Turkiston tatarlarining eng mas'uliyatli paytlarda ham o'lka xalqlari bilan yelkama-yelka turib, sabot bilan kurash olib borganliklarini tasdiqlaydi. Bolsheviklar rejimi o'rnatilib, milliy taraqqiyparvarlarga nisbatan tazyiqlarning kuchayishi, moliyaviy holatning yomonligiga qaramasdan, «Ulug' Turkiston» gazetasi nashr etilishda davom etgan. 1918 yil 28 aprelda Toshkentdagi barcha nashriyotlar sovet hukumati qo'liga o'tganligi e'lon qilindi. Shu jumladan Ulug' Turkiston gazetasining «Umid» matbaasi ham barcha asbob-uskunalari bilan hukumat tomonidan tortib olindi. Mazkur matbaa markaziy tatar byurosi tashabbusi bilan tashkil qilinib, uning uchun alohida shirkat ham tuzilgan edi. Bu shirkatga butun Turkiston o'lkasidan yuzga yaqin a'zo bo'lib, ularning aksariyatini muallimlar, muharrirlar, harf teruvchi va boshqalar tashkil etardi .

1918 yil oxirlariga kelib, og'ir iqtisodiy holat va tazyiqlar ostida gazetaning nashr etilishi o'z poyoniga yetdi. Markazdan «Milliy ishlar seksiyasi»ga rasmiy va favqulodda komissar qilib yuborilgan Orif Klevleev seksiya majlisida Ulug' Turkiston gazetasini butunlay to'xtatib, uning o'rniga «Yangi Ulug' Turkiston» nomli bolsheviklar siyosatiga mos boshqa bir gazeta chiqarishni taklif qildi. Bu fikr dastlab qo'llab- quvvatlanmagan bo'lsa-da, seksiyaning so'nggi majlisida «Ishtirokiyun» nomli gazeta chiqarishga qaror qilindi. Shuningdek, mahalliy aholi ustidan nazorat olib borish va muharrirlar faoliyatini muayyan yo'lga solish uchun xususiy matbaa dastgohlarini yig'ish, matbuot bilan shug'ullanadigan barcha musulmon jamoasini bir yerga jamlab, musulmon organlarini tuzishga qaror qilinadi. Bu tadbirlarni amalga oshirish vazifasi matbuot xodimi Abdulhamid Bekqulovga topshiriladi .

Shunday bo'lishiga qaramasdan, qariyb ikki yil davomida nashr etilgan Ulug' Turkiston gazetasi Turkiston o'lkasi matbuotchiligi taraqqiyotida muhim va sezilarli iz qoldirdi. «Chayon» jurnali 1917 yil iyun oyida tatar va o'zbek milliy ziyolilarining fikr tarqatuvchisi bo'lib dunyoga keldi. Jurnal ikki haftada bir marta Toshkentdagi «G'ulomiya» bosmaxonasida Xalif Tulakov va Ibrohim Tohiriylar muharrirligida nashr etilgan. Jurnalning 1917 yili 12 ta, 1918 yilda 19 ta soni chiqib, Turkiston Xalq komissarligi milliy ishlar seksiyasi tomonidan to'xtatildi.

1917 yil dekabrda Namanganda tatarlar jamiyati tomonidan «Farg'ona nidosi» nomli yangi gazeta chiqa boshladi. Gazetaning muharriri «Turkistonda birinchi totor matbaasi ochuv va yangi ishlar nashr qila boshlov ila tanilg'on»

Husayn Makaev edi. Gazeta kichik hajmda bo'lsa-da, tez-tez chiqib turishi va eng so'nggi ma'lumotlarni mukammal yetkazib berishi bilan boshqa gazetalardan farqlanar edi. Buxoro, Xorazm respublikalarida sovet hokimiyatini mustahkamlash yo'lidagi siyosatini o'tkazishda tatar va boshqirdlardan unumli foydalangan. O'z navbatida o'zlarini «Sharqda inqilob yalovbardorlari» deb hisoblaydigan boshqirdlar va ayniqsa, tatarlar bolsheviklar siyosatidagi «adolat va haqiqat»ga ishonganlar hamda bu siyosatning faol targ'ibotchilari bo'lib xizmat qilganlar. Sovet hokimiyatining dastlabki yillarida Sharq-da «inqilob jarchisi» tariqasida jonbozlik ko'rsatgan M.X.Sultan-Galiev 1919 yil 15 va 17 dekabr kunlari Qozon gubkomiga qilgan murojaatida «Qizil Sharq» targ'ibot poezdiga zudlik bilan besh kishini safarbar qilishni va turkiy tillarda adabiyotlar hamda arab shrifti xarid qilish uchun «Sharq adabiyoti» bosmaxonasi ixtiyoriga 300 ming rubl o'tkazishni so'raydi. Qozonda istiqomat qiluvchi tatar ma'rifatparvarlari «Qizil Sharq» poezdining Turkistonga «inqilob g'oya»larini targ'ibot qilish uchun borishi to'g'risidagi xabarni o'ziga xos xursandlik bilan kutib oldilar. Qozon guberniyasidagi turli anjumanlarda turkiy xalqlar ichida tatarlarning Turkistondagi tarixiy vazifasiga to'xtalish bilan birga «Qizil Sharq» poezdi «yorug' kunlarga va to'g'ri yo'lni ochib beradi»,- deb umid qildilar .

Markaz talabiga muvofiq,dastlabki safarbar qilinuvchilar qatoridan Budailov, Shagit Axmadiev, Muxitdinov, Sultanbek va boshqalar o'rin ol-gan edi. Turkistonga jo'nash oldidan 6 dekabrda o'tkazilgan 1919 yil majlisida tashviqot poezdi xodimi Yalimov bergan ma'lumotlarga ko'ra faqatgina «...siyosiy bo'limda 13 nafar musulmon xodimlari bo'lib, ularning ko'pchiligi tatarlarlardan iborat edi. Musulmon tillaridagi (turkiy tillarni nazarda tutilgan-dissertant) adabiyotlarning aksariyati Qozonda chop etilgan». «Qizil Sharq» poezdi 1920 yil 13 martda Toshkentga yetib kelgan. Poezdning xodimlari Samarqand, Farg'ona, Sirdaryo viloyatlari hamda respublikaning boshqa shaharlarida bo'ldilar va joylarda aholi orasida siyosiy-tarbiyaviy, targ'ibot ishlarini olib boradilar. Poezddagi bosmaxonada o'zbek, qirg'iz, turkman, tojik, tatar va rus tillarida «Qizil Sharq» gazetasi chop etila boshlandi. Bu bosmaxonada bir kunda 5-6 ming nusxa gazeta chiqarish va turli mavzularda varaqalar chop etish imkoniyati bor edi. Gazeta va varaqalarni poezd bosmaxonasida chop etilishida Vaqif Jalol, Abdulla Gaysin, Nizomidinov, Ayupov, S.Muxamadiev, Xismatullin, Shamsutdinov, Sagdeevlar katta rol o'ynagan.

Qozondan 1920 yili «Qizil Sharq» targ'ibot poezdida Turkistonga kelganlar qatorida Sh.G.Axmadiev ham bor edi. U poezddagi bosmaxonada o'zbek, qirg'iz, turkman, tojik, tatar va rus tillarida chop etiladigan «Qizil Sharq» gazetasining muharriri edi . «Qizil Sharq» targ'ibot poezdi xodimlari Turkiston va BXSrdagi aholi orasida yangi «inqilobiy hukumat»ni mustahkamlash yo'lida, madaniy- ma'rifiy ishlarni yo'lga qo'yishda faoliyat ko'rsatdilar.

Keyinchalik Turkiston va Volgabo‘yi, Uraloldi hududlari orqali davriy matbuotlar aloqasi yanada keng tus olgan. Turkiston bu yo‘nalishda Moskva, Petrograd, Qozon, Ufa, Boku, Penza, Samara va boshqa hududlar bilan uzviy aloqalarni yo‘lga qo‘ygan. Volgabo‘yi, Uraloldi hududlari bilan davriy matbuot aloqalarini chuqur ildiz otishiga sabablardan biri shu ediki, ko‘plab partiya, sovet xodimlari, harbiylar, madaniy-ma’rifiy xodimlar o‘sha hududlardan safarbar qilinib, Turkistonda «inqilob himoyasi»ga jalb etilgan edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Турсунов Х.Т. Национальная политика Коммунистической партии в Туркестане. - Т.: Узбекистан, 1971
2. Расулов А. Туркестон ва Волгабўйи, Уралолди халқлари ўртасидаги муносабатлар. -Т.: Университет, 2005.
3. Туркестон матбуоти тарихи (1870-1917) Ғ тузувчи Н.А. Абдуазизова. -Т.: Академия, 2000.
4. Мингноров А. Туркестонда 1917-1918 йиллардаги миллий сиёсий ташкилотлар (Миллий матбуот материаллари асосида). -Т.: Маънавият, 2002.
5. Исоқбоев А.А. Маданий-маърифий тараққиёт учун кураш // Жамият ва бошқарув. 2005. -№1.
6. Ўзбекистон журналистикаси тарихи (1870-2000) (қисқа маърузалар матни). Тузувчи: Н.А.Абдуазизова. Мирзо Улуғбек номли Тошкент Давлат университети.Тошкент-1999.
7. Дўстқораев Б.А. Ўзбекистон журналистикаси тарихи (1 қисм1870-1917 йил ноябрь). Дарслик.Тошкент,Ғофур Ғулом номидаги наشريёт-матбаа ижодий уйи, 2009.
8. Исоқбоев А.А.. Туркестон ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётида татар-бошқирд маърифатпарварларининг фаолияти (XIX аср охири – XX аср бошлари): Тарих фан. номз. ... дисс. – Наманган. 2008
9. Жалолов А., Ўзганбоев Ш. Ўзбек маърифатпарварлик адабиётининг тараққиётида вақтли матбуотнинг ўрни. -Т.: Фан, 1993.
10. Исоқбоев А.А. Туркестон матбуоти фидойилари // Жамият ва бошқарув. 2007.

СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ В ТУРКЕСТАНЕ: СВЕТСКОЕ И КОНФЕССИОНАЛЬНОЕ

Мулладжанова Раъно Абдулладжановна

кандидат педагогических наук, доцент кафедры “Всемирная история”

Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами, г.

Ташкент, Узбекистан.

tarix.kafedra@mail.ru

Учреждение русских учебных заведений, а с ними и распространение русского народного образования в крае началось одновременно с движением русского войска в Среднюю Азию и водворением в ней русской колонизации. С 1860 года в Сырдарьинской области начинают организовываться первые школы по инициативе и распоряжению Оренбургского архиепископа Антония Оренбургского православного

духовенства сначала для русских детей обоего пола, просуществовавшие 2 года с 1860-1862 гг.

В 1863 году и 1865 гг. по инициативе Оренбургского генерал-губернатора были открыты новые школы с пансионами для обучения 25 казахских мальчиков. Дети из русских поселков посещали школу каждый день, а киргизские дети жили в пансионе. В школе обучали грамоте и 4 м действиям арифметики. Учителями были казахи, окончившие в Оренбургский Неплюевский кадетский корпус и состоявшие переводчиками при фортах Казалинском и Перовском.

Но практические результаты себя не оправдали. За первые 5 лет из Казалинской школы не был выпущен ни один воспитанник, а Перовская школа за период с 1863-1870 выпустила лишь 5 таких питомцев. Учитывая такую постановку дела, школьное дело было плохо поставлено и приносило мало результатов.

Более успешная постановка дела в Семиречье объяснилась тем, что была большая численность русского населения, большинство военных и значительные материальные средства населения обеспечили преимущество Семиреченских школ перед Сырдарьинскими.

В Ташкенте к 1867 году, через год после завоевания города, открылась первая русская начальная школа для мальчиков и девочек на 25 учеников, в Ходженте приходская школа на 13 учеников. Финансовые вливания, благодаря поддержке К.П. Кауфмана, способствовали уже тому, что в Казалинской число учеников увеличилось до 84 человек (60 русских и 24 казаха), а Перовской до 40 (20 русских и 20 казахов)²¹.

Рассматривая положение дел, как самое неблагоприятное, одной из первых задач Кауфмана по налаживанию дел в области образования, было принято разрешение таких вопросов, как:

1. открытие школ грамотности во всех пунктах с русским населением
2. привлечение общества к участию в предстоящих расходах
3. введение ремесла в образовательный процесс
4. сделать школы доступными для детей местного населения
5. распространить по возможности образование и среди женщин²².

К 1867 году на границах образованного Туркестанского генерал-губернаторства имелось 14²³ низших школ, из которых 12 было в Семиреченской области, 2 - в Сырдарьинской²⁴. Школы в Семиреченской

²¹ Проект всеподданнейшего отчёта генерал-адъютанта фон К.П. Кауфмана I – го по гражданскому управлению и устройству в областях Туркестанского генерал-губернаторства 7 ноября 1867-25 марта 1881 года. Составлено титулярным советником П. Хомутовым. – Санкт-Петербург, 1885. – 503 с. С. 434.

²² Проект всеподданнейшего отчёта генерал-адъютанта фон К.П. Кауфмана I, С.434.

²³ Во всеподданнейшем отчете, составленном Хомутовым указывается 10 низших школ

²⁴ Памятная книжка по управлению учебными заведениями Туркестанского края. 1882 г., с. 97.

области существовали только для мальчиков и были открыты на основании положения о Сибирском казачьем войске, когда Семиречье входило в состав Семипалатинской области. По приезде в край первого ТГГ Кауфмана было открыто еще несколько новых низших училищ в Семиреченской области, не только для мальчиков, но и для девочек. Учебное дело велось в училищах лицами, назначенными местной администрацией из числа чинов военно-народного управления или духовенства. Эти учебные заведения были бедно обеспечены материальными средствами и мало соответствовали своему назначению и потребностям края.

К.Е. Бендриков отмечал, что после образования в 1867 году ТГГ начальные школы стали возникать в каждом завоеванном городе через 2-3 года. В 1869 году в Ташкенте был открыт пансион для детей состоятельных родителей, желающих приготовить своих детей к высшим классам средних учебных заведений. Сам Кауфман вполне разумно и объективно оценивал первые мероприятия в области образования, полагая, что все «качество» страдает, несмотря на количественные успехи:

Как ни успешен казался по началу ход народного образования, если взглянуть лишь на количество учебных заведений, открытых и устроенных в 1867-1869 г, нельзя разумеется было бы считать его удовлетворительным в видах качественных недостатков этого образования²⁵.

Анализ первых «успехов и неудач», позволил говорить о том, что краю нужна некая общая система управления учебными заведениями и постоянный контроль над ними. Процесс преподавания шел «вяло», что и вообще не способствовало успеху школ российского образца. Тем более создание школ нового образца с привлечением в них детей коренного населения рассматривалось как «противовес фанатической деятельности туземной мусульманской школы»²⁶, в то время как на практике открывались лишь школы для детей прибывающих.

С момента образования ТГГ школьный вопрос являлся особой заботой К.П. Кауфмана. Имеющиеся образовательные учреждения в крае мало соответствовали представлениям Кауфмана об образовании. Они вызывали больше нареканий и признавалось, что «школьное дело здесь шло плохо и не приносило результатов»²⁷. По распоряжению Кауфмана были приняты меры «для улучшения положения училищ. В тоже время был возбужден обширный проект открытия новых учебных заведений в крае»²⁸..

Управление учебными заведениями Туркестанского края было открыто на основании Постановления Государственного совета,

²⁵ Проект всеподданнейшего отчёта генерал-адъютанта фон К.П. Кауфмана I, С.434.

²⁶ Проект всеподданнейшего отчёта генерал-адъютанта фон К.П. Кауфмана I, С.435.

²⁷ Памятная книжка...С.97.

²⁸ Памятная книжка...С.97.

утвержденного 7 (29).05.1875 года в городе Ташкенте. На содержание управление тогда было отпущено по смете МНП 1424 руб. 50 копеек из государственной казны.

Главным инспектором училищ был назначен Александр Людвигович Кун (закончивший востоковедческий факультет Санкт-Петербургского университета) и прослужил на этой должности с 26.01.1865 до 1.01.1876. Потом бессменным инспектором училищ станет Николай Петрович Остроумов.

Открывая русские школы в Туркестане, российская администрация, прежде всего, заботилась об образовании детей русских поселенцев края. Школы были двух типов: начальные - для детей «русских простолюдинов», которым полагалась ограничиться элементарным обучением, здесь же допускалось совместное обучение русских детей с «инородцами» т. е. кыргызами, узбеками, и представителями других местных национальностей; и училища для детей купцов, чиновников и др. состоятельных лиц, которые в дальнейшем могли получить гимназическое образование.

Училища второго типа открывались в уездных городах или пунктах с оседлым населением.

Типы учебных заведений в Туркестане

в) Начальные училища

Начальные училища делились на высшие и низшие: первые появились позднее по положению от 25 июня 1912 года. В низшие училища входили: приходские, церковно-приходские, частные, сельскохозяйственные и городские училища. К числу приходских относилась большая часть училищ, учрежденных на основании положения 1828 г. В городах большей частью существовали отдельные мужские и женские училища, в селениях же почти все приходские школы предназначены для совместного обучения. В приходские училища допускались все дети, независимо от социального положения и вероисповедания. Мальчики принимались не моложе 8 лет, девочки не старше 11-12 лет, от поступающих не требовали платы за обучение. Приходские училища руководствовались изданными в 1897 г. министерством просвещения программами, согласно которым предметами обучения являлись закон божий, русский язык, чистописание, четыре действия арифметики, пение. Там, где было много ремесленников, в приходских школах мог учреждаться второй класс, где преподавались некоторые предметы из программ младших классов уездных училищ, или организовываться ремесленные классы для мальчиков. В женских училищах и в училищах по совместному обучению, где имелись опытные учительницы, девочки обучались также шитью, вязанию и вышиванию. Многие сельские училища края также имели посевные земли и приусадебные участки, на которых разводились фруктовые сады. В

сельских приходских училищах обучение начиналось по окончании полевых работ и продолжалось до начала их в следующем году. При этом требовалось, чтобы обучение продолжалось ежегодно не менее 5 месяцев или, по крайней мере, 4-х месяцев. В городах обучение в приходских школах продолжалось весь год, за исключением обыкновенных летних каникул, а занятия велись по 4 часа ежедневно, кроме воскресных и праздничных дней.

Наряду с приходскими училищами были широко распространены и церковно-приходские школы, которые были подведомственными Туркестанскому епархиальному училищному совету. Они получили довольно большое распространение. Так в начале 1917 г. в Пишпекском уезде их было 18, а в Пржевальском 17. Говоря о приходских и церковно-приходских училищах, нельзя не отметить самый крупный недостаток в их работе - большую текучесть учащихся, - по бедности родителей или по болезни, очень многие учащиеся вынуждены были оставить школу.

Учебные программы училищ в Туркестане часто менялись: в 1885 г. был введен 4-х летний курс обучения, в 1885 - 3-летний, а в 1897 г. - опять вводится новая программа, сохраняется только время обучения. Согласно программам, весь учебный материал делится на 3 года. В двухклассных училищах курс обучения длился 5 лет. Основой воспитания в училищах служили нравственные начала: - основная цель заключалась в том, чтобы воспитать в учениках религиозные и верноподданнические чувства. Не случайно закон божий был первым и главным предметом обучения.

В целом постановка учебного дела в приходских училищах, особенно сельских, оставляла желать лучшего. Во многих училищах ученики не владели элементарными навыками устной и письменной речи. Тетради по русскому языку, арифметике и чистописанию содержались небрежно, знания по русской истории и географии у многих учеников были недостаточными. В большинстве своем дети не могли отвечать самостоятельно, повторяя за учителем или отвечая на отдельные вопросы. Главная причина этого заключалась в недостаточном уровне подготовки и количестве учителей, а также нехваткой учебников и учебных пособий.

Итак, русские начальные школы получили широкое распространение. Не было почти ни одного русского поселения, в котором не имелось бы школы. При этом обучение охватывало почти большинство русских детей школьного возраста и незначительное число «инородцев». Несмотря на ряд недостатков, этих школ, начальные училища играли положительную роль в распространении элементарных знаний среди основной массы населения.

Специальные учебные заведения

Следует отметить, что в Туркестане, кроме русских и русско-туземных школ и училищ, действовал и ряд учебных заведений (училищ) для подготовки рабочих по отдельным отраслям производства. Например, уже в 1906 г. в Туркестанском крае было 22 железнодорожных училища.

Кроме того, во многих русско-туземных школах края организовывались ремесленные классы. Еще в 1893 г. насчитывалось 464 профессиональных училища с 862 ремесленными отделениями.

Дореволюционные русские школы

Открывая русские школы в Туркестане, царская администрация, прежде всего, заботилась об образовании детей русских поселенцев края. Школы были двух типов: начальные - для детей «русских простолюдинов», которым полагалась ограничиться элементарным обучением, здесь же допускалось совместное обучение русских детей с «иногородцами» т. е. кыргызами, узбеками, и представителями других местных национальностей; и училища для детей купцов, чиновников и др. состоятельных лиц, которые в дальнейшем могли получить гимназическое образование.

Училища второго типа открывались в уездных городах или пунктах с оседлым населением. Распространение таких училищ, в основном в Кыргызстане шло с севера на юг, так как присоединении Кыргызстана к России началось с севера.

Начальные училища

Начальные училища делились на высшие и низшие: первые появились позднее по положению от 25 июня 1912 года. В низшие училища входили: приходские, церковно-приходские, частные, сельскохозяйственные и городские училища. К числу приходских относилась большая часть училищ, учрежденных на основании положения 1828 г. В городах большей частью существовали отдельные мужские и женские училища, в селениях же почти все приходские школы предназначены для совместного обучения. В приходские училища допускались все дети, независимо от социального положения и вероисповедания. Наряду с приходскими училищами были широко распространены и церковно-приходские школы, которые были подведомственными Туркестанскому епархиальному училищному совету. Так в начале 1917 г. в Пишпекском уезде их было 18, а в Пржевальском 17. Говоря о приходских и церковно-приходских училищах, нельзя не отметить самый крупный недостаток в их работе - большую текучесть учащихся, - по бедности родителей или по болезни, очень многие учащиеся вынуждены были оставить школу. Учебные программы училищ в Туркестане часто менялись: в 1885 г. был введен 4-х летний курс обучения, в 1885 - 3-летний, а в 1897 г. - опять вводится новая программа, сохраняется только время обучения. Согласно программам, весь учебный материал делится на 3 года. В двухклассных училищах курс обучения длился 5 лет. Основой воспитания в училищах служили нравственные начала: - основная цель заключалась в том, чтобы воспитать в учениках религиозные и верноподданнические чувства. Не случайно закон божий

был первым и главным предметом обучения. В целом постановка учебного дела в приходских училищах, особенно сельских, оставляла желать лучшего. Во многих училищах ученики не владели элементарными навыками устной и письменной речи. Тетради по русскому языку, арифметике и чистописанию содержались небрежно, знания по русской истории и географии у многих учеников были недостаточными. В большинстве своем дети не могли отвечать самостоятельно, повторяя за учителем или отвечая на отдельные вопросы. Главная причина этого заключалась в недостаточном уровне подготовки и количестве учителей, а также нехваткой учебников и учебных пособий.

Итак, русские начальные школы в Кыргызстане получили широкое распространение. Не было почти ни одного русского поселения, в котором не имелось бы школы. При этом обучение охватывало почти большинство русских детей школьного возраста и незначительное число «инородцев». Несмотря на ряд недостатков, этих школ, начальные училища играли положительную роль в распространении элементарных знаний среди основной массы населения.



Согласно данным Н.П. Остроумова на 1878 год в крае существовали: 2 мужские прогимназии, 1 женская гимназия, 1 женская прогимназия, 12 городских и 20 начальных училищ, при которых существовали отделения для девочек, помимо самостоятельных женских училищ в количестве 10²⁹.

В № 18 Туркестанских ведомостей от 8.05.1879 года в заметке А. Андреевского приводилось количество детей по русской части Ташкента: мальчиков 1118 и девочек 1075, всего 2193 ребенка. Из них в мужской прогимназии и женской гимназии обучалось 272 человека, в приходских училищах – 129 и дома – 120. от 7 лет и моложе – 745 мальчиков и 728 девочек. Эти сведения были собраны по указанию ГГ³⁰.

²⁹ Остроумов Н.П. Константин Петрович Кауфман..., с.71.

³⁰ Остроумов Н.П. Константин Петрович Кауфман..., с.108.

Образование в крае в начале 80-х годов XIX века.

Значительный материал по истории образования в крае содержится в Памятных книжках по учебным заведениям края. Анализ имеющихся в них данных позволяет проследить динамику создания новых учебных заведений, рост или сокращение состава учащихся и учителей, в возрастном и гендерном разрезе; возрастной и образовательный ценз российских учителей, преподающих в учебных заведениях.

Туркестанская учительская семинария была открыта 1 августа 1879 года в здании ташкентской женской гимназии. На 1881 г. в семинарии обучалось 72 воспитанника, из которых 6 человек были мусульманами. Директором семинарии был Н.П. Остроумов.

Низшую ступень образовательной иерархии составляли народные училища.

Городские училища 1 и 2-х летние, а также приходские в период с 1878-1881 гг. были преобразованы из школ (Верненское городское училище, Каракольское, Кульджинское 2-х классное).

Средние учебные заведения в начале XX века.

Во всем Туркестане было 5 мужских гимназий: в Ташкенте, Самарканде, Скобелеве, Верном, Ашхабаде. Все они были первоначально учреждены в составе 4-х классов прогимназий, потом преобразованы в прогимназии.

В Ашхабадской гимназии – 14 классов, из них 2 подготовительных класса, 8 нормальных, 4 параллельных

В Верненской – 10 классов – 1 подготовительный, 8 нормальных и 1 параллельных

Самаркандской – 11 классов – 1 подготовительный – 8 нормальных, 1 параллельный

Скобелевской – 11 классов, -1 подготовительный – 8 нормальный – 2 параллельных

Ташкентской – 13 классов – 1 подготовительный – 8 нормальных – 4 параллельных.

Гимназии были хорошо оснащены наглядными и учебными пособиями. Так, оснащенность гимназий книгами:

В Ашхабадской – 1415 наименований в 5751 томе, ученические – 1357 из 2257 томов. При гимназии имелся физический кабинет из 1119 различных приборов и инструментов, в кабинете зоологии, ботаники и естественных наук – 211 экспонатов. В кабинетах имелись географические и исторические карты, глобусы, предметы по космографии, рисованию, пению, музыке и гимнастике.

Ташкентская гимназия имела 5713 книг из 10171 тома, ученическая - 3945 из 6895 томов. В кабинете физики было 675 различных прибора и инструментов, в естественноисторическом кабинете 68 предмета, учебных пособий 2395 наименований.

При гимназиях имелись пансионы для учеников. Так, на 1909 г. в Ашхабаде – 41 ч, Верненском - 50 ч., Ташкентской – 24 ученика.

Женские гимназии

Женских гимназий в крае было также 5, как и мужских, в тех же городах. При Верненской женской гимназии имелся педкласс, к 1908 году его окончили 28 учениц. При гимназиях имелись фундаментальная и ученическая библиотека.

Наиболее оснащенная была Ташкентская гимназия, в которой насчитывалось 4719 книг из 9508 томов (Так, например в Верненской 1745 и 4965 томов), а ученическая библиотека из 2312 из 4288 томов (в той же гимназии 1681 и 2609 томов). Естественноисторический и физический кабинеты гимназии имели 820 приборов и 355 пособий.

При Ашхабадской гимназии имелся пансион, а при Скобелевской - ученическая квартира.

На основании статьи 2896 т.11 ч.1 свода Законов главными и классными надзирательницами женских гимназий назначались из лиц, имеющих звании домашней наставницы, а за неимением таковых звание домашней учительницы. В Ташкентской гимназии главная надзирательница окончила курс гимназии со званием домашней учительницы и состояла на службе с 1869 и на момент ревизии Палена продолжала занимать эту должность.

Согласно циркуляра МНП женские гимназии не имели своего штата и количество служащих в них лиц положением не было определено и зарплата была низкооплачиваемая.

Ташкентское реальное училище

Училище было открыто 20 декабря 1893 года. При училище была своя церковь, своя фундаментальная ученическая библиотека, кабинеты физический, естественных наук, географии и истории, классы музыки и рисования, кабинет рисования со своей скульптурной галереей.

В фундаментальной библиотеке на 1909 год было 4689 из 8515 томов, ученическая – 1456 из 2441 тома. В кабинетах 3398 инструментов, приборов, исторических и географических карт, рисовальный класс из 386 моделей. В училище кроме предметов по уставу реального училища проходили и латинский, английский и саратовский языки. Состав педперсонала был достаточно высок согласно материалам ревизии, учителя имели хорошее соответствующее образование, только учитель французского имел домашнее воспитание за границей. Но материалы ревизии показали низкий уровень знаний учеников. Так, ученикам было предложено задание написать сочинение на тему – «не все то золото, что блестит». Один написал, что должно понимать в том смысле, что нельзя принимать за чистую монету вещь, которая только похоже на неё. Подтверждение этого положения автор видит в исторической

Варфоломеевской ночи, когда благодаря принятию за чистую монету предложения Екатерины Медичи погибло много гугенотов³¹.

Общее впечатление от Ташкентского реального училища у членов ревизии было хорошим и «оно едва ли не единственное в крае среднее учебное заведение удовлетворяющее своему назначению»³²

Коммерческие училища. В Туркестане было два средних учебных заведения – Коммерческое училище в Ташкенте и Коканде. Ташкентское коммерческое 8-ми классное училище В.Н.Дунин-Барковского было организовано в Ташкенте по частной инициативе его учредителя 30.08.1907 года. При поддержке Ташкентского общества ревнителей коммерческих знаний – представители крупных фирм и местных торгово-промышленных кругов взяли на себя содержание этого учебного заведения. Текущие расходы на содержание училища покрывались также за счет выплаты за обучения со стороны учеников.

Аналогичное училище было открыто в Коканде в августе 1907 года из преобразованного частного коммерческого училища им. Корчица. Оба училища находились в наемных помещениях. Особенностью данных учебных заведений было совместное обучение мальчиков и девочек на принципах экспериментальной психологии. Вместо системы отметок были введены особые характеристики: домашние (родители давали подробные характеристики своих детей, домашние и бытовые особенности, характеристика семьи, особенности воспитания) и учебные (давали сами учителя на основе наблюдения за поведением учащихся, наблюдая за их нравственным, физическим, интеллектуальным, умственным развитием). В конце семестра все наблюдения обсуждались педколлективом, насколько ученик отвечает занимаемому классу, способности.

Кокандское училище имело 6 классов: 2 приюта, 2- первых, 3,3 класс, где обучались 100 мальчиков и 62 девочки по данным 1908 года.

К 1911 году насчитывалось в начальных школах обучалось 299444 учащихся, из которых 20004 составляли мальчики и 9940 – девочки.

Продолжительность учебного года в народных школах зависела от ее местоположения. Так, в городе она составляла 184 дня, а в селе 157. Это было вызвано полевыми и сельхоз. работами, на которые привлекалось и детское население. Иногда сокращение дней учебного года зависело от других обстоятельств – эпидемии (в 6 школах), ремонт в школе (4), болезни учащихся (2), отсутствие учеников (2) и отсутствие учителей (1).

Анализ развития системы народного образования в Туркестане в конце 19- начале 20 в. позволяет говорить о разнообразии учебных заведений российского образца, как государственных, так и частных. Открывая русские школы в Туркестане, российская администрация,

³¹ Учебное дело, с. 46.

³² Учебное дело, с. 48.

прежде всего, заботилась об образовании детей русских поселенцев края. Школы были двух типов: начальные - для детей «русских простолюдинов», которым полагалось ограничиться элементарным обучением, здесь же допускалось совместное обучение русских детей с «инородцами» т. е. кыргызами, узбеками, и представителями других местных национальностей; и училища для детей купцов, чиновников и др. состоятельных лиц, которые в дальнейшем могли получить гимназическое образование. Училища второго типа открывались в уездных городах или пунктах с оседлым населением.

XIX ASR IKKINCHI YARMI-XX ASR BOSHLARIDA BUXORO AMIRLIGIDA SIYOSIY JARAYONLAR

Ithomov Ziyovutdin Adxamovich

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti O‘zbekiston tarixi kafedrasida, tarix fanlari nomzodi, professor, tarix.kafedra@mail.ru

Shukurov Rustam Jo‘raqulovich

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti O‘zbekistonning yangi tarixi kafedrasida o‘qituvchi

XIX asrning 60-yillari va XX asrning dastlabki o‘n yilliklarida Amir Nasrullohdan so‘ng Buxoro amirligini boshqargan mang‘it xonadoni vakillaridan Amir Muzaffar, Amir Abdulahadxon va Amir Olimxonlarning davlat boshqaruvidagi asosiy faoliyati va Buxoro davlati siyosiy hayotining asosiy jarayonlari Rossiya imperiyasining mustamlakachilik harbiy yurishlariga qarshi kurashlar va unga tobelik davridagi jarayonlar bilan xususiyatlansa, Amir Olimxon hukmronligining so‘nggi yillari bolsheviklar hokimiyati va Qizil armiya qo‘shinlariga qarshi kurash jarayonlari bilan bog‘liq holda kechdi va Buxoro amirligining davlat sifatidagi mavjudligi 1920 yilgacha davom etdi.

Amir Nasrullo hukmdor sifatida davlatning ichki va tashqi dushmanlariga haqiqiy zarbani berdi. Amir Nasrullo tomonidan olib borilgan harbiy-siyosiy islohotlar natijasida davlatning harbiy qudrati mustahkamlana borgan. Olib borilgan tinimsiz urushlar barobarida Qo‘qon xonligi (1842y) hamda Shahrizabz (1856y) bekligi egallanadi. Amir Nasrullo tashqi siyosat masalasida oldingi davlat boshliqlaridan farqli ravishda, Markaziy Osiyoning iqtisodiy salohiyatiga talabgor bo‘lgan ikki yirik davlatlar Rossiya va Angliya bilan ochiq siyosat olib borish dasturini amalga oshirgan. XIX asr 30-yillarining boshlarida Buxoro

amirligiga Vest-Indiya kompaniyasining topshirig‘i bilan kelgan leytenant Aleksandr Berns bilan olib borilgan muzokaralar asosida Angliya davlati bilan qisqa muddatga bo‘lsada, o‘zaro hamkorlik munosabatlari o‘rnatiladi [1. 22-23]. Shu bilan birga, ayrim tarixiy manbalarda amir Nasrullo shafqatsiz hukmdor sifatida e‘tirof etiladi. Lekin ingliz olimi Uiler amir Nasrulloni: “shafqatsiz hamda mustabid hukmronligiga qaramasdan, u davlat qurilishi yo‘lida bir qator ijobiy ishlarni ham amalga oshirdi. O‘ziga sodiq harbiylar bilan birga professional qo‘shin tashkil qildi, bir qancha sug‘orish loyihalarini va ma‘muriy-huquqiy islohotlarni amalga oshirdi” - deb, uning davlatni boshqarish faoliyatiga ijobiy baho beradi [1.23]. Sadri Ziyoning ta‘kidlashicha, «Amir Nasrullo Buxorog‘a podshoh bo‘lgandin keyin barodar va aqoriblarini tamom mahv va nobud qildi. Zabir va Jahongir to‘ralarning volidalari Jo‘yboriy xo‘jalardin edi. Ularni Chorjo‘y tarafig‘a yuborib, i‘dom qildi. Akobiri davlatlardin Hakim qo‘shbegi va Ismatullohbek va Ayozbekg‘a o‘xshash bir necha ulug‘ martabadagi odamlarni qatl va amvollarini g‘orat qildi» [2.352]. Tarixchi Axxmad Donish amir Nasrullo haqida shunday yozadi: “U vazmin va qo‘rqmas, qattiqqo‘l va zukko hukmdor edi. El va ulusda fitna chiqarishda nom chiqargan yo ilgarigi amirlarga nisbatan ko‘rnamaklik qilganning barchasini jazoladi, o‘z tarafdorlarini siyladi” [4.33-37].

Amir Muzaffar otasi Nasrulloxon davrida Karmanaga hokimlik qilgan. Amir Nasrulloning vafotidan so‘ng esa Buxoro taxtiga (1860 yil 23-sentyabr – 1885 yil 12-dekabr) o‘tirgan. Otasi tomonidan Karmanaga surgun qilingan kishilarni Buxoroga qaytarib, yuqori lavozimlarga tayinlagan. Muarrixlar tomonidan Amir Muzaffarxon hukmronligi davri yana shunisi bilan e‘tirof etiladiki, u ham bo‘lsa, saroy va hukmdor a‘yonlarning uquvsizligi, o‘ta johilligida ko‘rinadi. Otasi Nasrulloh bunday kishilarni yaxshi yomonning qadrini bilsin degan maqsadda Karmanaga (ya‘ni Muzaffarxon huzuriga) surgun etgan edi. Muzaffarxon esa hokimiyatni qo‘lga kiritgach asosiy mansablarga Karmanadan kelganlarga ishonib topshiradi. Bunday siyosat Ahmad Donishning fikricha, Movarounnahrning ruslar tomonidan ishg‘ol etilgan vaqtgacha davom etdi. Markaziy hokimiyatga bo‘ysunishni istamayotgan Hisor, Shahrisabz, Darboz, Ko‘lob, Baljuvon bekliklari va Qo‘qon ustiga yurish qilib, ularning qarshiligini yengdi (1863-1865), mazkur yerlar amirlikka qaytadan bo‘ysundirildi. Bu yerlar aholisiga qattiq jabr – zulmlar o‘tkazildi.

Amir Muzaffar Mallaxon tomonidan taxtdan tushirilgan Qo‘qon xoni Xudoyorxon Buxoroga qochib kelganida xonlik taxtini qayta egallashi uchun unga harbiy yordam bergan (1861). Muzaffarning hukmronlik davri Rossiyaning

O'rta Osiyo xomliklariga qarshi harbiy harakatlari kuchaygan davrga to'g'ri keladi. Amir Nasrulloh tirikligida Rossiya imperiyasi qo'shinlari Sirdaryodan o'tmagan edilar. Ular daryo qirg'oqlarida joylashib qal'ani tartibga solib u yerda qurol – aslahalar, oziq – ovqatlar jamladilar. 1864 yilda Rossiya imperiyasi qo'shinlarining Toshkentga hujumi boshlanib [5.] dastlabki harakatlar lashkarboshi Aliquli tomonidan muvaffaqiyatli qaytarildi. Aliquli erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, imperiya qo'shinlari egallagan hududlarni ozod qilish uchun qo'shinni ko'paytirish harakatiga tushgan bir paytda, 1864 yil kuzida Buxoro amiri Muzaffar Qo'qon xonligiga qarashli yerlarga bostirib kiradi. Qo'qon xonligi esa o'ta keskin bir siyosiy vaziyatda Buxoro amiriga qarshi yurishga majbur bo'ldi. Amir Muzaffar esa Qo'qon xonligining Rossiya imperiyasi bosqinchiligiga qarshi kurash bilan band bo'lib turganligidan foydalanib, shiddat bilan O'zgangacha bo'lgan hududlarni qo'lga kiritdi. Yana bir manbada yozilishicha, -"Amir Muzaffar Qo'qon ishlariga aralashib, bir necha marotaba zarar va ixtilol yetgan vaqtda Xudoyorxoniga inoat tariqasida askari bilan Qo'qonga kirib borib, xutbalarda nomini zikr qildirib, Buxoroga qaytdi va Hisor shahrini zabt etib, voliysi Abdul-Karimbiyni qatl qildi" [4.33-37].

Amir Muzaffar Rossiya bilan bo'lgan kelishmovchiliklarni tinch yo'l bilan bartaraf etishda umidini uzmay, u Najmiddinxo'ja boshliq elchilarni Peterburgga jo'natdi (1865 yil iyul). Biroq, ko'zlangan maqasadga erishilmay, ikki o'rtada harbiy harakatlar boshlandi. Muzaffar qo'shini bilan general Romanovskiy boshchiligidagi Rossiya harbiy kuchlari o'rtasidagi dastlabki to'qnashuv Jizzax bilan Oratepa o'rtasidagi Erjar (Maydayulg'un) da bo'lib, unda Buxoro qo'shini mag'lubiyatga uchragan (1866-y. 8-may) [5.56].

Amir Muzaffar Rossiya bilan Erjar (Egrijar) va Samarqand mag'lubiyatidan so'ng Buxoroning sarhadlari Kattaqo'rg'ondan belgilanadi va ruslar bilan sulh shartnomasini tuzadi [4.33-37].

Muzaffar muftiy Muhammad Porso boshchiligidagi elchilarni Afg'oniston va Hindiston orqali yordam so'rab, Istanbulga yuborsa ham rad javobini olgan. Amir Muzaffarxonning Xoja Muhammad Porso orqali yordam so'rab yo'llagan maktubi inglizlarning Hindistondagi vakili Jon Lourens, keyinroq esa Istanbuldagi elchilari Genri Ellablar tomonidan oradagi masofa uzoqligi vaj qilinib, rad javobi berildi. Shuningdek Turkiya sultoniga jo'natilgan bir qancha xatlar, murojaatnomalar ham yuqoridagidek javoblar olindi [6.26-29].

Podsho Rossiyasi O'rta Osiyoni mol sotish bozori, xom ashyo manbai deb bilar edi. 1866 yilda rus qo'shinlari Buxoro amirligi chegaralariga bostirib kirdi va Xo'jand (24 may), O'ratepa (2 oktyabr), Jizzax (18 oktyabr) shaharlarini

ishg'ol qildi. Istilo etilgan yerlarni boshqarish uchun 1867 yilda Turkiston general-gubernatorligi tashkil etildi. 1868 yil 2 may kuni general Kaufman boshchiligidagi rus qo'shinlari Samarqandni ishg'ol qildi. Iyun oyi da Buxoro amiri Muzaffar qo'shinlariga Zirabuloq yaqinida so'nggi qat'iy zarba beriddi. Amir general-gubernatorga murojaat qilib, sulh tuzishni so'radi. 1868 yil 23 iyunida ikki o'rtada shartnoma imzolandi. Rus qo'shinlari bosib olgan yerlar podsho Rossiyasi ixtiyoriga o'tdi. Buxoro amirligi mustaqil tashqi siyosat yurgizishdan mahrum bo'ldi. Buxoro amirligining ayrim hududlari 1868 yilda Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi natijasida amirlik yerlarining uchdan bir qismi podsho Rossiyasi ixtiyoriga o'tdi; Xo'jand, O'ratepa, Panjikent, Samarqand va Kattaqo'rg'on shaharlaridan tortib Zirabuloqqacha bo'lgan yerlar, Sharqiy Buxoroda esa Shug'on, Vohon, Ro'shon viloyatlari, ayniqsa Zarafshon daryosi yuqori havzasi Rossiya tasarrufiga tdi. Bosib olingan hududlarda Samarqand viloyati tashkil etilib, uning tarkibiga Samarqand, Jizzax, Ho'jand uezdlari kirgan.

Amir Muzaffar o'z hukmronligining dastlabki yillarida ulamolarga deyarli e'tibor bermadi, ular bilan biror-bir masala yuzasidan maslahat ham qilmadi. Ammo, 1868 yilda amir ruslardan mag'lubiyatga uchragach, ulamolarga yon berishga majbur bo'ldi. Chunki ulamolar mahalliy aholini ruslarga qarshi kurashishga da'vat etgan edilar. Lekin fursat qo'ldan boy berilgan edi. Ulamolarning xalqni ko'tarishi ham, amirning o'g'li Katta To'ra (Abdumalik), Kitob va Shahrisabz beklarining sa'y-harakatlari ham besamar ketdi. Zirabuloq yaqinidagi jangda mag'lubiyatga uchragan amir Muzaffar ruslar tomonidan tuzilgan shartnomaga imzo chekishga majbur bo'ldi. Unga ko'ra amir O'ratepa, Jizzax, Zarafshon vohasi hududlaridan mahrum bo'ldi, rus hukumatiga 125 ming tillo miqdorda tovon to'laydigan bo'ldi hamda Buxoroning Rossiyaga vassalligini tan oldi. Amir Muzaffar hukmronligi davrida amirlik hududlari ancha qisqardi. Bunga avvalo rus bosqini sabab bo'lgan bo'lsa, katta qiyinchilik bilan buyso'ndirilgan Shahrisabz va Kitob bekliklari yana Buxoroga buysunishdan bosh tortdilar. Undan tashqari, ruslarga to'langan katta tovon evaziga amirlik xazinasini bo'shab qoldi. Amir o'z xazinasini to'ldirish uchun qozilar va raislarga aholidan turli xil yig'imlar yig'ishga ruxsat berdi. Chunki bu yig'imlarning katta qismi turli xil sovg'alar va in'omlar tariqasida xazinaga kelib tushardi. Amir Muzaffar Rossiya imperiyasi hukumati bilan sulh shartnomasini tuzishga majbur bo'lgan. Ushbu shartnoma asosida Buxoro amirligi tashqi va ichki siyosiy masalalarni hal qilishda mustaqillikdan mahrum bo'lib Rossiya davlati ostidagi yarimmustamlaka davlatga aylandi. Ayniqsa,

chor qo‘shinlarining 1871-1872 yillarda Zarafshon daryosi boshqaruvini nazoratga olishlari Buxoroning bundan keyingi rivojlanishiga salbiy ta‘sir o‘tkazgan. Amir Muzaffar 1885 yil 31 oktyabrda kasallik tufayli vafot etadi va Buxorodagi Eshon Imlo mozorida dafn etilgan [5.56].

Uning o‘g‘li amir Sayyid Abdulhad 1885-1910 yillar Buxoro amirligi taxtini boshqardi. Abdulhad 14 yoshidan boshlab Karmana beki etib tayinlangan. Rus sayyohlarining ma‘lumotlariga ko‘ra u Karmanada juda oddiy kun kechirgan. 1885 yil 4 noyabrda amir Abdulhadni Buxoro arkida oq kigizga o‘tirg‘izib, taxtga o‘tqazish marosimi bo‘lib o‘tdi. Fitratning fikricha, Abdulhad qaysi ishni rejalashtirmasin, o‘zining himoyachisi bo‘lgan Rossiyaning nufuz va rolini inobatga olishga majbur edi. Shuning uchun ham Abdulhad davrida bu hokimning otalari qilgan o‘zboshimchalik va vahshiyliklariga ma‘lum darajada chek qo‘yildi [7.171-186].

Amir Abdulhad sud-huquq tizimini tubdan isloh qilishga hamda ushbu sohani yanada insonparvarlik tamoyili asosida shakllantirishga uringan. Amir Abdulhad turli yillarda Moskva, Sankt-Peterburug, Kiev, Odessa, Yekaterinaslov, Boku, Tiflis, Botumi, Sevastopol, Bog‘chasaroy kabi shaharlarda bo‘lgan. Uning hukmronligi davrida qiynoqlar, o‘lim hukmi va eng dahshatli jazo - Buxorodagi Minorai Kalondan tashlab yuborish man etilgan. Amir Abdulhad davrida amirlikda mis, temir, oltin qazib chiqarish, telefon liniyalari va temir yo‘llari qurilishi, savdo faol rivojlantiriladi. Abdulhad amirlikdagi harbiy kuchlarga alohida e‘tibor bergan. Yoshlik chog‘idayoq bo‘lajak amir o‘z garnizonida harbiy mashqlar o‘tkazib, Karmana qal‘asini yaxshi harbiy holatda tutgan. 1895 yildan boshlab Buxoro amirligida militsiya xizmati yo‘lga qo‘yilgan. Keyinchalik ham amir Abdulhad o‘z qo‘shinini harbiy tayyorgarligini oshirish va zamonaviy qurollantirish uchun ko‘pgina ishlarni amalga oshirgan. Bu ishlarda asosan 1885 yil yangi Buxoroda (Kogonda) faoliyatini boshlagan Rossiya imperatori siyosiy Agentligi (1885 – 1917) bosh – qosh bo‘lgan edi. Siyosiy agent Buxoro amiri ustidan nazorat olib borib, uning Peterburg bilan aloqa qilishida vositachi bo‘lgan [8.186-196]. Peterburg tazyiqi bilan amirlikda boj va pul islohoti o‘tkazilishi, Rossiya imperiyasining mustamlaka zulmi hamda, amir istibdodining kuchayib borishi xalqni tobora og‘ir ahvolga solib qo‘ydi. Natijada amirlikning turli hududlarida xalq g‘alayonlari avj oldi. Amir Muzaffarxon davrida boshlangan, u daf‘ eta olmagan xalq g‘alayoni Sherobod viloyatida 1885 yildayoq boshlangan edi. Ushbu viloyat dehqonlari 30 – 40 kun mobaynida soliq to‘lashdan bosh tortdilar. Hukumat tomonidan Bobojon jibachi yasovul Sherobodga yuborilsa ham, ushbu holat hech qanday natija bermadi. Shundan so‘ng Mulla Sharif miroxur ushbu

masalani hal etishga borganda tekshirishlar natijasi shuni ko'rsatdiki, dehqonlardan 4 man xiroj o'rniga 8 man olingan [9]. Bundan tashqari ko'pgina hududlarda jami hosilning 50 – 60 % foizigacha soliqqa tortilgani ma'lum bo'ldi [10.16-17]. Biroq, bu holat hech bir ijobiy natijaga olib kelmadi.

1886 yil Rossiya imperatorligi siyosiy agentlaridan biri N.Cherikovning ma'lumotlariga ko'ra 9 avgustda (1886) dehqonlar va soliq yig'uvchilar o'rtasida Hisorda katta to'qnashuv yuzaga keladi [11.11].

Bundan tashqari amirlikning ko'pgina hududlarida yuzaga kelgan dehqonlar g'alayonlarida amirning Rossiya kuchlariga tayangan holda ish ko'rgan holatlariga duch kelamiz. 1888 yilda Ko'lob bekligida dehqonlar qo'zg'oloni keng quloch yoyganda Pomir chegara qo'shini amirga yordam ko'rsatib qo'zg'oloni bostirgan. 1889 yilda esa Kalif aholisi hokim zulmidan bezor bo'lib ko'tarilganda bekni rus qo'shini o'z himoyasiga olgan.

Mazkur holatlarda ko'rinib turibdiki, amir o'z hududida sodir bo'layotgan qonli kurashlar, xalq noroziliklarini bostirishda aksariyat holatlarda bosqinchilar madadiga tayangan.

Yuqorida aytib o'tilganidek, Abdulahad valiahdlik maqomini olish chog'idayoq kelishilgan rus imperatori bilan bitimga muvofiq amirlik hududida kapitalistik munosabatlar ancha jonlandi. Xususan, amirlikda 1905 yilda 9 ta paxta zavodi ishlab turgan bo'lsa, 1913 yil Olimxon davriga kelib ular soni 26 taga yetkazildi. Ko'pgina Rossiya foydasi uchun ishlaydigan zavod va fabrikalar soni ham tadrijiy holatda shunday o'sishi kuzatiladi. Amir Abdulahad 1910 yilda vafot etdi, uning 25 yillik amirligidan so'ng o'sha yili amir Said Olimxon hukmronligi davri boshlandi. Amir Olimxon 1881 yil Karmanada tug'ilgan. 1893 – 1896 yillarda Peterburgda o'qigan. 1898 yil Qarshi hokimi, 1910 yil boshlarida Karmana voliysi bo'lgan.

Olimxon taxtga chiqqach mamlakatda tartibsizliklar avj oldi. Uning siyosatida ham Rossiya imperiyasiga moyillik, ularga tayanib ish ko'rish tobora ko'proq kuzatilar edi. 1914 yilda Toshko'prik, Shahrisabz, Kitob, Qarshi va Hisorda ko'tarilgan xalq g'alayonlari rus harbiy kuchlari yordamida bartaraf etildi [12.15]. Bu davrda amirlik siyosatida Nasrulloh qo'shbegining mavqei ancha baland edi. Hattoki, qozi kalon va raisni mag'bul etib, ularning barcha ishlarini o'z qo'lga oldi. Saroydagi barcha amirga yaqin bo'lgan amaldorlar ta'sirini bartaraf etdi. Mamlakat doirasida, undan nufuzli va quvvatli mansabdor qolmagan edi. Viloyatlarga qozi, rais, madrasalarga mudarris, masjidlarga imom tayinlash, qozikalonning, bozor tasarrufi raisning ishi bo'lsa ham bular asli Nasrulloh ixtiyorisiz hal bo'lmas edi. Hatto amir Olimxonning o'z oilasi

doirasida hal bo'lishi mumkin bo'lgan ba'zi ishlarga ham Nasrulloh qo'shbegi bevosita o'z ta'sirini o'tkazar edi. U rus tilini bilar, ular siyosatini yaxshi tushunar edi. Biroq, uning dushmanlari ustun chiqib oila a'zolari bilan birga qatl ettirildi va qo'shbegi lavozimiga Mirzo Urganjiy tayinlanadi.

1917 yilga kelib Rossiyada imperator boshqaruvi ag'darilib, siyosiy jarayonlar natijasida hokimiyatning bolsheviklar tomonidan egallanishi Buxoro amirligiga ham ta'sir ko'rsatdi va 1920 yilda amirlik rasman tugatildi. 1911-1920 yillar Buxoro taxtini boshqargan amir Olimxon Buxoroda sovet hukumati o'rnatilgach Afg'onistonga chiqib ketdi va 1944 yil Qobulda vafot etdi. 1920 yilda bolsheviklar tomonidan Buxoro amirligining qolgan barcha bekliklari bosib olindi va amirlik o'rnida Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tashkil etilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Шодиев Ж.М. Бухоро амирлиги давлатчилигининг ривожланиши. Т: ТДЮИ нашриёти, 2010. 22-23-бб.
2. Вахидов Ш., Чориев З. Садри Зия и его библиотека. Из истории книги и книжной культуры в Бухаре в начале XX века. Серия «Книги, библиотеки, каталоги». Т.: Янги аср авлоди, 2007. – 352 с.
3. Матякубова М., Отамуротова Р. Бухоро амирлигининг XIX – XX аср боши сиёсий бошқарув тарихи акс этган манбалар. XORAZM MA'MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI 1/2015. 33-37-бб.
4. Вохидов Ш. XIX аср-XX асрнинг бошларида Кўкон тарих навислигининг ривожланиши, III ва IV боблар; Яна қаранг.: Муҳаммад Юнусжон Шиғовул. Тарих-и Алиқули амирлашқар // Шарқ юлдузи. 1996, № 1-2; Муҳаммад Юнусжон Тайиб. Тухфа-йи Тайиб. / Подготовка к изданию и предисловие. Б. М. Бабаджанов, Ш. Ҳ. Вохидов, Х.Каматцу-Ташкент-Токио-2002. -46 с; Ўзбекистоннинг янги тарихи. Туркистон Чор Россияси мустамлакачилиги даврида. Т.1. -Т.: Зияев Ҳ. Туркистонда Россия тажовузи ва ҳукмронлигига қарши кураш (XVIII аср-XIX бошларида)-476 с.4; З.Илхомов. Алиқули Амирлашқар ва унинг Кукон хонлиги сиёсий тарихида тутган урни. Т.2004 йил.
5. Султонов Ф. Бозорбоев Ф. О'zbekiston hukmdorlari. Toshkent. Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. 2007. 56-б.
6. Иноятуллоҳўжа Шаҳрисабзи. Баёз // Қўлэзма. Равнақий Шаҳрисабзийнинг шахсий кутубхонаси фонди, № 65. 26 – 29 варақлар.
7. Абдурауф Фитрат. Амир Олимхоннинг ҳукмронлик даври. / Тожик тилидан А Ирисов таржимаси. Т.: Минҳож, 1992. 10 бет. Яна қаранг: Холиқова Р. Кўрсатилган асари, 171-186 бетлар.
8. Холиқова Р. Россия-Бухоро: тарих чорраҳасида.- Т.: Ўқитувчи, 2005. 186-196-бб.
9. ЎЗРМДА. И-126 – жамғарма, 1 – рўйхат, 1267 – иш. 17 – варақ.
10. Мухсинова К. З. Документы о крестьянских движениях в Бухарском ханстве в 80 – е гг. XIX в. с. 16 – 17.
11. ЎЗРМДА И-1 жамғарма, 34 – рўйхат, 668 – иш. 11 – варақ.
12. ЎЗРМДА, 3 – жамғарма. 2 – рўйхат. 178 – иш. 15 – варақ.

O'ZBEKISTONDA "PAHTA ISHI" QATAG'ONI JARAYONINI TARIXSHUNOSLIGINING AYRIM JIHATLARI

Mustafoev Jonibek

Navoiy davlat pedagogika instituti Tarix kafedrası katta o‘qituvchisi

XX asr insoniyat tarixida misli ko‘rilmagan tarixiy voqea va hodisalarga nihoyatda boy bo‘lganligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, uning so‘nggi o‘n yilligi insoniyat tarixida yangi davrni boshlab berdi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Asr boshida shakllangan totalitarizm, ma‘muriy buyruqbozlik va zo‘ravonlik g‘oyalariga tayangan sotsializm barbod bo‘ldi. 1980 yillarning oxiridagi siyosiy jarayonlar va 1991 yilda mustabid Sovet tuzumining parchalanishi oqibatida mustaqil davlatlar tashkil topib kommunistik partiya siyosiy sahnadan tushdi. Tarixni anglash, bilish va o‘qitishda hukmronlik qilib kelgan markscha-lenincha metodologiya tanazzulga yuz tutdi. Uning o‘rniga tamoman yangicha metodologiya qaror topa boshladi. Aksincha, tarixni tushunish va tadqiq etish xolislik, ob‘ektivlik, ilmiylik, tarixiylik, milliylik bilan umumbashariylikning o‘zaro bog‘liqligi tamoyillari asosiga quriladigan bo‘ldi. “Maxfiy”, “Mutlaqo maxfiy”, tamg‘alari ostidagi arxiv hujjatlarining ilmiy iste‘molga kiritilishi natijasida mustaqillikning dastlabki yillaridanoq tarixshunosligimizda yangicha yondashuv, yangicha konsepsiya asosida turli yo‘nalishlarda tadqiqotlar yuzaga kela boshladi. Sovet davrida chop etilgan adabiyotlar bir xil qolipda ya‘ni, Sovet jamiyatining kommunistik mafkura manfaatlariga xizmat qiladigan g‘oyalar, mamlakatning sotsialistik taraqqiyotini tarannum etishga qaratilgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayot tahlil qilingan. Yo.Xo‘jamberdiev “O‘zbeklar ishi” nomli kitobida haqiqiy o‘zbeklar ishi –xalqimizning og‘ir mehnat bilan kechirgan turmushi, qishloq kishilarining hayoti ko‘pgina taqdirlar misolida tasvirlanadi[1].

Mustaqillik yillarida tarixni anglash, bilish va o‘qitishda hukmronlik qilib kelgan markscha-lenincha metodologiya tanazzulga yuz tutdi.Uning o‘rniga tamoman yangicha tarixiy jarayonlarni tadqiq etadigan xolislik, ob‘ektivlik, ilmiylik, tarixiylik, milliylik va umumbashariylikning o‘zaro bog‘liqligi tamoyillari asosida quriladigan bo‘ldi. Mustaqillik yillarida nashr qilingan adabiyotlarda “Paxta ishi” yoki “o‘zbeklar ishi” kampaniyasi bilan bog‘liq masalalar yangi ruhda, yangicha metodologiya asosida talqin etila boshlandi. Jumladan, “Paxta ishi” yuzasidan keng qamrovli ishlarning dastlabkisi prokuratura xodimi V.Ilyuxinning “Qabohat yoxud...” (“O‘zbeklar ishi” degan uydirma xususida) nomli kitobi bo‘ldi[2]. V.Ilyuxin ushbu kitobida Gdlyan va Ivanovlarning tergovchilik faoliyatida yo‘l qo‘ygan qonunsiz hatti-harakatlarini yetuk huquqshunos sifatida ishonchli dalillar asosida qoralab chiqadi.

Sh.Akbarov, F. Rahimqulovlarning “Tuhmat anatomiyasi.Jinoyat va jazo” nomli kitobi[3]da O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining “Kuch adolatda” nomli gazetasining “Tuhmat anatomiyasi” nomli ruknida chop etilgan maqolalar jamlangan bo‘lib, unda Sovet davrida asossiz qatag‘on qilinish, mustaqillik

tufayli pok nomlari tiklangan kishilar haqida hikoya qiluvchi ocherklar sud materiallari bilan boyitib berilgan. “Paxta ishi” qatag‘oni qurbonlaridan biri bo‘lgan T.Qahramonov o‘z boshidan kechirgan voqealarni bir nechta kitob qilib nashr ettirdi. Jumladan, T.Qahramonovning “Iblis iskanjasida 1643 kun” nomli hujjatli romanida Markazdan kelgan “desantchilar” tomonidan “o‘zbeklar ishi”, “paxta ishi” deb nomlangan qatag‘onda ko‘plab yurtdoshlarimiz qatori muallif, ichki ishlar vazirining sobiq muovini T.Qahramonovning 80-yillarda kechgan va o‘zi guvoh bo‘lgan ma’shum voqealar tasvirlangan[4]. Yirik tadqiqotchi S.Rizaevning “Sharof Rashidov. Portretiga chizgilar” nomli kitobida respublikaning o‘tgan asrning 60-80-yillaridagi iqtisodiy, ijtimoiy, ma’naviy hayoti sovet davlati tomonidan g‘oyat markazlashtirilganligi, shuningdek, Sh.Rashidov vafotidan keyin unga qarshi uyushtirilgan kompaniya “o‘zbeklar ishi”ning bir qismi sifatida aks ettirilgan[5]. G.Rashidova, D. Komilovlarning “Sharof Rashidov inson-davr ko‘zgasida va davr inson taqdirida” nomli kitobining “Paxta ishi” –haqiqat va buhton va “Qiyomat” kabi boblarida Yu.Andropovning hokimiyat tepasiga kelishi bilan O‘zbekistonda rejalashtirilgan “Paxta ishi”ning boshlanishi fonida Sharof Rashidov va O‘zbekiston SSRning turli darajadagi rahbarlariga o‘tkazilgan tayziq va bosimlar ortidan “Paxta ishi” yoki “o‘zbeklar ishi” kampaniyasini ob’ektiv va sub’ektiv jihat tahlil qilishgan[6].

Taniqli olim Sh.Ergashevning “Erk istar ko‘ngil” nomli kitobini “Paxta ishi” deb nomlangan qismida Sh.Rashidov siyosiy faoliyatining so‘nggi yillari va undan keyingi davrda sovet davlati tomonidan o‘zbek xalqiga atayin uyushtirilgan uydirmalar asosida “Paxta ishi”ni yuzaga kelishi va kuchayib borish omillari tahlil qilingan hamda “iliqlik”, “turg‘unlik”, “paxta ishi” hodisalariga yangicha yondashish va baho berishga harakat qilingan[7]. Rossiyalik tarixchi F. Razzoqovning “Sharof Rashidov: hayot va mamot” nomli kitobida O‘zbekistonda “paxta ishi”ning “O‘zbeklar ishi”ga aylantirish jarayonlari, tergov guruhining qonunsiz hatti-harakatlari avj olishi bayon etilgan[8]. I.Yo‘ldoshev “Maxfiy mahkama yoxud qonunsiz qamalanganlar qissasi” nomli kitobida Gdlyan, Ivanov va ular guruhiga kirgan qonunbuzar tergovchilarning haqiqiy basharalari faktlar asosida to‘g‘ri va xolisona ochib berilib, o‘zbek xalqining boshiga tushgan mudhish kunlarning asl mohiyatini ifoda etgan[9]. Mustaqillik yillarida “paxta ishi”, “O‘zbeklar ishi” deya nom olgan qatag‘on davri tarixi bo‘yicha yozilgan dissertatsiyalarda mazkur qatag‘onning mazmun mohiyati, uning salbiy oqibatlarini tahlil qilingan[10].

X.Yunusovning “XX asrning 80–yillarida O‘zbekistonda ijtimoiy–iqtisodiy jarayonlar va ma’naviy hayot” mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasida “XX asrning 80–yillarida ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy jarayonlar bilan bir qatorda “paxta ishi” qatag‘onini arxiv hujjatlari, turli manba va adabiyotlar asosida ilmiy tahlil qilingan. Tadqiqotchi D. Avliyaqulovning “Sovet hokimiyatining O‘zbekistondagi qatag‘on siyosati va uning oqibatlarini” (XX asr 20-80 yillari janubiy viloyatlar misolida) nomli nomzodlik dissertatsiyasida XX asrning 80 yillarida navbatdagi qatag‘on bosqichlari qatorida “paxta ishi”

qatag'onini amalga oshirilishi aniq dalillar asosida bayon qilingan. Yana bir tadqiqotchi H.Abuevning esa, "Sovet hokimiyatining qayta qurish siyosati va uning o'zbekistonga ta'siri" (1985-1991 yy.) mavzusidagi dissertatsiyasida O'zbekistonda qayta qurish siyosatining boshlanishi bilan ijtimoiy-siyosiy inqirozning yanada kuchayishi, mamlakat hayotidagi salbiy o'zgarishlar, kadrlar siyosatini yuritilishi, "paxta ishi"ning O'zbekistondagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga ta'siri atroflicha o'rganilgan va ilmiy tahlil qilingan. X.Xodjamberdievning "O'zbekistonda ijtimoiy-siyosiy jarayonlar tarixi" (1970 – 1991 yillar) mavzusidagi dissertatsiyasida SSSR jamiyatidagi ijtimoiy-siyosiy ziddiyatlar bilan bir qatorda KPSSning so'nggi qatag'onlik siyosati — "Paxta ishi"ning amalga oshirilishi, qatag'on siyosatining salbiy oqibatlari ilmiy asosda tadqiq etilgan.

Shuningdek, italiyalik Rikardo Mario Kuksiolaning "The Crisis of Soviet Power in Central Asia: The 'Uzbek cotton affair' (1975-1991)" nomli dissertatsiyasidagi sovet siyosiy tarixining yakuniy bosqichlari va uning O'zbekistondagi oqibatlari, xususan, "Paxta ishi"ning Andropovchilar tomonidan uyushtirilishishi ortidan "Buxoro ishi"ning sahnalashtirilishi, Sh.Rashidovdan keyingi O'zbekistonning ijtimoiy-siyosiy hayotidagi silkinishlar, KPSS XVI plenumidan so'ng tozalashning yangi to'lqinini boshlanishi, Gdlyan va Ivanov boshchiligidagi tergov guruhining faoliyatiga obe'ktiv baho bergan.

Xulosa qilib aytganda, tarixchi mutaxassislar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, risola va qo'llanmalarda XX asrning 80-yillaridagi O'zbekistondagi siyosiy vaziyat, "paxta ishi" qatag'onlarini yuzaga kelish omillari, "paxta ishi"ni "o'zbeklar ishiga" aylantirilishi, Gdlyan boshchiligidagi tergov guruhining jinoiy faoliyati ortidan o'zbek xalqi boshiga tushgan og'ir sinovlar, nohaq qamalishlar, Markaz tomonidan o'zbek xalqiga qaratilgan qatag'onning oqibatlari, rehabilitatsiya jarayonlarini boshlanishi kabi jarayonlar ilmiy asosda talqin etilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Хўжамбердиев Ё. "Ўзбеклар иши" -Т.:Ёзувчи, 1990.304 б.
- 2.Илюхин В. "Қабоҳат ёхуд..." ("Ўзбеклар иши" деган уйдирма хусусида).- Т.:Ўзбекистон, 1992.271 б.
- 3.Акбаров Ш., Раҳимқулов Ф. Тухмат анатомияси.Жиноят ва жазо—Т.:1999 йил
- 4.Қахрамонов Т. "Иблис исканжасида 1643 кун" хужжатли роман -Т.:Ёзувчи, 1999.230 б.
- 5.Ризаев С. Шароф Рашидов.портретига чизгилар.-Т.: Шарқ, 2021.-Б.296
- 6.Рашидова Г, Комилов Д. Шароф Рашидов инсон-давр кўзгусида ва давр инсон тақдирида.-Т.: 2017.-Б.291
- 7.Эргашев Ш. Эрк истар кўнгил.-Т.: Ўзбекистон, 2017.200 б.
- 8.Раззоқов Ф. Шароф Рашидов: ҳаёт ва мамот -Тошкент: «О'zbekiston» НМИУ, 2020. - 520 б.

- 9.Йўлдошев И. “Махфий маҳкама ёхуд қонунсиз қамалганлар қиссаси” - Самарқанд.:Турон нашр, 2021.380 б.
- 10.Юнусова Х. Э. XX асрнинг 80–йилларида Ўзбекистонда ижтимоий–иқтисодий жараёнлар ва маънавий ҳаёт.Тарих.фан.док. дисс. -Т.:ЎзМУ, 2009. 11.Авлиякулова Д.Д. Совет ҳокимиятининг Ўзбекистондаги қатағон сиёсати ва унинг оқибатлари (XX аср 20-80 йиллари. жанубий вилоятлар мисолида) Тарих.фан.ном. дисс. -Т.:ЎзМУ, 2012.
- 12.Абуев Х. О. Совет ҳокимиятининг қайта қуриш сиёсати ва унинг ўзбекистонга таъсири (1985-1991 йй.). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. -Т.:ЎзМУ, 2020.
- 13.Riccardo Mario Cucciolla “The Crisis of Soviet Power in Central Asia: The ‘Uzbek cotton affair’ (1975-1991)” PhD Program in Political History. IMT School for Advanced Studies, Lucca Lucca, Italy, 2017

МАТЕРИАЛЫ ФОНДОВ РГАСПИ КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ ВКЛАДА УЗБЕКИСТАНЦЕВ В ПОБЕДУ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ (1941-1945 ГГ.).

Пуговкина Оксана Геннадьевна

Кандидат исторических наук, старший научный сотрудник Института истории Академии наук Республики Узбекистан

За последние годы в отечественной исторической науке наметился значительный интерес к истории Второй мировой войны и вкладу узбекистанцев в победу над фашизмом. Большая роль в этом процессе принадлежит открытию новых архивных документов, которые позволяют расширить знания исследователей по одному из самых трагических периодов из истории Узбекистана.

Материалы о роли и вкладе народов Узбекистана в победу над фашизмом хранятся в различных архивных фондах, как в республике, так и за ее пределами. Значительный пласт материала содержится в архивных фондах Российской Федерации, в частности, в фондах Российской государственного архива социально-политической истории[1]. Фонды РГАСПИ (Москва) содержат богатые материалы по истории СССР, в том числе и документальные источники по истории Второй мировой войны (1939-1945 гг.). Поисковая работа позволила выявить ряд фондов, непосредственно отражающих вклад советского народа, в том числе и граждан Узбекской ССР в победу.

Большой интерес представляют материалы фонда Р – 628 [2], в котором содержится коллекция документов, писем и телеграмм советских и зарубежных граждан об их жертвованиях в фонд обороны СССР. «Фонд Красной армии» или «Фонд обороны СССР» – это был специально созданный фонд 1 августа 1941 г., «на счета которого поступали добровольные жертвования (денежные и материальные средства) на нужды фронта в годы Великой Отечественной войны. Взносы в Фонд были индивидуальными и коллективными и представляли собой денежные

суммы, отчисления части зарплаты, ценные вещи, облигации государственных займов, трудовни, средства, вырученные от субботников и сверхурочных работ» [3]. В фонде содержатся 441 дело, документы которого датируются 1942-1946 гг., разделенные на 9 групп.

Первоначальное изучение фонда Р-628 позволило вычлениить и изучить 18 дел, отражающих вклад граждан Узбекской ССР в фонд обороны [4]. Документы датируются 1942- 1946 гг. и представляют собой телеграммы и письма, направляемые на имя главы советского государства И.В. Сталина. Отправителями телеграмм из республики являлись отдельные производственные коллективы, колхозы, вузы, НИИ, творческие коллективы, а также отдельные граждане, деятели науки, искусства, мусульманское и православное духовенство, а также эвакуированные в Узбекистан советские граждане. Возрастной состав отправлявших телеграммы и пишущих письма и слова поддержки в адрес И.В. Сталина – это маленькие дети, за которых писали письма их родители и глубокие старики, мужчины и женщины, школьники и пенсионеры. География отправляемых посланий охватывала всю республику: начиная с городов Каракалпакстана, вплоть до Термеза, как из больших городов, так и из маленьких сел. Национальный состав пишущих был также разнообразен – узбеки, каракалпаки, русские, евреи, украинцы, корейцы и др. национальности, проживающие в республике в то время.

Документы, представленные в этих делах можно разделить на две группы: 1. Телеграммы и письма в адрес И.В. Сталина; 2. Ответы, подписанные И.В. Сталиным на поступившую документацию.

Анализ содержания отправленных телеграмм позволяет судить о той значительной помощи, о том напряжении физических и моральных сил, которое показали граждане республики, своим трудом ускорившие победу над врагом. Так, в телеграммах указывались конкретные денежные суммы, которые были собраны отдельными гражданами и коллективами. Взносы делились продуктами питания, сухофруктами, сданными ювелирными изделиями, отправленными вагонами вещей как для поддержания эвакуированных в тылу, так и для Красной армии.

В своих посланиях граждане республики иногда указывали, конкретное назначение отправляемых денежных взносов. Так, в телеграмме из Джаркургана, Сурхандарьинской области писалось, что рабочие и колхозники внесли «наличными деньгами на строительство танковой колонны авиаэскадрильи им. 20-ти летия Узбекской ССР 2 млн. 266 тыс. рублей» [5, 143]. Из Ордженикидского района Ташкентской области была получена такая телеграмма, что в течение 24 часов колхозниками были собраны и «сданы для народов, освобожденных от немецких варваров зерна 2 тонны, баранов - 8 штук, разных животных 15 голов, вещей домашнего обихода и одежды 698 штук, посеяли 3 га

зерновых»[6, 22]. В письме из Ферганы, мама писала от имени своего сына: «Я Валерик Карусь, мне 5 лет. ... На день рождения мне подарила мама 40 рублей... мы отдали их, чтобы построить танк» [7, 105].

Почти на все телеграммы и письма в адрес И.В. Сталина, отправлялись и ответные сообщения, по крайней мере, в фонде 628 вся обратная корреспонденция сохранена. В ответах, на письма граждан СССР выражалась благодарность за «доблестный труд и оказанную материальную помощь», указывался ее размер, а также присутствовала подпись «мой братский привет и благодарность Красной Армии».

Приведенные архивные источники, а это единицы, требуют своего дальнейшего изучения, как с точки зрения источниковедения, так и истории. В частности, как внешнего, на чем писались обращения, так и внутреннего содержания самих документов, о чем писалось, вплоть до их авторов - их гендерый, профессиональный и возрастной состав. Своего исследования ждут содержания телеграмм и писем, на предмет их стилистической наполненности, начало и завершение написанных телеграмм и писем, используемые слова и обороты письма. Использование данных документов позволит создать более яркую объемную картину вклада народов Узбекистана в победу в Великой Отечественной войне (1941-1945 гг.).

Использованная литература:

1. Российский государственный архив социально-политической истории – далее РГАСПИ.
2. РГАСПИ ф-628 – Коллекция документов, писем и телеграмм советских и зарубежных граждан об их пожертвованиях в фонд обороны СССР.
3. Об этом архивном фонде см. подробнее: <http://rgaspi.info/k-75-letiyu-pobedy/tematicheskie-podborki/vznosy-v-fond-oborony/>
4. РГАСПИ ф. 628, оп. 1, дд. 1, 2, 5, 24, 80, 150, 151, 211, 212, 224, 225, 313, 389, 402, 404, 409, 436, 439.
5. РГАСПИ ф. 628, оп.1, д. 409.
6. РГАСПИ ф. 628, оп.1, д. 211.
7. РГАСПИ ф. 628, оп.1, д. 80.

O‘ZBEKISTONDA SUV RESURSLARI MUAMMOSI

Muxammadiev Lochin G‘ayratovich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Markaziy Osiyo respublikalarida suv bilan bog‘liq muammolar va uning o‘zaro munosabatlaridagi ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Markaziy Osiyo, suv muammosi, suvga bo‘lgan talab, daryolar, suv resurslari.

Markaziy Osiyo mintaqasini suv bilan ta'minlaydigan qor va muz maydonlari shiddat bilan qisqarmoqda. Ma'lumotlarga qaraganda so'ngi 50 yilda muzliklarning uchdan bir qismi qurib bitgan. Mintaqa asosan Amudaryo va Sirdaryo suvlaridan to'yinadi. Amudaryo havzasi suv resurslari yiliga 78 km kubdan ortiq. Sirdaryo xavzasi suv resurslari tahminan 38.8 km kubni tashkil qiladi. Amudaryo va Sirdaryo transchegaraviy daryolar hisoblanib, mintaqa davlatlarining chuchuk suvga bo'lgan ehtiyojini to'liq qondira olmaydi. Shuningdek, mintaqa davlatlarida hosil maydonlarining kengayishi, aholi ko'payishi, iqtisodiy yuksalish va tabiat injiqliklari chuchuk suvga bo'lgan talabning yanada oshiradi. Natijada turli geosiyosiy ixtiloflar yuzaga kelish ehtimoli kuchli.

Odatda Orol dengizi havzasi deb ataladigan mintaqani ikkita yirik daryo – Amudaryo bilan Sirdaryo suv bilan ta'minlaydi. Mintaqa tarixida suv resurslari har doim ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning asosiy tayanchi bo'lgan. Markaziy Osiyoning osmono'par tog'lari, vodiylari va bepoyon cho'llari ko'hna shaharlar barpo yetilishi, tamaddunlar paydo bo'lishi, biroq ularning suv yetishmasligi, bog'lar va sug'oriladigan yerlar cho'lga aylanib ketishi oqibatida yo'q bo'lib ketishiga ko'p marta guvoh bo'lgan. Orol dengizi havzasidagi har qanday tamaddun yashab qolishining asosiy sharti suvdan qay darajada foydalana olgani bilan bevosita bog'liq bo'lgan.

Suv bugungi kunda ham Markaziy Osiyodagi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning asosiy omili bo'lib qolmoqda. Iqlim quruqligi va suv ta'minoti infratuzilmasi rivojlangani sababli mintaqa haligacha suv resurslariga qattiq bog'lanib qolgan. Suv mavjudligi iqtisodiy taraqqiyot, ijtimoiy uyushqoqlik va siyosiy barqarorlikni belgilab beradi. Masalan, joriy yil 31 may kuni So'xda bo'lgan voqealar ham aynan suv muammosini deb boshlanib ketdi. Mintaqa mamlakatlari o'rtasida XX asrning so'ngida (1996-1999) "yetakchilik" deb nomlangan salbiy atamalarning paydo bo'lishi aynan suv muammosining geosiyosiy tus olishiga olib keldi. 2005-2010 yillarda bu jarayon yanada keskin tus oldi. Markaziy Osiyoning ikki azim daryosiga ikkita GES kaskadining qurishga bo'lgan jiddiy harakat ixtiloflarni yanada kuchaytirdi.

Tojikiston Amudaryo quyi qismida Rog'un GESini, Qirg'iziston Sirdaryo Yuqorinorin kaskadida Qambarota GESini qurish evaziga mintaqaning ba'zi davlatlariga o'z ta'sirini o'tkazishga urinishlar avj oldi.

Ma'lumki, Sirdaryo Norin va Qoradaryoning, Amudaryo esa Panj va Vaxsh daryolarining qo'shilishidan xosil bo'ladi. Ikki daryoning asosiy boshlanishi Markaziy Osiyoning Tojikiston va Qirg'iziston davlatlari hududiga to'g'ri keladi. Agar Tojikiston va Qirg'iziston GES qurilishini butunlay ishga tushirsa O'zbekiston, Qozog'iston va Turkmaniston davlatlari iqtisodiy tizimiga jiddiy zarar yetadi. BMT ma'lumotlariga qo'ra, bugun dunyoning 40 ta nuqtasida suvga oid tortishuvlar harbiy nizolarga aylanib ketishi mumkin. Bu mintaqalardan biri Markaziy Osiyodir. Aslida mintaqada suv ham, energiya ham

yetarli, lekin, bir mamlakatda elektr va gaz yetishmaydi, boshqasida yashash uchun keragicha suv yo‘q.

Tahlilchilar fikriga ko‘ra, Markaziy Osiyo davlatlari birgalikda ishlashmasa, suv muammosini hal eta olishmaydi. Prezident Shavkat Mirziyoev ta‘biri bilan aytganda Markaziy osiyoliklarning tarixi, kelajagi umumiydir. Markaziy Osiyo (xususan O‘zbekiston ham) suv resurslari cheklangan hududlardan biri sanaladi. O‘zbekiston hududidagi yirik suv resurslari sanalgan Orol va unga quyiluvchi Amudaryo va Sirdaryo daryolarining mamlakat iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotida o‘rni nihoyatda katta sanaladi. So‘nngi yillarda suv resurslarining miqdori yil sayin kamayishi ortidan (yirik muzliklarning tezda erishi, iqlimning global isishi v.b. omillar) suv resurslaridan oqilona foydalanish masalasi kun tartibidagi asosiy vazifa sifatida ko‘tarilmoqda. Xususan Prezidentimiz BMT tashkilotining 72 hamda 75 sessiyalarida keng jamoatchilikni muammoning nechog‘li chuqur va naqadar murakkab ekanligini kuyunchaklik bilan ochib bergan edilar. O‘tgan yili esa Yurtboshimiz Orolbo‘yi mintaqasini ekologik innovatsiya va texnologiyalar hududi, deb e‘lon qilish haqida Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining maxsus rezolyusiyasini qabul qilish, ushbu muhim hujjat tasdiqlangan sanani esa Xalqaro ekologik tizimlarni himoya qilish va tiklash kuni sifatida nishonlash taklifini bildirganlari bejiz emas.

Binobarin, dengizning qurigan tubida, O‘zbekiston va Qozog‘iston hududida paydo bo‘lgan 5,5 million gektar maydondan har yili 75 million tonna chang va zaharli tuzlar atmosferaga ko‘tarilib, olis Pomir, Tyan-Shan, hatto Grenlandiya, Arktika muzliklari va Norvegiya o‘rmonlariga qadar yetib bormoqda.

Mazkur masalalar yechimi sifatida 2017 yildan so‘ng 40 dan ortiq normativ-meyoriy hujjatlar ishlab chiqib amaliyotga joriy etilganligi muammoni o‘rganish ehtiyoji jolzarb ekanligidan dalolat beradi.

Darhaqiqat, Amudaryo Osiyoning, nafaqat Osiyoning, balki butun kurrai zaminning eng baland tog‘liklari — Himolaydan boshlanadi. Amu dastlab suv oladigan Vahjir darasi garchand Afg‘oniston hududiga kirsada, bu tor yo‘lak janubda — Hindiston, sharqda — Xitoy bilan tutashib turadi. Vahon vodiysining yuqori qismi yozin-qishin to‘nglab yotuvchi muzlik bilan qoplangan. Muzlikning quyi qismida esa Zar nomi bilan ataluvchi bir go‘zal, ammo mo‘jazgina ko‘l mavjud.

Amudaryoning ibtidosi xuddi ana shu ko‘ldir. O‘sha yerga yetib bora olsangiz, dengiz yuzasidan 4080 m. balandlikka ko‘tarilgan bo‘lasiz.

Vahjirdan quyiroq engandan so‘ng u Vahondaryo deb atala boshlaydi. Vahon vodiysi qadimda obod bo‘lgani bo‘lmasi — ming yil muqaddam bitilgan, muallifi noma‘lum «Hudud al-olam» asariga vodiylar shu nom bilan kirgan. Ushbu kitobda Amudaryo Jayhun deya atalib, Vahon hududidan oqib chiqadi, deyiladi. Qizig‘i, shu hududdagi tog‘lar ming yil burun qandoq atalgan bo‘lsa, bizning davrimizda ham shunday tilga olinmoqda. Vaholanki, shuncha davr ichida ko‘pgina jug‘rofiy atamalar bir necha bor o‘zgargan. Xullas, Vahondaryo Pomir

daryosi bilan qo‘shilib, Panj nomini oladi. Panjga esa o‘ng tomondan Gunt, Bartang, Yazg‘ulom, Vanch va Qizilsuv irmoqlari birlashib, yanada qudratli oqimga aylanadi. Keyin unga sersuv Vaxsh daryosi kelib qo‘shiladi va xuddi shu yerdan bu beboshvoq oqim Amudaryo deb nomlanadi.

Yuqorida sanab o‘tilgan har bir irmoqning yirik daryolarga teng kela oladigan chog‘i bor. Chunki ular sayyoramizdagi eng baland tog‘li o‘lkalardan boshlanishini aytib o‘tdik. Dunyo tomi deb bekorga aytishmagan — Pomir bu yerlarda nihoyatda ko‘kka havolanib ketadi. Hozir olimlar Fanlar akademiyasi deb atashayotgan tizma atrofida go‘yo ulkan tugundek bir necha yirik — Darvoz, Vanch, Yazg‘ulom, Tanimas tog‘larining boshi birikkan. Bu yerlarda saratonda ham qor yog‘adi. Va ularning erishga ulgura olmay qolgan qismi yil sayin muzliklarga aylana boradi. Natijada, eng yirik tog‘ muzligi hosil bo‘lgan. Uning qalin joyi 1000 m., uzunligi 77,8 km., kengligi 1500-3100 m., maydoni 907 kv.km. Bu- haliyam kichrayib, ancha yupqalashib qolgan holati. Darvoqe, O‘rta Osiyo tog‘larida muzliklar qisqarmoqda. Ba‘zilari keyingi yuz yil davomida bir necha barobar kichrayib qolgan. Bu holat Fedchenko muzligini ham chetlab o‘tmagan. 1976 yilgi ekspeditsiya davrida Vanch vohasida Xirsdara nomi bilan mashhur bo‘lgan, bot-bot harakatlanuvchi muzlikning qadimgi izlaridan to til qismiga yetgunimizcha, bir kun piyoda yurganimiz esimda... Ana ko‘rsatkich. Demak, qadimda bu ulkan muzlik hozirgidan ham katta bo‘lgan. Undan suv olayotgan Amudaryoning Vanch, Yazg‘ulom, Abduqahhor va hokazo irmoqlari ilgari yanada to‘lib oqqanini ko‘z o‘ngimizga keltirishimiz bilan tasavvurimiz yanada kengayishi tayin.

Tog‘ muzliklarini o‘z ko‘zi bilan ko‘rmagan kishiga uni harchand kelishtirib ta’riflamang, ishontirishingiz qiyin. Shunday bir jumboqli tabiat sinoati — bu muzliklar. Ularning yuqori qismi qattiq qor ko‘rinishida bo‘ladi. Sekin -pastlasha borsangiz, na qor, na muz shaklida bo‘lgan qism boshlanadi. Muzliklarning quyi qismi til, muzliklar tili deb ataladi. Xuddi buzoq tilidek vodiy etagiga osilib tushib turadi. Hamma g‘aroyibotlar muzlikning xuddi ana shu til qismida joylashgan. Eng ko‘zga tashlanadigani — bu katta-kichik yoriqlardir. Darhaqiqat, muzlik harakatlanayotganda yoki sovuqlik oshib qisqarib, keyin esa kengayganida, tars-tars yorilib ketadi. Yoriqlar uzunasiga bir necha km. larga cho‘zilib, kengligi va chuqurligi bir necha m. ni tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bekchanov Z. XX asrning 60-80-yillarida O‘zbekistonda suv resurslaridan foydalanish muammolari. – Urganch, 2013. – 92 b.
2. Hamdamov I., Bobomuradov Z., Hamdamova E. Ekologiya. – T.: Fan va texnologiya, 2009. – 176 b.
3. Allanov Q. Markaziy Osiyo davlatlari geografiyasi. – T., 2015. – 79 b.
4. Hasanov I. A., G‘ulomov P. N. Markaziy Osiyo tabiiy geografiyasi. – T., 2002. –175 b.
5. Jumanov S. XX asrning 20-30 yillarida O‘zbekistonda amalga oshirilgan yer-suv islohatlari va uning oqibatlari. – Samarqand, 2012. – 83 b.

FAVQULODDA VAZIYATLARDAN MUHOFAZALANISHDA MARKAZIY OSIYO MAMLAKATLARIDA HAMKORLIK MASALALARI

Norboev Abduvali

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Ma'naviyat asoslari kafedrası
katta o'qituvchisi

XX asrning ikkinchi yarmida dunyoda yuz bergan o'zgarishlar tabiatga nisbatan texnogen ta'sirlarning ortishi va favqulodda vaziyatlarning ko'payishiga, ularning transchegaraviy ko'rinish olishiga sabab bo'ldi va bu jarayonlar hozir ham davom etmoqda.

Markaziy Osiyo mamlakatlari mustaqillikdan so'ng o'z davlat chegaralariga ega bo'lgani bilan, ularni yaxlitlikda ushlab turuvchi qator sub'ektiv va ob'ektiv omillar mavjud. Bular avvalo, mintaqa xalqlarining o'tmishi, urfu-odati, an'ana hamda qadriyatlari, kelib chiqishi va tili bilan bir-birlariga yaqin bo'lsa, ikkinchi tomondan, mintaqadagi geografik, geologik, gidrometeorologik, gidrologik kabi holatlar respublikalarni yaxlit hudud sifatida birgalikdagi harakatini taqozo etadi.

Markaziy Osiyo respublikalarining umumiy yer maydoni 4 mln. 200 ming km.² ni tashkil etadi. U quruq (aridli) geografik hududda joylashgan. Qishi sovuq, yozi issiq, yog'in kam bo'ladigan kontinental o'lka. Suvlari tashqariga chiqib ketmaydigan, gidrografik jihatdan yaxlit berk hudud. Geologik jihatdan esa ular turonplitasida joylashgan.

Mintaqada dengiz sathidan 132 metr past bo'lgan Qoragiyo botig'i bilan birga, balandligi 7000 metrdan ortiq tog'lar mavjud [1. 8]. Shuningdek, mintaqa davlatlari hududida "... o'simliksiz ko'chmas qumlarni ham, o'tishi qiyin chakalakzorlarni ham, ekinzor va bog'lardan iborat vohalarni ham uchratish mumkin" [1. 8]

Shuningdek, mintaqadagi tabiiy resurslarning o'zaro ta'siri ham yaqqol ko'rinadi. Mintaqaning tog'li hududlarida yirik suv hajmiga ega bo'lgan 315 ta tabiiy ko'llarning mavjudligi [2. 11-12], 1200 ta gidrotexnik inshoot [2.11-12], radiaktiv chiqindilar ko'milgan omborxonalar, yuzlab yong'in-portlash xavfi borligi ob'ektlar turli sabablar oqibatida normal sharoitdan chiqib ketishi mumkin.

Shunday sabablardan biri, mintaqa mamlakatlarining O'rta yer dengizi – Osiyo seysmik kamarida joylashgani va bu kamarda dunyoda yuz berayotgan Yer silkinishlarini 15% ning to'g'ri kelishidir [3. 16].

Ayniqsa, bu hududda yuz berayotgan Yer silkinishlarining gipotsentri 70 km. gacha chuqurlikda bo'lishi katta xavf manbalarini paydo qiladi [3.22]. Ta'kidlash joizki, Qirg'iziston va Tojikiston Respublikalarining asosiy qismi tog'lik hamda seysmik faol zonadan iborat bo'lganligi ikkilamchi xavflar yuz berish ehtimolini oshiradi. Jumladan, birgina Qirg'iziston Respublikasining 40 ming km² maydoni 9 ballik, 158 ming km² hududi 8 ballik seysmik zonada

joylashgan [4. 13]. Respublikada har yili zilzilalar keltirayotgan umumiy zarar miqdori 35 mln AQSh dollari miqdorida baholanmoqda [2. 13].

Qozog‘iston Respublikasining esa 20% hududi seysmik faol zonada joylashgan [2.10] bo‘lib, bu yerda aholisining 40%i yashaydi. Ushbu joyda Mamlakatdagi mavjud yashash binolarining 38% hamda sanoat va qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish korxonalarining 28% joylashgan [2. 10].

Tojikiston Respublikasi 9 ballgacha Yer silkinishi yuz beradigan hududda joylashgan. Respublikada lyoss tuproqli joylarning ko‘pligi va bu tuproq namligining ortishi uning mustahkamligiga salbiy ta‘sir etadi [5].

O‘zbekiston aholisining esa 93 foizi seysmik faol zonada yashaydi, Tojikiston, Qozog‘iston hamda Turkmaniston respublikalarida yuz bergan ko‘plab halokatli zilzilalar avvalo o‘zaro hamkorlikni talab qiluvchi asosiy xavflardan biri hisoblanadi.

Shu ma‘noda, mintaqa mamlakatlarida kuchli yer silkinishlarini o‘rganish, oqibatlarini kamaytirish maqsadida maxsus institutlar bilan birga Kuchli harakatlar maxsus xizmati tashkil etilgan.

Ushbu xizmatlar, o‘zbekistonlik va qirg‘izistonlik olimlarning seysmik xavflar bilan bog‘liq oqibatlarni kamaytirish maqsadida hamkorlikda olib borgan ilmiy izlanishlari xulosasiga ko‘ra, mintaqada quyidagi tadbirlarni amalga oshirish lozim. Bular:

- jamoatchilikni favqulodda vaziyatlar bo‘yicha ma‘lumotlilik darajasini ko‘tarish;
- shaharlar infrastrukturasiining zaif joylarini aniqlash va ularni sog‘lomlashtirish;
- mavjud binolarning seysmikbardoshlilikini aniqlash;
- zamon talablariga javob bera oladigan seysmik himoya choralari qo‘llash;
- qurilish ishlarida seysmobardoshlilik me‘yorlarini saqlash uchun qonuniy asoslar yaratish;
- qator hayotiy ta‘minot tizimlari, tibbiyot muassasalari, yong‘in stansiyalari, yer silkinishlari yuz berganda boshqaruv va aloqa organlari barqarorligini oshirish va boshqalar [2. 18].

Buni nafaqat ikki davlat, balki mintaqaning boshqa mamlakatlarida ham olib borilishi zarur bo‘lgan chora-tadbirlardir, deb baholash lozim.

Mintaqadagi, ayniqsa, Qirg‘iziston va Tojikistonning 90% dan ortiq hududini tog‘lar tashkil etganligi hamda seysmik faol zonada joylashuvi tabiiy ko‘l va sun‘iy inshootlarning o‘z holatidan chiqib ketish xavfini oshiradi. Masalan, dunyoda eng baland suv inshootlaridan biri bo‘lgan Nurek GESi faoliyat ko‘rsata boshlagan davridan 2006 yilgacha bu hududda 580 dan ziyod yer silkinishi qayd etilgan. Shundan 20 tasi MShK shkalasi bo‘yicha 5-7 ballni tashkil etgan [2. 41]. Holbuki, qayd etilishicha, 1895 yildan boshlab Tojikistonda MShK shkalasi bo‘yicha 8 va undan ortiq ballga ega bo‘lgan 20 ta yer silkinishlari yuz bergan. Bu har 10-20 yilda bunday kuchli zilzilalar yuz berib turganidan dalolat beradi [2. 7].

Holbuki, 2002 yilning 3 martida markazi Afg'onistonda bo'lgan kuchli yer silkinishi yuz berganda Vaxsh daryosida joylashgan Baypazin suv omborining o'z holatidan chiqib ketish xavfi yuzaga keldi. Bundan tashqari zilzila oqibatida yuz bergan yer ko'chki Vaxsh irmog'ini to'sib qo'ydi va katta miqdorda suv yig'ilib, toshqin xavfini paydo qildi [2. 42].

Shu boisdan, suv resurslaridan oqilona foydalanishda har bir mamlakatda va mamlakatlararo suv xo'jaligi tizimini yaratish hamda o'zaro munosabatlarni tartibga solib turuvchi qonun, qonunosti hujjatlari, o'zaro manfaatli kelishuvlarning mavjudligi muhim o'rin tutadi.

XX asrning oxiri gidroenergiya resurslarini o'zlashtirishga intilishning ortishi bilan ham ajralib turadi. Bu intilish oqibatida hozirgi kunda dunyo bo'yicha jami 100 mingdan ortiq gidrotexnik inshootlar qurilgan [6. 173]. Mavjud to'g'onlarning 85% i o'tgan asrning 60 yillaridan keyin barpo etilgan [6. 172]. Ulardan 1000 dan ortig'ida turli sabablarga ko'ra buzilishlar va halokatlar yuz bergan.

Markaziy Osiyo mamlakatlarida ham 1200 dan ziyod gidrotexnik inshootlar mavjud. Ulardan 110 tasi yirik hajmdagi to'g'onlar bo'lib, asosan Amudaryo, Sirdaryo, Ili va Irtish kabi transchegaraviy daryolar havzalarida joylashgan.

Tabiiyki mintaqaning seysmik faol hududda joylashganligi quyidagi holatlar bilan o'z xatarini yanada oshiradi. Bular:

- mintaqada mavjud suv omborlarining aksariyat qismi sobiq ittifoq davrida qurilgan va ular o'zining jismoniy hamda ma'naviy eskirishi bilan jiddiy e'tiborni talab qiladi. Bu esa mintaqadagi gidrotexnik inshootlarni doimiy nazoratda ushlab, ularni vaqti-vaqti bilan rekonstruksiya qilish hamda jihozlarni yangilashni talab qiladi. Moliyaviy ta'minotdagi muammolar esa bu xavfni yanada oshiradi;
- bir-biriga keskin ta'sir etuvchi gidrotexnik inshootlar majmuiga egaligi;
- gidrotexnik inshootlarning holati haqida o'zaro xabar beruvchi tizim tartibi to'g'risida o'zaro kelishuvning yo'qligi (faqat ikkita transchegaraviy daryolar havzasida joylashgan mamlakatlarda xabar berish haqida idoraviy kelishuv mavjud);
- aholining favqulodda vaziyatlar bo'yicha bilimlarini yetarli emasligi va boshqalar.

Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida transchegaraviy xavflardan yana biri sifatida radioekologik xavfni ko'rish mumkin. Bu boradagi xavfni pasaytirish hamda uni ushlab turish maqsadida 1996 yil 5 aprelda Toshkentda Qozog'iston, Qirg'iziston va O'zbekiston hukumatlari o'rtasida transchegaraviy ta'sir ko'rsatayotgan qoldiq omborlar va tog' jinslari uyumlarini reabilitatsiya qilish bo'yicha hamkorlikdagi ishlar haqida Bitim, 1999 yil 17 iyulda Bishkek shahrida shu yo'nalishda Markaziy Osiyo davlatlari transchegaraviy hududlarda qoldiq omborlari va tog' jinslari uyumlarini reabilitatsiya qilish bo'yicha harakatlar Dasturi, shu yil 17 dekabrda Tojikistonda Transchegaraviy ta'sir ko'rsatadigan qoldiq omborlari va tog' jinslari uyumlari maydonlarini reabilitatsiya qilish

bo'yicha davlatlararo muvofiqlashtiruv ishchi guruhi haqidagi Qarorlar imzolangan. Hozirda shu asosda Qirg'izistonning Moylisuv daryosi vodiysida reabilitatsiya ishlari olib borilmoqda [7. 158].

Afsuski, Markaziy Osiyo davlatlari aholisi uchun xavfli hisoblangan radiaktiv chiqindilar ko'milgan maskanlar bilan bog'liq masalalar hanuzgacha batamom hal qilinmagan. Mintaqada bunday maskanlar 44 ta bo'lib, turli darajadagi radiaktiv chiqindilar hajmi 70 mln. m³ ni, egallagan maydoni esa 1200 ga. dan iborat [8.1]. Bularning eng xavfli 10 tasi Moylisuv, Oqtuz, Sumsar, Shakافتor, Qadamjoy, Haydarkon, Degmoy, Anboz, Adrasman, Taboshar bo'lib, ular asosan Qirg'iziston va Tojikiston respublikalari hududlarida joylashgan. Ulardan kelib chiqishi mumkin bo'lgan xavflarning oldini olishda hamkorlik qilib kelinmoqda.

Radiaktiv ifloslanish xavfini ortishiga yana bir sabab, bunday joylarni ko'proq tog'li hududlarda joylashgani bo'lib, tabiiy ofatlar ularni yanada kengroq tarqalishiga olib kelishi mumkin. Masalan, Qirg'izistonning O'zbekistonga yaqin, ya'ni, Andijon viloyatidan 30 km. masofada bo'lgan Moylisuv daryosi qirg'oqlarida radiaktiv chiqindilar ko'milgan omborxonalar va 13 ta balanslangan rudalar to'plami joylashgan. Ular turli tabiiy ofatlar orqali soz holatdan chiqib ketish ehtimoli mavjud. Bunday xavfli paytlar bir necha marta yuz bergan. Masalan, 1958 yilda 1992 y. Yer silkinishi oqibatida, 1993 y. "Izolit" zavodida Yer ko'chishi, 1994 y. Yer ko'chishi, 1996 y. Yer silkinishi oqibatida radiaktiv omborxonalarida shu kabi xavflar yuzaga keldi [8. 1]. 2002 yil 12 mayda Moylisuv daryosining chap qirg'og'ida, "Izolit" zavodining ro'parasida yuz bergan uzunligi 400 m, kengligi 200 m, umumiy hajmi 600-700 ming m³ bo'lgan yer ko'chkisi Moylisuv – Sabirg'e yo'lini va Moylisuv daryosini to'sib qo'ydi. Natijada, "Izolit" zavodi hududlarini suv bosish holati yuz berdi. Oradan 2 yil o'tib, 2005 yil 13 aprelda yuz bergan 250-300 ming m³ hajmdagi yer ko'chkisi yana "Izolit" zavodini suv bosishiga olib keldi [9.12]. Olib borilgan tezkor harakatlar natijasida radiaktiv zararlanish xavfi oldi olindi.

Mutaxassislarining hisobiga ko'ra, Moylisuv daryosida yer surilishlari faollashsa, qisqa vaqt ichida 2 mln. m³ hajmdagi suv yig'iladi. Buni Moylisuv hududlaridagi radiaktiv omborxonalarni to'la va qisman buzilishga olib kelishi mumkin. Zero, Qirg'izistonning radioaktiv chiqindi omborxonalari bo'lgan Moylisuv tumanining har 1 km² maydonida 30-40 tagacha ko'chki xavfi bo'lib [10. 31], respublikaning janubiy hududlarida 40% yer maydonida ko'chki xavfi mavjud. 1994-2005 yillarda bu yerlardan 10318 ta oila ko'chirilgan [11.16]. Bu esa Qirg'izistonda yer ko'chish xavfining yuqori darajada ekanligidan dalolat beradi.

Hozirgi kunda ushbu masalalarni hal etish uchun O'zbekiston va Qirg'iziston o'rtasida o'zaro shartnomalar imzolanib, muayyan tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shunday tadbirlardan biri Andijon viloyati FVBsining Qirg'izistonning O'sh va Jalolobod viloyatlari tegishli idoralari bilan birgalikda

xavfli zonalarda doimiy nazorat olib borish, hududda yashayotgan aholi xavfsizligini ta'minlash borasidagi hamkorligidir [12.5].

Tojikistondagi radiaktiv chiqindilar ham mintaqa mamlakatlariga xavf soladigan omillardan biri hisoblanadi. Mamlakatda 9 ta radiaktiv poligon mavjud bo'lib, umumiy maydoni 480 ga ni, u yerdagi radiaktiv chiqindilar 230 mln. t. tashkil qiladi. Tojikistonda radiaktiv chiqindilar bog'liq xavfni quyidagi misolda yaqqol ko'rish mumkin. Dushanbedan 44 km masofada, ya'ni Fayzoboddagi chiqindixonona 1962 yilda 2000 kyuriga mo'ljallangan edi. Biroq hozirgi kunda bu yerda 70 000 kyuriga ega radiaktiv chiqindilar mavjud. Ayniqsa, bu maskandan 6 km masofada joylashgan 23 ming kishilik aholi punkti uchn bu joy juda xavfli hisoblanadi [13.124]. Bir so'z bilan aytganda, mamlakatdagi mavjud sanoat chiqindilarining katta qismini, jumladan, 2004 yilda 77% ni radiaktiv chiqindilar tashkil qilgan [13.122]. Masalan, Chkalov (hozirgi Bo'ston) shahrida 55 mln. t.dan ortiq radiaktiv chiqindilar mavjud. 1991 yildan boshlab Tojikistonda uranni qayta ishlash jarayoni to'xtadi. Biroq, uran chiqindilari bilan bog'liq xavflar hamon saqlanmoqda [13.165].

Radiaktiv chiqindilar bilan bog'liq muammolarni hal etishda Tojikiston 2001 y. MAGATE (Atom energetikasi bo'yicha xalqaro agentlik)ga a'zo bo'lgandan so'ng imkoniyatlar paydo bo'la boshladi. Ya'ni, 2012 yilga qadar 16 ta loyiha, 2014-2015 yillarda yana 4 loyiha amalga oshirilgan. Tojikiston boshqa davlatlar bilan 40 dan ortiq hamkorlikda loyihalar amalga oshirilgan. Ularning aksariyat qismi xavfsizlikka oid loyihalar hisoblanadi [14.72].

Bundan tashqari Markaziy Osiyo respublikalarida gidrometeorologik tizimni tashkil etish ishlarining olib borilishi mintaqa mamlakatlari o'rtasida hamkorlik ishlarining birko'rinishi, deb aytish mumkin. Bu tizim Mintaqa gidrometeorologik Markazi, deb ataladi. Bu Markaz ham OQXF tomonidan ilgari surilgan Orolbo'yi muammolarini hal etishi bilan hamkorlik ishlarini yanada rivojlanishida muhim o'rin egallab kelmoqda.

Shuni aytish kerakki, keyingi paytlarda Orol va Orolbo'yi muammolarini hal etishda Markaziy Osiyo respublikalari o'rtasidagi o'zaro hamkorlik ishlari kengayib, ijobiy tus olmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasidagi aloqalar hamda hamkorlik ishlari, nafaqat ma'nafiy-ma'rifiy yoki iqtisodiy sohalardagina emas, balki yuz berishi mumkin bo'lgan favqulodda vaziyatlarni birgalikda oldini olish, ular xatarlarini kamaytirish, aholi va hududlarni barqaror faoliyatini ta'minlashga ham yo'naltirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "География" дарслиги, 7-синф, Т. "Ўқитувчи", -2009, - Б. 8
2. СМСССБ ООН. Землетрясения и стратегии безопасного строительства в Центральной Азии. Душанбе. 2006 г С..11-12
3. ЎзР ФВВ "Сейсмик жараёнлар", Т. ФМИ -2007 й.
4. Ч.Абдужаппаров, К. Джамуратов, С.Томатов. "Руководства для больницы подготовленности к стихийного бедствиям. (землетрясениям)". Душанбе. 2005 г. С-5
5. А.Юнусов, А.Норбоев ва б. "Экологик маданиятни шакллантиришда кадрятларнинг ўрни" Т., 2016 й. ,

6. Илёсова З.Ф., “Ҳаёт хавфсизлиги асослари”, Т. “Молия”, -2001, -Б 173
7. Ўзбекистон Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси “Ўзбекистон Республикасида атроф-муҳит ҳолати ва табиий ресурслардан фойдаланиш тўғрисида миллий маъруза”, Т. - 2008, -Б. 158
8. Серия публикаций по водным проблемам №5, «Безопасность плотин в Центральной Азии: создание потенциала и региональное сотрудничество», ООН, Нью-Йорк и Женева, -2007.
9. И. Сергеев Предупреждение чрезвычайных ситуаций как один из элементов экологической безопасности // Экологическая безопасность и гражданская инициатива. №6, Т. 200, № 6
10. Экологическая безопасность и гражданская инициатива. №6, Т. 2005 г.
11. МССОБУ Краткий обзор оползней в Центральной Азии. Душанбе. 2006 г
12. Редакция, Вазифалар аниқ, //Фуқаро муҳофазаси +, 2002 й., № 3
13. ЕЭК ООН. Обзор результативности экологической деятельности Таджикистан.. Женева. 2004 г
14. UzwaterAware Регионального экологического центра ЦА. “Путь воды”, Т. - 2020 г.

СЕЛЕВКИДЫ И ИХ ВОСТОЧНЫЕ САТРАПИИ В ТРУДАХ ЗАРУБЕЖНЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ XX-XXI ВВ

Турсунметов Азизбек Анварович

Младший научный сотрудник Института истории Академии наук
Республики Узбекистан

Исследования о вкладе и шире влиянии греко-македонских царств на государственность и жизнь местного населения на территории современной Центральной Азии представляют известный интерес, поскольку затрагивает местные сообщества, чья история тонет в потоке больших нарративов, и не изобилует подробностями, отчасти из-за фрагментарности письменных свидетельств. Тем не менее, нельзя сказать, что данные хоть и не исчерпывающие, но отсутствуют. В предпринимаемом обзоре используется труды некоторых зарубежных исследователей (их высказывания), проливающих свет на проблему интеракции между греко-македонской властью в Центральной Азии и населением. Помимо этого в поле зрения преемственность греческого наследия в крае. Так, британский ученый Г.Роулинсон в монографии “Bactria the history of a forgotten empire” задаваясь вопросом, каков же вклад европейских царств в местную жизнь, приходит к выводу о преувеличенном значении, которое этому предается, он пишет: Однако, нет твердого основания предполагать, что в бактрийский период индусы, либо греки знали многое из языка или литературы друг друга». [1, Р.133] Тем не менее, автор убежден, нельзя умять значение и влияние греко-македонского наследия, в частности он говорит о традиции использования

греческих надписей на монетах в Бактрии, индоскифских и индо-парфянских правителей. [2, Р. 136-137]

Известный исследователь эллинизма Г.Коэн в монографии «The Seleucid Colonies studies in founding, administration and organization» описывает структуру и принципах функционирования греко-македонских поселений в Азии. В этом исследовании можно найти различные сведения о жизни колонистов, в которых не так много места уделено группам местного населения. Но, тем не менее, Г.Коэн рассказывает о той эллинской управленческой системе, которая сохраняет и продуцирует свое наследие, которое на землях Азии держится обособленно: «Вполне вероятно, что колонисты-основатели действовали как исключительная группа, т. е. не смешивались с местным населением. Очевидно, что селевкидская программа колонизации могла бы быть эффективной только в том случае, если бы колонисты оставались отдельными и самостоятельными единицами. В противном случае программа означала бы не что иное, как непрерывное и случайное поглощение греческих, македонских и других поселенцев местным населением». [3, Р. 33] Поэтому возможно, большого влияния на структуру и практики местного самоуправления в долгосрочной перспективе они иметь не могли, ввиду не только отдаленности греческого наследия государственности от норм, например Ахеменидов. С другой стороны, управление Ахеменидов также не предполагало активного вмешательства в местную политическую, культурную и хозяйственную жизнь. Однако если рассматривать культурный уровень как сферу взаимодействия между греко-македонцами и местным населением, то хоть и отдаленно оно предполагает, хотя и не задается напрямую такой целью воспроизводства греческого образа жизни. Так ссылаясь на другого автора К. Ватена, он пишет о межрасовых отношениях, в которых греко-македонцы прививали детям от браков с местными женщинами свою культуру: «Первые греко-македонские поселенцы женились на местных женщинах, но их потомки считались греками. Позже, в I веке нашей эры, эндогамные браки стали обычным явлением. Такие браки, по мнению Ватина, были вызваны желанием сохранить «наследие семейное», а также недостатком женщин.[4, Р. 34]

В довольно комплиментарном стиле изложен эллинистический период в Центральной Азии в исследовании Апергиса Г. В. В монографии “The Seleukid Royal Economy” автор говорит о значительном развитии городов и поселений под сенью греческого влияния. Приводятся поселения вокруг городища Ай-Ханум, рост населения городов Амударьинского бассейна - Самарканда и Термеза. При этом ахеменидский период по мнению Г. В. Апергиса. незначителен, (с чем трудно согласиться): «По-видимому, также произошло заметное увеличение поселений в других районах Бактрии: около 300 памятников демонстрируют эллинистические останки, тогда как следы ахеменидской культуры практически отсутствуют» [5, Р.43] Политика упрочения власти

Селевкидов на территориях, которые они контролировали, строилась, по мнению американского исследователя на колонистах, которым предоставлялись земельные наделы. В частности, автор говорит о том, что наиболее ценная территория считалась вокруг городов, которую отдавали ранним поселенцам, новым поселенцам давали возможность вести хозяйство и быстро обосновываться, что было неперенным устремлением властей. [6, P. 54-59]

Французский ученый П.Бриан в монографии «Rois, Tributs et Pausans» рассуждает о социальной структуре ахеменидской деревни в эллинистическую эпоху. Предлагая рассматривать отдельно каждый период: Ахеменидская империя, держава А.Македонского, эллинистические государства как исторические разрывы («ruptures»), сохраняющими, однако, многие предшествующие хозяйственные и государственные практики. Автор приводит оросительные каналы городища Ай-Ханум, существовавших в Бактрии в эпоху Ахеменидов как зримое воплощение подхода «continuités et ruptures».[7, P.314] По мнению П.Бриана государственное устройство А.Македонского во многом повторяло многие ахеменидские черты по части государственного аппарата центральная власть - сатрапии, идеологические скрепы и т.д.[8, P. 328-330]

Л. Капдетри в монографии “Le pouvoir séleucide. Territoire, administration, finances d'un royaume hellénistique” посвящен отдельный параграф Центрально-Азиатским сатрапиям в котором говорится, что для Селевкидов, равно как и других греческих царств в регионе было характерно не прочное присутствие, ввиду отдаленности сатрапий от царской власти в Малой Азии и сепаратистских настроениях Туранского междуречья. Автор в частности описывает трудности внутреннего и внешнего характера, препятствующих осуществлению устойчивого контроля территорий Антиоху I, в лице, прежде всего номадической опасности [9, P. 41] При этом автор пишет о лояльности восточных сатрапий власти Селевкидов, во время экспансии империи маурьев, лояльности основанной на престиже и возможностях Селевкидов защитить территории Бактрии.[10, P. 43]

В монографии В.Фергюсона «The Greek Imperialism» говорится о практике культурной идентичности Селевкидов и политике продолжения греческого культурного наследия. В частности, автор ссылается на, престижность в Азии греческой культуры и государственного устройства, которой не повезло столкнуться с Римом.[11, P. 207] Говоря о культурной идентичности, автор упоминает о значении городов как оплоте гражданственности и глаорифицированном культе греческих монархов, вокруг которых строилась городская жизнь, как сосредоточие муниципалитета и нации. [12, P. 208-209] В.Фергюсон отмечает почти

исключительно династийные амбиции греко-македонских правителей в Азии, представляя во главе угла разумения греческой монархии как основу существования государственности.

Таким образом, среди трудов, рассмотренных авторов можно отметить интересующий нас вопрос преемственности государственных и хозяйственных практик, в которых с одной стороны рассказано о некоей преемственности по части сохранения монархических атрибутов (державы Ахеменидов), так и ее сохранения после падения самих греческих царств (практика использования греческих надписей на монетах Парфии). При этом взаимоотношения власть-население представлено как интеракция царской власти и городов, в которых последние источник гражданственности.

Список использованной литературы:

1. H. G. Rowlinson. Bactria the history of a forgotten empire. London. 1912. 175p.
2. Ibid.
3. Getzel M. Cohen. The Seleucid colonies studies in founding, administration and organization. Wiesbaden. 1978. 95p.
4. Ibid.
5. G. G. Aperghis The Seleukid Royal Economy. The Finances and Financial Administration of the Seleukid Empire. Cambridge University press. 2004, 361p.
6. Ibid.
7. Pierre Briant. Rois, Tributs et Paysans. Etudes sur les formations tributaires. du Moyen-Orient ancien. Paris. 1982. 538p.
8. Ibid.
9. L. Capdetrey. Le pouvoir séleucide. Territoire, administration, finances d'un royaume hellénistique (312-129 avant J.-C.). Presses Universitaires de Rennes. 2007. 536p.
10. Ibid
11. W. S. Ferguson. The Greek Imperialism. Boston and New York. 1913. 258p.
12. Ibid.

O‘ZBEKISTON HUDUDIDA O‘RMON XO‘JALIGINI VUJUDGA KELISHI TARIXIDAN

Olimov Jahongir Bo‘riboevich

Qo‘qon davlvt pedagogika instituti o‘qituvchisi, t.f.f.d (PhD)

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O‘zbekiston hududida zamonaviy ma‘nodagi birinchi o‘rmon xo‘jaligini vujudga kelishi hamda yurtimizda bu borada dastlab amalga oshirilgan ishlar tarixi borasida so‘z yuritilgan.*

Kalit so‘z va iboralar: *O‘rmon, o‘rmon xo‘jaliklari, Davlat o‘rmon fondi, Kvint Kursiy Ruf, Turkiston tog‘ tizmasi.*

Аннотация: *В данной статье рассказывается об истории первого лесничества в Узбекистане и первой деятельности в этой области.*

Ключевые слова и фразы: *Лес, лесное хозяйство, Государственный лесной фонд, Квинт Курций Руф, Туркестанский хребет.*

Annotation: This article tells about the history of the first forestry in Uzbekistan and the first activities in this area.

Key words and phrases: Forest, forestry, State Forest Fund, Quintus Curtius Ruf, Turkestan Range.

Tarixga nazar tashlanadigan bo'lsa, O'zbekistonda insonning tabiatdan foydalanish davri uzoq ming yilliklarga to'g'ri keladi. Arxeologlarning ta'kidlashiga ko'ra, quyi Amudaryoning o'zlashtirilishi eramizdan oldingi IV–III ming yilliklarga borib taqaladi[1]. Bu davrlarda ibtidoiy odamlar, asosan, Amudaryoning eski deltasida yashab, suv hayvonlarni ovlab hayot kechirishgan. Suv bo'ylaridagi o'rmonlar va ularda yashovchi hayvonlar va o'simliklar dunyosi ularning asosiy ozuqaviy manbalaridan biri bo'lgan[2]. Shuningdek, to'qay o'rmonlari uy qurish uchun kerakli material bilan odamlarni ta'minlagan. Shuning uchun aholi bu o'rmonlardan uzoqqa ketmasdan yashashga harakat qilganlar. O'rmonlar va ulardagi o'simliklar dunyosiga yaqin bo'lib yashash odamlarni o'troq tarzidagi hayotga ham o'rgatgan [3].

Aslini olganda, O'rta Osiyoda o'rmonlar keng tarqalmagan. Hududning 6,7 foiziga o'rmonlar bilan qoplangan. Bir qator tarixiy manbalardagi ma'lumotlarga ko'ra, qadimgi davrlarda O'rta Osiyoda o'rmonlar va o'simliklar ancha katta maydonlarni egallagan ekan. Masalan, Aleksandr Makedonskiy tarixini yozgan Kvint Kursiy Ruf Zarafshon vodiysini tasvirlashi mobaynida bu yerlarda ko'plab o'rmonlar mavjud bo'lganligini qayd etadi. U yana Panjikentga yaqin yerlarda o'tib bo'lmas o'rmonlar borligini ham yozgan [4].

O'rta Osiyoda o'rmonlarning kamayishiga ularning talon-toroj etilishi, yong'inlar, chorvaning tartibsiz boqilishi, o'rmon maydonlarni ekin maydonlariga aylantirib, taqsimlab berilishi, o'rmonlar muhofazasi va o'rmonlarni tiklash ishlarining mavjud bo'lmaganligi sabab qilib ko'rsatilishi mumkin. Rui Gonsales de Klavixoning yozishicha, Samarqanddan to Buxorogacha yo'lning ikki tomoni daraxtlar bilan egallangan bo'lgan [5]. Demak, ota-bobolarimiz tomonidan daraxtlarni ekish va ularni parvarish qilish jarayoni uzoq tarixga borib taqalar ekan. Keyingi davrlarda ham to'qay o'rmonlarining insonlar hayotidagi o'rni katta bo'lgan. Masalan, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Xiva xoni ba'zi to'qay o'rmonlarida o'suvchi jiydani terishni man etgan. Shuningdek, Qo'qon xonligining Quva va Marg'ilon atroflarida o'rmon hamda to'qaylar bo'lganligi qayd etiladi.

Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, hatto XIX asrgacha o'lkada o'rmonzorlarni muhofaza qilish tizimli tarzda olib borilmagan. Masalan, Qo'qonga kelgan rus sayyohi A.P.Fedchenko butun xonlikni aylanib chiqqani va ko'p ov qilib ketganini esga olganda, sayyoh ham o'sha to'qaylarda ov qilish istagini bildirganiga javoban xonlik vakili Mullo Mirkomil mehtar u joylar allaqachon dalalarga aylantirilganini aytadi. Bu holat xonlik aholisi sonining muttasil oshib borgani va sug'orma yerlarning yetishmasligi tufayli ayrim to'qayzor va botqoqliklar ekinzorlarga aylantirib borilganidan dalolat beradi.

Faqatgina XIX asr oxirlaridan boshlab O'rta Osiyoda asta-sekin o'rmon xo'jaliklari paydo bo'la boshladi. Masalan, 1897 yili Amudaryo o'rmon xo'jaligi vujudga kelgan. Amudaryoning quyi oqimida o'rmonchilik ishlarini olib borish 1909 yildan boshlangan. Shu yilgacha o'rmonlarning maydonlari va ularni hisobga olish ishlari olib borilmagan edi. Shu davrdan boshlab o'rmonlarni hisob-kitob qilish yo'lga qo'yila boshlandi.

Shunday bo'lsa-da, O'zbekiston hududida o'rmon xo'jaligiga XIX asrning ikkinchi yarmida asos solinganligi haqida ma'lumotlar uchraydi. O'zbekiston hududida zamonaviy ma'nodagi birinchi o'rmon xo'jaligi 1873 yili hozirgi Bo'stonliq tumani hududida tashkil etilgan. 1875 yilda Turkiston tog' tizmasining Molguzar tarmog'i yonbag'rida Zomin o'rmon dam olish maskani tashkil qilingan. 1890 yilda Amudaryo bo'limida o'rmon bo'limi (lesnichestvo) tashkil qilingan. Turkiston o'lkasida o'rmon bilan bog'liq qidiruv-tekshiruv ishlari 1889–1894 yillarda maxsus tashkilotlar yordamida amalga oshirilgan bo'lib, natijada o'rmonlarning ayovsiz yo'q qilingani aniqlangan. 1895 yilda Turkiston va Molguzar tog'li hududlarida Zomin o'rmon xo'jaligi tashkil qilingan. 1897 yilda esa, o'rmonlarni himoya qilish va saqlash maqsadida "O'rmonlarni saqlash haqida" Nizom qabul qilingan [6].

1912 yili Amudaryoning o'ng qirg'og'ida to'qay o'rmonlari tashkil qilindi. Bundan ko'rinadiki, o'sha davrlardan boshlab o'rmonlarni saqlab qolish masalasi bilan jiddiy shug'ullanilgan. Turkiston o'lkasini boshqarish bilan bog'liq o'sha davrga oid qonun hujjatlari orasida o'rmonlarni saqlashga qaratilganlari ham bor edi. Masalan: yovvoyi o'rmonlar ham, bo'sh yerlar ham davlat mulki deb hisoblangan, xalqlar yashayotgan yerlar ularga doimiy foydalanish uchun berilgan. Yoki Rossiya imperiyasi ma'murlari saksovulzorlarni qo'riqlash masalasini ilgari surib, ulardagi saksovullarni yo'q bo'lib ketishiga qarshi turgan. Lekin shunga qaramay, aholi saksovullardan o'z ehtiyojlari yo'lida doimiy ravishda foydalanib kelgan. Jumladan, hukumatning taqiqlashiga qaramay, saksovullarni kesish va bozorda sotish holatlari ko'p uchrab turgan.

Ma'lumotlarda keltirilishicha, 1911 yili cho'l o'rmonlarida 634 kishi o'rmonlarni qo'riqlash uchun tayinlangan bo'lsa-da, 1914 yilgi hisobotlarda o'rmonlarni saqlash bilan bog'liq qoidalar 616 marta buzilganligi qayd etilgan. Bu borada tarixiy hujjatlarga murojaat qiladigan bo'lsak, 1911 yili Sankt-Peterburgda bo'lib o'tgan o'rmon egalarining s'ezdida Turkiston o'lkasi yer boshqarmasi va davlat mulki boshqaruvchisi knyaz Mosalskiy tog' o'rmonlarining qisqarishi haqida: "...oldingi davrlarda Turkistondagi tog' o'rmonlari ancha katta bo'lgan. Ular vodiylar hatto odamlar yashaydigan joylarga tarqalgan edi", – deya ta'kidlaydi. Lekin asrlar davomida aholining ta'siri bu o'rmonlarining keskin kamayishiga sababchi bo'lgan. Tog' o'rmonlarinig bunday yo'q qilinishi tabiiy balansni buzishidan tashqari, tabiiy ofatlarga ham olib kelishi mumkin edi. Mana shunday sharoitda butun Turkiston hayotini yaxshilashga yordam beruvchi tog' o'rmonlarini muhofaza qilish o'rmon xo'jaligining asosiy vazifasi bo'lishi lozim edi[7]. Shunisi qiziqki,

aholining o'zi ham o'rmonlarni saqlab qolish va qo'riqlashdan manfaatdor bo'lgan. Chunki o'rmonlar ular uchun daromad manbai, yashash uchun vosita bo'lib xizmat qilgan.

1911 yildan boshlab Turkiston o'rmon xo'jaligida yangi davr boshlangan. Bunda o'rmonlardan kelgan foyda davlat hisobiga o'tkazilgan. Oqibatda, o'rmondan olingan o'tinlar narxi oshib ketgan. O'rmonda chorva mollarini boqish uchun ham turli ko'rinishdagi narxlar belgilangan. Bu aholining noroziligiga sabab bo'lgan. Chor xuqumatining urinishlari katta va kutilgan natijalarga olib kelmaganligi sababli Turkiston general-gubernatori Kuropatkin 1917 yil 17 yanvarda Turkiston o'lkasi hududiga tegishli bo'lgan o'rmon bilan bog'liq buyruq chiqargan. Bu buyruqda aholining o'rmonlardan foydalanishiga erkinlik berilgan. Shunday qilib, Turkiston o'lkasidagi o'rmon xo'jaligi bilan bog'liq davlat ishlari muayyan chora-tadbirlar bilan yakunlangan.

Xulosa qilib aytganda, insonlarning tabiatda mavjud bo'lgan daraxtlardan foydalanish tarixi uzoq yillarga borib taqaladi. O'rta Osiyoda yashagan qadimgi ajdodlarimiz ham bundan ming yillar avval tabiiy o'rmonlarda mavjud bo'lgan xomashyolardan o'z ehtiyojlari yo'lida foydalanib kelganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ягодин В.Н. Население Южного Приаралья в рабовладельческую эпоху. История Каракалпакской АССР (с древнейших времен до наших дней). – Ташкент, 1986.
2. Гулямов Я.Г. История орошения Хорезма с древнейших времен до наших дней. – Ташкент, 1957. – С. 48.
3. Байраммурад А. Тугайные леса Амударьи и повышение их защитных функций. Автореф. дисс. канд. геог. наук. – Алма-Ата, 1987. – С. 20.
4. Квинт Курций Руф. История Александра Македонского // История Узбекистана в источниках. Составитель Б.В.Лунин. – Ташкент: Фан, 1984. – С. 127
5. Руи Гонсалес де Клавихо. Буюк Амир Темур тарихи // Амир Темур Европа элчилари нигоҳида. – Тошкент: Гофур Гулом, 2007. – 109-113 бет
6. ЎзМА, И-1-фонд, 11-рўйхат, 803-иш, 13-варақ
7. Лим В.П. Охрана живой природы на территории Узбекистана Дисс. докт. биолог, наук. – Ташкент, 2002. – С.19.

SHAHRISABZ TARIXIY YODGORLIKLARIDA TA'MIRLASH VA QAYTA TIKLASH ISHLARINING BAJARILISHI

Pardaev Asror

Qarshi Davlat universiteti dotsenti.

Allaev Murodulla

Qarshi Davlat universiteti mustaqil tadqiqotchi.

Shahrisabzdagi mavjud madaniy meros yodgorliklari hech bir sayyohning e'tiborini tortmasdan qolmaydi. Qashqadaryo viloyati bo'yicha 894 ana shunday

madaniy meros ob'ektlari ro'yxatga olingan bo'lsa, bularning qariyb 50 foizga yaqini Shahrisabzda joylashgan. YuNESKOning "Umuminsoniy qadriyatlar" ro'yxatiga kiritilgan viloyatdagi 18 ta madaniy meros obektining aksariyati Shaxrisabz shahrining tarixiy qismida joylashgan va bular butun insoniyatning madaniy mulki hisoblanadi.

Shahrisabzning tarixiy obidalarini ta'mirlash ishlari shaharning 2700 yillik to'yi munosabati bilan davom ettirildi. Bunga samarqandlik, buxorolik, xorazmlik, shahrisabzlik, shuningdek Fargona vodiysidan kelgan hunarmandlar jalb etildi. Ular tomonidan Oqsaroy, Doruttilovat, Dorussaodat obidalari, Chubin madrasasi, Chorsu yodgorligida bir milliard so'mlikdan ziyodroq ta'mirlash va saykallash ishlari bajarildi [1].

YuNESKO 2000 yilning 11 fevralida Avstraliyada o'tkazilgan anjumanida Shahrisabzning ko'hna yodgorliklar salobat to'kib turgan tarixiy markazini Jahon Merosi ro'yxatiga kiritish to'g'risida qaror qabul qildi. Sohibqiron Amir Temur tomonidan bunyod etilgan muazzam Oqsaroy va temuriylar davrining boshqa – obidalari Hindistonda temuriy shahzodalar tomonidan qurilgan Tojmahal, shuningdek Fransiyadagi Bibi Maryam ibodatxonasi, Versal saroyi, Misrdagi fir'avn ehromlari va boshqa shu kabi mashhur yodgorliklar bilan teng maqomda tilga olinadigan bo'ldi [2].

Amir Temur tavalludining 660 yilligi hamda Shahrisabz shahrining 2700 yillik yubileyi oldidan olib borilgan qurilish, ta'mirlash, obodonlashtirish ishlari shaharni tamomila o'zgartirib yubordi. Shahrisabz madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish davlat inspeksiyasi boshlig'i Ravshan Qodirovning aytishicha, istiqlol yillarida Shahrisabzdagi 18 ta tarixiy obida qayta ta'mirlandi. Ular atrofida obodonlashtirish ishlari olib borildi. E'tiborli jihati shahardagi obidalarning barchasi YuNESKO ro'yxatiga kiritildi. Buning natijasida shaharga tashrif buyuruvchi sayyohlar soni sayin oshib bordi. Jumladan, 2006 yili Shahrisabzga 90 mingdan ziyod sayyoxlar tashrif buyurdi. Ular ko'proq Germaniya, Yaponiya, Fransiya singari rivojlangan davlatlardan kelishdi [3].

Shahrisabzda XI asrda qurilgan qadimiy hammom mavjud. 1996 yilda ta'mirlangan bu obidani yurg'izib turish uchun sobiq shahar hokimligi tomonidan kommunal xizmat bo'limiga topshirilgani aytilgan. Lekin, bino 1997 yilda tuman obodonlashtirish idorasiga hammom sifatida foydalanish uchun hech qanday to'lovsiz berilgan. Hammom tarixiy obidalar qatorida turgani uchun ham shahar tarixiy va madaniy obidalarni saqlash inspeksiyasi boshlig'i Ravshan Qodirovga qaraydi. Hammomni yurgizish, ishchi kuchi bilan ta'minlash va boshqarib turish kommunal xizmat ko'rsatish bo'limi zimmasiga Farmoyish bilan topshirildi. Ammo, sobiq shahar hokimining farmoyishi gaz idorasi, elektr tarmoqlari korxonasi va "Suvoqova" tashkilotlari tomonidan bajarilmadi. Hammomni 2009 yilda tadbirkor Oston Raupov ijaraga olib, hammomni o'zi boshqarib kelmoqda. Natija 2010 yilga hammomning ahvoli yomon holatga kelib, qarovsiz bo'lib qoldi [4].

Amir Temur 1378-1380 yillarda Shahrisabzda katta obodonchilik ishlarini boshlagan edi. 1380 yilda Temur saroyi qurila boshlandi. Bu Oqsaroy nomi bilan mashhurdir. Oqsaroydan keyin tarqoq holdagi yodgorliklar “Hazrati Imom” deb yuritiladigan kulohi gumbazi baland maqbara va undan 40 metr narida joylashgan yer osti sag‘ana mavjud. Bu bino “Dorussaodat” (“Davlatmandlar saroyi”) koshonasi temuriylar xilxonasi (mavzoleyi) hisoblanadi. Amir Temur Shahrisabzda o‘gli Jahongir 1376 yilda vafot etgach, Shahrisabzga olib kelingan. Marhum shahzoda sharafiga juda salobatli bino – dahma qurdirgan. Maqbara ichi to‘rtburchak shaklida, gir atrofiga ravoqli tokchalar uyib yasalgan. Binoning sakkiz qirrali gumbazi vaznini qoplama usulda qurilgan [5]. Mustaqillik yillarida ta‘mir ustalari xayrli mehnatlari tufayli Jahongirning maqbarasi hamda Temur sag‘anasi aniqlandi, tozalandi, tadqiq etildi va qisman qayta tiklandi [6].

2014 yili Fransiyaning Tashqi va Yevropa ishlari vazirligi mazkur mamlakatdagi Dordon departamenti bosh kengashiga Shahrisabz shahri bilan hamkorlikni rivojlantirish va temuriylar merosiga yanada kengroq e‘tiborni jalb qilish loyihasini amalga oshirish uchun 116 ming yevro miqdorida mablag‘ ajratdi. Ushbu xayrli ish ham dunyo hamjamiyatining temuriylar me‘rosiga bo‘lgan yuksak e‘tiboridan dalolatdir [7].

Oqsaroyning hovlisidagi bog‘ ichida katta hovuz mavjudligi manbalarda qayd etilgan. Hovuzga keladigan suv ta‘minoti Amir Temur nomli moddiy madaniyat tarixi muzeyining ilmiy xodimlari tomonidan 2001-2002 yildagi olib borilgan arxeologik qazishmalar natijasida topilgan sopol quvurlar Oqsaroy va shaharni suv ta‘minoti Hisor tog‘idan oqib keladigan Oqdaryo ta‘minlaganini isbotlandi [8]. Shuningdek, 2001-2014 yillarda Oqsaroyda ilmiy tadqiqot ishlari olib borgan fransuz olimasi Selen Olane xonim Yevropadagi original yozma manbalarni chuqur tahlil etgan holda Oqsaroy “Bog‘saroy” tarzda bunyod etilganini e‘tirof etgan. 2012-2013 yillarda uzoq vaqt tuproq ostida qolib ketib, o‘zining asl holatini yo‘qotgan, ranglari xira tortgay, hatto sinib ketgan mayolika va mozaikalar fransuz ta‘mirshunoslari tomonidan o‘zining avvalgi qiyofasiga qaytarildi. Oqsaroy hovlisiga qoplanib, uning chiroyiga chiroy qo‘shgan naqshli koshinlar hozir sayohatchilar ustidan bemalol yurib tomosha qila oladigan qalin oynalar ostida caqlanmokda [9].

Mustaqillik yillarida Shahrisabz shaxrini tarixiy, madaniy jihatiga ob‘ektiv baho berish davri boshlandi. 1994 yilda Mirzo Ulug‘bek va 1996 yilda Amir Temurning yubileylari va 2002 yilda Shahrisabz shahrining 2700 yillik to‘yi YuNESKO rahnamoligida keng nishonlandi. Ana shu tadbirlar jara‘nida tarixiy me‘morchilik yodgorliklarini konservatsiyalash, xarob holga kelib qolganlarini muhofazalash va muzeylashtirish bo‘yicha ulkan ishlar davlat mablag‘lari hisobidan amalga oshirildi. 2001 yilda YuNESKoning “butun insoniyat merosi” kitobi ro‘yxatiga kiritildi. Shahrisabz shahrining tarixiy qismini YuNESKoning albomiga kiritilgan me‘morchilik yodgorliklari, shahar

ko'chalari va tarixiy uylarni 1998 – 2001 yillarda hisobga olishda bir qancha texnik kamchiliklarga yo'l qo'yilgani ma'lum bo'ladi. Masalan, 2014 yildagi qurilish, obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish ishlaridan oldin olib borilgan arxeologik nazorat jara'ida shaxar markazida joylashgan "tarixiy uylar", balki an'anaviy 1950 – 1960 yillardagi "shag'al, beton va asfalt qatlamlaridan iborat sovet davrining qurilish chiqitlari" ustida bunyod etilgani aniqlandi. Bundan tashkari, F. Ravnakiy uyi va unga tutash bo'lgan ularning Koba karvonsaroyining devori bilan tutashib ketgani, bu uylar yodgorlikning sharhiy devorini 1,5 metr qalinlikda ko'mib turgani xam aniqlandi. Hatto Kobaning tashqi devori shaxsiy uyning ichki intereri sifatida foydalanganligi achinarli hol edi [10].

Oksaroydan Doruttilovat majmualarigacha bo'lgan 1,100 m. uzunlikda tarixiy Amir Temur yo'li bo'ylab bir xil madaniy muhitda ushlab turadi 2014-2016 yillardagi shaharning obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish loyihasi yashil shahar nisbasi bo'lgan Shahrisabzni o'ziga mos ravishga keltirgan yirik loyihalaridan biri hisoblanadi [11].

2016 yil may oyida "Nosirov To'ra Ulashevich" korxonasi tomonidan 4 ta elektromobil keltirildi. Endi qadimiy Samarqand kabi ko'hna Shahrisabzda ham Xitoyda ishlab chiqarilgan va 14 o'ringa mo'ljallangan bu zamonaviy texnika vositasi xohlovchilarni O'ztelekom Shahrisabz filialidan bulvar, Amir Temur xiyoboni, Koba majmuasi va Chorsu dehqon bozori bo'ylab Ko'kgumbazgacha hamda Samarqand darvozadan Arabon bozorigacha eltadi. Ular deyarli shovqinsiz harakatlanadi, yoqilg'i ishlatilmagani bois havoni ham ifloslantirmaydi [12].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014 yil 20 fevraldagi "Qashqadaryo viloyatining Shahrisabz shahrida ob'ektlarni qurish va rekonstruksiya qilishga doir kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi Qaroriga binoan qisqa fursat ichida shaharda 20 ta tarixiy-madaniy meros ob'ektlari qaytadan ta'mirlandi. Masalan, Oqsaroy, Doruttilovat, Dorussaodat, Cho'bin madrasasi, Chorsu, Koba karvonsaroyi, O'rta asr hammomi, Abdushukur Og'oliq madrasasi, tarixiy qal'a devori, Samarqand darvoza, Molik Ashtar, Qunduzak, Kunchiqar masjidlari, Mahmud ibn Aminboy uyi to'liq qayta ta'mirdan chiqarildi. Shuningdek, yana o'n bitta tarixiy obidada restavratsiya ishlari davom ettirildi [13].

2014 – 2015 yillardagi tadbirlar davomida Chubin madrasasi butunlay boshqacha qiyofa kasb etdi. O'z o'rnida "Chorsu" majmuasi esa, San'at galereyasiga moslashtirildi, Koba karvonsaroyi maqom markaziga, Abdushukur Og'aliq masjidi esa Islom madaniyat markaziga aylantirildi [14].

Sohibqiron nomi bilan yuritiladigan maydon hududi va amfiteatr atrofiga manzarali daraxt va gullar ekildi. Jumladan, birgina muhtasham Oqsaroyga tutash tarixiy maydonga ko'rk bag'ishlash uchun Belgiyadan 10 ming tup atirgul olib kelindi. Shuningdek, markaziy xiyobonda 24 turdagi manzarali daraxt nihollari va butalar ekildi [15].

Xullas, mustaqillik yillarida Shahrisabz shahridagi tarixiy me'moriy yodgorliklarda keng ko'lamli ta'mirlash va qayta tiklash ishlari amalga oshirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Шаҳрисабз маданий мероси кеча ва бугун // Кеш, 2005 йил август.
2. Шаҳрисабз маданий мероси кеча ва бугун // Кеш, 2005 йил август.
3. Қутлуғ маскан (Шаҳрисабз маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш давлат инспекцияси бошлиғи Равшан Қодиров билан суҳбат) // Қашқадарё, 2007 йил 11 декабрь.
4. Абдуллаев Й. Ҳаммомнинг эгаси ким? // Кеш, 2010 йил 26 февраль.
5. Зоҳидов П. Темур даврининг меъморий қаҳқашони. – Т.: “Шарқ”, 1996. – Б.19 – 21.
6. Эргашев М. Амир Темур ва Жаҳонгир хилхонаси // Кеш, 2010 йил 9 июль.
7. Примова З. Йиллар ўтса-да унутилмайди // Кеш, 2014 йил 14 октябрь.
8. Хушвақов Н. Амир Темурнинг Шаҳрисабздаги истироҳат боғлари // Кеш, 2016 йил 1 декабрь.
9. М. Азизов. Оксарой сирлар ва мўъжизалар. //Қашқадарё. 2020 йил 14 июль.
10. Хушвақов Н. Амир Темурнинг Шаҳрисабздаги истироҳат боғлари // Кеш, 2016 йил 1 декабрь.
11. Хушвақов Н. Амир Темурнинг Шаҳрисабздаги истироҳат боғлари // Кеш, 2016 йил 1 декабрь.
12. Электромобиллар обидаларга элтади // Кеш, 2016 йил 13 май.
13. Ражабова Х. Тарихий обидалар ўтмишдан дарак беради // Кеш, 2016 йил 15 апрель.
14. Ражабова Х. Тарихий обидалар ўтмишдан дарак беради // Кеш, 2016 йил 15 апрель.
15. Маданий мерос архиви

ТЕМИР YO‘L TARMOQLARI VA ULARNING XUSUSIYATLARI

Radjabov Ozodbek Aminboevich

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti
Jahon tarixi kafedrasida katta o'qituvchisi t.f.f.d (PhD)

Темір yo‘l yo‘lovchi hamda turli-tuman yuklarni tashishga ixtisoslashgan texnik vositalar (poezdlar, vagonlar, stansiyalar, avtomatika va telemexanika qurilmalari, dispetcherlik xizmati) bilan jihozlangan transport korxonasi bo‘lib, vazifasiga ko‘ra umumiy foydalaniladigan (magistral), sanoat transporti va shahar temir yo‘li (tramvay, metropoliten) kabi turlarga bo‘linadi. Temir yo‘l izlari oralig‘ining kengligiga qarab keng izli va tor izli kabi turlarga bo‘linadi. Keng izli temir yo‘l turlariga relslar oralig‘i 1676 mm (Hindiston, Ispaniya, Argentina, Chili va boshqa davlatlar), 1520 mm (Rossiya, O‘zbekiston) kiradigan bo‘lsa, Tor izli temir yo‘l tuzilmalari 1435 mm (Evropaning ko‘pchilik mamlakatlari, Kanada, AQSh), 1067 mm (Yaponiya, Indoneziya va

hokazo davlatlar) da uchraydi. Temir yo‘l transporti qatnaydigan relsli iz, ustki qurilma, yer polotnosi va sun‘iy inshootlarda tashkil topgani holda, ustki qurilma relslar, rels birikmalari, strelkali o‘tkazgichlar, shpal, bruslar va ballast qatlamlaridan iborat bo‘ladi. Yer polotnosi ko‘tarma va o‘ymalardan iborat bo‘lib, yo‘l ustki qurilmasiga zamin bo‘lib xizmat qiladi. Temir yo‘l tizimidagi sun‘iy inshootlarga temir yo‘l ko‘priklari, tonnellar, viaduk, drenaj quvurlari, tirgak devorlar va boshqalar kiradi. Temir yo‘l bo‘ylab yo‘l belgilari (kilometrlar, piketlar va hokazolar) o‘rnatiladi[1].

Temir yo‘l transporti - yuk va yo‘lovchilarni lokomotiv hamda motor vagonlar vositasida temir yo‘llar bo‘ylab tashiydigan transport turi bo‘lib, uning paydo bo‘lishi yirik sanoat rivojlanishi, ayniqsa, tog‘-kon va metallurgiya sanoati rivojlanishi bilan bog‘liq. XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida sanoatning rivojlanishi yuk aylanmasi tuzilmasini tubdan o‘zgartirdi, temir rudasi, ko‘mir, qurilish materiallari va shu kabilarni ommaviy tashishga ehtiyoj o‘sa bordi. 1825 yilda Buyuk Britaniyada jahonda birinchi umumiy foydalanishdagi temir yo‘l transportiga asos solindi. Stokton-Darlington yo‘nalishidagi mazkur temir yo‘l yo‘nalishi 21 kilometr masofada bo‘lib, mazkur temir yo‘l muhandis J. Stefenson tomonidan loyihalashtirilgan edi. XIX asrning 30-yillariga kelib Avstriya, Germaniya, Belgiya, Fransiya, Rossiya kabi davlatlarda ham temir yo‘llar barpo qilina boshlandi. 1850-1870 yillarda Osiyo, Afrika, Janubiy Amerika va Avstraliya mintaqalarida ham temir yo‘l relslari yotqizila boshlandi. XX asrning boshlarida dunyo bo‘ylab temir yo‘llar tarmog‘i 1 mln km dan oshdi[2]. Bizning fikrimizcha, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida temir yo‘l tarmoqlarining yuqori sur‘atlar bilan ommalashishi, turli mamlakatlarda yangi temir yo‘l yo‘nalishlarining qurilish jarayonlarining jadallashishi uning katta harbiy-strategik ahamiyatga egaligi bilan izohlanadi. Temir yo‘l transporti xo‘jalik, iktisodiy va strategik vazifalarga xizmat qilish bilan bir qatorda mamlakatlararo, hududlararo madaniy aloqalarni rivojlantirish, ijtimoiy masalalar, xalqaro turizm sohasida ham ishtirok etadi, muayyan mamlakatning ilmiy-texnik taraqqiyotiga ham salmoqli hissa qo‘shadi. Bundan tashqari, temir yo‘l transportining afzalliklaridan biri-boshqa transport vositalariga nisbatan yuk tashish qiymatining arzonligi, yilning har qanday mavsumida hamda katta hajmdagi yuklarni tashish imkoniyatiga egalidir.

Rossiya imperiyasi hukumati imperiyaning janubiy chegaralarini mustahkamlash va harbiy-strategik maqsadlarni amalga oshirish uchun 1880 yil noyabridan 1886 yil dekabrgacha Zakaspiy (Kaspiy orti) harbiy temir yo‘li nomi bilan ataluvchi Krasnovodsk-Chorjo‘y temir yo‘lini barpo qildi. Mazkur temir yo‘l yo‘nalishi tarkibida 1886-1888 yillarda Zakaspiy temir yo‘lining Forob stansiyasidan Samarqand shahrigacha bo‘lgan masofada temir yo‘l izlari yotqizib chiqilgan. 1888 yil may oyida Amudaryo orqali 2,7 km uzunlikdagi yog‘och ko‘prik qurib bitkazildi va Samarqandgacha poezdlar qatnovi yo‘lga qo‘yildi[3]. Mazkur temir yo‘l tarmog‘i 1895-1897 yillarda Ursatevsk (Xovos) stansiyasidan Qo‘qon shahrigacha davom ettirildi. 1899 yilga kelib temir yo‘l Toshkent shahrigacha yetkazildi.

1874 yilda Rossiya imperiyasining maxsus temir yo‘l komissiyasi Toshkent-Orenburg temir yo‘lini qurish zaruriyati to‘g‘risidagi bayonoti bilan chiqdi. 1890 yilga kelib mazkur tarmoqning qurilishi boshlandi. 1906 yil yanvarida Toshkent-Orenburg temir yo‘l yo‘nalishi bo‘ylab birinchi lokomotiv harakatlanishni boshladi. Asta-sekinlik bilan hududlararo temir yo‘llar tarmog‘ini kengaytirish jarayonlari boshlab yuborildi. Xususan, 1907 yilda Kogon-Buxoro, 1913-16 yillarda Qo‘qon-Namangan-Andijon temir yo‘li, 1913-1915 yillarda Kogon-Amudaryo stansiyasi va Qarshi-Kitob shoxobchalari qurib bitkazilgan. 1917 yilga qadar hozirgi O‘zbekiston hududidagi mavjud barcha temir yo‘llar uzunligi 1,1 ming kilometrga yetgan edi[4].

Mamlakatlarning iqtisodiy salohiyatini belgilashda transport va infratuzilma tarmoqlari bilan aholining qamrab olinishi darajasiga alohida indeks sifatida e‘tibor qaratilishi odat tusiga kirgan. Ayni paytda transport tizimi, xususan, temir yo‘llar tarmog‘i davlatlarning nafaqat iqtisodiy holatiga, balki, aholi turmush tarziga ham o‘zining sezilarli ta‘sirini ko‘rsatib kelmoqda. Yo‘lovchi va yuk qatnovida eng qulay va nisbatan resurs tejovchi tarmoq shubhasiz temir yo‘llar tizimidir. Ayniqsa, xalqaro tranzit savdo yo‘llaridan uzoqda joylashgan mintaqa va mamlakatlar iqtisodiyotida temir yo‘llar ahamiyati yanada yuqoriroqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. T harfi. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2000. – B.254.
2. Хачатуров Т.С. Железнодорожный транспорт СССР. – М.: Государственное транспортное железнодорожное издательство, 1952. – С.24.
3. Ўрта Осиёда тузиладиган жумхуриятларнинг иқтисодийётидан // Туркистон. – 1924. – № 349.
4. Железнодорожный путь. – 1925. – 25 апрель.

MALIKA GAVHARSHODBEGIM FAOLIYATINING TADQIQOTLARDA YORITILISHI

Rahmatullaeva Ozoda Rustamovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti

“Tarix” kafedrasini mudiri, tarix fanlari nomzodi, dotsent.

Temuriylar saltanatida temuriy hukmdorlardan davlatni boshqarish mas‘uliyati, saltanat butunligini saqlash uchun bor kuchi va aql-idrokini ishlatgan Shohrux Mirzo va Mirzo Ulug‘bek bo‘ldilar.

Sovet tarixshunosligida Temuriy hukmdorlar davlat boshqaruvini davlatchilik nuqtai nazaridan o‘rganishga e‘tibor qaratilmagan yoki Movarounnahrda voqealar bayoni bilan cheklanilgan edi. Shuningdek,

Shohruh Mirzoning davlat boshqaruvida ko‘p jihatdan sustkashlik qilgani, asosan davlat boshqaruvida Gavharshodbeginning o‘rniga ko‘proq bo‘lganiga urg‘u berilgan edi.

Olim X.Fayziev tomonidan dissertatsiya tadqiqotida Shohruh Mirzoning ilk faoliyati davridan boshlab, to Temuriylar davlatini boshqarishi va uning tashqi siyosatiga bag‘ishlangan izlanishlarida sovet davri tarixshunosligida asosiy e‘tibor Shohruh Mirzo va Mirzo Ulug‘bekning davlat boshqaruviga emas, balki temuriylar davlatidagi o‘zaro feodal urushlarga qaratilgani to‘g‘ri ko‘rsatilgan [1].

Keyingi yillarda Shohruh Mirzoning davlatning oqil rahbari sifatidagi faoliyati tarixiy manbalar asosida kengroq o‘rganildi.

Mustaqillik yillari fundamental nashrlarida Temuriylar davridagi og‘ir siyosiy-ijtimoiy hayotda barqarorlik buzilgan bo‘lsada, Shohruh Mirzo [2.B. 142-143] va Mirzo Ulug‘bekning [3.B. 89] davlat arbobi sifatida saltanatdagi og‘ir vaziyatni boshqarish yo‘lidagi sa‘y-harakatlar, xususan Shohruh Mirzo Amir Temur vafotidan keyin qo‘ldan ketgan yerlarni harbiy va diplomatik yo‘l bilan yana qaytarib olgani, Dashti Qipchoq o‘zbeklari tomonidan 1405 yildan keyin bosib olingan Xorazmni qayta olishi kabi harakatlari orqali saltanat birligini ta‘minlashga erishgan [4.B. 144-145].

X.Fayziev Shohruhning Dashti Qipchoqdagi chingiziylarning Ko‘k O‘rda (Oltin) va Oq O‘rda kabi shimoldagi yirik davlatlardan bo‘ladigan xavfni bartaraf eta olganiga yuqori baho bergan [6.B. 5]. X.Fayziev o‘z izlanishlari natijasida Shohruh Mirzo hayoti va davlat arbobi sifatida qilgan xulosasi shunday: “Shohruh Mirzo otasi – Amir Temurdan meros qolgan ulkan saltanatga egalik qilar ekan, davlat boshqaruvini olib borish va mamlakat xavfsizligini ta‘minlash oson bo‘lmagani, buning uchun esa nihoyatda mashaqqatli va matonatli yo‘l bosib o‘tilganini ko‘rish mumkin. Bu esa Temuriylar saltanatining markaziy hududlari Movarounnahr – Turkiston va Xuroson o‘laroq, shimol va shimoli-sharqda Dashti Qipchoq va Mo‘g‘iliston, Koshg‘aru Xo‘tan, janub va janubi-g‘arbda Hindiston, g‘arbda Ozarbayjonu Eron o‘lkalari ustidan hukm yuritib, o‘z davrida dunyoning eng qudratli davlati bo‘lib qolishiga olib keldi” [7.B. 130].

“*Istoriya Uzbekistana. Epoxa Amira Temura i Temuridov*” nomli nashr mualliflari Shohruh Mirzoning muqaddas Kaba uchun yopinchiq tashlashi musulmon dunyosidagi obro‘-e‘tiboridan darak berishiga urg‘u berganlar [8.B. 80]. Mualliflar Shohruh Mirzoning kuchli hukmdor bo‘lgani, uning davrida taxtga chingiziy soxta xonlar qo‘yilmagani, davlatning chingiziy mo‘g‘ul asoratlaridan butunlay xalos bo‘lgani belgisi deb hisoblaydilar [8.B. 75-81]. U Temuriylar davlatining sarhadlarining himoyasi uchun, davlat mustaqilligini ta‘minlash va boshqarish uchun sa‘y-harakat qilgan. Uning davrida taxtga soxta xonlar qo‘yilmagan. Bu hususiyat uning tangalarida namoyon bo‘ladi, jumladan ushbu tangalarda dadil bosilgan qadam sifatida “xon” “amir”, mo‘g‘ulcha “ko‘ragon”, “yorliq”, “akmanu” so‘zlari yo‘q, umuman eslatilmagan. Tangalardagi yozuvlarda mo‘g‘ulcha atama “yorlig‘i” – so‘zi o‘rniga

“farmoniga ko‘ra”, “akmanu” – “bizning so‘zimiz” ishlatilgan. Shuningdek, Shohruh Mirzo o‘zini “As-sulton al a‘zam” yoki “Al-xoqon al-a‘zam” unvonlari bilan ataganini mualliflar uning bu qadamini mardlik deb baholab, uning siyosatida chingiziy xonlar taxtga qo‘yilmagani, davlatda chingiziy mo‘g‘ul asoratlaridan butunlay xalos bo‘lgani belgisi deb hisoblaydilar [8.B. 75-81].

Temuriy malikalarning aksariyati jamiyatning turli sohalarida xususan, madaniy – ma‘rifiy hayotida faol ishtirok etganlar. Bu borada Saroymulixonim shaxsi faoliyatini yoritgan tadqiqotchilar yakdil fikrda bo‘lsalar, Gavharshodbegimning nafaqat ijtimoiy-madaniy hayotda balki, saltanat siyosiy boshqaruvida muhim o‘rni va faoliyatini alohida ta‘kidlash lozim.

Gavharshodbegimning shaxsiy fazilatlarini haqida atroflicha ma‘lumot Abdurazzoq Samarqandiyning "Matla‘i sa‘dayin va majmai - bahrayin" asari bo‘lib, unda malika Mirzo Ulug‘bekning “Shuhratli volidasi” deb keltiriladi [9.B. 425]. Gavharshodbegim o‘zining donoligi, tadbirkorligi, bunyodkorligi bilan tarixga o‘z nomini muhrlagan malikalardan biri.

Ma‘lumki, temuriy malikalar shaxsi va faoliyati yagona temurshunos olim T.Fayziev tomonidan ilmiy tadqiq etilgan va Gavharshodbegimga munosib baho berilgan. Olimning fikricha, Shohruh Mirzo tabiatan mutaassib dindor shaxs bo‘lib, ko‘p vaqtini toat-ibodat va kitob mutolaasiga sarflardi. Devon ishlari va saltanatni o‘ktam va tadbirkor xotini Gavharshodbegim boshqargan, Shohruh Mirzo umrining oxirigacha valiahd tayinlashga ikkilanib yurgan, xatto saltanatga doir ko‘pgina ishlar malikaning nazar e‘tiboriga havola qilinar va uning hohishicha ish yuritilardi. Shuningdek, viloyatlarga hokim tayinlash, qo‘shinga sarkarda belgilash, kimga qanday in‘om va kimga qanday jazo berish masalalari ham malikaning ixtiyorida bo‘lgan edi [10.B. 300].

Gavharshodbegimning davlat boshqaruvdagi muhim o‘rnini uning *shaxsiy muhrga ega bo‘lgan uzugi* ham tasdiqlaydi.

Tarixchi olim Amriddin Berdimurodovning "Samarqand tarixidan tomchilar" nomli maqolalar to‘plamida Gavharshodbegimning xatto shaxsiy muhrga ega bo‘lganligini aytib o‘tadiki, bu malikaning ayrim davlat ishlarida o‘zi shaxsiy qaror qabul qilib, uning ijrosini kuzatganini, tasdiqlaganini ko‘rsatadi. Uzuk to‘q yashil mohtobdan, to‘q yashil rangda, (nefritdan) bodomsimon shaklda yasalgan bo‘lib, sirtiga suls yozuvida arabcha xat bilan "Gavharshodbegim G‘iyosiddin Tarxonning qizi", deb yozilgan. Malikaning muhri bugungi kungacha yetib kelgan va hozirda Sankt-Peterburgdagi Ermitaj muzeyida CA-13650 raqami ostida saqlanadi)

J.Rahimovning Mirzo Ulug‘bekning hayoti va faoliyatiga bag‘ishlangan tadqiqotida Gavharshodbegimning siyosiy faoliyati haqida Shohruh Mirzo harbiy yurishlar bilan safarga otlangan paytlarda, davlat boshqaruvi butunlay Gavharshodbegim zimmasida bo‘lardi. Bu esa Shohruh Mirzoning malikasi siyosatda to‘g‘ri fikr yurita olishiga ishonganidan darak beradi.

Malika masjid, madrasalar, honaqoh, musofirxona, shifoxonalar, rabot, ko'prik va sardobalar qurdirgan. Tabiatida bunyodkorlik xususiyati bo'lgan malikaning farmoniga ko'ra, Mashhaddagi mashhur qadamjo bo'lgan Imom Rizo qabri yonida 1418 yilda g'oyatda hashamatli masjidi jome' qurilishi haqida muarrix Abdurazzoq Samarqandiy ma'lumotlar berib o'tgan.

J.Rahimov Gavxarshodbegim tomonidan qurilgan madrasa haqida Abdurazzoq Samarqandiy ma'lumotlarini keltiradi. Jumladan, "Bu oliymaqom imorat u yaxshi nomli Bonuning jiddi jahd ko'rsatish bilan tamomlanishiga latofatlilikning eng yuqori darajasida zebu baqo va ravnaqu safo kasb etgach, Hazrat xoqoni Sayyid u yerga tadrис ahllari o'rnashmasidan va istirodat ham tahsil kishilari tayin qilinmasdan ilgari juma kunlari u dilkusho yer va jonfizo maqomda juma namozini adoga yetkazsinlar hamda osmonning to'qqiz poyali minbaridan Oliy xutbani on hazratning (Shohruh Mirzo nazarda tutilmoqda) muqaddas nomi bilan bezatsinlar, degan maslahatni ma'qul topdi. U yerga xatib qilib Shayx Shahobiddin al-Bistomiylar tayinlandi".

Haqiqatdan ham Gavxarshodbegim fan, madaniyat va olimu fozil insonlar, san'at hamda mashhur hunar egalariga homiylik qilgan. Mashhad madrasasi 14 yil davomida, Hirotdagi Musallo majmuasi 20 yil davomida qurib bitkazilgan. Bu esa malikaning naqadar ma'rifatli va madaniyatli, xalqparvarligidan darak beradi.

Xuroson, Afg'oniston va Eron tarixini yoritgan tarixchilar bu davrda bunyod etilgan tarixiy yodgorliklarni o'rganish borasida Gavxarshodbegimga ham bahoni berganlar.

Gavharshodbegim faoliyatining tadqiqotlarda yoritilishini kuzatar ekanmiz quyidagi xulosalarga keldik:

- Gavharshodbegimning shaxsi va faoliyati shu kungacha umumiy ekskurs shaklida yoritilgan;
- Tarixiy manbalar asosida malikaning tarixiy shaxs sifatidagi, davlatning siyosiy boshqaruvi va madaniy-ma'rifiy hayotda tutgan o'rnini ochib bergan maxsus tadqiqot o'tkazilmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Файзиев Х.Т. Место Шахруха Мирзо в государстве Темуридов и его внешняя политика: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. Ташкент: ИИ АН РУз, 2011. С. 5.
2. Файзиев Х.Т. Шохрух Мирзо ва унинг ташқи сиёсати. - Тошкент, 2016. 130-бет.
3. История Узбекистана. Эпоха Амира Темура и Темуридов. Ташкент: Фан, 2017. С. 80.
4. Абдураззоқ Самарқандий. Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн. 2-жилд. 1-қисм / Форс-тожик тилидан таржима, кириш сўз ва изоҳли луғатлар А.Ўринбоевники. – Тошкент, Фан, 1969. – Б. 425.
5. Файзиев Т. Темурийлар шажараси / Масъул муҳаррир Асрор Самад. – Тошкент: Ёзувчи, 1994. – Б. 299.
6. Файзиев Т. Темурий маликалар. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат, 1994. – 40 б.
7. Файзиев Т. Темурийлар шажараси / Масъул муҳаррир Асрор Самад. – Тошкент: Ёзувчи, 1994. – 352 б.

8. Файзиев Т. Темурийлар шажараси масаласига доир // Амир Темур ва унинг жаҳон тарихидаги ўрни / Халқаро конференция тезислари (1996 йил 23–26 октябрь). – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – Б. 22–24.
9. Абдурраззоқ Самарқандий. Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн. 2-жилд. 1-қисм / Форс-тожик тилидан таржима, кириш сўз ва изоҳли луғатлар А.Ўринбоевники. – Тошкент, Фан, 1969. – Б. 425.
10. Раҳимов Ж. Коинотга талпинган ҳукмдор (Мирзо Улуғбек): Матн. Ж.Раҳимов. – Т.: Ўқитувчи НМИУ, 2021. – Б. 79.

O‘ZBEKISTONDA KUTUBXONA MASALASI: MUAMMO VA YECHIMLAR (1991-2021yy.)

Rahmatullaeva Saodat Ibragimovna

Qo‘qon davlat pedagogika insituti o‘qituvchisi

O‘zbekiston mustaqilligi qo‘lga kiritilganidan so‘ng jamiyatning barcha qatlamlarida o‘zgarishlar yuz berdi. Bozor iqtisodiyoti sharoitiga o‘tish davri boshlandi. Respublikada iqtisodiyotni yuksaltirish, moddiy-texnik bazani mustahkamlash kabi jarayonlar olib borildi. Xususan, madaniyat va san‘at sohasida ham milliylikka e‘tibor oshdi. Milliy urf-odatlarini takomillashtirish, milliy qadriyatlarini qaytadan o‘rganish, tahlil qilish, ayniqsa, o‘zbek millati tarixini yangi nuqtayi nazardan o‘rganish masalasi, ma‘naviyatni shakllantirish, rivojlantirish oldingi o‘ringa chiqdi. Diniy qadriyatlar qaytadan tiklandi. Xorijiy mamlakatlar bilan barcha sohada hamkorlik kuchaydi. Xorijiy investitsiyalar mamlakat rivojiga ta‘sir eta boshladi. Ammo respublikada kutubxonalar ahvoli salbiy bir holatga kelib qoldi. Bunga bir nechta misollarni keltirish mumkin. Jumladan, respublikadagi barcha kutubxonalarda binolar talabga javob bermasligi, zaruriy adabiyotlarning yetishmasligi, kadrlar qo‘nimsizligi va moddiy- texnik bazasi tushkun bir holatga kelib qolgan edi.

Respublikadagi kutubxonalarning bunday tang holatga kelib qolishining asosiy sabablari O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan so‘ng respublikada mavjud kutubxonalar faoliyatini nazorat qiluvchi alohida tashkilot bo‘lgan Madaniyat ishlari vazirligi tomonidan yirik yangi nizom va qarorlarni ishlab chiqilmaganligi, respublikadagi mavjud iqtisodiy tanglik, bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonlarining ta‘siri sababli bu soha bir muncha oqsash holatiga kelib qolgan edi.

Mustaqillikning dastlabki yillarida Respublikada 16000 dan ortiq kutubxonalar faoliyat olib borgan. Bu kutubxonalar turli vazirliklar tasarrufida bo‘lgan. Jumladan, Madaniyat ishlari vazirligi, Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi, Sog‘liqni saqlash vazirligi, Fanlar akademiyasi, Xalq ta‘limi vazirligi, Qishloq va suv xo‘jaligi vazirligi kabi tashkilotlarga qarashli kutubxonalar bo‘lgan. Ayni chog‘da Madaniyat ishlari vazirligi tizimidagi ommaviy

kutubxonar soni 5735 tani tashkil etgan [1]. Mazkur kutubxonalarning moddiy-texnik ta'minoti tegishli vazirliklar zimmasida bo'lgan bo'lsada, tashkiliy tuzilmasi ya'ni boshqaruvi Madaniyat ishlari vazirligi zimmasida edi. Madaniyat ishlari vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan qaror va ko'rsatmalar kutubxonachilik soha ishini yuritish va tashkillash uchun muhim manba bo'lib hizmat qilgan. Lekin yuqorida takidlanganidek, Madaniyat ishlari vazirligi tomonidan kutubxonalar faoliyatini tubdan o'zgartirishga doir nizom ishlab chiqilmagan edi. Chunki mustaqillikga erishganiga ko'p bo'lmagan respublikada hali mazkur soxani rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar olib borish borasidagi masalalar o'z yechimini kutmoqda edi. Shu sababli, respublikadagi kutubxonalarning tashkiliy tuzilmasi sovet tuzumi sharoitida o'z faoliyatini davom ettirdi. Ammo, mustaqillikga erishgan va yangi davrga qadam qo'ya boshlagan respublikada kutubxonalarning tag'ibotchilik masalasi o'ta muhim edi. Mazkur jarayonni to'g'ri baholay olgan Madaniyat ishlari vazirligi respublika kutubxonalari ishini tartibga soluvchi ko'rsatmalar berib bordi. Jumladan, Madaniyat ishlari vazirligi tasarrufida bo'lgan ommaviy kutubxonar va boshqa vazirliklar qaramog'ida bo'lgan kutubxonalar mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq tashkiliy vazifalari yanada ortib borganligini ko'rish mumkin.

Endilikda kutubxonachilar oldida yangi vazifalar – haqiqiy demokratik parlament yechimlarin halq ommasiga keng va to'g'ri tushuntirish masalasi turgan edi. Respublika mustaqilligini mustahkamlash sharoitida kutubxonalar o'zining asosiy diqqatini jamiyatni demokratlashtirish, halqning milliy madaniyatini tiklash, shaxsning ijodiy imkoniyatlarini ochish, kishilarning siyosiy va fuqarolik faolligini o'stirish kabi ijtimoiy muhim maqsadlarga qaratishlari lozim edi.

O'zbekiston respublikasi Madaniyat ishlari vazirligi hay'atining 1992 yil 13 aprel 01-11/53 sonli xatiga ko'ra Ijtimoiy-siyosiy adabiyotlarni to'liq o'rganib chiqish va ma'nosi eskirgan, hozirgi zamonga munosib bo'lmagan adabiyotlarni kutubxona jamg'armasidan chiqarishga ko'rsatma beriladi [2]. Mazkur qarorga ko'ra respublikadagi barcha kutubxonalar jamg'armasidagi mavjud bo'lgan ijtimoiy-siyosiy sohaga oid adabiyotlar o'rganilib, zamon talabiga javob bermaydigan adabiyotlar kutubxona fondidan chiqarildi.

Respublikadakada olib borilayotgan ijtimoiy va siyosiy jarayonlar kutubxonalar faoliyatini yanada takomillashtirishga bo'lgan etiyojni ortib borayotganligini ko'rsatar edi. Shu sababdan 1996 yilda kutubxonachilik ishini takomillashtirish bo'yicha qonuniy xujjatlar loyihalari, takliflar ishlab chiqildi. 1997 yilda kutubxona muassasalari yirik muassasalar kutubxonalarining mutahasislari bilan hamkorlikda O'zbekiston Respublikasining kutubxonachilik ishi to'g'risida Qonuni va majburiy nusxa to'g'risidagi Qonun loyihasini qayta ishlanadi. Loyihada respublika va viloyat kutubxonasining ustavi, direktorlar kengashi to'g'risida Nizom, Markazlashgan kutubxona tizimi to'g'risida Nizom, Markaziy kutubxona to'g'risida Nizom va boshqalardan iborat masalalar nazarda tutilgan edi. Ammo mazkur loyiha tegishli davlat organlari tomonidan

tasdiqlanmadi. Faqatgina 1998 yilda “Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Respublikasi Davlat kutubxonasi Ustavi” O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat ishlari vazirligi tomonidan tasdiqlandi. Mazkur qaror respublikadagi boshqa kutubxonalar tashkiliy tuzilmasi va huquqiy asosini ta’minlash uchun ham xizmat qildi. Chunki viloyat kutubxonalari uchun bu davrda Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Respublikasi Davlat kutubxonasi tayanch vazifasini o‘tagan .

Shuni aytish joizki mustaqillikning dastlabki o‘n yilligi mobaynida respublikada kutubxonalar faoliyatini takomillashtirishga doir loyihalar ishlab chiqilgan bo‘lsada, ular amladagi tasdiqini topmadi. Shu sababli 2006 yilga kelib, sohani rivojlantirish yuzasidan yangi chora tadbirlar ishlab chiqildi. O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining “Respublika aholisini Axborot-kutubxona bilan ta’minlashni tashkil etish to‘g‘risida” gi 2006 yil 20 iyundagi PQ-381-sonli Qarori [3] respublika kutubxonalari faoliyatida ijobiy siljishlarga yo‘l ochganligini ko‘rish mumkin.

Respublika aholisini Axborot-kutubxona bilan ta’minlashni tashkil etish jarayoni tez orada o‘zining ijobiy natijalarini ko‘rsatdi. O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 381-son qaroriga muvofiq (2006 yil) axborot-resurs va axborot-kutubxona markazlarining umumiy soni –1187 tani tashkil etgan edi. 2015 yilga kelib ularning soni 1872 tani tashkil etdi. Ya’ni 685 taga ko‘payganligini ko‘rish mumkin .

O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining “Respublika aholisini Axborot-kutubxona bilan ta’minlashni tashkil etish to‘g‘risida”gi qarori imzolanganidan so‘ng Ta’lim muassasalariga karashli axborot-resurs markazlarining Nizomi ham ishlab chikildi. Nizomda barcha vazirliklar tizimidagi axborot-resurs markazlari ishiga umumiy tashkiliy-metodik raxbarlikni, ularning ishini muvofiqlashtirib borishni Vazirlar Maxkamasi xuzuridagi Respublika axborot-kutubxona tizimi faoliyatini muvofiklashtirish buyicha Idoralararo kengash idoraviy va xududiy metodik markazlar tizimi orkali amalga oshiriladi deb belgilandi. ARMining asosiy vazifasi boy va uyg‘un kamol topgan shaxsning ijodiy o‘sishi uchun imkon yaratish, kutubxona-axborot madaniyatini tarbiyalash, foydalanuvchilarni zamonaviy axborot kidirishining zamonaviy metodlariga o‘rgatish, kitobxonlarning talab va extiyojlariga ko‘ra fondni shakllantirish, turli tashkilotlar va muassasalar bilan hamkorlik o‘rnatish, axborot-kutubxona faoliyatini takomillashtirish uchun zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishdan iborat. O‘kuv yurtlarida, o‘quv markazlarida, laboratoriyalarida shakllantirilgan elektron axborot resurslarini to‘plash, tizimlash, kataloglashtirishni amalga oshirish, o‘quv muassasasining axborot-resursini yaratish, asosiy ish turlarini bepul va zarur bo‘lgan xolda pullik xizmat ko‘rsatish ishini tashkil etish, foydalanuvchilar uchun informatika, kutubxonashunoslik va bibliografiya asoslari bo‘yicha mashg‘ulotlar o‘tkazish kabi bir kator funksiyalarni bajaradi. Bundan tashqari

axborot-kutubxona markazi va axborot-resurs markazidan foydalanish qoidalari ham ishlab chiqildi. Unda markazning asosiy vazifalari, foydalanuvchilarning huquq va burchlari, majburiyatlari, markazning majburiyatlari belgilab berildi. To'plamda AKM va ARM faoliyatini tashkil etish va yuritishda zarur bo'lgan hujjatlar ro'yxati, lavozim yo'riqnomasining namunasi, asosiy vaqt me'yoriy ko'rsatkichlari ham berildi. To'plam barcha markazlarga tarqatildi va amaliyotga kiritildi.

Kutubxonachilik sohasida olib borilgan chora tadbirlar natijasida O'zbekiston Respublikasida 6,3 mln kitobxonga axborot xizmati ko'rsatuvchi axborot-kutubxona muassasalari 11026 taga, jami adabiyotlar fondi 83,6 mln birlikda va, shu jumladan, 3,5 mln birlikda elektron shakldagi resurslar shakllantirilgan. Barcha axborot-kutubxona markazlarida Internet ("ZiyoNET") tarmog'iga ulangan ichki tarmoq yaratildi. Ta'lim muassasalarining axborot-resurs markazlarida (91%) ichki tarmoq tashkil topdi, 1380 markazlar (76,5%) Internet ("ZiyoNET") tarmog'iga ulandi. Kutubxona tashkilotlarini zamonaviy kompyuter va tashkiliy texnika vositalari bilan jihozlash bo'yicha ishlar olib borildi, kompyuterlar soni 2,8 martaga oshdi, nusxa ko'chiruvchi va ko'paytiruvchi texnika 2,3 martaga ko'paydi [4].

Bugungi kunda respublikada 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta utuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi asosida barcha soha va tarmoqlarda katta o'zgarishlar amalga oshirildi. Bu borada jamiyat hayotida ezgu qadryat va an'analarni chuqur qaror toptirishda, xususan, halq, ayniqsa yosh avlodning ma'naviy- intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirishda, barkamol avlodni tarbiyalashda beqiyos ahamiyatga ega bo'lgan kitobxonlik mkadaniyatini oshirishga alohida e'tibor qaratildi.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kitob maxsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora tadbirlar to'g'risida" 2017 yil 13 sentyabrdagi PQ-3271-son farmoyishi, "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida" 2019 yil 2 fevral PQ-4151-sonli qarori, "O'zbekiston Respublikasi aholisiga axborot-kutubxona xizmati ko'rsatishni yanada takomillashtirish to'g'risida"gi 2019 yil 7 iyul PQ-4354-sonli qarori [5] respublika kutubxonalari faoliyatida ayniqsa sezilarli tarzda rol o'ynadi. Mazkur qarorni ijrosi yuzasidan respublikada ko'plab ishlar amalga oshirildi. Kutubxonalar moddiy-texnik bazasi boyidi. Respublika kutubxonalari kitob fondlarida elektron matnli kitoblar soni ortdi.

Xulosa o'rnida shuni takidlash joizki murakkab sharoitga qaramasdan respublikada hukumat va tegishli tashkilotlar tomonidan kutubxonalar tizimiga doir ishlab chiqilgan qaror va ko'rsatmalar berib borildi. Mazkur topshiriqlarning ijrosini ta'minlashga qaratilgan chora tadbirlar natijasida soha faoliyati rivoj topdi. Yuqoridagi qaror, ko'rsatma hamda yo'riqnomalar kutubxonalarning tashkiliy tuzilmasi va xuquqiy asosini ta'minlashga hizmat

qildi. Barchamizga ma'lumki mustaqillikning dastlabki yillari va xatto yaqin yillarga qadar ham aholi orasida kitobxonlik madaniyati keskin kamayib borayotgan edi. Ammo hukumat tomonidan kutubxonalarni moddiy-texnik bazasi hamda kutubxonachi kadrlar oldiga qo'yilgan vazifalarni ortib borisji natijasida asrlar mobaynida ziyo maskani bo'lgan kutubxonalarning jamiyat oldidagi nufuzi ortib bormoqda. Yana shuni alohida ta'kidlash joizki, bugun yoshlar orasida kitob mutolasi va elektron nashrlarga bo'lgan talabning yuqoriligi bu jamiyatdagi kata bir muammoga yechim topilganligidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi. O'zbekiston kutubxonalari ishining 2002 yilgi obzori. Toshkent – 2003. –B.5.
2. Ahmad Al- Farg'oniy nomidagi Farg'ona viloya axborot kutubxona markazi joriy arxividan. 1992- yil hisoboti. 2-varaq
3. Axborot-kutubxona faoliyatiga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar to'plami. –T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2020. – B.19.
4. Axborot-kutubxona faoliyatiga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar to'plami Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. –T. 2020. – B.4.
5. Axborot-kutubxona faoliyatiga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar to'plami. –T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2020. – B.333-337.

ТЕРРАКОТОВАЯ ИГРУШКА: ВЕЩЬ В СИСТЕМЕ ТРАДИЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

Пак Людмила Вячеславовна

Младший научный сотрудник Национального центра археологии

В надежно окружающей человека сфере материального бытия все рукотворные вещи суть различные устройства и орудия для выполнения всевозможных физических операций. Но, те же вещи характеризуют общество и людей, их создающих, позволяют судить о цивилизации, ее технологическом уровне и культуре, социальных отношениях [1].

С древности и до настоящих дней вещь является неотъемлемым аспектом жизни человека. Весь окружающий мир состоит из предметов, образующих контекст человеческого существования. Благодаря вещи происходит трансляция знания одного пространственно-временного континуума в другой и возникает диалог между различными поколениями и культурами. Поэтому выявление смыслов вещного мира этноса позволяет реконструировать мировоззрение того или иного общества.

Хотелось бы отметить, что культурологический аспект в изучении вещи предполагает два направления исследования – это изучение данной

категории в зависимости от типа общества (современного либо традиционного) либо применительно к конкретной культуре. В обоих случаях предполагается привязка к определенному контексту, в отличие от философского понимания, это другой уровень осмысления, при котором вещь абстрагирована от конкретного общества.

Говоря о самой «вещи» ее в теоретическом аспекте, занимался большой круг ученых. Так, Т.В. Цивьян в своей работе «К семантике и поэтике вещи» дала следующее определение исследуемой категории: вещь – это неодушевленный предмет, принадлежащий к недвижимому имуществу, предмет физического мира, предмет чувственного восприятия, т.е. нечто конкретное по преимуществу, осязаемое или во всяком случае воспринимаемое с помощью пяти основных чувств» [2]. Кроме того, она указала на две плоскости вещи – одну материальную, осязаемую органами чувств, другую неопределенную, неуловимую, которая в своей метаморфозе через нечто переходит в ничто, являя собой предметы литературы и искусства, а, следовательно, в итоге текст.

В работе В. Аронова, который в своей статье «Вещь в искусствознании» рассуждает о дихотомии природы вещи. С одной стороны, она мыслится материальным объектом, с другой – существует только в контексте культуры, являясь ее неотъемлемой частью [3]. А О. Фрейденберг в книге «Поэтика сюжета и жанра» посвятила главу вещному миру в тексте, согласно ее определению: «Вещь как мертвая драма в неподвижном виде содержит в себе процессуальность образа о переходе из смерти в жизнь, – образа, который всегда может быть для нас транскрибирован в движение и действенность поступка или сюжета» [4. С. 180].

Г. Кнабе в статье «Язык бытовых вещей» дает следующее определение: «Вещь – всегда образ, и ее образный элемент окрашивает все остальные ее свойства» [5. С. 39–43]. Автор выделяет главную функцию вещи – диалог, который возникает благодаря противоречию двух ладов (старого и нового) и создает тем самым культурно - исторический, художественный смысл вещи [6. С. 15].

Д. Сегал рассматривает вещь в своей статье «Мир вещей и семиотика» как коммуникативный объект – все вещи нечто сообщают человеку, согласно данному автору, вещь обязательно отражает свой историко-культурный контекст, обладает языком «своей» истории [7. С. 38–41].

В.Н. Топоровым был сделан глубокий анализ природы вещи в культурном контексте. Он определяет вещь следующим образом: «Вещь – творение, элемент тварного мира, и как таковая она не может не нести отпечаток своего творца – человека» [8]. Автором был сделан акцент на антропологический аспект вещи. В.Н. Топоров указывает, что вне человека, вне культуры невозможно существование и функционирование вещи.

А.К. Байбурин сделал акцент на специфике создания и функционирования вещи в архаической культуре, а также введено понятие – семиотическая шкала, в соответствии с которой происходит распределение вещного мира – от бытовых предметов до культовых.

Несмотря на все разнообразие позиций и подходов к определению вещи,

существует один аспект, который не отчуждается ни одним из представлений о вещи. Практически все исследователи сходятся во мнении о том, что главным определяющим началом вещи является ее основное свойство или функция, которую таковая выполняет.

В данной статье предпринята попытка построения и значения вещи в отношении реконструкции мировоззрения традиционной культуры.

Ни одна вещь в традиционной культуре не выполняет строго своих утилитарных функций, она всегда обладает возможностью поменять их в зависимости от контекста. И одним из ярких примеров является терракотовая игрушка из Ташкентского оазиса.

В результате изучения археологических памятников Ташкентского оазиса собрана небольшая коллекция детских терракотовых игрушек. Как показали раскопки на территории самого Ташкента и на ряде памятников региона, игрушки являлись устойчивым компонентом бытовой культуры, так как их находки в абсолютном большинстве связаны с жилыми комплексами. Хронологически самая ранняя группа находок игрушек относится к V-VIII вв. н.э., следующая по времени группа относится к IX-XII вв., наиболее поздняя - к XV-XVII вв. [9]

Детские игрушки независимо от их хронологической принадлежности являются одним из наиболее изученных артефактов бытовой и духовной культуры древнего населения Средней Азии. Правда, в последнее время заметно увеличилось количество находок, наметилась локализация их по регионам. Особенно малочисленны игрушки позднего средневековья. Причем необходимо учитывать то, что археологически зафиксированы лишь терракотовые изделия, безусловно, изготовлявшиеся из недолговечных материалов - деревянных, тряпичных, соломенных и глиняных, точнее из плохобожженной или необожженной глины. Однако именно это обстоятельство породило среди исследователей тенденцию включения определенных групп игрушек, например, фигурок в виде животных, всадников, на ранних этапах в число культовых предметов, а среди исследователей позднесредневековых комплексов - в число элементов художественного оформления ручек крупных сосудов и крышек.

Вместе с тем, легко доступная, пластичная глина была в Средней Азии одним из популярных материалов, а в сочетании с гончарным производством, которое было развито почти повсеместно, все это

обуславливало изготовление наряду с посудой для повседневного спроса и глиняных игрушек.

Обнаруженных игрушек немного, в большинстве своем это фрагменты терракотовых фигурок животных. Основываясь на этнографических материалах, Е.М.Пещерева отмечает, что, в сельских местностях Ягноба, Дарваза и долины Зеравшана "глиняные игрушки, изображающие животных, распространены гораздо меньше, чем деревянные [10]. Абсолютное преобладание среди публикуемых находок именно терракотовых статуэток можно объяснить, либо тем, что игрушки из органических материалов попросту не сохранились, либо тем, что все наши находки происходят из городских центров, где гончарное производство было более развитым, чем в сельских местностях.

Интересен также типовой состав ташкентских игрушек: это - конь, олень, баран и козел. Причем, видимо, преобладание той или иной игрушки было обусловлено ориентацией населения на сельскохозяйственное или городские промыслы. В маленьких городских центрах, тесно связанных с сельским хозяйством преобладали игрушки в виде баран а-производи теля. Поэтому среди находок с Ишкургона (Паркента) преобладает образ барана, как и в соседнем с ташкентским регионом - Отраре, а в самом Ташкенте - кони, козы, олени.

Анализ этих находок показывает, что в позднесредневековых игрушках продолжают традиции предшествующего времени, но отличаются прежде всего дальнейшей схематизацией, тенденцией в известной мере к огрублению обработки поверхности изделия, теста, ухудшением качества поливы.

Вместе с тем, игрушки сохраняют и известную преемственность с магическими приемами и культовыми представлениями. Интересно, что мастера старались изготовить их к весенним праздникам (Наврузу, Курбанбайраму). Как отмечала Е. Пещерева "В день праздника весеннего равноденствия все население кишлаков выбиралось на крыши домов. Взрослые, сидя на разостланных на крышах войлоках угощали друг друга праздничными блюдами, а дети играли в разные игры. Взрослые в этот день особенно внимательно наблюдали за тем как играют дети, так как по характеру детских игр и по тому во что играют, гадали о том, как пройдет предстоящий год. Если игры у детей ладилась и они играли дружно и не ссорясь, год должен был быть спокойным и удачным: если дети ссорились или играли в слишком шумные игры, переходящие в свалку, год будет беспокойным"[11].

Кроме того, сами образы игрушек были тесно связаны с представлениями древнего населения о производящих силах природы. Именно поэтому основным образом был кучкар - баран-производитель.

Таким образом, вещь, как терракотовая игрушка является важным связующим звеном, без изучения которого невозможно проследить не

только развитие народного искусства, но и ее полисемантичесность, как игрушки для детей, так и культового символа.

Одна и та же вещь в традиционной культуре может обладать одновременно несколькими функциями, вследствие чего любая классификация является конвенциональной, тем не менее она помогает выявить скрытые механизмы действия той или иной вещи. Формирование тех или иных свойств происходит благодаря контексту событий. Она подвергается изменениям благодаря созданному вещному миру и миру представлений и одновременно сама своим существованием организует его.

Использованная литература:

1. Традиционное мировоззрение тюрков Южной Сибири. Пространство и время. Вещный мир. Львова. Э.Л., Октябрьская И.В.,...Н. Наука. Сиб. отделение, 1988. – 255с.
2. Цивьян Т.В. К семантике и поэтике вещи (несколько примеров из русской прозы XX в.) // *Aequinox*. М., 1993. С. 212–227.
3. Аронов В. Вещь в искусствоведении // *Декоративное искусство СССР*. 1985. № 11.
4. Френденберг О.М. Поэтика сюжета и жанра. М.: Лабиринт, 1997.
5. Кнабе Г. Язык бытовых вещей // *Декоративное искусство СССР*. 1985. № 6. С. 39–43.
6. Кнабе Г. Семиотика культуры: Конспект учебного курса. М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2005.
7. Сегал Д. Мир вещей и семиотика. *Декоративное искусство СССР*. 1985. № 6. С. 38–41.
8. Топоров В.Н. Вещь в антропологической перспективе // *Миф. Ритуал. Символ. Исследования в области мифопоэтического: Избранное*. М.: Издательская группа «Прогресс – Культура», 1995. С. 7–111.
9. Богомолов Г.И., Ильясова С.Р. Позднесредневековые игрушки Ташкента и его окружи. ИМКУ. Самарканд, 1999. Вып.30, с.305-310.
10. Пещерева Е.М. Игрушки и детские игры у таджиков и узбеков по материалам 1924 – 1935 гг. // *Сборник Музея антропологии и этнографии. Том XVII*. М-Л., Изд. АН СССР, 1957, с.34.
11. Пещерева Е.М. Игрушки и детские игры у таджиков и узбеков...С.65.

QO‘QON ADABIY MUHITINI SHAKLLANTIRISHDA XONLIKDAGI KUTUBXONALARNING O‘RNI

Rahmatullaeva Saodat Ibragimovna
Qo‘qon davlat pedagogika insituti o‘qituvchisi

Respublikamiz mustaqillikka erishgandan keyin xalqimizning ma’naviy merosi va uni o‘rganishga katta e’tibor berila boshlandi. Ayniqsa, xalqimizning ma’naviy merosini asrab-avaylashda kutubxonalarning roli kattadir. O‘zbekiston hududida sharq qo‘lyozma asarlarini saqlovchi kutubxonalar arablar istilosidan

ancha oldin vujudga kelgan bo'lib, ularning paydo bo'lishi va faoliyati mamlakatning iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti bilan bog'liqdir. Kutubxonalar ma'naviy boylik va ilmiy tafakkur durdonalarini o'z bag'riga olgan muassasa, ular katta miqdordagi kitob boyliklariga ega va insoniyat ijod qilgan g'oyat boy madaniy merosni asrlar osha bizgacha yetkazib bergan.

XVIII asrda vujudga kelgan Qo'qon xonligi saroyida maxsus kutubxona bo'lgan. Eng keyingi xonlardan Umarxon, Murodxon va Xudoyorxonlar saroyida ancha qimmatli kitoblarga ega kattagina kutubxona bo'lib, unda sharq qo'lyozmalari, ko'pincha tarix, jo'g'rofiyaga doir, tibbiyot, tilshunoslik, grammatika, qonunshunoslik, ilohiyot va boshqa fanlarga doir kitoblar, qo'lyozma asarlari saqlangan. Ular orasida faqat mahalliy mualliflarning asarlari emas, hind, afg'on, eron va boshqa sharq xalqlari shoir va adiblarining asarlari ham uchrar edi.

Qo'qon xonligi saroyida kitobdor mansabidagi shaxsning faoliyat yuritganligi ham hukmdorlar tomonidan o'z saroylarida xos kutubxona bo'lganligidan dalolat beradi. Manbalarda qayd etilishicha, ushbu mansab dastlab Umarxon tomonidan joriy qilinib, unga Mirzo Qalandar Mushrif Isfaragiy tayinlangan. Mirzo Qalandar ushbu lavozimda vafotidan (1840-yil) ikki yil oldingacha bo'lgan muddatda shug'ullanib, undan so'ng bir g'orga kirib, to vafotiga qadar toat-ibodat bilan mashg'ul bo'lganligi qayd etiladi. Mirzo Qalandardan so'ng kitobdorlik lavozimiga uning o'g'li Mirzo Ayub Behjat tayinlanadi.

Qo'qon xoni Umarxon davridagi mamlakatning har tomonlama yuksalishi, ayniqsa, kitobat san'atida ham ko'zga tashlanadi. Xon saroyida xattotlar tomonidan turli xil mavzudagi kitoblar nafis bezaklar bilan ko'chirilib, ularning chet el hukmdorlariga sovg'a tariqasida yuborish an'anasi shakllanib borgan. Misol uchun, Umarxonning Usmonli davlatiga Hoji Mir Qurbon boshchiligidagi ilk elchilik missiyasida turli qimmatbaho sovg'alar qatori uning turkiy tildagi she'rlar jamlangan "Muhabbatnoma" asari ham bo'lgan. Ushbu antologiya Umarxonning topshirig'i bilan 1818—1819-yillarda sulton Mahmud II ga taqdim etish uchun tuzilganligi qayd etiladi. Shuningdek, 1813-yilda xattot Muhammad Latif tomonidan Alisher Navoiyning "Chor devon"i ham ko'chirilgan, u g'oyatda xushxat, jadvallari ziynatli, zarhal lavhali bo'lgan. Amir Umarxondan keyin taxtga kelgan Muhammad Alixon davrida ham kitobat san'ati, xattotlik va saroyda kitoblarni ko'plab nusxalarda ko'chirish va tarqatish ishlari davom ettirilgan. Muhammad Alixonning o'zi ham mohir xattot bo'lganligi ma'lum. Muhammad Alixon onasi Nodirabegimning maslahati asosida 1838-yilda Muhammad Siddiq Tunqotar zimmasiga Alisher Navoiy "Chor devon"idan 300 nusxa ko'chirtirish vazifasini yuklaydi. Olti oy ichida "Chor devon"dan 300 nusxa tayyorlanib, lavvoh va musavvirlar tomonidan kitob holiga keltiriladi. Shuningdek, Muhammad Alixon topshirig'i bilan xattot Mirzo Sharif Dabir 1836-yilda Fuzuliyning devonini nasta'liq xatida, 1837-yilda esa saylangan g'azallarini alohida go'zal xat bilan ko'chirgan[1]. Muhammad

Alixon davrida kitobat va xattotlik ishlariga bunday katta e'tibor qaratilishida uning onasi – shoira Nodirabegimning hissasi bor, albatta.

Saroy kutubxonalaridagi kitoblardan asosan saroy mulozimlari va xizmatchilar foydalanishgan. Masalan, tarixchi Mirza Aziz qo'lyozmalardan tez-tez foydalanib turar edi. U «Qo'qon xonligi tarixi» nomli katta hajmdagi kitobini tuzgan, unda Markaziy Osiyo davlatlari va mo'g'ul davlati tarixiga oid ma'umotlar ham qamrab olingan edi. Bu asarlarda Farg'ona va Marg'ilon shaharlari tarixiga doir materiallar yoritilgan. Marg'ilon rus uezdi boshlig'i huzuridagi studiyalar hamda boshqa shaxslarning qisqacha tarjimai hollari ham keltirilgan [2.5-12].

Amir Umarxon va Muhammad Alixonlar davrida shakllantirilgan saroy kutubxonasining hajmi va undagi kitoblarning tavsiflari manbalarda keltirilmagan. 1842-yilda Buxoro hukmdori Nasrulloning bosqini oqibatida mamlakatning xazinayu butun boyligi, shu jumladan, saroy kutubxonasidagi barcha kitoblar ham katta ehtimol bilan talon-toroj qilingan. “Muntahab ut-tavorix” asarida “Saroydagi bir necha yillar davomida yig'ilgan gilam, zarhal ko'rpa-to'shak, oltin, kumush va asl matoh, gazlama hamda qimmatbaho buyumlarning barchasini bir qoldirmay olib ketishdi”, deyilsa, “Tarixi Shohruhiy”da “Amir buyrug'iga binoan shaharni to'rt soat talon-toroj qildilar. Masjidlarda kigiz va joynamoz, madrasalarda kitob qolmadi. Barcha narsalar g'arat bo'ldi” deb, ma'lumot beriladi. Bundan ko'rinib turibdiki, nafaqat saroydagi, balki masjid-madrasalar qoshidagi kitoblar ham olib ketilgan. Saroy kitobdori Buxoro istilosining so'nggi vaqtiga qadar hukmdor Muhammad Alixon bilan birga bo'lgan. Buxoro qo'shinlari ta'qibidan qochib, Kafantepa degan mavzeda qo'lga olingan Muhammad Alixon va uning yaqinlari orasida kitobdor Muhammad Ayub Behjatning ham bo'lishi, shubhasiz, uning saroydagi xonga eng yaqin va sadoqatli kishilardan biri ekanligi haqidagi yuqorida bildirilgan fikrlarimizni tasdiqlaydi [3].

Qo'qonning tez orada qipchoqlar yordamida Buxoro qo'shinidan ozod bo'lishi va undan keyingi hukmdorlar davrlardagi saroy kutubxonasi, uning faoliyati haqida manbalarda ma'lumotlar deyarli uchramaydi. Buxoro amiri tutqunligidan qochib chiqishga muvaffaq bo'lgan Mirzo Ayubning ham keyinchalik yana kitobdorlik vazifasida faoliyat yuritganligi haqida ma'lumotlar mavjud emas. Faqatgina arxiv hujjatlarida Qo'qon xoni Mallaxon (1858-1862) tomonidan 1860-yil aprelida Hoja kitobdor boshliq elchilarning Sibir orqali Peterburgga yuborilganligi va ushbu davrlarda xonlik xattotlari tomonidan ko'chirilgan asarlar orqaligina saroy kutubxonasi bu davrlarda ham faoliyat yuritganini bilib olishimiz mumkin. Lekin xonlikdagi o'zaro ichki nizolar va Buxoro amiri Muzaffarning xonlik ichki ishlariga aralashib, Qo'qonga kelishi bilan poytaxt bir necha marotaba talanib, butun boylik va qurol-aslahalar olib ketiladi, shu jumladan, xonlikning ma'naviy xazinasi bo'lmish kitoblar ham talangan.

Qo‘qon xonlari saroyidagi kutubxona qo‘lyozmalari to‘g‘risidagi ayrim ma‘lumotlarni biz 1875 yilda Qo‘qonga qilingan yurish qatnashchilarining bergan ko‘rsatmalaridan bilib olamiz. Bu yurishda A.L.Kunga qo‘lyozmalar va boshqa madaniy boyliklarni to‘plash vazifasi topshirilgan. Uning xabar berishicha, unga iloji boricha mahalliy tillarda yozilgan kitoblar, qo‘lyozmalar va hujjatlarni to‘plash vazifasi yuklatilgan [4.22].

Qo‘qon xoni saroyidagi kutubxonadan 103 ta qo‘lyozma olingan bo‘lib, ular asosan arab tilidagi diniy kitoblar (Qur‘on nusxalari, payg‘ambarlar, avliyolarning hayoti va faoliyatiga bag‘ishlangan kitoblar, musulmonlar rivoyatlari, to‘plamlari va shu kabilar) edi. Kitoblar orasida falsafa, mantiq, grammatika va notiqlik san‘atiga, tibbiyotga doir qo‘lyozmalar (masalan, «Bahr al-javohir» yoki Otabib Xorzaning «Marvarid dengizi»), 15 nomdan ortiq fors tilidagi asarlar, musulmon qonunchiligi, tarixiy mazmundagi «Tuhfat ul-xoniy» (Muhammad Rahimxon hukmronligi tarixi), Jigan Lodining «Tarixi Jahongiri», Shohruh davridan tortib Xudoyorxon davrigacha bo‘lgan Farg‘ona hamda Qo‘qon tarixi va boshqalarga doir kitoblar bo‘lgan. Qo‘qon xonlari saroyi kutubxonasidagi arab va fors tillaridagi, turk-chig‘atoy lahjasida bitilgan qo‘lyozmalarning bir qismi Sankt-Peterburgdagi imperator xalq kutubxonasiga olib ketilgan. Kutubxonada she‘riy qo‘lyozmalar ko‘p miqdorni tashkil etar edi. Bu yerda Navoiy, Bedil va boshqa mashhur Markaziy Osiyolik mualliflarning to‘plamlari, shuningdek, arab va fors tillaridagi har xil asarlar (Jomiy, Muhiy va boshqalarning she‘rlari) o‘rin olgan. Bu qo‘lyozma to‘plamlarining barchasi general-gubernator K.L.Kaufman tomonidan Sankt-Peterburgdagi imperator xalq kutubxonasiga sovg‘a qilingan va P.I. Lerx tomonidan tasvirlangan.

Sharq qo‘lyozmalari saqlanadigan kutubxona Andijon begi Nasriddin (Xudoyorxonning o‘g‘li) saroyida ham bor edi. 1875-yilgi Qo‘qon yurishining ishtirokchisi A.L.Kun ko‘proq kitoblar, qo‘lyozmalar va hujjatlar to‘plash maqsadida Andijonga keladi. Shuningdek, Namangan, Marg‘ilon beklari va boshqa beklarning ham sharq qo‘lyozmalari va kitoblaridan iborat kutubxonalari bo‘lgan.

Qo‘qon xonlari saroyidagi kutubxona XX asrning boshlariga kelib tanazzulga uchraydi, qo‘lyozmalari va kitoblari o‘g‘irlab ketilib, bozorlarda sotiladi. 1902-yilda Qo‘qonga qo‘lyozma asarlarni aniqlash va o‘rganish maqsadida kelgan V.V. Bartold xonning saroy kutubxonasini ko‘zdan kechirish chog‘ida afsus bilan bunday deb yozgan edi: «Hozirgi vaqtda hech qanday qo‘lyozmalar to‘plami yo‘q, hatto Xudoyorxonning oz miqdoridagi kutubxonasi qoldiqlari ham yo‘qolgan, ularni 1897-yilda K. G. Zaleman bu kutubxonaning sobiq saqlovchisi Sarimsoq hojnikida ko‘rgan edi».

Xudoyorxonning uchinchi hukmronlik yillari (1865—1875) ni tahlil qilish bilan saroy kutubxonasining so‘nggi yillardagi taqdiri haqida ham birmuncha mufassal ma‘lumotlarga ega bo‘lamiz. Ma‘lumki, Xudoyorxon tomonidan eski o‘rda – Zarrinsaroy o‘rnida yangi xon saroyi bunyod etiladi (1863—1870). Yangi o‘rdada davlat boshqaruvi uchun xos mahkamalar bilan birga, kutubxona ham faoliyat yuritgan. Qo‘qon madaniyati tarixi davlat muzeyining katta ilmiy

xodimi Yahyoxon domla Dadaboevning ma'lumotlariga qaraganda, kutubxona O'rdaning tashqi saroy qismidagi madrasa hovlisida joylashgan. Xudoyorxon O'rdasi tashqi va o'rta saroylarining keyinchalik buzib yuborilishi natijasida ushbu saroy kutubxonasi bizgacha yetib kelmagan. Bu davrda Qo'qon xonlari saroy kutubxonasidagi kitoblar miqdori va ularning tavsifi haqida rus tadqiqotchilarining ma'lumotlari asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Chor qo'shinlari tomonidan Qo'qon xonligining bosib olinishi oqibatida xonlikning butun boyliklari, shu jumladan, xonlik arxiv hujjatlari va saroydagi 130 ta qo'lyozma kitoblar ham Peterburgga olib ketilgan va Imperator xalq kutubxonasiga topshirilgan.

Ular orasida "Tavorixi Muqimxoniy", "Jahonnoma", "Rashahot", "Rashonax ul-funun" va boshqa ko'plab noyob asarlar bor edi. Bunday noyob sharq qo'lyozma asarlari kutubxonasi Andijon begi Nasriddinxonning saroyida ham bo'lgan. Shuning uchun ham Qo'qon yurishlarida ishtirok etgan A.L.Kun 1875-yil mumkin qadar ko'proq qo'lyozmalar to'plash maqsadida Andijonga ham kelgan. K.P.Kaufman topshirig'i bilan A.L.Kun tomonidan xonlik arxivi va qayd etilgan 130 ta noyob qo'lyozma asar Qo'qon xonligi saroy kutubxonasi xazinasining umumiy miqdorini belgilamaydi. O'sha paytda A.L.Kun tomonidan saroy kutubxonasining ma'lum miqdorigina olib ketilgan bo'lib, 1897-yil Farg'ona vodiysida ilmiy safar bilan bo'lgan sharqshunos K.G.Zaleman xonlik kutubxonasining qolgan qismi Qo'qon shahar uezd boshqarmasida saqlanganligini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, 1875-yilning yozida Xudoyorxonning mamlakatdagi beqarorlik oqibatida poytaxtni tashlab Toshkentga chiqib ketishida o'zi bilan xazina va kutubxonadagi noyob asarlarning bir qismini ham olib ketgan. Shundan so'ng xonlik taxtiga Nasriddinbek va soxta Po'latxonlarning kelishi davomida saroy ham bir necha marta talangan. Bundan tashqari, rus qo'shinlari tomonidan poytaxt egallangach, xon o'rdasiga harbiy kazarma joylashtirilgan bo'lib, K.G.Zalemanning ta'kidlashicha, saroyning ko'p qismlari kazarmaga moslashtirilib, faqat uning tashqi ko'rinish qismigina ma'lum o'zgarishlarsiz qoladi. Shulardan kelib chiqib aytish mumkinki, rus qo'shinlarining xonlikni egallashi davomida A.Kun tomonidan Peterburgga yuborilgan 130 ta noyob qo'lyozma Qo'qon xonligi saroy kutubxonasining umumiy miqdori bo'lmay, balki saroy kutubxonasi o'z davri uchun muhtasham va manbalarga boy bo'lgan. O'sha davrda xonlikka qarashli beklik markazlarida, madrasa-masjidlar qoshida, aholining ziyoli qismida ham ko'plab noyob kitoblar jamlanmasi bo'lgan [5.51]

Xulosa o'rnida shuni takidlash joizki, Qo'qon xonligida o'ziga xos katta kutubxonalar bo'lgan bo'lib, ular Qo'qon xonligida adabiy muxitni shakllanishida katta turtki bo'lgan deyish mumkin. Shuningdek, o'z o'rnida adabiy xonlikdagi adabiy muhit kutubxonalarni yanada manbalar bilan boyishiga ham o'z hissasini qo'shgan. Yuqorida ta'kidlanganidek kutubxona

talon-taroj qilingan bo'lsada, mahalliy xalq qo'lidagi manbalarning o'zidanoq xonlik kutubxonasi haqidagi ma'lumotlarni olish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <http://s.daryo.uz/wp-content/upload2021/02/1-199>
2. Қосимов Ғ. Ўзбекистонда кутубхоначилик иши тарихи. «Ўқитувчи», – Т, 1981, – Б. 5-12.
3. <http://s.daryo.uz/wp-content/upload2021/02/1-199>
4. А. Л. Кун. Коран Османа. Газ. «Туркестанские Ведомости», 1870, 22-бетлар
5. А.И.Кормилисин, М.М. Расулов, С.Х.Давлатов. Кутубхонашунослик ишининг назарияси ва тарихи. ЎЗГЭОКОДАСТР. – Т, 2003, – Б.51.

**ROSSIYA IMPERIYASI DAVRIDA FARG‘ONA VILOYATI AHOLISI,
MILLIY-ETNIK TARKIBINING TAHLILI**

Ravshanov Sherzod Rahmatovich

Navoiy davlat pedagogika instituti doktranti

Tarixdan ma'lumki vatanimiz hududida qadimdan turli millat va elat vakillari istiqomat qilib kelishgan. Rossiya imperiyasi hukmronligi davrida ham Turkiston mintaqasining Farg'ona viloyatida ko'p sonli etnik tarkib saqlangan holda rusiyzabon aholi vakillarini ko'chirib keltirish hisobiga yanada kengayib borgan. Bu davrdagi Farg'ona viloyati aholisining etnik tarkibini xususiyatiga ko'ra uch guruhga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiq bo'lardi. Birinchi guruhga, Farg'ona viloyatining mahalliy tubjoy aholisi, bunga sartlar[1,B-1], o'zbeklar, tojiklar, qirg'izlar, qorateginlar, qipchoqlar, qoraqalpoqlar, quramalar, tog'li turklar va h.k.; ikkinchi guruhga, Farg'ona viloyatiga ma'lum bir sabablarga ko'ra turli hududlardan ko'chib kelganlar, bunga afg'onlar, forslar, hindlar, lo'lilar, yaxudiylar, armanlar va boshqa kavkaz xalqlari, polyaklar, nemislar, fransuzlar, inglizlar, dunganlar, uyg'urlar va h.k.; uchinchi guruhga, Rossiya imperiyasi tomonidan Turkistonga, jumladan, Farg'ona viloyatiga ko'chirilganlar, ularga rusiyzabon aholi (ruslar, ukrainlar, beloruslar), ural kazaklari, cho'qintirilgan tatarlar, qalmoqlar, qisman tog'li kavkaz xalqlari (armanlar, gruzinlar va boshq.) kabilar kiradi.

Rossiya imperiyasi davrida Farg'ona viloyati aholisining etnik tarkibi xilma xil bo'lib, viloyat devonxonasining 1882 yilgi hisobotida aholining uezd va shaharlarda milliy tarkibi, jinsiga qarab taqsimoti quyidagi jadvalda o'z aksini topgan[2,B-2].

Andijon uezdining Andijon shahrida:				
	Millati	Erkaklar	Ayollar	Jami
	Ruslar	76	35	111
Mahal liy aholi	Sartlar	11309	13507	24836
	Tojiklar	293	310	603
	Qirg'izlar	13	18	31
	Hindlar	52	-	52

MARKAZIY OSIYO TARIXINING DOLZARB MUAMMOLARI

	Yahudiylar	84	75	159
	Lo'lilar	8	11	19
	Jami:	11835	13976	25811
Andijon uezdida:				
	Ruslar (Qo'shinlar bundan mustasno)	117	131	248
Mahalliy aholi	Sartlar	20347	22948	43295
	Tojiklar	2700	2900	5600
	Qirg'izlar	16934	17124	34058
	Hindlar	74	-	74
	Yahudiylar	173	62	235
	Jami:	40350	43166	83516
	Jami: Andijon shahri va uezdi bo'yicha	52185	57142	109321
Marg'ilon uezdining Marg'ilon shahrida:				
	Ruslar (Qo'shinlar bundan mustasno)	Berilmagan	Berilmagan	Berilmagan
Mahalliy aholi	Sartlar	13032	12125	25157
	Tojiklar	2410	1314	3724
	Qirg'izlar	26	17	43
	Hindlar	21	-	21
	Yahudiylar	200	145	345
	Jami:	15689	13600	29290
Marg'ilon uezdida:				
	Ruslar (Qo'shinlar bundan mustasno)	Berilmagan	Berilmagan	Berilmagan
Mahalliy aholi	Sartlar	41843	41802	83645
	Tojiklar	14210	14125	28335
	Qirg'izlar	10750	10260	21010
	Hindlar	15	-	15
	Jami:	66818	66187	133015
	Jami Marg'ilon shahri va uezdi bo'yicha	82507	79788	162295
Namangan uezdi Namangan shahrida:				
	Ruslar (Qo'shinlar bundan mustasno)	76	63	139
Mahalliy aholi	Sartlar	16715	13330	30035
	Qorateginlar	117	67	184
	Qipchoqlar	63	30	93
	Hindlar	20	-	20
	Yahudiylar	38	35	73
	Dunganlar	26	17	43
	Afg'onlar	11	-	11

	Jami:	17066	13532	30598
Namangan uezdida:				
	Ruslar (Qo‘shinlar bundan mustasno)	6	5	11
Mahalliy aholi	Sartlar	15091	11144	26235
	O‘zbeklar	2678	2117	4795
	Tojiklar	2771	1829	4600
	Qipchoqlar	932	713	1645
	Qoraqalpoqlar	547	303	850
	Qurama	194	101	295
	Turklar	879	581	1460
	Qirg‘izlar	11233	7162	18395
	Jami:	34330	23951	28281
	Jami Namangan shahri va uezdi bo‘yicha	51396	37483	88879

Yuqorida keltirilgan 1882 yilgi hisobotdan ma’lum bo‘ladiki, Rossiya imperiyasi davrida Farg‘ona viloyati aholisi milliy, etnik tarkibida ruslar va imperiyaning Yevropa qismi mintaqalaridan ko‘chib kelganlar salmoqli raqamlarni tashkil etmaydi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, aholining asosiy qismi bu mahalliy sartlardan (ruslar shunday atagan) tashkil topgan. Keyingi o‘rinlarda tojiklar va qirg‘izlar son jihatidan yuqori o‘rinda bo‘lishgan.

Arxiv hujjatlariga ko‘ra, Farg‘ona viloyati devonxonasi 1883 yilgi hisobotlarida viloyatning jami tub aholisi tarkibi quyidagicha bo‘lgan: sartlar - 475.625 nafar, qirg‘izlar -104.000 nafar, tojiklar -43.210 nafar, o‘zbeklar -5.740 nafar, qipchoqlar -5.595 nafar, turklar -5.145 nafar, qoraqalpoqlar -1.475 nafar, jami -640.790 ming nafarni tashkil etgan. Bundan tashqari, bu davrda Farg‘ona viloyatida quyidagi etnik birliklarga mansub aholi ham yashab kelgan: dunganlar (qoshg‘arliklar) 10.675 nafar, yahudiylar (Buxoro yahudiylari) -1.529 nafar, quramaliklar (Sirdaryo viloyatidan kelganlar) -1403 nafar, xo‘ja arablar - 981 nafar, yuzlar -301 nafar, hindlar -185 nafar, qorateginlar -97 nafar, Rossiyadan kelgan tatarlar -72 nafar, afg‘onlar -43 nafar, jami -16.535 nafarni tashkil etgan.

Mazkur hisobotga ko‘ra, dastlab Rossiya imperiyasi tomonidan Farg‘ona viloyatiga ko‘chib kelganlarning etnik tarkibi quyidagicha edi. Xususan, ruslar - 2.115 nafar, nemislar -56 nafar, polyaklar -40 nafar, fransuz -1 nafar, jami -2212 nafarni tashkil etgan[3,B-4]. Bu millat vakillari Farg‘ona viloyatining asosiy shaharlariga kelib joylashgan va istiqomat qilishgan hamda bu miqdor yillar davomida to‘xtovsiz o‘sib borgan.

Farg‘ona viloyati tub joy aholisi 1883 yilda 659.537 nafar bo‘lgani holda rus aholisining soni 2.115 (0,3 foiz) nafarni tashkil etgan bo‘lsa, 1902 yilda viloyat umumiy aholisi 1.760.159 nafarni tashkil etgani holda rus aholisining soni 12.307 (0,7 foiz) nafar[4,B-4]ni, 1910 yilda esa Farg‘ona viloyati devonxonasi statistik hisobotiga ko‘ra, Farg‘ona viloyati aholisining umumiy soni 2.062.531 nafarni tashkil etgani holda 31.636 nafar ruslar

istiqomat qilgan yoki viloyat aholisining umumiy sonini 1,5 foizini ruslar tashkil etgan edi. Bu davrda Farg‘ona viloyatida 30 ga yaqin millatlar istiqomat qilgan bo‘lib, shundan 395 ming 355 nafari Farg‘ona viloyati shaharlarida, 1 mln 667 ming 176 nafari uezdlarda istiqomat qilgan.

Yuqoridagi raqamlardan ayon bo‘ladiki, 1890 yillardan Farg‘ona viloyati uezdlarida rus posyolkalari va seleniyalari paydo bo‘la boshlashi bilan rus tilli aholi sonining foizi 1902 yilda ikki barobar, 1910 yilga kelib ham 8 yil oralig‘ida 2 barobardan ortiq ko‘paygan. Rusiyzabon aholi viloyatning shahar va uezdlariga quyidagicha taqsimlangan. Andijon shahri va uezdida 10335 nafar, Qo‘qon shahri va uezdida 5468 nafar, Yangi Marg‘ilon (Skobelev) hamda Eski Marg‘ilon shahri va uezdida 10031 nafar, Namangan shahri va uezdida 2251 nafar, O‘sh shahri va uezdida 3551 nafar rus aholisi mavjud edi. Ruslar asosan shahar markazlarida istiqomat qilishgan[5,B-5].

Hisobotga ko‘ra, dastlab Rossiya imperiyasi tomonidan Turkistonga, jumladan, Farg‘ona viloyatiga ko‘chirilgan rusiyzabon aholi haqida to‘xtalganimizda, shuni ta’kidlamoq joizki, Rossiya imperiyasi va mustamlakachi amaldorlar 1881 yilgacha mahalliy va Turkistonga ko‘chib kelayotgan aholining sonini, ijtimoiy va milliy tarkibini nazorat qilishga yetarlicha e’tibor berishmagan.

Turkistonga, jumladan, Farg‘ona viloyatiga aholini ko‘chirish amaliyotining birinchi bosqichi tartibsiz holda bo‘lib, unda asosan o‘z yashash joyini o‘zgartiruvchilar, hech qanaqa hujjatsiz, qo‘shin ortidan ergashib keluvchilar bo‘lgan. Ularning asosiy qismi kambag‘al, yersiz va o‘z baxtini boshqa hududlardan izlovchilar edi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, ko‘chib keluvchilarning etnik tarkibi yildan yilga kengayib, ular asosan imperiya manfaatlariga xizmat qiluvchilar edi. Ko‘chib kelayotgan xristian aholi barcha soliqlardan ozod kilingan holda shaharlarda uy-joy, ish bilan, qishloq joylarida mahalliy aholidan tortib olingan sug‘oriladigan yerlar va yaylovlar bilan ta’minlangan. Ular oqimining ortishi o‘z navbatida milliy-etnik tarkibni kengaytirgan, balki, aholisi zich joylashgan Farg‘ona viloyatida turli ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohada muammolarni keltirib chiqargan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Маҳаллий кўпчилик аҳолини руслар шундай камситувчи атама билан аташган.(Қаранг. Маҳмудхўжа Бехбудий. “Сарт сўзи мажхулдур”, “Ойна” журнали, 1915 йил 22-23 ва 25-26-сонлар, 314-315-, 338-340-,386-388-, 478-480-бетлар.
2. Ўзбекистон Миллий архиви, И-19-фонд, 1-рўйхат, 837-йиғма жилд, 35-36-варақлар.
3. Ўзбекистон миллий архиви, И-19-фонд, 1-рўйхат, 1170-йиғма жилд, 421-варақ.
4. Ежегодник Ферганской области.Том I.Выпуск.1902 года.-Новый Маргилан.Типография Ферганского областного правления.1902.-С.10.
5. Статический обзор Ферганской области за 1910 год. Г.Скобелев, 1912.-С.6.

O‘ZBEK XALQI ETNOGENEZINING SHAKLLANISH JARAYONLARI VA UNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Sattorov Nurbek

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
“O‘zbekiston tarixi” kafedrasida tadqiqotchisi.

Arxeologik tadqiqotlar tahliliga ko‘ra, Qovunchi madaniyatining ta’sir doirasi O‘zbekistonning janubiy mintaqalari - Surxon vodiysigacha kirib borgan. Bu haqida arxeolog T. Annaev qalamiga mansub “Shimoliy Toxaristonning ilk o‘rta asrlar keramikasini bir guruhi” nomli maqolasidan bilish mumkin. T. Annaev o‘z maqolasida mintaqada keng tarqalgan sopol krujkalar klassifikatsiyasini bergan [1.B. 73]. Qovunchi madaniyatining etnik asosiga to‘xtaladigan bo‘lsak, bu madaniyat aholisi eroniy va prototurkiy etnik urug‘ jamoalarining asrlar davomida bir hududiy doirada, o‘zaro iqtisodiy aloqalari va etnomadaniy rivojining hosilasidir. Qovunchi madaniyatining sug‘diy etnik qatlami avtohton asosga ega bo‘lsa, uning prototurkiy etnik qatlami to mil. avv. II ming yillikning o‘rtalarigacha bu zamin uchun o‘zga etnik guruhlar edi, ya’ni prototurkiy etnik qatlamning O‘rta Osiyoda, jumladan, Sirdaryo quyi va o‘rta havzalarida ilk bor paydo bo‘lishi mil. avv. II ming yillikning o‘rtalarida oriylarning janubga migratsiyasi bilan bog‘liq edi [2.B. 31-32]. Darhaqiqat, Avestoda nomi zikr etilgan oriylar vatani-Aryanam Vaychah hududiy jihatdan akademik A.Asqarov qarashlariga ko‘ra juda keng Yevroosiyo dashtliklari bo‘lib, G‘arbda shimoliy-sharqiy Qora dengiz sohillaridan, Sharqda to Baykalgacha cho‘zilgan mintaqalarni o‘z ichiga olgan. Bu hududiy kenglik mil. avv. III ming yillikning ikkinchi yarmidayoq chorvachilik urug‘ jamoalarining iqtisodiy xo‘jalik manbaiga aylangan [3.B. 36-42].

Sirdaryo o‘rta havzasining janubiy qismi hisoblangan Toshkent vohasi esa, o‘ziga xos tabiiy-geografik va ekologik imkoniyatlariga ko‘ra, mintaqaning markaziga aylanadi [4.B. 9]. Demak, antik davriga kelganda prototurkiy va sug‘diy etnik qatlamlarning o‘zaro qorishuv maydoni Sirdaryo quyi havzalaridan uning o‘rta havzalariga ko‘chadi. Bu tarixiy va etnomadaniy jarayon o‘z navbatida Sirdaryoning o‘rta havzalarida Qovunchi madaniyatini shakllanishiga olib kelsa, ikkinchi tomondan, Sirdaryoning qo‘yi va o‘rta havzalari ikki tilli (so‘g‘d va turkiy) etnik guruxlar geografiasining chegara maydoniga aylandi. O‘zbek xalqining dastlabki o‘troq etnik qatlamini tashkil etgan Qovunchi madaniyati ilk bor aynan Toshkent vohasida, uning Chirchiq va Ohangaron daryolarining quyi havzalarida shakllandi. Bugungi kunda bunday ilmiy xulosa chiqarishga asos beruvchi yuzlab yodgorliklar o‘rganilgan.

Shunday qilib, boy arxeologik materiallardan shunday xulosaga kelish mumkinki, Toshkent vohasida antik davrida shakllangan Qovunchi madaniyati so‘nggi antik va ilk o‘rta asrlar davomida Sirdaryoning o‘rta havzalari bo‘ylab keng tarqaydi. Bu holat O‘rta Osiyo ikki daryo oralig‘i va ularning tevarak-atroflarida yuz bergan etnomadaniy va etnogenetik jarayonlarda, shuningdek,

o'zbek xalqi etnogenetik tarixida Qovunchi madaniyati va uning aholisi qanchalar muhim o'rin tutganligidan guvohlik beradi.

Yuqorida bayon etilgan arxeologik va yozma manbalarning tahliliy xulosalariga ko'ra, Qovunchi madaniyatining etnik ildizi o'ta murakkab etnomadaniy jarayonlar bilan bog'liq bo'lib, bu o'zbek xalqi etnogenezining fundamental etnik asosini tashkil etadi. Bu masalada ustoz akademik A.Asqarov hulosalavriga to'liq qo'shilaman.

O'zbek xalqiga xos antropologik tip dastlab tarkib topgan makon va zamon tahliliga e'tibor beradigan bo'lsak, Etnogenez jarayonini antropologik tadqiqotlar tahlilisiz yakuniy xulosaga kelib bo'lmaydi. Sovet davlatida boshqa sohalarda bo'lgani kabi antropologiya sohasida ham o'tgan asrning 20-40 yillarida ilmiy asoslari ishlab chiqildi. O'zbek xalqi etnogenezini antropologik jihatidan o'rganishda asosiy muammolar o'zbek xalqining ilk o'zagi va uning shakllanishida ishtirok etgan tiplarni o'rganish, shakllanish hududini aniqlash, uzoq tarixiy jarayon davomida bu tipning boshqa tiplar bilan aralashuvini kuzatish, hozirgi zamon tipining shakllanishida qanday tiplar ishtirok etganini ko'rsatish kabi masalalar turadi. Hozirgi zamon o'zbek xalqi qaysi tipga mansubligi, bu tipning tarixiy Turkistonning qaysi joyida, qachon tarkib topdi, buni aniqlash ushbu paragrafning tub mazmun va mohiyatini tashkil etadi. O'zbek xalqining tarkib topishidagi dastlabki zaruriy etnik omillardan biri, uning antropologik tipi va dastlab tarkib topgan makon va zamoni aniqlashdir. Bu kabi muammolarni o'rganish uchun markaz O'rta Osiyoga tomonidan ko'plab ekspeditsiyalar uyushtirdi. Ana shunday ekspeditsiyalardan biri 1926 yilda antropolog V.V.Vishnevskiy rahbarligida O'zbekistonga yuboriladi va ko'plab malumotlar to'plashga muvaffaq bo'ladi. O'zbek xalqining antropologik tipi va dastlab tarkib topgan makon va zamoni aniqlash maqsadida antropolog A.I. Yarxo rahbarligida ekspeditsiya tashkil qilinib, hozirgi zamon O'rta Osiyo va Qozog'iston mahalliy aholining siymosining bosh chanog'ini biologik va antropologik jihatdan tadqiq qilinadi. Antropologlar L.V.Oshanin O'rta Osiyo va Qozog'iston mahalliy aholisining bosh chanoq tuzilishlarini o'rganib chiqib, qog'oq, qirg'iz va qoraqolpoqlar asosan "Janubiy Sibir" tipini tashkil etsa, tog'li tojiklar va turkmanlar "Zakaspiy tipi"ga kiradi. Hozirgi zamon o'zbeklari va voha tojiklari esa "O'rta Osiyo ikki daryo oralig'i tipi"ni tashkil etadilar deydi [5.B. 42-31]. Antropologlar L.V.Oshanin, V.V.Ginzburg va V.Ya.Zezenkovalar o'z tadqiqotlarida hozirgi zamon o'zbeklari bilan voha tojiklari bir tipni tashkil etishlarini ilmiy isbotlab, bu tipni "O'rta Osiyo ikki daryo oralig'i tipi", deb atadilar. Bu tip nafaqat O'rta Osiyo ikki daryo oraligida, balki juda keng hududlarga tarqalgan. Uning asosida qadimgi mahalliy aholining dolixokefal (bosh chanog'i tuxumsimon) shaklli tipi yotar edi. Yevroosiyo dashtlaridan bronza davrida O'rta Osiyo hududlariga kirib kelgan o'zga etnik guruhlarning tipi braxikefal, ya'ni dumaloq bosh chanoqli bo'lib, Movarounnahr aholisi ularning kirib kelishi bilan asta-cekin braxikefallashib borgan, ya'ni ularning

qorishuvidan “O‘rta Osiyo ikki daryo oraligi tipi” shakllanganligi boy paleoantropologik materiallar asosida ilmiy isbotlangan. Ammo, “O‘rta Osiyo ikki daryo oralig‘i tip”ining tarkib topish zamoni va makoni masalasida mutaxassis orasidagi baxslar davom etardi. Antropolog L.V.Oshanin “O‘rta Osiyo ikki daryo oralig‘i tipi” ning tarkibidagi uch xil turni ajratib ko‘rsatadi [6.B. 76-77]: 1) Tog‘liklar turi- bunga tog‘lik tojiklar bo‘lib, ular ikki daryo oralig‘i tipidan aniq belgilari bilan ajralib turgan. 2) Pomir oldi qabilalar. Bunga Rushon, Shug‘non va Vohaning kam sonli eroniy tilli qabilalari kiradi; 3) Tekislikdagi tur- butun O‘zbekistonda, g‘arbda- Xorazmdan sharqda-Farg‘ona vodiysigacha, shimolda- Toshkent viloyatidan- janubda- Surxondaryogacha bo‘lgan o‘zbeklarni kiritadi.

To‘plangan antropologik materiallarni chuqur o‘rganish tufayli “O‘rta Osiyo ikki daryo oralig‘i tipi”ni tarkib topish davrini aniqlash va uning dastlab tarkib topgan makonni belgilash imkoniyati tug‘ildi. Bu imkoniyatga yo‘l ochgan tarixiy makon Sirdaryoning o‘rta havzalari, uning markazi-qadimgi Toshkent vohasi bo‘lib chiqdi [7.B. 19,37].

“O‘rta Osiyo ikki daryo oralig‘i tipi”ning kelib chiqish ildizlarini aniqlash masalasi bilan muntazam shug‘ullanish ishi V.V. Ginzburgning shogirdi antropolog T.Q.Xo‘jayov zimmasiga tushdi. U respublika hududlarida ish olib borayotgan 30 dan ortiq arxeologik otryadlar ishida bevosita qatnashish imkoniyatiga ega bo‘lib, 500 dan ortiq kraniologik seriya materiallarni qo‘lga kiritdi. Ular har xil arxeologik madaniyat va ularning bosqichlariga tegishli bo‘lib, ularning xronologik doirasi neolit davridan to so‘nggi o‘rta asrlar davrini qamrab olgan edi. To‘plangan paleoantropologik materiallar nafaqat O‘zbekiston hududlaridan, hatto qo‘shni respublika hududlaridan ham keltirilgan edi. Ana shu antropologik materiallarni chuqur o‘rganish tufayli “O‘rta Osiyo ikki daryo oralig‘i tipi”ni tarkib topish davrini aniqlash va uning dastlab tarkib topgan makonni belgilash imkoniyati tug‘ildi. Bu imkoniyatga yo‘l ochgan tarixiy makon Sirdaryoning o‘rta havzalari, uning markazi-qadimgi Toshkent vohasi bo‘lib chiqdi. Uning shakllanish zamoni esa antik davri bo‘lib chiqdi.

Shunday qilib, to‘plangan materiallarni kompleks ilmiy tahlili, ularni har bir madaniy xo‘jalik va tarixiy o‘lkalar bo‘yicha arxeologik komplekslar bilan uzviy bog‘liqlikda qiyosiy o‘rganish tufayli “O‘rta Osiyo ikki daryo oralig‘i tipi”ning makon va zamonini aniqlashga erishildi. Bu birinchi navbatda o‘zbek xalqi etnogenezini o‘rganishda buyuk kashfiyot edi.

O‘zbek xalqi etnogenezining shakllanish jarayonlari va uning rivojlanish bosqichlari haqida ilmiy adabiyotlar tahliliiga to‘xtaladigan bo‘lsak, XX-XXI asrlarda yaratilgan asarlarni yozilish maqsadi va mazmuni jihatidan uch xil yondashuv mavjud ekanligi keltirilgan. Ularning birinchi yondashuvga o‘zbek etnosi bu zaminda qadimdan yashab kelgan turkiy qabila va elatlar, sug‘diy va xorazmiy, bohtariy hamda sak-massaget qabilalaridan tashkil topgan bo‘lib, ularning barchasi turkiy tilda so‘zlashganlar, degan mazmunda va ruhiyatda yozilgan asarlar kiradi. Ikkinchi yondashuvli asarlarga o‘zbeklar bu zaminga

so'nggi o'rta asrlarda kirib kelgan Shayboniy o'zbeklaridan tarkib topgan, degan mazmunda yozilgan asarlar kiradi. Uchunchi xil asarlar XX asrning 40 yillari boshlarida akademik A.Yu.Yaqubovskiy tomonidan ishlab chiqilgan milliy avtohtonizm nazariyasi asosida yozilgan asarlardir [8.B. 41-43]. Sovetlar boshqaruvining daslabki yillarida hukmron bo'lgan V.V. Bartold va uning izdoshlari Yu. Bregel kabi tarixchilarning qarashga ko'ra, o'zbek xalqining tarixi ko'chmanchi o'zbeklardan boshlanadi, ko'chmanchi o'zbeklar esa, O'rta Osiyoga XV asr oxirlarida yoki XVI asrning boshlarida kira boshlaydilar deb takidlanadi [9.B. 5]. Keyingi yillarda olib borilgan taqiqotlar natijasida o'zbek xalqining asosiy o'zagini Dashti qipchoqdan Shayboniyxon bilan kirib kelgan ko'chmanchi o'zbeklar emas, balki O'zbekiston hududida uzoq asrlar mobaynida murakkab etnogenez jarayonlari orqali shakllangan turkiy (turk va qadimgi eroniy tillarda so'zlashgan) ajdodlar qorishmasidan tashkil topgan aholi etganligi isbotlandi [10.B. 5].

Mustaqillik yillarida o'zbek xalqi etnogenezi va etnik tarixi masalasiga doir ilmiy tadqiqot ishlari ommalashdi. Istiqlol tufayli erkin ijod qilishga keng imkoniyatlar ochilgach, turli soha ilm ahli orasida o'tmish tarixga qiziqish, milliy g'ururi qaynab, tarixning turli yo'nalishlari bo'yicha erkin fikr yuritish jonlanib ketdi.

Ayniqsa, bugungi kunda o'zbek xalqining kelib chiqishi va uni xalq, millat sifatida shakllanishini, ya'ni o'zbek etnogenezi va etnik tarixini o'rganishga bo'lgan qiziqish ortdi. Matbuotda, ilmiy-ommabop nashrlarda, ilmiy anjumanlarda o'zbek xalqining shakllanish jarayoni, etnik tarixiga oid qizg'in baxs-munozaralar hozirda ham davom etmoqda.

Bu borada tarix, arxeologiya, etnografiya, antropologiya, numizmatika, toponimika, tarixiy tilshunoslik kabi ijtimoiy fan sohalarida keng ko'lamlil ilmiy izlanishlar olib borilib, mutaxassislar ma'lum bir to'xtamlarga kelishmoqda. Ammo, bu bilan o'zbek xalqining kelib chiqishi bilan bog'liq muammolar uzilkesil yechimi topildi, degan so'z emas. Bu sohada hali tadqiq etilishi lozim bo'lgan ilmiy muammolar talaygina va ularga qiziquvchilar safi ham tobora ortib bormoqda.

Akademik A. Asqarov Mustaqillik yillarida ham o'z tadqiqotlarini davom ettiradi. O'zbek xalqining kelib chiqishi bo'yicha to'plagan barcha malumotlari asosida 2015 yilda "O'zbek xalqining kelib chiqish tarixi" deb nomlangan yirik monografiyasini nashrdan chiqaradi. Monografiyada olim o'zbeklar tub yerli xalq ekanligi, ya'ni uning etnik tarkibini, asosan, yerli sug'diylar, xorazmiy, bohtariy, sak, prototurk va turkiy ajdodlarimiz tashkil etganligi, ana shu ikki til sohiblarining uzoq asrlar davomida bir-birlari bilan aralashib-qorishib yashashi natijasida yangi etnos, ya'ni o'zbek xalqi tarkib topganligi haqida ilmiy xolislik, ob'ektivlik va tarixiy tizimlilik asosida batafsil ma'lumot berilgan. A. Asqarov bu asarida ham ilgari olga surgan qarashlarini yana bir bor keng ko'lamda isbotlab, o'zbek etnosini tashkil etgan o'zbeklarning ajdodlari XI–XII asrlarda

uzil-kesil xalq sifatida shakllanib bo'lgan edi, uning etnik nomi esa, bu zaminda XVI asr boshlarida paydo bo'ldi, degan to'g'ri hulosaga keladi.

O'zbek xalqi etnogenezining yakuniy bosqichiga xos omillar tahlili o'zbek xalqining kelib chiqish tarixiy bosqichlari, etnik birlikning boshlang'ich nuqtasi, uning etnik jarayonlar, unga xos etnik belgi va alomatlari, etnos shakllanishining nazariy asoslari haqidagi qarashlarning tarixiy bayoni keltirilgan. Har bir xalqning etnik tarixi bilan shug'ullanganda nafaqat etnik birlikning boshlang'ich nuqtasini, balki uning keyingi davrlarda etnik jarayonlarni, unga xos etnik belgi va alomatlarni aniqlab, o'rganib borishlik talab etiladi. Chunki, yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, etnik birlik belgilari bir vaqtda paydo bo'lmaydi, balki etnogenez jarayoni davomida bosqichma-bosqich tarkib topib boradi. Etnos belgilari orasida til birligi, etnomadaniy birlik va o'zlikni anglash birligi alohida ahamiyat kasb etadi.

V.F.Gening etnik belgilarni etnosning uyushtiruvchi omillardan farq qilib, etnik belgilarning muhim tomoni shundaki, ular doim etnik ma'no va mazmun kasb etadi deydi [11.B. 23]. Etnosni uyushtiruvchi ob'ektiv omillarga u hududiy birlik, iqtisodiy xo'jalik birligini kiritib, bular etnik munosabatlar va etnik ongni tug'ilishiga asos beradi, deydi [12.B. 23].

Etnograf L.P.Лошук va P.K.Kozlovlar esa, til etnik birlik shakllanishining muhim shartidir, til nafaqat etnik omil, balki etnik belgi hamdir deyдилar. Ammo, etnogenez masalalari bilan shug'ullanuvchi qator olimlar tilni etnik omilga kiritmayдилar, til faqat etnik belgidir, deyдилar.

Etnik belgilar ichida o'zlikni anglash birligi o'ta muhim ahamiyatga ega ekanligi haqida etnograflar alohida ta'kidlayдилar. Etnograf V.V.Mavrodin til va o'zlikni anglash birligi elatni xalq sifatida birlashtiruvchi muhim omildir, deydi [13.B. 89].

Shunday qilib, etnogenez va uning etnik rivojlanishini o'rganishda etnik belgilar va etnik omillarning tarkib topish jarayonini kuzatib borish etnogenetik ilmiy tadqiqotlarning to'g'ri yo'nalishda ekanligini ta'minlaydi.

A.Asqarov etnik omillar tarkibini hududiy birlik, iqtisodiy xo'jalik birligi, etnomadaniy birlik, antropologik tip birligi va siyosiy uyushma birligi, ya'ni etnosning ma'lum bir davlat doirasida uyushqoqligi tashkil etadi deydi [10.B. 21]. Shuningdek, etnik belgilar hususida to'xtalib o'tib, til birligi, etnik nom va o'zlikni anglash birligi, ya'ni tarixiy qismatning umumiylikiga kirishini o'z asarida keltirib o'tadi.

Demak, etnosga oid etnik belgi va omillarning tarkib topishi bir davrda yuz bermaydi, balki ular uzoq davom etgan tarixiy jarayonda birin-ketin shakllanib boradi. Qachonkim, ularning asosiy qismi tarkib topgach, elat- xalq sifatida shakllanadi, etnogenetik jarayon yaqun topib, etnik tarix, xalq tarixi boshlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Аннаев Т. ДЖ. Об одной группе раннесредневековой керамики Северного Тохаристана. ИМКУ, XXI, -Ташкент, 1987. -с.73.
2. Иномов О.У. Қовунчи маданияти ва унинг ўзбек халқининг шаклланишидаги роли. Тарих фан. бўй. фал. док. (PhD) ... дис. – Ташкент, 2019. -Б. 46.

3. Итина М.А. Ранние саки Приаралья. «Археология СССР. Степная полоса Азиатской части СССР в скифосарматское время» – Москва, 1992. – С. 31-37.
4. Иномов О.У. Қовунчи маданияти ва унинг ўзбек халқининг шаклланишидаги роли. Тарих фан. бўй. фал. док. (PhD) ... дис. – Ташкент, 2019. Б. 36-42.
5. Буряков Ю.Ф. Генезис и этапы развития городской культуры Ташкентского оазиса. – Ташкент. 1982. – С. 9-113.
6. Ошанин Л.В. Антропологический состав населения Средней Азии и этногенез её народов. Часть I-III. Ереван, 1957.-С.24-31.
7. Ошанин Л.В. Этногенез народов Средней Азии в свете данных антропологии. СЭ, VI-VII.- Москва, 1947.-С.153-156.
8. Ошанин Л.В. Антропологический состав населения Средней Азии и этногенез её народов. Часть I-III. Ереван, 1957-1979. –С.76-77.
9. Ходжайов Т.К. К палеоантропологии древнего Узбекистана. –Ташкент, 1980; Его же. Палеоантропология Средней Азии и этногенетические проблемы. Рукопись.докторской диссертации. Москва. 1981, -С. 19, 37.
10. Асқаров А., Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи.-Тошкент. Ўзбекистон, 2015.- Б.41-43.
- ¹ Bregel Yu. Notes on the study of Central Asia. Журнал «Восток», № VI. Москва, 1997.
11. Якубовский А. Ю. К вопросу об этногенезе узбекского народа.- Ташкент, 1941.- Б.5.
12. Асқаров А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. –Тошкент: Ўзбекистон, 2015. –Б. 544.
14. Генинг В.Ф. Этнический процесс в первобытности. -Свердловский, 1970.- С. 23.

РАЗВИТИЕ КУЛЬТУРНЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ УЗБЕКИСТАНА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Хадиева Леана Ринатовна

Студентка Исторического факультета Ташкентского
государственного педагогического университета

Научный руководитель Старший преподаватель Е.С.Пустовая

Исследование нравственных ценностей общемировой культуры является первоочередным направлением культурной политики суверенного Узбекистана. В этом процессе большое значение приобретает развитие международного культурного сотрудничества Узбекистана. Вход Узбекистана в разнообразный и широкий международный культурный обмен порождено не только стремлением добиться мировой стабильности и всеобщей безопасности, но и различными объективными потребностями в решении сложных задач, которые требуют реформаций в культурном взаимодействии страны с зарубежными государствами.

«Мы выступаем за продолжение активного культурно-гуманитарного диалога, регулярное проведение дней культуры стран, творческих мероприятий, развитие образовательного и туристического обмена», — заявил глава государства Мирзиёев Ш.М. Народная

дипломатия, простое человеческое общение — способ укрепить взаимопонимание и обстановку стабильности [1].

Культура – это очень широкий термин, так как она включает в себя совокупность всех созданных человеком благ. Она несет в себе как науку и образование, так и искусство, будь то народный эпос, различное ремесло, литературные произведения или же научные теории – каждое из них является частью культуры, потому что они характеризуют ту или иную ее сторону, а именно – жизнедеятельность общества и народа в целом. В разных словарях встречается более пятнадцати определений слова «культура» [2]. «Культура — это то, что сохраняется в человеческой памяти». Иными словами, культура — это все, что оседает в виде традиции [3. С. 38]. Иными словами, можно сказать, что культура – это сборник, в который входят религия, нация, образование, нравственные и моральные нормы поведения людей и целого государства.

Культурное взаимодействие – это особый вид взаимоотношений, который складывается между культурами в процессе взаимообмена культурными идеями, нормами и ценностями. Оно может осуществляться как внутри одной культуры, что считается внутренним культурным взаимодействием – распространением культурных образцов, присущих одному слою общества, на другие слои и группы, так и между разными культурами – кросс-культурное взаимодействие.

С достижением независимости у молодого Узбекистана появились обширные возможности ведения самостоятельной внешней политики: свободного выхода на международную арену, сотрудничества на взаимовыгодной и равноправной основе; ознакомления мировой общественности с древней, и богатой культурой страны, давшей миру ряд известных ученых, деятелей искусства, внесшей бесценный вклад в сокровищницу общечеловеческой цивилизации.

Объектом исследования является процесс интеграции Узбекистана в мировое сообщество через различные факторы культурной деятельности периода независимости. Предмет исследования - вопросы конкретного изучения основных направлений международного культурного взаимодействия Республики Узбекистан, процессов, связанных с его развитием на современном этапе, а также перспективы дальнейшего международного сотрудничества в сфере культуры.

Новые требования начала XXI века и масштабные задачи в области международных отношений в условиях глобализации придают взаимодействию культур всевозрастающую значимость. Между тем, процессы глобализации не только влекут за собой взаимодействие и взаимообогащение культур, но и нередко ставят под угрозу культурную самобытность стран и народов. В этой связи все острее встают проблемы сохранения и приумножения культурного наследия, а также более активного использования ресурса культуры на внешнеполитической арене.

Одна из важнейших задач суверенного Узбекистана – это повышение эффективности внешней политики Республики, придание в этой сфере нового качества и институционального формата всему комплексу взаимоотношений со странами ближнего и дальнего зарубежья, наполнение этих взаимоотношений новым содержанием. Естественно, ключевая роль в этом процессе отводится именно культуре, как стратегическому потенциалу для сохранения традиционных национальных идентичностей при максимальной интеграции в мировые культурные потоки. От успеха этих задач зависит укрепление международного авторитета, а, следовательно, и восприятие Узбекистана в мире. Узбекистан занимает активную позицию в реализации культурных программ и проектов мирового уровня. Именно в рамках этого процесса формируются элементы новой, интегрированной мировой культуры, синтезирующей в себе ценностные представления различных регионов мира, религий и культур. Участие в этом процессе означает реализацию накопленного колоссального историко-культурного потенциала узбекского народа в русле перспективных тенденций мирового развития – интеграции и регионализации. Стержнем задач внешней культурной политики Узбекистана является формирование и укрепление отношений взаимопонимания и доверия с зарубежными странами, развитие равноправного и взаимовыгодного партнерства с ними, наращивание участия страны в системе международного культурного сотрудничества [4. С. 11].

Независимость, провозглашенная в 1991 г., открыла новую страницу в истории Узбекистана. За небольшой исторический срок были разработаны и созданы принципиально новые политические основы государственного и общественного устройства страны. Руководством республики определены приоритетные направления социально-экономического и духовного развития.

В первые же годы независимости Узбекистан стал субъектом международного права: с 1992 г. - член ООН, а с 1993 г. - член ЮНЕСКО, как равноправный член он входит в Содружество Независимых Государств. В настоящее время в стране аккредитовано более 150 иностранных посольств и представительств ряда авторитетных международных организаций, фирм и крупнейших мировых банков. Узбекистану представилась возможность самостоятельно определять и проводить в жизнь свою внутреннюю и внешнюю политику.

Список литературы:

1. В. Межуев История, цивилизация, культура, Санкт-Петербургский гуманитарный университет профсоюзов, 2011 – 38 с.
2. Бабаходжаева Лола Маратовна. Основные тенденции и направления международного культурно-гуманитарного сотрудничества Республики Узбекистан (период независимости) дис., Ташкент – 2011 – 11 с.

3. <https://unrcca.unmissions.org/>

4. <https://www.pravmir.ru/chto-takoe-kultura/>

JAMIYAT TARAQQIYOTIDA INSONIY MUNOSABATLARNING O‘RNI

Xodjayeva D.Yu.

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
“Ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi” kafedrası dotsenti, f.f.n

Bugun oldimizga turgan o‘ta muhim vazifalardan yana biri o‘z fikri, dunyokarashi, zamonaviy bilim va tafakkurga ega bo‘lgan yangi avlod tarbiyasidir. O‘zbekiston mustakillikka erishgan dastlabki kunlardanok yangi tarixiy sharoitlarda o‘zgarib borayotgan jamiyatga munosib har tomonlama yetuk va barkamol yoshlarni tarbiyalash kun tartibidagi dolzarb muammolardan biri sifatida belgilandi. Buyuk alloma va adiblarimiz, aziz-avliyolarimizning bebaxo merosi, yengilmas sarkarda va arboblarning jasoratini yoshlar ongiga singdirish, ularda milliy g‘urur va iftixor tuyg‘ularini kuchaytirishga aloxida e‘tibor karatishimiz kerak [1]. Bu muhim vazifani amalga oshirishda ta’lim-tarbiya tizimizi zimmasiga ham ulkan mas’uliyat yuklangan bo‘lib, bu borada ham muayyan ishlar amalga oshirilmokda. Ammo shuni aloxida ta’kidlash lozimki, yoshlarni komil inson sifatida tarbiyalash mashaqqatli, ammo natijasi barchamizga yuksak iftixor baxsh etuvchi zaxmatli vazifadir.

Ajdodlarimiz qoldirgan ulkan ilmiy merosini o‘qib, o‘rganib hayotimizga tatbiq etish - hozirgi texnika taraqqiyotidagi globallashuv, axborot xuruji, "ommaviy madaniyat"ning salbiy jihatlarini bartaraf qilish, jamiyatni "g‘arb" ma’naviy inqirozlaridan o‘zligimizni, milliylikimizni saqlab qolishga xizmat qiladi. Ma’naviy madaniyatning barcha yutuqlarini chuqur anglagan shaxslargina, shubhasiz, milliy, ma’naviy va global muammolarni tez va oqilona hal etishga salmoqli hissa qo‘shadilar.

Chindan ham, yosh avlod yurtimizda eng bebaho boylik, milliy taraqqiyotimizning chinakam tayanchi sifatida qadrlanadi. Darvoqe, yaqin besh yillikka mo‘ljallangan Harakatlar strategiyasida ham onalik va bolalikni muhofaza qilish, maktabgacha ta’lim muassasalaridagi shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash, umumiy o‘rta ta’lim sifatini ko‘tarish, bolalarni sport bilan ommaviy tarzda shug‘ullanishga, musiqa va san‘at olamiga keng jalb qilish kabi ustuvor vazifalar belgilanganki, ularning ro‘yobga chiqarilishi bolalarimiz baxtu iqboliga xizmat qiladi. Muhimi, yosh avlod manfaatlarini himoya qilish sohasida Konstitutsiyamiz va uning negizida amaliyotga tatbiq qilingan yuzdan ortiq qonun hujjatlari ijrosi samaradorligi, shubhasiz, yanada oshadi.

Shu o‘rinda yoshlar bilan ishlashda nafaqat davlat muassasalari, balki fuqarolik jamiyati institutlarining ham faol ishtirok etayotganini qayd etish joiz. Bu mexanizmlar, “Xalq bilan muloqot va inson manfaatlarini yili”, “Faol tadbirkorlik, innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash yili”, “Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili”, “Ilm-ma’rifat va raqamli

iqtisodiyotni rivojlantirish yili” davlat dasturlarini samarali amalga oshirishning omili bo‘ldi. Ushbu dasturlar doirasida sog‘lom va barkamol avlodni tarbiyalash, yoshlarning ijodiy va intellektual salohiyatini ro‘yobga chiqarish, yigit-qizlarimizni har tomonlama rivojlangan shaxslar etib voyaga yetkazish uchun zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlarni yaratish bo‘yicha aniq chora-tadbirlar yo‘naltirildi. 2021 yilning “Yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili” deb e‘lon qilinishi ham bu sohada kechayotgan bosqichma-bosqich, tadrijiy islohotlarning mantiqiy davomi bo‘lib, bu boradagi ishlarning yangi bosqichini boshlab berdi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan demokratik islohotlarga to‘la qonli ishtirok etuvchi, zamonaviy ilm-fan, texnologiya yutuqlarini egallovchi, sog‘lom va barkamol, erkin fikr va dunyoqarashga ega shaxslar sifatida tarbiyalash, milliy qadriyatlarimizga yot bo‘lgan turli salbiy ta’sirlardan asrab-avaylash dolzarb vazifalar qatoriga kiradi. Bugun yoshlar faoliyatini keng qamroqli yo‘nalishlarini belgilashda oila, mahalla, ta’lim va ta’limdan tashqari muassasalar faoliyatlari o‘rtasida uzviy hamkorlik ishlarini yangi sifat darajasiga ko‘tarish muhim. Yoshlarning intellektual salohiyatini, jismoniy va ruhiy imkoniyatlarini aniqlash va uni maqsad sari samarali yo‘naltirish, har bir yosh o‘smirga hayotiy pozitsiyasini belgilash sharoitini yaratadi. Shunday ekan, yoshlarning muvaffaqiyatga erishish sirlaridan saboq bermasdan, ma’naviy salohiyatlarini oshirmasdan ko‘zlangan natijalarga erishish qiyin. Zero, har bir yosh betakror o‘z xususiyat fazilatlarini bilan shakllanadiki, uni ro‘yobga chiqarishning ilmiy-amaliy dasturlarini yaratish bilan yutuq va marralar zabt etiladi. Inson va insoniy munosabatlarni, oila va uning sha’ni va qadr – qimmatini, barkamol yoshlarni tarbiyalash masalalari uzoq asrlardan buyon jamiyatning eng ilg‘or kishilari, olimlar, buyuk allomalar va donishmandlarning diqqat markazida asosiy muammolardan biri bo‘lib kelgan. Sharqning buyuk allomalari Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg‘ariy, Kaykovus, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Uvaysiy, Nodira, Furqat, Zavqiy, Fitrat, Abdulla Avloniy kabi ko‘plab olim va yozuvchilar bu masalalar yuzasidan o‘zlarining durdona fikrlarini tarixda qoldirib ketganlarki, bu fikrlar va qarashlar hozirgi kunda ham millatimiz ravnaqiga benihoya yuqori ahamiyatga ega. Binobarin, oilaning go‘zal odob-axloq, xushmuomalalik, samimiylik, mehnatsevarlik, ilm-ma’rifatga hurmat asosiga qurilgan bo‘lishi g‘oyat muhim masala bo‘lib, bu ijtimoiy munosabatlarga muntazam ta’sir etib, unga kuch-quvvat berib turuvchi yagona omilga aylanadi. Tarbiya ko‘rgan shaxsning yurish-turishi, madaniy muomalasi, go‘zal xulq-atvori jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar harakteriga ta’sir eta borib, Forobiy aytganidek, fozil odamlar jamoasining shakllanishiga zamin xozirlaydi.

Fitrat nuqtai nazariga ko‘ra, farzandning har jihatdan to‘laqonli inson bo‘lib shakllanishi uchun unga jismoniy, aqliy va ma’naviy yo‘nalishlarda ko‘p

tarkibli tarbiya berish lozim bo'ladi. Muallif bu o'rinda bola ruhi ham tarbiyalanishga muhtoj ekanligini alohida uqtiradi: «Odamning fe'l va harakatini bir yaxshi shakl va mazmunga keltirish uchun ruhini tarbiyalash lozim, - deb yozadi olim. Bolalarni o'ziga ishongan, kuchli, topqir, chaqqon va aqlli qilib tarbiyalash uchun o'z qadr-qimmatini, shaxsini hurmat qilish ruhini tarbiya qilmoqlikni, shuning bilan birga, yon atrofdagi odamlar bilan hisoblashishni o'rgatmok kerak. Bolalarni shunday tarbiya etmoq lozimki, baxtga bo'lgan intilishlari hech qachon xazon bo'lmasin, so'nmasin, balki ko'karsin». Sezilib turadiki, Fitrat «baxtga bo'lgan intilish» so'zlari bilan bolani kamolotga erishuvi yo'lidagi intilishlarini, hayotning har qanday murakkab ziddiyatlari oldida shoshib qolmay, eng to'g'ri yo'lni tanlay oladigan oqil, xushyor, tadbirkor inson bo'lib yetishuvini nazarda tutadi. Aslida birinchi Prezidentimiz ta'kidlaganidek, "...o'zbek xalqi azaldan o'zining bolajonligi, oilaparvarligi bilan ajralib turadi. Albatta farzandga mehr qo'yish, ularning qornini to'q, ustini but qilish o'z yo'li bilan, lekin bolalarimizni yoshlik chog'idan boshlab milliy tarbiya, axloq-odob, yuksak ma'naviyat asosida voyaga yetkazish biz uchun doimo dolzarb ahamiyat kasb etib kelgan" [2.55]. Ammo, Sovetlar hukmronligi davrida avlod-ajdodlarimizning o'g'itlari, pand-nasihatlari, ajoyib an'analarimiz targ'ib qilinish o'rniga nuqul qoralandi, ularni bid'at, xurofot deb baholadi. Milliy tarbiya borasidagi merosimiz o'rganilmadi, targ'ib etilmadi. Ularning o'rniga ta'lim-tarbiya borasida Ovrupa, Rossiya modelini maqtab, targ'ib qilib, yoshlarimizni o'z milliy qadriyatlarimizdan bebahra qilib qo'ydik. Ana shu tufayli diniy-ahloqiy, oila, qo'ni-qo'shni, mahalla-ko'ylar ta'siri kabi ta'lim tarbiyaning hayot sinovidan o'tgan bebaho boyliklaridan judo bo'la boshlagan edi.

Shukrlar bo'lsinkim, mustaqilligimiz tufayli bularning bariga chek qo'yildi, bunday salbiy illatlarni tugatish borasida sezilarli ishlar amalga oshirilib, ijobiy natijalarga ega bo'lmoqdamiz. Unutilmas qadriyatlarimiz yana qaytadan ko'z ochib, tiklanib va mustahkamlanib bormoqda.

Tajribalar shundan dalolat beradiki, ayrim yoshlar maqsad deb, o'z mayli va istaklarini qondirishga qaratilgan mavsumiy hamda tor intilishlarini tasavvur qiladilar. Maqsad axloqiy mazmun-mohiyatiga ko'ra ezgu va bunyodkorligi bilan inson "maqsad"iga aylanadi. Agar u komillikka, farovonlikka, baxt-saodatga xizmat qilmasa, uni maqsad deb bo'lmaydi. Inson maqsadi xalqqa, kerak bo'lsa bashariyatga xizmat qilmog'i lozim. Zero, inson mehnat bilan o'z qiyofasini yaratadi.

Shunday ekan, maqsadga erishishning sirlari nimada, uning qanday yo'llari bor?! Maqsadga qaratilgan intilishlarimizning amaliy ifodasi qanday amallar belgilanadi? Menimcha, bunday savollar barcha yoshlarni o'ylantiradi. Chunki yoshlar eng faol, qiziquvchan, ayni paytda ishonuvchan, ehtirosli qatlam bo'lib, ijtimoiy va ma'rifiy himoyaga muhtoj. Ayniqsa, yoshlarni hayotning murakkab, ba'zan ziddiyatli qarama-qarshi so'qmoqlaridan olib o'tish uchun ham ma'lum tajribalarni ommalashtirish zarurati tug'iladi. Inson faqat o'zining shaxsiy sa'iy-harakatlari natijasidan baxtli bo'ladi. Maqsadga erishish uchun esa unga ozroq jasorat, did, o'z ishiga muhabbat va dastavval faoliyat mantig'i

kerak bo‘ladi [3]. Respublikamizda avvalo jismonan sog‘lom, aqlan yetuk, ma‘nan boy, umummilliy va umumbashariy g‘oyalarga ega bo‘lgan yoshlarni tarbiyalash, ta‘lim-tarbiya sohasining yaxlit, uzluksiz tizimini shakllantirish va mustahkamlash o‘z samarasini berib kelmoqda. Yosh avlodni har qanday umummilliy va umumbashariy g‘oyalarimizga yot bo‘lgan ta‘sir va mafkuralardan asrash va himoya qilishda ta‘lim bilan bir qatorda Tarbiyaning o‘rni ham beqiyosdir. Chunki, ta‘lim insonda yuksak komillikni shakllantirsa, tarbiya esa insoniy fazilatlarni namoyon etishga yordam beradi. Bu borada birinchi prezidentiiz ta‘kidlaganidek, “...Ta‘lim va tarbiya ishini uyg‘un holda olib birishni talab etadi. Ta‘limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta‘limdan ajratib bo‘lmaydi – bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasi” [2].

Bugungi kunda bizning qilayotgan barcha ishlarimiz farzandlarimizning baxtu saodati, ularning yorug‘ kelajagi uchun amalga oshirilmoqda. Lekin baxtu saodat faqat boylik, molu mulk bilan belgilanmaydi. Odobli, bilimdon va aqlli, mehnatsevar iymon e‘tiqodli farzand nafaqat ota-onaning, balki butun jamiyatning eng katta boyligidir. Jamiyatning ma‘naviyati insonlarning ruhiyati, o‘zini-O‘zi anglashi, yuksaklikka intilishidagi salohiyatida ko‘rinadi.

1. 2019 yilda mamlakatimizni rivojlantirishning eng muhim ustuvor vazifalari to‘g‘risidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Xalk so‘zi, 2018 yil 29 dekabr
2. Karimov I.A. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2008. 55-bet
3. Alimardonov T. Maqsadga eltuvchi yo‘l yoxud yosh do‘stimga maslahat (risola) / Toshkent arxitektura-qurilish instituti. –T.: “TAQI” nashriyoti, 2014.

O‘ZBEKISTON MILLIY KUTUBXONASI VA VILOYAT KUTUBXONALARIGA AHOLI QATNOVINING STATISTIK TAHLILI

Azimova Maftuna Muhammadaminovna

Namangan davlat universiteti 2-bosqich magistranti

Ma‘lumki, O‘zbekiston qadimdan o‘zining boy tarixi hamda madaniyatiga ega bo‘lib kelgan davlatlardan biri hisoblanadi. Milliy tarix va madaniyatining bizgacha yetib kelishida turli xil madaniy meros va qolaversa, tarixiy, alohida qimmatga ega bo‘lgan nodir nashrlar muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Ushbu tarixiy manbalarni saqlash hamda uni kelajak avlodga borligicha yetkazib berishda kutubxonalar alohida o‘rin egallaydi.

Axborot asri deb tan olingan XXI asrda axborot siyosatiga madaniy siyosatning bir bo‘lagi sifatida e‘tibor berilmoqda. Aholining turli qatlamlarini jahon axborot oqimiga olib kirish, dunyo axborot resurslaridan foydalanish uchun keng imkon yaratib berish o‘tgan asrning 80-90 yillarida axborot va telekommunikatsiya texnologiyalarining shiddat bilan rivojlanib borishi ta‘sirida rivojlana boshladi hamda kutubxonashunoslik – bibliografiya xizmatiga axborot

texnologiyalarini joriy etish masalalari respublika darajasida hal qilinishi takomillashib bormoqda.

Jahon miqyosida kutubxonashnoslik – bibliografiyaning shakllanishi hamda ularning rivojlanish tarixi masalalariga doir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Jumladan, kutubxonashunoslik tarixiy rivojlanish xususiyatlari, huquqiy va ijtimoiy jihatlari, aholiga xizmat ko'rsatish, davlat va jamiyat hayotini demokratlashtirish, fuqarolarda siyosiy, ekologik, madaniy dunyoqarashni shakllantirishdagi roli ustuvor yo'nalishlardan hisoblanadi. Bu borada kutubxonalarining jamiyat ijtimoiy-madaniy hayotidagi rolini kengaytirish bo'yicha zamonaviy mexanizmlarni takomillashtirish dolzarb vazifalardan biri sifatida qaralmoqda.

O'zbekistonda ta'lim-tarbiya, madaniyat va ma'rifatni rivojlantirishning muhim tarmog'i sanalgan kutubxonachilik sohasini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilib, tarmoqning tashkiliy-huquqiy asoslari, zamonaviy moddiy-texnik bazasining shakllantirish hamda kutubxonachi kadrlar va kitobxonlarning erkin faoliyat yuritishi va ijod qilishlari uchun so'nggi yillarda keng imkoniyatlar yaratilmoqdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kitob maxsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida" 2017 yil 12 yanvardagi F-4789-son farmoyishi va "Kitob maxsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora tadbirlar to'g'risida" 2017 yil 13 sentyabrdagi PQ-3271-son farmoyishi respublikadagi kutubxonalar faoliyatini mustahkamlash borasidagi dolzarb masalalardan hisoblanadi. Bu borada mustaqillik yillarda kutubxonalar faoliyatini qayta yo'lga qo'yilishi, uning moddiy-texnik holati, kutubxonachi kadrlar masalasi hamda aholining kitobxonaga bo'lgan munosabatini shakllantirish kabi yo'nalishlarda ilmiy-tadqiqotlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining kutubxona va kitobxonlikka oid qator qaror va farmonlari hamda sohaga oid boshqa me'yoriy-hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur dissertatsiya muayyan darajada xizmat qiladi [1].

O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining 29 yilligi munosabati bilan Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev tantanali tabrik nutqida taraqqiyotimizning maqsadi Uchinchi Renessans bo'lishi lozimligini ta'kidladi. «Renessans» lug'aviy fransuzcha «qayta tug'ilish» degan ma'noni anglatadi. Atama sifatida uning mazmuni ancha keng: madaniyatda, ilm-fanda, san'atda, ta'lim-tarbiyada, umuman, jamiyat hayotida uzoq muddatli turg'unlikdan keyin qayta jonlanib, tez rivojlanishni, ijtimoiy ong va qadriyatlar tizimi yangi sifat bosqichiga chiqishini bildiradi. Ilk bor atama Yevropada o'rta asrlar mutaassibligidan keyin XV-XVI asrlardagi rivojlanish davriga nisbatan qo'llanilgan. Renessans atalmish mazkur ijtimoiy hodisa o'zbek tiliga "Uyg'onish davri" deb o'girilgan.

2019 yil 2 fevraldagi «O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida»gi PQ-4151-son Qarori, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «2020 – 2025 yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash milliy dasturini tasdiqlash to‘g‘risida»gi 2020 yil 14 dekabrda 781-son qarori hamda 5 tashabbusni tizimli tashkil etish vazifasining amalga oshirilishi bilan bog‘liq bo‘ldi. Ushbu qaror bo‘yicha Respublikamizda 2021-2022 yillarda «Kitobxonlik haftaligi» keng miqyosda tashkil qilinib kelmoqda. Joriy yilda tashkil qilingan ushbu haftalik Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar va tuman (shahar) axborot-kutubxona markazlarida 2022-yil 18-23 aprel kunlari «Kitobsevar millat» shiori ostida bo‘lib o‘tdi. Milliy kutubxonada haftalik doirasida 44 ta tadbir, shuningdek, 27 ta ekskursiya, ko‘rgazmalar tashkil qilingan bo‘lib, tashrif buyurganlarning soni 4616 nafarni tashkil qildi. Shuningdek, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar va tuman (shahar) axborot-kutubxona markazlarida ham «Kitobxonlik haftaligi» ko‘tarinki ruhda o‘tkazildi. Jumladan, haftalik doirasida 999 ta tadbir tashkil qilingan bo‘lib, tashrif buyurganlarning soni 107439 nafarni tashkil qildi. 2019 yil 7 iyunda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasi aholisiga axborot-kutubxona xizmati ko‘rsatishni yanada takomillashtirish to‘g‘risida»gi PQ - 4354-sonli qarorini qabul qilinishi kutubxona sohasini yanada isloh qilishga qaratildi. Qaror bilan, 2019-2024 yillarda O‘zbekiston Respublikasining axborot-kutubxona sohasini rivojlantirish konsepsiyasi, 2019-2024 yillarda O‘zbekiston Respublikasida axborot-kutubxona sohasini rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlari dasturi hamda Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi –axborot-resurs markazining tashkiliy tuzilmasi tasdiqlandi. Ushbu hujjatlarning qabul qilinishi qisqa vaqt ichida qaror ijrosini bajarish bo‘yicha katta ishlar amalga oshirilganligini guvohi bo‘lishimiz mumkin. Qaror bo‘yicha Milliy kutubxona qoshida 186 ta tuman (shahar) axborot-kutubxona markazlari tashkil etilib, umumta’lim maktablari va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalari qoshida faoliyat ko‘rsatayotgan barcha axborot-resurs markazlari tugatildi. Ularning kitob fondlari va shtat birliklarini yangidan tashkil qilingan tuman (shahar) axborot-kutubxona markazlariga berildi. Yangi tashkil qilingan axborot-kutubxona markazlarining asosiy vazifasi aholiga axborot-kutubxona xizmatlari ko‘rsatish uchun sifat jihatidan yangi va qulay shart-sharoitlar yaratish, zamonaviy axborot-texnologiyalar asosida ularning ilmiy, ta’lim, axborot va madaniy ehtiyojlarini qondirish, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlariga xizmat ko‘rsatish imkoniyatlarini yaratish deb belgilandi. Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, Respublikamizning barcha hududlarida bosqichma-bosqich yangi, zamonaviy axborot-kutubxona markazlari qad ko‘tarmoqdalar. Misol tariqasida Surxondaryo, Andijon, Namangan, Toshkent

viloyati axborot-kutubxona markazlari, Farg‘ona viloyati Dang‘ara, Yozyovon, O‘zbekiston tumanlarida, Qoraqalpog‘iston Respublikasining Beruniy tumanida, Jizzax viloyati Arnasoy tumanida, Samarqand viloyati Urgut tumanida, Toshkent viloyati O‘rta Chirchiq, Oqqo‘rg‘on tumanlarida, Namangan viloyati Davlatobot tumanida aholiga xizmat ko‘rsatish uchun zamonaviy axborot-kutubxona markazlari ochildi.

2021 yilning hisobot ma‘lumotlariga ko‘ra, viloyat axborot-kutubxona markazlarining soni 14 ta bo‘lib, barcha viloyat axborot-kutubxona markazlarining umumiy fondi 5214353 nusxani tashkil etdi. 2019-2021-yillar davomida viloyat axborot-kutubxona markazlarining fondlari o‘sib, 2019-yilga nisbatan 64341 nusxaga 1,2 % ga oshgan. 2019-2021-yillar davomida viloyat axborot-kutubxona markazlarida foydalanuvchilar soni 2019-yilga nisbatan 2020-yilda kamayib, 2021-yilga borib 79368 ga 31 % ga o‘sgan. 2020- yilda foydalanuvchilar sonining keskin kamayishi aholi o‘rtasida yuqumli virus kasallikning tarqalishi, pandemiya munosabati bilan bog‘liq cheklovlar, Internet xizmati va texnikasi bilan ta‘minlanmaganligi, uzoq tumanlarda foydalanuvchilarni masofadan ro‘yxatdan o‘tish imkoniyati bo‘lmaganligi sabab bo‘lgan. 2021-yilda foydalanuvchilar soni jami-332701 nafarni (144405-yerkaklar, 188296-ayollar) tashkil etdi. Shundan, yangi a‘zo bo‘lgan foydalanuvchilar–64945 nafardan iborat bo‘ldi. Viloyat axborot-kutubxona markazlari foydalanuvchilarning asosiy qismi 12 % i Sirdaryo viloyati, 11 % i Toshkent viloyati, 10 % i Andijon viloyati axborot- kutubxona markazlariga to‘g‘ri keldi. Viloyat axborot-kutubxona markazlaridan berilgan resurslarning 60 % i kitoblarga, 20 % i gazetalarga, 9 % i jurnallarga, 6% i elektron resurslarga to‘g‘ri keldi. Viloyat axborot-kutubxona markazlaridagi resurslar 76% i an‘anaviy tarzda va 24 % i masofadan foydalanuvchilarga berilgan. 2019-2021-yillarda viloyat axborot-kutubxona markazlari foydalanuvchilarning tashriflari 2019-yilga nisbatan kamayib borib, 2020 yilga nisbatan esa ko‘payishi kuzatildi. Bu o‘zgarishlar pandemiya munosabati bilan 2020 yilda tashriflarning soni 196649 ga 14 % ga kamayishi hisobiga bo‘lgan. Ammo 2021-yilda 2020-yilga nisbatan tashriflarning soni 187886 ga, 16 % ga o‘sgan [2.251] Viloyat axborot-kutubxona markazlarlari faoliyatining sifat jihatdan tahlil qilishda asosan nisbiy ko‘rsatkichlardan foydalaniladi [3].

Xulosa o‘rnida shuni takidlash joizki aholi orasida kamayib ketayotgan kitobxonlik madaniyati so‘ngi yillarda yana o‘zining avvalgi holatiga balki undanda yaxshiroq darajaga ko‘tarilmoqda. Bu albatta respublikada mazkur sohaga davlat rahbarining qaratayotgan e‘tibori deb qarash lozim. Chunki Prezident tomonidan kutubxona va kitobxonlikni rivojlantirishga qaratilgan qator qaror va farmonlarning amaldagi ijrosini ta‘minlash natijasida respublikada va viloyatlarda axborot kutubxona markazlari faoliyatida va albatta aholi orasida kitobxonlak madaniyatini shakllanishiga hissa qo‘shdi.

Adabiyotlar ro‘yhati.

1. Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ibot qilish bo‘yicha Komissiya tuzish to‘g‘risida.12.01.2017. F-4789.<https://nrm.uz/contentf?doc=488722>

2. Muxamadaliyeva N. Axborot-kutubxona markazlari faoliyatini statistik tahlil qilishning asosiy xususiyatlari. Fan, ta'lim, madaniyat va biznesda internet va axborot-kutubxona resurslari. XV Xalqaro konferensiyasi. Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. Toshkent – 2022. – B.251.
3. Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi joriy arxivi.

MANG'IT AMIRLARI DAVLAT BOSHQARUVI MASALALARI MAHALLIY MUARRIXLAR TALQINIDA

F.Shirinova

Navoiy davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

S.Hamroeva

Navoiy davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

Mang'itlar hukmronlik qilgan Buxoro amirligi tarixi faylasuf, etnograf, adabiyotchilar va boshqa tadqiqotchilar tomonidan ilmiy ishlar, monografiya, kitob, risola, badiiy tarixiy asarlar, ilmiy maqolalar yozib anchagina o'rganilgan. Shuni aytish joizki, amirlik tarixi va tarixshunosligini ilmiy-nazariy, metodologik-uslubiy, siyosiy-mafkuraviy jihatdan bir xil baholab bo'lmaydi. Asarlarda ifoda etilgan tarixiy dalil va mavjud muammoga nisbatan berilgan bahoni hisobga olib ularni ikki guruhga bo'lish mumkin.

Birinchi guruhga kiruvchi adabiyotlar sho'ro, mustabid tuzumi davrigacha ya'ni Buxoro amirligi sho'rolar davlati tomonidan bosib olinganga qadar yaratilgan asarlar, ikkinchi guruhga esa mustabid tuzumi davrida yaratilgan asarlar kiradi. Birinchi guruhga kiruvchi asarlarning bir qismi tarixchi, yozuvchi shoirlar qalamiga mansub bo'lib bular, Ahmad Donishning "Navodir ul – Vaqoe"[1], "Risolai muxtasare az tarixi saltanati mang'itiya"[2], Sadridin Ayniyning "Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar"[3], "Esdaliklar"[4], Sadri Ziyoning "Navoduri Ziyoiya"[5] asarlaridir. Shuningdek, Bu tarixiy manbalar orasida A.B. Vildanovanning "Podlinnik Buxarskogo traktada o chinax i zvaniyax" (Pismennoe pamyatniki Vostoka)[6], hamda, "Ocherk ustroystva sentralnogo administrativnogo upravlenie Buxarskogo xanstva pozdneyshego vremeni"[7], "Materialy po istorii tadjikov i uzbekov Sredniy Azii"[8], "Buxarskiy traktov o chinax i zvaniyax i ob obyazannostyax nositeley ix v srednevekovoy Buxare"–"Sovetskoe vostokovedenie"[9]da chop etilgan asarlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Biz tanlagan mavzuni chuqurroq tasavvur etishimizda sulolaviy tarixiy asarlar ma'lum ahamiyatga ega. Mullo Vafo Karminagiyning "Tuhfat ul-Xoniy", Mirza Abdul Azim Somiyning "Istoriya mangitskix gosudarey"[10] kabi asarlarni ahamiyati katta bo'lib, biz bu asarlar orqali mang'itlar hukmronligi davridagi ijtimoiy-siyosiy hayot, davlat boshqaruvi, tashqi siyosat masalalari to'g'risida ko'p narsalarni bilib olamiz. Shuningdek, biz mavzumizning ma'naviy asoslaridan hisoblangan Mirza Badi' Devonning

“Majmu’ al-arqom”[11] kabi asaridan ham Buxoro amirligining davlat ishlari, boshqaruv tizimi, davlat muassasalari, hukmdorlar, hokimlar, qozilar umuman davlat amaldorlariga qanday talablar quyilgani haqida bilib olamiz.

Masalan, “Majmu’ al-arqom” asari Buxoro amirligida amir Shohmurodning ko‘rsatmasi bilan yozilgan bo‘lib, unda boshqaruv tizimidagi amaldorlarning ma’naviy qiyofasi, xizmat vazifasi va uni qanday bajarish haqida fikr yuritiladi. Masalan: Mirzo xizmat vazifasiga qalbida xudoni jo‘qilib, ishda har qanday hasad, ig‘vo, g‘iybat, tuhmat, bo‘hton, tovlamachilik, xushomadgo‘ylik, aldanchilik kabi illatlardan xoli bo‘lishi kerak deb ko‘rsatadi. Asarda qalamdastlarni maqtaydi. Ularni shamshirdastlardan ustun qo‘yadi. “Podshohlar ham qalam ahliga alohida e‘tibor berishi, rag‘batlantirishi, ahvolidan xabardor bo‘lishi lozimki, bu devondagi ish yuritishni yaxshilashga olib keladi deb ta’kidlaydi”[12] .

Bundan anglash mumkinki, davlat va uning timsoli hukmdorlarga shuningdek, boshqaruv amaldorlarga qo‘yilgan talablarda o‘z ifodasini topgan. Xullas, Mirza Badi’ Devonning ushbu asari mang‘itlar hukmronlik qilgan davrda Buxoro amirligini ma’muriy boshqaruv idoraviy usulining o‘ziga xos xususiyatlarini aniqroq bilib olishga yordam beradi. Muhammad Mir Olim Buxoriyning «Fathnomai Sultoni»[13] asarlarida ham amir Shohmurod, amir Nasrullo va amir Haydarlar davridagi ijtimoiy-siyosiy voqealar, davlat ishlari, amaldorlarning ma’naviy qiyofasi ochib berilgan.

Tarixchi davlat boshqaruvidagi vazifalar ijrosini uyushtirgan amir Shohmurodni maqtab “Haqiqiy yo‘lboshchi davrida islom va shariat keng quloq yozdi. Adolat va haqiqat shu darajada qaror topdiki, bo‘ri bilan qo‘y bir oxurdan suv ichadigan bo‘ldi. Har madrasaga mudarris, har masjidga imom tayinladi. Har bir tumanda va shaharda ilohiyotchi olimlar, qozilar va raislar diniy rasm-rusumlarga, savdo-sotiq qoidalariga va soliqlarni to‘g‘ri undirishga mutasaddilik qilar edilar”[14] - deb yozadi. Ko‘rinib turibdiki, amirlikning boshqaruv tizimi ijtimoiy hayotning hamma sohasida adolatni barqaror bo‘lishi uchun amir Shohmurod haqiqiy yo‘lboshchilik qilgan. Uning davrida markaziy boshqaruv butunligicha bir dargohda mujassamlashgan. Masalan, amir Shohmurod davrida shariat qonunlari ijrosini adolatli va to‘g‘ri bo‘lishi uchun oliy mahkama ta’sis etilib, uning ishiga qirq nafar qonunshunos faoliyat ko‘rsatgan.

Shuni alohida ta’kidlash o‘rinliki, chor Rossiyasi tomonidan Buxoro amirligi bosib olingandan keyingi ijtimoiy-siyosiy voqealar, davlatni boshqarishdagi idoraviy usullar haqida mang‘itlar hukmronlik qilgan davrda saroyda ishlagan sobiq mansabdorlardan tarixchi Mirzo Salimbekning “Tarixi Salimiy”, Mirzo Abdul Azim Somiyning L.M. Yepifanova tarjima qilgan “Istoriya mangitskix gosudarey”, Ahmad Donishning “Risolai muxtasare az tarixi saltanati mang‘itiya” asarlarida fikrlar mavjud. Ahmad Donish o‘zining “Navoduril vaqoe” asarida amir Nasrulloning davlat boshqaruvidagi faoliyatiga baho berib, “U vazmin, qo‘rqmas, qattiqqo‘l va zukko hukmdor edi. Amirga nisbatan ko‘rnamaklik qilgan fitnachi, ig‘vogarlarni qattiq jazoladi. O‘z

tarafdorlarini siyladi”[15]. Shuningdek, shariat qonunlarini mustahkamlab, otasi amir Haydar davrida beboshlik qilgan barcha viloyatlarni, ya’ni u yerdagi siyosiy kuchlarni poytaxt izmiga qaytardi.

Tarixchi Muhammad Hakimxon o‘zining “Muntahab at-tavorix”[16] asarida Nasrulloxonni davlatni boshqarishda xatoga yo‘l qo‘yib, o‘z urug‘i mang‘itlardan Ibrohim parvonachini bo‘ysundirib, Buxoroga qo‘shib olingan Qo‘qonga o‘ylamay turib rahbarlikka tayinlaydi. Ibrohim parvonachi siyosatni noto‘g‘ri olib borishi oqibatida, uning zolimligi tufayli Qo‘qonda qo‘zg‘olon ko‘tariladi va Qo‘qon Buxorodan ajralib chiqadi. Qo‘qonni qayta Buxoroga qo‘shib olishning iloji bo‘lmaydi.

Mavzuni yoritishda tarixiy mavzudagi badiiy-xronik asarlar, badiiy lavhalar, qissa va boshqalarni o‘rganishga ham e’tibor berish kerak. Ularni o‘rganish shuning uchun ham zarurki, tarix ham, badiiy adabiyot ham jamiyat haqidagi, uning haqida bahs yuritadigan fandır, farqi shundaki, jamiyatdagi sodir bo‘ladigan barcha ijtimoiy hodisayu voqealar tarix fanidan tarixiy dalil va tahlil asosida, badiiy adabiyotda obrazlar vositasida beriladi. Birining uslub vositasi ilmiy til - ikkinchisiniki esa badiiy so‘z vositasidir.

Xullas biz, Buxoro amirlari hukmronlik qilgan davrga ta’luqli voqea - hodisalar aks etgan badiiy asarlarni, ya’ni o‘sha davr yozuvchi - shoirlarining ham asarlarini qarab chiqib mavzuimizda imkon boricha foydalanishni rejalashtirganmiz. S.Ayniy, A.Fitrat, S.Ziyo hamda N.Naimov, S.Aliev, Q.Rajabov, S. Inoyatov, H. To‘raev, O.Hayitova va boshqalarning asar, risola va maqolalari mang‘it amirlarining ma‘muriy boshqaruv tizimi ijtimoiy-siyosiy hayotga doir ma‘lumotlarni bilib olish, dalil va tahlillarga ega bo‘lish imkoniyatini beradi. Shubhasiz, ularning asarlari Buxoro amirligida mang‘it hukmdorlari tomonidan davlatni ma‘muriy boshqaruvining asoslari, xususiyatlarini tahlil etishda ijobiy rol o‘ynashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Аҳмад Дониш. «Наводир ул –Вақое», Тоҷикгосиздат.1957
2. Аҳмад Маҳдومي Дониш. «Рисолаи мухтасаре аз тарихи салтанати манғитийа» Душанбе–Тоҷикистон давлат нашриёти. 1960.
3. Садриддин Айний. Бухоро инқилоби тарихи учун материаллар. Т. 1926.
4. Садриддин Айний. «Эсдаликлар». “Фан”. 1960.
5. Садри Зиё. “Наводуре Зиёия”. Душанбе “Адиб”, 1991 йил.
6. А.Б. Вильданова. Подлинник Бухарского трактата о чинах и званиях “Письменное памятники Востока”. Ежегодник, 1968. М. 1970.
7. А..А.Семенов. Очерк устройства центрального административного управление Бухарского ханства позднейшего времени. “Материалы по истории таджиков и узбеков Средний Азии”, вып. II. “Труды и института истории, археологии и этнографии»АН Тадж.ССР.том XXV Сталинобод. 1954
8. «Материалы по истории таджиков и узбеков Средний Азии», вып. II. «Труды и института истории, археологии и этнографии»АН Тадж.ССР.том XXV Сталинобод. 1954

9. А.А. Семенов. Бухарский тракт о чинах и званиях и об обязанностях носителей их в средневековой Бухаре – “Советское востоковедение” Т. V. 1948.
10. Мирза Абдул Азим Сомий. “История мангитских государей” М. 1962 г
11. Мирза Бадиъ Девон. “Мажмуъ ал- арком”(А.Б. Вильданова таржимаси.) М. 1981 йил. 33-36 бетлар.
12. Мирза Бадиъ Девон. “Мажмуъ –ал- арком” (А.Б. Вильданова таржимаси.)М. 1981 йил. 33-36 бетлар.
13. Муҳаммад Мир Олим Бухорий. “Фатхномаи Султоний”, Ўзб.ФА. Шарқшунослик институти, Қўлэзма. Инв.№1838.
14. Муҳаммад Мир Олим Бухорий. “Фатхномаи Султоний” Ўзб.ФА. Шарқшунослик институти. Қўлэзма. Инв.№1838. 190-б.
15. Аҳмад Дониш. “Рисолаи мухтасаре аз тарихи салтанати мангитийа”. (Сўз боши ва изоҳлар А.Мирзаевники), Душанбе. 1960 й. 164- бет.
16. Муҳаммад Ҳакимхон. "Мунтахаб ат таврих". Душанбе, 1985 й, II жилд, 732-739 – бетлар

BUXORO AMIRLIGI TARIXI MARKAZIY OSIYONING ZAMONAVIY TARIXSHUNOSLIK TADQIQOTLARIDA

Shukurov Rustam Jo'raqulovich

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
“O‘zbekiston tarixi” kafedrasida o‘qituvchisi.

Buxoro xonligida XVIII asr o‘rtalarida yuz bergan siyosiy voqealar mang‘it urug‘i vakillarini Buxoro xonligi taxtiga olib chiqdi. Davlat hukmdorlari «amir» unvoni bilan yuritiladigan bo‘ldi va davlat ham Buxoro amirligi degan nom oldi. XVIII-XX asr boshlarida ko‘plab mualliflar tomonidan Buxoro amirligi tarixiga oid bir qator tarixiy asarlar yaratilgan bo‘lib, ularda mang‘itlar xonadoni tarixining ko‘plab masalalari yoritib berilgan. XX asr davomida ham buxoro amirligi tarixi nafaqat O‘zbekistonlik tarixchilar, balki bir qator xorij tarixchilari va tadqiqotchilari tomonidan ham atroflicha o‘rganildi. XX asrning so‘nggi o‘n yilligida dunyo siyosiy xaritasidagi o‘zgarishlar tarix fani tadqiqotlarida ham ma’lum darajada o‘zining ta’sirini ko‘rsatdi. Tarix va tarixiy jarayonlar, siyosiy-tarixiy vaziyat ularning ro‘y berishidagi asosiy sabab va xususiyatlarini ilmiy jihatdan tadqiq etishda har tomonlama tahlil qilish tarixiy haqiqatning yuzaga chiqishida katta omil sanaladi. Shu jihatdan Buxoro amirligi tarixining o‘rgshanilishi ham bugungi kunda nihoyatda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Buxoro amirligi Sharq va Yevropa o‘rtasidagi iqtisodiy va siyosiy, ma’naviy va madaniy munosabatlar jarayonida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan holda XX asrning boshlarigacha mavjud bo‘ldi. Bu jihatlari bilan Buxoro amirligi tarixi uzoq yillar davomida ko‘plab tadqiqotchilarning e’tiborini o‘ziga jalb etib keldi, amirlik tarixining turli masalalari yuzasidan bir necha o‘nlab tadqiqotlar amalga oshirildi, yuzlab maqolalar yozildi. Tarixshunoslik nuqtai-nazaridan Buxoro amirligi tarixining o‘rganilishini a’naviy ravishda XX asr boshlarigacha bo‘lgan mustamlaka davri tarixshunosligi, XX asrni deyarli to‘liq qamrab olgan sovet davri tarixshunosligi

va XX asrning 90-yillaridan bugungi kunlarga qadar bo‘lgan mustaqillik davri tarixshunosligi davrlariga bo‘linadigan bo‘lsa, ular orasida so‘nggi davr tarixshunosligi alohida muhim ahamiyat kasb etadi. Buxoro amirligi tarixini o‘rganish mustaqillik yillarida ayniqsa yanada yangi-yangi yondashuvlar va tadqiqot yo‘nalishlari bilan tadqiqotchilarning diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. XX asrning so‘nggi o‘n yilligi va XXI asrning bugungi kunlarga o‘tgan davri mobaynida nafaqat O‘zbekiston tarixchilari, balki Markaziy Osiyo davlatlari va Rossiya tarixchilar tomonidan ham Buxoro amirligi tarixining turli sohalariga oid bo‘lgan bir necha o‘nlab ilmiy tadqiqotlar amalga oshirildi, yuzlab ilmiy maqolalar e‘lon qilindi. Ayniqsa, turli davrlarda yaratilgan tarixiy ilmiy asarlarda mualliflarning tadqiqot masalalariga turlicha yondashuvlari va fikrlari, xulosalarning turlichaligi, ularni ilmiy jihatdan chuqur tahlil qilish va tarixiylik, ilmiylik hamda xolislikka asoslanilgan eng to‘g‘ri xulosalarni chiqarish bugungi kun tarixchi mutaxassisleri oldida turgan muhim vazifalardan sanaladi. O‘zbek xonliklari tarixini o‘rganish XIX asrning o‘rtalaridan boshlab bugungi kungacha tarixchilar e‘tiborini o‘ziga jalb qilib kelmoqda va hozirgi kungacha xonliklar tarixi bo‘yicha amalga oshirilgan va yaratilgan ilmiy asarlar hamda ilmiy tadqiqotlarning salohiyati juda katta. O‘tgan bir yarim asr mobaynida xonliklar tarixini o‘rganishda turlicha yondashish va munosabatlar bu tadqiqotlarga bo‘lgan e‘tiborni yanada kuchaytiradi.

XX asrning 20-yillaridan 80-yillari oxirigacha bo‘lgan davrda Buxoro amirligi tarixining tarixshunoslik tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, Sovet hokimiyatining dastlabki yillaridan – XX asrning 50-yillari o‘rtalarigacha bo‘lgan davrda amalga oshirilgan tadqiqotlarda amirlik tarixini o‘rganishga nisbatan obyektiv yondashuvi bilan xususiyatlanadi. XX asr 50-yillaridan – 80-yillarning o‘rtalarigacha bo‘lgan davrda amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlarda esa kommunistik mafkura va sotsialistik tuzum g‘oyalari ta‘sirida tarixni o‘rganishga bir tomonlama yondashuv hukm suradi [1]. XX asrning 80-yillari o‘rtalaridan 90-yillari boshigacha (“qayta qurish” davri) bo‘lgan davrda amalga oshirilgan ilmiy ishlarda esa masalaga obyektiv va tarixiylik nuqtai-nazaridan yondashuvga moyillik ko‘zga tashlanadi. Garchi bu davrda tadqiqot obyektiga yondashuv masalasida turli holatlar ko‘zga tashlansada, o‘zbek va tojik tarixchilari va tadqiqotchilari tomonidan amirlik tarixi bo‘yicha ulkan hajmdagi ilmiy tadqiqotlar amalga oshirildi, ko‘plab tarixiy manbalar amaldagi yozuvlarga tarjima qilindi va nashr ettirildi[2].

Keyingi chorak asr davomida o‘zaro mushtarak tarixga ega bo‘lgan Markaziy Osiyo davlatlari tarixchilari tomonidan turli davrlarda O‘rta Osiyoda hukm surgan davlatlar va xalqlarning iqtisodiy va siyosiy hayoti jarayonlari, manaviy va madaniy hayoti tarixi, etnografiyasi va boshqa masalalariga bag‘ishlangan bir qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirildi, ko‘plab monografiyalar va ilmiy maqolalar e‘lon qilindi. Bu tadqiqotlar orasida XVI-XX asr boshlari - xonliklar davri tarixiga bag‘ishlangan tadqiqotlar ko‘pchilikni

tashkil qiladi. Xonliklar tarixiga oid tadqiqotlar doirasida X.Ziyayev, SH.Vohidov, G.Agzamova, Z.Ilhomov, A.Doniyorov, Q.Rajabov, O.Masaliev va boshqalarning ilmiy tadqiqotlari va chop etilgan asarlarini ko'rsatib o'tish mumkin[3].

Xorij tarixshunosligida ilmiy salohiyati yuqori bo'lgan asarlardan olmoniyalik olimi Anke fon Kyugelgenning «Legitimatsiya sredneaziatskoy dinastii mangitov v proizvedeniyax ix istorikov (XVIII-XIX vv.)» ni tilga olish mumkin[4]. Buxoro davlati hukmdorlari - mang'itlar sulolasi haqida tarixi Q. Rajabov bir qator maqolalar chop ettirdi[5]. R. Xoliqovanning monografiyasi va ayrim maqolalarida tadqiq qilinayotgan mavzuga oid fikr va mulohazalar uchraydi[6].

Buxoro amirligi davlat boshqaruvi, ma'muriy va harbiy amaldorlarning vazifalari, harbiy masalaga oid ma'lumotlar mahalliy tarixnavislik maktabi namoyondalari asarlari bilan bir qatorda ularga izoh, hamda tushuntirishlar kiritilgan g'arb olimlari tomonidan ham keng miqyosda o'rganilgan[7].

O'zbekiston tarixchilari[8], Tojikiston tarixchilari[9], Rossiya tarixchilari tomonidan Buxoro amirligi tarixiga oid bir necha o'nlab ilmiy tadqiqotlar amalga oshirildi va ilmiy asarlar yaratildi[10]. Garchi bu tadqiqotlar zamonaviy tarix fani tadqiqotlarining eng so'nggi talablari asosida amalga oshirilayotgan bo'lsada, ayrim masalalarda ayrim ixtiloflarni kuzatish mumkin, bu esa albatta amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlarning tarixshunoslik nuqtai-nazaridan tahlilining dolzarbligini va ilmiy muammoning muhimligini yanada oshiradi. Ayniqsa, amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlarda Buxoro amirligining iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy tarixi masalalari, siyosiy tarixining ichki va tashqi munosabatlar bilan bog'liq masalalari, harbiy va diplomatik aloqalarining tahlili va boshqa masalalar alohida tadqiq etilgan bo'lsada, ularning tarixshunoslik nuqtai-nazaridan qiyosiy tahlilini amalga oshirish Buxoro amirligi tarixi haqida yanada to'liqroq va mukammal ma'lumotlarning umumlashtirilishiga imkon beradi. Shu jihatlari bilan Markaziy Osiyo va Rossiya tarixchilari tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlarning umumiy ilmiy-tarixiy tahlili zamonaviy tarixshunoslik tadqiqotlari doirasida Buxoro amirligi tarixining o'rganilishida yanada muhim ahamiyatga egadir.

Qirg'izistonlik tarixchi YE.G.Garbuzarova o'zining ilmiy tadqiqot ishida XIX asr dunyoning eng yirik imperiyalari – Rossiya va Buyuk Britaniyaning Markaziy Osiyodagi harbiy-siyosiy raqobatchilik masalalari va bu siyosiy jarayonlarda o'zbek xonliklarining o'rnini ko'rsatib beruvchi bir qator ma'lumotlarni keltirib o'tgan [11: 10].

Dissertatsiya ishida Rossiya imperiyasi va Buyuk Britaniyaning XIX asr ikkinchi yarmida Markaziy Osiyodagi geopolitik, tashqi siyosiy va harbiy-siyosiy masalalardagi munosabatlari tarixining ilmiy tadqiqi amalga oshirilgan bo'lib, uning tadqiqot doirasiga nafaqat Buxoro amirligi va Qo'qon xonligi, balki Xiva xonligi, Sharqiy Eron, Afg'oniston, Sharqiy Turkiston, Pomir va turkmanlar hududlariga nisbatan har ikki imperiyaning harbiy-siyosiy diplomatik munosabatlari tarixi ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Tadqiqotchinin

ko'rsatib o'tishicha, Markaziy Osiyo masalasi Angliya va Rossiya imperiyalari o'rtasidagi harbiy-siyosiy raqobatchilikning eng yuqori nuqtasi bo'lgan, xattoki bu ikki davlat o'rtasidagi harbiy – siyosiy keskinlikning yuzaga kelishi Qrim urushidan (1853-1856 yy) keyin emas, balki aynan Markaziy Osiyo masalasida yuzaga kelgan [11: 14].

Tojikistonda amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlardan yana biri Mexdi Jafarzodaga taalluqli bo'lib, bu tadqiqotchi o'z ilmiy izlanishlarida Markaziy Osiyo davlatlarining Eron bilan savdo va diplomatik munosabatlari tarixini tadqiq qilgan [12:5-9].

Tadqiqotda Markaziy osiy davlatlari – Buxoro amirligi, Qo'qon xonligi va Xiva xonligining savdo va iqtisodiy aloqalari tarixini ko'rsatib berish bilan birga, Rossiya, Angliya, Eron, Afg'oniston va Sinszyandan Markaziy Osiyo davlatlari bozorlariga olib keltirilgan mollar va ularning turlari, hajmi va boshqalari haqida keng tahliliy ma'lumotlarni keltirib o'tadi. Shuningdek, Buxoro amirligi va Xiva va Qo'qon xonliklarining Astraxan, Orenburg, Ural va Janubiy sibir hududlridagi savdo-iqtisodiy aloqalarini ham tahlil qilishgan harakat qilgan, tadqiqot davomida xonliklarning tashqi savdo-iqtisodiy munosabatlari tarixining bir qator jihatlarini manbaviy ma'lumotlarga asoslangan holda yoritib bergan.

Xulosa sifatida aytib o'tish kerakki, o'zbek xonliklari tarixi va bu borada amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlar nafaqat O'zbekistonda, balki Markaziy Osiyo davlatlari tarixichilarining ham doimiy diqqat markazida bo'lgan va o'zining dolzarbligini saqlab qolgan, shu jihatdan qaraganda bu borada Markaziy Osiyo tarixshunosligida xonliklar davri tarixiga bag'ishlangan tadqiqotlar ko'pchilikni tashkil qiladi. Garchi ularning ayrimlarida turli ixtiloflar va tafovutlar ko'zga tashlansada, ayni vaqtda ularda xonliklarning siyosiy-iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy tarixi masalalari, tashqi munosabatlar bilan bog'liq masalalari, harbiy va diplomatik aloqalarining tahlili va boshqalarga oid bo'lgan ko'plab qimmatli ma'lumotlarni ko'rish mumkin. Ularning tarixshunoslik nuqtai-nazaridan qiyosiy tahlilini amalga oshirish esa Markaziy Osiyo tarixini yanada to'liqroq va mukammal o'rganish imkonini beradi, shu jihatdan Markaziy Osiyo tarixshunosligida mavzuga oid amalga oshirilgan har bir tadqiqot katta ahamiyat etishi shubhasizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qarang: Кисляков Н.А.. Очерки по истории Каратегина. К истории таджикского народа, Сталинабад, 1954; Б. И. Искандаров. Из истории Бухарского эмирата (Восточная Бухара и Западный Памир в конце XIX века), М., 1958; Б. И. Искандаров. О некоторых изменениях в экономике Восточной Бухары на рубеже XIX—XX вв. 1958; 3. Бахрамов. Земельные отношения в Шугнane в конце XIX — начале XX в. (1895—1920 гг.). 1957; П. П. Иванов. Хозяйство Джуйбарских шейхов. «К истории феодального землевладения в Средней Азии в XVI—XVIII

- вв.», М.— Л., 1954; Мирзаев К.М.. Амлячная форма феодальной земельной собственности в Бухарском ханстве, Ташкент, 1954 ва бошқ.
2. Норкулов Н. “Тарих-и Салими”- ценний источник по истории Бухарского эмирата. (1860-1920 гг.). Т., 1968; Мирза Бадиъ Диван. Мажмаъ ул-аркам. (Факсимиле рукописи. Введение, перевод и примечание А. Б. Вильдановой. М.: Наука 1981; Вильданова А. Б. Подлинник бухарского трактата о чинах и званиях. / Письменные памятники Востока. Ежегодник, 1968. М., 1970; Ахмад Махдуми Дониш. Рисола с Мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития. “Сарват”. Душанбе. 1992; Мирза Абдулазим Сами. Тарих-и салтанати манғитийа. (История манғитских государей) Перевод и примечания. Л. М. Епифановой. М. 1962. ва бошқ.
 3. Қаранг: Зиёев Ҳ. З. Туркистонда Россия тажовузи ва хукмронлигига қарши кураш. (XVII- XX аср бошлари). Т.: Шарқ, 1998; Агзамова Г. А. Сўнги ўрта асрлар Ўрта Осиё шаҳарларида хунармандчилик ва савдо. - Т., Ўзбекистон, 2000; Воҳидов Ш. Қўқон хонлиги ва Бухоро амирлигида унвон ва мансаблар. – Тошкент: Фан, 1996; Воҳидов Ш.Х. XIX аср иккинчи ярми – XX аср бошларида Қўқон хонлигида тарихнависликнинг ривожланиши. Тарих фанлари докт. илм. дараж. олиш учун ёзилган диссертация. 1998 й; Илҳомов З, ва бошқ. Ўзбек хонликлари тарихшунослиги. Тошкент, “Янги аср авлоди”, 2011й; Дониёров А, Бўриев О.,Аширов А. Марказий Осиё халқлари этнографияси, этногенези ва этник тарихи. Тошкент, “Янги нашр”, 2011; Ражабов Қ. Бухорога қизил армия босқини ва унга қарши кураш. - Тошкент: Маънавият, 2002; Масалиева О. Бухоро, Хива ва Қўқон хонлиги тарихини XX аср Англия ва Америка тарихшунослигида ўрганилиши. Тарих фан...номзоди дисс... – Т., 1998.
 4. Анке фон Кюгельген. Легитимация среднеазиатской династии мангитов в произведениях их историков (XVIII-XIX вв.). Алматы: “Дайк-Пресс”, 2004.
 5. Ражабов Қ. Бухорога қизил армия босқини ва унга қарши кураш. - Тошкент: Маънавият, 2002; Шу муаллиф, Муҳаммад Раҳимхон — манғитлар сулоласи асосчиси. // Бухоро мавжлари, 2005, 3-сон, 36-37-бетлар; Шу муаллиф, Муҳаммад Дониёлбий оталик: бийлик мансабидан амирлик рутбасигача. // Бухоро мавжлари, 2005, 4-сон, 37-339-бетлар.
 6. Қаранг: Холиқова Р. Россия-Бухоро: тарих чорраҳасида.- Т.: Ўқитувчи, 2005. -236 б; Ўша муаллиф. XIX асрда Бухоро амирлиги. // Жамият ва бошқарув, 2000, № 3; Ўша муаллиф, Босқинчилар кўзини ўйнатган Бухоро олтини. // Жамият ва бошқарув, 2000, № 4; Ўша муаллиф, Амирликдаги амаллар ва унвонлар. // Фан ва турмуш, 2000 № 4; Ўша муаллиф, Бухоро тарихига оид муҳим манба. // Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар., 2004, № 1; Ўша муаллиф, Бухоро хукмдорлари. Автобиографик очерк (XIX-XX аср бошлари). // Жамият ва бошқарув, 2004, № 2; Ўша муаллиф, Марказий давлат бошқаруви тарихига бир назар. // Мулоқот., 2004, № 1; Ўша муаллиф, Вассал Бухоро амирлигининг маъмурий-сиёсий тузилиши. // Тарих, мустақиллик, миллий ғоя. Т., 2001, 206-208 б; Ўша муаллиф, XIX аср охири ва XX аср бошларида Бухоро амирлиги. // Жайхун, ТерДУ хабарлари, 2005, № 1. 32-37 б; Ўша муаллиф, Вассал Бухоро амирлигида маҳаллий бошқарув. // Тарих, мустақиллик, миллий ғоя. Т.; 2001, 209-210 б; Ўша муаллиф, Этнические процессы в Бухарском эмирате (вторая половина XIX-начало XX в.в.) сб. материалов-Т., 2003, 164-168 бет ва б.
 7. Мирза Бадиъ Диван. Мажмаъ ул-аркам. (Факсимиле рукописи. Введение, перевод и примечание А. Б. Вильдановой. М.: Наука 1981; Семёнов А. А. Бухарский трактат о чинах и званиях и об обязанностях их носителей в средневековой Бухаре. //Советское востоковедение, Т-V 1948 С. 137-153; Вильданова А. Б. Подлинник бухарского трактата о чинах и званиях. / Письменные памятники Востока. Ежегодник, 1968. М., 1970.

8. Масалиева О. Бухоро, Хива ва Қўқон хонлиги тарихини XX аср Англия ва Америка тарихшунослигида ўрганилиши. Тарих фан...номзоди дисс... – Т., 1998; Муҳаммаджонова Л. XX асрнинг бошларида Бухоро ижтимоий-сиёсий вазият ва демократик ҳаракатлар ривожланиши (1908-1920). Тарих фан. ном. дисс. автореф. Т., 2000; Ражабов Қ. Бухорога қизил армия босқини ва унга қарши кураш. - Тошкент: Маънавият, 2002; .Шукуруллаев Ю.А. Бухоро амирлигида қўшин ва ҳарбий иш (1753 – 1920 йиллар). Тарих фан. номз ... дисс. Тошкент, 2006 ва бошқ.
9. Хотамов Н. Свержение эмирского режима в Бухаре. Душанбе, 1997; .Исмаилова Б. Политическое и социально-экономическое положение Бухарского эмирата: вторая пол. XVIII - середина XIX века. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. Худжанд – 2004; Ёров А.Ш. Бухарский эмират на мировом рынке (вторая половина XIX - начало XX столетия). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук Душанбе – 2005; Джурабаев Д.Х. Бухарский эмират во второй половине XVIII - первой половине XIX вв. в письменных источниках. Автореферат на соискание ученой степени доктора исторических наук. Душанбе – 2014 ва бошқ.
10. Данков А.Г. “Отечественная и британская историография о соперничестве России и Великобритании в Центральной Азии (XIX- начало XXI вв.)”. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Томск. 2008; Тулиев И.Р. Наказание по уголовному праву Таджикистана (система, виды наказаний и их назначение). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва – 2010 ва бошқ.
11. Гарбузарова Е.Г. Геополитический аспект противостояния Российской и Британской империй в Центральной Азии в XIX веке. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Бишкек. 2010.
12. Мехди Джафаризаде. Дипломатические и торгово-экономические взаимоотношения Средней Азии и Ирана в XIX в. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Душанбе. 2012.

INTERSTATE RELATIONS ON THE GREAT SILK ROAD DURING THE TIME OF AMIR TEMUR AND THE TEMURIDS.

Tangirova Nigora

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
2- kurs magistranti

Abstract. This article discusses interstate relations on the Great Silk Road during the era of Amir Temur and the Temurids.

Key words: Central Asia, Temur Chengzung, Great Silk Road, Movaraunnahr, Chinese and Mongol.

МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ НА ВЕЛИКОМ ШЕЛКОВОМ ПУТИ ВО ВРЕМЕНА АМИРА ТЕМУРА И ТЕМУРИДОВ

Аннотация. В данной статье рассматриваются межгосударственные отношения на Великом шелковом пути в эпоху Амира Темура и Темуриды.

Ключевые слова: Средняя Азия, Тему́р Чэ́нцзун, Великий шелковый путь, Моварауннахр, Китайцы и Монголы.

From the middle of the 13th century, a complicated political situation arose in Central Asia. In particular, Khagan Kublai of the Yuan Dynasty, established in China, considers himself the heir to the throne of Genghis Khan and demands that the rulers of this region obey him. But he tries to use force after his demand is rejected. But his military actions did not work. Oktoy's grandson Haidu (1235-1301) took an active role in opposing Kublai. After the death of Kublai Khan in 1294, his grandson Temur Chengzung took the throne (1295-1308) and followed his grandfather's path. But his efforts were wasted. As a result, trade routes between China and the Midwest via the Great Silk Road have become difficult.

In the 14th century, on the one hand, the disputes between the descendants of Chigatai intensified, and on the other hand, the conflicts between them and the Khans of Mongolia escalated. In addition, among the peoples of Central Asia, movements against the Mongol rulers began. In China, the Mongols were also opposed by the local people. Taking advantage of the favorable situation in 1368, Chinese officials and landowners overthrew the Yuan dynasty and established the Ming Khanate (1368-1644). These events disturbed the peace on the Great Silk Road and greatly weakened the international trade relations carried out through Turkestan. Therefore, the importance of the Great Silk Road has declined sharply.

In 1370, the state of Amir Temur (1336-1405), who made the city of Samarkand the center, was founded in Movaraunnahr. As a result of the fact that this state has taken control of an extremely large territory within the period of about 35 years and ensured the security of the Great Silk Road, the ground was created for the redevelopment of international trade relations on this road. Amir Temur himself paid great attention to the development of this road. He well understood that the development of not only internal trade within his country, but also international trade relations is necessary for the economic development of the country.

Therefore, as soon as he came to power, he began to pay great attention to internal and external trade. First of all, he paid special attention to the construction of caravansary, ensuring the safety of the caravan route.

Amir Temur's letter to the Chinese emperor Taitzu stated that "the roads between caravanserais have been opened, the robbers on the roads have been eliminated, and those going to distant lands will feel at ease". At the same time, Amir Temur established economic relations with European countries such as Byzantium, Venice, Spain, France, England.

According to the researches of Chinese scientists, Amir Temur sent ambassadors to Beijing (Khanbaliq), the capital of Min Khanate, 8 times and developed diplomatic and trade relations with China. For example, in the fall of 1387 and 1389, Maulana Hafizi, in 1388 Taj ad-Din (Tamuding), in 1391 Shokhalil (Shakhali), in 1392 Nigmat ad-Din (Nimaopuding), in 1394 and 1395

Darvish (Dielibeyshi), in 1396 Under the leadership of Alamat ad-Din (Alamadan), ambassadors came to Peking on behalf of Amir Temur. Through these ambassadors, the host sent horses, camels and other things to the Khan of China. The Khan of China returned silver and silk cloths in return. In 1396, Amir Temur sent a letter to Khan of China through Alamat ad-Din, stating that he was satisfied with what he sent. During this period, it took 6 months to reach Beijing from Samarkand. The caravan, which set off in the fall, reached its destination in late spring or early summer of the following year.

During the period of almost 100 years after the death of Amir Temur, a group of ambassadors came from Turkestan to China 107 times, including 22 times in the name of Ulugbek Mirza in 1415-1440.

It is known from Chinese sources that at that time Samarkand merchants came to other Chinese cities and sold horses in the markets. For example, in the early spring of 1390, Sho Joraali (Shachiyeer Aliyi) from Samarkand sold 670 horses in Liangzhou. The local governor reported this to Taitzu and asked him to send the merchant to Beijing.

Along with the ambassadors sent from Samarkand to China, large groups of merchants also joined. Taitzu's letter to Amir Temur stated that after coming to China, some merchants from Samarkand engaged in trade without returning to their homeland, and some of them bought houses and became children. Several hundred merchants from Samarkand were among those captured during the Ming dynasty's campaign against the Tatars living in the north of China. These examples show that the merchants of Amir Temur were engaged in trade not only in the territory of China, but also in its northern pastures.

The Min dynasty also sent ambassadors and merchants to Samarkand several times. For example, in 1395, a group of 1,500 ambassadors and merchants headed by Bo An arrived in Samarkand, and in 1397, Chinese ambassadors and merchants headed by Chen Deven arrived in Samarkand.

As can be seen from the given information, Turkestan-China diplomatic and trade relations, which had stopped for a long time during the time of Amir Temur, will be restored and the Great Silk Road will be reopened. However, a new ideological problem arose between the state of Amir Temur and the Khanate of Min due to the fact that the parties' contacts were not the same.

It is known that according to the traditional concepts of the Chinese rulers, the Khagan was called "Huandi" (Emperor), and he was considered to be the son ("Tianzi") of God in the land of Kurrai. All countries and khans had to obey him. Therefore, the ambassadors of Amir Temur were accepted by the Min dynasty as "gungshi", and the gifts they brought were "gungfu", that is, the tax paid by the citizens to the ruler.

It should be noted here that according to Chinese language dictionaries, including "Dictionary of Chinese Language Writing", "gung" means those who obeyed the child of God (Tianzi), i.e., the emperor in ancient times. the things

provided by and the part of the crops handed over to the government by the farmers. According to the dictionary "Sea of Words" ("Sihai") and "Origin of Words" ("Siyuan"), the word "gunfu" is the name of a tax imposed on citizens by the ruler.

The influence of the tradition that Chinese emperors considered themselves the owners of the earth was also reflected in the works of Chinese scientists. For example, Wang Zhilai wrote in his work, "After his military campaigns ended in victory, Timur grew stronger. After that, he refused to obey the Ming Dynasty and pay tribute (gunfu) to China (Zhongguo), and at the same time he took away the Chinese ambassadors and did not allow them to return. In another place, the historian writes: "As mentioned above, Timur sent tax-paying ambassadors (gunshi) to the Min palace many times. Some of them were limited to bringing taxes and trading, and some were engaged in studying the situation [in China] and collecting information."

Of course, such accusations against Amir Temur were groundless. The fact that the Min dynasty considered the ruler of the state, which was formed independently and served in the unification of Turkestan, as its subordinate was nothing more than arrogance and contempt for others. Such an approach to the issue rightfully offended Amir Temur.

After overthrowing the Mongol rule in China, Zhu Yuanzhang (1368-1398 reigned under the name of Taizu) armed himself with the traditional philosophy of the previous khans and established himself as the supreme ruler over all the lands of Kurrai. It was incomprehensible to other peoples, states and khans and it was against their interests.

When Maulana Hafiz came to China as an ambassador from Amir Timur for the first time (in 1387), Taizu accepted the gifts he sent as a sign of his subordination based on this concept. This attitude of his was preserved in relation to the ambassadors and gifts sent in the years after Amir Temur. The gifts given by the Khan of China in response to Amir Temur are considered to be a token of service for "accepting his subjection".

On this basis, in his letter to Amir Temur, Taizu represented him as a khan obedient to the Khan of China. After getting acquainted with the letter of the Khan of China, who did not consider the position of the owner, Amir Temur was deeply offended and detained the Chinese ambassadors led by Bo An and Chin Deven who came to Samarkand in 1395 and 1397. They returned to their homeland after the death of Amir Temur. There were two other reasons for keeping the ambassadors in Samarkand. The first of these is that the fact that Bo An wanted to go to Herat accompanied by 1,500 people aroused suspicion in Amir Temur, and the second is that the news reached Amir Temur that the Khan of Min had ordered the execution of 100,000 Muslims. It is possible that there are not 100,000 Muslims who were executed in China, but it is a historical fact that during the Mongol rule, Turkestan Muslims had a high position in society and their representatives were involved in high-level public service, so the Ming Dynasty punished most of them. .

Unfortunately, these historical events are not described correctly in Chinese sources. Court historians under the control of the Ming dynasty approached the issue not from a practical point of view, but based on the traditional philosophy of the Chinese rulers.

In fact, Amir Temur sent gifts to the Khan of China through ambassadors, and in return, he envisioned the restoration of equal trade relations between the two countries through the importation of Chinese goods. There is a lot of information about this in local sources. Unfortunately, some historians, including Chinese historians, who had the opportunity to conduct scientific research based on the comparison of Central Asian sources with Chinese sources, failed to correctly explain this desire of Amir Temur. They accepted as "truth" the instructions contradicting the practice of the Chinese khans and the manbyua written by palace historians.

In addition, Turkestan merchants were not allowed to trade freely in China and the execution of Turanian Muslims angered Amir Temur. It is mentioned in existing literature, including the works of Chinese historians, that Amir Temur, who was offended by the attitude of the Khan of the Ming Dynasty, wanted to go on a military campaign against him, and the Ming Dynasty, who learned about this, became worried and began to prepare for war. But when Amir Temur died in Otrar in 1405, his wish was not fulfilled.

As can be seen from these historical events, the imbalance in the relationship between Amir Temur and the Chinese khans did not prevent the understanding of the fundamentals and rights of international relations between Turkestan and China, as well as the regular development of trade relations.

After the death of Amir Temur, while his children were fighting for the throne, Khizrhoja, the godfather of the owner of Mongolia, captured the city of Kumul (Khami), one of the important points on the Turkestan-China section of the Great Silk Road. . As a result, the struggle of the Min dynasty for Kumul for many years will temporarily end. This event will have a positive effect on the establishment of peace on the Great Silk Road.

Descendants of Amir Temur also made serious efforts to develop the Great Silk Road. They also made peace agreements with China. For example, during the years 1388-1500, more than 120 groups of ambassadors from cities such as Tashkent, Samarkand, Khurasan, Sheraz, Herat, Isfahan went to Khirat. Most of them consisted of 8-10 people. About 200 merchants joined some groups of ambassadors. Traders brought to China livestock such as horses, camels, donkeys, precious stones and articles made from them, medicines and various local crafts. Silk cloth, porcelain dishes, tea, herbs and medicines were mainly imported from China.

According to the sources, during this period, the Ming Dynasty limited the amount of goods imported from China. Certain products, including metal

weapons, are prohibited from being taken out of China without special permission.

According to the conclusion of Mahmud Qutlukov, an employee of the F.A. Institute of Oriental Studies of Uzbekistan, based on the comparison of Chinese, Arabic, Persian and other sources, the Chinese khans made many military campaigns to the west in order to increase their position in the silk region. . But due to the fact that all of them ended without results, the struggle for Kumul became serious. This city has been in the hands of Chinese and Mongol rulers for more than a hundred years. Of course, these struggles had a negative impact on trade relations on the Great Silk Road.

In 1499, when the city of Kumul temporarily fell into the hands of the Min dynasty, Turkestan merchants interested in trade relations demanded that the Khan of Mongolia, Ahmad Khan, return the captured Chinese officials to their homeland and conclude an agreement with the Min dynasty. In this regard, the letter written by the governor of Tashkent, Mahmud Khan, to the Khan of China played an important role and had a positive effect on the improvement of trade relations between Turkestan and China for a certain period of time.

Due to the need for international trade and the political situation along the Great Silk Road, the Ming Dynasty seriously tried to move by sea. He assigns the task of opening the sea route to China to Mahmud (Zheng He). Mahmud belonged to the generation of Uzbeks who went to China during the Mongol period (this fact will be explained in more detail below).

It can be seen that the development of trade relations between China and the West through sea routes was motivated by the political situation on the Great Silk Road. The development of the sea route was certainly connected with the development of shipbuilding on a global scale during this period. In turn, the development of international trade relations through the sea route led to a decline in the importance of the Great Silk Road.

References

1. T.JAmolov millatlararo do'stlik amalda "Guliston" 5, 2001. B-96
2. A.Xo'jayev Qadimgi manbalarda xalqimiz o'tmishi T 2001. B-36
3. O'zbek diplomatiyasi (Tarixiy ocherklar va lavhalar) T "Yangi asr avlodi" 2003
4. www.archaeology.com
5. Abduholiq Abdurasul o'g'li Buyuk ipak yo'li: "Muloqot" 7, 8 1994
6. A.Xo'jayev Buyuk ipak yo'li: munosabatlar va taqdirlar T "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" 2007. B-235

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA
KITOBXONLIKNI RIVOJLANTIRISHGA DOIR AYRIM
MULOHAZALAR**

Temirova Mashhura Muhammadaminovna

Qo‘qon davlat pedagogika insituti v.b dotsenti (PhD)

Ma‘lumki, O‘zbekiston qadimdan o‘zining boy tarixi hamda madaniyatiga ega bo‘lib kelgan davlatlardan biri hisoblanadi. Milliy tariximiz va madaniyatimizning bizgacha yetib kelishida turli xil madaniy merosimiz va qolaversa, tarixiy alohida qimmatga ega bo‘lgan nodir nashrlar muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Ushbu tarixiy manbalarni saqlash hamda uni kelajak avlodga borligicha yetkazib berishda kutubxonalar alohida o‘rin egallaydi.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 2 apreldagi PQ–5050-son qarori bilan tasdiqlangan Ichki ishlar organlarida ma‘naviy-ma‘rifiy ishlarni tashkil etish konsepsiyasi hamda Ichki ishlar organlari xodimlarini har qanday sharoitda davlat va xalq manfaatlariga xizmat qiladigan, milliy qadriyatlarga sodiq barkamol shaxs sifatida tarbiyalash hamda O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar Vazirining 2022-yil 25-martdagi 79-sonli Farmoyishi [1] bilan tasdiqlangan Ichki ishlar organlarida “Vatanga va xalqqa sadoqat bilan xizmat qilish – oliy burchimiz!” shiori ostida “Ma‘naviyat oyligini o‘tkazish bo‘yicha chora-tadbirlar dasturi to‘g‘risidagi farmoyishi ijrosini ta‘minlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi IIB xodimlari o‘rtasida keng miqyosda ishlar amalga oshirilishida respublikadagi kutubxonalarning xizmatlari alohida e‘tirofqa loyiqdir. Mazkur tadbirlarni amalga oshirishda O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining 2021 yil 21 oktyabrdagi 400-son buyrug‘iga ilova[2] tariqasida IIB organlari xodimlari o‘rtasida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish maqsadida tavsiya etilgan 39 turdagi adabiyotlar bilan yaqindan tanishish to‘g‘risidagi qaror ijrosini ta‘minlash muhim ahamiyat kasb etdi deyish mumkin. Mazkur qaror ijrosi yuzasidan Farg‘ona viloyati IIB va tuman IIB bo‘limlari tomonidan amalga oshirilgan ishlar soxa vakillari o‘rtasida o‘zining ijobiy natijasini bera oldi. Jumladan, mazkur yilning o‘zida Farg‘ona viloyati IIB xodimlari o‘rtasida kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish bo‘yicha talay ishlar amalga oshirildi. Xususan, viloyat boshqarma boshlig‘ining tashabbusi bilan Farg‘ona viloyati IIB ma‘naviyat xonasi imidji qayta ko‘rib chiqildi hamda u yerga zaruriy adabiyotlar keltirildi. Shuningdek, xonada xodimlar bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazishlari va ma‘naviy ozuqa olishlari uchun barcha sharoitlar ta‘minlab berildi [3].

Farg‘ona viloyati IIB Ahmad al-Farg‘oniy nomidagi Farg‘ona axborot kutubxona markazi bilan hamkorlikda yuqoridagi qarorlar ijrosini ta‘minlash maqsadida turli tadbirlar intellektual berlashuvlar o‘tkazdilar. Mazkur tadbirni ishtirokchilari albatta IIB soxasi vakillari bo‘lsa, tadbir tashkilotchilari kutubxona xodimlari bo‘lishdi [4]. Mazkur tadbirlarni o‘tkazilishi soxa

vakillarini ma'naviyatini dunyoqarashini tubdan o'sishiga ularga og'ir va murakkab vazifalarini amalga oshirishda dasturilamal vazifasini o'tash kabi maslalarda o'zining samarali natijasini bera oldi. Shu sababdan mazkur tadbirlar Farg'ona viloyati tuman va shahar IIB bo'limlarida tashkillash yuzasidan ko'ratmalar berildi hamda amalga oshirildi. Jumladan, 2022 yil 3 fevral kuni Qo'qon shahar Axborot kutubxona markazida Qo'qon shahar IIB xodimlari o'rtasida "Intelektual ring" tashkil etildi.

Shuningdek, Qo'qon shahar Axborot kutubxona markazida 2022 yil 9-aprel kuni Qo'qon shahar Turon 7-uyda joylashgan tashkilotlar o'rtasida o'tkazilib turgan kitobxonlik oyligi munosabati bilan Qo'qon shahar Ichki ishlar bo'limidan 16 nafar xodimlar o'rtasida 9-aprel Amir Temur tavalludining 686 yilligi munosabati bilan "Buyuk sarkarda va davlat arbobi" mavzusida Zakovat intellektual ring o'tkazildi. Tadbir yakunida ishtirokchilar abonement xodimlari tayyorlagan "Buyuk sarkarda davlat arbobi" deb nomlangan kitob ko'rgazmasi bilan yaqindan tanishdilar. Ko'rgazmaga Amir Temur ijodi, xayoti, Tuzuklari va shu mavzuga oid 11 dona adabiyotlar joylashtirildi. Kutubxona 2022 yil 13 aprel kuni "Kitonxonlik xaftaligida" Farg'ona viloyati IIB PPX va JSB Patrul-Post xizmati batalyonida kitob ko'rgazmalari bilan ishtirok etishdi. Ko'rgazmada o'zbek, jahon adabiyotlaridan foydalanildi[5].

Bu kabi tadbirlar Farg'ona viloyati IIB tuman IIB bo'limlarida ham tashkil etib borilmoqda. Jumladan, Oltariq, Rishton, Uchko'prik, Buvayda, Furqat, Beshariq tuman IIB xodimlari o'rasida ham kitobxonlikni rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamda ishlar olib borilayotganligini ko'rish mumkin. Xususan, 2022 yil 07 aprel kuni Furqat tumani Markaziy kutubxonasida Furqat tumani IIB xodimlaridan "Jasorat", "Qalqon" jamoalari hamda Furqat tumani kasb-xunar maktabi o'qituvchilaridan "Vatanparvar" jamoalari o'rtasida "Zakovat" intellektual o'yini o'tkazilib, o'tkazilgan musobaqada "Vatanparvar" jamoasi faxrli 1-o'rinni egallab, Furqat tumani IIB boshlig'ining Faxriy yorlig'i hamda qimmatbaxo badiiy kitoblar bilan mukofotlandi.

Furqat tumani Markaziy kutubxonasida joriy yilning 08 aprel kuni Furqat tumani IIB xodimlari o'rtasida "Zukko kitobxon" ko'rik tanlovi o'tkazilib, o'tkazilgan tadbirda Furqat tumani IIB JXX HPB tashkiliy taxlil guruhi katta inspektori katta leytenant U.Kenjaev faxrli 1-o'rinni egallab, Furqat tumani IIB boshlig'ining Faxriy yorlig'i hamda qimmatbaxo badiiy kitoblar bilan mukofotlandi. Shuningdek, joriy yilning 13 aprel kuni Furqat tumani IIBda Furqat tumani Ma'naviyat va ma'rifat markazi Furqat tumani bo'limi rahbari T.Nishonov ishtirokida yurtboshimizning "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" kitobi tanishtirilib, xodimlarga amaliyotda o'qish uchun tavsiya etildi xamda Furqat tumani "Navbaxor" gazetasi bosh muxarriri D.G'afforova ishtirokida Navbaxor gazetasiga IIB xodimlari maqola bilan chiqishlari hamda senariylar bilan chiqishlari yuzasidan suhbatlashildi [6].

Joriy yilning 28 aprel kuni Beshariq tumani "Ziyo maskani" Beshariq tumani IIB xodimlari tashrif buyurib ichki ishlar organlari xodimlari uchun

tavsiya etilgan 39 turdagi kitoblar bilan yaqindan tanishib, xodimlar tomonidan o'qish uchun kitoblar xarid qilindi [7].

Xulosa o'rnida aytish kerakki, bugungi kunda respublikada ma'naviyatni yuksaltirish, madaniy va ilmiy me'rosni o'rganish va bunda eng avvalo kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish zarur omil ekanligini tajriba sifatida O'zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlari soxasiga tegishli bo'lgan ma'lumotlar tasdiqlaydi. Soxa vakillariga mutasaddilar tomonidan tavsiya etilga 39 turdagi o'zbek va jahon adabiyoti dastlabki holatda zaruriy vazifa qilib qo'yilgan bo'lsada, bugun u o'zining natijasini berayotganligini ko'rsatmoqda.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, respublikada ma'naviyatni yuksaltirishda barcha tashkilot va muassasalarning xodimlariga O'zbekiston respublikasi Ichki ishlar boshqarmasining kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish yo'lidagi tajribasini o'rnak qilib ko'rsasa arziydi. Taklif tariqasida yana shuni qoshimcha qilish lozimki, respublikadagi har bir tashkilot va muassasaning sohasidan kelib chiqib, yetakchi tashkiloti tomonidan zaruriz adabiyotlar belgilab berilishi va uning ijrosini ta'minlanishini nazoratga olinishi maqsadga muvofiq bo'lar edi. Zotan bugun shiddat bilan rivojlanayotgan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari domiga tushib borayotgan millatimizni shu yo'l bilan chinakam bilimni bera oluvchi ziyo maskaniga qaytara olsak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://www.lex.uz/acts/3175732>
2. <https://lex.uz/docs/4254705>
3. Фарғ'она вилояти ИИБ НОП бўлими 2022 йил ойлик ҳисоботи.
4. Аҳмад ал-Фарғ'оний номидаги Фарғ'она ахборот кутубхона маркази 2022 йил апрел ойи ҳисоботи
5. Қўқон шаҳар Ахборот кутубхона маркази апрел ойи ҳисоботи.
6. Фарғ'она вилояти Фурқат тумани ИИБ 2022 йил апрел ойи ҳисоботи.
7. Фарғ'она вилояти Бешариқ тумани ИИБ 2022 йил апрел ойи ҳисоботи.

**O'ZBEKISTONDA RADIO XODIMLARI FAOLIYATI TARIXINING
ARXIV MANBALARIDA AKS ETISHI (1927-1945 yillar)**

Temirova Mashhura Muhammadaminovna

Qo'qon davlat pedagogika insituti v.b dotsenti (PhD)

Mirzalieva Zarina Jahongir qizi

Qo'qon davlat pedagogika insituti Tarix fakulteti talabasi

O'zbekiston radiosining xodimlari va ularning faoliyati, muammolariga doir masalalarni o'rganishda arxiv hujjatlari muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat Arxivida saqlanayotgan hujjatlar bu borada birlamchi manba vazifasini bajaradi va ayni vaqtda Markaziy Davlat

Arxivining bir qator fondlarida O‘zbekiston radiosining ishchi hodimlari faoliyati tarixiga doir ko‘plab qimmatli ma‘lumotlar mavjud [1].

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat Arxivida R.95-fond hujjatlari tarkibida O‘zbekiston radiocining ishchi hodimlariga doir ma‘lumotlar mavjud bo‘lib, ularda respublikaga radio yangi soxa bo‘lib kirib kelganligi sababli, radiodagi kadrlar tasodifiy kishilardan iborat ekanligi va ayni vaqtda ularning ko‘plari o‘rta ma‘lumotli yoki havaskor shaxslardan iborat bo‘lganligi haqida ma‘lumotlarni ko‘rish mumkin [2].

Radioda faoliyat ko‘rsatgan kadrlarga oid ma‘lumotlar R.1822-fond hujjatlarida ham mavjud bo‘lib, ularning birida radio tashkil etilgan dastlabki yillarda o‘qituvchilar ham radio xodimlari sifatida faoliyat olib borganligi ta‘kidlanadi [3].

Radio tashkil etilgan dastlabki yillarda bu sohada eng muhim xodimlar hisoblangan diktorga yetishmasdi, shu sababli diktorklik vazifasini bajarishda san‘atkorlarga ham murojaat etilgan. Jumladan, 1927 yilda asosiy boshlovchi sifatida O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist Yunus Rajabiy faoliyat ko‘rsatgan[4.7].

Shuningdek, arxivdagi R.1822-fond hujjatlarida Xalq Komissarlari Soveti tomonidan 1927 yil 10 yanvargacha radioga partiya a‘zolari orasidan tanlab olib ishga qabul qilish to‘g‘risidagi qaroriga asosan 1927 yilda P. Bogdanov, T. Malchenskiy, A.Kiersv, F.Andreev, A.Mereshchenko radioga ishga qabul qilinganligi to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni o‘qish mumkin [5.1-8] Shu fondagi boshqa bir hujjatda 1927 yil 3 martda radio hodimlari orasidan partiyaviylikka o‘tkazish bo‘yicha shahar ijrokomining buyrug‘i chiqariladi. Unga ko‘ra partiyaga faqatgina rus millatiga mansub hodimlarnigina o‘tkazish kerakligi alohida ta‘kidlangan [6]. Bu hujjatlar shuni ko‘rsatadiki, radio tashkil etilgan dastlabki yillarda radiostansiyalarda asosan yevropalik millat vakillari faoliyat yuritgan, chunki mahalliy millatdan radioda faoliyat yurita oladigan kadrlar juda kam bo‘lgan.

Respublika radiosi tashkil etilgan dastlabki yillarda radioning texnik holatini tekshirib tura oladigan kadrlar ham bo‘lmagan. Shu sababli markazdan mutaxassis kadrlar chaqirilgan. Jumladan, 1927 yil Toshkent radiostansiyasining ishlash holatini ko‘zdan kechirib, yangi batareya o‘rnatish uchun markazdan elektrklar kelganligi to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni uchratish mumkin [7]. Bundan ko‘rinib turibdiki, respublikada radio tashkil etilgan dastlabki yillarda nafaqat radiojurnalist kadrlar, balki radiotexnik hodimlar yetishmovchiligi muammolari ham mavjud bo‘lgan. Mavjud arxiv hujjatlaridagi ma‘lumotlarda Toshkent radiostansiya-sining ishchi jamoalari asta sekinlik bilan kengayib borganligi o‘z aksini topgan. Jumladan, 1927 yildan radio komitetda alohida bo‘limlar tuzilib, ishchi xizmatchi hamda farroshlar bo‘limlari tashkil etilganligi, bundan tashqari harbiylashtirilgan qo‘riqlash bo‘limlari tashkil etilganligi kabi ma‘lumotlar ham hujjatlarda o‘z aksini topgan [8].

Toshkent radiostansiya tashkil topgan 1927 yil oxirida xodimlar soni 76 kishiga yetib, ulardan 40 nafari erkak, 5 nafari ayollar bo‘lganligi to‘g‘risidagi

malumotlarning mavjudligi fikrimizga dalil bo‘la oladi[9]. Ushbu ko‘rsatkichlar 1930 yil oxirlarida hamda 1940 yillarning o‘rtalarida birmuncha yuqori darajaga ko‘tarilganligini kuzatish mumkin. Jumladan, hukumat raxbarlarining qishloq xo‘jaligining barcha soxalarini iqtisodiy o‘shini ta‘minlashda radio faoliyatini yanada kengaytirish hamda qo‘shimcha malakali kadrlarni ishga qabul qilish bo‘yicha maxsus ko‘rsatmalar berganligi yuqoridagi fikrlarni tasdiqlaydi[10].

1932 yilga kelib ham respublikada radio sohasida malakali kadrlarga ehtiyoj yuqori bo‘lgan. Radioda ishlayotgan hodimlarning 70 foizdan ortig‘i rus va boshqa millatga mansub bo‘lib, o‘zbek tilini bilmas va mahalliy millatga mansub hodimlar orasida esa malakali kadrlar yetishmas edi. Bu yillarda hech qanday kadrlar tayyorlash guruhlari tashkil etilmagan edi [11]. Shu sababdan hukumat raxbarlari tomonidan radioga ishga qabul qilinganlarning ko‘pchiligi partiya a‘zolaridan bo‘lgan. Xususan, 1933 yilda Butunittifoq Radio Komiteti raisi Kerjensev Fayzulla Xo‘jaevga partiya a‘zolaridan yaxshi hodimlarni yig‘ib, radio komitetga ishga olish va ularni maxsus ko‘rsatmasiz boshqa sohalarga ishga o‘tkazmaslik to‘g‘risida buyruq beraganligi bunga misol bo‘la oladi [12].

1930 yillarga kelib respublikada radioeshittirishlar ko‘lami birmuncha kengayib, radionuqtalar soni ortadi, bir nechta viloyat radiolari o‘z faoliyatini boshlaydi. Shu sababdan respublika radiosida malakali kadrlarga bo‘lgan talab ortib boradi. Biroq, 1933 yil Aloqa xizmatlarini tekshirish tadbiri natijalariga ko‘ra radioda ishlayotgan kadrlarning to‘rt dan uch qismi o‘rta ma‘lumotli kadrlar bo‘lganligi ta‘kidlanadi[13]. Respublika radiosidagi ushbu kadrlar muammosini xal etish maqsadida hukumat tomonidan 1934 yildan radioda faoliyat olib borayotgan ishchi hodimlarning bilim va malakasini oshirish hamda yangi va sifatli kadrlar yetishtirish bo‘yicha respublikada chora tadbirlar amalga oshirila boshlanganligi ta‘kidlanadi. Xususan, 1934 yil 1 martda O‘rta Osiyo Iqtisodiy Kengashi tomonidan respublikada radioeshittirishlar va radiolashtirish faoliyatini yanada yaxshilash maqsadida chiqarilgan qarorda ushbu sohadagi kadrlar masalasiga alohida to‘xtalib o‘tiladi. Ayniqsa, radiodagi texnik kadrlarning yetishmasligini hisobga olib, birinchi navbatda bu muamoning hal etilishi dolzarb deb takidlanadi. Shuningdek, O‘rta Osiyo Respublikalari Radiokomiteti zimmasiga bir qancha vazifalar yuklatilgan. Jumladan, Radiokomitet tomonidan SSSR Xalq Komissarlari Aloqa Radioboshqarmasi va Butun Ittifoq radiokomitetidanda radioinjener va radiotexnik kadrlarga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirishni so‘rash, 1934 yil Toshkentda Aloqa texnikumi negizida radioeshittirish yo‘nalishi uchun 220 nafar texniklarni tayyorlashni tashkil etish xamda shu yilning o‘zida Toshkentda O‘rta Osiyo respublikalari radioeshittirishlarida kichik hodim bo‘lib ishlovchi 440 nafardan iborat hodim tayyorlovchi qisqa muddatli kurslar tashkil etishdan iborat edi [14].

Shuningdek, O‘rta Osiyo respublikalari Aloqa Boshqarmasi 1934 yilda radiotexnik kadrlarni yetishtirib berishini keskin oshirish, ya‘ni O‘zbekistonda

radiotexnik hodimlarga bo'lgan ehtiyojning yuqori darajadiligini hisobga olib, 13 kishi o'rniga 130 nafargacha kadr tayyorlashni yo'lga qo'yishni nazarda tutadi. Shuningdek, radiotexnikum va radiokurslarda tayyorlanuvchi mahalliy kadrlar foizini 70 dan kam bo'lmasligi, kam sonli millat vakillarini 20 foiz, yevropaliklarni 10 foizdan oshmasliklarini belgilab qo'yildi [15]. Bundan ko'zlangan maqsad respublikadagi mavjud radio tinglovchilarning ko'p qismini mahalliy millat vakillari tashkil etib, ularning ko'pchiligi chet tilini bilmas edi. Eshittirishlarning ko'p qismi va mazmuni mahalliy xalq vakillariga qaratilgan bo'lib, radio uchun bunday kadrlar zarur edi. Ammo bu jarayonlarni birdaniga amalga oshirishning imkoni bo'lmasdi.

Xususan, 1935 yillarda radio hodimlar ishini qoniqarsiz olib borilayotganligini davlat rahbarlari ham alohida ta'kidlaydi. Radio hodimlari tomonidan tayyorlangan eshittirish dasturlari mazmuniga ko'ra o'ta sayoz tayyorlanganligi hodimlarning bilim saviyasini yaqqol ko'rsatib berayotganligini aytiladi. Shu bilan birga sohadagi milliy kadrlar muammosi xususida alohida to'xtalib, ularning sonini ko'paytirish, lekin ish jarayonidagi faolligini oshirish zarurligini ko'rsatib beradi [16.321].

Radioeshittirish sohasidagi kadrlar masalasidagi muammo va kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha respublikada olib borilgan chora tadbir hamda chiqarilgan qaror va farmonlarga qaramasdan ushbu masala 1945 yillarda ham o'z yechimini topmadi. Chunki chiqarilayotgan qarorlarning ko'plari moliyaviy holat yaxshi bo'lmaganligi oqibatida amalga oshirilmay qog'ozda qolgan. Jumladan, R.2356-fond xujjatidagi mavjud qaror va ularning ijrosining taxlillari yuqoridagi fikrga asos bo'la oladi. O'zSSR XKS 1943 yil 17 maydagi qarorida ko'rsatilgan radio eshittirishlarni yaxshilash tadbirlari O'zbekiston Radio komiteti tomonidan bajarilmagan. Shuningdek, ushbu qarorda ko'rsatilgan kadrlar muammolari ham xal etilmagan. Oqibatda radio hodimlarining ishi avvalgidek past darajada qolib, radioeshittirish ishlarining ahamiyatini pasaytirgan [17].

Yuqoridagilarni hisobga olib, radioeshittirishning ahamiyatini o'stirish muhim vazifa ekanligini ta'kidlab, O'zSSR XKS va O'zK (b) P MK 1945 yil ushbu masala yuzasidan qayta qaror chiqaradi. Unga ko'ra Radio komitetga tajribali rahbar hamda ma'ruzachilar hodimlarni, adabiyot va san'at vakillarini ishga olish kabi vazifalar belgilab beriladi. Shuningdek Butun Ittifoq Radio komitetidan O'zbekiston Radio komitetining milliy muzika ansambli takibini san'atning turli sohalaridagi vakillari xisobiga jami 114 kishiga ko'paytirish uchun ruxsat so'rash vazifasi yuklanadi. Bundan tashqari Radio komitet rahbar hodimlari moddiy ta'minot jihatidan respublika gazetalari redaksiyalarining xodimlari bilan tenglashtirish alohida ta'kidlanadi. Shuningdek, shu yilning iyun, iyul oylariga qadar Radio komitet hodimlarini mahsus kiyim-bosh bilan ta'minlash hamda O'zbekiston radiokomitening 225 nafar hodimiga umumiy ovqatlanish uchun shu yilning iyun oyidan e'tiboran belgilangan normalar bo'yicha zarur bo'lgan oziq-ovqat maxsulotlari ajratish belgilangan. Radio komitet hodimlarini ta'minlash maqsadida markazlashtirilmagan tartibda sabzavot tayyorlash uchun kolxozlar ajratishga ko'rsatma berilgan [18]. Ushbu

fond xujjatidan ma'lum bo'ladi-ki, 1940 yillarning o'rtalaridan radioga malakali kadrlar yetkazib berish uchun hukumat tomonidan talaygina ishlar amalga oshirilgan.

Shuningdek, arxiv fondi hujjatlari orasida radioda ishlovchi hodimlarning burch va majburiyatlarini hamda ularning oylik maoshlari to'g'risidagi ma'lumotlar ham mavjud. Jumladan, R.1822- fond hujjatida 1931 yil 13 martda Toshkent radiostansiyasi hodimlari uchun mahsus nizom ishlab chiqilganligi hamda ushbu nizomda radiostansiya xodimlarining kundalik va doimiy bajarishi kerak bo'lgan burchlari va majburiyatlari belgilab berilgan to'g'risidagi ma'lumotlar mavjud [19].

Shuningdek ushbu fondagi boshqa bir hujjatda 1927 yildagi radio hodimlarining oylik maoshlari to'g'risidagi yillik hisobotlar mavjud. Unga ko'ra eng ko'p oylik maoshi 156 rubl 31 tiyin, o'rtacha 75 rubl 80 tiyin, eng kami esa 20 rubl 30 tiyin bo'lganligi maxsus jadvallar asosida keltirilgan [20].

Arxivdagi R.736-fond hujjatida O'zbekiston radiosini tashkil yetishda jonbozlik ko'rsatgan hodimlar haqida ma'lumotlar mavjud. Jumladan, 1928 yil yanvaridan radioda o'zbek bo'limi tashkil etilib, uning birinchi diktori Nazirxon Kamolov bo'lganligi takidlanadi. Nazirxon Kamolov bu yillarda O'sh Davlat pedagogika insitutida katta o'qituvchi bo'lib ishlagan. Nazirxon Kamolovni Toshkent radioeshittirish stansiyasi rus bo'limi boshlig'i Sumbatov radioga ishga taklif qilgan. Nazirxon Kamolov 1928 yildan radiodagi o'zbek bo'limida ham diktor, ham bo'lim mudiri bo'lib 1928 yilning iyun oyigacha ishlaydi. Bu qisqa fursat davomida Nazirxon Kamolov Toshkent radioeshittirish stansiyasi xodimlari safini kengaytirish borasidagi ishlarni amalga oshiradi. Jumladan, Eski shahardagi san'atkorlar soyuzi a'zolarini radioga olib keladi va radiodagi konsert dasturlarini tashkil etadi. Qonsert dasturlarini istedodli san'atkorlar Yunus Rajabiy, Rizqi Rajabiy, O.Imomxo'jaev va keyinchalik Mulla To'ychi Toshmuxammedovlarning yordami bilan olib borilgan. Respublikada radioeshittirish ishlarining tashabbuskorlaridan bo'lgan Hojimurod Avazxo'jaev, Fotima Yunusovalar alohida o'rin tutgan. Nazirxon Kamolov 1928 yilning iyun oyida O'shga qaytgandan so'ng Hojimurod Avazxo'jaev bo'lim mudiri bo'lib ishlaganligi yuqoridagi fond hujjatlarida qayd etilgan [21]. Shuningdek, ushbu fond hujjatida radioning boshqa kadrlari va ularning qanday vazifada faoliyat olib borganligi to'g'risidagi ma'lumotlarni o'qish mumkin. R.837-fond hujjatida 1930 yillar oxirida radioeshittirishlarni tashkillashtirishda jurnalist xodimlarga ko'maklashish maqsadida ko'plab yozuvchi va shoirlar ham radioda samarali faoliyat olib borganliklari to'g'risidagi ma'lumotlarni uchratish mumkin. Ayniqsa, ikkinchi jaxon urishi yillarida adabiyot va san'at vakillarining radioeshittirishlar dasturlarini tayyorlashdagi xizmatari katta bo'lganligi alohida ta'kidlanadi [22].

1940 yillari yozuvchilardan Oydin Sobirova, Nasrullo Oxundiy, Adham Rahmat, Hakim Nazir, Mirmuhsin, jurnalistlardan Toshqin Mo'minov,

V.M.Arkt, D.N.Protopopov, Nu'mon G'ulomov, Ye.A.Moiseeva, Poshsho G'aniev, Lyudmila Zelenskaya, Vladimir Mixaylov, diktorlardan Hamid G'ulom, Turob To'la, Qodir Mahsumov, Hurriyatxon Nabieva, Ziyoda Aminova, Tuyg'unoy Yunusxo'jaeva uyquni, oromni bilmay mehnat qildilar [23.8-11] Arxiv hujjatlari 1927-1945 yillarda O'zbekiston radiosining ishchi hodimlari, faoliyati, ularning moddiy ta'minoti masalasi haqidagi ma'lumotlarni o'zida mujassam etgan. Shuningdek, arxiv fondlaridagi bu ma'lumotlar respublika radiosi xodimlarining ish jarayonida duch kelgan qiyinchiliklar va muammolarni ham aniqlash imkonini beradi.

Umuman olganda, O'zbekiston radiosining xodimlari va ularning faoliyatiga doir ma'lumotlarni arxiv hujjatlarini o'rganmay, tahlil etmay turib anglash mumkin emas. O'zbekiston Respublika Markaziy Davlat Arxivining ko'plab fondlarida O'zbekiston radiosiga oid ma'lumotlarning mavjudligi radioning barcha soxalarga birdek xizmat qilganligidan dalolat beradi. Shu sababdan O'zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat Arxivi hujjatlari O'zbekiston radiosining tarixini yoritishdagi eng asosiy va birlamchi manba bo'lib xizmat qiladi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. (Butun Ittifoq Markaziy uyushmalarining O'rta Osiyo byurosi) hamda R.95-fond (O'rta Osiyo Xalq Komissarlari Soveti qoshidagi O'rta Osiyo Iqtisodiy Kengashi) va boshq.
2. O'zR MDA, R. 95 -fond, 2-ro'yxat, 2026-ish, 79-varaq
3. O'zR MDA, 1822-fond, 1-ro'yxat, 111-yig'ma jild, 48-varaq
4. Rahmonov. R.O'zbekiston-xalq auditoriyasi–T.: O'zbekiston ,1977. – B.7.
5. O'zR MDA, R.1822 -fond, 1-ro'yxat, 101-ish, 1,8-varaq
6. O'zR MDA, R.1822 -fond, 1-ro'yxat, 101-ish, 50-varaq.
7. O'zR MDA, R.1822 -fond, 1-ro'yxat, 104-ish, 50-varaq
8. O'zR MDA, R.1822 -fond, 1-ro'yxat, 101-ish, 20-varaq
9. O'zR MDA, R.1822 -fond, 1-ro'yxat, 36-ish, 5,6-varaq.
10. O'zR MDA, R. 837-fond, 1-ro'yxat, 507-yig'majild, 5-varaq.
11. O'zR MDA, R. 95 -fond, 2-ro'yxat, 1195-ish, 23-varaq.
12. O'zR MDA, R. 1822-fond, 1-ro'yxat, 507-yig'majild, 15-varaq.
13. O'zR MDA, R. 95 -fond, 2-ro'yxat, 2026-ish, 79-varaq
14. O'zR MDA, R.9 -fond, 1-ro'yxat, 763-ish, 161-varaq
15. Xo'jaev F. Radio frontni qayta quraylik . Tanlangan asarlar. III tom. – Toshkent: Fan, 1980. – B.321
16. O'zR MDA, R. 2356-fond, 1-ro'yxat, 101-ish, 9-varaq.
17. O'zR MDA, R. 2356-fond, 1-ro'yxat, 101-ish, 10-varaq
18. O'zR MDA, R.1822 -fond, 1-ro'yxat, 36-ish, 5,6-varaq.
19. O'zR MDA, R.1822 -fond, 1-ro'yxat, 101-ish, 24-varaq
20. O'zR MDA, R. 736-fond, 1-ro'yxat, 1078-ish, 24-25 varaq
21. O'zR MDA, R. 837-fond, 32-ro'yxat, 3699-ish, 178- 179 varaq
22. Burhon U. O'zbekiston radiosining qudratli ovozi // O'zbekiston matbuoti. – 1997. -№4. – B. 8-11

BUXORO AMIRLIGI TARIXIGA OID MANBALAR

Ihomov Ziyovutdin Adxamovich

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
O‘zbekiston tarixi kafedrası, tarix fanlari nomzodi, professor
tarix.kafedra@mail.ru

Shukurov Rustam Jo‘raqulovich

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
“O‘zbekiston tarixi” kafedrası o‘qituvchisi.

XVIII asr boshlariga kelib O‘rta Osiyoning eng qudratli sanalgan davlatlaridan biri – Buxoro xonligida siyosiy va iqtisodiy inqirozlar kuchayib bordi. Buxoro xonligining poytaxti Sharqda eng mashhur shahar sifatida e’tirof etilgan Buxoroyi Sharif edi. Yirik shaharlardan Samarqand, Qarshi, Shahrisabz, Kitob, G‘uzor, Termiz, Sherobod, Hisor, Dushanbe, Ko‘lob va boshqalar amirlikning yirik shaharlari va aholi markazlari hisoblangan [1. 44].

Bu vaqtda xonlik hokimiyati tepasida bo‘lgan Ashtarxoniyalar sulolasining so‘nggi vakillaridan biri Ubaydullaxonning markaziy hokimiyatni mustahkamlash va iqtisodiy barqarorlikka erishish yo‘lida amalga oshirgan barcha ishlari kutilganidek samara bermadi. Ayniqsa, 1708-1709 yillarda o‘tkazilgan iqtisodiy islohotlar, jumladan pul islohotlari mahalliy hokimiyat egalarining markaziy hokimiyatga qarshi kayfiyatini yanada kuchaytirib yubordi. Mamlakatda yuzaga kelgan siyosiy inqiroz natijasida Ubaydullaxon 1711 yilda o‘ldiriladi. Taxtga Ubaydullaxonning ukasi Abulfayzxon (1711-47) xon qilib o‘tkaziladi. Hokimiyatdagi muhim lavozimlar nufuzli amirlar qo‘liga o‘tib qoladi. Markaziy hokimiyat zaiflashgach, 1709 yilda Farg‘ona mulklari, 1711 yilda Balx, 1723 yilda Samarqand viloyati Buxoro xonligidan ajralib chiqadi. 1720 yillarda Toshkent viloyatini qalmoqlar bosib oladi [2.12].

Bu jarayonlarda Xiva xonligining ham Buxoro bilan chegara hududlaridagi harakatlari faollashib boradi. Xiva xoni Sherg‘ozixon ham Buxoro xonligini boshqarishga da‘vogar bo‘ladi, ammo uning harakatlar samarasiz yakunlanadi. 1723 yilda qalmoqlar qozoq dashtlariga bostirib kirib, qozoqlarni Movarounnahrqa qochishga majbur qilgan. Qozoqlar chorva mollari bilan Zarafshon vohasiga kirib bog‘ va ekinzorlarni payhon qilganlar [2. 12].

Buxoro xonligida iqtisodiy va siyosiy tanglik kuchaya borib xonlik tanazzulga yuz tutgan. Movarounnahr parchalanib, uchta xonlikka (Buxoro, Qo‘qon va Xiva) bo‘linib ketgan. Bundan foydalangan Eron hukmdori Nodirshoh 1740 yil bahorida Balxni egalladi va o‘sha yili kuzda katta qo‘shin bilan Amudaryodan o‘tib Buxoro xonligini buysundirdi. U mang‘it qabilasidan bo‘lgan Muhammad Hakim otaliqni ishonchli vakili sifatida taxtga o‘tqazadi. Abulfayzxonning nufuzi pasayib ketadi [2.13].

O‘zaro nizolar va tashqi dushmanlar hujumi tufayli tobora zaiflashib borayotgan, markaziy davlat hokimiyat boshqaruvi karaxt holga kelib qolgan

ashtarxoniylar davrida katta siyosiy nufuzga ega bo'lgan o'zbeklarning mang'it urug'i biylari asta-sekin davlat boshqaruvida muhim o'rinni egallay boshladilar. XVIII asr 40-yillariga kelganda Buxoro xonligida siyosiy va iqtisodiy inqiroz kuchaygan. Ashtarxoniylar sulolasining songi vakili Abulfayzxon (1711-1747)ning siyosati natijasida xalqning moddiy ahvoli og'irlashgan, Buxoro xonligi tomonidan mustaqil Qo'qon xonligi ajralib chiqqan mamlakatni bekliklarga bo'lishish xavfi kuchaygan. Buning ustiga Eron shohi Nodirshoh Afshor (1736-1747)ning Buxoro amirligiga hujumi, mamlakatning asosiy shaharlari bo'lgan Buxoro va Samarqandning ular tomonidan egallanishi va talanishi oqibatida siyosiy vaziyat battar murakkablashgan. Buxoro taqdiri, Turkiston taqdiri hal qilinayotgan ana shunday qaltis va nozik bir fursatda tarix sahnasiga yangi siyosiy kuch-mang'itlar sulolasi paydo bo'ldi. Nufuzli mang'it biylari (beklari) dan Muhammad Hakimbiy otaliq ibn Xudoyorbiy otaliq (vafoti 1743) mang'itlar sulolasining hokimiyat tepasiga kelishlari uchun yetarli shart-sharoit yaratib bergan [3.36-37]. Nodirshohning istilochilik yurishlari bu siyosiy o'zgarishlarni birmuncha tezlashtirdi.

1747 yil yozida Nodirshoh Mashhad yaqinida jiyani Aliqulixon tomonidan o'ldirildi. Uning o'limidan so'ng Muhammad Rahimbiy o'z yo'lidan Abulfayzxonni olib tashlashga kirishib uni qo'lga oladi hamda qatl ettiradi. Shu bilan Ashtarxoniylarning amaldagi so'nggi vakili hamda sulolasi hukmronligiga nuqta qo'yildi. Lekin, Rahimbiy chingiziylardan bo'lmagani uchun xonlik lavozimini qabul qila olmas edi. Taxtga dastlab Abulfayzxonning o'g'li Abdulmo'min, u o'ldirilgach, hali beshikda yotgan ukasi Ubaydullo Sulton - Ubaydullaxon III ibn Abulfayzxonni, keyinchalik Sherg'ozini rasman xon deb e'lon qilindi [3.36-37]. Ko'p o'tmay u ham taxtdan tushirilib, 1756 yildan boshlab Buxoroda yangi sulola – Mang'itlar (1753 – 1920 yillar) hukmronligi boshlanadi [4.266-269].

Buxoro xonligida XVIII asr o'rtalarida yuz bergan siyosiy voqealar mang'it urug'i vakillarini Buxoro xonligi taxtiga olib chiqdi. Davlat hukmdorlari «amir» unvoni bilan yuritiladigan bo'ldi va davlat ham Buxoro amirligi degan nom oldi. XVIII-XX asr boshlarida ko'plab mualliflar tomonidan Buxoro amirligi tarixiga oid bir qator tarixiy asarlar yaratilgan bo'lib, ularda mang'itlar xonadoni tarixining ko'plab masalalari yoritib berilgan. Buxoro amirligi tarixiga oid yozma manbalar ichida «Qo'shbegi arxivi» hujjatlari [5] bilan bir qatorda YE.K.Meyndorf tomonidan 1820 yilda yozilgan «Orenburgdan Buxoroga sayohat», F.Nazarovning «O'rta Osiyoning ayrim hududlari haqida qaydnomalar» [6.76], 1833 yilda tatar mullosi Mirzo Ja'far nomi bilan 4 oy Buxoroda yashagan P.I.Demezoning «Buxoro xonligi haqida qaydlar» [7], 1841 yilda I.Butenov elchiligi tarkibida Buxoroga tashrif buyurgan I.Xanikovning «Buxoro xonligi ta'rifi», D.Logofetning «Buxoroning tekisliklari va tog'lari» [8], Yudjin Skaylarning O'rta Osiyoga qilgan sayoxatlarini aks ettiruvchi asarini [9], A.I.Maksheyevning «Turkistonning tarixiy qiyofasi» [10], shuningdek, ingliz josuslik hizmati vakillari Mir Izatullo va A.Berns tomonidan hamda A.Vamberi [11]

tomonidan yozilgan asarlar ham Buxoro amirligining XIX asr birinchi yarmi tarixiga oid muhim manbalar qatoridan o‘rin olgan.

Albatta mahalliy tarixchilar tomonidan yozilgan asarlar Buxoro amirligi tarixini o‘rganishda muhimroq ahamiyat kasb etadi. Xususan, Domla Muhammad Sharif ota ibn Muhammad Naqiy (XIX asr boshi) tomonidan yozilgan va asosan Ashtarxoniylar sulolasi tarixini o‘z ichiga olgan “Toj ut tavorix” (tarixlar toji, solnomalar toji) asari amir Haydar topshirig‘i bilan yozilgan bo‘lib, asarda dastlabki mang‘it amirlari Muhammad Rahim (1753-1759), Doniyolbiy (1759-1785) va Shohmurod (1785-1800) hukmronligi davridagi Buxoro amirligi tarixi jarayonlari ham batafsil yoritib berilgan [12. 87].

Nafaqat Buxoro amirligi, balki O‘rta Osiyo xonliklari tarixi haqida qimmatli ma‘lumotlar beruvchi “Markaziy Osiyo tarixi” asarining muallifi Abdulkarim Buxoriy amir Shohmurod (1785-1800) va amir Haydarlar (1800-1826) hukmronligi yillarida amirlikning muhim diplomatik ishlarini amalga oshirib, Rossiya, Afg‘oniston, Turkiyaga elchiliklar tarkibida borgan. Umrining so‘nggi yillarini Istanbulda o‘tkazgan va 1830/31 yilda vafot etgan. Asarda Abulfayzxon (1711-1747) inqirozidan boshlanib, amir Haydar hukmronligi yillarigacha bo‘lgan voqealarni yoritib berish bilan birga, Xiva xonligi va Qo‘qon xonligi tarixiga oid ko‘pgina ma‘lumotlarga ham keng o‘rin berilgan [13. 21].

XIX asrda Samarqandda yashab o‘tgan va XIX asrning 40-yillarida muftiylik lavozimida bo‘lgan Abu Toxirhojaning “Samariya” asarida ham mang‘itlar hukmronligi yillarida Samarqand va uning atroflaridagi tarixiy jarayonlar, iqtisodiy va ijtimoiy hayotga ko‘plab ma‘lumotlar, Muhammad Rahimbiy va amir Shohmurodlarning boshqaruv davridagi amalga oshirilgan ishlar, Shohmurod tomonidan barpo ettirilgan shahardagi 24 ta guzar va ular haqidagi ko‘plab ma‘lumotlar ko‘rsatib berilgan. Samarqand Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingandan so‘ng Abu Toxirhoja Karmanaga ko‘chib ketgan va u yerda rais lavozimida bo‘lgan, vafoti 1874 yil [13. 25-26].

Tarixchi olim va xattot Mirzo Abdulazim Somiy Bo‘stoniy [1839 - Buxoro, Bo‘ston qishlog‘i (hoz. Qiziltepa tumani) - 1908] qalamiga mansub bo‘lgan «Tuhfai shohiy» (1900-1902) va «Tarixi salotini mang‘itiya» (1906-1907) tarixiy asarlarining har ikkisi ham mang‘itlar sulolasi tarixiga bag‘ishlansa-da, bir-biridan keskin farq qiladi. «Tuhfai shohiy» asari rasmiy siyosat talablari darajasida yozilgan bo‘lsa, «Tarixi salotini mang‘itiya» asarida Mirzo Abdulazim Somiy Bo‘stoniy Buxoro amirligining mang‘itlar hukmronlik qilgan davrini tanqidiy nuqtai nazardan baholaydi [12. 87]. U o‘zi guvoh bo‘lgan va eshitgan hodisalarga tayanib, amirlik idora uslubidagi holatlar, Rossiya va Buxoro qo‘shinlari o‘rtasidagi janglar, amir qo‘shin boshliqlarining layoqatsizligi va mas‘uliyatsizligi oqibatida mamlakatning katta qismi bosqinchilar tomonidan bosib olinganligi va valiahd Abdulmalik (Katta

To'ra)ning ba'zi muvaffaqiyatli janglarini tasvirlaydi. Mirzo Abdulazim Somiy Bo'stoniyning har ikki asari ham mang'itlar sulolasi davrida Buxoro amirligining siyosiy va iqtisodiy-ijtimoiy hayotini o'rganishda muhim manbalar hisoblanadi.

Muhammad YA'qub Buxoriy - Muhammad YA'qub Kenja ibn Ali Mirzo Buxoriy (taxm. 1771 - 1831) - buxorolik tarixchi olim, mang'itlar sulolasining amaldagi 2hukmdori Doniyolbiy otaliq (1758 -85) ning o'g'li bo'lib, uning bizgacha «Gulshan ul-muluk» («Podshoxlar gulshani») nomli tarixiy asari yetib kelgan. Asar 1825-1831 yillar oralig'ida yozilgan bo'lib, o'z mazmuni hamda yozilish uslubi bilan Buxoro tarixnavislik maktabining XVIII asr oxiri va XIX asr birinchi yarmida yaratilgan tarixiy asarlaridan farq qiladi. Asarning birinchi qismida Buxoroning qadimgi tarixi, uning hukmdorlari shajarasi bayon qilingan bo'lsa, ikkinchi qismi esa muallif yashagan davr tarixi, ya'ni XVIII asrning ikkinchi yarmi va XIX asrning birinchi choragi davomidagi mang'itlar sulolasi hukmronligi ostidagi Buxoro amirligi tarixiga bag'ishlangan.

Ahmad Donish tomonidan yozib qoldirilgan “Tarjimai ahvoli amironi Buxoroyi sharif az amir Doniyol to asri amir Abdulahad” asari mang'itlar sulolasi davri tarixini o'rganishda muhim manbalardan biri sanaladi. Amir Nasrullo saroyida xizmat qilgan Ahmad Donish mazkur asarida Buxoro amirligining siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga oid ko'plab qimmatli ma'lumotlarni keltirish bilan birga, mang'it amirlarining o'z hukmronligi davrlarida davlat boshqaruvida amalga oshirgan ishlari va ularning ahamiyati haqida bir qator qimmatli ma'lumotlarni ko'rsatib beradi [12.29].

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan asarlar bilan bir qatorda amirlik tarixining turli masalalari haqida so'z yurituvchi Muhammad Vafo Karminagiy qalamiga mansub “Tuhfai xoniy”, Muhammad Mirolim Buxoriyning “Fathnomai Sultoniy”, Mirza Badi Devonning “Majmu' al-arqom”, Mirza Salimbekning “Tarixi Salimiy”, Mulla Ibodulla va Mulla Muhammad Shariflarning “Tarixi amiri Haydar”, Mir Husayn Ibn Amir Haydar tomonidan yozib qoldirilgan “Tarixi salotini Mang'itiya, O'zbekiya va Ashtarxoniya” [2.20] kabi asarlar ham Buxoro amirligi tarixini o'rganishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan manbalar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Биринчи китоб. Туркистон Чор Россияси мустамлакачилиги даврида. Т., 2000, 44- б.
2. Шодиев Ж.М. “Бухоро амирлиги давлатчилигининг ривожланиши”. Т: ТДЮИ нашриёти, 2010. 12-б.
3. Ражабов Қ. Муҳаммад Раҳимхон - мангитлар сулоласи асосчиси. Бухоро мавжлари. 2005. №3. 36-37 бб
4. Анке фон Кюгельген. Легитимация среднеазиатской династии мангитов в произведениях их историков (XVIII-XIX вв.). -Алмати: Дайк-Пресс, 2004. с. 266-269.
5. ЎзР МДА. И-126-фонд. Бухоро кўшбегиси архиви
6. Назаров Ф. Записки о некоторых народах и землях Средней части Азии. С.-Пб., - 1821; Назаров Ф. Записки о некоторых народах и землях Средней части Азии. - М.: Наука, 1968. - 76 с.

7. Записки о Бухарском ханстве (отчёты П.И.Демезона и И.В.Виткевича. М. 1983
8. Логофет Д.Н. Страна бесправие. Бухарское ханство и его современное состояние. С.-Петербургъ. 1909.
9. Юджин Скайлер. "Туркестан: записки о путешествии в Русский Туркестан, Коканд, Бухару и Кульджу". 1876.
10. Макшеев А. И. Исторический обзор Туркестана и поступательного движения в него русских. – Б. м., 1897.
11. Вамбери А. Бухоро ёхуд Мовароуннахр тарихи. Т.: Ғ.Ғулом ном...., 1990.
12. Ахмедов Б. Ўзбекистоннинг атоқли тарихшунос олимлари. Тошкент, "Чўлпон", 2003. 87-б.

O‘ZBEKISTONDA ICHKI ISHLAR PROFILAKTIKASI INSPEKTORLARI FAOLIYATINING DAVLATCHILIK ASOSLARINI MUSTAHKAMLASHDAGI AHAMIYATI

Temirova Mashhura Muhammadaminovna

Qo‘qon davlat pedagogika insituti v.b dotsenti (PhD)

Bugungi kunda mamlakatda kengko‘lamli islohotlar amalga oshirilishi hamda 2022-2026 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning yettita ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Taraqqiyot strategiyasining maqsadlariga erishish davlat boshqaruvining mutlaqo yangi, samarali va sifatli faoliyat yurituvchi tizimini yaratish maqsadida keng islohotlar amalga oshirilmoqda.

Fuqarolarning huquq va erkinliklari hamda qonun bilan qo‘riqlanadigan manfaatlarini himoya qilishda huquqni muhofaza qiluvchi organlari orasida ichki ishlar organlari alohida o‘z o‘rniga egadir. O‘tgan davr mobaynida ichki ishlar organlari tizimini takomillashtirish borasida maqsadli ishlar bajarildi. Xususan, ichki ishlar organlarining mahallalarda jamoat tartibini saqlash, fuqarolar xavfsizligini ta‘minlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish uchun tashkil etilgan quyi bo‘g‘inida samarali tizim yaratishning amaliy chora-tadbirlar belgilandi hamda fuqarolarning tinch va osoyishta hayot kechirishni ta‘minlash, mamlakatimizda jinoyatchilikning oldini olish va o‘sishga yo‘l qo‘ymaslik imkonini bermoqda. Bu boradagi faoliyatlarini tashkil etishda ichki ishlar profilaktikasi inspektorlari to‘la huquqiy asosga ega. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 18 fevraldagi “Jamiyatda ijtimoiy-ma‘naviy muhitni sog‘lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo‘llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5938-son Farmoni va 2020 yil 18 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasi mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi PQ-4602-son qarori [1] shular jumlasidandir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta‘kidlaganidek “Biz “Adolat -qonun ustuvorligida” degan tamoyil asosida jamiyatimizda

qonunga hurmat, huquqbuzarlik holatlariga murosasizlik hissini kuchaytirishga qaratilgan ishlarimizni jadal davom ettiramiz. Bu borada huquqbuzarlik holatlarining oldini olishga alohida e'tibor qaratiladi. Buning uchun, avvalo, mahalla imkoniyatlaridan keng foydalanish, profilaktika inspektorlarining ish samarasi va ma'suliyatini oshirish, ular uchun munosib xizmat va turmush sharoitini yaratib berish choralarini ko'rishimiz darkor" [2.1-2]

Darhaqiqat, davlat rahbari tomonidan soha mutahassislariga qaratilayotgan bu e'tibor bugungi shiddat bilan rivojlanib borayotgan jamiyatda aholini horijda bo'layotgan turli mitinglar, to'polonlar, epidemik kasalliklar, ba'zi ekstrimistik va terroristik guruhlarining hiyala nayranglari ta'siri domiga yoki sarosimaga tushmaslik kabi holatlarni oldini olish borasidagi faoliyatlarini yanada samarali va mustahkamlash deb qaralmog'i lozim. Yuqorida aytilgan salbiy holatlarni oldini olishga butun respublikadagi ko'plab tashkilot va muassasalar ham mas'uldirlar albatta. Ammo shunga qaramasdan bu salbiy holatlarni keltirib chiqaruvchi turli hil zarali illatlarni oldini olish va shu orqali jamiyatni tinch va farovon yashashligini ta'minlash eng avvalo ichki ishlar profilaktikasi inspektorlari zimmasida ekanligi barchamizga ayon. Chunki har bir jinoyat tagida, har bir zarali odat va illat tagida albatta bekorchilik va kambag'allik yotadi. Shu sababdan 2021 yilning 12 fevral kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev raisligida mahall tizimini takomillashtirish, mahallalarda tinchlik osoyishtalikni mustahkamlash, jinoyatchilikning oldini olish masalalari bo'yicha videoselektor yig'ilishi o'tkazildi. Davlatimiz rahbari hududlarga tashrifi davomida mutasaddi rahbarlarga aholini bandligini ta'minlash, turmush tarzini yaxshilash bo'yicha topshiriqlar berish barobarida, mahallalarda "Temir daftar", "Ayollar daftari", "Yoshlar daftari"ga kiritilgan fuqarolar bilan ishlashda yangicha yondashuv zarurligini alohida ta'kidladi. Shuningdek, mahallalarda "Mahallabay" va "Fuqarobay" ishlash tizimini joriy etish maqsadga muvofiqligi, mahalla dunyodagi davlat boshqaruvi sohasida chinakam xalqchil, davlatimizning betakror shakldagi o'ziga xos milliy xarakterga ega bo'lgan noyob tuzilmasi ekanligi e'tirof etildi. Mamlakat Prezidenti bejizga: "Mahalla xalq bilan davlat o'rtasidagi ko'prik bo'lishi kerak. Odamlarning quvonchu-tashvishidan doimo xabardor bo'li mahallaning asosiy vazifasidir" [3]—deya ta'kidlab o'tmaganlar. Hukumat tomonidan respublikadagi ishsizlik va kambag'allikni tugatish bo'yicha ham chora tadbirlar olib borilayotgan bo'lib, bunda ham eng avvalo o'zini o'zi boshqarish organlariga berilayotgan katta ko'mak va yo'nalishlar albatta ichki ishlar profilaktikasi inspektorlari tomonidan bo'lmoqda.

Mazkur qaror asosida mahallalarda huquqbuzarliklarning barvaqt profilaktikasini tashkil etish bo'yicha mutlaqo yangi tizim yaratildi. Xususan, har bir mahalla, oila va shaxs kesimida jinoyatchilikning sabablarini aniqlash va ularni bartaraf etishda "fuqarobay", "oilabay" va "mahallabay" ishlash orqali huquqbuzarliklarning ijtimoiy profilaktikasini ta'minlash amaliyoti joriy etildi. Bugungi kunda aholining ehtiyojmand qatlami, jumladan, "Temir daftar", "Ayollar daftari" va "Yoshlar daftari"ga kiritilgan fuqarolarimiz bilan manzilli

ishlashni tashkil etib, ularning muammolarini hal etishda ichki ishlar tizimi xodimlari ham muhim hissa qo'shmoqda. "Xavfsiz mahalla" va "Xavfsiz hudud" tamoyillari asosida ichki ishlar organlarining Milliy gvardiya va mahalla jamoatchiligi bilan hamkorlikdagi ishlari qisqa vaqt ichida o'zining ijobiy natijasini berayotgani biz uchun katta ahamiyatga ega[4].

Mamlakatimiz so'nggi yillarda aholi muammolarini aniqlash va hal etish bo'yicha "mahalla – sektor – Xalq qabulxonasi – mahalla" tamoyili asosida samarali hamkorlik tizimini joriy etish, mahallani xalq bilan davlat o'rtasida ishonchli "ko'prik" bo'lishini amalga ta'minlash, oila va xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash borasida kompleks chora-tadbirlar amalga oshirildi. Natijada, har bir mahallada "Obod va xavfsiz mahalla" tamoyiliga asoslangan yangi tizim joriy etildi. Bu tizim orqali, jamiyat va oilada sog'lom va barqaror ijtimoiy-ma'naviy muhit hamda tinchlik, totuvlik va osoyishtalikni ta'minlashning tashkiliy-huquqiy mexanizmlari tubdan isloh qilindi.

Shuningdek, mahallalarda ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini ta'minlash maqsadida har bir mahallada "mahallabay" tizimida ishlashga o'tish, "Bir ziyoli – bir mahallaga ma'naviy homiy", "Har bir nuroniy – besh nafar yoshga murabbiy" kabi tamoyillar, so'zsiz, yuksak ma'naviy makonni barpo etishda alohida ahamiyatga ega bo'lmoqda.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki respublikada profilaktika inspektorlarining huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshirishda fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari bilan hamkorligi natijasida huquqbuzarliklar profilaktikasini ta'minlash, aholining huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish, yoshlarning bo'sh vaqtlarini unumli tashkil etish, ijtimoiy jihatdan xavfli ahvolda bo'lgan notinch oilalardagi ma'naviy-ruhiy muhitni sog'lomlashtirish borasida davlat va nodavlat tashkilotlari bilan hamkorlikda profilaktik choralar ko'rilayotganligi bu butun bir jamiyatni ertangi kungi havf-hatardan holi bo'lishini ta'minlamoqda. Soha mutahasislarining davlatning eng kichik bir bo'g'imi bo'lgan oila, mahalla bilan olib borayotgan profilaktik tadbirlari, nazoratlari va albatta erishilayotgan natijalari davlat suverinetetini mustahkamlashga, aholi farovonligini oshirishga, iqtisodiy barqarorlikka va albatta madaniy-ma'rifiy jarayonlarni yuksalishiga katta hissa qo'shayotganligi shubhasizdir. Bir so'z bilan aytganda O'zbekistonda ichki ishlar profilaktikasi inspektorlari faoliyati davlatchilik asoslarini mustahkamlashdagi ahamiyati e'tirofqa loyiq bo'lib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 19.02.2020 y., 06/20/5938/0187-son. <https://lex.uz/docs/4740345>.
2. Mirziyoev Sh. M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi / O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi / Xalq so'zi, 2016. – № 243 (6678) – B. 1–3.

3. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 19.02.2020 y., 06/20/5938/0187-son. <https://lex.uz/docs/4740345>.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning ichki ishlar organlari xodimlari va faxriylariga 2020 yildagi bayram tabrigi / [Elektron manba]. – URL: <https://president.uz/uz/lists/view/3913> (murojaat vaqti: 15.03.2022).

UCHINCHI RENESSANS EHTIYOJI VA YOSH AVLOD AXLOQIY TARBIYASI

To'ychiyeva Zohida

Nizomiy nomidagi TDPU "Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi
(ma'naviyat asoslari)" mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Bugun Uchinchi Renessansni bunyod etish, Uchinchi uyg'onishga erishish har bir o'zbekistonlik qalbidagi ezgu niyatga aylandi, desak mubolag'a bo'lmaydi. To'g'rirog'i, mamlakatimizda Uchinchi Renessansga kuchli ehtiyoj tug'ilmoqda. O'zbekistonda yashayotgan fuqaro, ko'p ming sonli yosh avlodning bir vakili sifatida shu niyat, shu buyuk ehtiyoj bizning ham qalbimizda zohir bo'lar ekan, beixtiyor "renessans" tushunchasining asl mohiyati, tarix sahnida bu ibora bilan bog'liq holda yuz bergan turli jarayonlar xususida o'ylay boshlaymiz.

Tarixga nazar tashlar ekanmiz, insoniyatning kamolotga erishishi yo'lida har bir yo'nalishda ko'plab ilmiy kashfiyotlar, ilmiy izlanishlar olib borilganligiga guvoh bo'lamiz. Demoqchimizki, insoniyat o'tmishi turfa voqea hodisalar-u, turli rivojlanishlarni boshidan o'tkazgan. Xususan, ilm-fan, matematika, tibbiyot, san'at, adabiyot, musiqa, tasviriy san'at, din va shu kabi ko'plab sohalarda ilmiy asarlar, ilmiy izlanish va tadqiqotlar amalga oshirilgan. Ushbu sohalarda yuksak yutuq va ilg'or natijalarga erishilgan. Dunyo tarixidagi mana shu dastlabki rivojlanish jarayoni tarixda renessans deb ataldi.

Keling, shu o'rinda avvalo renessans atamasining qisqacha izohiga to'xtalib o'tsak. Renessans – lug'aviy (fransuscha) – qayta tug'ilish, barpo bo'lish, rivojlanish ma'nolarini anglatadi. Renessans atamasining mohiyatini keng ma'noda izohlaydigan bo'lsak, jamiyatimizning har bir sohasida rivojlanish, uzoq vaqtdagi turg'unlikdan qayta jonlanish, ijtimoiy ong va qadryatlarning yangi sifat bosqichiga o'tilishini anglashimiz mumkin.

Mutaxassislarning qayd etishlaricha, uyg'onish davri (renessans) – Markaziy Osiyo, Eron, Xitoy (IX-XII va XV asrlar) va G'arbiy Yevropada yuz bergan alohida madaniy va tafakkuriy taraqqiyot davri hisoblanadi.

Aslida "Renessans" atamasi dastlab Italiyadagi madaniy-ma'naviy yuksalish (XIV-XVI asrlar)ga nisbatan qo'llanilgan, uni o'rta asrchilik turg'unligidan yangi davrga o'tish bosqichi deb baholaganlar.

Renessansning asosiy ko'rinishlari quyidagilarda namoyon bo'lgan: tafakkurda va ilm-u ijodda dogmatizm, jaholat va mutaassiblikni yorib o'tib, insonni ulug'lash, uning iste'dodi, aqliy-fikriy imkoniyatlarini yuzaga chiqarish; antik davr (yunon-rum) madaniyatiga qaytib, uni tiklash, boyitish; cherkov

sxolastikasidan qutulib, adabiyot va san'atda dunyoviy go'zallik, hayot taronalarini qizg'in kuylash; inson erki, hurfikrlilik uchun kurashish. Buning natijasi o'laroq, ijodiy qudrat va tafakkur kuchini namoyish etadigan ulug'vor badiiy asarlar, salobatli binolar yaratilib, ilm-fan rivojlandiki, bularni tom ma'noda chinakkam Uyg'onishning hosilasi deb baholash mumkin bo'ldi.

Italiyada shoir Petrarka va Dante, rassom Jotto, adib va mutafakkirlar Bokkachcho, Ariosto, Tasso, Byome Renessans g'oyalarining jarchilari bo'lib maydonga chiqdilar. Keyinchalik Yevropaning turli mamlakatlarida Michelangelo, Rafael, Shakespeare, Miguelde Cervantes kabi Uyg'onish davrining yangi namoyondalari ularning bu say harakatlarini davom ettirdilar(4-7).

Ammo Renessans, ya'ni uyg'onish faqat Yevropa hodisasi emas. Dunyo madaniyatini yaxlit olib o'rgangan olimlarning ishlari shuni ko'rsatdiki, Osiyo markazida joylashgan Movarounnahr, Xuroson va Eronda Italiyaga qaraganda bir necha asr oldin (IX-XII asrlar) ulkan madaniy ko'tarilish yuz bergan, ilm-fan, falsafa, adabiyot kuchli rivojlanib, ilg'or insonparvarlik g'oyalari jamiyat fikrini band etgan, aqliy va ijodiy faollik gurkiragan. Bu davr dunyo ilmida "Musulmon Renessansi" (A.Mets) yoki "Sharq Uyg'onishi" (N.I. Konrad) nomi bilan atalib kelinmoqda.

Sharq Uyg'onish davri ulug' allomalar, qomusiy bilim sohiblari, mashhur mutafakkirlarni yetishtirdi. Aniq fanlar sohasida Muhammad Xorazmiy, Abu Bakr Roziy, Abu Rayhon Beruniy, Ahmad al-Farg'oniy, Umar Hayyom, Mirzo Ulug'bek jahonshumul kashfiyotlar qildilar. Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Ibn Rushd, Muhammad G'azzoliy, Aziziddin Nasafiylarning falsafiy asarlari tafakkur xazinasini boyitdi, olam, odam va jamiyat yaxlitlikda tadqiq etilib, yangi qonuniyatlar ochildi, aqliy bilim ufqlari kengaydi, fozil jamiyat va komil inson nazariyasi chuqur ishlab chiqildi. She'riyatda Abu Abdullo Ro'dakiy, Abulalo al Muarriy, Abulqosim Firdavsiy, Jaloliddin Rumiy, Hofiz Sheroziy, Nizomiy Ganjaviy, Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy kabi daho ijodkorlar yetishib, o'lmas asarlar yaratdilar, ishq muhabbat, qahramonlik, ozodlik va ezgulikni kuyladilar. Miniatyura rassomchiligida bir necha maktablar shakllandi, bunda Kamoliddin Behzod rasmlari yangi ijodiy yo'nalishga asos soldi.

Manbalarda qayd etilishicha, Sharq Uyg'onish davrining yana bir belgisi xalq ruhini ifodalaydigan "Ming bir kecha", "Kalila va Dimna", "Qirq vazir", "To'tinoma", "Sindbodnoma", "Jome'ul hikoyat" kabi qiziqarli sarguzashtlarga to'la, shavqu zavq qo'zg'atadigan asarlarning ko'paygani, ikkinchi tomondan "Xamsa"larda bo'lganiday, insoniy ideallarni mujassam etgan hikmat va falsafaga boy umumbashariy g'oyalarning tasvirlanishidir(8-10).

Tarixan olib qaraganda, Uyg'onish davri jarayoni ilk bor Markaziy Osiyoda ro'y bergan. O'z o'rnida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "bugungi O'zbekiston zamini qadimda ikki buyuk uyg'onish

davriga – Birinchi (ma’rifiy – IX-XII asrlar) va Ikkinchi (Temuriylar – XIV-XV asrlar) Renessansga beshik bo‘lgan. Bu – jahon ilm-fanida o‘z isbotini topgan va tan olingan tarixiy haqiqatdir”(1). Birinchi renessans bosqichida Abu Nasr Farobiy (“Fozil odamlar shahri”), Abu Rayhon Beruniy (“Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”), Abu Ali ibn Sino (“Al qonun fit-tib”), Ismoil Al-Buxoriy (“Al-Jomi as-sahih”), Ahmad Al-Farg‘oniy (G‘arbda al-Fraganus nomi bilan mashhur), Mahmud az-Zamaxshariy (al-Mufassal),(al-Kashshof), kabi ko‘plab ajdodlarimiz nomi va ularning o‘ziga xos boy merosi tarix saxifalariga muhrlangan bo‘lsa, Ikkinchi Uyg‘onish davrida Amir Temur, Mirzo Ulug‘bek, Ali Qushchi, Qozizoda Rumiy, Jaloliddin Rumiy, G‘iyosiddin Jamshid Koshiy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi daho mutafakkirlarimiz o‘z asarlari bilan madaniyatimiz, san’at va ma’naviyatimiz rivojiga bebaho hissa qo‘shdilar. Betakror Sharq Uyg‘onishining ushbu ikki bosqichidagi mutafakkirlar merosi hanuzgacha o‘rganib kelinmoqda. Shu o‘rinda “Sharq Arastusi” deb ulug‘langan buyuk mutafakkir Abu Nasr Farobiyning quyidagi fikrlarini eslashimiz joiz: daraxtning yetukligi uning mevasi bilan bo‘lganidek insonning barcha xislatlari ham axloq tarbiyasi bilan yakunlanadi. Biz bu fikrni bejiz keltirib o‘tmadik. Sababi, har ikki Uyg‘onish davri Sharq mutafakkirlarining merosida axloq tarbiyasi muhim o‘rin tutadiki, bu bugungi kunda yosh avlod tarbiyasida yetakchi omil hisoblanadi.

Aynan axloqiy tarbiya omili Yevropa Uyg‘onish davrida ham yetakchi o‘rin tutganligini ko‘rishimiz mumkin bo‘ladi. Zero Sharq Uyg‘onish davrida ham, G‘arb Uyg‘onish davrida ham barcha sohalarda rivojlanish bo‘lgani, qolaversa, inson axloqini yuksaltirish maqsadi eng oliy darajaga chiqqanligini ko‘rishimiz mumkin. Ulug‘ siymolarning nodir asarlarini o‘qish jarayonida bunga guvoh bo‘lamiz. Ularda insonga xos bo‘lgan ezgu fazilatlar inson ma’naviyatini ifoda etuvchi tuyg‘ular yoritilganini ko‘rishimiz mumkin. Ushbu o‘rinda Yevropa faylasufi Kamerkning quyidagi fikrlarini keltirib o‘tishimiz maqsadga muvofiq: axloqlilik deganda biz faqat muomilani tushunmaymiz, balki niyatning ichki mohiyatini tushunamiz.

Bundan ko‘rinib turibdiki, Yevropa xalqlari ham, Markaziy Osiyo xalqlari ham inson axloqi va ma’naviyatini, ezgu fazilatlarini oliy darajaga qo‘yishgan.

Markaziy Osiyoda ro‘y bergan Uyg‘onish davrining ikki bosqichidan andoza olgan holda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev mustaqilligimizning 29 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimda mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini yaratish g‘oyasini ilgari surar ekanlar, jumladan shunday dedilar: “Xalqimizning ulug‘vor qudrati jo‘sh urgan hozirgi zamonda O‘zbekistonda yangi bir uyg‘onish – Uchinchi Renessans davriga poydevor yaratilmoqda, desak, ayni haqiqat bo‘ladi. Chunki bugungi O‘zbekiston – kechagi O‘zbekiston emas. Bugungi xalqimiz ham kechagi xalq emas”(2).

Uchinchi Renessans barpo etish jarayonini aslida XIX asr oxiri, XX asr boshlarida yurtimizning ziyoli namoyondalari jadid bobolarimiz – Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdurauf Fitrat

va boshqa ulug‘ namoyondalarimiz boshlab berishgan edi. Biroq shu davrdagi ijtimoiy tuzum, poshsho Rossiyasi hukmronligining tazyiqi natijasida xalqimiz ushbu bosqichga qadam qo‘ya olmadi. Shunday bo‘lsada jadid namoyondalarimiz bu borada quyidagi ishlarni amalga oshirishgan – xalq savodxonligini ta‘minlash yo‘lida maktablar ochishgan, teatrlar tashkil etishgan, axborot tizimida gazeta va jurnallar ochishgan va shu kabi ko‘plab islohotlar qilishgan. Shu yo‘lda jonlarini fido etishgan. Jadidlarimizning asosiy g‘oyalari quyidagilar bo‘lgan: o‘sha davr ijtimoiy tizimida xalqimiz ma‘naviyatini uyg‘otish, ilm-fan sohalarida bir qator amaliy jarayonlarni amalga oshirish, xalq ma‘rifatini yuksaltirish bo‘lgan.

Jadidchilik ma‘rifatparvarlik harakatining yorqin namoyondalaridan biri Abdurauf Fitrat o‘zining tom ma‘noda axloqiy tarbiya masalalariga bag‘ishlangan “Rahbari najot” asarida bola tarbiyasi va axloq-odob mavzulariga e‘tibor qaratar ekan, shunday yozadi: “dunyo kurashning umumiy maydoniga o‘xshaydi va bu maydonning pahlavonlari insonlardir. Har bir kishi barkamollik yoshiga yetgach, u o‘z saodati tashvishi uchun shu maydonda kurashmasdan iloji yo‘qdir. Bu kurashda g‘olib chiqish uchun uch xil o‘lchov quroliga ega bo‘lishi kerak

- salomatlik;
- sog‘lom fikr(nuqsonsiz fikr, ya‘ni yuqori iste‘dod);
- axloqi sano(oliy darajali axloq, ya‘ni axloqi poklik)”(3).

Ma‘rifatparvar adib “Har bir kishi shu uch quroldan birisiz maydonga kirsa, albatta mag‘lub bo‘lishi tabiiydir”, deb qayd etarkan, o‘z o‘rnida bu uch tarbiyani doimo qo‘shib olib borish kerakligini, agar bu tarbiyalarning birortasi kam bo‘lsa, yetuk insonni tarbiyalab bo‘lmasligini alohida ta‘kidlaydi. Shuningdek, “Agar har bir ota o‘z farzandining badbaxt bo‘lishini xoxlamasa, uni bu maydonning g‘olibi qilib tayyorlashi kerak. Farzandingizni jismoniy, aqliy, ruhiy tomondan barkamollikka yetkazing va jamiyatning qobil a‘zosiga aylanishi uchun g‘amxo‘rlik qiling” deb ta‘kidlaydi.

Abdurauf Fitrat bola tarbiyasi faqat oiladagina olib borilmasdan, bu ish bilan keng jamoatchilik, davlat ham shug‘ullanishi kerakligini, chunki davlatning kelajagi mana shu yoshlar qo‘lida bo‘lishini ta‘kidlab o‘tadi. Shu ma‘noda aytish mumkinki, ayni paytda mamlakatimizdagi Uchinchi Renessansni bunyod etishga bo‘lgan kuchli ehtiyojni ham ilm-fan, ma‘rifatni rivojlantirish, yoshlarni ilm-u ma‘rifatli, axloqan yuksak, ma‘naviyatli avlod tarbiyasi bilan qondirib borish mumkin. Chunki ulug‘vor niyatlarga o‘z maqsadi sari intiluvchan, rostgo‘y, va‘daga vafo qiluvchi, omonatni asrashga daxldorlikni his etuvchi, kattalarga hurmatda, kichiklarga izzatda bo‘la oladigan, o‘zgalarga mehr-oqibat ko‘rsata oladigan yoshlar bilan erishish mumkin bo‘ladi. Aynan mana shu fazilatlar kishining odamiyligini ifodalaydi. Qalbida odamiylik fazilatleri mujassam bo‘lgan shaxslar bilan esa har qanday yuksalish sari dadil bora olish mumkin bo‘ladi. Zaminimizdan yetishib chiqqan ulug‘

muhaddislardan biri Imom at Termiziyning rivoyat qilishlaricha, Payg‘ambarimiz (s.a.v.) “Ota o‘z bolasiga chiroyli odobdan ko‘ra yaxshiroq narsa bera olmaydi”, deganlar. Hadisi shariflardan birida “Bolalaringizni e‘zozlanglar va ularning odobini go‘zal qilinglar” deyilganida ham aynan axloqiy tarbiya nazarda tutilgan.

Nazarimizda bu fikrlar axborot, globallashuv nomlari bilan bilan atalayotgan bizning asrimizdagi muammolarga qarata aytilgandek go‘yo. Chunki, bugun atrofimizga, yon berimizga qararkanmiz, aksar hollarda aynan ana shu axloqiy tarbiyadagi kemtiklikni ko‘ramiz. Afsuski, bugungi kunda ayrim tengdoshlarimizning internet tarmoqlariga bog‘lanib qolishi, tungi klublarning hamon mavjudligi, bugungi globallashuv jarayonida ba‘zi yoshlarning bilib-bilmay turli oqimlarga qo‘shilib qolayotganligi, ba‘zi holatlarda maktabgacha ta‘lim va maktab tizimining uzviy bog‘lanmay qolayotganligi va boshqa shu kabi muammolar Uchinchi Renessans barpo etish yo‘lidagi say-yu harakatlarimizga to‘sqinlik qilmoqda. Albatta ilm-u marifat, axloq va ma‘naviy yetuklik bilan bu muammolarni bartaraf etishga qodirmiz.

Zotan, so‘zimiz boshida qayd etganimizdek, bugung mamlakatimizning har bir fuqarosi qalbida Uchinchi Renessansni barpo etish umidi, to‘g‘rirog‘i ehtiyoji bor. Yurtboshimiz ta‘kidlaganlaridek, “Yangi O‘zbekistonni barpo etish – bu shunchaki xohish-istak, subyektiv hodisa emas, balki tub tarixiy asoslarga ega bo‘lgan, mamlakatimizdagi mavjud siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma‘naviy-ma‘rifiy vaziyatning o‘zi taqozo etayotgan, xalqimizning asriy intilishlariga mos, uning milliy manfaatlariga to‘la javob beradigan obyektiv zaruratdir”. Shu bois ham davlatimiz rahbari ushbu ehtiyojni qondirish, umuman, Uchinchi Renessansni barpo etish uchun keng ko‘lamda islohotlar olib borilishi zarurligini bot-bot ta‘kidlamoqdalar. Buning uchun eng avvalo ta‘lim-tarbiya tizimida bir qator amaliy ishlarni olib borishimiz, axloqiy tarbiya zaminini mustahkamlashimiz zarur. Buning uchun ta‘lim-tarbiya tizimini sifatli va yetuk malakali mutaxassislar bilan ta‘minlash, ilm-fanimiz, ma‘naviyatimiz rivoji yo‘lida amaliy faoliyat olib borish lozim. Chunki, yurtboshimiz aytganlaridek, Uchinchi Renessans bosqichini barpo etish 5-10 yil emas, balki uzoq muddat vaqt talab etadi. Darhaqiqat Uchinchi Renessansni amalga oshirish uchun nafaqat ko‘p vaqt, balki, bir qator imkoniyatlar, sharoitlarni yaratish ham talab etiladi. Bular:

- avvalo yoshlar savodxonligini amalga oshirish;
- yoshlarning ham intellektual ham axloqiy salohiyatini yuksaltirishga yo‘naltirilgan turli ko‘rik tanlovlar o‘tkazish;
- fan sohalarining barchasidan olimpiyada va turli musobaqa bosqichlarini tashkil etish;
- shular orqali yosh avlodni rag‘batlantirib borish zarur.

Shukrki, bugungi kunda bu borada islohotlar imkon qadar amalga oshirilmoqda. Ilmga chanqoq, iqtidorli yoshlar nafaqat O‘zbekistonda balki chet ellarda, dunyoning rivojlangan davlatlarida o‘z imkoniyatlarini namoyish etib,

ko‘plab yutuqlarga ega bo‘lishmoqda. Bularning barchasi Uchinchi Renessans barpo etishdagi bizning imkoniyatlarimizdir desak hech mubolag‘a bo‘lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Янги Ўзбекистон” газетаси бош мухаррири Салим Дониёровнинг саволларига жавоблари//“Янги Ўзбекистон”, 2021 йил 17 август.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг 29 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи// Халқ сўзи, 2020 йил, 1 сентябрь.
3. Фитрат А. Нажот йўли. – Тошкент: “Шарқ” нашриёти, 2001 йил.
4. Комилов Н.Тафаккур карвонлари. –Тошкент: Маънавият, 1999.
5. Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. –Тошкент:Ўзбекистон, 1997.
6. Шрамкова Г. Искусство Возрождения. – Москва: Изобразительное искусство, 1977.
7. Конрад Н.И. Запад и восток. – Москва: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1972.
8. Хайруллаев М. Уйғониш даври ва Шарқ мутафаккири. – Тошкент:Ўзбекистон, 1971.
9. Ҳайитметов А. Шарқ адабиётининг ижодий методи тарихидан (10—15-асрлар). – Тошкент: Фан, 1970.
10. Мец А. Мусулманский ренессанс. – Москва: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1966.

ИККИНЧИ JAҲОН URUSHI YILLARIDA MAORIF TIZMIDA AYOLLAR

Turdiyeva Maftuna

*O‘zbekiston Milliy Universiteti tarix fakulteti 2-kurs magistranti
E-mail:turdiyevamaftuna@gmail.ru. [Tel:88 900 92 21](tel:889009221)*

Ikkinchi jahon urushining boshlanishi bilan O‘zbekiston ishchi va mehnatkashlari bilan bir qatorda fan, maorif va madaniyat xodimlari ham fashizmni tezroq tor-mor qilish ishiga safarbar qilindi. O‘zbekiston madaniyatining barcha yo‘nalishlari uning arboblari va xodimlarining fidoiyligi va vatanparvarligi tufayli juda qisqa muddatlarda urush davri ehtiyojlari va talablari oqimiga yo‘naltirildi. Urushning dastlabki yillarida Rossiya, Ukraina, Belarussiya davlatlaridagi oliy o‘quv yurtlari O‘zbekistonga ko‘chirib keltirildi. O‘zbekistonda 22 ta ilmiy-tadqiqot instituti, 16 ta oliy o‘quv yurti, 2 ta kutubxona keltirilib, joylashtirildi. Urush yillarida mamlakat atoqli olimlarining katta guruhi O‘zbekistonda ishladi. Ko‘chib kelgan olimlar O‘zbekiston olimlari bilan mahkam aloqada ish olib bordilar. Ularning birgalikdagi sayi-harakatlari ilm-fan yutuqlarini front ehtiyojlari uchun xizmat qildirishga qaratilgan edi. Ishlab chiqarishni kengaytirish va xom-ashyo resurslarini qidirib topish maqsadida geolog olimlar juda qisqa muddatlarda qalay, volfram, molibden,

nodir metallar, neft, toshko'mir, olovbardosh materiallar va boshqa turdagi xomashyo konlarini topdilar, bu konlar qisqa muddatlarda o'zlashtirildi. 1943 yil 4 noyabrda O'zbekiston Fanlar Akademiyasining tashkil etilishi respublika madaniy-ma'naviy hayotida muhim voqea bo'ldi.

Akademiyaning birinchi prezidenti etib esa T. N. Qori Niyozov saylandi. Hukumat tomonidan tasdiqlangan Akademiyaning birinchi tarkibida 11 ta haqiqiy a'zo, 3 ta faxriy akademik va 18 ta muxbir a'zo bor edi Fanlar akademiyasi 10 ta ilmiy tekshirish instituti, shuningdek bir qator muassasalarni birlashtirgan edi.

Urush yillarida amalga oshirilgan ilmiy-tadqiqot ishlari ularning natijalari ham frontga qaratildi. O'zbekiston xalq ta'limi, jumladan oliy o'quv yurtlari og'ir sinovlardan o'tdi, ko'pchilik professor-o'qituvchilar, talabalar frontga safarbar etildi. Kasb yo'nalishi yaqin bo'lgan institutlar, fakul'tetlar, kafedralar birlashtirildi, ayrimlari yopildi. Bo'shagan binolarga esa harbiy muassasalar, gospitallar joylashtirildi. Moskva, Leningrad, Kiyev, Xarkov, Odessa va boshqa shaharlardan 1941-1943 yillarda ko'chib keltirilgan 35 oliy o'quv yurti va 7 harbiy akademiya qabul qilib olindi, ularning ba'zilari o'zaro yoki O'zbekiston oliy o'quv yurtlari bilan birlashtirildi Mazkur yillarda xalq maorifida ham jiddiy qiyinchiliklar bo'ldi. Urushgacha respublika maktabalarida ishlayotgan o'qituvchilarning 74,6 foizi erkalar tashkil etgan bo'lsa, urush yillarida maktablarda asosan xotin-qizlar faoliyat yuritdi. Urush yillarida respublikadagi maktablar soni 4797 tadan 1470 taga tushib qoldi. O'qish o'zbek tilida olib borilgan maktablarda o'qituvchilar ayniqsa yuqori sinflarda fizika, matematika, ximiya o'qituvchilari juda kamchil edi. O'zbek qizlari orasidan o'qituvchilar tayyorlashni ko'paytirish maqsadida 1943 yilda Toshkent pedagogika instituti, Toshkent va Qo'qon o'qituvchilar institutlari, shuningdek, Toshkent, Samarqand, Buxoro, Andijon, Qo'qon va Xivadagi pedagogika bilim yurtlari (jami oltita) xotin-qizlar o'quv yurtlariga aylantirildi. O'quv yurtlari oldida viloyat, shahar va tuman markazlarida pedagog kadrlar tayyorlovchi uch va olti oylik kurslar tashkil etildi.

Pedagogika o'quv yurtlarida o'qigan qizlar soni oshib bordi. 1942-1943 o'quv yilida o'qituvchilik bilan shug'ullanayotgan xotin-qizlar respublikadagi o'qituvchilarning 46,8 foizini tashkil etdi.4 Ko'rilgan chora-tadbirlar ayniqsa xotin-qizlardan o'qituvchi kadrlar tayyorlash uchun olib borilgan kurash natijasida 1945 yilning boshlarida respublika o'quv muassasalarini pedagog kadrlar bilan ta'minlash 94,3 foizni tashkil etdi. Maktablarni pedagog kadrlar bilan ta'minlash uchun pedagogika bilim yurtlarida o'qish muddati uch yildan ikki yilga qisqartirildi. 1941 yilning noyabr oyida zaruriyat oqibatida tugatilib, 15-raqamli Buxoro pedagogika bilim yurtiga 1943 yilda yana qayta tiklandi va bir yo'la 90 talaba qabul qilindi. 1945 yilga kelib esa 193 nafar talaba qabul qilindi, ularning 46 nafari qizlar edi. Buxoro o'qituvchilar institutining G'ijduvon filialining fizika-matematika fakul'tetini 7 talaba bitirgan bo'lsa, ularning oltitasi xotin-qizlar edi. Maktablarda o'qituvchilik qilayotgan xotin-qizlar targ'ibot- tashviqot ishlarini ham olib borishdi. Masalan, Qarshi

tumanidagi 6-raqamli to'liqsiz o'rta ta'lim maktab o'qituvchisi Lochinoy Qodirova yosh pedagog bo'lishiga qaramay "Maqsad" nomli dehqon xo'jaligida targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borishda namuna ko'rsatdi. Jangovor varaqa, devoriy gazeta chiqarishda bosh-qosh bo'ldi. Maktab o'quvchilarini darsdan keyingi bo'sh vaqtlarida dala ishlariga jalb etilib, fidokorona mehnat qildilar. Qarshi tumanidagi 7-raqamli maktabda o'quvchilardan 23 kishilik brigada tuzilib, Dasht qishloq kengashidagi "Temir yo'l" dehqon xo'jaligidan g'alla o'rdilar. Ular o'zaro musobaqalashib kunlik ish rejani oshirib bajardilar. Qarshiyeva, Tursoatova, Aliyeva, Rahmatova kabi o'quvchi qizlar kuniga 0,30-0,50 gektardan g'alla o'rib, boshqalarga namuna bo'ldilar. Urush yillarida maorif sohasida mehnat qilgan o'qituvchi xotin-qizlarning ham amalga oshirgan ishlari orqali g'alabaga o'z hissalarini qo'shdilar. Shuningdek, ikkinchi jahon urushi yillarida madaniy-ma'rifiy sohaning bir tarmog'i bo'lgan madaniy-o'qituv muassasalarida ham ko'plab xotin-qizlar mehnat qildilar. Mazkur yillarda respublikada madaniyat uylari, klub, kutubxona, qizil choyxona, turli to'garak va qiroatxonalar faoliyat ko'rsatdi. Bu madaniy-o'qituv tarmoqlari orqali keng xalq ommasiga suhbat, leksiya, ma'ruzalar tashkil qilindi.

Ayniqsa qishloq joylaridagi xo'jaliklarda Qishloq madaniy-o'qituv muassasalarida turli xil to'garaklar ishida 33521 nafar xotin-qizlar ishtirok etdilar. Ko'pgina ayollar agitator sifatida tashviqot-targ'ibot ishlarini olib bordilar. Bog'dodlik Xolmatova, Samatova, Odilova, Dehqonova va boshqa xotin-qizlar ana shunday targ'ibotchilik ishlarida ishtirok etdilar. Urush yillarida ko'plab madaniy-o'qituv muassasalari, ayniqsa qishloq ommaviy kutubxonalarining rahbarlari xotin-qizlardan iborat edi. Masalan, 1945 yilda 185 nafar ayol qishloq kutubxonalarining mudiralari vazifasida ishlashdi. Ular o'zlarining targ'ibotchilik-tashviqotchilik sayi-harakatlari orqali front orqasida mehnat qilayotgan kishilarning madaniy hordiq olishlariga o'z hissalarini qo'shdilar. Urush yillarida O'zbekiston shoirlari, yozuvchilari, kompozitorlari, rassomlari yaratgan asarlarda vatanparvarlik hislatlari asosiy o'rinda turdi. Bu davrda zabardast adiblar, shoirlar, yozuvchilar bilan birgalikda xotin-qizlar ham ijod etdi. Oydin, Zulfiya, A.Axmatova kabi xotin qizlar faoliyat ko'rsatdi. Ularning yozgan asarlari va she'rlari urushga bag'ishlangan bo'lib, jangchilarni yanada kuchliroq bo'lishga, Vatanni himoya qilishga chorlovchi misralardan iborat edi. Urush yillarida Toshkentda turli millatga mansub 200 yaqin yozuvchi yashab ijod etdi 1941-1945 yillarda O'zbekistonda ta'sirchan vosita hisoblangan teatr va san'at ancha rivojlandi.

Teatr va san'at arboblari frontning oldingi marralarida bo'ldilar. Bu davrda O'zbekistonda 35 ta mahalliy va 16 ta ko'chirib keltirilgan teatr jamoasi faoliyat ko'rsatdi. Ushbu teatrlar butun urush davomida 203 ta yangi postanovka tayyorladilar va 6.667.303 tomoshabinga Ushbu teatrlar butun urush davomida 203 ta yangi postanovka tayyorladilar va 6.667.303 tomoshabinga O'zbekiston teatr jamoalari, san'at ustalari harbiy otaliq ishlarida faol ishtirok etdilar, harbiy

qismlarga, gospitallarga, ishlab chiqarish korxonalariga, dehqonchilik xo'jaliklariga, xalq qurilishlariga borib chiqishlar qildilar. Ular orasida ko'plab xotin-qizlar ham bor edi. Masalan, Qashqadaryo viloyat teatrlarining birinchi konsert brigadasi 15 kishidan iborat bo'lib, uning tarkibida xotin-qizlardan Mukarrama Nosirova, M.Ahmadjonova, ikkinchi konsert brigadada esa Ikroma Boltayeva, Farog'at Rahmatovalar bor edi. Shuningdek, teatrdagi X. Pinxasova, Marziya Jo'rayeva, Oydin Rahmonova, Rahima Avloqulova, S. Naxatova singari san'atkorlar ham ijod qildi. Urush yillarida Respublika san'at hodimlari 30 dan ortiq konsert brigadalari tarkibida frontlarda harakatdagi armiya qismlarida 35 mingdan ortiq konsert, Turkiston harbiy okrugi harbiy qismlarida va gospitallarida 26 mingta konsert berdilar.³ Bu konsert brigadalari tarkibida Tamaraxonim, Halima Nosirova, Sora Eshonto'rayeva, Mukarrama Turg'unboyeva, Gavhar Rahimova kabi san'atkor xotin-qizlar ham bor edi.⁴ Ushbu berilgan konsertlar, ko'rsatilgan teatr tomoshalari orqali frontda jang qilayotgan kishilarning madaniy-ma'naviy hordiq chiqarishlariga hissalarini qo'shdilar. Shuningdek O'zbek Davlat Felarmoniyasining 15 kishidan iborat san'atkorlar brigadasi ham harbiy front hududlarida bo'ldilar. Brigadada Roza Boglanova, Sharofatxon Oqilova, Xadicha Hakimova, Rahima Hakimova, Ruqiya Ayupova singari xotin-qizlar turli xildagi ashulalarni aytib, jangchilarni hursand qildilar. Jumladan, Gavhar Rahimova rahbarligidagi xotin-qizlar raqs va ansamblining ham xizmatlari katta bo'ldi. Ular Kirovograd yaqinidagi Polese qishlog'ida turgan 69- gvardiya o'qchi diviziyasi jangchilariga konsert qo'yib berishadi. Gavhar Rahimova o'z xotiralarida bir kuni kechasi o'n uch marta konsert qo'ydik, Roza Boglanova esa jangchilarning talablariga binoan 30 marta qo'shiq aytib berganligini e'tirof etadi.

Xulosa va takliflar, ikkinchi jahon urushi yillarida o'zbek xotin-qizlari madaniy-ma'rifiy sohalalarda ham ijobiy ishlarni amalga oshirdilar. Urush jangohlarida, front orqasida mehnat qilayotgan kishilarning madaniy hordiq olishlariga o'z hissalarini qo'shdilar

Foydalanilgan adabiyotlar.

- 1.O'zbekiston tarixi, T., Yangi asr avlodi, 2003, 662 b.
- 2.O'zbekistonlik shifokorlar. T.,1991, 210 b.
- 3.O'zbekistonning yangi tarixi. II-jild. O'zbekiston mustamlakachiligi davrida. T.,Sharq, 2000, 688 b.
- 4.Oblomurodov A. O'zbekistonning fashistlar akkulatsiyasidan zarar ko'rgan rayonlarga yordami. T.,Fan, 1985, 52 b.
- 5.Po'latov I. Buyuk g'alabada O'zbekiston hissasi. T., O'zbekiston, 1974 , 146 b.
- 6.Qosimov Y. Ulug` Vatan urushi yillarida O'zbekiston xalqlarining suv uchun kurashi tarixidan. T., Fan, 1983, 98 b.
- 7.Rahmatullayev T. Qo'rg'on sadosi. Qarshi, Nasaf, 1999, 144 b.
- 8.Sultonova T. «Трудовой подвиг – женщин хлопкоробов Узбекистана в годы войны» T.,1974, S-117.
- 9.Turdiyev S. Jasorat unutilmaydi. Qarshi, 1997 y., 174 b.
- 10.Ulug` Vatan urushi. Savollar va javoblar. T.,O'zbekiston, 1967 y.,215 b.

**ZIYOVIDDIN HAZIYNIYNING QO‘QON ADABIY MUHITI VA
MILLIY UYG‘ONISH DAVRI O‘ZBEK ADABIYOTIGA QO‘SHGAN
HISSASI**

Temirova Mashhura Muhammadaminovna

Qo‘qon davlat pedagogika insituti v.b dotsenti (PhD)

Mirzalieva Zarina Jahongir qizi

Qo‘qon davlat pedagogika insituti Tarix fakulteti talabasi

Ikki buyuk asr – XIX va XX asrlar oralig‘idagi 50-60 yillik davr qadim va boy o‘zbek adabiyoti tarixida g‘oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Qo‘qonda Muqiyimiy, Furqat, Zavqiy, Nisbatiy, Muhayyir, Qori Yusuf Muntazir, Usmonxo‘ja Zoriy kabilar adabiy davra tashkil etdilar. Vodiyning Mashhur shoirlaridan biri, “toji shoiron” (“shoirlar shohi”) deb e‘zozlangan Muxyi bo‘lsa, ikkinchisi, shubhasiz, “Haziyniy to‘ra” deb ardoqlangan Ziyoviddin Haziyniy (1867-1923) edi.

Ziyoviddin Haziyniy 1867 yilda Qo‘qon yaqinidagi Katta Kenagas qishlog‘ida tug‘ilgan. Otasi Kattaxo‘ja eshon orif, she‘rga havasmand ziyolilardan edi. Ziyovuddin ilk ta‘limni otasidan oladi. Song Qo‘qondagi Jome‘ madrasasida o‘qiydi. 1897 yil o‘ttiz yoshlarida zamonasining mashhur mutasavviflaridan, qodiriya suluki namoyondasi Muhammad Hakimhon xalifaga murid tushadi vailmi tariqatni egallab, el orasida katta e‘tibor topadi.

Ziyoviddin Haziyniy so‘fiylar an‘anasiga sodiq qolib, qo‘l kuchi bilan mutlaqo mehnati evaziga kun kechirish qoidasini mahkam tutadi. Uning muttasil dehqonchilik bilan shug‘ullangani, hatto hozirgi Bag‘dod tumani Chopdor qishlog‘idagi qumloq cho‘ldan 40 tanobcha erni o‘zlashtirib, bog‘ barpo etgani va unga «Registon» deb nom qo‘ygani ma‘lum. Shuningdek, bu erda hovuz kavlatib, atrofiga bir necha bino va tegirmon qurdirgan. Bu joy qumga tushib davolanuvchilar uchun orombaxsh maskanga aylantirilgan.

Haziniy o‘z davrida juda katta shuhrat qozongan shoir. Mutahasislarning aniqlashlaricha, XX boshlaridagi 19 toshbosma uning she‘rlaridan namunalar uchraydi. «Bayozi Haziniy» to‘plami 1910-1913 yillarda 7 marotaba chop etilgan. She‘rlari mashhur xonandalar tomonidan qo‘shiq qilib kuylangan. Biroq sho‘ro davrida uning asarlariga yo‘l berilmadi. O‘g‘li Amakixon qo‘lida saqlangan devoni 1939 yili NKVD xodimlari tomonidan olib ketilgan. Hozirgacha topilgani yo‘q.

Shoir ijodini o‘rganish mustaqillikdan so‘ng mumkin bo‘ldi. 1992 yili Qo‘qon mueyi xodimi, filologiya fanlari nomzodi Ahmadjon Madaminovning g‘ayrat va tashabbusi bilan «Tasadduq, yo rasululloh» nomli ixcham to‘plami nash etildi. Nihoyat, 1999 yili u to‘ldirilib, A. Madaminov, O. Jo‘raboevlarning so‘z boshi maqolasi va professor Sharif Yusupov so‘ng so‘zi bilan «Devon»

nomida chop qilindi. Shoir she'rlarida, darhaqiqat diniy mavzu etekchi. Lekin bu shunchaki din targ'ibi emas. Yuksak islomiy g'oyalar, birinchi navbatda, islomiy e'tiqod va ahloq bilan yashash targ'ibidir. Komil inson targ'ibidir. Shu jihatdan, undagi g'oyalar bir qadar tasavvufiy mazmun kasb etaganligini anglashimiz mumkin [1.37].

Bugunga kelib Ziyoviddin Haziyniy adabiy merosi yuzasidan izlanishlar olib borgan olimlar Haziyniy Qo'qon adabiy muhitining Muqiyimiy, Furqat, Zavqiy, Muxyi, Nihoniy singari eng yirik namoyondalari bilan teng yuksaklikka ko'tarilgan ulkan mutasavvuf va lirik shoir sifatida mashhur bo'lganligini ta'kidlashadi[2.37]

XX asrning dastlabki o'n yilliklarida shariyat ixlosmandlari orasida Ziyoviddin Haziyniy qadar zo'r shuhrat qozongan boshqa biror o'zbek shoirini tasavvur qilish mushkul. Jumladan «Bayozi Xaziniy» 1910-13 yillar orasida G'ulom Hasan Orifjonovning Toshkentdagi matbaasida yangi-yangi asarlar hisobiga to'ldirilgan holda yetti marta chop etilganligi bu tengsiz tengsiz qalam sohibining kitobi, o'sha davr madaniy hayotida qanchalar katta voqea bo'lganligini ko'rsatib turibdi. Birgina bayoz atigi uch yillik qisqa muddatda etti bor chop etilib, ko'z ochib yumguncha tarqab ketganligi, avvalo xalqning o'z shoiriga mehri benihoya ekanligi bilan izohlanar edi.

Haziniy XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr birinchi choragida, o'lkamizda murakkab tarixiy vaziyat hukm surgan bir davrda yashab ijod etdi. Bu davrda Qo'qon, Xiva hamda Buxoro adabiy muhitlarida yangicha ma'rifatparvarlik yo'nalishida asarlar yaratgan Ahmad Donish, Sattorxon, Furqat, Ibrat, Komil taxlitidagi ijodkorlar merosi adabiyotimizda yangi bir bosqichni boshlab berdi, keyinchalik ular ijodi Behbudiy, Avloniy, Fitrat, Hamza, Munavvarqori, Tavallo va boshqalar tomonidan davom ettirilib, yuqoriroq pog'onaga ko'tarildi.

Haziniy aksar qismi bilan bir davrda yashab, birgalikda ijod qilgan bo'lsa ham uning merosida yangicha ma'rifatparvarlik va jadidlik yo'nalishidagi asarlar deyarli uchramaydi. Shoirning 1999 yilda kitobxonlarga tavsiya etilgan devoni, uning avvalo yirik mutasavvuf shoir, diniy mavzulardagi she'riyatning eng azamat vakillaridan biri sifatida gavdalantiradi. Ikkinchi tomondan esa, shoir dunyoviy mavzularni, ishq majozini aks ettirishda ham ulkan iste'dod ekanini baralla namoyish etadi [3.34].

Ziyoviddin Haziniy adabiy merosiga qiziqish va e'tibor shoir hayotlik davridayoq bo'lgan. Keyinchalik sobiq Sovet tuzumi davrida uning ijodiga tanqidiy yondashuvlar asosida e'tibor berilganligi ma'lum. Faqat mustaqillik davriga kelib, Haziniy ijodiga qiziqish tubdan o'zgardi. Bu haqda O. Jo'raboev jumladan shunday yozadi: «Masalan, 1908 yil «Turkiston viloyatining gazetisi» dagi maqolani hamda 1910 yil Orifjonov matbaasida bosilgan «Bayozi Haziniy» unvon varag'idagi so'zboshini keltirish mumkin. Shoir sherlaridan bir necha na'munani sobiq Sovet davrida birgina O. Sharafuddinov tomonidan tuzilgan o'zbek adabiyoti majmuasidagina ko'ramiz. Po'latjon Qayumovning «Tazkirayi Qayumiy» asarida Haziniy haqida qisqacha ma'lumot va shoir asaridan namuna

berilgan. Biroq Haziniy hayoti va ijodining yaxlit tadqiqi istiqlolgacha bo‘lgan davr mobaynida yuzaga kelmadi. Sovet davrida nashr bo‘lgan ba’zi ilmiy va badiiy adabiyotlarda shoir va uning adabiy merosiga sinfiylik nuqtai nazaridan yondoshilib, xolis baho berilmagan edi. XX asrning 80-yillariga kelib esa, Haziniy ijodiga qarash ijobiy tomonga o‘zgarib boshlanganligi kuzatiladi. Istiqloldan keyin f.f.n. A. Madaminov nashrga tayyorlagan shoirning to‘plami diqqatga sazovor. Kichik so‘z boshi bilan berilgan ba nashr, Haziniy «Devon»i nashriga qadar, shoir ijodi yuzasidan ma‘lumot beruvchi manba vazifasini o‘tadi. F.f.n. I. Ostonaqulov ham ayrim ishlrida shoir hayoti va ijodiga etibor qaratgan. Professorlar A. Abdug‘afurov, Sh. Yusupov va R.Orzibekovning alohida maqolasi, H. Karomatov va B. Qosimovlarning ayrim tadqiqotlarida shoir ijodi yuzasidan ijobiy fikrlar bildirilgan»[4. 4-5].

Darhaqiqat, XX asrning 90- yillaridan boshlab, Sho‘rolar mafkurasining to‘qib chiqarilgan uydirmalaridan xalos bo‘lgan xalqimiz uzoq yillar davomida tadqiqot sifatida o‘rganilmay kelingan ijodkorlarning adabiy merosi bilan yaqindan tanishish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Bunday ijobiy jarayon Haziniy merosini o‘rganisgda ham yaqqol ko‘zga tashlanadi. Bunday ijobiy jarayon Haziniy merosini o‘rganishda ham yaqqol ko‘zga tashlanadi. Natijada yuqorida nomlari zikr etilgan olimlarimiz tomonidan qator ilmiy maqolalar chop etildi. Haziniy ijodi bo‘yicha chet el matbuotida ham maqolalar bosilib, ba’zi g‘azallari fransuz tiliga tarjima etildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Қосимов Б. Юсупов Ш. Долимов У. Ризаев Ш. Ахмедов С. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. – Т.:Манавият. 2004. – Б.37 .
2. Абдуллахатов Н. Мастонов И. Тўхтабоев И. Ҳазийний юрти. – Т.:Янги аср авлоди. 2010. – Б.37 .
3. Юсупов Ш. Тарих ва адаб бўстони – Т.:Манавият. 2003. – Б.34 .
4. Жўрабоев. О. Ҳазийний Хўқандий ҳаёти ва ижодий мероси. НД автореферати – Т.: 2003. – Б.4-5

**MAMLAKATIMIZDA UCHINCHI RENESSANSNI BUNYOD
ETISHNING MA’NAVIY-MA’RIFIY JIHLARI**

Turdaliyeva Navro‘za

Nizomiy nomidagi TDPU “Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitish metodikasi
(ma’naviyat asoslari)” mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Barchamizga ma‘lumki, bugun rivojlanib borayotgan yangi O‘zbekistonda yangicha qarashlar, turfa xil fikrlar, yangidan-yangi islohotlar ko‘lami tobora kengayib bormoqda. Tabiiyki, bu borada eng avvalo hayotimizning barcha jabhalarida amalga oshirilayotgan islohotlarimizning samaradorligi avvalo

xalqimiz ma'naviyatining tiklanishi, boy tarixiy merosimizning chuqur o'rganilishi, an'ana va urf-odatlarimizning saqlanishi, madaniyat va san'at, fan va ta'lim rivojining yuksalib borayotganligi bilan bog'liq ekanligini alohida ta'kidlash joiz.

“Bugungu kunda oldimizda turgan eng muhim vazifalarni ko'z o'ngimizdan o'tkazar ekanmiz, aholining kundalik ehtiyojlariga bevosita daxldor dolzarb masalalarni hal qilish bilan bir qatorda biz eski tuzum davrida inson hayotining negizi va murakkab tomonlari, milliy qadriyatlar, tarixiy an'analar, umuminsoniy ma'naviy boyliklar bilan hisoblashmaslik jamiyatimizga qanchadan-qancha zarar keltirganini unutmashimiz kerak” [1.S. 49]. Ayni paytda yurtimizda milliy tiklanish jarayoni qariyb bir yarim asr davom etgan ijtimoiy-siyosiy qaramlikdan keyin dastlabki paytlarda mutlaqo tabiiy ravishda o'ziga xos qonuniyat asosida kechganini aytish lozim.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan boshlangan dadil o'zgarishlar jamiyatimiz, davlatimiz rivojlanishining yangi mafkurasi, o'zgacha paradigmasini belgiladi. Ko'p yillar mobaynida mamlakat rivojiga xos bo'lgan sustkashlik, turg'unlik, ko'ndalang turgan vazifalarni bajarmasdan, ularni paysalga solish, muammolar va ziddiyatlarni berkitish siyosatiga barham berildi. Ilgari deyarli bo'lmagan ijtimoiy, siyosiy hayot paydo bo'ldi, ommaviy axborot vositalari jonlandi, fuqarolik jamiyati faollashmoqda. Eng muhimi, odamlar o'z erkinligi va huquqlarini anglamoqda, ularda daxldorlik hissi va jamiyat taqdiri uchun mas'uliyat oshib bormoqda.

Ayni paytda bu mezonlarning umumbashariyat e'tirof etayotgan xalqaro mezonlar bilan nihoyatda uyg'unligini qayd etib o'tish o'rinli. Fikrimizning dalili sifatida Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nizomida belgilab qo'yilgan g'oyalarni keltirib o'tishimiz maqsadga muvofiq. Jumladan ushbu Nizomning muqaddimasida “kelajak avlodlarni hayotimizda ikki marta insoniyatga ifodalab bo'lmaydigan g'am-g'ussa keltirgan urush kulfatlaridan xalos etishga va insonning asosiy huquqlariga, inson shaxsning qadr-qimmatiga, erkak va ayollarning teng huquqligiga va katta-kichik millatlar huquqlarining tengligiga ishonchni qayta qaror toptirishga va shartnomalar va xalqaro huquqning boshqa manbalaridan kelib chiqadigan majburiyatlarga hurmat bilan qarash” [2]. g'oyasi mustahkamlab qo'yilgan bo'lib, ayni paytda mamlakatimizda milliy tiklanishdan milliy yuksalishga o'tish pallasidagi ijtimoiy, siyosiy hayotimizda aynan shu g'oyalar ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

Prezidentimiz “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari” g'oyasini ilgari surar ekanlar, milliy tiklanish o'zligimizni anglash, milliy davlatchiligimiz asoslarini qaytadan barpo etish bosqichi ekanligini, bu bosqich mustaqillik ostonasida va istiqloqlarning dastlabki davrlarida muhim o'rin tutganligini, endilikda O'zbekistonni o'z tarixiy, svilizatsion o'rnini yangidan tiklash, o'zbek xalqining genetik insoniy salohiyatiga monand taraqqiyot darajasini ta'minlash, Uchinchi Renessansni barq urish davri kelganligini alohida ta'kidladilar.

Aslida Uchinchi Renessansni bunyod etish unga birinchi bo‘lib tamal toshini qo‘ygan buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy-ma‘naviy merosini yanada chuqur o‘rganish va keng targ‘ib qilishdan boshlanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son farmonida buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o‘rganish va keng targ‘ib qilish asosiy vazifa sifatida yoritilgan. Shu o‘rinda fikrimizning amaliy isboti sifatida “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Inson qadrini ulug‘lash va faol mahalla yili”da amalga oshirishga oid Davlat Dasturida ham aynan **IHT, IRSIKA, AYSESKO, YUNESKO** kabi dunyoning nufuzli xalqaro tashkilotlari, ilmiy-tadqiqot markazlari va universitetlari bilan hamkorlikda “Yangi O‘zbekiston – Uchinchi Renessans” shiori ostida xalqaro konferensiya, simpozium va anjumanlar tashkil etish”, “Buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy-ma‘naviy merosini keng targ‘ib qilish maqsadida yurtimizdan yetishib chiqqan allomalarning asarlarini xalqchil tarjimasini amalga oshirish, ular asosida ilmiy va ommabop risolalar yaratish”, “Buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy-ma‘naviy merosini keng targ‘in qilish maqsadida yurtimizdan yetishib chiqqan allomalar qalamiga mansub 100 ta asarning xalqchil tarjimasini amalga oshirish, ular asosida ilmiy va ommabop risolalar yaratish, buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy-ma‘naviy merosini keng targ‘in qilish maqsadida O‘zbekiston xalqaro Islom akademiyasi, Islom sivilizatsiyasi markazi, Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazlari faoliyatini qo‘llab-quvvatlash” [3]. kabi vazifalarning belgilanganligini alohida keltirib o‘tish maqsadga muvofiqdir.

Avvalo Uchinchi Renessans bunyodkorligiga da‘vogar bo‘lib maydonga chiqayotgan bir avlod vakili sifatida Renessans atamasining mazmun-mohiyatini teranroq anglab olishimiz kerak. Renessans fransuzcha so‘z bo‘lib, (qayta yuzaga kelmoq, yangidan tug‘ilmoq) ma‘nosini anglatadi. Shu o‘rinda ta‘kidlashimiz joizki, biz orzu qilayotgan Uchinchi Renessansning tub mohiyati ham uning etimologik mazmuni bilan nihoyatda hamohangdir. Yurtboshimiz ta‘biri bilan aytganda, “Biz o‘z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug‘ maqsadni qo‘ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, ibn Sinolar, Ulug‘beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda, avvalo, ta‘lim va tarbiyani rivojlantirish, sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g‘oyamizning asosiy ustunlari bo‘lib xizmat qilishi lozim” [4].

Eng avvalo biz tarixga nazar tashlab, ilgarigi Renessanslar saboqlaridan yetarlicha xulosa chiqarib, harakatlarimizni zamon talablari bilan uyg‘unlashtirmog‘imiz lozim. Avvalgi ikkita Renessans davrida o‘lkamiz dunyo mamlakatlari orasida rivojlanishning eng yuqori cho‘qqisiga chiqdi. Siyosiy,

harbiy, iqtisodiy, ilmiy salohiyati bobida o'sha yillarda hech bir boshqa mamlakat o'lkamizga tenglasha olmas edi.

Manbalarga qayd etilishicha, Birinchi Renessans davrida, ya'ni, IX-X asrlarda Samarqandda zabt etilgan dirham tangasi butun Yevropa va Yaqin Sharq mamlakatlarida muomalada bo'lgan pul mablag'larining uchdan birini tashkil etgan. Hattoki skandinaviyalik vikinglar ham o'z ulushlarini dirhamlarga almashtirishga harakat qilganlar. Ya'ni aynan Samarqand dirhami o'sha paytda kuchli qiymatga ega bo'lib, umume'tirof etilgan xalqaro ayriboshlov vositasi, xalqaro valyuta funksiyasini bajargan. Bunda o'sha davlatning mavqeyi, salohiyati, unga bo'lgan ishonch, uning iqtisodiy salohiyati va quvvati namoyon edi. Markaziy Osiyodagi Birinchi Renessans ma'rifatparvarlik, diniy qadriyatlar gullagan davrga to'g'ri keladi. Bu o'sha paytda fan va sa'natning misilsiz yuksalishi bu yurtda bilim, ma'rifatga yuksak e'tibor muhiti qaror topgani bilan bog'liq [5].

Biz barchamiz Uchinchi Renessansning mazmun-mohiyatini butun jamiyatimiz bilan birgalikda chuqur anglab olishimiz kerak. Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, Buyuk ipak yo'lining chorrahasida joylashgan diyorumiz azal-azaldan yuksak sivilizatsiya va madaniyat o'choqlaridan biri bo'lganligini ko'rishimiz mumkin. Xalqimizning boy ilmiy, madaniy merosi, toshga muhrlangan qadimiy yozuvlar, bebeho qadimiy obidalar, nodir asarlar va qo'lyozmalar, turli asori-atiqalar davlatchilik tariximizning uch ming yillik teran ildizlaridan dalolat beradi. IX-X asrlarda Markaziy Osiyo hududida ilm mash'alasi yondi desak ayni haqiqatni gapirgan bo'lamiz. Bu davrda yurtimiz hududida Birinchi Renessans yuzaga keldi va butun dunyo tan olgan buyuk allomalar va bu davrda tarix sahifalarida o'zlaring o'chmas nomlarini qoldirgan ajdodlarimiz yetishib chiqdilar. Xususan, Muhammad Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Ahmad Farg'oniy, Mahmud Zamaxshariy singari buyuk allomalarimizning jahonshumul ilmiy, ijodiy kashfiyotlari umumbashariyat taraqqiyoti rivojiga o'z ta'sirini ko'rsatdi. Islom madaniyatining "Oltin asri" deb e'tirof etilgan bu davrda ona zaminimizdan yetishib chiqqan Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Moturudiy, Burhoniddiy Marg'iloniy, Abul Mo'yin Nasafiy kabi ulug' ulamolar butun musulmon olamining faxr-u iftixori hisoblanadi.

XV asrda Sohibqiron Amir Temur bobomiz asos solgan va uning munosib avlodlari davom ettirgan muhtasham saltanat yurtimizda Ikkinchi Uyg'onish, ya'ni Ikkinchi Renessans davrini boshlab berdi. Buyuk bobokalonimiz Ikkinchi Renessans homiysi sifatida tarixga muhrlandi. Bu davrda Qozizoda Rumi, Mirzo Ulug'bek, G'iyosiddin Koshiy, Ali Qushchi singari benazir olimlar, Abdurahmon Jomiy, Lutfiy, Sakkokiy, Hofiz Xorazmiy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi mumtoz shoir va mutafakkirlar qalam tebratgan va o'z davrida maydonga chiqqan. Sharofiddin Ali Yazdiy, Mirxond, Xondamir kabi tarixchilar, Kamoliddin Behzod singari musavvirlar, ko'plab hattot va sozandalar, musiqashunos va me'morlarning shuhrati dunyoga yoyildi.

Hozirda mustaqillik sharofati bilan barcha xohish istaklarimizni bajara olamiz. O'tgan asrlarimizga nazar tashlaydigan bo'lsak, XIX asrning ikkinchi yarmida milliy mustaqilligimizdan, o'zligimizdan ayrildik. Jadidlar qatag'on qilingandan boshlab ilm-fan sohasida ham turg'unlik davri boshlandi. Chunki turli xil qiynoqlar, tazyiqlar shunga majbur qilar edi. Hech bir inson o'z fikrini ochiq-oydin bayon qila olmas, bayon qilganlarning boshiga balolar yog'ilar edi. Aynan o'sha kuni kimdir o'zligidan, yana kimdir oilasidan ajralar edi. Barchamizga ma'lumki, har ikkala Renessans davrlarida davlat rahbarlari, olimlar, mutafakkirlar, birinchi navbatda, yoshlar tarbiyasi, ularning ma'naviyati, imon e'tiqodiga alohida urg'u berib o'tganlar. Har bitta ajdodlarimiz o'z asarlarida bu haqida yetarlicha to'xtalib o'tganlar. Shuning uchun ham Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev raisligida 2019-yil 19-mart kuni yoshlar ma'naviyatini kuchaytirish, ularni madaniyat, san'at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, ularga axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini singdirish, yoshlar o'rtasida kitobxonlikni keng targ'ib qilish, xotin-qizlar bandligini oshirish masalalariga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishi o'tkazildi. Aynan shu masalalar bejizga videoselektor yig'ilishining asosiy kun tartibiga qo'yilmadi. Chunki, mamlakatimiz aholisining 30% ini 14 yoshdan 30 yoshgacha bo'lgan yigit-qizlar tashkil etadi. Ularning ta'lim olishi, kasb-hunar egallashi uchun keng sharoit yaratilgan. Shu bilan birga, yoshlarning bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazishni tashkil etish dolzarb masala hisoblanadi.

O'z o'rnida Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan bu besh muhim tashabbus o'sib kelayotgan yosh avlodni barkamol etib tarbiyalashga qaratilgani bilan g'oyat ahamiyatlidir. Chunki, bugun o'sib kelayotgan yosh avlod bolaligidanoq qanchalik sportga, san'atga, til o'rganishga va kitob o'qishga qiziqsa, uning bu qiziqishlari, intilishlari qo'llab-quvvatlansa bu chora-tadbirlar albatta kelajakda o'z samarasini beradi. Yoshlar qanchalik ma'naviy-ma'rifiy jihatdan yuksak, ham jismonan, ham ruhan, ham intellektual jihatdan barkamol bo'lsa, ularning turli yot illatlarga qarshi immuniteti ham shunchalik kuchli va mustahkam bo'ladi. Prezidentimizning 2020 yil 29 dekabrda Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomalarida qayd etilganidek, "Ushbu maqsad yo'lida yoshlarimiz o'z oldiga katta marralarni qo'yib, ularga erishishlari uchun keng imkoniyatlar yaratish va har tomonlama ko'mak berish – barchamiz uchun eng ustuvor vazifa bo'lishi zarur. Shundagina farzandlarimiz xalqimizning asriy orzu-umidlarini ro'yobga chiqaradigan buyuk va qudratli kuchga aylanadi". Chindan ham barcha ulug'vor maqsadlarga olib boruvchi ko'prik bu kuchli ta'lim-tarbiyadir. Mamlakatimizda Uchinchi Renessansni bunyod etishning ma'naviy-ma'rifiy mohiyati ham ana shunda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nizomi// <https://uz.wikipedia.org/wiki/>

3. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili"da amalga oshirishga oid Davlat Dasturi /O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni//Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022-y., 06/22/60/0082-son.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.29.12.2020// Халқ сўзи, 2020 йил 30 декабрь.
5. Маънавият юлдузлари (Марказий Осиёлик машхур сиймолар, алломалар, адиблар). –Тошкент: Халқ мероси, 1999 йил.

“ДНЕВНИК ПУТЕШЕСТВИЯ ВАСИЛИО ВАТАТЗИ В НАЧАЛЕ XVIII ВВ”.

Сайдуллаев Гуломжон Авзарович

Преподаватель кафедры «История Узбекистана» Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами

В статье рассматривается вопрос об путешествии Василио Вататзи по Средней Азии и Ирану, и написанный им дневник путешествий “Periegetikon”. Главная особенность статьи, малоизученность источника как со стороны исследователей Европы в том числе и Узбекистана, при этом дневник путешествий является очень ценным при изучении этнографических а также других процессов происходивших в данном регионе и увиденных воочию Василием Вататзи через призму европейского путешественника. В XVII –XVIII вв. из Европы в Иран, Среднюю Азию и Индию прибывало большое количество путешественников. Одним из европейских путешественников побывавшем в Средней Азии и оставившем подробные сведения о живших здесь народах, являлся греческий путешественник Василио Вататзи, с 1708 года путешествовавший по странам Европы и Азии. Написанный Василио Вататзи в поэтическом стиле дневник путешествий “Periegetikon” является бесценным и малоизученным источником. Особенно, для нас внимание привлекает совершенное им путешествие по Средней Азии в 1727-1730 годах. Аннотированный и краткий перевод дневника был сделан в 1886 году на французском языке. Недавно также был сделан тот же краткий перевод на английский язык. Несмотря на это, дневник путешествия и бесценные сведения о Средней Азии находящиеся в нём и в частности об Узбекистане, остаются в не поле зрения учёных Узбекистана. Основные сведения в дневнике даны в сокращённой форме.

Открытие в XV веке морских путей из Европы в Индию и Китай привело к ускорению Великих географических открытий. В результате это привело к открытию новых рынков и развитию международной торговли в Азиатском регионе. С этого периода в Европе начали создаваться новые торговые компании, также увеличилось количество путешественников добравшихся по суше до Азии. В частности, англичане при помощи

“ Московского торгового дома” открыли путь из России на восток – в Среднюю Азию и Иран. В течение 1558-1881 годов в эти восточные страны, были отправлены 7 английских миссии. Вместе с купцами в путь отправлялись и торговые шпионы , Тураев 2021: 84]. В частности английские купцы во главе с Антони Дженкинсоном в Иран (1558-1560 гг.) Среднюю Азию (1561-1564 гг.), также Т.Олкок,Ж.Ренн и Р.Чини (1563-1564 гг.), Р. Джонсон,А.Китчин и А.Эдуардс (1565-1567 гг.), Т.Бэнистер,Ж.Дэкет (1568-1574 гг.) А.Эдуардс и Л.Чэпмэн (1568- 1569 гг.), Х.Бэрроу (1579 – 1581 гг.) [Английские путешественники 1937: 167 – 285].

В XVII – XVIII веках из Европы в Иран, Среднюю Азию и Индию также прибывали путешественники. Например, французский путешественник Франсуа Бернье прибыв в Индию, на протяжении 9 лет (1659 – 1667 гг.) служил лекарем при дворе Бабурида Мухий ад – Дина Аурангзеб Аламгира I (1068 – 1118/1658 – 1707) в Дели [Бернье 2008]. Еще один французский путешественник Жан Шарден в 1672 – 1677 годах отправился в Иран и Индию[Chardin 1927]. Итальянский путешественник Флорио Беневини в качестве посла русского императора Петра I побывал в Иране и Бухаре в 1718 – 1725 годах [Беневини 1986]. Шведский путешественник – востоковед Жан Оттер путешествовал в 1744 году вдоль Турции и Ирана, а в 1738 году прибыл ко двору иранского шаха Надиршаха в качестве официального посла [Sohrabi 2005: 631 – 660]. Иезуит миссионер Луис Базин в 1746 – 1747 годах служил при дворе иранского шаха Надиршаха в качестве лекаря [Bazin 1780: 277 – 364]. Итальянский путешественник Леонардо ди Санта Сесилия в 1730 – 1746 годах, побывал в странах Ближнего и Дальнего Востока, в частности Иран посетил три раза[Santa Cecilia 1753, 1757]. Английский путешественник Йонас Хануэй в 1743 – 1745 годах побывал в Иране с территории России через Каспийское море[Hanway 1753]. В этот период на территорию Ближнего и Среднего Востока также прибывали многочисленные послы, купцы, шпионы, гонцы из Османской империи[Özel 2018]. Кроме этого в XVI –XVIII вв. Ближний, Средний Восток, Иран и Индию посетили многочисленные европейские путешественники. Из перечисленных путешественников только Антонио Дженкинсон и Флорио Беневини путешествовали по Средней Азии и оставили сведения о культуре, традициях, внешнем облике местных народов. Однако в дневниках путешественников посещавших соседние страны, такие как Persia (Иран) и Indostan (Индия) можно встретить название Usbeck Usbekia, то есть «страна узбеков» или Узбекистан (Özbekistan). Например, как пишет Франсуа Бернье Узбекские татары , то есть правители Самарканда и Балха отправляли послов ко двору султана Аурангзеба из династии Бабуридов. В те времена фрукты в Дели круглый

год доставлялись в основном из Узбекинии или Узбекистана [Бернье : 128 – 130].³³

Одним из европейских путешественников подробно описавшим народы Средней Азии являлся греческий путешественник Василио Вататзи (ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΒΑΤΑΤΖΗΣ – Basileios Battatzis)³⁴, который с начала 1708 года и многие годы путешествовал по Европе и странам Азии занимаясь торговыми делами. В результате путешествий написал путевые заметки то есть дневник состоящей из двух частей в стихотворной форме на греческом языке. Во время нахождения в Иране при дворе Надиршаха выполнял его специальные поручения, а также написал на греческом языке жизнеописания, то есть биографию.³⁵ Это произведение написано в 1748 году под названием «История Надиршаха», второе название Persica. Недавно ему было посвящено специальное исследование [Axworthy 2006 : 331 – 343 ; Welsford 2009 : 109 – 113]. Это произведение впервые было опубликовано в Лейпциге в «Истории Румынии» Даниэлем Филиппидисом и введено в оборот в качестве источника. В нем впервые была дана информация о Василио Вататзи. В этом произведении говорится, что Василио Вататзи знал латынь, арабский, персидский, турецкий и другие языки народов Европы. Он путешествовал по Европе и Ирану, Надиршах отправил его послом в Россию [Legrand 1886: 189 – 190]. Кроме этого, Вататзи написал книгу под названием «история Римской империи». Путешествуя в 1727 – 1730 годах вокруг Каспийского моря в результате нарисовал карту Центральной Азии [Камолиддин 2005: 36 – 41 ; 2020 : 54 – 61] . В 1732 году в октябре месяце прибыв в Лондон где предоставил свою работу The Royal Geographic Society («Королевское географическое общество»). Также Вататзи подарил данному обществу найденные в Бадахшанском руднике два крупных рубина. Первый из них весил 830 карат, второй 870 карат. Вататзи купил их у узбекского хана Бухары. Тюрки называли этот камень Lal, итальянцы – Balasia, остальные Rubis Valois. По словам Вататзи, царь России предлагал ему за них 7 тысяч фунтов стерлингов. Секретарь общества мистер Дидечи поблагодарив за подарок сообщил, что общество решило выплатить ему за сделанные подарки такую же сумму.

В. Вататзи был купцом, география или картография не было его основным занятием. Он занимался торговлей, иногда выполняя посольские задания. Поэтому по роду своей деятельности ему приходилось посещать многие страны. Данную карту он прилагал к ярлыку, выданному одним из калмыкских ханов на границе с Россией. Этот ярлык выполнял роль пропуска во время путешествия. Ярлык был подтверждён со стороны калмыкских ханов и закреплён печатями, одна в виде бухарской золотой

³³ Смотр. : Камолиддин 2020 : 62-65

³⁴ О нём смотр. : Bagrow 1985: 230; Tooley's Dictionary I: 96.

³⁵ Это произведение сохранилось до наших дней и издано со стороны Nicolae Iorga в Бухаресте [Vasileios Vatatzis 1939].

монеты, вторая в виде хивинской бронзовой монеты. В тот же год для изучения карты В.Вататзи она была передана доктору Халли а в дальнейшем картографу Королевского географического общества (RGS) Джону Сенексу (John Senex) и подготовлен к изданию. По сведениям карты, она выпущена впервые в Великобритании и является первой картой Среднеазиатского региона.

Дневник путешествия “Periegetikon” написанный в стихотворной форме и состоящий из двух частей (2064 стих), является уникальным и малоизученным источником. Данный дневник сохранен в количестве 4 экземпляров рукописей, один из которых хранится в Британском музее, а три остальных в частных коллекциях.³⁶ Последняя копия «Дневника путешествия» как и «История Надиршаха» (Persica) предположительно завершён в 1748 году. Впервые о дневнике путешествий стало известно в 1881 году при его напечатании на греческом языке [Sariyannis 2014 : 47]. Критический, а также аннотированный французский перевод впервые был сделан в Париже Эмилем Леграндом в 1886 году [Legrand 1886: 195 – 225 , 226 – 229]. «Дневник путешествий» до недавних пор не оставался без внимания европейских ученых [Aggelomati-Tsougaraki 2000: 155 – 180; Minaoglou 2007: 305 – 312]. В 2014 году была представлена, интерпретирована и выпущена его часть посвящённая Средней Азии. Но, увы, бесценные сведения дневника путешествий остаются неизвестными для учёных Средней Азии и в частности Узбекистана.

Биографические сведения о Василио Вататзи представлены только в данном дневнике. Повествовательный текст или нарративный перевод дневника был написан на свободном «живом» греческом языке, который использовался в Константинополе в XVIII веке с примесью турецких слов а не на греческом литературном языке. Словарь составленный им состоял из примеси древнегреческих слов а также из греческого современного «живого языка». Однако в тексте встречаются слова не подходящие ни к классическому греческому, ни к языку, употреблявшемуся в XVIII веке. Говоря кратко, читая данный дневник путешествий мы являемся свидетелями что данный труд написан в переходный период , то есть в период когда греческий язык был подвержен влиянию других языков [Legrand 1886 : 185 – 188].

Использованная литература

Английские путешественники – Английские путешественники в Московском государстве в XVI в. / Перевод с английского Ю.В.Готье. Введение Г. Новицкого. М.: ОГИЗ, 1937.

Беневени – Посланник Петра I на Востоке. Посольство Флорио Беневени в Персию и Бухару в 1718 – 1725 годах. М.: Наука, 1986.

⁴ Один из них (manuscript Gedeon) хранится в музее Benaki [Sariyannis 2014 : 49].

Бернье – Франсуа Бернье. История последних политических потрясений в государстве Великого Могола / Перевод с французского Б.Жуковецкого, М.Томара и Ю.Муравьева; с вступительной статьей и под ред. Ю.И.Семенова М.: Гос. публ. ист. библиот. России, 2008.

Камолиддин 2005 – Камолиддин Ш.С. Василио Ватаченинг Ўрта Осиё харитаси хақида // *Moziydan sado* (Эхо истории, Echo of history), 2005, 3 (27). С. 36 – 41.

Тўраев 2021 – Тўраев Ш.П. Ўрта аср Европа сайёхлари асарларида Ўрта Осиё тарихи ва маданиятини ёритилиши / Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) ... дисс. Қарши, 2021.

Aggelomati-Tsougaraki 2000 – Eleni Aggelomati-Tsougaraki. Ελληνικά περιηγητικά κείμενα (16^{ος} – 19^{ος} αι) // *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 6, 2000, p. 155 – 180.

Axworthy 2006 – Michael Axworthy. Basile Vatatzes and his History of Nader Shah // *Oriente Moderno*, 86/2, 2006, p. 331 – 343.

Axworthy 2006 – Michael Axworthy. *The Sword of Persia: Nader Shah, From Tribal Warrior to Conquering Tyrant*. London ; New York : I.B. Tauris, New York : Distributed by Palgrave Macmillan, 2006.

Bagrow 1985 – Leo Bagrow. *History of Cartography* / Revised and enlarged by R.A.Skelton. Second edition. Chicago: Precedent Publishing inc., 1985.

Legrand 1886 – Legrand, Emile (ed.), *Voyages de Basile Vatace en Europe et en Asie*, Paris: E.Leroux, 1886, p. 183 – 295 (Nouveaux Melanges Orientaux, Memoires texts et traductions, publie par les professeurs de l'École Speciale des langues orientales vivantes).

Matuz 1968 – Joseph Matuz. *L'ouvrage de Seyfi Çelebi, historien ottoman du XVIe siècle*. Édition critique, traduction et commentaries. Paris: Maisonneuve, 1968.

Santa Cecilia 1753, 1757 – **Leandro di Santa Cecilia**. *Palestina ovvero Prime Viaggio di F. Leandro di Santa Cecilia, Carmelitano Scalzo in Oriente*. **Rome: Angelo Rotilj, 1753**; *Persia ovvero Secondo Viaggio di F. Leandro di Santa Cecilia, Carmelitano Scalzo dell Oriente*. **Rome: Angelo Rotilj, 1757**; *Mesopotamia ovvero Terzo Viaggio di F. Leandro di Santa Cecilia, Carmelitano Scalzo in Oriente*. **Rome: Angelo Rotilj, 1757**.

Sariyannis 2014 – Marinos Sariyannis. *An Eighteenth-Century Ottoman Greek's Travel Account in Central Asia* // *CIEPO Interim Symposium: The Central Asiatic Roots of Ottoman Culture* / Ed. by İ. Şahin, B. Isakov, C. Buyar. Istanbul: İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği (ISTESOB), 2014, p. 47 – 60.

Tooley's Dictionary – Tooley R.V. *Tooley's Dictionary of Mapmakers*, revised edition, 3 volumes. London: Early World Press, 1999 (I), 2001 (II), 2003 (III).

Vasileios Vatatzis – Vasileios Vatatzis. *Persica: Histore de Chah-Nadir* / Ed. Nicolae Iorga. Bucharest: Institut Roumain d'Etudes Byzantines, 1939.

Welsford 2009 – Thomas Welsford. Review of: Michael Axworthy. *The Sword of Persia: Nader Shah, From Tribal Warrior to Conquering Tyrant* // *Journal of Islamic Studies*, 20 (1), 2009, p. 109 – 113.

XIX ASR OXIRI - XX ASR BOSHLARIDA TURKISTONNING ILM VA FAN TARAQQIYOTI MASALALARI

Usmanova Gulxumor Soidakbarovna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi (tarix) mutaxassisligi
2-kurs magistranti

Turkiston xalqlarining ijtimoiy-siyosiy hayotda jahon xalqlaridan ortda qolayotganligini XIX asrning ikkinchi yarmida yashab o'tgan ilg'or fikrli ziyolilar o'z vaqtida anglab yetgan edilar. Ular bu qoloqlikni iskanjasidan qutilishning yagona yo'li deb ilm-ma'rifatni tanladilar.

Ilg'or ma'rifatparvar Sattorxon Abdug'afforov ham o'zining bu sohadagi fikrlarini "Turkiston viloyatining gaziti"da quyidagicha ifodalagan edi: "...Bizlar, tavorix kitoblaridan ko'ramizkim, har bir xalq o'zlariga yaqin hamsoyalarning har nav ilmlarini har vaqt o'rganib ham o'zlariga yaqin mamlakat xalqiga o'rgatib kelganlar...bizlarga uyat va aybdurkim, bizlarning burungi olimlarimiz ilm bobida baland darajada turib, hatto boshqalarga ta'lim berib turg'on bo'lsalar, bizlar hamda xalqdin ul bobda pastlik maqomida qolsoq"[1].

XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Turkistonda maktablar - boshlang'ich maktablarning keng tarqalgan turi bo'lib, uning dasturi murakkab emasdi. Bu yerda dastavval arab alifbosi harflari o'rganilgan. Shundan keyin islomning asosiy qoidalari aks etgan Qur'oni karimdan tanlab olingan suralar va oyatlardan iborat "*Haftiyak*" (ya'ni Qur'oni karimning yettidan biri)ni yod olishga kirishilgan. So'ng musulmon marosimlari tasvirlangan "*Chorkitob*", so'ngra "*So'fi Olloyor*"m yod olishga kirishilgan. "So'fi Olloyor" she'riy shaklda o'zbek tilida tuzilgan bo'lib, avliyolar, payg'ambarlar hayoti haqidagi hikoyatlarga ega musulmon "avliyonoma"larini o'zida ifoda etgan. Shundan keyin fors shoiri Hofizning hayoti va diniy faoliyatining turli jihatlariga bag'ishlangan "*Xo'ja Hofiz*" devonini o'rganish va yod olish kerak bo'lgan. Nihoyat, dasturdan tashqari bir nechta diniy kitob yod olingan. Maktablardagi butun ta'lim davri 5-6 yildan iborat bo'lgan.

Maktablardan tashqari, oliy o'quv yurtlari - madrasalar ham bo'lgan. Ularda din arboblari-ilohiyotshunoslar va shariat, ya'ni musulmon diniy huquqi bilimdonlari tayyorlanar edi. Madrasada o'qish 10 yilgacha davom etgan. Ayrim madrasalarda boshlang'ich matematika kursi ham o'qitilgan. Madrasani tugatgan talaba Qur'oni karimning eng murakkab qoidalarini ham mukammal sharhlab berishi shart bo'lgan.

Turkistonda Qorixonalar deb nomlangan maxsus maktablar ham bo'lib, ular Qur'oni karim qorilarini tayyorlashga xizmat qilar edi. Qorixona-musulmon o'quv yurtlarining bir turi. Dastlab arab mamlakatlarida, keyinchalnk O'rta

Osiyoda paydo bo'lgan. Qorixonalar, odatda, maktabxonalar qoshida va katta mozorlar yonida ochilgan. Qorixonaga maktabxonani tugatgan 10 yoshdan katta o'g'il bolalar qabul qilingan. Qorixonalar xususiy bo'lib, domlalar daromadi bolalar hisobiga bo'lgan. Qorixonada bolalar 3-4 yil o'qitilgan. O'qish jumadan tashqari har kuni ertalabdan kechgacha davom etgan. Diniy bayram kunlari mashg'ulotlar to'xtatilgan. Qorixonalarda, asosan, Qur'on suralari yodlatilgan. Qur'ondagi barcha suralarni yod ayta oladigan bola qorixonani tugatgan hisoblangan. O'rta Osiyoda, ayniqsa, Buxoro, Samarqand, Toshkent, Qo'qonda qorixonalar ko'p bo'lgan. Ayrim hujjatlarda qorixonani madrasa so'zi bilan ifodalanish hollari uchraydi[2].

Qiz bolalar uchun ham maxsus maktablar bo'lib, bu yerda otinbibilarni, ya'ni Qur'oni karimdan, an'anaviy marosimlardan, oila parvarishidan, axloqiy me'yorlardan, odob, ya'ni yurish-turish va tarbiyadan saboq beruvchi savodxon ayyollar tayyorlanar edi. Umumiy diniy va milliy maqsadlar yo'lidagi mushtaraklik Rossiyaning ilg'or musulmon ziyolilarini yagona g'oya tevaragida jiplashishga chorladi. Va nihoyat 1905-yilning 15-avgustida Nijniy Novgorodda Rossiya musulmonlarining I s'ezdi chaqirildi. S'ezdga Rossiyaning turli mintaqalaridan 150 ga yaqin delegatlar tashrif buyurdilar. Birinchi musulmon s'ezdi Butunrossiya musulmonlari ittifoqi ("Ittifoqi muslimin")ning tuzilganligini e'lonqildi. Ittifoq Nizomi esa, "Kaspiy" va "Hayot" gazetalarining muharriri bo'lgan Alimardonbek To'pchiboshev tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, 1906-yil yanvar oyida Sankt-Peterburg shahrida bo'lib o'tgan musulmonlarning II s'ezdida tasdiqlanadi[3].

"Ittifoq" dasturi esa 1906-yil 16-25-avgust kunlari Nijniy Novgorodda bo'lib o'tgan Butunrossiya musulmonlarining III s'ezdida qabul qilinadi. "Ittifoqi muslimin"ning tuzilishi Rossiya musulmonlari ijtimoiy-siyosiy harakatlari rivojida katta ahamiyatga ega bo'ldi. XX asr boshlarida butun Rossiya imperiyasida talabalar harakati keng yoyilgani kabi, musulmon madrasalarida ham talabalarning siyosiy faolligi bir muncha ortgan edi. 1908-yilga kelib esa, Qo'qon shahrining bir guruh ilg'or fikrli madrasa talabalari tomonidan "Shamsinur" jamiyati tuziladi[4].

Jamiyat a'zolari xalq ommasini ilmi, ma'rifatli qilishni, madrasalarda aniq fanlar o'qitishning joriy qilinishini birinchi galdagi vazifalardan deb bildilar.

Jamiyat yig'ilishlarida o'lkadagi ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy masalalar ham muhokama qilingan.

"Shamsinur" jamiyati faoliyatida jadidlarning sezilarli ta'siri bo'lgan. Farg'onaning atoqli jadidlaridan Hamza Hakimzoda Niyoziy ham o'z siyosiy faoliyatini ilk bor shu jamiyatdan boshlagan[5].

Turkiston bosib olinganidan keyin Rossiya imperiyasi ma'murlari oldida kelib chiqishi rus bo'lgan bolalarga ta'lim berish, shuningdek, mahalliy aholi orasida rus madaniyatini yoyishga asos yaratishga imkon beruvchi mahalliy xalq ta'limi tizimini shakllantirishdek muhim vazifa turar edi. Bundan tashqari, chor ma'murlari mustamlaka ma'muriyatida va Rossiya tijorat korxonalarida

xizmatda foydalanish uchun mahalliy amaldorlar tabaqasini yaratishga intilar edi. Mahalliy aholi farzandlari uchun dunyoviy ta'lim dasturiga ega qator ta'lim muassasalarini tashkil qilish mo'ljallangandi.

1886-yildan boshlab Turkistonda "Rus-tuzem maktablari" deb nomlangan maktablar vujudga kela boshladi. Bu yerda rus korxonalari bilan bog'liq bo'lgan tijorat tuzilmalarida xizmat qilish uchun mutaxassislar tayyorlanar edi. Umuman olganda, rus-tuzem maktablari uncha ommalashmagandi. 1906-yilda bunday maktablar bor yo'g'i 82 taga yetdi va ularda 3 mingga yaqin o'quvchi ta'lim olar edi. 1896-yilda Toshkentda birinchi gimnaziya ochildi va bu yerda qadimiy tillar emas, balki zamonaviy tillar o'qitilar va kundalik turmushda zarur bo'ladigan bilimlar o'rgatilar edi. Ilm taraqqiyotning negizi ekanligini anglab yetgan ilg'or ziyolilar avvalo qoloqlikdan qutilishning asosiy sharti deb ma'rifatni tanladilar. Shu maqsad yo'lida XIX asrning so'ngi choragida Jadidlar, xalq ta'limida yangi usullar markaziga aylana oladigan, milliy madaniyat, islom, an'analar va odatlarni himoya qilishda ishonchli vosita bo'ladigan o'z milliy maktablarini tashkil qila boshladilar. Bu maktablar yangi usul - jadid maktablari deb atala boshlandi.

Unda xalq tarixi o'qitilar, matematika, tabiiyot, geografiya va ona tili bo'yicha yangi dunyoviy mazmundagi darsliklar asosida ta'lim olib borilar edi. Jadidlar o'quvchilar tarixni o'rganishi uchun alohida ahamiyat berdilar. Maktablar va madrasalarda odatda islomga asos solingan muqaddas diniy tarix o'qitilar edi. Jadidlar esa turkiy xalqlar va Turkiston o'lkasi tarixi bilan bog'liq bo'lgan dunyoviy tarixni o'qita boshladilar. Ular yagona millat va yagona vatanning yagona tarixini o'qitishardi. Birinchi jadid maktablari Buxoro, Toshkent, Qo'qon, Andijon va Xivada ochildi.

Farg'ona o'quv yurtlari inspektorining Turkiston o'quv yurtlari bosh inspektoriga 1909-yil 6-dekabrda yo'llagan yangi usul maktabi haqidagi ma'lumotnomasida ko'rsatilishicha, vodiydagi dastlabki yangi usul maktabi Qo'qon Uezdida Ahmadjon Qori tomonidan 1892-yil ochilgan[6].

Farg'onadagi jadidchilik harakatining atoqli namoyandalaridan Is'hoqxon Ibrat ham Qo'qonda madrasani tamomlagach, 1886-yilda To'raqo'rg'onda maktab ochadi, lekin u tez orada yopiladi[7]. Shundan so'ng Ibrat 1887-yildan 1895-yilgacha Osiyo va Yevropaning ko'plab mamlakatlarida bo'lib, safari davomida o'ndan ortiq chet tillarni o'rganadi, g'arb ilm-fani va texnikasi yutuqlari bilan tanishadi[8]. Safardan qaytgach esa o'z yurti taraqqiyoti uchun izchil amaliyotga kirishib, jadidchilik harakatining faollaridan biriga aylanadi.

Jadidlarning harakati tufayli XX asr boshlariga kelib birgina Farg'ona viloyatining o'zida o'nlab yangi maktablari faoliyat olib borgan.

"Rus-tuzem maktablari" Turkiston general-gubernatorligi hududida faqat Toshkent, Farg'ona va Samarqandda faoliyat ko'rsatardi. Jadidlarning g'oyalari o'zbek xalqining umum-milliy g'oyalariga aylandi va o'zbek xalqining ma'naviy birligi shakllanishiga imkoniyat yaratib berdi.

Jadidlar tomonidan ularning maktablari uchun tayyorlangan darsliklar sharhi vatan va xalq birligiga da'vat hamda o'z o'quvchilarida ona Vatani oldida mas'uliyat hissini, uning ravnaqi yo'lida mehnat qilish majburiyati hissini tarbiyalash ularning markaziy g'oyasi ekanligidan dalolat beradi. O'zbek milliy madaniyati, adabiyoti va san'ati shakllanishida yetakchi ro'l o'ynagan qator taniqli olimlar, yozuvchilar, rassomlar, artistlar o'z tahsili va faoliyatini jadid maktablarida boshlashgan. Ular orasida shoir va dramaturg Hamza Hakimzoda Niyoziy, shoirlar G'afir G'ulom, Uyg'un, yozuvchi Muso Toshmuhammad o'g'li Oybek va boshqalar bor. Yangi usul maktablarida yangi maorif ziyolilari shakllandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Туркестон вилоятининг газити. 1883-йил, 15-февраль
2. А.Жуманазар Вухоро ta'lim tizimi tarixi. Toshkent: Akademnashr, 2017. - 592 bet
3. Р.М.Абдуллаев Национальные политические организации Туркестана в 1917-1918 годы: Дис...док-ра.ист. наук.-Тошкент. 1998,-С, 36-37.
4. А.Бобохонов Ҳамза Ҳакимзоданинг педагогик ғоялари. -Тошкент: Қизил Ўзбекистон, 1960.-Б.13.
5. А.А.Бабаханов Общественно - педагогическая и литературная деятельность Хамзы.- Т.: Ўқитувчи, 1979.-С.26.
6. О'zR MDA. I-47 fond. 1-ro'uxat. 1004-ish, 95-varaq
7. О.Носиров, М.Маъмуров Ўзбек адабиётининг муҳим саналари. -Наманган. -НамДУ. 1993. -Б.124.
8. К.Воҳидова Исҳоқхон Ибрат // Фан ва Турмуш. -1995.-№4.-Б.26.

XX ASRDA O'ZBEKISTONDA DAVRIY MATBUOTNING YORITILISHI.

Xamraqulova Mohira

O'zbekiston Milliy Universiteti Tarix fakulteti 2-kurs magistranti
E-mail:xamraqulovamohira@gmail.ru

XIX asrning 60-70 yillarida chor Rossiyasi Turkistonni bosib oldi. 1865 yilda Turkiston viloyati tashkil qilinib, u Orenburg general-gubernatorligi tarkibiga kiritilgan. 1867 yil iyunidan boshlab u alohida guberniyaga –Turkiston guberniyasiga aylantirildi. Shu tariqa Turkistonda harbiy-byurokratik boshqaruv tizimi o'rnatildi. Turkiston gubernatorligi tashkil etilgach, unga general-gubernator qilib fon Kaufman tayinlanadi. U o'lkani Rossiyaning xom ashyo yetkazib beruvchi koloniyasiga aylanishi lozim edi. O'lka paxta, qora ko'l teri, meva-sabzavot va poliz mahsulotlari bilan ichki Rossiyani ta'minlaydigan koloniya bo'lishi ko'zda tutiladi. Turkistonning yer osti va yer usti boyliklarini o'zlashtirish boshlandi.

Prezidentimiz SH.Mirziyoev hozirgi davrdagi ommaviy axborot vositalarini judayam keng ko'lamda qo'llab quvvatlayabdilar va ular

takidlaganlaridek. „Qancha ko'p ochiqlik bo'lsa ommaviy axborot vositalari odamlarimizga haqiqiy muammolarini qancha ko'p yetkazsa men rahbar sifatida ulardan minnatdor bo'laman.” Vatanimiz O'zbekiston bir necha ming yillik taraqqiyot tarixiga egadir. Biz mana shunday boy tarixiy taraqqiyotni o'rganishda haqqoniylik nuqtai nazaridan yondashmog'imiz lozim.

Birinchi Prezidentimiz I.A. Karimov ta'kidlaganlaridek “Haqqoniy tarixni bilmasdan turib esa o'zlikni anglash mumkin emas”. Haqqoniy tarixni esa faqatgina manbalarga tayangan holda yaratish mumkin.

Mustabidlar mahalliy aholini qishloq xo'jaligi va boshqa qora ishlarda mehnat qiladigan arzon ishchi kuchiga aylantirishni rejalashtirdilar.

Stilochilar ishni shunday tashkil eta bordilarki, Turkiston abadul-abad Rossiyaning koloniyasi,uning tarkibiy qismi bo'lib qolishi, aholisi

esa, arzon ishchi kuchi yetkazib beradigan odamlar zumrasiga aylanishi kerak edi. Buning uchun fon Kaufman barcha chora-tadbirlarni ko'rdi. Ana shunday tadbirlarning biri tarzida o'lkada matbuot yuzaga keltirish va uning qudratli kuchidan o'z maqsadlari yo'lida foydalanish edi.

Bunda rus tilidagina emas, balki mahalliy aholi tilida ham gazeta tashkil qilish mo'ljallangandi. Ushbu rejani amalga oshirish uchun eng avvalo Turkistonda moddiy-texnik asos, aniqrog'i,bosmaxona tashkil qilish talab etilardi. Turkiston harbiy okrugu shtabi huzurida 1868 yili kirillitsa shrifti bilan ishlaydigan bosmaxona ishga tushgandi. Mahalliy aholi uchun arab shrifti bilan ishlaydigan bosmaxona zarur edi. Bunday harflar Turkistonda yo'q bo'lganligi uchun uni ichki Rossiyadan olib kelishga to'g'ri keldi. Rossiyada esa arab shrifti bilan ishlaydigan ilk bosmaxona 1723 yili Astraxanda tashkil topgandi. So'ng bunday bosmaxonalar Peterburg, Moskva, Qozon shaharlari hamda Kavkaz va Qrimda yuzaga kelgandi. Turkistonda bosma arab harflarini yetkazib berishni so'rab general-gubernator 1869 yili poytaxtga maxsus maktub jo'natadi. Oradan 6-7 oy o'tgach, Toshkentga Peterburgdan bosma arab harflari va bosmaxonada ishlash uchun harf teruvchi mutaxassislar yetib keladi. (O'sha paytda temir yo'l faqat Orenburggacha kelgani uchun yuklar Toshkentga tuyalarda yetkazib kelinadi) .

Harf teruvchilar orasida Shahingaray Bekqulov, Abdulatif Yovushev va Ali Bektemirov degan tatar va boshqird millatiga mansub ishchilar bor edi.

Shu tariqa, Toshkentdagi rus bosmaxonasi qoshida musulmon bo'limi tashkil qilinadi. Unga 1868 yildan buyon rus bosmaxonasida ishlayotgan o'zbek Muhammadsharif Karimov boshchilik qildi. Harf teruvchilar safiga mahalliy aholidan Sirojiddin Xo'jayev, Hamid Xo'jayev, Abdurahmon Xo'jayevlar ham qabul qilinadi. Ana shu tarzda Turkistonda matbuot yuzaga keltirish moddiy-texnik asos barpo qilinadi.

Turkiston Chor Rossiyasi tomonidan bosib olingandan keyin, Chor Rossiyasi hukumati xususan, Turkiston general-gubernatoriligi ma'murlari o'lkada o'z hukmronligini yanada mustahkamlash maqsadida turli chora

tadbirlarni olib borar edi. Shu tadbirlardan biri Turkistonda matbuotning joriy etilishi buldi. O'lkada dastlabki davriy matbuot 1870 yil 28 aprel (10 may) kuni Turkiston general-gubernatori Kaufman farmoniga binoan chop etila boshlangan "Turkestanskiye vedomosti" gazetasi bo'ldi. O'lkada birinchi o'zbek tilidagi gazeta aynan "Turkes-transkiy vedomosti"ning bevosita yordami tufayli vujudga keldi. Bu gazeta "Turkiston viloyatining gazetasi" bo'lib 1870 yilning iyulidan 1917 yilning fevraliga qadar chiqib turdi. Shu o'rinda aytib o'tish joizki, gazetaning bosilib chiqish va uning tugatilishi haqidagi ma'lumotlar gazeta faoliyati haqida ma'lumot beruvchi adabiyotlarda nomutanosibliklar borligini ko'rish mumkin.

Hukumat tomonidan bu gazetani nashr etishdan maqsad, yerli xalqlar o'rtasida rus hukumatining siyosatini, podsho va general-gubernatorlarning qonun-qoidalarini, buyruq va farmoyishlarini chop etib, mahalliy xalqni asoratda ushlab edi. "Turkestanskiye vedomosti" gazetasining materiallari rasmiy va norasmiy qismlarga bo'lingan.

Uning sahifalarida "Vnutrenniye izvestiya" ("Ichki xabarlar"), "Izvestiya i zametki" ("Xabarlar va qaydlar"), "Inostrannyye izvestiya" ("Chet el xabarlari"), "Mestnaya xronika" ("Mahalliy xabarlar"), "Po krayu" ("O'lka bo'ylab"), "Sankt Peterburg" ruknlari ostida materiallar berib borilgan. O'lkaga kelgan istilochilarning madaniy hayoti, maishiy turmushiga doir xabar, hisobot va lavhalar ham keng yoritilgan.

Turkistonda XIX asrning oxirgi choragiga kelib xususiy bosmaxonalar ham yuzaga keldi. Chunonchi, Toshkentda 1877 yili, Samarqandda 1880 yili, Qo'qonda 1887 yili, Namangan uyezdida 1882 yili xususiy bosmaxonalar tashkil etiladi. Rossiyaga vassal bo'lgan Xiva xonligining poytaxti Xivada ham 1873 yili xususiy bosmaxona ochiladi. Mazkur bosmaxonalarda kitob va risolalar bilan birga xususiy gazetalar ham nashr qilina boshlaydi.

XIX asrning 80-90- yillariga kelib Turkistonda matbuot taraqqiy etib, xususiy gazetalar ham chiqadi. Bular rus tilidagi liberal xarakterdagi gazetalar edi. Jumladan, "Zakaspiyskoye obozreniye" gazetasini olaylik. U 1895 yildan 1913 yilgacha chiqib turdi. Mohiyatiga ko'ra, u savdo-sanoat va adabiy-badiiy gazeta bo'lgan. U dastlab haftasiga 3 marta, 1897 yildan esa kundalik bo'lib chiqadi. Gazetaning noshiri K.M.Fyodorov degan shaxs bo'lgan, A.I.Rodzevich, I.I.Aleksandrov, V.A.Nedel'skiy va boshqalar unga navbati bilan muharrirlik qilishgan. Gazetaning yaxshi bezak berilgan adabiy-badiiy ilovalari ham chiqarib turilgan. 1899 yildan 1918 yilgacha nashr qilingan "Asxabad" gazetasi rus burjuaziyasining eng ko'zga ko'ringan gazetalaridan bo'lgan. U adabiy-badiiy, savdo-sotiq, sanoat, siyosatga oid materiallar chop etgan, shuningdek mahalliy hayotni ham yaxshi yoritgan. U Ashxobod shahrida Z.D.Jakrov tomonidan nashr etilgan bo'lib, "Mahalliy xabaralar", "Rossiya bo'ylab", "Chet el xabarlari", "Matbuot aks-sadolari" va "Tahririyatga maktub" kabi rubrikalar ostida materiallar berib borgan.

Samarqandda "Okraina" degan xususiy gazeta chiqarilgan. U 1890 yildan 1898 yilgacha dastlab haftada bir marta, so'ng 2-3 martadan nashr

qilingan. Mazkur gazetaga broshyuralar ko'p ilova qiligan. To'rt yil ichida 25 ta broshyura unga ilova tarzida chiqariladi.

Ushbu xususiy gazetalarining deyarli barchasi adabiy-badiiy, savdo-sotiq, sanoat, ilmiy mavzularga oid materiallarni berib borgan. Siyosiy mavzularda u-bu narsa chop qilishgan bo'lsa-da, bular mahalliy aholi manfaatiga kam aloqador edi. Xususiy gazetalar bilan birga, bu davrda jurnallar ham chiqarilgan. "Sredneaziatskiy vestnik" jurnali 1896 yildan 1907 yilgacha nashr qilingan. "Srednyaya Aziya" jurnali esa, 1895-96 yillari chiqib turgan.

1905-1907 yillardagi Rossiyada sodir bo'lgan inqilobiy harakatlar mamlakatda hukm surayotgan monarxiya tuzumini larzaga keltirdi. Inqilobiy harakatlardan qo'rquvga tushgan imperator Nikolay II 1905 yili 17 oktyabr manifesti deb atalgan hujjatga imzo chekishga majbur bo'ldi. Manifestga ko'ra, Rossiya fuqarolariga so'z va matbuot erkinligi, jamiyatlar (firqalar) tuzish extiyori va'da qilingandir. Mana shu vaziyat Turkistonda milliy matbuot yuzaga kelishining siyosiy-huquqiy omilini tashkil qilgandir.

Yuzaga kelgan qulay siyosiy vaziyatdan foydalanish uchun Turkiston jadidlari ham harakatga tushdilar va natijada, 1906 yilning 27 (14) iyunida "Taraqqiy" nomli o'zbekcha milliy gazetani chiqarishga muvaffaq bo'ldilar.

Turkistondagi rus ma'murlari mahalliy aholini gazeta chiqarishlaridan nihoyatda qattiq xavfsirardilar. Shu bois manifest e'lon qiligidan so'ng ham turli yo'llar bilan bunga to'sqinlik qilmoqchi bo'ldilar. Mahalliy ziyolilarni, aniqrog'i, jadidilarni laqillatish maqsadida 1906 yilning yanvarida o'zlarining sodiq xizmatkorlari Ivan Geyer muharrirligida o'zbek tilida "O'rta Osiyoning umr guzaronligi. Taraqqiy" nomli gazeta tashkil qilib, go'yo bu bilan mahalliy aholi manfaatlarini himoya etuvchi gazeta yuzaga keldi, degan tasavvur uyg'otmoqchi bo'ldilar. (Uning 1-soni 1906 yilning 2 yanvarida bosilib chiqdi). Mahalliy ziyolilar Geyer gazetasi chiqqanidan xursand bo'lishib, unda ishtirok etishga jazm qildilar. Lekin tez orada ma'lum bo'ldiki mustabid hukmdorlar bu gazetani ko'z bo'yash uchungina chiqargan ekan. Amalda u ham Turkiston gubernatorligining rasmiy gazetasi "Turkiston viloyatining gazetasi" dan (1870-1917) farq qilmasdi. U ham mustabidlikni mustahkamlashga harakat qiladi, mahalliy aholining emas, balki istilochilarning manfaatlarini himoya etadi.

Garchi podsho 17 oktyabr manifestida so'z, matbuot erkinligi va firqalar tuzish huquqini rasman tasdiqlagan bo'lsa ham, mustabidlar Turkistonda mahalliy aholining mazkur erkinlik va huquqdan foydalanishlarini hech ham xoxlashmasdi. Sababi, mahalliy aholining milliy ongi uyg'onib, o'z holatini anglab yetishi va natijada milliy ozodlik harakatiga o'tlanishidan hadiksirashardi.

Shu bois "Turkiston viloyatining gazetasi" muharriri N.Ostroumov manifestdagi erkinliklarni nihoyatda ustalik bilan xaspo'shlamoqchi bo'ldi.

Jumladan, gazetaning 1906 yil 15 va 21 yanvar sonlarida bosilgan "1905 yil 17 oktyabr oliy manifesti xususida" ("По поводу Высочайшего manifesta

17 oktyabrya 1905 goda”) sarlavhali bosh maqolada Peterburgda chiqqan boshlagan tatarcha «ulfat» gazetasining avtonomiya (muxtoriyat) haqida bildirgan fikrlari munosabati bilan shunday deb yozgandi: «... o'z tarifimizdan aytamizki, hurriyati kalom iboratini Rossiya zakunida muqarrar bo'lmasdin ilgari bayon va tafsil qilmakni imkoni yo'q va bo'lmaydur va munga o'xshash aftanumiya ma'nosi Turkiston viloyatidagi fuqarolar va bo'lak Rossiya ichkari mavzellaridagi har xil toifalarga to'g'ri va muvofiq kelmas. Zeroki, Rossiya mamlakati amerika mamlakatig'a o'xshamag'on va emdi ham o'xshamaydur». Bugina emas. Gazeta Rossiya kuch-qudratga ega ekan, hech qanday xalqqa, millatga avtonomiya huquqini bermaydi, deya keskin javob beradi: “... asl so'z shulki, Rossiya mamlakatining va hukumatdorlariningquvvatlari tamom bitmaguncha ham bir toifaga aftanumiya nizomini berilmasa kerak”.

So'ng “Turkiston viloyatining gazetisi” turli musulmoncha gazetalarda bu haqda yozilgan so'z erkinligi to'g'risidagi fikrlarni noto'g'ri tushunish oqibatidan ogoh qilmoqni o'zining “burchi” deb biladi. U yozadi: “Va bul tariqa hurriyat xususida muqobil va muxolif aytgon va gazetalarda bosilgon so'zlar musulmoniya orasidagina emas, balki russuyalar orasida ham bordur. Xususan, Rossiya fuqarolarini orasida har xil jamiyatni chilonlari ba'zi vaqtda tamom bekor va yamon so'z va niyatlariniqilib ko'rsatubdurlar.

Chunonchi, mazkur jamiyat va ulfatchilikka muvofiq qilinadurg'on ishlar Rossiya mamlakatiga nihoyat ko'b zarar kelturub,

fuqarolarni ichidin necha ming adad odamni nobud qildirib va necha ming odamlarni mollarini talon va taroj aylab muhtojlikda qoldurib va ham qancha odamlar mahbus bo'lindi. Afsus shuldirkim, ba'zi musulmoniya ichidin ham bir necha odamlar mahbus bo'lindi.

Nima sababdin deya savol qilsalar, javob beramizki, hurriyat degon so'zni ma'nisini to'g'ri va rost fahmlamay, ba'zi vaqtda yamon, ya'ni podsholik tartibg'a va fuqarolarning tinchlikg'a muxolif niyatlarni qilg'onlari sababindir...”.

Xulosa va takliflar. Mustabidlar Turkiston aholisini milliy-ozodlik harakatidan chetda tushishga qanchalik urinmasin, buning iloji yo'q edi. Chunki XXasr boshiga kelib chor Rossiyasida yashayotgan butun musulmon qavmlari birlashib harakat qilgandagina erk, ozodlikni qo'lga kiritakjaklariga – qat'iy ishona boshlagan edilar. Shu bois 1905 yilning avgustida Nijniy Novgorod shahrida umum Rusiya musulmonlarining 1 s'ezdi, 1906 yilning yanvarida esa 11 s'ezdi bo'lib o'tgan, «Umum Rusiya musulmonlari Ittifoqi tashkil etilganligini e'lon qilishib, uning dasturini nashr qilib tarqatgan edilar. 1905 yil 17 oktyabr manifesti e'lon qilinganidan ko'p o'tmay, Peterburg, Qozon, Moskva, Ufa, Orenburg, Boku va Astraxan kabi shaharlarda turk-tatar va ozarbayjon tillarida xususiy gazetalar chiqaboshlagan bo'lib, Turkiston ziyolilari ham bu jarayonni zo'r hayajon bilan kuzatib tururdilar. Ular faqat kuzatuvchilargina bo'lib qolmasdan, bu jarayonga qo'shilish uchun o'zlarida kuchli istak sezidilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Mirziyoev Sh.M.Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib yangi bosqichga ko'taramiz.-T..O'zbekiston.2017.

2. Karimov I. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q.// "Muloqot" jurnali 6-son b-16.
3. Abduazizova N. Turkiston matbuoti tarixi (1870-1917).-T.: "Akademiya", 2000.- b. 33
4. Fayzullayev R.Umarov A. Turkiston viloyatining gazetasi alifbo-sohalar bo'yicha tuzilgan bibliografik ko'rsatkich (1870-1916 y) - T., 2005. - b. 3.
5. Shodmonova S. Turkiston tarixi – matbuot ko'zglasida.- T.: "Yangi nashr", 2011.- b. 26
6. Fayzullayev R.Umarov A. Turkiston viloyatining gazetasi alifbo-sohalar bo'yicha tuzilgan bibliografik ko'rsatkich (1870-1916 y) - T., 2005.- b. 3.
7. Abduazizova N. Turkiston matbuoti tarixi (1870-1917).-T.: "Akademiya", 2000.- b. 35
8. " Davlat ilmiy nashriyoti, O'zME. 8-jild.-T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" 2004. – b. 649.
9. Abduazizova N. Turkiston matbuoti tarixi (1870-1917).-T.: "Akademiya", 2000.- b. 35.
10. Shodmonova S. Turkiston tarixi – matbuot ko'zglasida.- T.: "Yangi nashr", 2011.- b. 27.

QASHQADARYO VOHASI ZIYORATGOH VA QADAMJOLARI BILAN BOG'LIQ MAHALLIY QARASHLARI

Hayitova Feruza Buxarovna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
O'zbekiston tarixi kafedrasida katta o'qituvchisi, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Qashqadaryo vohasi o'zining ko'p asrlik tarixida muqaddas ziyoratgohlar bilan bog'liq rang-barang marosimlar tizimini yaratibgina qolmay uning ijrochisiga ham aylangan. Garchi muqaddas ziyoratgohlardagi marosimlarning ba'zilari jamiyatdagi ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy o'zgarishlar, ayniqsa ilmiy-texnika inqilobi ta'sirida asta-sekin yo'qolib, ayrimlari o'zgarishlarga uchragan bo'lsa-da, ularning barchasi qanday g'oyaviy yo'nalishda bo'lganligidan qat'iy nazar halqning turmush tarzi, xo'jalik faoliyatida o'tmishda va hozirgi kunda qo'llanilib kelinayotganligi bilan katta tarixiy hamda ilmiy ahamiyatga ega. Shu bois, biz voha ziyoratgohlardagi marosimlarni kengroq o'rganish, ular haqida ma'lumot to'plash, ilmiy asosda tadqiq etish lozim deb topdik. Ziyoratgohlarda o'tkaziladigan marosimlarni yoritish orqali o'zbek xalqi ma'naviyati va madaniyatida urf-odat, marosimlarning o'rnini ziyoratgohlar bilan bog'liqligini to'g'ri baholay olish imkonini beradi.

Markaziy Osiyo xalqlarida ziyoratgohlar bilan bog'liq tasavvurlar qadimiy davrlardayoq shakllana boshlagan. Ayniqsa, Qashqadaryo vohasining *olov bilan bog'liq ziyoratgohlardagi qarashlariga* bevosita to'xtaladigan bo'lsak, aholining olov bilan bog'liq qarashlar, udumlar va ko'nikmalar shakllangan va bu olovni muqaddas ekanligiga ishonishganligidan dalolat beradi. Jumladan, mahalliy aholi orasida ziyoratgohlarga borib bajariladigan urf-odatlardan biri olov bilan bog'liq bo'lib, eramizdan avvalgi birinchi ming yillikda Markaziy Osiyo xalqlari orasida otashparastlik keng yoyilganligidan dalolat beradi.

Bunday an'analar hozirgi kungacha aholi orasida ziyoratgohlarga borib chiroq yoqish yoki pilik eshib chiroq atab qo'yish holatlarini davom etayotganligini kuzatish mumkin [1].

Muqaddas jonivorlar va hayvonlar. Navtakliklarning topinish ramzlari ma'dan va toshlardan yasalgan, masalan, mehrob tokchasining tosh terilgan qimidan oltin tipratikan, shuningdek, mitti sanam haykalchasi va baqa (haqiqdan qilingan) ramzlari topilgan. Otashparastlik aqidalarida tipratikan muqaddas mavjudot hisoblangan. Shu bois Navtak osori atiqalari orasida oltin tipratikan bilan bir joyda baqa, ilon kabi "Avesto"da yomonlik olamiga mansub deb hisoblangan jonivorlar ramzlarning bo'lishi Navtak aholisi dunyoqarashi va diniy tushunchalarini o'ziga xos xususiyatlarini ifoda etganligini ko'rish mumkin. Navtaka ibodatxona binolarining juft qilib qurilganligi yunon an'analari ta'siri bilan ham bog'lash mumkin. Yunonlar, ma'lumki, Afina va Gerakl ibodatxonalarini juft qilib qurganlar. Me'moriy jihatdan Navtakadagi ibodatxona aynan shu yo'nalishning davomimi yoki shahar kengaiyishi natijasida kattaroq otashkadaga ehtiyoj sezilganmi, bu borada aniq bir narsa deyish qiyin. Harholda, So'g'dda ibodatxonalarni juft qurish an'anasi (Navtak va Panjikentdagi kabi) mavjud bo'lgan [2.154-155]. Demak, qadimgi ibodatxonalarning mana shunaqa qurilish usuli va undagi mavjud otashkadalar voha aholisining e'tiqodi va topishi xususiyatlari qadimiyligini ko'rsatadi.

Shuningdek, Valerie Xansen (Valerie Hansen) ma'lumotlariga ko'ra, Buyuk ipak yo'li madaniyatiga katta hissa qo'shgan xalqlardan biri so'g'diyalar hisoblangan. Ular hozirgi O'zbekistonning Samarqand shahri va uning atroflarida istiqomat qilishgan. Xitoy va Sug'diyona o'rtasidagi savdo aloqalari miloddan avvalgi 800-500 yillar o'rtasida yuqori cho'qqiga ko'tarilgan. Sug'diyalar va ularning e'tiqodlari to'g'risidagi ma'lumotlar ularnikiga qaraganda Xitoyda ko'proq saqlanib qolgan [3.17].

Jangaltepa asori atiqalari orasida hayvon shakli berilgan (masalan, qo'y) chiroqdonlar (olov bilan bog'liq idishlar) sira uchramaydi. Xolbuki, Navtak va uning tevarak atrofidagi qadimiyat yodgorliklaridan qo'y shakli dastali chiroqdonlari ham topilgan. Jangaltepada jonivorlar shakli berilgan xurmalar (suv va sut idishlari) mavjud. Idishlarda uy hayvonlar shaklining ifoda elishi Qang' madaniyati, ko'chma hayotdan o'troq turmushga o'tgan xalq madaniyatiga tegishli ekanligi isbotlangan [2.154-155].

Ilon xosiyati. Axborotchilarning bergan ma'lumotlariga ko'ra, ilonlar muqaddas jonzot hisoblanadi [4]. Voha aholisi ilonlar muqaddas mozorlarga yomon niyatda borgan odamlarga tashlanishadi deb hisoblangan. Shu bilan birga oq ilon avliyoga tegishli bo'lib, kelgan joyiga davlat olib keladi deb ishonilgan [5]. Uni o'ldirish gunoh hisoblangan. Kasbi tumani Qamashi qishlog'idagi nuroniylarning fikriga ko'ra, ajdolari Hayitboy bobo tojli ilon bilan suhbatlashgan. Bu ilon Ko'hna Fazli g'orida yashar ekan.

Ziyoratgohlardagi muqaddas buyumlar bilan bog'liq qarashlar. Kuzatishlar va axborotchilarning bergan ma'lumotlariga ko'ra ziyoratgoh va qadamjolaridagi har bir buyum sakral kuchga ega deb hisoblangan. Muqaddas

ziyoratgoh va qadamjoldagi muqaddas buyumlar jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Oq mato;
2. Hayvon shoxi;
3. Mozor, masjid va maqbaralarning eshik va zanjirlari;
4. Ajdodlar shajarasi, kitoblar va boshqa hujjatlar;
5. Tug‘lar, daraxtlar, tarixiy davrlardan saqlanib qolingan belgi, suratlar ham bo‘lishi mumkin.

Oq mato bo‘z yoki oq chit matosi hisoblanib, Qashqadaryo vohasi ziyoratgohlariga ga xos xususiyatlardan biri ham avliyolar va islom dini yo‘lida shaxid ketgan shaxslarning qabri yonida ustunga oq mato bog‘lab qo‘yilganligiga ishoradir. Jumladan, Nishon tumanidagi Nazar bobo, Kasbi tumanidagi Qo‘shchalish ota kabi ziyoratgohlarda oq mato o‘ralgan ustunlar o‘rnatilganligi fikrimiz dalilidir. Aholi orasida bu yerga bilib-bilmay axlat tashlashi yoki tunab qolishi kasallanishiga olib keladi deb hisoblangan. Mahalliy cho‘ponlar va axborotchilarning fikriga ko‘ra, betob bo‘lgan odam bu yerga kelib Qur‘on tilovat qilib, tavba-tazarru qilishi va jonliq so‘yishi orqali tuzalib ketgan [6].

Hayvon shoxi. Ziyoratgohlarga muqaddas shoxlarni osib qo‘yilish holatlarini kuzatdik. Mahalliy aholi buni islom bilan bog‘liq emas deb izohladi. Darhaqiqat mozorlarga muqaddas shoxlarning osib qo‘yilishi totemistik qarashlar bilan bog‘liq. Bunga ko‘ra, hayvon shoxi insonlarni himoya qilish vositasi sifatida tushunilgan. Aynan hozirgi kunda bunday shoxlar osilgan bo‘lmasa-da, ularni hamon uchratish mumkin.

Mozor, masjid va maqbaralarning eshik va zanjirlari. Qashqadaryo vohasi aholisi orasida ziyoratgoh va qadamjolar to‘g‘risidagi rivoyatlarda ham muqaddas joylarning eshik va zanjirlari to‘g‘risida ma‘lumotlar uchraydi. Masalan Zanjirsaroy qissasi, Hazrat Alining Ko‘hna Fazliga kelishi kabi rivoyatlarda o‘z ifodasini topganligini ko‘rish mumkin.

Zanjirsaroy qissasi Amir Temurning 10 yoshgacha u yerda ulg‘ayganligi va saroydagi zanjirlarga alohida to‘xtalib o‘tiladi. Yana bir rivoyatga ko‘ra Hazrat Ali Ko‘hna Fazli shahriga kelib mahalliy aholini islom diniga kiritishga uringan. Qarshilikka uchraganidan so‘ng Ko‘hna Fazli eshigini irg‘itganda, eshik Samarqandning yo‘liga borib tushgan ekan. Ma‘lum bo‘lishicha Hazrat Ali O‘rta Osiyoga kelmagan, biroq izlanishlarimiz natijasida Ko‘hna Fazli (ya‘ni Bazda) shahrida Ali Bazdaviy tug‘ilganligi aniqlandi. Bugungi kunda ham ayrim masjid va maqbaralarning eskirgan eshiklari muqaddas hisoblanib alohida joyda e‘zozlanib saqlanadi.

Kuzatuvlar natijasida ayon bo‘ldiki, Ko‘hna Fazli, Is‘hoq bobo kabi ziyoratgohlardagi eshik va zanjirlar ziyorat ob‘ektlaridan biri hisoblanib, ziyoratchilar ularni ko‘zlariga surishgan. Aholi orasida yosh qizlarning ziyoratgoh eshiklarini artishi va ziyoratgohning ozodaligiga hissa qo‘shishi

uning baxti ochilishiga yordam beradi deb hisoblashgan [7]. Ayrim ziyoratgohlarning eshigi past qilib qurilgan. Bunga sabab, aholining ziyoratgohga bo'lgan hurmatni saqlab qolish, egilib kirish uchun uning eshigi past qilib qurilar ekan [8].

Ajdodlar shajarasi, kitoblar va boshqa hujjatlar. Mahalliy aholi orasida 7 ta ajdodi ismini bilish farz hisoblangan. Bu holat ziyoratgohlarda ham o'z ifodasini topgan. Kasbi tumani Qamashi qishlog'idagi Mulla Ro'ziboy Oxun hujrasida avloddan avlodga kitoblar to'plami va ajdodlar shajarasi saqlanadi. Axborotchilarimiz bergan ma'lumotlarga ko'ra, Qamashi tumanidagi Langar ota mozorida 63 ta avliyo dafn qilingan. Vohada bir avlodga mansub shaxslarni bir yerga dafn qilish udumi hozirgacha saqlanib qolingan [9]. Ayrim shajaralarning qo'ldan qo'lga o'tib bir necha asrlar davomida tuzilganligini guvohi bo'ldik. Mahalliy aholi o'z ajdodlari bilan faxrlanadi.

Ziyoratgohlardagi ayrim kitoblar ilmga intilgan faqat shu avlodga tegishli shaxslargagina berilgan. Bu kitoblarning boshqa shaxslarning qo'lga tushishi ajdodlar bilan avlodlar o'rtasidagi aloqani uzadi deb hisoblangan.

Tug'lar, daraxtlar, tarixiy davrlardan saqlanib qolingan belgi, suratlarga ham ba'zida aholi o'z qarashlariga ko'ra e'tiqod qilib, ularga sig'inib va hatto topinishgan ham. Go'yoki bu narsalar ularni darddan, mushkulidan va balo-qazolardan xalos qiladi degan niyatda [10].

Albatta, muqaddas joylarni ziyorat qilish kishilar ruhiyatiga katta ta'sir ko'rsatgan. Shuningdek, kishilarning xulq madaniyatini yuksak saviyada bo'lishida muqaddas ziyoratgohlar va ularni ziyorat qilish etiketi ya'ni odob ahloq-odob me'yorlari bo'lib xizmat qilgan. Binobarin, "Och qolsang bozorga, to'q bo'lsang mozorga bor", degan xalqning qadimgi maqolida kishilarni turmushning og'ir yengiliga qanday tarzda munosabatda bo'lishiga chorlab kelganlar. Qolaversa, muqaddas ziyoratgohlar kishilardagi oliyanoblik tuyg'ularini shakllantirishda muhim rol o'ynagan. Muqaddas joylarni ziyorat qilish odamlarni u noto'g'ri yo'llardan uzoq yurishga, insofli-diyonatli bo'lishga, o'zidan faqat yaxshilik qoldirish singari xayrli ishlarga chorlagan. Muqaddas ziyoratgohlar kishilardagi sadoqat, vafodorlik tuyg'ularni shakllanishida ham ijobiy rol o'ynaydi. Masalan, Farg'ona vodiysi aholisi Toshkelin, Bibi Ubayda, Qiz mozor, Childuxtaron singari mozorlarini ziyorat qilishda, avliyo ayollarning o'z eriga sodiqligi va sevgan yoriga vafodorlik xislatlarini eshitib, ulardan o'rnak olishga intilganlar [11].

Shuni ta'kidlash joizki, har bir ziyoratchi qabrda yotgan avliyo yoki boshqa zotlardan madad so'rab, undan hojatini ravo qilinishini talab qilmaydi. Har qanday hojatlarni ravo etishni bevosita faqat Parvardigorning o'zidan so'raladi. Shuning uchun ham agar imkoni bo'lsa qabristonning qibla tomoniga o'tib, orqani qiblaga qilib qabr ahliga yuzma-yuz turib tilovat va duo qilish lozim bo'lgan. Salafiylar bevosita din nomidan ish ko'rib, dinni tozalash go'yo Payg'ambar davridagi asl holatiga qaytarish, barcha arablarni va dunyo ahlini yaxshi yashil bayroq ostida birlashtirish kabi g'oyalarni ilgari surgan. Ular dunyoviy madaniyatga qattiq qarshi chiqqan, ya'ni musiqa, teatr va badiiy san'at

bilan shugʻullanish, badiiy zavq-shavq olish kechirilmaydiigan gunoh, deb hisoblashgan. Salafiylar bunday holatlarga qatʼiy qarshi kurash olib borib, ularni bartaraf qilish uchun dindan qurol sifatida foydalanishgan [12].

Ziyoratgohlardagi mahalliy qorilar, u yerga kelib tavof qilish, jonliq soʻyish, mushkulkushod oʻtkazish, daraxtga ip bogʻlash, toshlarni chayqab ichish, tuproqlaridan koʻzga surtish mumkin boʻlmasa-da, aholi orasida bu odatga aylanib qolgan. Har bir joyning oʻziga xos xislatlari va xosiyati shu yerda oʻtirgan mahalliy qori, imomlar va mahalliy aholiga maʼlumdir [13]. Biroq, hozirgi kund olib borilayotgan islohatlar tufayli, oʻziga xos ziyorat odobi shakllanib boryapti. Bu tahlillardan koʻrinib turibdiki, ziyoratgohlarga borish, u yerni qadrlash, mayyitlar haqiga duo-fotiha qilish xalq orasida savob sanaladi. Jumladan, hadislarida “Qabristonlarni ziyorat qilib turinglar, zero u oxiratni eslatadi. Oxiratni eslash esa kishilarni yovuzlikdan uzoqlashtirib, ezgulikka yaqinlashtiradi deb taʼkidlangan [14]. Bu kishilarning Allohdan qoʻrqishga va nojoʻya ishlar qilmaslikka imkon yaratadi va ayniqsa, kibrlanib, havolanib ketishiga yoʻl qoʻymaydi. Shu bois xalq orasida ziyoratgohga chin ixlos bilan borilsa, har bir kishi niyatiga yetadi deb tushunilsa, Alloh yoʻliga ehson qilish keladigan turli balo qazo daf qiladi [15]. Kishilar ziyoratgohlarga borib, qushday yengil boʻladilar. Shu yerda yotgan allomayu avliyolarning ruhidan madad oladilar, ular bilan faxrlanadilar. Qabrlarga sham yoqish, qabr toshlarinni oʻpish, uning ustida oʻtirish bosib yurish, qabr roʻparasida namoz oʻqish solih amallardan emas. Mahalliy aholi bu qoidalarga amal qilmasa tez orada ziyon topishiga ishonganlar. Voha aholisi orasida «avliyolar xudo emas, xudodan judo emas» degan ajoyib naql boʻlib, shu naqlning oʻzi kishilarni avliyolarga nisbatan munosabatlari qadimdan yuksak darajada boʻlganligini ifodalaydi. Ularning mozorlari va qadamjolarini ziyorat qilish esa turli ofatlardan balolardan saqlab va mushkullarini oson qilishiga ishonadilar. Shu oʻrinda bir misolni keltirib oʻtsak, Rivoyatlarga koʻra, arablar oʻlkani zabt etishidan avval Quyi Qashqadaryo vohasi aholisi sel va suv toshqin vaqtida ziyoratgohlar yonidagi tepaliklarda jon saqlashgan [16].

Koʻpchilik afsona va rivoyatlarga faqat uydirmalardan iborat deb qaraladi, lekin biz vohada oʻtkazgan dala tadqiqotlari davomida guvohi boʻldikki, baʼzi afsonalar zamirida haqiqat mavjud. Vohada mavjud ziyoratgohlarning aksariyatida aziz avliyolarning mozorlari mavjud. Bu oʻrinda, “Hazrati Sulton tarixi va Hazrati Bashir manoqibi” kitobida aziz-avliyolar toʻgʻrisida quyidagicha taʼrif beriladi: «Karomati avliyo haqdur, kishilarkim Alloh uchun kechayu-kunduz ibodat qiladilar, halol yeb, halol ichadilar, halol kiyadilar, va odatlariga vafo qiladilar, bevayu bechoralarga yordam qiladilar. Odamlarni toʻgʻrilikka chaqiradilar. Qoʻllari dunyo ishida boʻlsa, dillari Allohda boʻladi. Bunday zotlarga Alloh Subhonahu va taolo valoyati tufayli bular oʻzlaridan necha-necha chaqirim uzoqdagi insonlarni ahvolini biladilar va ularga oʻz oʻrinlarida turgan holatlarida yordam berishga harakat qiladilar. Insonlarning

og‘ir ishlariga yordam qiladilar. G‘arq bo‘lishdan, olovda kuyishdan, bevaqt o‘limdan saqlashga harakat qiladilar. Alloh subxonahu va taoloning irodasi bilan yordam qilurlar. Mana shunday zoti shariflarni avliyulloh (avliyolar) derlar. Bular qiyomat kunida ham odamlardan ko‘ra Allohning nazdida hurmatli bo‘ladilar. Allohning hukmi bilan insonlarga ham yordam qiladilar» [17].

O‘zbek tilining izohli lug‘atida *ziyosat* – muqaddas hisoblangan joyga borib sig‘inish, elga tanilgan arbob yoki o‘ziga yaqin kishining qabrini borib ko‘rish, eslash, hurmat yoki rasmiyat yuzasidan biror shaxsni borib ko‘rish, *ziyosatgoh* esa ziyosat qilinadigan muqaddas yer, qadamjo deb ta‘riflanadi» [18].

Muqaddas qadamjolarining ma‘naviy madaniyatimiz rivojidadagi hissasi katta bo‘lib, buni biz ushbu joylar bilan aloqador islom allomalarining diniy tarbiyani targ‘ib etishdagi faoliyatida, xalq e‘tiqodlarining davom etishida va xo‘jalar, eshonlar, shayxlarning ziyoratgohlar sohasida olib borgan ishlarida ko‘rishimiz mumkin. Islom aqidalariga ko‘ra ziyoratgohlarni borib tavof qilish, nihoyatda savob ish hisoblanib, u yerga ziyorat uchun borgan har bir kishi o‘z niyatlarini faqatgina Ollohdan so‘rashi joiz. Ziyoratgohlarni qadrlash, mayitlar haqqiga duoi-fotiha esa qilish amallaridan hisoblanadi. Ziyoratga chin ixlos bilan borilsa, niyatlari ijobat bo‘ladi deyishadi. Alloh yo‘liga ehson qilinsa, turli balo qazolar oldi olinadi yoki daf etiladi.

Ziyorat odatiga ko‘ra ziyoratchilar doimo muqaddas dargohlarga o‘zgacha tavoze bilan munosabatda bo‘lishgan. Ziyorat jarayonida mahalliy aholi o‘zlarini qiynagan savollarga javob topishga harakat qilishgan va ma‘lum bir vaqt dunyo g‘am tashvishlaridan ozod bo‘lib, ruhiy yengillikni sezganlar. Mahalliy aholining ziyoratgoh va qadamjoylarga munosabati shunchalik baland bo‘lganki, ziyoratgohlar, mozorlar, qadamjolar oldidan o‘tayotgan har bir inson biror bir transportda bo‘lsalar undan tushgan va o‘sha ziyoratgohni ziyorat qilib, so‘ngra yo‘lida davom etganlar. Mahalliy aholi ommaviy ravishda ziyoratgohlarga bahor va yoz kunlarida boradilar. Qolaversa, O‘zbekistonning janubiy mintaqalarida haftaning ma‘lum bir kunlari ziyorat qilinadigan kunlar tariqasida belgilab olingan bo‘lib, asosan chorshanba, juma va yakshanba kunlari ziyorat kunlari hisoblanadi. Chunki bunday kunlar aholi orasida “murodbaxsh kunlar” deb qaraladi [19]. Ziyoratgohlarda bajariladigan ko‘plab rasm-rusumlarning tahlili shundan dalolat beradiki, bajariladigan udumlarning ayrimlari kelib chiqishi islomgacha bo‘lgan e‘tiqod va qarashlar bilan bog‘liqdir. Jumladan, maqbara va qabrni aylanishda ushbu yerdagi aziz-avliyolar bilan g‘ayritabiiy aloqa, muloqatga intilishni, turli lattalar bog‘lashda esa nafaqat nazr-niyoz qilishni balki, ziyoratchi bilan e‘tiqod ob‘ekti o‘rtasidagi afsungarlik aloqasini, qurbonlik qilishda islomiy va islomgacha bo‘lgan e‘tiqodlarning uyg‘unlashuvini ko‘rishimiz mumkin.

O‘zbek halqi turmush tarzida ziyorat so‘zining zamirida umid qilish, yengil tortish, dardlardan xalos bo‘lish, savob ishlarga qo‘l urish tushunchasi yotadi. “Ziyoratingiz qabul bo‘lsin”, - degan iborada esa kishilarning hayotdagi orzu-umidlarini ruyobga chiqishi hamda istaklari ifodalangan. Har bir muqaddas

joy kishilar tasavvurida ilohiy kuchga ega deb qaralib, ular shu yerda yotgan allomayu avliyolarning ruhidan madad olib ular bilan faxrlanadilar. Qabrlarga sham yoqish, qabr toshlarinni o'pish, uning ustida o'tirish, qadam bosib yurish, qabr ro'parasida namoz o'qish solih amallar sarasiga kiritilmagan. Mahalliy aholi bu qoidalarga amal qilmasa tez orada ziyon topishiga ishonganlar. Mahalliy xalq orasida «Avliyolar xudo emas, ammo xudodan judo emas» degan ajoyib naql bor. Shu naqlning o'zi kishilarni avliyolarga nisbatan munosabatlari qadimdan yuksak darajada bo'lganligini ko'rsatadi. Ularning mozorlari va qadamjolarini ziyorat qilish esa turli ofatlardan balolardan saqlab, mushkullarni oson qilishiga ishonganlar. Shu o'rinda bir misolni keltirib o'tsak. Aytilishicha, arablar o'lkani zabt etishidan avval Quyi Qashqadaryo vohasi aholisi sel va suv toshqin vaqtida ziyoratgohlar yonidagi tepaliklarda jon saqlashganlar [20].

Islom diniga ko'ra, ulug' zotlarning qabrlarini ziyorat qilib, ularning ruhlarini duoi xayrlar bilan xotirlash savobli ishlardan hisoblanadi, Lekin, marhum aziz-avliyolar qabriga sig'inish, ulardan madad so'rash, farzand, shifo tilash qat'iy man etiladi. Mozorda hojat so'ralganda faqat Ollohning o'zidan so'rash lozim [21]. Islom ta'limoti yurtimiz hududiga tarqalgach, uning mahalliy xalqlar an'ana va urf-odatlarini bilan o'ziga xos qorishish jarayoni bo'lib o'tdi. Ushbu jarayon natijasida islom ta'limotining mahalliy xalqlar madaniyati bilan yo'g'rilgan o'ziga xos shakli yuzaga keldi. Aynan mana shunday sharoitda mahalliy ulamolar Movarounnahr xususan, O'zbekiston hududida diniy tarafkashlikning oldini olish, g'oyaviy bo'linishlarning ilmiy asossiz ekanligini tushuntirishga alohida e'tibor qaratdilar. Buning natijasida islom dunyosi, insoniyat e'tirof etgan, dunyo ilmi xazinasiga durdonalar bo'lib qo'shilgan bebaho asarlarni yaratgan Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Muso Xorazmiy, Abu Mansur Moturidiy, Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Abu Lays Samarqandiy, Mahmud Zamaxshariy, Burhoniddin Marg'inoniy, Abu Mu'in Nasafiy, Qaffol Shoshiy, Hakim Termiziy, Bahovuddin Naqshband, Haysam Kulayb Shoshiy kabi yuzlab buyuk allomalar sulolasi yuzaga keldi.

O'zbekistonda muqaddas qadamjoy va ziyoratgohlar rosmi milliy-ma'naviy qadriyat sifatida yangidan hayot boshlash jarayoni o'tgan asrning 90-yillariga, ya'ni milliy istiqloqlga erishilgan davrga borib taqaladi. O'lkamizning deyarli barcha ziyoratgohlarida mazkur davrdan boshlab qayta tiklanish, ta'mir etish va qayta qurish ishlari tashkil qilingani dala tadqiqotlari natijasida o'rganildi. Shuningdek, mustaqillikning birinchi kunlaridanoq Vijdon erkinligi masalasining davlat bilan diniy tashkilotlar o'rtasidagi munosabati masalasida mustahkam huquqiy negiz yaratildi. Bu huquqiy negiz O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi qonundir [22]. Jumladan, O'zbekistonda yashovchi 140 dan ortiq millat va elat vakillari e'tiqod qiladigan 17 ta diniy konfessiyaning erkin faoliyatiga ruxsat etildi. Ular orasida turli dinlar, islom, xristianlik va uning ko'plab yo'nalishlari, yahudiylik, buddaviylik vakillari o'z diniy ibodatlarini, urf-odatlarini amalga

oshirmoqdalar. Movarounnahr hududida tarixda amalda bo'lgan dinlararo bag'rikenglik, murosa madaniyati asosida mustaqillik yillaridan boshlab millatlararo totuvlik, diniy bag'rikenglik an'analari qayta tiklandi va davom etmoqda. Qolaversa, milliy ma'naviy taraqqiyotni ziyoratgohlar bilan bog'liq holda o'rganish shu narsani aniq ko'rsatib turibdiki, qadamjoylarning har bir tashkiliy elementi, tarixiy davri, turlari, xususiyatlari milliy madaniyatimizni shakllantiradi. Bu esa o'z navbatida ziyoratgohlar mavzusini ijtimoiy-gumanitar fanlar tizimida alohida o'rganilishi lozimligini taqozo etmoqda. Chunki o'zbek halqining milliy-ma'naviy taraqqiyotini ziyoratgohlar misolida tahlil etish, o'rganish xalqimiz ma'naviyatidagi milliy va diniy qadriyatlar uyg'unligini oydinlashtirishga imkon beradi. Qolaversa, ziyoratgohlar kishilar ongida ezgulik manbai bo'lib, har bir xalq vakilini mehr-muruvvatga chorlovchi muqaddas joy vazifasini o'tashi bilan birga ularda o'ziga xos diniy bag'rikenglik yorqin namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dala yozuvlari. Qashqadaryo viloyati. Yakkabog' tumani. 2017 yil.
2. Ravshanov P. Qashqadaryo tarixi. T. "Fan" nashriyoti. 1995 y.
3. Valerie Hansen. The silk road a new history. Published in the United States of America by Oxford University Press 198 Madison Avenue, New York, NY 10016. 2012. – P.17.
4. Dala yozuvlari. Qashqadaryo viloyati, yakkabog' tumani. 2018 yil.
5. Dala yozuvlari. Qashqadaryo viloyati. Kasbi tumani. 2018 yil.
6. Dala yozuvlari. Qashqadaryo viloyati, Nishon tumani. 2020 yil.
7. Dala yozuvlari. Kasbi tumani. Ko'hna Fazli, Is'hoq bobo ziyoratgohlaridagi ziyoratchilar bilan suhbatdan olindi. 2018 yil.
8. Dala yozuvlari. Kasbi tumani. 2016 yil.
9. Dala yozuvlari. Qamashi tumani, Langar qishlog'i. 2017 yil.
10. Dala yozuvlari. Qashqadaryo viloyati. Qarshi shahri. 2018 yil.
11. Abdulahatov N.U. Farg'ona vodiysi aholisi turmush tarzida ziyoratning o'rni....
12. Zakurlaev A. G'oyalar kurashi. -T.: Movarounnahr, 2000. 63 b.
13. Dala yozuvlari. Qashqadaryo viloyati. Yakkabog' tumani, O'rta qishlog'i. 2011 yil.
14. Islom. Ensiklopediya. Xusniddinov Z. Tahriri ostida. –Toshkent, 2004. – B.93.
15. Dala yozuvlari. Qashqadaryo viloyati. Shahrisabz, Yakkabog' tumanlari. 2016 yil.
16. Dala yozuvlari. Qashqadaryo viloyati Kasbi tumani Mirishkor qishlog'i, 2012 yil.
17. Choriev A. Hazrati Sulton tarixi va Hazrati Bashir manoqibi. –T.: «Sharq», 1996. – B. 247-248.
18. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Moskva, 1981. –1 tom. – B.305.
19. Dala tadqiqotlari. Qashqadaryo viloyati. Kitob tumani. 2012 y.
20. Dala yozuvlari. Qashqadaryo viloyati. Kasbi tumani, Mirishkor qishlog'i. 2012 yil.
21. Islom. Ensiklopediya: A-H /Z.Husniddinov tahriri ostida. – T, 2003. – B.161-162.
22. Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida (yangi tahriri) // O'zbekistonning yangi qonunlari. 19-son. – T.: Adolat, 1998. – B. 224–234.

NASAF ALLOMALARINING ISLOM ILM-FANI VA MADANIYATIGA QO‘SHGAN HISSASI

Xo‘jayorov Asilbek Otabek o‘g‘li,
mustaqil tadqiqotchi

Movarounnahr shaharlaridan biri bo‘lgan qadim Nasafning ilmu ma‘rifatda Buxoro, Samarqand va Toshkentdan qolishmaydigan jihatlari ko‘p bo‘lgani bois “Nasafiy” nisbali olimlar o‘z asarlari bilan nafaqat Movarounnahr, balki butun islom olamida shuhrat qozonganlar. 2700 yillik tarixga ega Nasaf Xitoy solnomalarida “Nashebo”, yunon tarixchilarining ma‘lumotlarida Navtaka va Ksenippa (Kesh va Naxshab) deb atalgan. Abulqosim Ibn Xavqal (943-988), Abu Is‘hoq Ibrohim Istaxriy (X asr), Yoqut ibn Abdulloh Hamaviy (vaf. 1229), Shamsiddin Abu Abdulloh Muhammad Maqdisiy (vaf. 990), Abdulkarim Sam‘oniy (1113-167) kabi arab muarrixlarining asarlarida ham bu shahar haqida ko‘plab ma‘lumotlar uchraydi [1].

Nasafning qadimgi aholisi etnik tarkibi asosan xilma-xil turkiy qabilalarni o‘zida birlashtiradi. Milodning boshida bu yerda ko‘chib yuruvchi indo-ariylar, saklar, sug‘dlar, yuechjilar, qang‘arlar bo‘lgan bo‘lsa, keyinroq arablar kirib kelishgan, IX asrda qarluq, chigil, arg‘u, tuxsi kabi xalqlar kelib joylashgan. X-XI asrlarda Nasafda 30 ming nafar kishi istiqomat qilgan. XII-XIV asrlarda ham vohaga barlos, mang‘it, arlot, uyrot, olchin, mo‘g‘ul va boshqa qabilalar kelib qo‘shilgan [2].

Hozirgacha Qashqadaryo vohasining 120 dan ziyod qadimgi davr va o‘rta asr shahar hamda qishloqlari o‘rnida izlanishlar olib borilgan. Natijada, bu yerda 400 dan ko‘proq qadimiy manzilgohlar, ulardan 100 dan ortig‘i antik davrga to‘g‘ri kelgani, Qarshi shahri atrofidagi 123 ta obidadan 59 tasi miloddan avvalgi va milodning boshlarida paydo bo‘lgani aniqlangan [3].

Nasaf tarixi va allomalarning merosini o‘rganishda Abdulkarim Sam‘oniyning (1113-1167) “al-Ansab” (“Nasablar”) kitobi alohida o‘rin tutadi. Ushbu kitobning O‘rta Osiyoga taalluqli qismini tarix fanlari doktori Sh.Kamoliddinov tadqiq qilgan [4].

“Al-Ansab”da yozilishicha, “Nasaf – Movarounnahr shaharlaridan bo‘lib, avvalgi nomi – Naxshabdir. Bu shaharda qariyb ikki oy turdim va u yerning ko‘p olimlaridan ta‘lim oldim. Bu shahardan o‘z fanining ko‘p mutaxassislari yetishib chiqqanlar. Ularning sanog‘iga yetish qiyin. Nasafdan chiqqan olimlar haqida Abul Abbas Ja‘far Mustag‘firiyy Nasafiy sakkiz jilddan ko‘proq kitob jamlagan” [5].

Ushbu kitobda X-XII asrlarda Madinai munavvara, Bag‘dod, Isfahon, Nishopur, Marv, Buxoro, Samarqand, Nasaf kabi “Madina” (yirik shahar) nomi bilan ataladigan 8 ta shahar, Nasaf atrofidagi 50 dan ortiq qishloq, Bazdaviy,

Ofuroniy, Ustug‘odiziy, Kasbaviy, G‘ubdiniy nisbasiga ega 180 nafarga yaqin allomalarning nomi qayd etilgan.

VII asr oxiri – IX asr boshlarida Nasaf va Keshda yirik hadisshunoslik va fiqhshunoslik maktablari vujudga kelgan. Shuningdek, bu yerda tafsir sohasi ham IX asrdayoq yo‘lga qo‘yilgan va bunda, ayniqsa Ibrohim ibn Ma‘qil Sanjoni, Muhammad ibn Nasr Nasafiy kabi olimlar yetakchilik qilgan.

Mazkur maktablarda musulmon olamining turli o‘lkalaridan kelgan talabalar saboq olar edilar. IX asrda Mu‘oz ibn Ya‘qub Nasafiy, Xalaf ibn Sulaymon Dirizdahiy, X asrda Asad ibn Hamdavayh Varsiniy, Ahmad ibn Muhammad Tadyoni, Muhammad ibn Osim Ustug‘odiziy, Abdurrohman ibn Muhammad Astrobody, XI asrda Abdulaziz ibn Muhammad Naxshabiy, Muhammad ibn Ahmad Baladiy, XII asrda Abu Bakr Nasafiy, XIII-XIV asrlarda Aziziddin Nasafiy, Lutfulloh Nasafiy Kaydoniy kabi o‘nlab olimlar butun islom olamida shuhrat topdi. Keyingi asrlarda xam bu ilmiy an‘ana muvaffaqiyat bilan davom ettirildi.

Buyuk muhaddis Abu Abdulloh Muhammad Buxoriy Nasafning Bayon mahallasida ma‘lum bir muddat bo‘lgan va u yerda shogirdlarga ta‘lim bergan. Unga bu paytda Ofuron qishlog‘idan do‘sti Abu Muxammad Jibril ibn Avn yaqindan yordam bergan. U ham o‘z navbatida hadis ilmida peshqadamlardan biri bo‘lgan. Abu Nasr Ahmad (vaf. 1157 y.): “Katta bobom Abu Nasr davrida ko‘pgina olimlar Nasafning qishloq va nohiyalaridan edilar” [6], – deb Nasafning atroflaridan olimlar ko‘p yetishib chiqqanini aytadi.

Nasaf IX-X asrlarda o‘ziga xos ilmiy markazga aylanib ulguradi. Abu Ja‘far al-Mustag‘firiyning ma‘lumot berishicha, X asrda Nasafda “Majlisi tadris”, ya‘ni xalqaro ilmiy kongress – majlis o‘tkazilgan. O‘sha davr islom olimlari ilm tarqatishda ikki uslubdan foydalanganlar. Biri masjidlarda o‘tkaziladigan fiqhiy masalalarga doir ilmiy majlislar, munozara va suhbatlar bo‘lsa, ikkinchisi, uylarda yoki maxsus joylarda o‘tkaziladigan bahs-munozaralardir. Bu “majlisi tadris”lar uzoq vaqt davom etar, unga musulmon olamining yetuk olimlari taklif etilar, unda olimlarning ma‘lum bir mavzudagi yangi qarashlari, izlanishlari bayon etilar va baholanar edi. Mana shunday majlisga balxlik mo‘taziliylar yo‘lboshchilaridan biri Abul Qosim Ka‘baviy (vaf. 931) ham tashrif buyurgan [7].

Bu holat faqat diniy bilimlarga xos bo‘lmay, balki adabiy kechalar ham uyushtirilgan, unda ilm ahllari, shoirlar va qiziquvchilar ishtirok etgan. X asrda yashagan taniqli tilshunos va olim Abu Usmon Sa‘id ibn Ibrohim Nasafiyning “al-Adab vash-shior” (“Adabiyot va she‘r”) nomli asari bo‘lgan. Nasaflik shoirlardan biri Shahobiddin Ahmad ibn Mu‘ayiddin ham o‘sha davr she‘riyatida katta iz qoldirgan [8].

Nasafga qarashli bo‘lgan Ofuron (Oboron), Kojar, Balad (Po‘loti), Fudina kabi manzillaridan yetishib chiqqan olimlar o‘z davrlarida ilm-fan taraqqiyotida katta iz qoldirganlar. Bunday olimlar qatorida quyidagilarni alohida aytib o‘tish mumkin.

Abu Is'hoq Ibrohim ibn Ma'kil Nasafiy mufassir va muhaddis olimlardan. "Musnad al-kabir" ("Katta Musnad") va "Tafsir" kabi asarlar muallifi. Nasafda qozilik lavozimida ishlagan. Olimlar ixtilof qilgan masalalarni yecha oladigan darajadagi kuchli faqih bo'lgan. U ilm talabida Xuroson, Iroq, Shom va Misrga borgan va u yerda Abdulloh ibn Usmon Dabusiy, Qutayba ibn Sa'id Bag'loniy, Hishom ibn Ammor Dimashqiy, Harmala ibn Yahyo Misriy va Ya'qub ibn Humayd ibn Kosib kabi buyuk ustozlarga shogird tushgan. Imom Buxoriyning "al-Jomi"sining katta bir qismini rivoyat qilgan. U 907 yilda vafot etgan. Undan o'zining o'g'li Sa'id, Muhammad ibn Zakariyo, Abdul Mu'min ibn Xalaf Nasafiylar rivoyat qilishgan. O'g'illaridan biri Abu Usmon Sa'id ibn Ibrohim Nasafiy (vaf. 953 y.) ham o'z davrining fozil, ishonchli muhaddisi, adib va shoiri bo'lgan.

Abu Ma'lo Abdul Mu'min ibn Xalaf ibn Tufayl Nasafiy 871 yilda tavallud topgan. U o'z otasi, Abu Hotam Roziy, Abu Yahyo ibn Abu Musirra Makkiy, Ali ibn Abdulaziz Bag'aviy kabi ulamolardan saboq olgan. Kitobni sevuchi, solih, ibodatgo'y bo'lgan. Undan Abdulmalik ibn Marvon Maydoniy, Ahmad ibn Ammor ibn Asaba, Ya'qub ibn Is'hoq Nasafiylar, Abu Ali Mansur ibn Abdulloh Harviy, Abu Nasr Ahmad ibn Muhammad Kalobaziy kabi ko'plab olimlar dinga taalluqli ilmlarni o'rganganlar. Rivoyat qilinishicha, mo'tazilalarning yetakchilaridan hisoblangan Abul Qosim Ka'baviy Nasafga kelganida [9] boshqalardan farqli o'laroq, Abdul Mo'min ibn Xalaf uning huzuriga bormagan. Ka'baviyning o'zi uning oldiga kelib, huzuriga kiradi, lekin Ibn Xalaf o'rnidan turmagan. Shunda Ka'baviy tik turgan holida duo qilib, oldidan chiqib ketgan.

Nasaf shahridan yetishiyu chiqqan allomalardan biri Abul Abbos Ja'far ibn Muhammad ibn Mu'taz Mustag'firy Nasafiy 962 yili tug'ilgan. U fiqh, hadis, tarix va til ilmlarida kuchli bilim sohibi bo'lgan, turli mavzularda o'ndan ortiq kitob, jumladan, "Tarixi Nasaf va Kash" ("Nasaf va Kesh tarixi") nomli ikki jildli mufassal asar yozgan. Afsuski, bu kitob bizgacha yetib kelmagan. Sam'oniyning yozishicha, bu asarda X-XII asrlarda Nasaf va Keshda yashagan 43 nafar mashhur olim, shoir va din arboblari haqida qimmatli ma'lumotlar bo'lgan. Bu asar Varsiniy tomonidan yozilgan "Kitab mufaxarat ahl Nasaf va Kash" asaridan keyin, salkam bir asr o'tgach, ta'lif etilgan. Bu ikki asar mavjud bo'lganida bizga o'sha davrga oid Qashqa vohasi bo'yicha qimmatli ma'lumotlarni berishi mumkin edi.

Sam'oniyn Mustag'firyning 18 nafar ustozlari va 8 nafar shogirdini sanab o'tgan. Ustozlari orasida Abu Ali Zohir Saraxsiy, Ibrohim ibn Luqmon, Abu Sa'id Abdulloh ibn Mahmud Saraxsiy, Ja'far ibn Muhammad Buxoriy, Abu Saxl Astrabodiy kabilari bor. Uning "Kitab fadoil al-Qur'an" ("Qur'on fazilatlarini kitobi") asari bu sohada yozilgan kitoblardan biri sifatida g'oyatda qadrlanadi. Mustag'firyning "al-Manamat" ("Uyqular to'g'risida"), "al-Kitab an-nabaviya" ("Payg'ambar xitobi"), "Dala'il an-nubuvvat" ("Payg'ambarlik dalillari"), "ash-

Shama'il" ("Siyratlar") va bizgacha yetib kelmagan "Tarixi Samarqand" ("Samarqand tarixi") kitobi bor. Abul Abbas Ja'far Nasafiy 1041 yili vafot etgan. Qabri Nasafda joylashgan [10].

Abul Hasan Ali ibn Muhammad Bazdaviy muhaddis, hanafiy mazhabining yirik qonunshunosi, moturidiya maktabining taniqli vakili bo'lgan. U 1009 yilda Nasaf yaqinidagi Bazda (Pazda) qo'rg'onida tug'ilgan. Fiqh bo'yicha oltita asar yozgan va ko'plab shogirdlar yetishtirgan. Bazdaviyning ustози mashhur alloma Abdulaziz Halvoniy (vaf. 1063) bo'lib, fiqhga oid islom olamida katta shuhrat qozongan "al-Mabsat" ("Keng qamrovli") asarini yozgan.

Olimning "Kanz al-vuhl ila ma'rifat al-usul" ("Usul ilmiga yetishish ganjinasini") asari "Usuli Bazdaviy" nomi bilan mashhur bo'lgan. Mazkur asar islom qonunchiligi asoslari haqida yozilgan bo'lib, unga ko'plab sharhlar bitilgan. Shu sabab u "Faqihu Movarounnahr" (Movarounnahr faqihi) va "Ustaz al-a'imma" nomlariga sazovor bo'lgan. Olimning ukasi Abul Yusr Muhammad Bazdaviy ham taniqli faqih bo'lib, "Qozi as-sadr" ("Qozilarning peshvosi") nomi bilan tanilgan. Abul Hasan Bazdaviyning tafsir ilmiga bag'ishlangan "Kashf al-asrar" nomli 120 qismlik asari mavjud bo'lib, uning har bir qismi ulkan kitobdan iborat. Abu-l-Hasan al-Bazdaviy 1089 yilda vafot etgan. U Samarqandning Chokardiza qabristoniga dafn etilgan.

Moturidiylik kalom maktabining atoqli namoyandalaridan biri, buyuk olimlar oilasiga mansub yirik faqih Abul Mu'in Maymun ibn Muhammad ibn Mo'tamid ibn Makhul ibn Fazl Nasafiy 1027 yilda Nasaf shahrida tug'ilgan. Uning katta bobosi Makhul Nasafiy (vaf. 930) Moturidiyning shogirdlaridan biri bo'lgan [11].

Manbalarda Abul Mu'in Nasafiy uzoq muddat Buxoro va Samarqandda yashab, ijod etgani aytiladi. Olimlardan Fathulloh Xulayf uni: "Moturidiya kalom maktabini himoya qiluvchi buyuk shaxs", deya ta'riflaydi [12]. Uning "Tabsirat al-adilla fi usul addin ala tariqat Abi Mansur Maturidiy" ("Din asoslarini Abu Mansur Moturidiy uslubi asosida sharxlash") nomli asari mashhur bo'lgan. Shu sabab ham u "Sohibi at-Tabsira" ("Tabsira muallifi") deb atalgan. Uning "ash-Shu'a" ("Yog'du") nomli kitobi bo'lib, bu qo'lyozma nusxa bizgacha yetib kelgan. Asarda din arkonlari bilan birga, o'sha davrda mavjud turli oqim va toifalar haqida yozilgan. Jumladan, ular 6 guruhga: qadariya, jahmiya, rofiziya, haruriya, jabariya va murjia; ular ham o'z navbatida 12 toifaga bo'linib, ularning soni jami 72 taga yetkiziladi. Makhul Nasafiy ushbu guruhlarning botil iddiolariga oyat va hadislar asosida raddiyalar beradi [13].

Olimning "al-Ifsad liuadal-ilnad", "at-Tamhid liqava'id at-tavhid" ("Tavhid ilmiga debocha"), "Iyyah al-makhi" ("Yashirin narsalarning izohi") kabi 15 ga yaqin asarlari bo'lib, ularning aksariyat qismi kalom ilmiga bag'ishlangan. U 1114 yilda 87 yoshida vafot etgan. Qabri Qarshi tumanidagi Qovchin qishlog'idadir. Manbashunos olim S.Oqilov 2005 yilda "Abul Mu'in an-Nasafiy va uning moturidiya ta'limoti rivojiga qo'shgan hissasi ("Tabira al-adilla" asari asosida)" mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan [14].

O‘z davrining qomusiy olimi, shoir, muarrix, faqih Najmiddin Abu Hafs Umar ibn Muhammad ibn Ahmad ibn Ismoil Nasafiy 1069 yilda Nasaf shahrida tug‘ilgan [15]. U yoshligidan Abul Yusr Muhammad Bazdaviy, Hasan ibn Abdul Malik Nasafiy, Ismoil ibn Muhammad Nuhiy Nasafiy kabi 40 nafarga yaqin yirik olimlar, umumiy hisobda 550 nafarga yaqin ustozdan saboq olgan. Umrining asosiy qismini Samarqandda o‘tkazgan Abu Hafs 1113-1114 yillarda haj ziyoratiga borgan. Hayotining so‘nggi yillarida Samarqandda yashagani bois, ba‘zan ismiga “Samarqandiy” nisbasi qo‘shib aytiladi. U Moturidiya kalom maktabining mashhur vakili va Burhoniddin Marg‘inoniyning ustози bo‘lgan.

Tarixchi olim, akademik Bo‘riboy Ahmedov Abu Hafsning “al-Yavaqut fi-l-mavaqit” (“Vaqtlar xususida yoqutlar”) kitobi borligini ta’kidlaydi. “Zillat al-qari” (“Qori xatolari”), “Risalay-i Najmiya” (“Najmiddin risolalari”) kabi asarlari ham mavjud. Najmiddin Abu Hafs 1142 yilda vafot etgan va Samarqandning Chokardiza qabristonida dafn etilgan.

Shu tarzda an’anaga ko‘ra, X-XI asrgacha bu yerda xam arab tilida asarlar yozilgan bo‘lsa, XI asr oxiri – XII asr boshlarida fors tilida ijod qilina boshlandi. Temuriylar davrida esa, arab, fors va turk tillarida kitoblar yozildi. Nosir Muxammad o‘zining “Nasaf va Kesh allomalari” nomli kitobida 50 dan ziyod nasaflik allomalar hayotini tilga olgan. Tadqiqotlarda zikr etilishicha, VII-XII asrlarda Movarounnahrda 3000 nafardan ziyod muhaddislar yashagan bo‘lib, ulardan 1000 nafardan ortig‘i Samarqandda, 600 nafardan ortig‘i Buxoroda va 400 nafardan ortig‘i Nasafda, qolgani esa Movarounnahrning boshqa mintaqalarida faoliyat olib borgan [16].

Xullas, Nasafdan yetishib chiqqan ko‘plab olimlar islom dinining aqida (kalom), tafsir, hadis, fiqh kabi ilmlarida ko‘plab asarlar yaratib, ushbu ilmiy merosi orqali ma’naviy hayot asoslarini shakllantirishga o‘z hissalarini qo‘shdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ёкут Ҳамавий. Мужам ал-булдан. 5 жилдда. – Байрут. Дор ал-фикр, 1980; Ал-Макдисий. Аҳсан ат-тақасим фи маърифат ал-ақалим. Нашрга М.Ј. De Goeje тайёрлаган. – Arud: Brill, 1967; Абдулкарим Самъоний. Насабнома. Таржимонлар – А.Р.Бухорий ва К.Раҳимов. – Бухоро: Бухоро нашриёти, 2003.
2. Бўриев О. Нахшаб – Қарши воҳасидаги этник жараёнлар тарихидан // “Ўзбекисто тарихи” журнали. 2006 йил 2 – 3-сонлар. – Б.43-48.
3. Орипов А., Жабборов Ж. Ўтди асрларнинг карвони бундан // Халқ сўзи, 2006 йил 24 октябрь
4. Камалиддинов Ш. «Китаб ал-ансаб» Абу Саада Абдулкарима ибн Мухаммада ас-Самани как источник по истории и культуры Средней Азии. – Ташкент: Фан, 1993.
5. Абдулкарим Самъоний. Насабнома. Таржимонлар – А.Р.Бухорий ва К.Раҳимов. – Бухоро: Бухоро нашриёти, 2003. – Б. 254
6. Абдулкарим Самъоний. Насабнома. Таржимонлар – А.Р.Бухорий ва К.Раҳимов. – Бухоро: Бухоро нашриёти, 2003. – Б. 229.
7. Равшанов П. Қарши тарихи. – Т., 2006. – Б. 318-319.

8. Равшанов П. Адабий саҳифалар. – Т., 1985.
9. Бу Сомоний ҳукмдорларидан Нух даврига тўғри келади. Айнан унинг даврида Сомонийлар томонидан мўътазиллийларнинг Мовароуннахрга келиши ва ҳурмат топиши кузатилади. Лекин Нух вафотидан сўнг, унинг ўгли томонидан бунга чек қўйилган
10. Уватов У. Абул Аббос Мустафийрий Насафий. – Юртимиз алломалари. – Т.: “Нихол”, 2014. – Б.95 – 98.
11. Уватов У. Абул Муъийн ан-Насафий (ҳаёти ва мероси). – Т.: “Маънавият”, 2003. – Б.11.
12. Муҳаммад Н. Насаф ва Кеш алломалари. 2-нашри. – Т., 2006. – Б.11.
13. Равшанов П. Қарши тарихи. – Б. 337.
14. Оқилов С. Абу-л-Муин ан-Насафий ва унинг мотуридия таълимоти ривожига қўшган иссаси («Табстрату-л-адилла» асари асосида): Тарих фан ном. дисс... – Т.: ТИУ, 2005
15. G.E. Bosworth, E. Va Donzel, W.P.Heirichs, Ch.Peellat. Encyclopedie de l'Islam. – Paris: G.P.Maisonneuve & Lalrose S.A, 1986. T.VII. – P. 969.
16. Рахимжонов Д. VII-XII асрларда Самарқандда ҳадис илми тараққиёти (Абу Ҳафс ан-Насафийнинг «Китаб ал-қанд фи маърифат "уламоъи Самарқанд» асари асосида): Тап. фан, ном. дисс... – Т.: ТИУ, 2003. – Б.32.

ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ СРЕДНЕАЗИАТСКИХ ХАНСТВ В СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Шукуров Рустам Журакулович

Преподаватель кафедры “История Узбекистана” Ташкентского
государственного педагогического университета имени Низами
Ташкент, Узбекистан.

Аннотация. В конце XX и первые десятилетия XXI веков история среднеазиатских ханств неоднократно являлась объектом исследования для историками Центральной Азии. В данной статье анализируются некоторые исследования, научные публикации и монографии, опубликованные в Центральной Азии о ханствах с историографической точки зрения.

Ключевые слова: ханства, политическая и экономическая история, советская историография, историография, документы, Центральная Азия, научно-теоретические подходы, научные исследования.

Annotation. At the end XX age and the first decennial events XXI age history khanate was repeatedly shown by object of the study historian to Central Asia. In given article is analysed некоторые of the study, scientific publications and monographs, published in Central Asia about khanate with historiography of the point vision.

Keywords: khanate, political and economic history, soviet historiography, historiography, the documents, Central Asia, scientifically-theoretical approaches, scientific studies.

Изучение истории среднеазиатских ханств XVIII-начала XX веков начиная с последнего десятилетия XX века до сегодняшних дней стало более широкомасштабным и охватывает разные научные проблемы, а также вопросы исторических исследований. В последние годы историками Центрально-Азиатских государств и России было исследовано несколько

десятков научных работ и издано немало монографий. Следует отметить, что исследуемые работы выполняются по последним требованиям исторической науки, однако историографический анализ показывает ряд разногласий в некоторых вопросах, изучение которых утверждает важной значимости историографических исследований. Исследования, проводимые в последние годы по экономической, социально-культурной жизни, внешней и внутренней политической истории, военной истории и истории дипломатии Кокандского ханства и Бухарского эмирата, имеют большое значение с научной точки зрения, однако историографический анализ и обобщение научных результатов этих работ дает больше возможностей в изучении истории данных государств. В последние десятилетия нового века было исследовано ряд научных работ историками Центрально-Азиатских государств, в том числе узбекскими учёными Х.Зияевым, О.Масалиевой, К.Ражабовым, З.Илхомовым, Ш.Махмудовым, Ю.Шукуруллаевым[1], таджикскими историками Н.Хотамовым, Б.Исмаиловой, А.Ёровым, Д.Джурабаевым[2] и российскими учёными А.Данковым, С.Бороздиным, А.Васильевым, С.Брежневой, М.Шушковой и другими, исследовавшие десятки научных работ, монографий, которые освещают вопросы истории политических и экономических процессов, торговлю и дипломатических отношений среднеазиатских ханств XVIII - начала XX веков [3].

Наряду с вышеперечисленными историками и исследователями Центральноазиатских государств также киргизские историки и исследователи как Е.Гарбузарова, В.Яншин, В.Анарбекова, Т.Кененсариев и другие в своих научных исследованиях и многочисленных статьях большое внимание уделяли изучению истории разных научных проблем среднеазиатских ханств, особенно Кокандского ханства.

Исследование Е.Г.Гарбузарова является одним из важных работ по изучению истории возникновения в XIX веке Российско-Британского соперничества в Центральной Азии, также в диссертации анализируется история геополитического соперничества двух империй. Центральная Азия всегда являлась важным стратегическим регионом, к военно-политическому и экономическому присутствию которого стремились Российская и Британская империи. В диссертации Е.Г.Гарбузаровой уделено внимание на изучение геополитических процессов и положение в среднеазиатских ханствах XIX века. Как отмечает исследователь, не современном этапе истории в международных отношениях геополитические интересы мировых держав в отношении Центрально-Азиатского региона не потеряло свое значение[4]. А также как говорит исследователь, “учитывая уроки истории, Россия не должна упустить возможность усилить свое влияние в Центральной Азии, важном с геополитической точки зрения регионе, в котором российские интересы

могут воздействовать на региональные процессы в пользу обеих сторон, принимая во внимание историческую традицию и специфику политической власти государств данного региона»[4.12-14]. Также в диссертации, написанной Е.Г.Гарбузовой, ретроспективный анализ о противостоянии интересов Российской и Британской империй в Центральной Азии в XIX в. доказывает актуальность и своевременность данной тематики. Все события рассматриваются в хронологических рамках преимущественно с XIX века, с момента столкновения интересов на Среднем Востоке и до памирского разграничения в Центральной Азии 1895 г., как логичного завершения англо-русского противостояния [4.3-14].

Диссертационная тема другого киргизского исследователя В.П.Яншина посвящена изучению военной экспансии Российской империи в Центральную Азию в 50-70 годы XIX века, в ней акцентируется внимание на картографическое и топографическую изучению территории ханств разными способами. Также анализированы ряд политических, экономических и военных факторов проникновения российских военных на территорию Центральной Азии[5.6].

Вторая глава диссертации полностью посвящена изучению и анализу Российско-Кокандских отношений в 30-70 годы XIX века, в которой рассматриваются политические и экономическо-торговые отношения двух государств, а также военной экспансии Российской империи на Кокандскую ханство в 60-годы XIX века и ее последствия. Также в диссертации анализированы вопросы по завоеванию Бухарского эмирата, Тянь-Шаня и других территорий, в том числе установление границы в Памире в 90- годы XIX века[5.6].

Диссертацию В.Анарбековой можно считать уникальным научным исследованием, в котором целостно были использованы материалы памятников устного народного творчества – фольклора [6]. Как указывает автор, в фольклоре сохранены многовековая история и культура народа. В них отражены общественное сознание, мировоззрение, мировосприятие, идеи свободы, гуманизма, государственности, а также сохранены важные сведения о деятельности исторических личностей [6. 3].

В диссертации исследованы важные социально-политические процессы, происходившие в XIX – нач. XX веках и участие в них исторических личностей с анализом устных и письменных фольклорных памятников. Особое место уделено истории Аликули Амирлашкара – знаменитого полководца 60-ых годов XIX века Кокандского ханства, в которых указывается, что – «Алымкул Ляшкербашы (военначальник), занимая высокую должность в Кокандском ханстве, боролся против экспансии России, отстаивал независимость ханства и свободу народов Туркестана» [6.5]. А также в диссертации анализируется множество фольклорных материалов по истории ряда исторических личностей киргизского народа.

Киргизский историк Ташманбет Кененсариев в своей статье «Еще раз об Алымкула Лашкар Башы ...» уделял больше внимание на факты о жизни и деятельности Аликули Амирлашкара, особенно его усилия по сохранению территориальной целостности страны и усилия по обузданию внутривластной нестабильности Кокандского ханства[7].

Диссертация О.Л.Сумароковой «Эволюция языковой политики Российской империи в Туркестанском крае (по материалам Киргизстана)» представляет собой первую часть научного исследования, посвященного проблеме эволюции языковой политики Российской империи в Туркестанском крае. В частности, посредством историко-политического анализа изучены основы генезиса языковой политики в России; обоснован тезис об асимметричности предпосылок, задач, а также административно-политических и правовых механизмов языкового регулирования на национальных окраинах Российской империи; изучены механизмы приобщения коренного населения региона к русскому языку. К исследованию феномена «русификация» применен ситуационный анализ, позволивший существенно расширить оптику исследования и преодолеть идеологическую заданность теории «русификации», сложившейся в советской и прочно устоявшейся в национальных историографиях. Раскрыты корреляционные связи религиозно-этнического и культурного своеобразия Туркестанского края и характера реализованной здесь российской языковой политики [8].

В данной диссертации также описана языковая политика США и Европейских держав в своих колониях в XIX – начале XX веков. Хронологическая рамка исследования охватывает 1867 – 1918 годы и рассматривает процессы языковой политики Российской империи в Семиреченской, Сирдарьинской и Ферганской областей Туркестанского генерал-губернаторства[8. 8-10].

Анализ вышеупомянутых исследований показывает, что в последнее десятилетие двадцатого века изменения в политической карте мира оказало определенное влияние на историческую науку. Комплексный анализ историю исторических процессов, основных причин и особенностей их политико-исторического положения в их научном исследовании является важнейшим фактором возникновения исторической правды. Надо отметить, что одним из важнейших задач перед историками в современном этапе исторических исследований является глубокий научный анализ и наиболее точные выводы, основанные на исторических, научных и объективных исторических исследованиях.

Использованная литература:

1. Зиёев Х. Туркистонда Россия тожовузи ва хукмронлигига карши кураш. –Т. “Шарк”,1998; Масалиева О. Бухоро, Хива ва Қўқон хонлиги тарихини XX аср Англия ва Америка тарихшунослигида ўрганилиши. Тарих фан...номзоди дисс... – Т.,

- 1998; Ражабов Қ. Бухорога қизил армия босқини ва унга қарши қураш. - Тошкент: Маънавият, 2002; Илҳомов З. Алиқули Амирлашкар ва унинг Қўқон хонлиги сиёсий ҳаётида тутган ўрни. Тар.фан ном.... дисс. Т.2004; Махмудов. Ш. Қўқон хонлигининг маъмурий- бошқарув тизими (1709-1876 йй.). Тарих фан. ном.... дисс.- Т. 2007; Шуқуриллаев Ю.А. Бухоро амирлигида қўшин ва ҳарбий иш (1753 – 1920 йиллар). Тарих фан. номз ... дисс. Тошкент, 2006 ва бошқ.
2. Хотамов Н. Свержение эмирского режима в Бухаре. Душанбе, 1997; .Исмаилова Б. Политическое и социально-экономическое положение Бухарского эмирата: вторая пол. XVIII - середина XIX века. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. Худжанд – 2004; Ёров А.Ш. Бухарский эмират на мировом рынке (вторая половина XIX - начало XX столетия). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук Душанбе – 2005; Джурабаев Д.Х. Бухарский эмират во второй половине ХУШ - первой половине XIX вв. в письменных источниках. Автореферат на соискание ученой степени доктора исторических наук. Душанбе – 2014 ва бошқ.
 3. Данков А.Г. “Отечественная и британская историография о соперничестве России и Великобритании в Центральной Азии (XIX- начало XXI вв.)”. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Томск. 2008; Бороздин С.С. Политика российских властей в отношении мусульманского населения Туркестана и Бухары (1867 - 1914), Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Екатеринбург – 2012; Васильев А.Д. Взаимоотношения Османской империи и государств Центральной Азии в середине XIX-начале XX вв. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Москва – 2007; Брежнева С.Н. Историография проблемы присоединения Туркестанского края к России (вторая половина XIX в.- начало XXI в.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. Москва, 2005; Шушкова М,Е. Организация управления Туркестаном в начале XX века. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Москва, 2015 г. ва бошқ.
 4. Гарбузарова Е.Г. Геополитический аспект противостояния Российской и Британской империй в Центральной Азии в XIX веке. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Бишкек. 2010.
 5. Яншин В.П. Продвижение России в Центральную Азию и присоединение Тянь-Шаня и Алая :XIX век. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Бишкек. 2006
 6. Анарбекова В.Э. Деятельность исторических личностей кыргызского народа по материалам фольклора (XIX–нач.XX вв.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Бишкек – 2017.
 7. Ташманбет Кененсариев. “Еще раз об Алымкуле Лашкер башы...” <http://kghistory.akipress.org>
 8. Сумарокова Ольга Леонидовна. Эволюция языковой политики Российской империи в Туркестанском крае (по материалам Киргизстана). Диссертация ... доктора исторических наук. Бишкек. 2016.

**USMONLILAR IMPERIYASI ARXIVIDA XIVA – ROSSIYA
MUNOSABATLARI AKS ETGAN BA’ZI HUJJATLAR**

Xolmonova Nodira

O‘zbekiston Respublikasi

Fanlar Akademiyasi Tarix instituti tayanch doktorant

Usmonlilar imperiyasining O‘rta Osiyo xonliklari bilan aloqalari XIV asrdan XX asr boshlariga qadar rivojlanib borgan bo‘lsa-da tarixiy adabiyotlarda davriy jihatdan to‘liq yoritib berilmagan. Shunday bo‘lishiga qaramasdan tadqiqotchilar (asosan turk tadqiqotchilari) tomonidan Usmonlilar imperiyasining O‘rta Osiyo xonliklari hamda ularning Rossiya bilan munosabatlari, xususan Xiva xonligi bilan XVIII asrning oxirgi choragi – XIX asr ikkinchi yarmidagi aloqalarini keng o‘rganilgan [1. 175-188]. Mazkur tadqiqotlarda bu davr “rus okkupatsiyasi davri” sifatida qaraladi. Ammo ushbu davr chegaralariga tadqiqotlarda turlicha ko‘rsatilgan [2].

Xiva xonlari va Usmonli sultonlari o‘rtasidagi munosabatlar O‘rta Osiyoning Buxoro xonligi (amirligi) va Qo‘qon xonliklari bilan olib borgan aloqalariga nisbatan rivojlanmagan bo‘lsa-da, Istanbulga Xiva xonlari Olloqulixon (1825-1842), Muhammad Amin (1845-1855), Sayid Muhammadxon (1856-1865) va Sayid Muhammad Rahimxon (1865-1910) hukmronliklari davrida elchilar yuborilgan [3. 172-174]. Ikki davlat o‘rtasidagi elchilik aloqalari Xiva-Rossiya munosabatlari ziddiyatlashgan bir davrga to‘g‘ri kelib Xiva xonligi uchun ham, Rossiya bilan munosabatlari keskinlashgan Usmonlilar davlati uchun o‘zaro munosabatlarni yaxshilash birinchi darajali ahamiyat kasb etgan.

Xonliklarning Rossiya protektoratiga aylanishidan keyin ham ularning Usmonlilar imperiyasi bilan aloqalari to‘xtab qolmagan. Garchi rus hukumati tomonidan davlat boshqaruvida mahalliy vakillarga mustaqil tashqi siyosat yuritish ta‘qiqqlagan bo‘lsa-da, XIX asr oxiri – XX asr 20 yillariga qadar elita vakillari o‘rtasidagi o‘zaro shaxsiy munosabatlar ko‘rinishida ikki o‘rtadagi aloqalar davom etdi. Shu o‘rinda asosiy aloqalar ijtimoiy-madaniy sohada amalga oshirilganligini ahamiyatlidir [1. 184].

Xiva – Usmonlilar imperiyasi o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar haqida O‘zbekiston Respublikasi MAdA saqlanayotgan I-125 fondning ikkinchi ro‘yxatida “Xiva xonligining Turkiya bilan o‘zaro aloqalari” [4.] bo‘limidan (mazkur hujjatlar 1844 yildan 1884 yilgacha bo‘lgan davrni qamrab oladi),

shuningdek, Usmonlilar davriga oid arxiv hujjatlari [5] hamda Kadir Ferah, Mustafa Go'kche [6. 406] asarlarida, shuningdek, Resul Shahsi, Salih Yilmaz, Seda Yilmaz Vurgun, Seyit Ali Budulgan, Ukten Selim Serkan, Hayrullah Kahya [7.] singari tadqiqotchilarning maqolalarida Xiva – Usmonlilar munosabati bilan bir qatorda xonlik va Rossiya o'rtasidagi o'zaro aloqalarga ham to'xtalib o'tilgan. Shuningdek, Xiva xonligi va Usmonlilar davlati o'rtasidagi elchilik munosabatlari, elchilarni qabul qilish etiketiga oid ma'lumotlarni Xorazm tarixnavislarining asarlarida ham ko'rishimiz mumkin. Ma'lumki, xonning taxtga o'tirishi va oldingi xonning vafoti to'g'risida diplomatik munosabatlar o'rnatilgan mamlakat hukmdorlariga ham xabar berilgan. Xiva xonligi ham mazkur tartibga amal qilgan holda o'z elchilarini Usmonlilar davlatiga yuboradi. Bayoniyning yozishicha, Rahimqulixon (1843-1846) so'ng taxtga chiqqan Muhammad Aminxon ana shu an'anaga muvofiq darhol "atrof va aknofdag'i qal'a va baladalarining hukmdorlarim, muhabbatnomalar yuborib yakjihatlikdin dam urar erdilar, barchalarig'a julusi humayunning e'loni uchun payg'om yubormoqni munosib ko'rib, har biriga bir kishini tahniyatnoma bila yubordilar, andog'kim Shukrulla Oqoni Tehronga yuborib, andin Istanbulg'a bormoqni amr etib, shohga va halifag'a munosib tuhfa va peshkashlar berib, nomalar topshurdilar va Xo'qang'a Otaniyozbekni tahniyatnoma bila yubordilar, xoni mag'furning vafoti va o'zlarining juluslari axbori uchun Muhammad Sharifboyni Buxoroga yubordilar" [8.324].

Qat'iy qoidalardan yana biri shu bo'lganki, agar elchi yuborilgan manzilga yetib borguncha uni yo'llagan hukmdor vafot topsa, bunday elchining vakolati rasmiy kuchini yo'qotgan hisoblangan va uni borgan joyidagi hukmdor qabul qilmagan hamda u bilan hech qanday muzokaralar yuritmagan. Bunday hollarda elchilar vazifalarini ado eta olmasdan orqaga qaytishga yoki chopar orqali maktub yo'llab, yangi hukmdordan o'z vakolatlarini tasdiqlovchi hujjat kelgunga qadar o'sha mamlakatda istiqomat qilib turishga majbur bo'lganlar. Bunga misol tariqasida Muhammad Aminxon tomonidan Turkiyaga 1855 yilda elchi sifatida yuborilgan Shukrullo Oqo bilan yuz bergan voqealarni keltirish mumkin. Ma'lumki, bu elchi xalifa huzuriga ravona bo'lishi bilan bir vaqtda Xiva xoni Seraxs tomonga yurish uyushtiradi va u yerda jangda halok bo'ladi. Bu xabarni elchi yo'dda eshitishiga qaramay o'z safarini davom ettiradi. Ammo Istanbulda uni Xiva elchisi sifatida tan olmaydilar va u sulton huzuriga kiritilmaydi [8.326].

Shundan so'ng u Xivaga maktub yo'llab, o'zining elchilik vakolatini yangidan tasdiqlanishini iltimos qiladi. Ogahiy "Gulshani davlat"da ana shu voqealar tafsilotini bayon etar ekan, Xiva taxtiga o'tirgan yangi xon - Sayyid

Muhammad Bahodirxonning (1855-1865) Turkiya sultoni Abdulmajidga (1839-1861) maxsus maktub yo‘llagani va unda Shukrullo Oqo vakolatini to‘la tasdiq etganligini ta’kidlaydi. Solnomada buning isboti sifatida keltirilgan xon maktubida, jumladan, quyidagilar bitilgan edi: “Shukrullo Oqonikim, Muhammad Amin xoni marhumiyning amri bila Rum viloyatig‘a marsul bo‘lmish erdi, holo Islombul shahrida oliy janoblari xizmatida tavaqquf ko‘rgizmishdur, o‘z tarafimizdin vakil va elchi qilduq. Oning vakillik va elchiligin qabul etsunlar va Muhammad Aminxon -marhumiy oqomizning yuborg‘on nomasida harna so‘z bo‘lsa, bizning ham so‘zimiz shuldur, eshitsunlar”. Ogahiyning yozishicha, “xalifa noma mazmunig‘a muttale’ bo‘lg‘ondin so‘ng Shukrullo Oqoning elchiligin va Muhammad Aminxoni jannat makonning nomasin qabul qildi. Va Shukrullo Oqoning martabasini burung‘idin necha daraja baland etib, vazifasig‘a ko‘p zaru mol muqarrar qildi va Shukrullo Oqo g‘oyatsiz masrur va xushhol bo‘lib, bir necha ayyomni Xorazm azimati uchun ruxsat olmoq fikrida o‘tkardi” [9.247-251].

Biz mazkur manbalar orqali ikki davlat o‘rtasidagi munosabatlar va ularning mazmuniga oid ma’lumotlarni olishimiz mumkin. Yana shunday hujjatlar borki, ular rasmiy mazmunga ega bo‘lib, o‘sha davrda davlatlarning o‘zaro munosabatlari qay masalalar yuzasidan amalga oshirilganligiga oid aniq ma’lumotlar aks etadi.

Quyida Usmonlilar davri arxivida keltirilgan ayrim hujjatlar va ularning qisqacha tavsifi xususida:

— Xiva xoni yordamchisining usmonli hukmdorga xonlikning katta qismini bosib olishga urinayotgan Rossiya harbiy kuchlariga qarshi yordam so‘rab qilgan murojaati (hujjat: 4/8, 29 ramazon 1270 - 25 iyun, 1854 yil) [10.191-192];

— Arzrum gubernatori Orif poshoning Tehron elchixonasidagi maslahatchisi Tavfiq poshoga Xiva xonining iltimosnomasi bilan kelgan maxsus elchini Arzrumdan Istanbulgacha izzat-hurmat va iltifot bilan kuzatib borishni topshirish mazmunidagi maktub (hujjat: 827/71, 25 safar 1275 - 4 oktyabr, 1858 yil) [10.192-193];

— Xiva hukumatidan ikki maktubni taqdim etish uchun kelgan elchi Shukrullo og‘aning xorijiy ishlar vazirligiga: qish mavsumi bo‘lganligi sababli ishlar yakuniga yetmaganligi uchun 40-50 kunlik muddatni uzaytirish hamda uzog‘i bilan 10 kunlik muddat ichida turk sultonining Xiva va atrofdagi hududlar bilan yuzaga kelgan kelishmovchilik va tushunmovchiliklarni hal etish

topshirig'ini ado etish uchun vatanga qaytish haqidagi iltimosnomasi (hujjat: 4/11, 23 jumodul - oxir 1277 - 17 yanvar, 1860 yil) [10.195-197];

— Usmonli sultoni Abdulhamidning Xiva xoniga elchi Shukrulloh og'aning o'z vazifasini sidqidildan ado etib, Istanbuldan o'z Vataniga qaytayotganligi va shu munosabat bilan Xiva mamlakati bilan do'stlik aloqalarini qo'llab-quvvatlashi hamda keyinchalik ham shu ruhda davom etishini aytib yozgan javob maktubi (hujjat: 93/24, 18 safar 1277 - 5 oktyabr, 1860 yil) [10.200-201];

— Moliya vazirligi tasdiqlasin: Istanbulda mehmon sifatida bo'lib turgan Xiva elchisining vaqtinchalik to'xtatilgan kunlik to'lovini elchi o'z ishini yakuniga yetkazgunga qadar davom ettirish to'g'risidagi Usmonli hukumati qarori (hujjat: 220/23, 12 zulka'da 1277 - 22 may, 1861 yil) [10.207-208];

— Kemachilik vaziri Xasan poshoning Xiva xonining amakivachchasi Iso To'raxonning 4 shavvol 1304 yilda ketish oldidan Port xizmati Departamentiga tashrif buyurgani va bir qancha kema (paroxod) hamda fabrikalarni ko'rganligi, shuningdek, unga ko'rsatilgan mehmondo'stliklaridan mamnun ekanligi to'g'risida bildirgan fikrlari haqidagi ma'lumot (hujjat: 40/41, 4 shavvol 1304 - 26 iyun, 1887 yil) [10.291-292]; Xiva hukmdorining qarindoshi (amakivachchasi) Iso To'raxonning Rossiyaning Istanbul elchixonasidagi ikkinchi tarjimoni janob Maksimov bilan hukumat Bosh devonxonasida bo'lganligi, safari davomida sulton tomonidan ko'rsatilgan hurmat, berilgan sovg'alardan to'la qoniqqanligi hamda Hijozga ketish oldidan sulton qarorini joylardagi tegishli idoralarga uni yo'l bo'yi kuzatib borishlarini yetkazish haqidagi xabari (hujjat: 11/74, 15 shavvol 1304 - 7 iyul, 1887 yil) [10.293-294];

— Misr Favqulodda komissariatining Xiva xonining qarindoshi Iso To'raxon bilan Misr hokim(noib)larining uchrashuvi tashkillashtirilganligi va mehmonga zarur bo'lgan xizmat va yordamning ko'rsatilganligi haqidagi bildirishnomasi (hujjat: 27/11, 22 shavvol 1304 -14 iyul, 1887 yil) [10.295-296];

— tegishli organlarga Buxoro va Xivadan kelgan ziyoratchilarga xuddi mahalliy (erli) aholiga qilingan munosabatda bo'lish va Usmonlilar fuqarolari ega bo'lgan alohida huquq va imtiyozlar bundan mustasno ekanligi to'g'risidagi buyruq (hujjat: 125/117, jumodus soniy 1334 - 7 noyabr, 1918 yil) [10.265-266] kabi hujjatlar shular jumlasidan. Ushbu hujjatlardan ko'rinib turibdiki, XIX asrdan ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarda bevosita Rossiya masalasi ustunlik qilgan. Hattoki Rossiyaning Istanbuldagi vakolatli vakillari bu munosabatlarda faol ishtirok etishgan.

Yuqorida keltirilgan hujjatlar ma'lum bo'ladiki, Xiva xonligi rus bosqinining muqarrarligini taxmin qilgan holda mamlakat mustaqilligini saqlab qolish maqsadida o'z imkoniyatlaridan foydalanishga harakat qiladi. Mazkur

hujjatlarning uchtasi 1873 yildan keyingi davrga tegishli bo‘lib, 1873 yilgi Gandimiyon shartnomasi bandida (1 band) keltirilgan xon mustaqil tashqi siyosat yuritishdan mahrum bo‘lganligi bayon etilgan bo‘lishiga qaramasdan tashqi aloqalar qay bir jihatlarida davom etganligidan dalolat beradi. Keltirilgan arxiv hujjatlarini o‘rganish jarayonida davlatlar o‘zaro diplomatik etiket qoidalariga qat’iy amal qilinganligini ham e’tibordan qoldirmaslik lozim. O‘z navbatida aynan diplomatik etiketga amal qilish, muzokaralar yoki yozishmalar jarayonida uni mahorat bilan qo‘llay olish hukmdordan ham, elchidan ham yuksak iste’dodni talab qilgan. Shuning uchun ham elchilar yoki davlat vakillarini tanlashda bu jihat alohida ahamiyatga ega bo‘lgan.

Usmonlilar imperiyasi va Xiva xonligi o‘rtasidagi yozishmalardan yuqorida arxiv hujjatlari asosida namunalar keltirilgan bo‘lsa-da, hujjatlarning o‘rganilmagan jihatlari ham talaygina. Shu boisdan bu mavzu bugungi kunda o‘ziga xos alohida tadqiq etilishni talab qiladi. Albatta bu borada amalga oshirilgan ishlar: arxiv hujjatlarining e’lon qilinishi, monografiya va dissertatsiyalarning yozilishi Usmonlilar imperiyasi davri manbalarida Xiva xonligi va Rossiya munosabatlarining tarixi va tarixshunosligi borasidagi keyingi tadqiqotlar uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Васильев А.Д. Османская империя и ее интересы в Центральной Азии: эволюция подходов и периодизация истории отношений с государствами Центральноазиатского региона.// С. 175-188.
2. Масалан: *Saray M. Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775–1875).* Ankara, 1994. M. Сарай “рус оккупацияси” даврини 1775 йилдан 1875 йилгача дуб беради. А. Ялчинкая эса 1864 йилдан бошланган деб кўрсатади. *Yalçinkaya A. Sömürgecilik, Pan-İslamizm Işığında Türkistan.* Ankara, 2006. S. 62. А. Андижан, эса ушбу даврни рус-бухоро муносабатлари зиддиятлашган 1868 йил ва Хива хонлигининг 1873 йилда эгалланиши билан белгилайди. *Andican A. Osmanlı’dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya.* İstanbul, 2009. S. 215–247.
3. Васильев А.Д. Знамя и меч от падишаха. Политические и культурные контакты ханств Центральной Азии и Османской империи (середина XVI – начало XIX вв.). М., 2014. С. 172–214
4. ЦАФ РУз.Фонд И-125, опись № 2 - “Архив хивинских ханов”. С дело № 278 по дело № 288.
5. История Центральной Азии в Османских документах. Том-I. Самарканд, 2011. История Центральной Азии в Османских документах. Том-III. Самарканд, 2012.
6. *Kadir Ferah. 16-19 Yüzyillar arasinda Türkistan’a gelen yabancı seyyahlar.* Istanbul, 2020. 177 s. *Mustafa Gökçe. Seyyahların izinde Türkistan.* Ankara: Pegem akademi, 2019. 406 s.
7. *Resul Şahsi. Hive ve Rus kaynaklarına göre Ata Murat Han isyani: başlangici, gelişimi ve sonuçları (1855 – 1867).*// Gazi Türkiye, Bahar 2021/28. S.145-163. *Salih Yılmaz.* Münis

- ve Agehi'nin "Firdevs-u'l ikbal" adli eserlerinde geçen Karakalpak-Hive hanligi münasebetlerine giriş dair kayitlar.// Türk Dünyası Araştırmaları, 2003/145. S. 151-180. *Seda Yılmaz Vurgun*. Kongratlar Hanedanlığı Döneminde Yeni Ürgenç Şehri.// Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 5(1). S. 303-318. *Seyit Ali Budulgan*. Rusya'nın Hive seferi'ne karşı tepkiler.// ASEAD cilt 6 sayı 5 yıl 2019. S. 528-542. *Ukten Selim Serkan*. 16-18. Asırlarda Maverünnahr ve Harezmi Bölgelerinde Cereyan Eden Yağma Akınları Üzerine Değerlendirmeler.// KSÜSBD Cilt: 18 Sayı: 2 / Ağustos 2021. S. 1485-1509. *Hayrullah Kahya*. Hive hanı Muhammed Rahim Bahadır'un (1806-1825) 1809 tarihli bir Tarhanlık yarlığının üslubu ve metindilbilimsel yapısı.// Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University, 2017. S. 315-337.
8. Баёний Муҳаммад Юсуф. Шажарайи Хоразмшоҳий. Қўлёзма, ЎзР ФА ШИ № 9596, Б. 324
 9. Огаҳий. Гулшани давлат. Қўлёзма, ЎзР ФА ШИ № 7572, Б. 247 б-251 б.
 10. История Центральной Азии в Османских документах. Том-І. Самарканд, 2011. Документ № 71,

ZIYOVUDDIN VOHASI TARIXINI O'RGANISHGA DOIR AYRIM MULOHAZALAR

Yusupova Nargiza Arzikulovna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
"O'zbekiston tarixi" kafedrasida o'qituvchisi

Аннотация

Ushbu maqolada Zarafshon vohasidagi Ziyovuddin tarixini manbalar asosida tahlil qilishga harakat qilinadi.

Arxeologik izlanishlar natijasidagi topilmalar natijasidagi Ziyovuddin vohasini o'rganishlari tahlil qilingan.

Shu bilan birga vohaning ilk o'rta asrlar, o'rta asrlar va temuriylar davridagi ahamiyati haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar va iboralar: Zarafshon vohasi, Qo'tirbuloq, Zirabuloq, "Shoh yo'li", Dabusiya qal'asi, Imom Bahra ota maqbarasi, mo'g'ullar bosqini, "ziyo ad-din".

Аннотация

В данной статье делается попытка проанализировать историю Зийовуддина в Зеравшанском оазисе на основе источников. Археологические раскопки проанализировали Зиёвуддинский оазис.

Также описывается значение оазиса в эпоху раннего средневековья, Средневековья и Тимуридов.

Ключевые слова и фразы: Зеравшанский оазис, Котирбулак, Зирабулак, «Царский путь», крепость Дабусия, мавзолей имама Бахры, монгольское нашествие, "Зия ад-дин".

Annotation

This article tries to analyze the history of Ziyovuddin in Zarafshan oasis on the basis of sources.

Archaeological excavations have analyzed the Ziyovuddin oasis.

The importance of the oasis in the early Middle Ages, the Middle Ages and the Timurids is also described.

Key words and phrases: Zarafshan oasis, Kotirbulak, Zirabulak, "Shah Yuli", Dabusiya fortress, Imam Bahra ota mausoleum, Mongol invasion, "Ziya ad-din".

O'rta Osiyo jahon madaniyatining ajralmas bo'lagi hisoblanadi. Bu hududdan Ismoil Buxoriy, Abu Ali ibn Sino, Xoja Bahovuddin Naqshband, Xo'ja Ahror Vali, Qosim Shayx kabi allomalar yetishib chiqqan.

Zarafshon vohasidagi Buxoro va Samarqand shaharlari olamga mashhur. Vohaning o'rta qismida – Zarafshon daryosining chap sohilida joylashgan, janubiy tomonidan Qarnab cho'li o'rab olgan Ziyovuddin vohasi uzoq tarixga ega. Hozirda bu geografik hudud Samarqand viloyati Paxtachi va Narpay tumanlariga to'g'ri keladi.

Ziyovuddin vohasi bag'rida o'rta poleolit davriga mansub Qo'tirbuloq, Zirabuloq yodgorliklari mavjud. Mazkur qadimiy yodgorliklardan topilgan tosh qurollar, hayvonlarning suyaklari Ziyovuddin vohasining 100 ming yoshdan oshganini isbotlaydi [1:8]. Paxtachi tuman markazidan (Ziyovuddin sh.) 30 km janubdagi Qarnab (Qarnab ota) qishlog'ining shimoli-sharqiy yo'nalishida daradagi qoya toshda tog' takasining surati ishlangan. Uncha katta bo'lmagan tosh ustiga chopayotgan yovvoyi tog' echkisining tasviri aniq o'yib tushirilgan. Qoyatoshni birinchilardan bo'lib o'rgangan olim G.V. Shaskiy quyidagi fikrlarni bildirgan: "Chuqur bo'rtirib, yuqori darajada tasvirlanish nuqtai-nazaridan hamda hayvonning jo'shqin holatda turishi, qoya toshdagi suratni inson hayotidagi ovchilik davriga nisbat berishga imkon beradi. Ehtimol, bu tosh asri asaridir"[2:34].

Qarnob qishlog'idan bronza tarkibida bo'ladigan qalay konlarining ko'plab topilishi yerda dastlabki metallurgiya o'choqlari bo'lganligidan dalolat beradi. Tarixchi olim Buryakovning takidlashicha Qarnabdagi qalay konlari bronza davriga oiddir[3:62-bet] Qishloqning shimoliy-g'arbi qismidan 10 km uzoqlikda joylashgan Gunjak g'oridan mil.avv III-II va milodning dastlabki asrlariga taluqli xum, ko'za qoldiqlarining topilishi, g'orning chorvadorlar uchun maskan bo'lganligini anglatadi. Qishloq atrofidagi Olloyor Ota, Burisheq, Qirbuloq Ota, Ho'kizbaqirdi, Oqmozor Ota va Tolik kabi manzilgohlar ham chorvadorlarning tabarruk maskanlariga aylangan. Qarnab qishlog'i O'zbekistonning eng kichik qishloqlaridan biri sanalsada, bu zaminda qadimdan metallurgiya, chorvachilik, dehqonchilik, bog'dorchilik kulolchilik rivoj topgan.

Samarqand va Buxoro shaharlarini bog'lagan — "Shoh yo'li" markazida joylashgan Dabusiya qal'asi Ziyovuddin vohasining gultoji sanaladi. Zarafshon daryosining so'l qirg'oqida joylashgan ushbu qal'a Buxoro bilan Samarqand nomlari bilan doim tilga olingan[4:193].

Qulay geografik hududda joylashgan Dabus qal'ani Dabus deb nomlanishida ham hikmat bor. Dabus fors-tojik tilida temir gurzi ma'nosini bildiradi. Ya'ni qal'ani temirday «mustahkam qo'rg'on» bo'lganligini nomidan anglash mumkin. Hozirga kunda Dabusiya o'rnida xarobalar, ko'plab qabrlar va yolg'iz yodgorlik — Imom Bahra ota maqbarasi (XVI asrda Buxoro xoni Abdullaxon II tomonidan qurdirilgan) saqlanib qolgan.

Ulug' shahar (Dabus qal'a) tuproq ostida qolgan. Jahonga mashhur geografik, tarixchi olimlar Istahriy va Muqaddasiylarning yozishicha, X asrda Dabusiylar qal'asida rabod qariyb 70 gektarni, Shahrison esa 22-23 gektarni tashkil etgan.[5:232].

2007-yil O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Arxeologiya instituti xodimlari Yaponiyaning Kioto shahridagi Yapon madaniyatini o'rganish xalqaro ilmiy markazi olimlari bilan hamkorlikda ilk marta Dabusiya yodgorligida qazish ishlarini olib bordilar. Arxeologik qazishmalar ham yodgorlik uch qismdan ya'ni ark, shahrison va raboddan iborat ekanligini tasdiqladi. Ularning joylashuv o'rni o'ziga xos bo'lib, ark yodgorlikning shimoli-g'arbiy burchagida joylashgan. Shahrison qismi esa ark bilan rabod o'rtasida joylashgan, uning deyarli barcha qismi qadimgi va zamonaviy qabriston bilan qoplangan. Rabod uchta alohida tepalikda bo'lganligini arxeologlar taxmin qilishdi. Chunki bu tepaliklarni o'rganmay turib aniq fikr aytish mushkul.[6:76] Dabus qal'ani qadim shahar bo'lganligini bobomiz Narshaxiy (899-959) o'z asarlarida qo'yidagi fikrlar bilan "Hali Buxoro shahri vujudga kelmagan, lekin qishloqlardan ba'zilar paydo bo'lgan edi. Nur, Xarqonud, Vardona, Tarovcha, Safina va Isvonalar o'sha qishloqlar jumlasidandir. Podshoh turadigan katta qishloq Baykand (Poykant) edi. Shahar Qal'ayi Dabusiylar bo'lib, shahar deb shuni atar edilar".[7:10]

Yer yuzini ko'p qismini zabt etgan Makedoniyalik Aleksandr o'z yurishi davomida bir necha shaharlar qurganligi to'g'risida ma'lumotlar va rivoyatlar mavjud. Tarixiy manbalarda yozilishicha, shahar Makedoniyalik Aleksandr tomonidan qurilgan. Mavjud ma'lumotlarga qaraganda, Aleksandr davrida O'rta Osiyoda jami uch shahar Oks sohilida Iskandariya, Yaksartda Esxat Iskandariya va Marg'iyonada Iskandariya (u ilgari mavjud bo'lgan shaharcha o'rnida qurilgan) bunyod etilgan.[8:69]

Milodiy V-VII asrlarda diyorumiz hududida 15 dan ortiq hokimliklar mavjud bo'lgan. Bu hokimliklar dastlab eftallarga, so'ngra Turk xoqonligiga bo'ysungan. Eftallar ham, Turk xoqonligi ham hokimliklarning ichki ishlariga aralashmagan. Ular boj to'lash evaziga ma'lum ko'rinishda o'z mustaqilliklarini saqlab qolgan. Bu hokimliklarning nomlari turlicha bo'lgan. Xususan, Dabusiya – dabusshohlar hukmronlik qilgan.[9:120]

Arablar Dabusiya shahrini Qutayba ibn Muslim boshchiligida 712-yil (hijriy 93-yil) zabt etadi. Va vohaga arablar o'z qo'shinlarini joylashtiradi. Arablar Dabusiya hokimligi atrofida 3 ta qal'a Qasri al-Baxiliya(Baxillik qal'asi), Qasri ar-Rix(Shamol qal'asi) va Kamarja qal'alarini bunyod etadilar. Katta yo'l bo'yida joylagan bu qal'alar orqali yo'l nazorat qilingan hamda bu qal'alar aloqa bekatlari bo'lib xizmat qilgan. Arab tarixchisi at-Tabariy ma'lumoti qaraganda, hijriy 104-yil (milodiy 723-yil) Xuroson noibi Said al-Xarashiy Amudaryodan kechib o'tib Qasri ar-Rixni qo'zg'olon ko'targan sug'diylarga qarshi kurashadigan ittifoqchi qo'shnilarining to'planadigan joyi etib belgilagan.[10:216-217]

IX-X asrlarda Movarounnahr xo'jalik jihatdan ancha yuksalgan. Diyorumizda to'qimachilik benihoya darajada taraqqiy etgan. Movarounnahrda

har xil navli ajoyib nafis ip gazlamalar ishlab chiqarilgan. Ayniqsa mahalliy navlardan Vador matosi mashhur bo'lgan. Bu mato Samarqanddan 2 farsax narida joylashgan Vador qishlog'ida yaratilgan va o'sha qishloq nomi bilan atalgan. Sarg'ish tusli, benihoya chiroyli va yumshoq mato vador qadimiy Dabusiya hududiga to'g'ri keladi. Bundan ming yillar burun Ziyovuddin vohasi hududida — Dabusiya tuprog'ida ip gazlamadan to'qilgan vadoriy matosini ba'zan Xuroson parchasi deb ham atashgan.[11:96-97] Movarounnahrda sanoat va savdoning yuksak darajada rivojlanganligini Maqsudiy keltirgan quyidagi ro'yxat isbot qiladi: "... Buxorodan yumshoq matolar, joynomoz gilamchalar, gilam, mis fonarlar, Karmanadan sochiqlar; Dabusiya va Vadordan yaxlit qilib to'qilgan vador matolari, men Bog'doddagi sultonlardan biri ularni Xuroson parchasi deb aytganini eshitganman".[12:294]

Mo'g'ullar bosqini vohani tannazulga uchratdi. Rashid-ad Dinning "Jome' at- tavorix" asarida keltirishicha Chingizxon Samarqandga yurishi vaqtida "butun yo'l bo'yi bo'ysungan shaharlarga biror zahmat yetkazmay o'tdi, ammo Saripul va Dabusiya kabi qarshilik ko'rsatgan shaharni qamal qilish uchun qo'shin qoldirdi" [13:207]. Mo'gullar Dabusiya qal'asini vayronga aylantirib, aholisini asirlikka olgan. Oradan ancha vaqt o'tib Dabusiya qayta tiklansada, ammo shahar maqomini yo'qatgan.

Amir Temur va Temuriylar sulolasidan so'ng Voha Shayboniylar(Buxoro xonligi) tassarufida bo'lgan. Buxoro amirligi Qo'shbegi idorasidagi ish yuritish tartibini o'rganish jarayonida aniqlandiki, 1818-yilda rasmiylashtirilgan vaqf hujjatida Dabusiya nomi qo'llanilgan. Shundan keyin bu manzil goh Qal'ai Dabus, goh Qal'ai Ziyovuddin shakllarida qo'llanilgan, XIX asrning 30-yillari oxiridan rasmiy hujjatlarda voha Ziyovuddin nomi bilan yuritigan.[14:8] Tarixchi olim, "Ziyovuddin tarixi" kitobining muallifi Ismat Sanayev bilan suhbat o'yishtirganimda (2018-yil, yanvar), vohaga Ziyovuddin nomini shaxsan Amir Haydar tomonidan berilganligi to'g'risidagi yangilikni menga aytdilar.

Ziyovuddin arabcha so'z bo'lib, "ziyo ad-din" - "dinning nuri" demakdir. Buxoro amirligi ma'muriy jihatdan 27 ta beklikka bo'lingan. Ziyovuddin bekligi o'sha beklıklardan biri bo'lib, beklilik bir necha amlokdorlikdan tashkil topgan. Bek tomonidan tayinlangan amlokdorlar belgilangan hududga rahbarlik qilishgan. Ziyovuddin bekligining bek qarorgohi deb yuritilgan Ziyovuddin qal'adan (Dabus qal'a xarobalari yaqinida) ham bir uyum tuproq qolgan. Hozirgi Paxtachi tumani ma'muriy markazi Ziyovuddin shahri shu nomdagi temir yo'l stantsiyasi atrofidagi turar joylar negizida paydo bo'lgan.

Xulosa o'rnida O'zbekiston hududi azaldan insoniyat tamaddunining beshiklaridan biri sanaladi. Xususan Zarafshon daryosi bo'yidagi Ziyoviddin vohasida insonlar bronza davridan yashab kelganligi, bu hudud madaniyatining nechog'lik ulug' ekanligini ko'rsatadi. Vohadagi manzilgohlar qadimgi sharq shaharsozligining bir namunasi. Umuman olganda har bir joy o'z tarixiga ega. Ziyovuddin vohasi tarixi ham hali chuqur o'rganilmagan. O'zbekiston tarixida

o'z o'rniga ega bo'lgan mazkur vo'ha tarixi ham o'z yechimini kutayotgan masalalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Санаев И. XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX асрнинг бошларида Зарафшон водийси адабий мухити.- Т.: "Tafakkur" 2009.
2. Санаев И. Зиёвуддин тарихи.-Т.: Шарқ 1995.
3. Буряков Ю. Согд и чач. Взаимодействие и взаимовлияние двух культур древнего Узбекистана. Самарканд шаҳрининг умумбашарий маданий тараққиёт тарихида тугган ўрни.- Т.: "Фан", 2007.
4. Лурье.П.Б «Историка-лингвистической анализ Согдийской топорими».—Санкт-Петербург, 2004.
5. Санаев И. Зиёвуддин тарихи.-Т.: "Шарқ" 1995.
6. Бердимуродов А.Э., Уно Такао, Рахимов К.А. Добусияда ўтказилган археологик тадқиқотлар ҳақида // Ўзбекистонда археологик тадқиқотлар тўплами 6-сон. Тошкент. "Фан" 2009.
7. Наршахи. Таърихи Бухоро. Душанбе.: "Дониш". 1979.
8. Самарканд тарихи.-Т.: : "Фан " 1971. Биринчи том
9. Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi. -Т.: "Sharq" Birinchi kitob
10. История ат-Табари.-Т.: "Фан "1987.
11. Санаев И. Зиёвуддин тарихи.-Т.: "Шарқ" 1995.
12. Бартольд. В.В Сочинения I. Москва 1963.
13. Рашид-ад-дин. Сборник летописей. М-Л.1952.
14. Санаев И. XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX асрнинг бошларида Зарафшон водийси адабий мухити.-Т.: "Tafakkur" 2009.
15. Ilhomov Z.A. O'zbekiston tarixi. Т.: Navro'z. 2020.

EFTALIYLAR DAVLATNING BOSHQARUV MARKAZLARI: POYTAHT, QISHKI VA YOZGI QARORGOHLAR

Kamolov J.

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti

Raxmatova M.

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Tarix fakulteti talabasi

Eftaliylar davlatining boshqaruv markazlari, ya'ni poytaxt va qarorgohlari masalasida ham tadqiqotchilar bir-biridan faqrlar qarashlarni o'rtaga tashlaganlar. Ko'pchilik tadqiqotchilar xitoy yilnomalaridagi ma'lumotlarga tayanib, Badiyan (Qunduz) shahrini ularning poytaxti desalar, boshqa bir tadqiqotchilar esa Buxoro vohasidagi Poykent, Varaxsha shaharlarini, ayrimlar esa Naxshab, Chag'oniyon yoki Balxni ushbu saltanatning bosh markazi yoki qarorgohi sifatida qaraydilar. Xitoycha «Bey-shi» yilnomasida bu borada quyidagicha ma'lumotlar uchraydi:

«Yeda (Eftalit sulolasi) ... poytaxti Uxyuy (Vaxsh / Amudaryo)dan 200 li (chamasi 100 km) janubda joylashgan ... Hukmdori Badiyan shahrida o'z qarorgohiga ega. Ushbu shaharda hukmdorning saroyi joylashib, aylanasi qariyb

10 li (chamasi 5 km). Unda ko‘plab buddaviy ibodatxonalar va tosh ustunlar joylashgan bo‘lib, barchasi oltin bilan bezatilgan». [1]

Ushbu ma‘lumotni to‘liqroq tahlil qilishdan oldin Eftaliylar poytaxti masalasida o‘z qarashlarini bildirgan ayrim tadqiqotchilarning fikrlariga to‘xtalsak. Yozma manbalardagi ma‘lumotlarning turlichaligidan kelib chiqib tadqiqotchilar Eftaliylar davlatining boshqaruv markazlari to‘g‘risida bir-biridan farqli qarashlarni atib o‘tishadi. Masalan, R. Shamsuddinov «Eftaliylar davlatining siyosiy markazi – poytaxti qaerda bo‘lganligi to‘g‘risida qat‘iy aniq ma‘lumot yo‘q. Taxminiy fikrlarga ko‘ra, bunday markaz Poykand yoki Balx bo‘lgan deyiladi». [2] A. Ziyoning esa bu to‘g‘rida shunday yozadi: «Eftaliylar davrida davlatimizning poytaxti qaerda bo‘lgani haqida ham aniq ma‘lumotlar yo‘q. Ba‘zilar Boykentni (Poykent) ko‘rsatsa, boshqalari Badaxshonda deb biladilar». [3] Shuningdek, ushbu tadqiqotchi Eftaliylarning markazi dastlab Baqtriyada, so‘ngra Sosoniylar xavfi uzil-kesil yo‘qqa chiqqach hamda salatanat chegaralari Sharqiy Turkiston hisobiga ham kengaygach, poytaxt Boykentga ko‘chirilgan bo‘lishi mumkinligini ilgari suradi. [4]

A. Ziyoning ushbu qarashlarida jon bor, biroq yozma manbalarda aynan Poykentning Eftaliylar poytaxti bo‘lganligi haqida to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma‘lumot uchramaydi. XX asr ilk yarmiga kelib arxeologik topilmalar asosida bir qator izlaunuvchilar bu fikrni ayta boshlashdi. Badaxshonning Eftaliylar boshqaruv markazi bo‘lgan, deb qarovchilar esa ushbu geografik hududning muayyan bir shahar emas, tog‘lik o‘lka uchun ishlatilganiga e‘tibor berishlari kerak bo‘ladi. Ya‘ni Badaxshondek bir o‘lkaning aynan qaeri yoki qaysi shahri Eftaliylarning boshqaruv markazi bo‘lganini aniqlash kerak bo‘ladi. Shuningdek, A. Ziyoning Sosoniylar xavfi yo‘qolgach va Sharqiy Turkiston hisobiga salatanat hududlari kengaygach, Eftaliylar o‘z poytaxtini Poykentga ko‘chirgan bo‘lishlari haqidagi qarashlari ham izoh talab qiladi. Chunki, aynan bunday fikrlarga asos beradigan dalillar ham deyarli yo‘q hisobi. Qolaversa, Sharqiy Turkiston qo‘lga kiritilgach, boshqaruv markazining ushbu o‘lkaga yaqinroq hududga emas, aksincha ancha uzoqroq bo‘lgan Buxoro ko‘chirilishi ham mantiqan o‘zini unchalik oqlamaydi.

Eftaliylar davlatining boshqaruv markazlari masalasida yana A. Ziyoning tomonidan bildirilgan quyidagi fikrlar diqqatni o‘ziga tortadi. Uning fikricha, manbalarda Eftaliylar «shaharlik sulola», yo bo‘lmasa «ular ko‘chmanchi, yozda salqin, qishda iliq yerlarda» turishlariga oid qarama-qarshi ma‘lumotlardan kelib chiqilsa, ular dastlabki yillarda butun mintaqa (O‘rta Osiyo – *disser.*) uzra qat‘iy siyosat o‘rnatgunga qadar ham an‘anaviy yashash tarzi, ham sharoit taqozasiga ko‘ra markazdan chetda turgan holda boshqaruv ishlarini olib borishgan. Borib-borib esa ular markaziy va katta shaharlarda ham o‘z qarorgohlariga ega bo‘la boshlaganlar.[5]

Ushbu fikrlarga qo‘shilgan holda, yana shuni qo‘shimcha qilish mumkinki, Markaziy Osiyoning ko‘chmanchi asosli sulolalari o‘z poytaxtini tanlashda bir necha omillarga e‘tibor berganlar:

1) o'troq hududlardagi mavjud infrastrukturani buzmaslikka haraka qilish. Ya'ni o'sha davrlarda mintaqa shaharlari ko'psonli qo'shinni va qo'shimcha yangi aholi guruhini boqa olish salohiyatiga ega bo'lmagan. Shuning uchun ko'chmanchi hukmdorlar o'z qo'shini va boshqaruvchi toifa va ular mansub bo'lgan urug'larni nisbatan kam o'zlashtirilgan, yaylovlarga ega hududlarda – ko'pincha tog' yonbag'irlarida joylashtirishga uringanlar. Shu tariqa yangi qarorgoh shaharlar paydo bo'lgan;

2) Ko'chmanchi sulolalar ko'p hollarda o'zidan oldin o'tgan yirik sulolalarning izidan borib, ular tomonidan amalga oshirilgan ishlarni qayta takrorlashga harakat qilganlar. Ya'ni Kushonlarning izidan Xioniylar borganidek, Eftaliylar ham Xioniylarning izidan borib, ular tanlagan boshqaruv markazlarini o'z hokimiyat markaziga aylantirishgan bo'lishlari mumkin.

Eftalitlarning boshlang'ichdagi nomi *Wār* bo'lgan deb qaragan Y. Markvart To'xoristonning ilk o'rta asrlardagi boshqaruv markazlaridan biri *Wārwaliz* yoki xitoy yilnomalaridagi *Pat-ti-yen* (bugungi Qunduz) shahri nomida ushbu atamani ko'rishga urinadi.[6] Shu bilan birga, Eftalitlarning boshlang'ichdagi nomi *Wār* (Var) bo'lgan deb qaragan Y. Markvart To'xoristonning ilk o'rta asrlardagi boshqaruv markazlaridan biri *Wārwaliz* yoki xitoy yilnomalaridagi *Pat-ti-yen* (bugungi Qunduz) shahri nomida ushbu atamani ko'rishga urinadi. [7]

Shu o'rinda aytib o'tish kerak, ayrim tadqiqotchilar xitoy yilnomalarida eftaliylarning poytaxti sifatida keltirilgan Pat-ti-yan (ya'ni *Pat-ti-yen – dissert.*) nomini qadimgi Patikant, ya'ni Poykend bilan tenglashtiradilar va ushbu shahar qoldiqlari shunga ishora qilishiga e'tibor qaratadilar.[8] Biroq bu fikrga bir qator omillar tufayli qo'shib bo'lmaydi. Birinchidan, yuqorida keltirib o'tilganidek, xitoy yilnomalarida «*Yeda* (Eftalit sulolasi) ... poytaxti Uxyuy (Vaxsh / Amudaryo)dan 200 li (chamasi 100 km) janubda joylashgan ... Hukmdori Badiyan shahrida o'z qarorgohiga ega» mazmunida ma'lumot uchrab, yilnomalarda qayd etilgan ushbu tasniflar Boykentga emas, Uxyuy, ya'ni Amudaryoning janubidagi Qunduz shahriga to'g'ri keladi. Bu shahar xitoy yilnomalarida Badiyan, Xo, Xua (Avar), musulmon manbalarida Valvalij ko'rinishlarida uchrab, o'rta asrlarga kelgachgina bu yer Qunduz deb nomlana boshlagan.

Poykentni Eftaliylar poytaxti bo'lgan, deb qarovchi tadqiqotchilardan yana biri A. Muhammadjonov biror yozma manbaga tayanmasdan «ayrim ma'lumotlarga qaraganda, Poykent Eftaliylar poytaxti bo'lgan» deb yozadi.[9]

Shuningdek, Buxoro shahri yaqinidagi Varaxshani Eftaliy hukmdorlar qarorgohlaridan biri sifatida qaraydigan tadqiqotchilar ham uchraydi. Ularga ko'ra, Varaxsha yodgorligi V asrga tegishli saroy topilganligi bunday deb qarashga imkon beradi.[10] Aytib o'tish kerak, biror yozma manba ma'lumotiga ega bo'lmasdan bu borada aniq bir to'xtamga kelish qiyin.

Eftaliylarning boshqaruv markazini Buxoro vohasidan izlash, garchi yozma manbalar bu borada to'g'ridan-to'g'ri ma'lumot bermasa-da, bir tadqiqotchining ishidan ikkinchisining ishiga tekshirib ko'rilmagan ko'chib o'tib kelayapti.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бичурин Н.Я. (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. В 3-х томах. – М.- Л.: Изд. АН СССР. – том II. – 1950. – С. 268.
2. Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi. Birinchi kitob. – Toshent: Sharq, 2010. – B. 111.
3. Бартольд В.В. Сочинения. Т. 7. – М., 1971. – С. 48.
4. Зиё А. Ўзбек давлатчилиги тарихи. – Б. 76-77.
5. Зиё А. Ўзбек давлатчилиги тарихи. – Б. 77.
6. Marquart J. Wehrot und Arang. Leiden 1938. S. 45, 147-148.
7. Marquart J. Wehrot und Arang. Leiden 1938. S. 45, 147-148.
8. Тревер К.В., А.Ю. Якубовский, Воронец М.Э. История народов Узбекистана. 1-том. С древнейших времен до начала XVI аср в. – Ташкент: Изд-во АН РУз, 1950. – С. 131
9. Муҳаммаджонов А. Ўзбекистон тарихи. – Тошкент, 2004. – Б. 21.
10. Тревер К.В., А.Ю. Якубовский, Воронец М.Э. История народов Узбекистана. 1-том. – С. 131.

MIYONKOL VOHASI — O‘RTA ASRLARDA.

Norkulova Gulida Sodikovna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitish metodikasi (tarix) mutaxassisligi
2-kurs magistranti

O‘zbekiston hududida ko‘plab tarixiy arxeologik joylar mavjud bo‘lib, ularning o‘rganilishi turlicha hisoblanadi. Xususan arxeologik olimlar va manbalar asosida o‘rganilgan hududlar ham ko‘p, lekin hali hanuz o‘rganilish darajasi miqyoslariga ko‘ra ochilmagan joylar mavjud. Samarqand viloyatida joylashgan Miyonkol hududi ham tarixan hali to‘liq ochilmagan hududlardan biri bo‘lib, tarixga nazar tashlasak strategik muhim joylardan biri hisoblanadi.

Miyonkol Zarafshon vodiysining qadimiy tarixga ega hududlaridan biridir. Agar biz tarix sahifalariga nazar tashlaydigan bo‘lsak bu hudud ikki ming yildan ziyod vaqt jarayonida bir necha nomlar bilan ma‘lum va mashur bo‘lganligini, keyinchalik esa Miyonkol nomi bilan atalganini guvohi bo‘lamiz. Miyonkol hududlari qadim zamonlardan boshlab o‘zining alohida geografik o‘rni va ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlaridagi mavqei bilan ajralib turadi

Qadimda Sug‘d-Sug‘diyona deb atalgan o‘lkaning asosiy shaharlardan Samarqand atrofida xususan, Zarafshon daryosining irmoqlari Oqdaryo va Qoradaryo oralig‘ida joylashib, Samarqand Sug‘di, Nim Sug‘da (Yarim Sug‘d), Sug‘di Xurd(Kichik Sug‘d) nomlari bilan ma‘lum bo‘lgan bu hudud o‘zining go‘zal tabiati, orasta tumanlari, mehmondo‘st xalqi bilan tarixda o‘ziga munosib iz qoldirgan.

Zarafshon daryosi Samarqand shahrining shimoli – sharqida Cho‘ponota tepaligi yonidagi suvayrig‘ichdan ikki irmoqqa bo‘linadi. Shimol tarafidagi irmoq Oqdaryo, janubidagi esa Qoradaryo deb ataladi (ba‘zi manba’larda daryoi sa’fed va siyohobi kalon deb) Oqdaryoning uzunligi 112 km ni, Qoradaryoniki esa 106,68 km ni ular orasidagi orolning eng keng nuqtasi Qoradaryoning chap qirg‘og‘ida joylashgan Dovul qishlog‘i hududiga to‘g‘ri kelib, 13,868 km ni tashkil etadi. Bu ikki irmoq hozirgi Navoiy viloyatining Xatirchi tumani hududida yana birlashadi. Bu joy Zarafshon vodiysining eng gullab yashnagan hosildor tuproqli, dehqonchilik madaniyati yuksak rivojlangan hududi sifatida tarixiy manba’larda qayd etib kelingan. Hozirgi vaqtda u hududda Samarqand viloyatining Oqdaryo va Ishtixon tumanlarini hamda Kattaqo‘rg‘on tumanining sug‘orma dehqonchilikka asoslangan eng asosiy hududi joylashgan.

Miyonkolning geografik tavsifi bir qator tadqiqotlarda uchraydi. Xususan T.Lafasov, S.Qoraevlarning tadqiqotlarida uchraydi. Bu hudud tojik tilida « ikki daryo oralig‘i», «ikki suv orasi» ma’nolarini anglatganligi to‘g‘risida ma’lumot beradi. M.A. Abduraimovning tadqiqotida Xatirchi, Payshanba va Dabusiya shaharlari Miyonkolga qaraganligi qayd qilingan. X.Xasanov o‘z tadqiqotida [1.244] Miyonkolni Zarafshon daryosi irmoqlari Oqdaryo va Qoradaryo oralig‘ida aslida Miyonkol «daryo o‘rtasida», «ikki suv orasi» degan ma’noda deb ta’riflaydi. Miyonkolni akademik A.R.Muhammadjonov hamda Miyonkol hududida arxeologik tadqiqotlar olib borib uning qadimgi tarixiga oid monografiya yozgan qadimshunos olimi G.A.Pugachenkovaning tadqiqotlaridan ham ilmiy jihatdan to‘liq va aniq tavsiflar berilgan. Turkiston o‘lkasi Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingandan so‘ng bu yerda ko‘plab tadqiqot ishlari olib borildi. Xususan A.P.Fedchenko, K.K.Abaza, L.N.Sobolev, A.P.Xoroshxen, I.Gelen va boshqalarning tadqiqotlarida Miyonkolning geografik va monografik tavsifi to‘g‘risidagi ma’lumotlar uchraydi. Ma’muriy jihatdan Buxoro amirligi Samarqand va Kattaqo‘rg‘on bekligi tarkibiga kirgan. Miyonkol tumanlari ijtimoiy siyosiy hayotda muhim o‘rin tutgan.

Miyonkol Istahriy Ibn Havqal, Muqaddasiy asarlarida tilga olingan. Uning hududida ilk o‘rta asarlarda Ishtixon, Ofarinkent va o‘rta asrlarda Dahbed shaharlari vujudiga kelgan. Samarqand shahrining g‘arbida 7 farsax masofada joylashgan Ishtixon Turk xoqonligi davrida alohida ma’muriy birlikka ega bo‘lgan. VIII asrda arablar bosib olganlaridan so‘ng so‘g‘d ixshidlari o‘z taxtlarini Ishtixonga ko‘chirganlar. Ishtixonning bozorlari va ba‘zi bir qishloqlaridan olinadigan daromadlar xalifaning sarkardasi Ujayf ibn Anbasga tegishli bo‘lgan. Xalifa Mu’tasim bu daromadlarni davlat xazinasiga musodara qilgan. Xalifa Mutamid esa (870-892) bu daromadlarni Xuroson hukmdori Muhammad ibn Tohirga (862-873) tortiq qilgan. Ishtixon uzunligi 5 kunlik, eni 1 kunlik yo‘l bo‘lib, uning shimoliy-sharqiy chegarasini Sog‘arj tog‘lari tashkil etgan. X asrda Ishtixon muhim shahar hisoblanib Shahrison, ark va rabotdan iborat bo‘lgan [2.146-147].

1512 (919-hijriy) – yilda Bobur Mirzo bilan shayboniylar o‘rtasida Cho‘li Malikda bo‘lib o‘tgan jangda Bobur Mirzo mag‘lubiyatga uchrab,

Samarqanddan quviladi. Shundan so‘ng Movarounnahr shayboniyzodalar o‘rtasida taqsimlanadi.

Shayboniylar davrida ham Ofarinkent tumani gullab yashnaydi. Movarounnahr hududi shayboniylar qo‘liga o‘tganidan so‘ng hamma sultonlar viloyatlarni o‘zaro taqsimlashni Jonibek Sultonga topshiradi. Ul hazrat qadimgi urf-odatga rioya qilib hamma viloyatlarni shayboniyzodalarga topshiradi. Butun Miyonkol viloyati va Samarqand Sug‘dini nuri hukumat tuzish maqsadida o‘zi va farzandlari uchun olib qoladi va mamlakatda hashamat bayrog‘ini ko‘taradi.

1529 yilda Jonibek Sulton vafot etadi. O‘sha zamonda viloyatlar uning mashhur farzandlari va qaramli avlodlari o‘rtasida taqsimlanishi bo‘yicha Ofarinkent viloyatida Abulfatx Iskandar Bahodirxon hukmron edi.

Endi shu o‘rinda bir ma‘lumot aytib o‘tadigan bo‘lsak biz bilamizki A.Temur davridan boshlab qipchoqlar bizga kirib kela boshlagan va xuddi shu paytdan boshlab endi Ofarinkent Miyonkol nomi bilan yuritila boshlagan. Faqatgina endi bir daha nomi Ofarinkent bo‘lib saqlanib qoldi. Lekin gullab-yashnash davom etaverdi.

Miyonkol ba‘zan Miyonkolot deb ham atalgan. Bu nom uch qismdan iborat; «Miyon»-«o‘rta», «oraliq», «kol»-«qadimgi» fors tilida «kanal», «daryo», «ot» arabcha ko‘plik affiksi bo‘lib toponomlar tarkibida shu joyning tevarak atrofini ham bildiradi [3/77-78].

Xullas qipchoqlar bu yerlarga kirib kelib Ikki daryo (Oqdaryo va Qoradryo) oralig‘ida yerlarni orol, oraliq kabi ma‘nolarda Miyonkol deb ataganlar. Shunday qilib endi Ofarinkent shahri manba‘larda Miyonkol nomi bilan uchraydi. Hofiz tanish al Buxoriy o‘zining «Abdullanoma» («Sharafnomai shohiy») asarida Ofarinkent tabiati go‘zal, hushhavo, iqlimi juda qulay viloyati sifatida tariflab, uni Iskandarnishonxon Abdulfatx Bahodirxon boshqarganligi to‘g‘risida ma‘lumot beradi. Manba‘lar shundan dalolat beradiki, Ofarinkent shahrining mavqei dastlab IX-XI asrlarda, so‘ngra Shayboniylar davrida (1500-1601) o‘zining yuqori cho‘qqisiga ko‘tarilgan.

Ashtarxoniylar davrida (1601-1756 yillarda) ham Ofarinkent (Miyonkol) shahri hokim yoki bek, yoxud qo‘shin qozisining qarorgohi bo‘lib xizmat qilgan.

XVI-XIX asrlarga oid ko‘plab qo‘lyozma manba‘larda Ofarinkent goh tuman, goh viloyat sifatida tilga olinadi. XVIII asrning ikkinchi yarmidan to XIX asrning 60 yillarigacha, ya‘ni Zarafshon vodiysining kata qismi Rossiya tomonidan bosib olinginga qadar (1868) Ofarinkent tuman sifatida Buxoro amirligida Samarqand bekligi tasarrufiga kirib, ma‘muriy jihatdan 3 ta amlolik, 26ta daha, 136 ta qishloqni o‘z ichiga olgan. Buxoro amirligining eng yirik hosildor hamda aholisi zich joylashgan tumanlaridan biri hisoblangan. Bu tumanni Buxoro hukmdorlari tomonidan tayinlangan beklar boshqarganlar [4.29]. Bundan tashqari Miyonkol tumani amloliklari quyidagi dahalarni o‘z ichiga olgan:

Shahob amlokligi: Chovka, Kumushkent, Tariqchi, Naymancha poyon, Karki, Qo'shqo'rg'on dahalarini o'z ichiga olib, 34 ta qishloqdan iborat bo'lgan.

Dahbed amlokligi: Dahbed, Jar, Qorateri, Marg'ilontepa, Xilachi, Mullaxo'ja, Darxon dahalarini o'z ichiga olgan bo'lib, 39 ta qishloqdan tashkil topgan.

Sirg'ali amlokligi: Xotamxo'ja, Shayxlar, Burlak, Qo'ng'iro't, Hazorbobo, Ko'ksoqol, Avaz Ali dahalarini o'z ichiga olib, 34 ta qishloqdan iborat bo'lgan.

Nag'mon Chaqmoq (Yangikent) amlokligi: Mavlum, Qarqarali, Sarka, Yangikent, Chorbog'tepa, Nayman dahalarini o'z ichiga olib, 32 ta qishloqdan iborat bo'lgan [5.647-662].

Yangiqo'rg'on amlokligi: Boybo'ta, Janub, Shimol, Qoraxitoy, Qatag'on, Xina, Qoraxo'ja dahalarini o'z ichiga olib, 24 ta qishloqdan tashkil topgan.

Odil amlokligi: Jarboshi, Shodimurak, Mahalla, Sho'rtepa, Farhod, Yabu, Qiyot, Odil, Qo'ng'iro't dahalarini o'z ichiga olib, 29 ta qishloqdan iborat bo'lgan.

Payshanba tumani: G'azara, Novka, Jo'yi Shog'ar va mo'g'ul amlokliklaridan iborat bo'lgan tumanda 103 ta qishloq va 4600 ta hovli mavjud bo'lgan [6.56].

Buxoro amirligi davrida Miyonkol Buxoro tarkibida bo'lgan xususan 1804 yilda Marvda Amir Haydarga qarshi qo'zg'olon ko'tariladi. Va natijada qo'zg'olon bostirili Marv turkmanlari Zarafshon daryosi vodiysiga kochariladi. Amir Haydar davrida xalq gardaniga har xil (doimiy urushlar, har xil soliqlar) majburiyatlar yuklatilishi natijasida 1821 yilda Miyonkolda qo'zg'olon ko'tariladi. Qo'zg'olonchilar orasida yaxshi uyushgani xitoy-qipchoqlar edi. Qo'zg'olon ko'tarilishiga sabab esa amirning buyrug'i bilan marvga jo'natmoq uchun xalqdan lahkar yig'ish va keying yillar uchun xiroj yig'ish sabab bo'ladi. Shahar kambag'allari qo'zg'olonchilarga yordam beradi. Kattaqo'rg'on, Chelak, Yangiqo'rg'on qo'zg'olonchilar qo'liga o'tadi.

1822 yili amirning askarlari xitoy-qipchoq ustiga bostirib keladilar. 1825 yilda amir Haydar Yangiqo'rg'on va Chelakni egallaydi. Lekin qo'zg'olonchilar kuchini sindiraolmaydi va qo'zg'olonchilarga yon bosishga ularning mulki daxlsizligi xususida yorliq berishga majbur bo'ladi. Shu tariqa xitoy qipchoqlari o'z erkinligini saqlab qoladilar. Qadim-qadimdan bu yerlarda ko'plab qabila va elatlar yashagan. Shunday ekan bu yer dini ham o'zgarib turgan jumladan, kushonlar davrida buddaviylik bo'lsa, keyinchalik zardushtiylik dini (buni tepalik atrofidan topilgan ostadonlar ham tasdiqlaydi) yoyilgan bo'lib arablar davriga kelib islom diniga o'ta boshlaydi. IX asrdan boshlab bu o'lkalarda islom dini ravnaq topa boshlaydi.

Amir Temur davriga kelib o'lkada so'fiylik ta'limoti shakllandi va Temur tomonidan Naqshbandiya tariqati g'oyalari kuchli ijtimoiy mafkuraga aylandi. Natijada bu yerda Naqshbandiylik ta'limoti rivojlana bordi. Naqshbandiya tariqatining XV asrdagi rahbari Xo'ja Ahror bo'lgan. Uning eng yaqin o'quvchilaridan biri Muhammad Mavlonoyi Qozi bo'lib, u o'z davrining o'qimishli kishisi, Koshg'arda, Farg'onada, Toshkentda yashagan. Uning o'quvchilaridan Farg'onada Xo'ja Ahmad Sayid Jaloliddin Kosondir.

Keyinchalik O'rta Osiyoda so'fizmning ko'zga ko'ringan namoyondasiga aylangan va Mahdumi A'zam nomi bilan mashhur bo'lgan [7.245]. Mana shu ta'limot va Mahdumi A'zamning obro'si oshib borishi, Ofarinkentning inqirozga yuz tutishi va Dahbedning obro'si oshib borishiga sabab bo'ladi. Chunki bizga ma'lumki dindorlar doimo siyosatda ham iqtisodda ham birinchi bo'lib kelgan xuddi shuning uchun ham din qaerda yuksalsa o'sha yer gullab-yashnar edi. Demakki XVII asrga kelib Ofarinkent mavqeini Dahbed egallamoqda.

Xerman Vamberi Dahbed haqida shunday deydi; « Mahdumi A'zam bekorga Dahbedni egallamadi. Chunki Dahbed Samarqandga yaqin edi. Shu davrda u yerlarni kengaytirib oldi.»[8.108]

XVII arsning o'rtalariga kelib Ofarinkent inqirozga yuz tutgan. Uning nufuzini Dahbed shahri egallagan. Buxoro amirligi davrida Ofarinkent tumanining markazi vazifasini Dahbed shahri o'tagan. Dahbed-Samarqand shahrining shimoliy-g'arbiy tarafida, Oqdaryo va Qoradaryo oralig'idagi Miyonkol oralig'idagi Miyonkol orolida joylashgan qadimiy va tarixiy mavzeidir. Dahbedning paydo bo'lishi XVI asrning birinchi yarmida Farg'ona vodiysining Koson shahrida yashagan Said Ahmad Kosoniyning (1461-1542) nomi bilan bog'liqdir. U Samarqand hukmdorlari xususan, shayboniylardan Jonibek Sultonning taklifi bilan Miyonkolga ko'chib kelgan va shu yerda dastlab 10 ta tol ekkan. Natijada ul zot yashagan mavze «Dahbed» (forscha «o'n tol») nomi bilan atalib ketgan.

Oqdaryo va Qoradaryo o'rtasidagi Miyonkol oroli bo'yi (uzunligi) 98 km, eniga 15 km ni tashkil etadi. Shu orolning shimoliy qismida, Samarqanddan 14 km masofada Dahbed qo'rg'oni joylashgan.

Z.M. Bobur Samarqand taxti uchun bir necha marta jang qilib oxiri Afg'onistonga ketishga majbur bo'ladi. Samarqandning Miyonkol tumani esa yuqorida aytganimizdek Jonibek Sultonga tegadi. Yozma manba'larga qaraganda Miyonkol dastlab Nim so'g'd keyinchalik Ofarinkent tumanlari tarkibiga kirgan. Yuqorida tilga olingan Xoja Ahmadning nomi Samarqand atrofida keng tarqalib ketadi va xalq orasida Mahdumi A'zam (ulug' hazrat) Dahbediy nomi bilan mashhur bo'ladi. Joyi kelganda shuni ta'kidlash joizki imom Islohon Yusupovning yozishlaricha islom tarixida hammaga ham a'zamlik unvoni berilavergan emas. Faqatgina uch kishiga; Abdur Qodir G'ulomi G'ofur A'zamlardir. Dahbed atrofi (Ofarinkent tarkibi paytida) devorlar bilan o'ralgan bo'lib, ko'pgina masjidleri bo'lgan. Dahbed mavzeisida Ko'kcha, Mir Otaboy, Sartaroshxona, Shaxob, Tongotar, Biltut, Oynaqo'rg'on, Kattaqo'rg'on va Ochidoqar kabi guzar va mahallalari bo'lgan. Manba'larda qayd qilinishicha o'tgan asrda Dahbedda va atrofdagi mavzelarda 1206 xonadon bo'lgan holda 45 masjid faoliyat ko'rsatib turgan [9.5-6].

Rossiya bosqiniga qadar Miyonkol Buxoro amirligining Samarqand va Kattaqo'rg'on beklilari tarkibiga kirib, uning hududida Dahbed, Payshanba,

Yangiqo'rg'on kabi shaharlar mavjud bo'lgan. Chunki Miyonkol tabiiy geografik qulay, strategik ahamiyatga ega, iqtisodiy jihatdan boy va aholisi zich joylashgan hududlardan biri edi. Miyonkol aholisi zichligi jihatidan O'rta osiyoda birinchi o'rinda turgan. Zarafshon viloyatining suvloq tumanlarida bir chaqirim kv joyda aholi zichligi 128,9 kishini tashkil etgan [10.107]

Buxoro hukmdorlari Miyonkol tumanlari boshqaruviga o'zlarining maxsus yorliqlari bilan eng ishonchli kishilari tayinlangan. Bekliklar va tumanlarning ma'muriy va hududiy bo'linishi turlicha edi. Ularning ko'pchiligi o'ziga ko'plab qishloqlarni qamrab oladigan amlokliklarga bo'linar edi. Qadimda 80 ta aholi punkti (qishlog'i) bo'lgan hududda tuman tashkil qilingan [11.4-5].

Rossiya bosqiniga qadar Samarqand va Kattaqo'rg'on bekliklari tasarrufida bo'lgan. Miyonkol hududi tumanlarga, tumanlar amlokliklarga, amlokliklar esa dahalarga bo'lib boshqarilgan. 1868 yil 2 iyunda Zirabuloq jangida mag'lubiyatga uchragan Buxoro amiri Amir Muzaffar Turkiston general-gubernatori bilan shu yilning 23 iyunida tinchlik shartnomasini imzolaydi. Imzolangan bitimga ko'ra Xo'jand, O'ratepa, Jizzax, Samarqand, Kattaqo'rg'on shaharlari Rossiya ixtiyoriga o'tadi. Rus savdogarlariga amirlik hududida erkin savdo qilish huquqi tugadi. Xullas, Zarafshon vodiysining eng gullab yashnagan va hosildor qismi mustamlakachilarning qo'l ostiga o'tib ketadi. Lekin shuni aytish mumkinki arxiv hujjatlarida Miyonkol hududi Yangiqo'rg'on va Payshanba shahar qal'alarining mustamlakachilar tomonidan ham qay tariqa bosib olinishi to'g'risida aniq ma'lumot yo'q. Turkiston general-gubernatorligining 1868 yil 29 iyundagi buyrug'iga asosan Zarafshon okrugi tashkil topadi. Uning tarkibiga Buxoro amirligining sobiq Samarqand va Kattaqo'rg'on bekliklari kiritiladi. Miyonkol hududi ma'muriy jihatdan Zarafshon okrugining Samarqand va Kattaqo'rg'on bo'linmalari tarkibiga kiritildi. Mustamlaka ma'muriy tizimining Miyonkol hududiga tadbiq etishi quyidagicha bo'ldi. U hududdagi sobiq Ofarinkent va Yangiqo'rg'on tumanlari Samarqand tarkibiga, Payshanba va Kattaqo'rg'on tumanlari esa Kattaqo'rg'on tarkibiga kiritildi. Sobiq tumanlar va amlokliklar tugatilib o'rniga 1868 yilning oxirida volostlar tashkil etildi [4.61-62]. Bu esa rus mustamlakachiligining hududiy o'z manfaatlariga moslab boshqaruvni tashkil qilish siyosatining amaldagi natijasi edi.

Volostlarni boshqaruvchilar Qishloq jamoalarini jamoa oqsoqollari qishloqlarni esa qishloq oqsoqollari boshqarib, ular uch yilga saylanardilar «Turkiston o'lkasining boshqarish to'g'risidagi Nizomi» ga asosan 1886 yil 12 iyunda Zarafshon okrugi Samarqand viloyatiga aylantirildi. Shu tariqa Buxoro amirligiga qarashli bo'lgan bu iqtisodiy muhim ahamiyatga ega bo'lgan hudud tortib olinib, Turkiston General Gubernatorligi tarkibiga kiritilib, Buxoro amirligini uning siyosiy-iqtisodiy shuningdek hududiy jihatdan zaiflashtirishga xam xizmat kilar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Хасанов Х. Географик номлар сири. – Тошкент. Ўзбекистон. 1995.
Адабиётлар рўйхатини шундай тайёрланг

2. Бартолд В.В. «Туркистан в эпоху монгольского нашествия сочю» Т.1.изд вост. лит. 1963 г
3. С. Қорабоев. «Географик номлар маъноси» Тошкент 1974 йил
4. К. Пардаев «Қадимий Офаринкент» «Мозийдан садо» 4(24)04 йил
5. Соболев Л.Н. «Список населенных мест Зеравшанского окрива» И. Турк.сб. 1873. Т.1990
6. К. Пардаев «Орта Зарафшон (Миёнкол) воҳасининг XIX-XX аср бошларида ижтимоий- сиёсий иқтисодий ва маданий ҳаёти» 2003-йил. О'зМУ
7. М. Ю.Мунши «Муқимханская история» Семенова. 1956 г. Тошкент.
8. Вамбери Г.А. «Путинствий по среднее Азии» 1865 г.
9. К. Каттаев. «Маҳдуми Аъзам ва Даҳбед» Самарқанд. «Сугдиёна» 1994-й.
10. Саидкулов Т. С. «Самарқанд во второй половине XIX начале XX веков/ из. Соц экон. И. полит. Истории среднии части Зеравшанской долины (население)- Самарқанд, 1970 г.
11. «Населенные пункты Бучарского эмирата (конец XIX нач XX вв) // материалы к исторической географии средней Азии» Университет 2001 г.

MARKAZIY OSIYODA AMALIY SAN'AT FANLARINI O'QITISHDA ZAMONAVIY TEXNIK VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING BA'ZI MUAMMOLARI VA ULARNING YECHIMLARI

Rasulov Murad Absamatovich

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
«Tasviriy san'at» kafedrasida dotsenti.

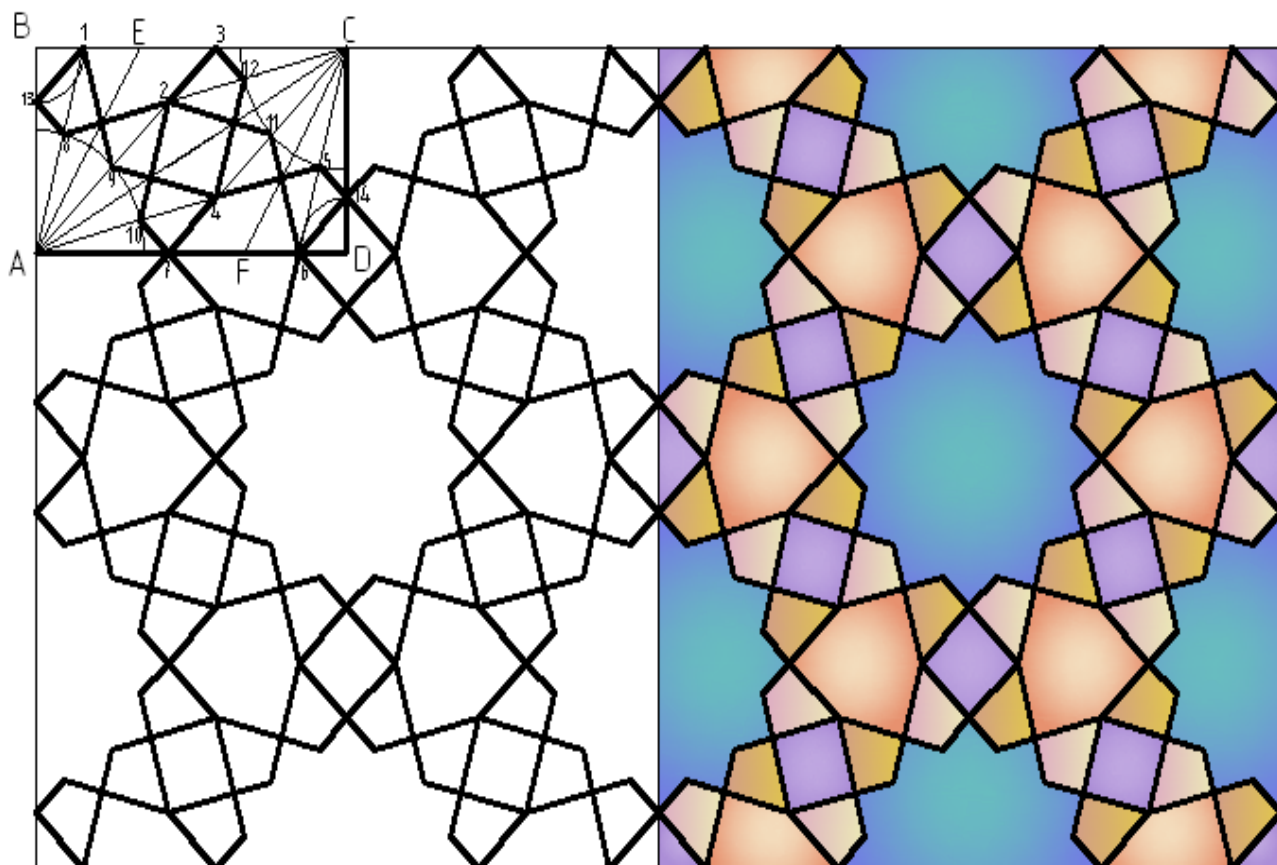
Bugungi kunga kelib, kompyuter texnologiyalari barcha sohalarni qamrab oldi. Kompyuterdan ta'lim tizimining turli hil yo'nalishlarida: chizmachilik, matematika, informatika, arxitektura, dizayn, biologiya, kimyo, fizika, astronomiya, loyixalash, san'atshunoslik va boshqa fanlarda keng foydalanilmoqda. Mazkur fanlardan elektron darsliklar, ko'rgazma qurollari ishlab chiqilgan bo'lib, o'quvchilarning bilim olishlari uchun barcha qulayliklar yaratilmoqda. Misol tariqasida insoniyat tomonidan yaratilgan, global axborot tarmog'i sifatida e'tirof etilgan Internet tizimini oladigan bo'lsak, uning ko'plab saytlaridan foydalanib, ta'lim uchun kerak bo'lgan foydali axborotlarni olishimiz mumkindir. Internet tarmog'i orqali istalgan mamlakatning kutubxonalaridagi kitoblar, elektron darsliklar xamda ensiklopediyalarni ko'rib, ma'lumot olish imkoniyati mavjud. Xozirgi kunga kelib mamlakatimizda barcha o'quv fanlaridan elektron darsliklar yaratish keng yo'lga qo'yilmoqda, ko'plab darslarda zamonaviy kompyuter texnikasidan, ya'ni kompyuter, proektor va ekran vositalaridan foydalanib mashg'ulotlar o'tkazilmoqda. Bunday usulda o'tilgan darslar juda qiziqarli bo'lib, o'quvchilar e'tiborini o'ziga jalb qilmoqda. Bu esa o'z navbatida dars samaradorligini oshirib, o'quvchilar tomonidan ko'proq ma'lumotlarni xotirada saqlab qolish kabi muxim ko'rsatkichlarni

beradi. Yod olishning eng birinchi vositalari-ko'rish va eshitish ekanligi hech kimga sir emas, albatta.

Darhaqiqat, Markaziy Osiyoning bugungi kun ta'lim tizimi o'n yil oldingisidan tubdan farq qilmoqda. Ta'lim tizimida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda. Avval, maktab, litsey, kollej, xattoki ba'zi bir oliy o'quv yurtlarida kompyuter programmalaridan «Beysik», «Paskal» va «Power Point» kabi dasturlarda mustaqil programmalar tuzib foydalanar edi. Bugungi kunda esa, maxsus dasturlarning, ulardagi tayyor buyruqlar paketining sannog'i yo'q.

Ammo, dunyo miqiyosida loyihalash, chizma chizish bo'yicha bir qator dasturlar aynan rassomchilik, amaliy san'at, dizayn kabi soxalarning mehnatini yengillashtirish uchun ishlab chiqilgan bo'lsa ham, negadir xaligacha bizda bunga yetarli e'tibor berilmaydi. O'zbek xalq amaliy san'atini misol qilib oladigan bo'lsak, (naqqoshlik, yog'och o'ymakorligi, ganch o'ymakorligi, zardo'zlik va h.k) uning asosi-kompozitsiyani chizish uchun manzur bo'ladigan o'simliksimon (islamiy) naqsh kompozitsiyalariga CorelDRAW, hamda geometrik (girih) naqsh kompozitsiyalarini chizish uchun ko'proq mos bo'lgan AutoCAD kabi grafik dasturlar mavjud. Xozirda, ko'pgina Oliy o'quv yurtlari va maktablarda chizmachilik fanlarini AutoCAD programmasidan foydalanib o'tilayotgani va o'quvchilarda katta qiziqish uyg'otgani hammaga ma'lum, ulardan o'rnak olib amaliy san'at fanlaridagi kompozitsiya darslariga ham kompyuter texnologiyalarini tadbiq etish maqsadga muvofiq bo'lar edi. Bunday zamonaviy yondashuv huddi chizmachilik kabi amaliy san'at sohasida ham yuqori ko'rsatkichlarga olib kelishi tabiiy.

Xozirda, Markaziy Osiyo davlatlarida biz mazkur muammoni dolzarb deb olib o'z tadqiqotlarimizni boshladik. Shu maqsadda, kompozitsiya darslarida geometrik naqshlar chizishga yordam beradigan grafik dastur AutoCADdan foydalanish uchun metodik qo'llanma tayyorlamoqdamiz. Mazkur usulda, kompyuterda girih kompozitsiyasini chizishni, avvalo, o'qituvchilarga, so'ng o'quvchilarga o'rgatishni rejalashtirdik. Bu dasturda girih chizish uchun mos keladigan buyruqlar mavjud bo'lib, kompozitsiyani yuqori aniqlikda chizish imkonini beradi. 1-rasmda keltirilgan girih kompozitsiyasi AutoCAD grafik dasturida chizilgan bo'lib, avval, girih taqsimini mahsus buyruqlar yordamida bajarilishi ko'rsatilgan. So'ng tayyor bo'lgan taqsimning ortiqcha chiziqlarini o'chirgan holda o'n olti marotaba aks tasvirini hosil qilish yordamida ko'paytirib, mahsus buyruqlardan foydalanib xavo rang koloritda bo'yab kompozitsiya tugatilgan.



1-rasm

Xulosa sifatida shuni aytish kerakki, zamonaviy axborot texnologiyalari tez suratlarda olg'a ketayotgan hozirgi kunda uzoq o'tmishdan meros bo'lib bizning kunlarga yetib kelgan o'zbek milliy halq amaliy san'atida kompozitsiyani yangi imkoniyatlardan foydalanib bajarish, halq san'atida katta o'zgarishga olib keladi. Mazkur dasturlarda ishlash afzalligi shundan iboratki, bunda hech qanday chizmachilik asboblarning keragi yo'qligi, buyruqlarning barchasi avtomatlashtirilganligi, hamda chizmalarning yuqori aniqlikda bajarilishidir. Grafik dasturlarni ta'lim sohasiga kirib kelishi esa uning samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, o'quvchilarning hunarga bo'lgan qiziqishini, hamda kompyuter savodxonligini ham oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдирасилов С.Ф., Бойметов Б.Б., Толипов Н.Х. Тасвирий санъат. –Т.: Илм зиё, 2010.
2. Аҳмедов М.Б. Ёғоч ўймакорлиги. –Т.: Иқтисод–Молия, 2007.
3. Булатов С.С. «Ўзбек халқ амалий безак санъати», -Т., «Меҳнат», 1991.
4. Булатов С.С., Шобаратов П.П., Расулов М.А. Наққошлик. –Т.: Иқтисод–Молия, 2010.

IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA O'ZBEKISTON QISHLOQ XO'JALIGI

Sharipova Dilrabo Ramazonovna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi (tarix) mutaxassisligi
2-kurs magistranti

Barchamizga ma'lumki, urush har doim insoniyat uchun talofatlarga boy bo'lgan jarayon bo'lib kelgan. Unda kimdir ozodligini, kimdir o'z Vatanini, yana kimdir o'z oilasini, farzandlarini, yo'qotadi. Inson paydo bo'lgandan beri sodir bo'lgan urushlar uchida eng katta talofat keltirganlari, albatta, Birinchi va Ikkinchi jahon urushlaridir. Ayniqsa, Ikkinchi jahon urushi sodir bo'lgan hududlarda mahalliy aholi vakillari anchagina og'ir sinovlarni boshidan o'tkazdi.

1941-yil 22-iyunda xoinlarcha Gitler Germaniyasining SSSR hududiga bostirib kirishi (1939-yil 23-avgustda bu ikki davlat o'rtasida 10 yilga mo'ljallangan "O'zaro hujum qilmaslik to'g'risida" bitim bo'lishiga qaramasdan) oqibatida urush harakatlari SSSR hududiga va uning tarkibida mavjud bo'lgan davlatlarga ko'chadi[1].

Respublikamizdagi barcha sanoat korxonalari urush boshlanganidan oq qayta qurilib, madofaa uchun zarur mahsulotlar ishlab chiqarishga o'tkazildi. Qurol-yarog'lar va o'q dorilar ishlab chiqarish rejalari, O'zbekistonning xom ashyo va moddiy resurslarini front yehtiyojlariga va avvalo respublikada og'ir sanoat vujudga keltirishga safarbar qilish choralari ko'rildi. Respublika rahbariyati korxonalarining samaradorligini oshirish maqsadida ularning huquqlarini kengaytirdilar, murakkab vazifalarni markaz bilan kelishmasdan tezkorlik bilan hal qilishdan qo'rqmadilar. Urushning birinchi kunlaridan oq O'zbekiston aholisi moddiy resurslarini safarbar qilish, jangovar holatga keltirish tadbirlari ko'rildi. Front uchun zahira va komandirlar tayyorlandi. Bu ishni amalga oshirishda urushning boshida O'zbekistonga ko'chirib keltirilgan harbiy akademiyalar va bilim yurtlari alohida o'rin yegalladilar. O'rta Osiyo Harbiy okrugi bo'yicha urush boshlangandan keyin 1,5 yil ichida 109 ta harbiy qo'shilma tuzildi. Ular orasida O'zbekistonda tuzilgan milliy harbiy qo'shilmalar ham bor yedi. 1941 yil noyabridan 1942 yil martigacha O'zbekistonda 9 ta alohida o'qchi brigada va 5 ta (otliq) diviziya tuzildi.

Bundan tashqari O'zbekistonda madofaa jamg'armalari uchun mablag' to'plash tashkil qilindi. Urushning dastlabki kunlaridayoq bu jamg'armalarga respublika aholisining 30 mln so'm mablag'i tushdi.

Shunday qilib, urushning dastlabki davridayoq O'zbekistonda xalq xo'jaligi harbiy izga o'tkazildi, milliondan ortiq kishi harbiy xizmatga chaqirildi. Butun xalq, barcha moddiy va ma'naviy boyliklar fashizmga qarshi kurashga safarbar qilindi.

Sanoat korxonalari qisqa vaqt ichida harbiy izga solinib, minomyot va avtomatlar, samolyot va tanklar uchun ehtiyot qismlari va boshqa harbiy

qurollar ishlab chiqara boshladilar. Qishloq xo‘jalik mashinalari ishlab chiqarayotgan Toshkent qishloq xo‘jalik mashinasozligi zavodi harbiy qurollar ishlab chiqara boshladi. Andijondagi «Kommunar», «Stroy mashina» zavodlarida samolyot va tanklarga kerakli mahsulotlar, Qo‘qon shahridagi Oxunboboyev nomli tikuvchilik fabrikasi harbiy kiyimlar ishlab chiqaradigan bo‘ldi. 1941-yil dekabr gacha Toshkentdagi 137 sanoat korxonalarining 64 tasi qurol-yarog‘lar, front uchun zarur mahsulotlar ishlab chiqarishga kirishdi [2.145].

Urush, respublika qishloq xo‘jalik xodimlarini qattiq sinovdan o‘tkazdi. Ular oldida sanoatni xomashyo bilan, aholini oziq-ovqat, kiyim-kechak bilan uzluksiz ta‘minlashdek ulkan, murakkab vazifa turar edi. Vaziyatning murakkabligi shundan iborat ediki, birinchidan, respublika qishloq xo‘jaligi asosan paxta yetishtirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, oziq-ovqat mahsulotlari Ittifoq fondidan keltirilardi. Urush boshlangach, oziq-ovqat keltirish to‘xtadi, aholini boqish uchun ichki imkoniyatlarni topish zarur bo‘lib qoldi. Ikkinchidan, evakuatsiya qilingan aholi hisobiga shaharlar aholisining ko‘payishi oziq-ovqatga bo‘lgan talabni yanada oshirdi. Uchinchidan, kuch-quvvatga to‘lgan dehqonlar frontga va harbiy sanoatda ishlashga safarbar etilgan, dehqonchilikning mashaqqatli ishlari keksalar, ayollar, o‘smirlar zimmasiga tushgan edi. To‘rtinchidan, MTS va sovxozlarga G‘arbdan yangi traktorlar, qishloq xo‘jalik mashinalari va ularga ehtiyot qismlar keltirish to‘xtab qolgan, bugina emas, xo‘jaliklardagi traktorlar, avtomobillar, otlarning bir qismi qizil armiya ehtiyojlari uchun olib ketilgan edi. Qishloq xo‘jaligining barcha bo‘g‘inlarida qat‘iy ish tartibi belgilandi. Eng kam miqdordagi majburiy mehnat kunlari 1,5 baravarga oshirildi, o‘smirlar uchun ham 12 yoshdan boshlab mehnat kunlari belgilandi. Belgilangan miqdordagi mehnat kunlarini bajarish majburiy qilib qo‘yildi. Urush yillarida respublika dehqonchiligining strukturasi keskin o‘zgardi. Paxtachilikni asosiy tarmoq sifatida saqlab qolgan holda don, qand lavlagi, kanop, pilla, sabzavot, poliz mahsulotlari yetishtirishni ko‘- paytirish tadbirlari ko‘rildi. Birinchi navbatda ekin ekiladigan maydonlarni kengaytirish, irrigatsiya quvvatlarini oshirish ishlari yuksak sur‘atlar bilan olib borildi [3].

Usmon Yusupov O‘zKP(b) MQning 1941-yil dekabrda o‘tgan V plenumida O‘zbekistonda g‘alla masalasini hal qilish, o‘zimizni o‘zimiz un-non bilan ta‘minlashimiz kerak, degan vazifani ilgari surdi. Don ekiladigan sug‘oriladigan yer maydonlari kengaytirildi. Zarang yerlar, qo‘riqlar, to‘qaylar, lalmikor yerlardan ham foydalanildi. 1942-yilda 1408,1 ming gektar, 1943-yilda 2090,2 ming gektar yerga g‘alla va dukkakli ekinlar ekildi. Natijada don mahsulotlari yetishtirish ko‘payib, 1941-yilgi 4,8 mln so‘m o‘rniga 1943-yilda 5,3 mln so‘m olindi, respublika ehtiyojlari qondirildi. Qishloq xo‘jaligida O‘zbekiston uchun yangi tarmoq — qand lavlagi yetishtirish yo‘lga qo‘yildi. Samarqand, Farg‘ona, Toshkent, Qashqadaryo viloyatlari lavlagi yetishtirish bo‘yicha ixtisoslashtirilib, 1942-yildayoq 65 ming gektarga, keyingi yillarda 70

ming gektardan ortiqroq hosildor yerlarga qand lavlagi ekildi. Jizzax, Pastdarg‘om tumanlarida har gektardan 400— 800 sentnerdan lavlagi hosili olindi [2.153-154].

Urush yillarida mehnatkashlar chorvachilik, jun, qorako‘l teri yetishtirish, pillachilik jabhalarida ham fidokorona mehnat qildilar. Go‘sh, yog‘, sut, kartoshka, sabzavot va poliz mahsulotlari, meva tayyorlashda ko‘rsatilgan g‘ayrat-shijoat tufayli mustahkam oziq-ovqat bazasi yaratildi.

Urush yillarida ham paxtachilik qishloq xo‘jaligining muhim sohasi bo‘lib qoldi. Paxtakorlar jonbozlik bilan ishlaganlariga qaramay, 1942—1943-yillarda paxta tayyorlash rejasi bajarilmay qoldi. Davlatga 1 ming tonna paxta kam topshirildi. Bunga bir qator obyektiv holatlar sabab bo‘ldi: paxta ekiladigan maydonlar 1941—1943-yillarda 927650 gektardan 625343 gektarga kamaydi; mexanizatsiya vositalari yetishmasdi; mineral o‘g‘itlar, yoqilg‘i kamaygan edi; yerni haydash, chopiq, sug‘orish, irrigatsiya tarmoqlarini tozalash ishlarini o‘z vaqtida muntazam olib borish uchun ishchi kuchi yetishmasligidan paxta yetishtirish agrotexnikasi yomonlashgan edi. Respublika rahbariyati buni yaxshi tushunardi. Paxta maydonlarini qisqartirish, buning hisobiga don, qand lavlagi va boshqa oziq-ovqat mahsulotlari yetishtiriladigan ekin maydonlarini ko‘paytirishga majbur bo‘lgan edi [2.155].

Ikkinchi Jahon urushining to‘rt yili davomida O‘zbekiston davlatga 4 806 000 tonna paxta, 54067 tonna pilla, 1 066 000 tonna g‘alla, 195 000 tonna sholi, 108 000 tonna kartoshka, 374 000 tonna sabzavot va ho‘l meva, 35289 tonna quruq meva, 57444 tonna uzum, 1 593 000 tonna go‘sh, 5 286 000 dona teri topshirgani ma‘lum. Ular ham mudofaa ehtiyojlariga sarflangan, albatta. Bundan tashqari, urush yillarida O‘zbekiston aholisi mudofaa jamg‘armasiga jami 649 900 000 so‘m naqd pul o‘tkazib bergan.

Shuningdek, O‘zbek xalqi Rossiya, Ukraina, Belarus, Moldaviya va boshqa joylardan ko‘chirib keltirilgan o‘n minglab kishilarga boshpana berib, mehribonlik va g‘amxo‘rlik namunalarini ko‘rsatdi. Jang bo‘layotgan hududlardan ko‘chirilgan bir million shaxs boshpana, kiyim-bosh va oziq-ovqat bilan ta‘minlandi. Minglab yetim bolalarni o‘zbek oilalari o‘z qaramog‘iga oldilar, farzandlaridan kam ko‘rmay tarbiyaladilar. O‘zbek xalqi jangga ketgan turli millat vakillarining oilalaridan ham moddiy yordamini ayamadi. 113 ta harbiy kasalxona-gospitalni ham otaliqqa oldi [4].

Urush yillarida ishchilar bilan dehqonlar o‘rtasidagi jipslik, o‘zaro yordam yanada kuchaydi. Sanoat korxonalari kolxozlarni otaliqqa olib, ularga qishloq xo‘jalik texnikalari, ehtiyot qismlar bilan yordamlashdilar. Shaharliklar qishloq xo‘jalik mahsulotlarini yig‘ishtirib olishda faol qatnashdilar. Kolxozchi dehqonlar esa sanoat sohasidagi umumxalq qurilishlarida faol ishtirok etdilar. Masalan, Farhod GESi qurilishining o‘zidagina 70 mingga yaqin kolxozchi qatnashdi. O‘zbekiston ishchilari va dehqonlari jipslashib, fidokorona ishlab, fashistlar ustidan qozonilgan g‘alabaga salmoqli hissa qo‘shdilar. 160 mingga yaqin kishi front orqasidagi fidokorona mehnati uchun «Shuhrat» medali bilan mukofotlandi.

Urush o'zbekistonliklarni og'ir muhtojlikka duchor etdi. Hamma narsaning frontga safarbar etilishi natijasida oziq-ovqat tanqisligi vujudga keldi. Shaharlarda oziq-ovqatlarni, sanoat mollarni kartochka asosida taqsimlash joriy etildi. Ishchi va xizmatchilarga kuniga 400—500 grammdan, oila a'zolariga esa 300 grammdan non berish belgilandi. Amalda esa aholi belgilangan me'yorlardan ham kam non olardi. Go'sht, yog', baliq, makaron, yormalar ham me'yorlangan tartibda taqsimlanar, ko'p hollarda kartochkada ko'rsatilgan miqdorda berilmasdi. Qishloq aholisining turmushi yanada og'irlashdi. Oziq-ovqat va sanoat mollarni me'yorlangan tarzda taqsimlash qishloq aholisiga joriy etilmadi. Ular ishlagan mehnat kunlari uchun deyarli haq ololmasdi. Ularga oziq-ovqat mollari matlubot kooperatsiyasi do'konlarida davlatga topshirilgan qishloq xo'jalik mahsulotlari miqdoriga qarab qat'iy me'yorlangan miqdorda berilardi. Aholini oziq-ovqatlar bilan ta'minlashni yaxshilash maqsadida sanoat korxonalarini qoshida yordamchi xo'jaliklar tashkil etishga ruxsat berildi. Ularga vaqtincha foydalanish uchun 53 ming gektar yer ajratildi. Oziq-ovqat tanqisligi sharoitida pul tobora qadrsizlanib bordi, chayqovchilik avj oldi. Muhtojliklarga qaramay sanoat va qishloq xo'jalik xodimlari g'alaba uchun fidokorona mehnat qildilar. Qiyinchiliklarga qaramay frontga ketgan jangchilarning oilalariga har tomonlama g'amxo'rlik qilindi, bolalari yasli va bog'chalarga joylashtirildi. Kolxoz va sovxozlar jangchilarning oilalariga oziq-ovqat, ekin ekish uchun yer ajratib Berardi [5.50].

Shu tariqa O'zbek xalqi Ikkinchi jahon urushida fashistlarni tor-mor etishga molini ham, jonini ham tikdi. Bamisoli topgan bitta nonini to'rtga bo'lib, bittasini o'ziga, qolganini bevosita frontga, so'ng respublikaga ko'chirib keltirilganlarga, jangga ketganlarning oilalariga, harbiy gospitalarga, fashistlardan ozod qilingan hududlarning och-nochor aholisiga berdi. Ayni paytda bir milliondan oshiq farzandlari fashistlarga qarshi janglarda mardonavor kurashdi. Ulardan bir necha yuz ming kishi halok bo'ldi va jarohatlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 1939-yil 23-avgustdan 24-avgustga o'tar kechasi tuzilgan Germaniya va SSSR o'rtasida "O'zaro hujum qilmaslik to'g'risida"gi pakt "Molotov-Ribbentrop pakti" nomi bilan ham tanilgan
2. Q. Usmonov. M. Sodiqov. O'zbekiston tarixi (1917—1991-yillar): Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari 1-bosqich o'quvchilari uchun darslik «Sharq», 2010 B-145.
3. <https://uz.wikipedia.org/wiki>
4. <https://www.trt.net.tr/uzbek/madaniyat-va-san-at/2020/05/11/>
5. O'tmishga nazar. Jurnal 16 (2019) Toshkent 2019

**ДЕНЕЖНАЯ СИСТЕМА И КУРС ВАЛЮТ НА РЫНКАХ
БУХАРСКОГО ЭМИРАТА В СЕРЕДИНЕ XIX ВЕКА.**

Пустовая Елена Сергеевна.

Старший преподаватель кафедры «История Узбекистана» ТГПУ им. Низами

В Бухарском эмирате монеты чеканились регулярно. Первые монеты династии Мангытов были выпущены уже при Рахим – хане (1750 – 1758), это были золотые и серебряные монеты. Однако серебряная теньга были низкопробные, серебра в них содержалось лишь около 30%. Вес этих монет был в пределах от 2,4 до 3,9 г.

Изменила данную монетную систему, реформа Абулгази – хана, после нее из обращения были изъяты серебряные монеты Аштарханидов, а также были уменьшены вес (3,1 г) и размеры (до 18 – 19 мм) серебряной монеты, из надписей исчезли символы веры, имена халифов, пышная титулатура. Указывалось лишь имя хана с кратким титулом, наименование монетного двора и дата цифрами, была установлена высокая проба в чеканке серебряных монет. Был осуществлен переход к свободной чеканке, так любой мог принести на монетный двор серебро и получить серебряные монеты. Чеканка монет производилась только на ханском монетном дворе, расположенном недалеко от Бухары, о чем свидетельствуют записи разных путешественников, например Будрина, Е. К. Мейендорфа и других. Частное изготовление монет каралось смертной казнью.

От своего имени в Бухаре чекан производился лишь до правления эмира Хайдара (1800-1826), после его смерти и до конца существования эмирата «монеты чеканились от имени покойного эмира Хайдара» [1.С. 282].

В 1820 году в Бухаре 1 тилля равнялась по курсу 16 рублей, теньга (37,5) [2.С. 212]. - 75 копеек, пуль по стоимости был как 3 денежки. В 1833г. 75 – 90 р оценивали в 5 – 6 тилля (т.е.1 тилля – 15 р.). В 1861 г. мы можем проследить соотношение по сравнению цен на сахар, пуд. сахара оценивали в 12 р. – 12 р. 50 к. серебром или же 54 – 56 тенег [3], т.е. 4,5 – 4,48 стоила одна тилля. В ноябре этого же года российский полуимпериал оценивали от 3 р. 60 к. – 4 р., а серебряный рубль от 80 до 90 к. [4].

Во время визита Бутенева К. Ф. (1841 – 1842) ценность одной тилля равнялась 21 теньга, а одной теньга – 44 пулам. Впрочем, как замечает Бутенев, это установленный курс. В обращении он постоянно меняется, и в начале 1842 года при торговле тилля считалась за 20,5 теньга [5. С. 63], следовательно, отношение золота к серебру составляло 14,35.

До 60-х гг. XIX века Бухарском эмирате был достаточно высокий курс на местную валюту, 15 – 16 рублей за тиллю и 37,5 копеек за теньгу.

С начала 60-х годов обстановка стала меняться. Курс стал значительно ниже. Средняя стоимость теньги колебалась около 20 – 25 копеек, и здесь не было стабильности. В 1961 году колебания были в пределах 22 – 23 копейки, объясняется такое падение колебанием курса российской валюты и в частности серебряного рубля, так в ноябре 1961 года за серебряный рубль давали от 80 до 90 к. [6].

С началом 70 гг. курс еще более снизился и в дальнейшем держался стабильно за 20 копеек за теньгу. Небольшие колебания наблюдались лишь во время оптовой торговли, когда товары продавались в кредит, например в сентябре 1871 года юфть - 10 кож, были отданы за 72 рубля или 362 теньги [7], при соотношении 5,027 это составляет 19, 89 копеек.

Курс бухарских денег с начала XIX века и на всем его протяжении можно проследить по соотношению бухарских денег по отношению к российским монетам, своим местным, например соотношение золотых монет (тилля), к серебру (теньга) и меди (пуль).

За 1871 – 1872 годы мы можем увидеть более подробную картину, так 10 августа 1871 64 руб. серебром шли по курсу как 320 тенег [8], 25 к. серебром - 1 теньга [9]. На базарах Бухары 20 августа 1871 один пуд большой головы сахара стоил 10 р. 80 к. или 56 теньги [10], пуд мелкоголового сахара обходился в 11 р. 20 к. или 54 теньги, обе цены нам дают соотношение один рубль равны 5 тенег. 4 сентября 1871 года 10 кож юфти стоили 72 р. или 362 теньги [11] (5,027), 3 февраля 1872 года 240 р. чай продавали 1200 тенег [12].

Так же на базарах отмечался следующий курс при обмене валют по данным Туркестанских ведомостей: 3.02.1872 за 80 р. серебром давали 400 тенег [13], 3 февраля 1872 за 11-15 р. давали 55-75 тенег [14], 6 марта 1872 года за 11-14 руб. шло 55-70 тенег [15], 4 апреля 1872 года 208 р. - 240 р. меняли на 1040 тенег и 1200 тенег ³⁷ соответственно. Как видим на протяжении непродолжительного времени курс был практически неизменный.

В 1873 году на базаре Бухары 1 теньга хивинская шла по курсу за 18 коп., 1 тилля хивинская равнялась 3 р. 20 к. – 3 р. 30 к. В Кулябе и Кобадiane зимой 1876 года 1 батман пшеницы продавали за 1 р., или 5 тенег.

Таким образом, в 40 – 50 гг. в обращении на рынках Бухары были в основном металлические как местные, так и зарубежные деньги, с конца 60-х в обиходе стали постепенно появляться и бумажные.

Курс местных денег значительно понизился после завоевания Российской империи, главным образом из – за доступности местных рынков и товаров. Разным был курс на денежные единицы ханств, наиболее ценились монеты Бухарского эмирата, хивинские монеты были самые дешевые. В небольших пределах курсы этих монет колебались в зависимости от сезона.

Список использованной литературы:

1. Бартольд В. В. Общие работы по истории Средней Азии. Москва., 1963. Т.1. ч.2. - С. 282.

³⁷ Туркестанские ведомости. 1872. 10 апреля. № 15.

2. Записки Будрина о пребывании в Бухаре (1820)//История Узбекистана в источниках. Известия путешественников, географов, ученых XVI – первой половины XIX века. Сост. Б. В. Лунин. Ташкент., 1988. - С. 212.
3. ЦГА Уз. Ф. 715, оп. 1, № 25.
4. ЦГА Уз Ф. 715 оп. 1. № 25. - С. 474.
5. История Узбекистана в источниках. Узбекистан в сообщениях путешественников, ученых (20 – 80 гг. XIX в.). сост. Б. В. Лунин. Ташкент., 1990. - С. 63.
6. ЦГА Уз Ф. 715 оп. 1. № 25. - С. 474.
7. Туркестанские ведомости. 1871. 13 сентября. № 33.
8. Туркестанские ведомости. 1871. 16 августа. № 29.
9. Туркестанские ведомости. 1871. 16 августа. № 29.
10. Туркестанские ведомости. 1871. 28 августа. № 30.
11. Туркестанские ведомости. 1871. 13 сентября. № 33.
12. Туркестанские ведомости. 1872. 7 февраля. № 6.
13. Туркестанские ведомости. 1872. 7 февраля. № 6.
14. Туркестанские ведомости. 1872. 7 февраля. № 6.
15. Туркестанские ведомости. 1872. 6 марта. № 10.

MARKAZIY OSIYODA SAVDO YO'LLARI, ICHKI VA TASHQI SAVDO MASALALARI.

Nurkosimov Sh.U.

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Tarix fakulteti talabasi

Ilmiy rahbar: t.f.n., professor Z.A.IIhomov

Markaziy Osiyo hududida shakllangan mintaqaviy va xalqaro ahamiyatga molik savdo yo'llari tizimi Sharq va G'arb xalqlarining hayotida muhim ahamiyat kasb etgan. Mil. avv. III–II ming yilliklardan faoliyatini boshlagan bu yo'lni mil. avv. 138-yilda Chjan Szyan Xitoy uchun kashf etdi. XIX asrda “Buyuk Ipak yo'li” nomi ilmiy adabiyotlardan o'rin oldi. Bu yo'l tarmoqlari mintaqadagi turli etnoslarning o'zaro aloqalarga zamin yaratgan. Jumladan, mil.avv. IV–III asrlarda shakllangan “dasht yo'li” orqali sug'diylar Xitoy bilan tutash chegaralarga yetib bordilar. Natijada, Amudaryoda to Gansudagi Xesi yo'lagiga qadar Ipak yo'lining “turk–sug'd” yo'nalishi vujudga keldi. Makedon savdogari Maes Tationos ta'biricha, Hieropolis (Hieropolis)dan Xitoy (Sera Metropolis) gacha mil. avv. I mingyillik o'rtalaridan to mil. I ming yillikacha sug'diylar yetakchilik qilishgan. Buyuk ipak yo'li antik davr (I–IV asrlar) da Rim, Parfiya, Kushon va Xan siyosiy kurashi saltanatlari o'rtasida iqtisodiy manfaatlar maydoniga aylangan. III–IV asrlarda mintaqadagi Qang' va Kushon saltanatlari parchalandi. Shundan so'ng, taxminan 350-yildan Ipak yo'lida sug'diylarning mustaqil faoliyati kuchaydi. Bu davrni mintaqa uchun “sug'diylar davri” deb, ham atash mumkin. Ilk o'rta asrlar (V–VIII asrlar) da “Ipak yo'li” uchun Xitoy, Eron, Vizantiya va Turk xoqonligi o'rtasida raqobat davom etdi. Bu yo'l tizimining funksional ahamiyati nafaqat tijorat, balki

siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayot bilan ham belgilanardi. Jumladan, tujjorlar o'zlari bo'lgan yurtlari haqida "maxsus suhbat va uchrashuvlar" orqali o'z hukmdorlariga zaruriy ma'lumotlarni yetkazib turganlar. [1. 7]

Shaharlar savdo-sotiq markazlari vazifasini bajargan. Savdogarlar aynan shaharlardan boshqa yurtlarga mollarni olib chiqqanlar. Xitoy manbalariga ko'ra, 20 yoshga etgan Samarqand yigitlari, qo'shni viloyatlarga ketib, foyda qayerdan unadigan bo'lsa, hamma joyda bo'lishganligi haqida yozib qoldirishgan. So'g'diylar Xitoy bozorlarida O'rta Osiyo mollariga bo'lgan va aksincha, O'rta Osiyo bozorlarida Xitoy mollariga bo'lgan talabni hamda mollarni sotish shakillari, ishlab chiqarilgan mahsulotlar va xom ashyoni xaridorga etkazib berish yo'llarini o'rgandilar. So'g'd, Toshkent vohalari, Farg'ona vodiysi va boshqa viloyatlarning turli shaharlarida maxsus ixtisoslashgan hunarmandchilik ustaxonalari vujudga kelgan.

Texnologiya va ishlab chiqarish yangiliklarining keng ko'lamda o'zaro almashinuvi xitoyliklarning O'rta Osiyodan rangli shisha tayyorlash san'atini olishlariga sabab bo'ldi.

V-VII asrlarda Samarqand, Buxoro va Termizda ipak tayyorlash, VIII asrda esa Samarqandda qog'oz ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi. Ipak va qog'oz ishlab chiqarish siri ilgari faqat Xitoyda ma'lum edi. Natijada, samarqandlik savdogarlar jahon bozoriga mahalliy ipak matolar etkazib beruvchilarga aylandilar. Shu maqsadda ular G'arbgga eltuvchi savdo yo'llarini (quruqlik va dengiz yo'llari) muvaffaqiyatli o'zlashtirib oldilar.

O'rta Osiyoning turli shaharlarida (Termiz, Marv, Buxoro, Samarqand, Panjikent) Vizantiya tangalari topilgan. Bu tangalarning mintaqa hududlariga V-VI asrlardan boshlab kirib kelishi Buyuk Ipak yo'lidagi savdo-sotiq bilan bog'liq bo'lgan. Ular oltin, mis va bronzadan zarb qilingan va bu tangalarga ipak hamda boshqa mahsulotlar sotib olingan.

Ilk o'rta asrlarda savdo-sotiq ishlarini amalga oshirish maqsadli ravishda ommaviy tus oladi. Yozma manbalarning guvohlik berishicha, VII asr oxirida arab qo'shinlari Buxoro vohasidagi Poykentga bostirib kirganida, uning katta yoshdagi barcha aholisi savdo ishlari bilan Uzoq Sharqda safarda yurgan edi.

Samarqand, Buxoro, Nasaf, Termiz, Kesh va boshqa shaharlarda hunarmandchilik nihoyatda rivojlangan bo'lib, har bir shahar o'z mahsuli bilan shuhrat topgan. Buxorodagi "Bayt ut-tiroz" nomli to'qimachilik korxonasi to'g'risida Narshaxiy quydagicha yozadi: "Buxoroda – Hisor bilan Shahrison o'rtasida, masjidi jome' yaqinida bir korxon bor edi; unda paloslar, yozdiy kiyimliklar, yostiqlik jildlari va ust kiyimlari to'qir edilar". Moliyaviy operasiyalar va hisob kitoblarda turli xil – Fors, Xitoy, Vizantiya, O'rta Osiyo tanagalaridan foydalanishi ham Buyuk Ipak yo'li savdosidagi yangiliklardan biri bo'lgan. [2. 7-8]

Darhaqiqatdan, ham O'rta Osiyo zaminida savdo-sotiq rivojlanishida har bir shahar o'zining o'miga egadir. Xorazm shaharlari tarixini o'rganish

muammosi bevosita savdo markazlarining vujudga kelishi, ularning aloqa yo'llari va tipologik strukturasi tegishli bo'lgan topografik ma'lumotlarni umumlashtirishni taqozo qiladi. Mazkur holatda yozma manbalarda to'liq ma'lumotlar va obidalarining katta ochiq maydonlari yo'qligi sababli urbanistik jarayonlarning ijtimoiy-iqtisodiy mazmuniga doir xulosalarning taxminiy xarakterini e'tiborda tutish lozim. Ma'lumki, hatto arxeologik yodgorliklarning tipologik tasnifi, ular yordamida u yoki bu yodgorlikni shahar-qo'rg'onga qiyoslash shartli ravishda amalga oshiriladi. Arxeologik tadqiqotlar natijalari va yozma manbalardagi ma'lumotlariga ko'ra, Xorazm xududida shaharlar deb qabul qilingan va miloddan avvalgi IV—XIV asrlarga oid 64 ta yodgorlik mavjudligi qayd qilingan. Hozirgacha ularning faqat 32 tasi haqida to'liq bo'lmagan ma'lumotlar mavjud bo'lsa-da, faqat 20 tasida stasionar arxeologik izlanishlar olib borilgan, holos. Biroz mukammalroq o'rganilgan yodgorliklarning ko'plari voha atrofidagi hududlarda joylashgan. Markaziy Amudaryo bo'yidagi muhim shahar va karvonsaroy qoldiqlari kamroq o'rganilgan bo'lib, ularning ko'plari asriy tuproq va qum qatlamlari ostida haligacha yashirinib yotibdi. O'rta asr geograflari sanab o'tgan 24 shahardan faqat 20 tasi ular yozib qoldargan qisqacha ma'lumotlar tufayligina ma'lumdur. Xorazm shaharlarining ko'plari Xurosondan Gurgajga va Movarounnahrda Amudaryo o'ng va so'l qirg'oqlaridagi markaziy mintaqalar orqali Ustyurt va Rossiyaga o'tgan katta karvon yo'llarida joylashgan. Shaharlarning bir qismi mamlakat chekkasida, mintaqaning ziroatchilik bilan shug'ullanuvchi aholisi va dashtlik ko'chmanchilar bilan o'zaro munosabatlar o'rnatilgan hududda vujudga kelgandi. Tarixiy ma'lumotlarni tahlil qilgan holda Xorazmda urbanizatsiyaning 3 hududi mavjud bo'lganligini ko'rish mumkin:

1. Markaziy Amudaryo bo'yi hududi. Bu yerlardagi shahar qoldiqlarini o'rganish uchun olib borilgan arxeologik tadqiqotlar aholining qadimdan asrlar davomida bir joyda o'troq holda yashaganligini tasdiqlaydi.

2. Amudaryoning quyi oqimi xududi. Ushbu yerlarda shahar tipidagi manzilgohlar nisbatan keyinroq, VII-IX asrlardan so'ng paydo bo'lib, ular XII-XIII asr boshlarida gullab-yashnagan.

3. Vohaning shimoli-g'arbiy va g'arbiy chekkalari. Shimoliy Davdon va Daryoliq oralig'idagi yerlarda mavjud bo'lgan shaqarlar turli davrda barpo etilgan bo'lib, ularning gullab-yashnagan vaqti - Xorazmda Jo'ji ulusi hukmronligi bosqichiga, ya'ni XIII asr oxiri -XIV asrga to'g'ri keladi. Mo'g'ul-tatar hukmdorlari, ayniqsa, Qutlug' Temur davrida shimoliy Xorazmda shahar tipidagi yangi savdo-hunarmandchilik manzilgoxdari paydo bo'lgan va ilgari mavjudlari esa yanada kengaytirilgan.[3.22-23].

Xulosa, o'rnida shuni takidlash joizki, qadimdan Markaziy Osiyo hududida joylashgan shaharlarning vujudga kelishi va ilk urbanizatsiya jarayonlarining vujudga kelgan davrini olimlar bir to'xtamga kela olmagan. Buning sababi esa bu hududning juda ham qadimiy xususiyatga ega ekanligi bilan xarakterlanadi. Eng asosiysi esa, shaharlarning gullab-yashnashi savdo-

sotiq aloqalarining kengayishi va savdo yo'llarining xavfsizligi bilan ham bog'liq bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Eshov B. O'rta Osiyoning qadimgi shaharlari tarixi. -Toshkent: "Fan va texnologiya". 2008. 199-bet.
2. Otaxo'jayev A. Ilk o'rta asrlar Markaziy Osiyo Sivilizatsiyasida Turk-Sug'd munosabatlari -Toshkent: "ART-FLEX" 2010. 7-bet.
3. Sagdullayev A. Mavlonov D. Mahkamova. O'rta Osiyoda o'rta asrlar savdo-sotiq tizimi. –Toshkent. «Akademiya» 2012. 7-8-betlar.
4. Masharipov Q. Xorazimning O'rta Sharq va Yevro'pa davlatlari savdo markazlari bilan tarixiy aloqalari. (X-XV asrlar) (monografiya) -Urganch. 2016. 22-23- betlar.

КУЛЬТУРА СРЕДНЕАЗИАТСКИХ ХАНСТВ

Бобониёзова М.З.

Студентка Исторического факультета Ташкентского
государственного педагогического университета
Научный руководитель профессор З.А.Илхамов

Народы Узбекистана являются обладателями древней и высокой земледельческой и городской культуры, имеющей многотысячелетнюю историю развития.

После независимости народ приобрёл возможность оценить и осознать свою ценность, значимость человечности через свободу и независимость. Позволила полностью осознать и развивать все сферы многогранной нашей жизни, дала возможность открыто исследовать исторический опыт человечества, значение цивилизации, культурных изменений и трагедию деградаций, служащих определению и развитию будущего.

В сфере материального производства, в частности ирригации, ремесла, искусства и духовной культуры, народы Узбекистана, находившиеся в постоянном экономическом и культурном общении с близкими и отдаленными соседями, достигли высокого развития. Они являются создателями великолепной ирригационной системы; в ткачестве, гончарном производстве, резьбе по дереву, в изготовлении предметов из металла среднеазиатские мастера ремесленники дали прекрасные образцы прикладного искусства; произведения среднеазиатских зодчих соперничают с прекраснейшими памятниками мировой архитектуры; не менее значительным был вклад народов

Узбекистана в области науки и литературы, таких как Шохали ибн Сулейман, Сайидо Несефи, Турди Фараги, Мирзо Бедиля.

Однако исторические условия жизни народов Средней Азии, обусловившие в течение ряда столетий замедление темпов развития производительных сил и культуры, не дали им возможности выйти за рамки феодальных отношений, сохранившихся почти в полной неприкосновенности вплоть до подчинения стран российскому господству.

Несмотря на все неприятные процессы, происходившие в рассматриваемые XVI-XIX века, естественная тяга народов к творчеству, знаниям, просветительству не угасла и вышедшие среди них учёные, ремесленники, мудрецы продолжали по мере возможности развивать все сферы культуры. Хотя это развитие осталось в основном в корне традиций и не породило столь сенсационных изобретений, культурная реальность достойна признания как одно из звеньев истории Узбекистана [1.С. 4].

Обеспеченные Шейбанидами условия для развития сельского хозяйства и торговли оказали влияние на восстановление упавшей экономики, улучшение торговых отношений и на развитие культурной жизни и ремесленничества. В это время наука и культура развивалась довольно ощутимо. Этому способствовало также тот факт, что из самих представителей династии чаще выходили видные деятели науки.

В качестве примера можно отметить Мухаммада Шейбанихана, Кучкунчихана и Убайдуллахана - которые являлись самыми образованными своего времени. Кроме этого, в Мавераннахре выпустились самоотверженные учёные, продолжавшие традиции академии Мирзо Улугбека. Например, Мавлоно Камолиддин Ибрахим был мударрисом в медресе Самарканда и Бухары, Мухаммад Мазид, удостоенный звания гордость лекарей «ифтихор-ул-аттибо», хирург Мавлоно Бако и др. В области математики и астрономии написаны работы: Мухаммад Амина ибн Убайдуллы Муминбадия «Хисоби амали шабака» (практический счёт по таблице шабака: 1550), Бобокалона муфтия Самарканди «Рисола дар муаддимли камар» (трактат о равенствах лунных фаз: 1517), Тажус-Санда Мухаммад Тахира ибн Абулкасыма «Ажойиб ут-табакот» (1545-1550) и др. В области медицины выдающимся лекарем своего времени, учёным врачебной науки был Убайдулла Каххол ибн Мухаммад Юсуф. По указу сына Баракхана хакима Ташкента Дарвешхана в 1598 году он написал труд «Шифо ул-илал» (Исцеление болезней). Труд, состоявший из более 500 листов, длительное время использовалось как основное пособие по медицине. Несколько из них рукописей дошло и до нас.

Создание исторических произведений, освещающих исторические, государственные, экономические, этнические и культурно-духовные процессы Средней Азии с XIII века в последующие столетия обеспечило формирование своеобразной школы историописания в Ташкенте, Коканде,

Хорезме, Бухаре. Произведение Мухаммада Хайдара Мирзы «Тарихи Рашиди» на основе объективных критериев освещает исторические события на территориях Центральной Азии и Ближнего Востока во второй половине 15- 16 века. Книга составлена в честь имени Абдурашидхана сына Султана Саидхана. Многие исследователи, основываясь на некоторых особенностях этого произведения, в искусстве Восточной мемуаристики признали эту работу на втором месте после Бабурнаме [2].

Необходимо отмечать также значимость работ Абулгазихана в Хорезмской школе историописания. При создании своих исторических произведений, раскрытии и описании исторических процессов Абулгазихан применял отдельный подход, выражаясь современным историографическим языком, полностью соблюдал принципы историзма и объективности. Начатую работу Абулгазиханом в 19 веке с большим мастерством продолжили известные узбекские поэты и знаменитые историрграфы Шермухаммад Мунис и Мухаммад Ризо Агахи [3].

При Шейбанидах в литературной жизни наблюдается подъём, продолжается также развитие различных литературных жанров. Правители Шейбаниды также активно занимались творчеством, в частности, Шейбанихан написал узбекские газели, рубаи и сочинение «Бахр-ул худо», Убайдуллахан под псевдоним «Убайди» сочинял стихи на 3 языках. Его 3 диваны (книги) стихов собраны в одну книгу «Куллият». Ярким представителем поэзии, крупным мыслителем XVII-XVIII вв. является Боборахим Машраб. В творчестве Машраба ярко выражен протест против насаждения религиозного дурмана и бесчинства феодалов. Он разоблачал лицемерие, ханжество и бесчеловечную жестокость духовенства и жадность эмиров и беков и воспевал вольную жизнь, звал к добру и любви. Суфи Аллаяр, поэт и представитель тариката XVII-XVIII в. писал произведения, направленные на распространение среди широкой массы просвещения ислама, идей, связанных с личностным развитием. Царское произведение «Маслак ул-муттакин» состоит из 12 бейтов, 135 больших и малых глав. Сократив это произведение, перевёл на узбекский язык и дал название «Сабот ул-ожизин».

Архитектура считается основой градостроительства. Так как в ряд работ архитектуры входят различные большие - малые здания, дома, архитектурные комплексы, площади, открытые и закрытые сооружения, предназначенные различным специальностям, профессиям. В нашей стране на протяжении нескольких тысячелетий начиная с XVI в. в период среднеазиатских ханств начался процесс подъёма в развитии архитектуры. В этот период продолжались те же традиции и правила архитектуры Узбекистана, передающиеся с поколения в поколение, возводились тысячи различных шедевров архитектурной культуры [4.С. 73]. По XVI-XVII века в архитектуре был усовершенствован внешний вид сооружений, были

внесены изменения в дизайне, внешнем виде монументальных зданий, сформированы артели ремесленников. В Бухаре были возведены Убайдуллаханом медресе и мечети, Субханкулиханом больница («Дор-уш-шифо»), Надиром Диванбеги мемориальный комплекс Ляби Хаус.

Богатое наследие народов Узбекистана ставит перед собой задачу представить всему миру Узбекистан, и как составная часть восстановления национального наследия раскрыть перед человечеством культурные и духовные достояния узбекского народа. Таким образом, не зная их, невозможно стать культурной личностью, что в свою очередь может повлиять на целое общество, и следовательно, государство. Культура является главным признаком развитости государства.

Список литературы:

1. Хамидов Х. «XVI-XIX асрлар юртимиз маданияти тарихидан лавхалар». Ташкент. 2009. С.4.
2. Муниров К. «Хоразмда тарихнавислик.» (XVII-XIX асрлар). Т.: Гафур гулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. 2002.
3. Мирзо Мухаммад Хайдар. Бобур подшоҳ («Тарихи Рашиди») // Ziyouz.uz.
4. Асророва Л.К. «Бухоро мадрасалари тарихидан» (Ахмаджон ибн Исмоилхон мероси). Т.: Hilol-Nashr, 2016. С.6-7.

ТРАНЗИТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Джапарова Ильмира Юсуповна

магистрант Ташкентского государственного педагогического университета

Как известно, торговля является одним из наиболее верных показателей культурного уровня народа и развития экономических связей. Ярким примером этого является Великий Шелковый путь. Расширение маршрутов и развитие трансконтинентальной трассы, соединившей Средиземноморье, Кавказ, Центральную Азию, Индию и Китай сыграло важную роль в развитии этих стран. Великий Шелковый путь соединил четыре могущественных региона – Китай, Аравийский полуостров, Европу и полуостров Индостан через Центральную Азию.

После великих географических открытий морского передвижения, межконтинентальные сухопутные торговые пути пришли в упадок. Так как морская транспортировка дешевле гужевого вида перевозок, осуществляется она быстрее и дает ухудшения функционирования Великого Шелкового пути.

В возрождении старых и развитии новых транспортных сетей Центральной Азии сыграло присоединение региона к Царской России в XIX веке. Возникла необходимость коммуникационного соединения отдельных частей огромной Российской Империи. В 1881-1898 годы была построена Закаспийская железная дорога, соединяющая Центральную

Азию с Россией и Европой. Следующим шагом в развитии транспортных сетей стала железнодорожная линия Оренбург-Ташкент (1900-1906гг) [1]. В 1907 году была введена в эксплуатацию Сулюктинская узкоколейная железная дорога, которая находится на территории Согдийского (Таджикистан) и Баткенского(Кыргызстан) районов. В 1920-1922 годы был проложен участок Петропавловск-Кокшетау, в период 1926-1931 его продлили до Караганды, а в 1939-1940 годах до Балхаша.Средняя Азия отныне вышла и на мировой рынок - необходимое условие всякого промышленного развития.

В советские времена было проложено также много других железных дорог.

В конце 80-х годов XX века интенсивно развиваются международные авиационные перевозки.

После распада Советского Союза республики Центральной Азии унаследовали мощные транспортные системы. В начале 90-х годов XX века в условиях экономического кризиса государства Центральной Азии не имели возможностей реконструкции старых и строительства новых транспортных маршрутов. Однако, с течением времени и в результате возрастающего интереса великих держав к региону, республики начали уделять больше внимания транспортной сфере.

Перевозки грузов и транспортные коммуникации играют важную роль в развитии экономики Евразии. Грамотно выстроенная стратегия формирования и развития международных транспортных коридоров обеспечивает экономическое развитие не только отдельных регионов, но и других стран, связанных между собой транс региональными коммуникациями.

Находясь на перекрестке многочисленных сухопутных и воздушных дорог, международных коммуникаций, регион Центральной Азии начинает обеспечивать роль евразийского транспортного моста. Это особенно актуально в условиях перегруженности морских портов и заливов, ввиду увеличения сырьевого потока и грузовых перевозок на линиях Европа - Азия. Вместе с тем, стоит отметить, что регион Центральной Азии не имеет доступа к портам Мирового Океана [2].

Географическое положение региона в значительной степени предопределяет транспортную политику, проводимую среднеазиатскими государствами, стратегии развития транспортных систем страны, а также использования транзитного потенциала. Кроме того, большую роль играют экономические характеристики каждого государства, возможности поставок сырья, внешние отношения и геополитические аспекты.

Для Узбекистана основная задача – это максимальное использование собственного транзитного потенциала, так как через его территорию проходит ряд важных региональных и межрегиональных маршрутов.

Одновременно, имеет место быть транспортная дилемма, как преодолеть проблему двойного круга государств, отделяющего Узбекистан от портов Мирового Океана. В связи с этим транспортная политика Узбекистана согласно характеру и специфики задач, которые перед ней встают, наиболее трудна в реализации в сравнении с другими государствами Центральной Азии. Определяют ее как внутренние и внешние экономические связи, так взаимозависимые геополитические отношения с соседними государствами и ведущими мировыми игроками [3].

Проект строительства железнодорожной линии «Мазари-Шариф – Кабул – Пешавар» является логическим продолжением построенной железной дороги «Хайратон – Мазари-Шариф», которая позволит сформировать новый и кратчайший транзитный коридор с выходом на пакистанские и индийские железные дороги, а также к портам Аравийского моря. Создавая единую железнодорожную инфраструктуру стран СНГ со странами Южной Азии (Афганистан, Пакистан, Индия, Бангладеш), этот проект позволяет без дополнительных расходов обеспечить скорейшую транспортировку грузов по коридору «Север-Юг», соединяя крупнейшие рынки Южной Азии с рынками стран СНГ и Европы. Далее перевозки будут осуществляться по существующим магистралям Пакистана, Индии до Бангладеш, что существенно повышает эффективность проекта. Значение и эффективность данного проекта может существенно повыситься в случае его реализации синхронно с проектом строительства железнодорожной линии «Узбекистан – Кыргызстан – Китай». Строительство этой железной дороги даст дополнительные возможности и для Кыргызстана, Таджикистана, Туркменистана, а также стран Кавказа, которые соединены единой железнодорожной сетью [4].

Стоит отметить, что на развитие транзитного потенциала в регионе Центральной Азии в значительной степени влияют геополитические факторы, особенно в транспортной и энергетической сферах. Принимая во внимание рост конкуренции на мировом рынке электроэнергии, многие из доминирующих экономических держав ищут гарантированный доступ в регионы, располагающие углеводородами, одним из которых является Центральная Азия. Гарантия такого доступа может быть обеспечена путем строительства газопроводов и нефтепроводов, ориентированных на рынок конкретного государства или группы государств. В этой связи, при формировании транспортных стратегий наравне с национальными интересами странам Центральной Азии необходимо учитывать также и геополитические аспекты [5].

Регион Центральной Азии расположен в самом центре евразийского континента. Его географическое положение обеспечивает доступ к Юго-Восточной и Южной Азии, Среднему и Ближнему Востоку, Кавказу, России, стран Европейского Союза. При транспортировке товаров в направлениях Восток – Запад или Север-Юг регион практически невозможно обойти, что определяет сильные стороны транспортного

потенциала. Вместе с тем, наличие развитых инфраструктур, а также технических характеристик железнодорожных и автомобильных дорог, соответствующих международным стандартам и нормам безопасности, будут свидетельствовать о возможностях использования географического положения Центральной Азии другими государствами при транзитных перевозках грузов.

Список использованной литературы:

1. Тогаева А.З. Дорога Ташкент – Оренбург и ее место в социально-экономической жизни Туркестана: автореф. дис. канд. ист. наук. Ташкент, 2010.
2. Зохидов А.А. Центрально-Азиатская транспортная система: инициативы по совместной координации, проблемы и решения // Экономика Центральной Азии. – 2020. – Том 4. – № 3. – С. 185-196.
3. Каримов А. Народное слово. Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев обозначил важность укрепления транспортно-коммуникационного сотрудничества в Центральной Азии. 07 Август 2021.
4. Умарова Л. Правда Востока. Страны Центральной Азии выступают за развитие транспортно-транзитного потенциала. 23 июля 2022.
5. Group of Experts on Euro-Asian Transport Links (WP.5/GE.2), 13th session Transit Potential of Central Asia: Challenges and Opportunities (Транзитный потенциал Центральной Азии: проблемы и возможности) Mr. Murat Bekmagambetov.

ДВИЖЕНИЕ ХУДЖУМ

Саидова Сабина Айбековна

Студентка Исторического факультета Ташкентского
государственного педагогического университета

Научный руководитель Старший преподаватель Е.С.Пустовая

Одной из ярких и героических страниц в раскрепощении женщин народов Востока была борьба за снятие паранджи как символа угнетения и рабства женщин.

Октябрьский переворот 1917 года привел к смене не просто политического строя, но и социального порядка, практик повседневной жизни людей. Советский период ознаменовался «радикальным» переосмыслением детства, что было во многом связано с проектом освобождения женщин. Выведение женщины из приватного пространства дома и семьи закономерно требовало нового понимания репродуктивного труда, заботы о детях и т.п.

Соответственно, начальный период становления советской власти охарактеризовался значительными изменениями в системе образования, охране материнства и детства, развитии детских учреждений, организаций.

При этом условия, в которых оказались женщины в разных регионах огромной страны, были различными и накладывали свою специфику на официальную политику «на местах». Многие институции, системы, созданные в период 20-х годов, продолжают функционировать до сих пор, воспринимаясь часто как данность, а не результат коренных преобразований советского периода [1].

Становление советской власти в Средней Азии положило начало эмансипации женщин, а также заложило основы гендерного равноправия. Стоит отметить, что попытка сдвигов в женском вопросе началась еще в начале XX века и выразилась в противостоянии джадидов и «традиционалистов». Впоследствии оно продолжилось между сторонниками и противниками движения «Худжум». Призывая обращаться с женщинами с почетом, уважением и справедливостью, джадиды, в поисках легитимации своих взглядов, не могли не учитывать идейных основ ислама.

Изменение положения мусульманских женщин рассматривалось джадидами как элемент комплексных реформ в попытке по преобразованию местного традиционного общества. Полигиния, ранние браки, односторонние бракоразводные права для мужчин, основанные на шариате, расценивались реформаторами как основные факторы цивилизационной отсталости, нуждающиеся в искоренении [2.С. 215-229].

Так что же подразумевалось под термином “женщины востока”? Их относили к женщинам из стран Средней Азии. «Женщины Востока» определялись как наиболее угнетенная категория. Основой этого гнета определялась специфика локального контекста: «В этом отношении женщины Средней Азии и Казахстана были угнетены в большей степени, чем женщины центральной России, ибо к классовому и семейно-бытовому гнету здесь присовокуплялся национальный гнет... Женщина была на положении домашнего обихода, вещи, частной собственности мужчины. Как вещь, ее покупали и продавали за калым (выкуп)», стоит отметить, что этот термин и система до сих пор существует в Узбекистане. Часто жены переходили по наследству (по смерти мужа — его брату), мужчины продавали маленьких девочек, происходили умыкание, избивание, убийство и т.д. Так же и с наследством, имущество умершего главы семейства, не имевшего наследников мужского пола, поступало в пользу ближайших родственников [3].

В главе проблемы становления женщин равноправными, в Узбекистане стояли глубоко въевшиеся основы традиций средневековые нормы, где женщины угнетались и использовались в качестве объекта над которым имел полностью власть мужчина. В короткий срок, одним махом ликвидировать влияние религии среди женщин было нереально. Поэтому после революции в 1917 году в Узбекистане начались постепенные внедрения мер, которые служили установлением равноправия женщин, в особенности против замужества несовершеннолетних девушек. В ходе

событий в Узбекистане начались создаваться специальные женские отделы, которые изучали изнутри специфику местных традиций, а так же и образа жизни женщин в целом. Конечно же, как и раньше упоминалось многовековые традиции и нормы одним махом не уничтожить и не стереть, попытки внедрения тоталитарного режима никак не страивал коренных жителей, их игнорировали, пыталась избежать и делали указания для “галочки”, так как местный народ никак не видел и не воспринимал женщин без паранджи. Члены коммунистической партии были обязаны возглавлять движение Худжум, для подачи примера и снимали со своих жен паранджу для того чтобы в итоге её сжечь, но как уже упоминалось такие действия были всего лишь для “галочки”, поэтому после акции и протестов эти же мужчины заново заставляли их прикрыть все части тела, что в итоге стало наказуемым Средазбюро за подобные действия вплоть до исключения из рядов партии. Естественно после таких шагов, результаты не заставили себя долго ждать, движение «Худжум» развернулось с таким размахом, что между Узбекистаном и Туркменистаном стали проводиться соревнования по числу раскрепощенных женщин. В историю это вошло под названием «договор миллионов». Пресса в этом деле была главным источником женщин в ходе их борьбы, в октябре 1935 года вся ташкентская пресса широко освещала празднования и народные гуляния в честь открытия I съезда трудящейся женской молодежи Узбекистана. Можно было свидетельствовать, как женщины со всего Узбекистана и ближних регионов, а так же стран зарубежья и других мусульманских районов как Азербайджан, собрались в столице Узбекистана, ради дальнейшего обсуждения и решения проблемы, с которыми сталкиваются женщины в советской Средней Азии. В частности это были молодые замужние узбечки, комсомолки, женщины из села, вместе они за 25 лет начиная с 1917 года показали яркий пример освобождения от оков традиций и установленных норм. Такому феномену свидетельствовали 650 политически активных и экономически независимых женщин, готовых бороться с местным патриархатом. Пресса ликовала, отмечая такие новости, где женщины даже пробовали себя в качестве парашютисток: это был впечатляющий разрыв от строгой женской изоляции и ношения паранджи из конной шерсти.

События, спровоцированные кампанией, показали, как сложно гендерные отношения переплетались с социально- политическими силами в Центральной Азии, а также как женщины участвовали в формировании узбекской национальной идентичности [4].

В настоящее время наряду с событиями неравенства женщин в Узбекистане, правительством были приняты несколько законодательных проектов, дабы поддержать женщин. Так, в 2019 году Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев 2 сентября подписал закон «О гарантиях

равных прав и возможностей для женщин и мужчин» [5], принятый Законодательной палатой 17 августа и одобренный Сенатом 23 августа. Документ опубликован в Национальной базе законодательства. «Закон определяет прямую дискриминацию по признаку пола как любое различие, исключение или ограничение, которые направлены на непризнание за женщинами и мужчинами их прав и свобод во всех сферах жизнедеятельности общества, в том числе дискриминация по причине семейного положения, беременности, семейных обязанностей, а также сексуальное домогательство, разная оплата за равный труд и квалификацию». А член комиссии по гендерному равенству Саида Мирзиёева говорит, что «узбекским женщинам есть, что сказать миру, они смогут сделать свой весомый вклад в экономическое и культурное развитие человеческой расы» [6].

Список литературы:

1. Щурко Т. «Худжум»: Женская эмансипация в период ранних советских «экспериментов» в Советской Киргизии (1918—1930 годы): Цивилизаторская политика СССР: Работа с «угнетёнными» // «Гэфтер», интернет-журнал. — 2015. — 29 мая.
2. Хан О.В. «Раскрепощение женщины Востока» в 1920-е годы: Идеология, практика и кинематограф // Вестник антропологии, 2021. No 4. С. 215–229.
3. <http://wrongmag.ru/2020/07/27/hudzhum-zhenshchiny-i-ravnopravie-v-uzbekistane/>
4. <https://www.caa-network.org/archives/8785>
5. <https://lex.uz/docs/4494873#4496247>
6. <https://www.gazeta.uz/ru/2020/02/16/global-women-forum/>

MARKAZIY OSIYODA TEMURIYLAR DAVRI SHAHARSOZLIGI.

Temirov Islomjon

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Tarix fakulteti talabasi

Ilmiy raxbar: P.f.n., dotsent R.A.Mulladjanova

Amir Temur tuzgan davlat uzoq yashadi va uning shon - shuhrati butun dunyoga yoyildi. Amir Temur davrida O'rta Osiyo hududida ilm-fan, adabiyot, san'at yuksak taraqqiy etdi. Samarqand Amir Temur va uning nabirasi Mirzo Ulug'bek davrida har tomonlama yuksaladi. Temur poytaxt etib belgilagan Samarqand XIV asrning so'ngi choragi va XV asrning birinchi yarmida sharqning eng yirik savdo-sotiq, hunarmandchilik markaziga aylandi. Bu yerda ko'plab hunarmandchilik buyumlari, turli yuqori sifatli matolar, turli gazlamalar, tilla va kumushdan yasalgan zargarlik, uy-ro'zg'or buyumlari, ho'l va quruq mevalar, rangli bo'yoqlar, a'lo navli qog'oz va turli tuman qurol yarog'lar ishlab chiqarilardi [1.].

Amir Temur davrida yo'llar, karvon yo'llari va savdo bekatlari, karvonsaroylar yaxshi qo'riqlanar, savdogarlar uchun barcha zarur shart-sharoitlar yaratilar, adolat ta'minlanardi. Bularning barchasi savdogarlarni Samarqandga yanada qiziqishini oshirar savdo-sotiq ishlarini yuksalishini taminlayotgan omillar edi. Zahiriddin Muhammad Bobur Samarqand va uning hunarmandchiligi haqida shunday degan edi: "Samarqand ajib va orasta shahardur. Bu shaharning andoq xususiyati bordurkim boshqa kam shaharda bo'lg'ay. Har bir xirfagarning bir boshqa bozori bor. Olamga mashhur qog'oz Samarqanddan chiqar. Samarqandning yana bir matosi qirmizi maxmaldurkim, atrof va javonibka eltarlar" [1.]. Bu Samarqand ustalarining mohirligi, hunarmandchilikning yuksalganligidan dalolat beradi. Bu davrda Samarqand nafaqat Movarounnaxrda, balki butun dunyoga mashur edi. Samarqand qo'shni davlatlar bilan, Yevropaning boshqa davlatlari xususan Ispaniya bilan ham savdo qilganligini elchilik aloqalari yozishmalaridan ham ko'rishimiz mumkin. Movarounnaxr bozorlarida Xitoy, Hindiston, Misr, Oltin O'rda va boshqa yerlik savdogarlarni uchratish mumkin edi. Temuriylar davlatining qudrati ayniqsa me'morchilikda namoyon bo'ldi. Amir Temur Oqsaroy peshtoqiga quyidagi so'zlarni bitgan edi: «Qudratimizni ko'rmoq istasang- binolarimizga boq!» [2.].

Temur davrida Samarqand, Buxoro, Shahrisabz, Yassi va shunga o'xshash ko'plab sharlarni yuksaltirganini ko'rishimiz mumkin. Nafaqat Movarounnahr shaharlarini balki boshqa sharlarni ham misol uchun Bag'dod, Darband, Boylakon shaharlarni ham qayta tiklagan. Movarounnaxrdagi bir qancha shaharlariga sharqning mashxur shaharlari nomini berdi. Damashq, Bag'dod shular jumlasidandir.

Temuriylar davrida Movarounnahr shaharlari qurilishida istehkomlar, shoh ko'chalar, me'moriy majmualar, turli karvonsaroylar va islom diniga xizmat qiluvchi masjid, madrasa, honaqoh qurish keng ko'lam kasb etadi. Madrasalar bu davrda Oliy ma'lumot beradigan ilm dargohlari edi. Buxoro va Samarqandning madrasalari jahonga mashhur edi, ularda chet ellik tolibi ilmlar ham ta'lim olishardi. Amir Temur bosib olgan o'lkalardan qo'li gul hunarmandlarni ham olib kelardi. [5.].

Hunarmandchilik va savdoning rivojlanishi, dehqonchilikni taraqqiy etishi, shuningdek, Amir Temur olib borgan g'olibona urushlar natijasida mamlakatga ko'plab oltin kumushlar, javohir, qimmatbaho buyumlar mamlakat rivoji shaharlar rivoji uchun xizmat qilardi. Temur davrida Kesh shahar qurilishi yakunlandi. «Hisor»ning janubi-g'arbida hukumat saroyi Oqsaroy va atrofida rabotlar, bog'-rog'lar qurildi. Sohibqiron Amir Temur ko'p yillik yurishlardan so'ng ulkan imperiyaga asos soladi va nafaqat o'z yurtida balki, o'zga yurtlarda ham katta obodonchilik ishlarini olib bordi. Saroylar, masjidlar, bog'lar, xonaqohlar, qurdiradi. Fan va madaniyat rivoj topishi uchun bor kuch-g'ayratini ishga soldi. Temur va temuriylar davrida qurilish ishlari misli

ko'rilmagan darjada o'sdi. V.V.Bartold shunday deb yozadi: "Temur tashabbuskor quruvchi edi". [2.].

U buyuk imoratlar barpo etdi va ularni ulkan bog'u – rog'lar bilan o'radi, shahar va qishloqlarni tikladi, suv inshootlari barpo etdi va buzilganlarini ta'mirlatdi. U madaniyat barpo etish mumkin bo'lgan bo'sh yer maydonlarini bo'sh qoldirmas edi. Temurning ijodkorlik faoliyati insonni hayron qoldirar edi. Musulmon me'morchiligidagi eng yaxshi davr Temur va uning avlodlari nomi bilan bog'liq. [5.].

Amir Temur va uning avlodlari Samarqand, Toshkent, Buxoro, Hirot, Mashhad, Nishopur, Qobul va boshqa shaharlarda bunyodkorlik ishlarini amalga oshirdi. Bu davrida qurilgan saroylar ikki xil bo'lgan. Birinchisi ma'muriy-siyosiy maqsadda bo'lib, qal'a yoki shahar ichida qurilgan bo'lib davlatning mamuriy siyosiy tashkilotlari joylashgan bo'lgan. Ikkinchisi shahar tashqarisidagi ma'rifiy-siyosiy binolar bo'lib bog'larda qurilgan, qarorgohlarda qabul marosimlari, majlislar o'tkazilgan va xordiq chiqarilgan.

Shahrisabdagi Oqsaroy Temuriylar davridagi mashhur binolardan biri edi. U 1380-1404 yillarda qurilgan. Oqsaroy gumbazining diametri 22 metr, peshtoqining balandligi 40 metr, umumiy balandligi 50 metrdan oshgan. Peshtoq minorasi ichidagi aylanma zina orqali yuqoriga chiqilgan bo'lib, toq va ravoqlari beqiyos bo'lgan. Oqsaroy Ispan elchisi Ruyi Gonzales de Klavixo 1403 yili bu yerdan Samarqand tomon o'tayotganda hali bitmaganligini yozib qoldirgan. [5.]. Ammo shunga qaramasdan u o'z xotiralarida Oqsaroyning go'zalligidan hayratlanganligi va qoyil qolganligini yozadi: "Zero, butun bino zarhal va lojuvard bilan qoplangan bo'lib, u yerda saroyning shuncha bo'lma va oromgohlarini ko'rsatdilarki, ular haqida juda o'zoq so'zlash mumkin. Saroy ziynatlari oltindan va boshqa ranglardan hayratomuz ishlangan edi. Hatto mohir ustalari bilan jahonga mashhur bo'lgan Parijda ham bu ish juda go'zal hisoblangan bo'lar edi". Amir Temur tomonidan qurilgan ushbu saroyning eng noyob, o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri shunda ediki, saroy tomi tepasida hovuz bo'lib, unga suv taxtaqaracha dovonidan - tog'dan qo'rgoshin quvurlar orqali olib kelingan.

Amir Temur va Ulug'bekning asosiy qarorgohi Samarqanddagi Ko'ksaroy va Bo'stonsaroy bo'lgan [2.]. Sohibqironning buyrug'iga asosan, 1365 yilda Qarshi, 1370 yilda Samarqand, 1380 yilda Kesh shaharlari atrofida mudofa devorlari barpo etdi. Turkistonda buyuk alloma Ahmad Yassaviyga atab maqbara qurdirdi.

Amir Temur birinchi navbatda poytaxti Samarqandni dunyoning eng go'zal va obod, ko'rkam shaharlaridan biriga aylantirishni o'zining bosh vazifasi deb biladi. U ishni eng avvalo mo'g'ullar istilosidan so'ng 150 yil mobaynida vayron va qarovsiz yotgan shaharning mudofaa devorlarini tiklashdan boshlaydi. Osmo suv yo'li («Juyi Arziz»)ning yakson etilishi tufayli suvsiz qolgan Samarqand mahallalariga Zarafshon daryosidan suv keltiradi. [3.].

Amir Temur o'z saltanatining qo'rg'oni - Ark qal'a, undagi betakror va go'zal binolarni qurdiradi. Ko'ksaroy va Bo'stonsaroy deb elda mashxur bo'lgan

bu binolar shaharning ko'rki hisoblangan. Shahar arki ichida bu binolardan tashqari masjid, ulkan kutubxona, shohona uy-joylar, Amir Temurning xazinasi va taxti, pul zarblanadigan qo'ra, aslahasozlik ustaxonalari, hammomlar hamda zindon bo'lib, atrofi qalin va baland devorlar bilan o'ralgan. [2.].

Sohibqiron Hindiston safaridan qaytgach, uning farmoni bilan Jom'e masjidi (Bibixonim nomi bilan ataluvchi masjid)ning qurilishi boshlanadi. Jom'e masjidi qurilishiga Temurning shaxsan o'zi qiziqqan va jangu - jadallar bilan band bo'lsada, uni e'tibordan qochirmagan. Jom'e masjidi belgilangan muddatda bitkaziladi. Biroq Sohibqiron bu paytda safarda bo'lgan. Saroymulkxonim (Bibixonim) bunyod etilgan Jom'e masjidi yonida jozibali va ulug'vor muhtasham madrasa qurilishini boshlab yuborgan edi. Ibn Arabshohning guvohlik berishicha, quruvchilar madrasa darvozasi va devorlarini jom'e masjidiga nisbatan baland ko'taradilar. Natijada Madrasa asosi Jom'e masjidi asosidan mustahkam, balandlikda ham undan ko'ra yuqori bo'ladi [4.].

Amir Temur qurdirgan yana asosiy bunyodkorlik ishi bu shubhasiz "Shohizinda" hisoblanadi. "Shoxizinda" ansamblida Temur va temuriylar qurdirgan maqbaralarning soni 20 dan oshadi. "Shoxizinda" ansamblida Amir Temurning rafiqalari tomonidan qurilgan maqbaralar va boshqa binolar ham kattagina o'rinni egallaydi. [5.].

Amir Temur davrida qurilgan va dovrug'i olamni tutgan tarixiy obidalardan yana biri bu — Go'ri Amir maqbarasidir. Bu binoga Amir Temurning o'zi, o'g'illari Mironshox va Shoxrux, nabiralari Muhammad Sulton va Mirzo Ulug'bek dafn etilgan. Bu muhtasham binoning o'z qurilish tarixi bor.

Amir Temur nabirasi Muhammad Sultonni (Jahongirning og'li) juda sevardi. Muhammad Sulton 1403 yilda, Kichik Osiyodan qaytishda vafot etadi. Uni Samarqandga olib kelib dafn marosimi o'tkazadi. Amir Temur 1404 yilning kuzida safardan qaytgach, nabirasi Muhammad Sulton xotirasi uchun maqbara qurishga farmon beradi va qurilish 1403 yilda boshlanib 1424 yilda, ya'ni Mirzo Ulug'bek davrida tugallanadi [4.].

Amir Temur mana shu yerda Muhammad Sulton Mirzo xotirasiga va Alloh yo'liga atab katta xudoyi ma'rosimi o'tkazadi hamda o'sha davr mashhur din peshvolari tomonidan Qur'oni Karimdan oyatlar o'qittiradi. Maqbara devorlaridagi rang-barang koshinlar orasida uni qurgan usta Muhammad ibn Maxmud Isfaxoniyning nomi ham yozilgan. 1405 yilda Amir Temur vafot etgach, uning o'zi ham shu yerga, nevarasining yoniga dafn etiladi va maqbara "Guri Amir Maqbarasi" deb nom oladi. Shundan sung ushbu obida temuriylar sulolasining xilxonasiga aylanadi. Buyuk Amir Temurning moddiy madaniyat bobidagi bunyodkorlik faoliyatini uning avlod-ajdodlari, birinchi navbatda Ulug'bek (1394-1449) davom ettiradi. Taniqli olim Ashraf Ahmedovning "Ulug'bek" risolasida bunday deyiladi: "Ulug'bekning eng xayrli ishlaridan biri-bir vaqtning o'zida uchta shaxarda Buxoro (1417), Samarqand(1417-1420) va

G'ijduvonda (1433) madrasa, ya'ni o'sha davrning oliy o'quv yurtini barpo etganligidir. Samarqandda buning uchun u bozor maydonini tanlaydi va 1417 yili bu yerda madrasa qurilishini boshlab, uni 1420 yili tugatadi. Samarqanddagi madrasa qurilgan yerni u Registon deb ataydi" [2.].

Amir Temur va Temuriylar davrida bunyodkorlik ishlari, ayniqsa me'morchilik ishlari nihoyatda yuksaldi. Amir Temur umrining katta qismini jangu jadalda o'tkazgan bo'lsa-da, bunyodkorlik ishlariga katta ahamiyat qaratdi. Bu ishlarni uning farzandlari, nabiralari davrida davom ettirildi, rivojlanish davom etdi va bizga ulkan moddiy ma'naviy meros qoldi. Biz bu meroslar bilan har qancha faxrlansak oz. Bizdan bu meroslarni asrab avaylash, chuqur o'rganib tahlil qilish, bundan o'zimizga ma'naviy ozuqa va fahr tuyg'ularini jo'sh urdirish va kelajak avlodlarga qoldirish lozim. Biz kimlarning avlodi ekanligimizni hech qachon unutmasligimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ахмедов Б. Тарихдан сабоқлар. - Тошкент. 1994. –Б.116.
2. Berdimuradov.A. Amir Temurning Samarqanddagi bog'lari. – Turkiston .1992.
3. Ahmedov B. Ulug'bek. (Esse). –Toshkent. 1989. –Б.87.
4. Темур тузуклари. –Тошкент. 1997. –110 б.
5. Темур ва Улуғбек даври. – Тошкент. 1996. –Б.40-58.

TA'LIM JARAYONIDA TEXNOLOGIYALAR QO'LLANISHI

Abdullayev R.R.

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Tarix fakulteti talabasi

O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ta'lim-tarbiya berish, kasb-hunar o'rgatishning huquqiy asoslari belgilab berildi hamda har kimning bilimolishdek konstitutsiyaviy huquqini ta'minlashga qaratilganligi ta'kidlandi. Hozirgidavr ta'lim bosqichining yangi talablariga ehtiyoj yuqoriligini ko'rsatmoqda. Bundamasofaviy ta'lim texnologiyalarini ta'lim jarayonida qo'llash va uni boshqarish ham muhim o'rin tutadi. Bu borada, respublikamizda qator dolzarb ishlar olib borilmoqda.

"Texnologiya – ishlov berish, holatni o'zgartirish san'ati, mahorati, malakasi va metodlar yig'indisi" (V.M. Shepel). Axborot texnologiyalarining maqsadi inson tahlil qilishi uchun axborotni ishlab chiqarish va uning asosida biror bir xatti-harakatni bajarish bo'yicha qaror qabul qilishdir. Axborot texnologiyasi obyekt, jarayon yoki hodisa (axborot mahsuloti)ning holati haqidagi yangi sifat axborotini olish uchun malumotlarni toplash, qayta ishlash va uzatishning vosita va uslublari jamlanmasidan foydalanuvchi jarayondir. Ta'lim-tarbiyada axborot tizimlarining asosiy vazifalari – bu o'rganilayotgan obyektga tegishli barcha axborot resurslarini eng maqbul boshqarish usullari yordamida istemolchiga kerakli bo'lgan axborotlarni ishlab chiqish va ulardan ta'lim obyektini boshqarishda foydalanish uchun axborotli vatexnikaviy taminot

muhitini yaratishdir. Axborot kommunikatsiya texnologiyalari vositalarining ta'limning boshqa texnik vositalariga qaraganda asosiy ustunliklari nozikligi, ta'limning turli modellari va algoritmlariga sozlash, shuningdek, har bir ta'lim oluvchining xatti-harakatlariga yakka tartibda reaksiya qilish imkoniyati sanaladi. Bunday vositalardan foydalanish ta'lim jarayonini yanada faollashtirish, unga tadqiqotchilik va izlanuvchanlik xarakterini bag'ishlash imkonini yaratadi.

“Ta'lim jarayonini, oliy ta'limning o'quv reja va dasturlarini yangi pedagogik texnologiyalar va o'qitish usullarini keng joriy etish...” [1] - zarurligi ta'kidlanadi. Bu esa ilmiy-ta'lim jarayonini sifat jihatidan yangilash va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish asosida yanada takomillashtirishga olib keladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoevning «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarorida belgilangan vazifalarning samarali echimini to'liq ta'minlash maqsadida oliy ta'lim darajasini sifat jihatidan oshirish va tubdan takomillashtirish, oliy ta'lim muassasalari moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va modernizatsiya qilish, ularni zamonaviy o'quv-ilmiy laboratoriyalari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan jihozlash maqsadida Oliy ta'lim tizimini 2017-2021-yillarga mo'ljallangan kompleks rivojlantirish dasturi tasdiqlandi. Dasturga muvofiq, 2017-2021-yillarda 48 ta oliy ta'lim muassasasida jami 180 ta o'quv, ilmiy-laboratoriya binosi, sport inshootlari va ijtimoiy-muhandislik infratuzilmalari obyektlarida qurilish, rekonstruksiya va kapital ta'mirlash ishlari olib boriladi. Shuningdek, 53 ta oliy ta'lim muassasasida 400 ta o'quv laboratoriyasi bosqichma-bosqich eng zamonaviy o'quv-laboratoriya uskunalari bilan jihozlanadi, 7 ta oliy ta'lim muassasasida barcha oliy ta'lim muassasalari o'zaro hamkorlikda foydalanadigan ilmiy laboratoriyalar tashkil etiladi.

Hozirgi paytda barcha pedagog-psixolog olimlar ta'lim texnologiyalarga berilgan eng mukammal ta'rif sifatida YuNESKOning quyidagi ta'rifini tan olishadi: “Bilim berish va uni egallashda texnika va inson resurslarini o'zaro uzviy bog'liq holda ko'rib, butun ta'lim jarayonini 11 loyihalashda va amalda qo'llashda majmuaviy yondashuv usulidan foydalanishdir” [2.21].

Darsliklar, televidenie va kinofilmlardan farqli o'laroq, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta'lim oluvchining xatti-harakatiga zudlik bilan javob berish, turli toifadagi ta'lim oluvchilar uchun materialni takrorlash, tushuntirish, puxtaroq tayyorgarlikka ega bo'lgan ta'lim oluvchilar uchun yanada murakkab va o'ta murakkab materialga o'tish imkoniyatini taminlaydi. Bunda individual suratlarda o'qitish oson va tabiiy tarzda amalga oshiriladi. O'quv jarayonida axborotkommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish foydalanuvchilarning tafakkur ko'nikmalarini va murakkab vazifalarni hal qilish malakalarini rivojlantirishning yangi yo'llarini ochib beradi, ta'limni faollashtirish uchun prinsipial yangi imkoniyatlarni taqdim qiladi. Axborot-

kommunikatsiya texnologiyalari auditoriya va mustaqil mashgʻulotlarni yanada qiziqarli va ishonchli, oʻrganiladigan axborotning katta oqimini oson oʻzlashtiriladigan qilish imkonini beradi. Axborotkommunikatsiya texnologiyalari soʻz, raqam, tasvir, tovush va boshqa koʻrinishlarda beriladigan axborotni qayta ishlash uchun keng imkoniyatli vosita sanaladi. Ularning vosita sifatidagi asosiy xususiyati axborot olish va qayta ishlash bilan bogʻliq turli xil amallarni bajarish uchun sozlash (dasturlashtirish) imkonini mavjudligidir. Eng soʻnggi texnik yutuqlar koʻpincha taʼlim jarayonida oʻzining munosib oʻrnini egallagan, bu manoda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ham istisno emas.

Oʻquv jarayonida kompyuterlardan foydalanish boʻyicha dastlabki tajribalar hisoblash texnikasidan foydalanish taʼlim jarayoni samaradorligini sezilarli darajada oshirishi, bilimlarni hisobga olish va baholashni yaxshilashi, qiyin vazifalarni hal qilishda oʻqituvchining har bir taʼlim oluvchiga yakka tartibda yordam berishini taʼminlash kabi imkoniyatlarni yaratadi. Oʻqitishning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanilgan tadqiqotchilik metodi taʼlim oluvchilarning maʼlum tematika doirasida ilmiy-texnik tadqiqot olib borish jarayonidagi mustaqil ijodiy faoliyatini koʻzda tutadi. Bu metoddan foydalanilganda taʼlim faol tadqiqot, kashfiyot va oʻyin natijasi sanaladi. Mazkur metodni axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bilan qoʻllash taʼlim jarayonini tashkil qilish sifatini jiddiy yaxshilash imkonini bersada, biroq oʻquv jarayonini anʼanaviy qoʻllanadigan sxemadan (axborot-kommunikatsiya texnologiyalarisiz) foydalanilganiga nisbatan tubdan oʻzgartirishga imkon bermaydi. Bu jihatdan muammoli hamda tadqiqotchilik metodlaridan foydalanish koʻproq oʻzini oqlaydi. Oʻqitishning muammoli metodi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining oʻquv jarayonini qandaydir muammoni qoʻyish va uni hal qilish yechimlarini izlash sifatida tashkil qilishga oid imkoniyatlaridan foydalanadi. Asosiy maqsad taʼlim oluvchilarning bilish faolligini oshirishga maksimal darajada koʻmaklashishdan iborat.

Taʼlim jarayonida olinayotgan bilimlar asosida turli toifadagi masalalarning yechilishi, shuningdek, qoʻyilgan muammoni hal qilish uchun zarur boʻladigan qator qoʻshimcha bilimlarni olish va tahlil koʻzda tutiladi. Bunda axborotni toʻplash, tartiblashtirish, tahlil va uzatishga oid koʻnikmalarni egallashga alohida eʼtibor karatiladi. Oʻqitishning hisoblash texnikasi vositalaridan foydalanish, oʻquvchiga oʻqituvchi va (yoki) axborot-kommunikatsiya texnologiyalari tomonidan xabar qilinadigan bilimlarni oʻzlashtirishni hamda taʼlim oluvchining oʻrganilgan materialni qayta yaratish, uni oʻxshash (analogik) vaziyatlarda qoʻllashga oid faoliyatini tashkil qilishni koʻzda tutadi. Insoniyatning axborot ishlab chiqarish boʻyicha imkoniyatlarini kuchaytiruvchi zamonaviy texnologiyalar, axborotlashgan jamiyatning intellektual salohiyati sifatini ham belgilaydi va bunday jarayonlar axborotlashtirish sanoatini muntazam rivojlanishini taʼminlaydi.

Adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги 637-сон Қонуни. –Т., 2020.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 27 февралдаги “Педагогик таълим соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4623-сонли Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. – Т., 2020. – 28 февраль

MARKAZIY OSIYO XALQLARI MANAVIY-RUHIY QIYOFASINING O‘ZIGA XOS JIHATLARI VA TARIXIY ILDIZLARINING MILLIY O‘Z-O‘ZINI ANGLASHNING YUKSALISHIDAGI O‘RNI

Nigmanova Umida Baxramovna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
“Ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi” kafedrasida dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada Markaziy Osiy xalqlarining ma’naviy-ruhiy qiyofa tarkibi, ma’naviy-ruhiy hayot bilan bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy munosabatlar, shuningdek, xalqlarining ma’naviy-ruhiy qiyofa tuzilishini milliy xarakteri, milliy til, milliy ong va milliy o‘zlikni anglash kabi jihatlari yoritib berilgan.

Annotatsiya. V dannoy state opisывaetsya struktura duxovno-duhovnogo oblika narodov Sredney Azii, obshchestvennye otnosheniya, svyazannye s duxovno-duhovnoy jiznyu, a takje takie aspekty struktury duxovno-duhovnogo oblika ix narodov, kak natsionalnyy xarakter, natsionalnyy yazyk, natsionalnoe soznanie i ponimanie natsionalnoy identichnosti.

Annotation. This article describes the structure of the spiritual and spiritual image of the peoples of Central Asia, social relations associated with the spiritual and spiritual life, as well as such aspects of the structure of the spiritual and spiritual image of their peoples as national character, national language, national consciousness and understanding of national identity.

Har bir xalqning tarixiy, madaniy va milliy birligida uning ma’naviy-ruhiy qiyofasi muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan millatning ma’naviy olami tahlil etilganida uning davlatchilik, hududiy, iqtisodiy an’analari, til birligi, milliy qadriyatlari bilan bir qatorda millatning ma’naviy-ruhiy qiyofasi ham o‘ziga xos o‘rin tutadi. Ma’naviy-ruhiy qiyofa tarkibi eng avvalo ma’naviy-ruhiy hayot bilan bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy munosabatlarni o‘zida aks ettiradi. Bu esa ma’naviy-ruhiy qiyofa tuzilishini milliy xarakter, milliy til, milliy ong va milliy o‘zlikni anglash, milliy urf-odatlar, an’analar va qadriyatlarni tashkil etishini hamda ma’lum ma’noda biror bir xalqning umumiy “ko‘rinishini”, uning o‘tmishi va kelajagi o‘rtasida bog‘lovchilik vazifasini o‘tashini anglatadi. Uning tarkibiy qismlarini o‘rganish, asosiy maqsadga, ya’ni ma’naviy-ruhiy qiyofa tushunchasining mazmun mohiyatini ochib berishga, uni milliy o‘zlikni anglashni ta’sirchanligini yanada oshirishga yordam beradi. Shunday qilib, biz ma’naviy-ruhiy qiyofa strukturasi yadrosi hisoblangan milliy xarakter tushunchasining mohiyatiga e’tiborni qaratamiz.

Milliy xarakter ta'lim jarayoni ob'ekti sifatida tahlil etish qiyin, lekin o'rganish mumkin bo'lgan ijtimoiy tarixiy hodisadir. U ma'naviy-ruhiy qiyofaning eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Milliy xarakter ijtimoiy-falsafiy, sotsiologik kategoriya bo'lib, uni o'rganish tushuntirib berish uchun shu millat hayotini, tarixini, tili va madaniyatini yaxshi bilish zarur.

Markaziy Osiyo xalqlarning turlicha xarakter xislatlariga ega bo'lishligi, ularning ijtimoiy-iqtisodiy tajribasi tarixiy taraqqiyoti, ijtimoiy munosabatlari va tabiiy yashash sharoitlari bilan belgilanadi. Bu jarayonda ijtimoiy hayot negiziga qurilgan ijtimoiy munosabatlar milliy xarakterni shakllanishida yetakchi rol uynaydi. Har bir tarixiy davr shu davrdagi ijtimoiy taraqqiyot qonuniyatlari asosida milliy mafkura manfaatlariga mos bo'lib tushadigan o'z milliy xarakter idealini yaratadi. Shu davrdagi xarakter tipi kishilarning yashash tarzini aks ettiradi. Bu esa ta'lim-tarbiya jarayonida jamiyatimizning barqaror rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan ichki tahdidlar – el-yurt taqdiriga loqaydlik, mahalliychilik, urug'-aymoqchilik, oilaviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasiga e'tiborsizlik kabi holatlarga barham berishga qaratilgan kompleks tadbirlar tizimini ishlab chiqish va amalga oshirish[1] kabi vazifalar ustida jiddiy ishlashni taqozo etadi.

Xalqning butun tarixi davomida orttirgan har bir xarakter xislatlarning vujudga kelishi kishilar ruhiyatiga atrofdagi voqealarning uzoq vaqt davomida ta'sir etib turishi bilan bog'liqdir. Shuni ta'kidlash kerakki, "milliy xarakter" tushunchasi xaqida hali ham umumiy bo'lgan bir xil qarash mavjud bo'lmasa ham, lekin unga kiruvchi xislatlar to'g'risida umumiy bulgan fikrlar mavjud.[3] Ko'p tadqiqotchilar milliy xarakterga, mehnatga munosabat (mehnatsevarlik), vatanparvarlik, erksevarlik, dovyuraklik, jangovarlik kabi xislatlarni kiritishadi. Yana bunga millatlararo munosabatlar va millat vakillarining o'zaro munosabatlarini belgilovchi xususiyatlarni ham kiritish mumkin.

Tarbiya tizimida milliy xarakterni o'rganuvchilar milliy xarakterda keltirilgan xislatlarni qaysi biri birorta xalqda mavjud emas degan masalani ilgari surishadi. Milliy xarakterni o'rganish jarayonida tadqiqotchilar uchraydigan qiyinchilik ham ana shunda. Darhaqiqat, xarakterning qaysi bir xususiyatini ochib ko'rmaylik, albatta u barcha xalqlar va millatlarda ham mavjud ekanligini ko'ramiz. Masalan, erksevarlik, dovyuraklik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi xislatlar hamma xalqlarga xos bo'lgan xususiyat bo'lgan holda, bu xislatlar o'zining namoyon bo'lishi, tuzilishi jihatidan barcha xalqlarda bir xil kechmaydi. Zero, xarakter xislatlarini keltirib chiqaruvchi yashash tarzi, tarixiy taraqqiyot va faoliyat sharoitlari har xil bo'lganligi sababli, yuqoridagi xarakter xislatlarini namoyon bo'lishi ham ularda aynan bir xil bo'la olmaydi. Kavkazdagi tog'li xalqlarning hayoti va yashash tarzini o'rgangan tadqiqotchilarning barchasi bir ovozdan ularda jangovorlik, mag'rurlik kabi xarakter xislatlari kuchli ekanligini e'tirof etishadi.

Milliy xarakter umumbashariy xususiyatlarga zid bo'lmaydi. Shuning uchun ham uni boshqa millat va elatlar xarakteridan ajratib qo'yish mumkin

emas. Har bir xalq boshqa xalq bilan yaqin ijtimoiy - iqtisodiy va madaniy munosabatlarga kirishganda undan o'zida yo'q narsalarni oladi va o'zidan ham ularda bo'lmagan narsalarni beradi. Lekin boshqa xalqlardan olingan bu xarakter xislatlari, millat vakillari tomonidan o'zlashtirilganda, aynan, o'zgarishsiz kuchirma olmay, o'ziga xos milliy ifodani oladi.

O'zbek xalqi ma'naviy-ruhiy qiyofasining o'ziga xos jihatlari, uning uzoq va shonli tarixi sahifalariga borib taqaladi. Bu haqda ma'lumotlar forsiyzabon va turkiy xalqlarning ijtimoiy hayot tarzlariga tegishli ma'lumotlar mashhur yunon tarixchisi Gerodotning "Tarix" va Strabonning "Geografiya", shuningdek Mahmud Qoshg'ariyning "Devoni lug'otit-turk", Firdavsiyning "Shohnoma" asarlarida, shuningdek Urhun-Yenisey bitiklari va boshqa arxeologik yodgorliklar orqali bizgacha yetib kelgan. Gerodotning "Tarix" kitobida ta'kidlanishicha qadimgi saklar, massagetlar eng sharaflaydigan fazilat jasurlik, deb hisoblangan. Negaki tashqi havfdan vatanni himoya qilish sharaflig burch edi. Bunda zarur bo'lgan fazilatlarni tarbiyalash maqsadida o'g'il bolalarni otda yurish, kamondan o'q uzish va adolatli bo'lishlariga harakat qilishgan. Turli mazmundagi g'oyaviy tahdidlarning avj olishi sabab jasurlik va adolatli bo'lish fazilatlari dolzarbligini yo'qotmagan.

Markaziy Osiyo xalqlari qadimda yaratgan kahramonlar orasida chet el bosqinchilariga qarshi vatanparvarlik kurashlarini olib borganlar asosiy o'rinni egallaydi. Chunonchi, To'maris, Shiroq, Zarina, Rustam, Siyovush va hokazolar. Masalaning ushbu jihatlari to'xtalar ekan Sh.Mirziyoev shunday ta'kidlaydi: "Eng yomoni, yoshlarni harbiy vatanparvarlik va ma'naviy-axloqiy qadriyatlarimizga hurmat ruhida tarbiyalash va o'qitish, navqiron avlodimizni bizning xalqimizga mutlaqo begona bo'lgan buzg'unchi g'oyalardan himoya qilish masalalariga zarur darajada e'tibor berilmadi"[2]. Albatta ushbu tarixiy manbalar harbiy vatanparvarlik namunalari juda boy bo'lib ulardan pedagoglar yosh avlod tarbiyasida keng foydalanishlari kerak bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, ma'naviy-ruhiy qiyofa har bir millat uchun milliy va diniy qismlardan iborat. Bu esa islom falsafasini o'zbek xalqi ma'naviy-ruhiy qiyofasiga ta'sirini tatqiq etish g'oyat dolzarb masala ekanligiga dalolatdir.

Milliy o'zlikni anglash real moddiy kuch sifatida millat sha'ni, qadr-qimmatini, obro'-e'tibori, or-nomusi paymol etilganda yoki millatning moddiy-ma'naviy manfaatlariga zid ikkinchi bir tomondan zo'ravonlik harakatlari yuzaga keltirilgan holatlar namoyon bo'ladi. Milliy o'zlikni anglash millat manfaatlarini himoya qiluvchi moddiy kuchga aylanadi. Milliy o'zlikni anglash millatning ma'naviy madaniyati tizimiga kiradi va uning millat taraqqiyotiga qo'shgan hissasi sof ma'naviy-ruhiy hissa hisoblanadi. Milliy o'zlikni anglash millat abadiylikini ta'minlaydigan omillardan biri sifatida ana shu sabab va zaruratga mos ravishda takomillashib boradi. Milliy o'zlikni anglash o'z tabiatiga ko'ra emotsional hodisadir va uning haqiqiy qiyofasi millatning

manfaatlarini, or-nomus, gʻurur va qadriyatlarini himoya qilishda namoyon boʻladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maʼnaviy-maʼrifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga koʻtarish toʻgʻrisida” Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. №PQ-3160, 28 iyul 2017 yil.
2. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ,2018.-161-б.
3. Жандильдин Н. Природа национальной психологии. – Алма-Ата: 1971г. с.165

ILK DAVRLARDAGI GEOSIYOSIY TAʼLIMOTLAR VA ULARINNG XALQARO MUNOSABATLAR TAKOMILIDA TUTGAN OʻRNI

Jumaniyozov X.S.

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
“Maʼnaviyat asoslari va huquq taʼlimi” kafedrasida dotsenti, s.f.n.

Insoniyat tarixining dastlabki davrlariga nazar tashlasak kishilik jamoalari yer yuzasining oʻzlari uchun har tomonlama qulay joylarini tanlashgan, shu joylarda istiqomat qilishganini koʻramiz. Bu qulaylik deyilganda mazkur paytdagi insoniyat erishgan ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivoji darajasi nazarda tutiladi. Insoniyat oʻzi erishgan aqliy va amaliy bilimlar doirasida faoliyat koʻrsatish mumkin boʻlgan oʻziga yarasha “oykumena” doirasida oʻz davlatchilik anʼanalarini yuksaltirib bordi. Oʻz navbatida oʻziga xos tarzda oʻz faoliyat doirasini kengaytirib bordi. Yer yuzasining turli joylaridagi sivilizatsiyalar sabab bu kengayish tez orada manfaatlar toʻqnashuviga, tortishuvlarga aylanib bordi.

Geosiy jarayonlar, taʼlimotlar quruq boʻshliqda yuzaga kelmadi, yoki boʻlmasa biron taʼlimot ijtimoiy burtma sabab paydo boʻlgan yoʻq. Dastlabki davlatchilik anʼanalari shakllangan paytlardanoq jamoaning turli koʻrinishdagi hatta-harakatlari sabab yuz beradigan jarayonlarni tahlil etish, oʻrganish, tegishli chora-tadbirlar ishlab chiqish, ularni amalga oshirish yuksak maʼsuliyat kasb etib kelgan. Biron bir qabul etilgan siyosiy qaror, uning jamiyati rivojiga koʻrsatadigan taʼsirini, oqibatlarini mamlakatning geografik holati bilan qay darajada bogʻliq ekanini anglab yetishga keng eʼtibor qaratildi. Shunday ekan mutafakkirlar geosiyosiy jarayonlarga oid siyosiy nazariyalarni ishlab chiqishda siyosiy normalar va makon oʻzaro bogʻliqligini, oʻzaro taʼsirini nazarda tutish zarur.

Qadimgi Misr, Mesopotamiya va Hindistondagi kabi Xitoyda ham ilk sivilizatsiyalar Xuanxe va Yanszi degan katta daryolar boʻylarida miloddan avvalgi III– II mingyilliklarda vujudga kela boshladi. Qadimgi Xitoy davlati Xuanxe (Sariq daryo) daryosining oʻrta oqimida vujudga keldi. «Daydi daryo», «ming ofat keltirguvchi daryo» deb ham taʼriflagan Xuanxe oʻzanini tez-tez

o'zgartirib, tez-tez toshib turgani sabab aholi tepalik joylarda boshpana qilishgan.

Miloddan avvalgi II mingyillik oxirida Chjou qabilasi vakillari Xitoy yerlarini birlashtirishga kirishdi. «Chjou» degan katta davlatni bunyod etadi. Davlat ulkanligi bois hukmdorlar uni «Zafaryor» yoki «O'rta podsholik» deb, o'zlarini esa «Osmon o'g'illari» deb atashadi. Butun Markaziy Xitoy ana shu imperiya tarkibiga kirgan edi.

Aslida qattiqqo'l odam bo'lgan Sin Shixuandi o'z raqiblarini shafqatsizlarcha qirib tashladi. Sin Shixuandi hukmronligi davrida yagona va markazlashgan davlat qayta tiklanadi. Sin Shixuandi dehqonchilik, hunarmandlik va savdo-sotiq rivojlanishiga imkon bergan bir qancha islohotlar o'tkazdi. Buyuk geografik kashfiyotlar davridan Xitoyni Yevropaning ba'zi tillarida "China" (Sun, sin so'zlari talaffuzi) deb atala boshlandi. Keyinchalik mamlakatning shimoliy yerlarini mo'g'ullarga mansub kidan jamoasi tomonidan egallanadi. Mo'g'ulcha "kidan" etnonimi turk tillarida "xitoy" deb talaffuz etila boshlandi.

Miloddan avvalgi VI-V asrlarda yashagan Qadimgi Xitoy mutafakkiri Lao szi o'z davrida Chjou hukmdorlari saroyida arxavirius lavozimida faoliyat olib borgan. Saroyda, yaqin atrofda bo'layotgan voqealardan norozi bo'lgan mutafaakir saltanatni tark etishga qaror qiladi. Chegara bojxonasi boshlig'i Lao-Szidan chegaradan o'tish uchun to'lanadigan boj miqdorini to'lashni talab etadi. Hech vaqosi bo'lmagan Lao-Szi chegarachiga o'zining "Daodeszin" asarini berishiga to'g'ri keladi. Shu voqeadan keyin Lao-Szini boshqa hech kim ko'rmagan. "Daodeszin" (Faoliyat va qudrat haqida kitob) asari 5000 ta ieroglifdan iborat bo'lib, uni to'laligicha geosiyosiy asar deyish qiyin. Lekin unda ko'plab geosiyosiy xarakterdagi ma'lumotlar keltirilgan [1;80]. Masalan katta va kichik podsholiklar haqida gap borganida davlatchilik nazariyasidagi gidravlik nazariyani – davlat va jamiyat rivojida daryolarning roli masalasiga to'xtaladi; geosiyosiy makonni egallashda kelishuvlarning, ittifoqchilikning, koalitsiyalarning ahamiyatiga keng e'tibor qaratadi.

Lao-Szining shogirdi Konfutsiy o'zining ahloqiy ta'limoti bilan mashhur bo'lsada, bu ta'limotini ba'zan geosiyosiy jihatlari uchrab turadi. Agar kuchli, amo shafqatsiz, despotik si o'zgarsa, si ahloqiy zaif shohlik Lou bilan taqqoslanishi mumkin. Agar Louda o'zgarishlar yuz bersa, Lou axloqiy boshqaruvning yuksak darajasiga erishadi[1;80]. Meyn su ta'limoti geosiyosiy jihatni ham o'z ichiga oladi. Xususan, "to'rt dengiz doirasida", ya'ni dunyoning barcha to'rt tomonida yoki to'rtta geostrategik yo'nalishlarida Konfutsiyning oqsoqollarni hurmat qilish, odamlarga g'amxo'rlik qilish, rahm-shafqat haqidagi g'oyalari keng tarqatish lozim. Hukmdor uchun eng asosiy vazifa sifatida bebosh xukmdorlarni bo'ysundirish, varvarlar tazyiqiga chek qo'yish asosiy vazifa hisoblanadi. Bu davrda Qadimgi Xitoy to'qqizta podsholikka bo'linib ketgan edi. Bularning ichida si qolgan sakkizta podsholikka qarshi kurasha

oladimi degan masalaga shunday geosiyosiy xulosa beradi: “Kichkina kattaga, kamchilik ko‘pchilikka, zaif esa kuchliga qarshi kurashda dosh bera olmaydi” [1;90].

Qadimgi Xitoy yozuviga e‘tibor beridagan bo‘lsak butun boshli so‘zlarni ifodalagan iyeroglif yozuvi mavjud bo‘lgan. Avvaliga xitoyliklar bambukka yozishgan. Xitoyliklar bambukni uzun-uzun taxtachalarga bo‘laklab, uchi o‘tkirlangan yog‘och tayoqcha bilan ularga iyerogliflarni daraxt sharbatidan tayyorlangan siyoh bilan yozishardi. Ingichka va uzun taxtachalarga faqat ustun tariqasida yozish imkoni bo‘lgan, shuning uchun ham yuqoridan pastga qarab yozish shakli keyinchalik saqlanib qoldi.

Hindiston mamlakati Hind yarimoroli hamda Osiyo qit‘asining Hind va Gang daryolari vodiylaridagi bir qismini egallagan. Tabiiy sharoiti jihatidan mamlakat tabi‘ti Misr va Mesopotamiyaga o‘xshab ketadi. Issiq iqlim va suv bilan birga serunum loyqani oqizib kelayotgan keng yoyilib oqadigan daryolar dehqonchilik yuzaga kelishi va rivoj topishi uchun imkoniyat yaratdi. Himolay tog‘lari shimoli sharqdan dushmanlar va sovuq shamollar tajovuzidan o‘ziga xos tabiiy mudofaa devori bo‘lib xizmat qilardi.

Miloddan avvalgi birinchi mingyillikda Hindistonda bir necha davlatlar vujudga keladi, jumladan: Magadha, Koshala, Malla va boshqalar. Makedoniyalik Aleksandr Markaziy Osiyoni zabt etganidan so‘ngra miloddan avvalgi 327-yilda Panjob o‘lkasi hududiga bostirib kiradi. Mazkur o‘lkada joylashgan davlatlarning hukmdorlari bosqinchilarga qattiq qarshilik ko‘rsatadilar. Makedoniyalik Aleksandr katta qiyinchiliklar bilan Hind vodiysigacha yetib boradi, miloddan avvalgi 325-yilda Bobilga qaytib ketadi. Miloddan avvalgi 38-yilda Yunon-makedon qo‘shinlari Hindistondan butkul quvib yuboriladi. Yunon va makedon qo‘shinlariga qarshi kurashga mashhur hind sarkardasi Chandragupta sardorlik qiladi. Yunon va makedonlar qo‘shinlari quvib yuborilgandan keyin Chandragupta Shimoliy Hindistondagi barcha davlatlarini o‘z tarkibiga olgan Maurya davlati asoschisi bo‘ldi.

Qadimgi Hindistonda Maurya saltanati asoschisi Chandragupta I (milod avvalgi IV—III asrlar) davrida saroy ish yurituvchisi bo‘lgan braxman Kautilya tomonidan “Arxashastra” (Siyosat kitobi) asari yaratiladi. Bu asar Qadimgi Hind madaniyatining muhim merosi bo‘lib unda hind jamiyati hayotining qator jihatlarini keng yoritiladi. Ba’zi manbalarda keltirilishicha “Arxashastra” asari bir necha yillar mobaynida bir qator mualliflardan tomonidan yozilganligi aytiladi. Asarda ju puxta o‘ylangan, hayotiy sinovlardan o‘tgan qoidalarga keng e‘tibor qaratiladi: bosib olingan yoki bo‘sh yotgan hududlarga aholini jalb etish joylashtirish, podsholikning markaziy okruglarini, tumanlarini, aholi punktlari tashkil etilish qoidalari, aholi toifalariga yer uchastkalari ajratish, yangi ko‘chib o‘tganlarga imtiyozlar berish, soliqlardan ozd etish [2;52]. va shu kabilar.

Milodgacha bo‘lgan birinchi asrda yashab o‘tgan Strabon o‘z vaqtida siyosat davlat, davlat boshqaruvi uchun qanchalik muhim bo‘lsa geogarfiya ham shunchalik muhimligiga e‘tibor qaratgan edi. Siyosat va geografiya o‘rtasidagi vositachilar sifatida hukmdorlarni qayd etadi. O‘zining mashhur “Geografiya”

asarida o'zidan oldingi geograflarning ta'limotini boyitgan holda yer yuzasini quruqlik va uni o'rab turuvchi dengizlarga ajratadi. Quruqliqni o'z navbatida Shimoliy va Janubiy yarim sharga bo'ladi. Shuningdek beshta iqlim mintaqalariga ajratadi. Ularni yashash uchun qulay va noqulay jihatlarini keng tahlil qiladi.

Shuningdek Qadimgi Rim mutafakkirlari ham siyosat va geografiya munosabatlariga katta e'tibor bilan qarashgan. Mashhur notiq, huquqshunos Mark Tulliy sitseronning ta'kidlashicha o'z paytida Romul ham Rim shahriga munosib joy tanlagan. Shuningdek tanlangan hudud faqatgina bebaho ne'matlar makoni bo'lib qolmasdan, ayni damda mamlakat himoyasida, shuningdek ittifoqchi davlatlarga ham quruqlikda, ham dengizda yordam berishga qulay bo'lmog'i lozimligini uqtiradi.

Makedoniyalik Aleksandr saltanatining tanazzuli davrida yashagan yunon tarixchisi, strategi Polibiy o'z asarlarida Rimning kuchayishi sabablarini, uning harbiy qudratini Italiyaning joylashgan qulay o'rni, iqlimi, unumdor yerlari kabi omillardan izlaydi. Shuningdek Polibiy Rimning boshqaruv tizimiga alohida e'tibor qaratadi: konsullar monarxiyaga asoslangan, senatorlar aristokratik, xalq yig'ini esa demokratik qadriyatlarga asoslangan hokimiyatga ega[3;8]. Shu tariqa Rimning har bir fuqarosi daflat boshqaruvida faol ishtirok etish imkoniga ega.

Qadimgi yunono mutafakkiri Fukidid (m.av 460-396) Afinada aslzodalar oilasida tug'ilgan. Ota tmonidan Frakiya podsholari xonadoniga mansubligi aytiladi. Fukidid o'z davrining mashhur olimlari, faylasuflari Anaksagor, Protagor, Georgiy, Antifontlarning ma'ruzalarini tinglagan. Afina dengiz ittifoqi va Sparta boshchiligidagi Peloponnos ittifoqi o'rtasida 36 yil davom etgan Peloponnes urishi davrida Fukidid strateglar kollegiyasi a'zosi edi. U Frakiyadagi birlashgan qo'shin qo'mondoni bo'ladi. Strateg sifatida qo'pol xatosi sabab Afinada quviladi, yigirma yildan so'ng vataniga qaytishga erishadi. Quvg'inda bo'lganligi haqida aniq ma'lumotlar yo'q bo'lsada, taxminlarga qaraganda Fukidid O'rta yer dengizigi mamlakatlari bo'ylab sayohat qiladi, ularning geografiyasi bilan chuqur tanishadi.

Frakiyaga qaytgan "Tarix" asarini yozib uni peloponnes urushiga bag'ishlaydi. U ushbu asarida global darajadagi emas, mintaqaviy muammoni tadqiq etgan bo'lsada bu asarning geosiyosiy ahamiyati katta edi. Bu urush yunon polislarning xalqaro maydondagi, avvalo O'rta yer dengizidagi mavqeiga katta putur yetkazdi. Dengiz savdosidagi gegemonlikka chek qo'yildi. Yunon polislarning keyingi tarixiy taraqqiyotiga, ularning xalqaro maydondagi mavqeiga salbiy ta'sir qildi. Yunon tarixchilari orasida birinchi bo'lib tarixiy jarayonlarga pragmatik nuqtai nazardan yondashdi. U tarixga siyosiy, siyosiy-harbiy, harbiy to'qnashuvlar tizimi sifatida qaradi, tarix bu avvalo tashqi siyosat, harbiy tarix. Shuningdek harbiy dengiz qudratiga alohida e'tibor qaratishni ilgari

suradi. Ma'lumki Yunon-fors urushida ham asosiy masalani dengiz kuchlari hal qilgan edi.

Qadimgi yunon faylasufi Ksenofont (m.av. 430-370) Afinada boy aslzodalar oilasida tarbiya topgan. Bu paytda Afinaning "oltin davri" tugab Elladani turli ichki harbiy to'qnashuvlar qamrab olgan edi. Yuksak sanoatga, erkin savdo munosabatlariga asoslangan, madaniy yuksak, demokratik qadriyatlarga boy Afina bilaan ikkinchi tomondan oligarxik, konservatizm an'analari moyil bo'lgan Sparta o'rtasidagi urushda Ksenofont afinalik bo'lsada Sparta tomonida turadi. U "Anabasis", "Yunon tarixi" kabi mashhur asarlar muallifi hisoblanadi. U faqatgina harbiy harakatlarni xronologik jihatdan yoritmasdan, ayni damda harbiy harakatlarning borishida geografik omillarning rolini ham keng yoritadi. Quruqlikdagi kuch (xartlend) va dengiz kuchi (rimlend) bilan bog'liq xulosalarni ilgari suradi. Albatta bu yondashuvlar keyingi geosiyosiy nazariyalar rivojiga katta hissa qo'shdi.

Yunondagi dastlabki geosiyosiy omillar tahlili Aristotel (m.av. 384-322) asarlarida keng uchraydi. Aristotelning otasi vrach sifatida Makedoniya hukmdorlari saroyida ishlaganligi bois mutafakkirning yoshligi makedon saroyida o'tadi. O'z davriga nisbatan yuqori saviyada ta'lim oladi. Keyinchalik Platon akademiyasida ta'lim oladi. Keyinchalik makedon hukmdori Filipp II taklifi bilan Pellaga qaytib Aleksandrga ustozlik qiladi.

Aristotelning asarlarida qator geosiyosiy omillar tahlilini ko'rish mumkin: davlat boshqaruvi tuzilishi bilan davlatning joylashgan geografik o'rni o'rtasidagi bog'liqlik; mamlakat aholisining miqdori bilan aholining sifati o'rtasidagi bog'liqlik; davlat maydoni bilan davlatning harbiy qudrati o'rtasidagi bog'liqlik masalalari keng tahlil etilgan. Aristotelning fikricha kuchli, farovon davlat uni o'rab olgan tashqi omillarsiz, tashqi muhitsiz vujudga kelishi mumkin emas[4;596]. Aynan klassik geosiyosat vakillari tomonidan Aristotelning bu qarashi "rivojlanishi joyi" atamasi kategoriyasi bilan rivojlantirildi. Tashqi muhit haqida gap borganida davlatning joylashgan o'rni himoya nuqtai nazaridan qanday ahamiyat kasb etishi, bu hududlarda qanday tabiiy boyliklar joylashganligi, yaqin atrofdagi davlatning boshqaruv rejimi singari omillarga katta e'tibor qaratiladi. Demak davlat hududi raqib hujumidan himoyalanih nuqtai nazaridan, tashqi savdo nuqtai nazaridan muhim bo'lishi lozim. Ijtimoiy omillar haqida gap borganida mamlakat aholisining ham miqdori, ham erkinligi, ularning mavjud tizimga bo'lgan munosabati masalasi muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek mamlakatning o'z xavfsizligini ta'minlashda, tashqi savdo munosabatlarini olib borishida, qulay strategik nuqtalarni qo'lga kiritishida dengiz qudrati masalasiga ham katta e'tibor qaratganligini ko'rish mumkin.

Qadimdan Arabiston yarim orolidagi arablar tarqoq holda yashardilar. Arab yarim orolli ularning tarixiy vatanlari hisoblanadi. Uning maydoni uch million kv.km ni tashkil etadi. Uning hududini shimoliy-g'arbda O'rtaer dengizi, janubiy-g'arbda Qizil dengiz, janubiy –sharqda Arab dengizi va shimoliy-sharqda Fors qo'ltig'i tutashganligi strategik jihatdan muhim ahamiyat kasb etgan. Ayni damda yarim oroldan Afrika, Yevropa va Osiyo qit'alarini

tutashtiruvchi halqa, bo'g'in ekaniga ko'pgina tadqiqotchilar katta e'tibor qaratishgan. Asoan qumliklardan iborat, juda issiq bo'lmish yarim orolda dehqonchilik qilish mumkin bo'lganlar juda cheklangan. Ko'chmanchi beduinlar chorvachilik, ko'proq tuyachilik bilan shug'ullanishgan.

Buyuk geografik kashfiyotlargacha bo'lgan davrda Yevropa va Sharqiy Osiyo davlatlari o'rtasida savdo munosabatlarida buyuk ipak yo'li muhim ahamiyat kasb etar, ayniqsa janubiy yo'nalishda hind savdogarlari dengiz orqali Yamangacha kelishar, Arab yarim oroli cho'llari orqali Vizantiya, O'rtaer dengizi bo'yi davlatlariga yo'l olishardi. Bu savdoda yarim orol muhim o'rin tutgani bois mintaqada gegemonlikka ega bo'lish maqsadida o'z davri uchun yirik saltanatlar bo'lmish Vizantiya, Eron, Efiopiya o'rtasida keskin kurash borardi. Bu davlatlar o'rtasidagi raqobat yarim oroldagi geosiyosiy vaziyat rivojini belgilagan. "Tutatqilar yo'li" deb nom olgan bu savdo yo'li ustidagi kurash mahalliy xalq vakillarini xoldan toydiradi. Tashqi bosimga qarshi kurashish uchun arablar o'rtasidagi g'oyaviy birlik, markazlashgan davlat an'alari zarur edi. Yaylovlar uchun kurash, savdo yo'llari uchun kurash, ko'p xudolik, g'oyaviy birlikning yo'qligi arablarning birlashuviga katta g'ov bo'lgan.

Dastlabki geosiyosiy bilimlarning vujudga kelishi, unga bo'lgan ehtiyoj va ularning xalqaro munosabatlar takomilida tutgan o'rni masalasi tahlili shuni ko'rsatadiki, dastlabki geosiyosiy bilimlarning vujudga kelishi, unga bo'lgan ehtiyoj kishilik jamiyati paydo bo'libdiki geosiyosiy omillar kundalik hayotda o'ziga xos o'rin, ahamiyat kasb etib kelishida o'z aksini topadi. Hukumat tomonidan qabul qilingan siyosiy qarorning qay darajada samara berganligi, muayyan bir inson tomonidan, yoki mayyan bir hukumat tomonidan ishlab chiqilgan barcha doktrinalar, dasturlar ijtimoiy voqelikka asoslangan aqliy mehnat mahsuli bo'lsada ular geografik makonda amalga oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. **Filosofiya Drevnego Kitaya: mudresy Podnebesnoy.** <https://www.epochtimes.com.ua/ru/china/culture/fylosofyja-drevnego-kytaja-mudrec-podnebesnoj-94589.html>
2. **Мудресы поднебесной: Сборник.** Симферопол, 1998.
2. **Артхашастра, или Наука политики.** М., 1993.
3. **Полибий. Всеобщая история.** СПб., 1994. Т. III.
4. **Аристотел. Соч.: В 4 т. Т. 4.**
7. **Желтов В.В. Желтов М.В. геополитика: история и теория.** М: 2013.
8. **Гражданская политика. Мир политической мысли: Хрестоматия по политологии / Под ред. А. К. Голикова, В. Е. Юстужева.** СПб., 1993. Ч. III. Кн. 1: Средневекове, Эпоха Возрождения и Реформатсии. С. 4.

QO‘QON XONLIGIDAGI MADANIY HAYOT MASALALARI MUSTAQILLIK DAVRI TADQIQOTLARIDA

Yakobjanov Jasur Jamshidjonovich

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
“O‘zbekiston tarixi” kafedrasida o‘qituvchisi

REZYUME

Ushbu maqolada Qo‘qon xonligi madaniy hayotining mustaqillik yillarida tadqiqotlarida ʻrganilishi hamda tadqiq etilishi ʻritilgan. Xonlik taʻlim tizimi va madaniy hayotida dinning taʻsiri yuqori boʻlganligi ham baʼn etilgan.

Kalit soʻzlar:

Taʻlim, madrasa, madris, madaniyat, meʼmorlik, karvonsaroy, bazar, kozi, devonxona, xattotlik.

РЕЗЮМЕ

В данной статье раскрывается изучение и исследование культурной жизни Кокандского ханства в исследованиях в годы независимости. Также раскрыто о системе образования и высоком статусе религии в культурной жизни.

RESUME

This article reveals the study and works of the cultural life of the Kokand Khanate in the researches of the years of independence. It also discloses the educational system and the high status of religion in cultural life.

Qo‘qon xonligining madaniy hayoti barcha davr tadqiqotlarida dolzarb masalalardan hisoblangan.

Mustamlaka va sovet davri adabiyotlarida xonlikning madaniy hayoti umumlashgan holda tadqiq etilmagan bo‘lsada, uning ayrim yo‘nalishlari xususan, ta‘lim, madrasalar va ularning faoliyatiga doir qimmatli ma‘lumotlar mavjud.

Bizningcha ushbu davrlardagi tadqiqotlarda madaniy hayotning kompleks tarzda yoritilmaganiga sabab, birinchidan, Rossiya imperiyasining o‘lkadagi mustamlakachilik boshqaruvi mahalliy madaniyat va ma‘naviyatga xususan, ta‘lim muassasalari faoliyatiga bepisandlik bilan qarashi bo‘lsa, ikkinchidan, sovet hukumatining ta‘limga mafkuraviy tus berishi va ilk yillardanoq islomiy diniy o‘quv tizimini tugatishga qaratilgan siyosati bilan bog‘liq edi.

O‘zbekiston mustaqillikni qo‘lga kiritgandan so‘ng ham xonlikning madaniy hayoti xususida bir qator ilmiy ishlar yaratildi. Jumladan, S.Boltaboev [1: 158], H.Bobobekov [2: 240], Sh.Vohidov [3: 78-84, 4: 28-29, 5: 119-140, 6: 28-33, 7: 215-223, 8: 315], T.D.Xudoyqulov [9: 172], Sh.T.Qo‘ldoshev [10: 169], G.S.Isaboeva [11: 184], O‘.Sultonov [12: 173, 13: 128], B.M.Babadjanov [14: 744], M.O.Alihojiev [15:182], I.Alimovlar [16: 301] va boshqalar ushbu masala yuzasidan tadqiqot ishlarini olib boshlagan.

Ushbu tadqiqotlarda davr jihatdan o‘zidan oldin yaratilgan ilmiy ishlarga qaraganda bir qancha farqli jihatlarni ko‘rish mumkin. Xonlik siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va boshqa sohalarida O‘zbekiston zamonaviy tadqiqotlari o‘zining ob‘ektivligi hamda faktik materiallarning ilmiy muomalaga kiritilganligi bilan ajralib turadi.

S. Boltaboev Mustaqillik yillarida birinchilardan bo'lib, xonlik madaniy hayotining ajralmas qismi sanalgan madrasalar va ularning vaqf mulklari to'g'risida tadqiqot ishini olib borgan. U o'zining mazkur tadqiqotida o'zbek xonliklari, shu jumladan Qo'qon xonligi davridagi vaqf mulklarining holati, Rossiya imperiyasining vaqf mulklari sohasidagi islohotlari va cheklash siyosati masalalari xususida so'z yuritgan.

Qo'qon xonligi xususida bir qancha ilmiy ishlarni amalga oshirgan H. Bobobekov o'zining 1996 yilda chop etilgan "Qo'qon tarixi" nomli kitobidagi ma'lumotlar, asosan, xonlikning poytaxti bo'lgan Qo'qon shahri madaniy hayoti bilan cheklanib, xonlikning boshqa shaharlari xususida deyarli to'xtalmagan. U mazkur ishda maxsus ilmiy-tadqiqot ishlari olib borish kerakligi ta'kidlab o'tgan.

G. Isaboeva hamda T. Xudoyqulovlar esa Mustaqillik yillarida aynan xonlikning madaniy sohasini alohida tadqiqot ob'ekti sifatida olib o'rganishgan.

T. Xudoyqulov xonlikdagi madaniy hayotning ba'zi sohalariga umumiy baho berib, madaniy hayotga ta'sir etgan ijtimoiy- siyosiy va iqtisodiy omillarni tahlil etgan. G. Isaboeva esa Qo'qon xonligidagi adabiy muhit, kitobat san'ati, me'moriy obidalar va xalq hunarmandchiligining holatini tarixiy hujjatlar asosida ochib berishga harakat qilgan. Biroq har ikkala tadqiqot ishida ham Qo'qon xonligidagi ta'lim tizimiga umumiy baho berish bilan cheklangan.

Masalan, G. Isaboeva oliy ta'lim tizimi - madrasalar faoliyatiga to'xtalib: Madrasalarda o'qish bir haftada 4 kun, ya'ni shanba, yakshanba, dushanba, seshanba kunlari bo'lgan. Qolgan uch kunda, ya'ni chorshanba, payshanba va juma kunlari mutolaa bilan shug'ullanib, olingan saboqlar takrorlangan. Odatda, har bir mudarrisga 4 tadan 10 nafargacha talaba birkutilgan. Madrasalarda o'qish muddati 8 yilga mo'ljallangan... Talabalar ona tilidan tashqari, fors va arab tilini mukammal egallaganlar. O'quv yili oxirida esa maxsus imtixonlardan o'tishgan. Madrasalarda tartib - intizomga ham alohida diqqat qaratilgan. Madrasa nizomini buzgan talabaga uch marta ogohlantirish berilgan. U yana intizomni buzsa, madrasadan chetlashtirilganligini yozadi [11: 57].

Aynan shu haqda ma'lumot bergan T. Xudoyqulov esa madrasalarda o'qish muddatini 15-20 yil deya ta'kidlaydi.

Yuqoridagi ikki tadqiqotchining madrasalardagi o'qish muddati to'g'risida ikki xil ma'lumotning keltirilishiga sabab madrasalarda o'qish muddati har bir bosqich uchun belgilangan asarlarni qanday o'zlashtirganiga qarab bosqichdan bosqichga o'tkazilgan. Odatda bir bosqichda 3-4 yil o'qilgan. Ba'zan turli sabablarga ko'ra 10 yillab bir bosqichda qolib ketgan talabalar ham bo'lgan.

XIX asr boshlarida Qo'qon xonligida ilmiy, madaniy-adabiy muhitning shakllanishi va rivojlanishida bevosita maktab va madrasalarning o'zni

ahamiyatga molikdir. Ular xalqni ma'rifatli qilish, an'anaviy ta'limni va madaniy-ma'naviy hayotni yuksaltirishda katta rol o'ynagan.

O'rta Osiyo xonliklarida bo'lgani kabi Qo'qon xonligi madaniy hayotida ham islom dini muhim o'rin tutgan. Islom dini mahalliy xalq ijtimoiy-madaniy hayoti, kundalik maishiy turmushi, ayniqsa, ta'lim-tarbiya sohasida sezilib turgan.

Xonlikda ta'lim tizimi ikki: quyi (maktab) va oliy (madrasa) bosqichda olib borilgan. O'z navbatida maktablar ham ikki turga bo'lingan: birinchisi, quyi maktab bo'lib, masjidlarda faoliyat yuritgan. Ikkinchisi yuqori maktablar, faqat shaharlarda, katta qishloqlarda faoliyat yuritgan. Aksariyat tadqiqotchilar maktablarning faoliyat xarakteriga ko'ra jamoat, xususiy, shahar va qishloq maktablariga bo'lganlar. Madrasalarda ta'lim uch bosqichda tashkil etilib, adno (quyi), avsat (o'rta) va a'lo (yuqori) bosqichlarida olib borilgan. Ushbu bosqichlarda o'qish muddati qat'iy belgilanmagan. O'qish muddati ko'proq talabanning qobiliyatiga bog'liq bo'lgan. Bitiruvchilar qozilik va devonxona lavozimlariga da'vogar bo'lsa, imtihon qilinib, so'ng nomzodlik guvohnomasi berilgan.

I.Alimovning "Qo'qon xonligi madrasa va maktablari tarixi" asari ushbu masala yuzasidan birmuncha mukammal amalga oshirilgan tadqiqot ishidir. U ushbu tadqiqotda xonlikdagi maktab va madrasalar soni ulardagi vaqf mulklari haqida batafsil ma'lumotlarni keltirgan.

Ushbu asar tadqiq etilgan masalaning ancha batafsil yoritilgani, arxiv ma'lumotlaridan keng foydalanilganligi hamda boshqa qimmatli ma'lumotlar keltirilganligi bilan ajralib turadi.

Sh.Vohidov qalamiga mansub "Qo'qon xonligida tarixnavislik" nomli asarda xonlik tarixnavislik maktabining shakllanishi, namoyandalari va ular asarlarining tavsifi bilan birga xonlikdagi ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayot, jumladan, madrasalar faoliyati xususida ham to'xtalib o'tilgan. Asarda XVIII – XIX asrlarda Qo'qon va xonlikning boshqa shaharlarida barpo etilgan madrasalar, ularning qurilgan yili, binoni qurdirgan shaxs, me'mori va bugungi kunda Qo'qon shahridagi o'rni haqida ma'lumotlar beriladi. Muallif maktab va madrasalardagi ta'lim jarayonlariga ham to'xtalib, XIX asrda xonlikning Qo'qon, Toshkent, Andijon, Xo'jand, O'ratepa, Marg'ilon, Turkiston kabi shaharlarida 200 dan ortiq madrasa qurilganini ta'kidlaydi [8: 209].

O'.Sultonovning Toshkent tarixiga bag'ishlangan monografiyalarida esa xonlikning yirik shaharlaridan biri – Toshkentning madrasalari hamda masjidleri qoshidagi maktablar faoliyati, tarixi va Rossiya imperiyasi istilosidan keyingi taqdiri, ularning vaqf mulklari va mudarrislarining ijtimoiy, madaniy-ma'naviy hayotda tutgan mavqei yozma manbalar, tarixiy hujjatlar asosida atroflicha o'rganilgan.

Yuqoridagi tadqiqotlardagi ma'lumotlardan ko'rinadiki, xonlikda ta'lim tizimi diniy bilimlar asosiga qurilgan bo'lib, unda asosan madaniy va ma'rifiy muhitni yaxshilash, insonni ma'naviy hamda axloqiy jihatdan barkamol qilib tarbiyalash asosiy o'rinda turgan.

XIX asrda madaniy hayotning ajralmas bo‘lagi sanalgan adabiy hayot bir muncha rivoj topdi. Aynan shu davrda xonlik taxtiga kelgan hukmdorlarning adabiy muhitni qo‘llab-quvvatlaganligi buning asosiy omillaridan biridir.

Jumladan, “Umarxongacha Farg‘ona xonlari adabiyot yaratgan emas”,- deb yozadi adabiyotshunos T. Jalolov [17: 25-29] Yana bir adabiyotshunos Z.Qobilova esa “Amir Umarxon 70 dan ortiq qalam ahlini atrofiga to‘plab, butun bir adabiy muhitga asos soldi, uni moddiy va ma‘naviy jihatdan qo‘llab-quvvatlab turdi, unga rahnamolik qildi. Ko‘plab iste‘dodlarning ro‘yobga chiqishi va xalqqa tanilishida ham Amiriyning hissasi katta. Qo‘qonda yashab ijod etgan 70 dan ortiq shoir she‘rlaridan namunalar keltirilib, ular haqida muxtasar ma‘lumot beruvchi Fazliyning “Majmuai shoiron” tazkirasi, Gulxaniyning “Zarbulmasal”, Mushrif Isfaragiyning “Shohnomai Nusratpayom” asarlari va boshqalar shaxsan Amiriyni tashabbusi va homiyligida yaratilgan. Nodirani she‘r yozishga undagan, undagi iqtidorni yuzaga chiqargan va shoira sifatida shakllanishida ham Umarxonning xizmatlari katta”-deya ta‘kidlaydi [18: 10].

Darhaqiqat, tarixdan bizga yaxshi ma‘lumki Amiriyni taxallusi orqali ijod qilib, ko‘plab she‘rlar yozgan Umarxon adabiyotga bo‘lgan muhabbati tufayli nafaqat o‘z saroyida balki butun xonlikda adabiy muhitni jonlantirdi. Bizningcha Umarxonning iste‘dodli shoira Nodira bilan birga hayot kechirishi ham xonlikda adabiy muhitning jonlanishiga turtki bo‘lgan. Fikrlarimizning tasdig‘i sifatida Mullo Olim Mahdum hojining “Tarixi Turkiston” asarida quyida keltirilgan ma‘lumotlarini ta‘kidlash mumkin:–“Umarxon asri Farg‘onaning eng obod, ilm va fazl taraqqiy etgan, atrof jonibdagi viloyat va mamlakatlardan Umarxonning avsofi hamidasini eshitgan ulamo va fuzalo va shuarolar jam‘ bo‘lub, ilm va fazl rivoj topgan edi [19: 38]”.

Qo‘qon xonligi madaniy hayotida me‘morchilik va amaliy san‘at ham rivoj topgan yo‘nalishlardan biri sanalgan. Ayniqsa ushbu sohada masjid va madrasalar qurilishi yetakchi o‘rinda turgan. Undan keyingi o‘rinda esa ariqlar qazish, sardobalar, bozor rastalari, ko‘priklar qurish va boshqalar turgan.

O‘rganilayotgan masala yuzasidan tadqiqotchilar xonlikning madaniy hayotida ta‘lim va adabiy hayot bilan birga undagi me‘morchilik, xattotlik, kutubxonachilik va san‘at sohalaridagi ahvolni o‘rganish uchun ham tadqiqotlar olib borganliklarini ko‘rish mumkin.

Bu xususida T. Xudoyqulov xonlik madaniy hayotining yuqorida tilga olingan yo‘nalishlari xususida to‘xtalib, shunday deydi:–“Xonlik shahar va qishloqlarida ko‘zga tashlanadigan birinchi bino madrasa va masjidlar bo‘lib, ular baland va hashamatli, naqshinkor hamda kungirador qilib qurilgan. Madrasa, masjid va o‘rda imoratlari salobatli hamda hashamatli bo‘lishi uchun ular osmono‘par gumbazli qilib bunyod etilgan. Binolarning balandligi va mustahkamligini o‘sha davr qurilishining yutuqlaridan deb hisoblash mumkin [9: 99-115]”.

Xonlik me'morchiligi xususida G.Isaboeva ham alohida so'z yuritib shunday deydi:–*“Tadqiq etilayotgan davrda uchala xonlik ichida me'morchilik sohasida Qo‘qon ustalari yetakchilik qilgan va xonlikda binokorlik me'morchiligi bir qancha yutuqlarga erishdi [11: 121]”*.

Umuman, muammoga oid mustaqillik davri tadqiqotlarini o‘rganishda shu narsa ayon bo‘ldiki, xonlikning me'morchilik sohasida masjid va madrasalarning faoliyati hamda ularning qurilishi sohasida alohida tadqiqot ishlari mavjud bo‘lsada, karvonsaroylar, bozorlar, saroylar, hammomlar, ko‘priklar va boshqa sohalaridagi qurilishlar tarixiga e’tibor kam berilgan.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, tadqiq etilayotgan davr tarixshunoslida Qo‘qon xonligi madaniy hayoti qisman tadqiq etilgan. Bunday deyishga sabab esa deyarli barcha tadqiqotlarda xonlikning rivojlangan davri, ya’ni XIX asr madaniy hayoti yoritilgan. To‘g‘ri ushbu davrgacha xonlik madaniy hayoti unchalik rivojlanmagan bo‘lsada, tarixiylik nuqtai-nazaridan har bir davrda kechgan tarixiy jarayonlarni sohalarining taraqqiy etishi yoki turg‘unlik holati sabablarini tadqiq etish maqsadga muvofiq.

Shuningdek, mustaqillik davri tadqiqotlarida xonlik ma’daniy hayotining ayrim sohalarida xususan: ta’lim, adabiy muhit, masjid va madrasalar faoliyati hamda ularning qurilishi xususida bir muncha ilmiy ishlar qilingan bo‘lsada, madaniy hayotning ayrim yo‘nalishlari: hattotlik, kutubxonachilik, xalq san’ati, me'morchilik va boshqa sohalarida ilmiy tadqiqot ishlari yetarli darajada emasligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Болтабоев С.Д. XIX асрнинг 2-ярми XX аср бошларида Туркистон ўлкасида вақф мулклари. Тарих фан. номз. ...дисс. Тошкент: ЎзР ФА ТИ, 1995. 158 б.
2. Бобоеков Х. Қўқон тарихи. Тошкент: Фан, 1996. 240 б.
3. Вохидов Ш. Об историке амир Умархана Фазли Фаргани. // Преподование языка и литературы, 1997. № 3. С. 78-84.
4. Вохидов Ш. Шох ва шоир Мадалихон // Фан ва турмуш, 1998. № 5. Б. 28-29.
5. Вохидов Ш. Аваз Муҳаммад Аттор Хуканди. Тарихи жаҳоннамои // Шарк юлдузи, 1991. № 8, Б. 119-140.
6. Вохидов Ш. Сочинение Фазли Фарғони Умарнома // Адабий мерос. 1991. № 4. С. 28-33.
7. Вохидов Ш. Муҳаммад Юунус Тоиб. Тарихи Алиқули амирлашкар // Шарк юлдузи. 1996. № 1. Б. 215-223. № 2. Б. 208-223.
8. Вохидов Ш. Қўқон хонлигида тарихнавислик. Тошкент: Akademnashr, 2010. 315 б.
9. Худойқулов Т.Д. XIX асрда Қўқон хонлигининг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаёти: Тарих фан. номз. ...дисс. Тошкент: ЎзМУ, 2009. 172 б.
10. Қўлдошев Ш.Т. Қўқон хонлиги ва Шарқий Туркистон ўртасидаги сиёсий, иқтисодий ва маданий алоқалар (XVIII-XIX асрнинг ўрталари): Тарих фан. номз. ...дисс. – Тошкент: ЎзР ФА ТИ, 2009. 169 б.
11. Исабоева Г.С. XIX асрда Қўқон хонлигида маданий ҳаёт: Тарих фан. номз. ...дисс. Тошкент: ЎзМУ, 2010. 184 б.
12. Султонов У.А. Муҳаммад Солиххўжа ва унинг "Тарихи жадидаи Тошканд асари" муҳим тарихий манба сифатида. Тарих фан. номз ...дисс. Тошкент: ЎзР ФА ТИ 2007. 173 б.

13. Султонов У.А Ўша муаллиф. Тошкент масжидлари тарихи. Тошкент: Янги аср авлоди, 2010. 128 б.
14. Бабаджанов Б.М Кокандское ханство - власт, политика, религия. Токио-Ташкент. "Yangi nashr" 2010. С 744.
15. Алихожиев М.О Кўкон хонлигининг маданий ҳаётида мактаб ва мадрасаларнинг тутган ўрни (1800-1876). Тарих фан. номз... дисс. Тошкент: 2012. 182 б.
16. Алимов И. Кўкон хонлиги мактаб ва мадрасалар тарихи. Тошкент: Фан. 2017. 301 б.
17. Жалолов Т. Мактублар // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1991 йил 31 январь.
18. Қобилова З. Амирий ва унинг адабий фаолияти. Фил. фан. ном. дисс... автореф. Тошкент: 2007. 28 б.
19. Мирзо Олим Махдум Хожид. Тарихи Туркистон. Тошкент; Янги аср авлоди, 2008. 152 б.

MUNDARIJA

KIRISH	3-bet
Egamberdieva N.A. MARKAZIY OSIYODA URBANISTIK JARAYONLAR VA ULARNING TADQIQOTI MASALALARI.....	5-bet
Ismatullaev F.O. MARKAZIY OSIYODA BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA YEVIROPA ITTIFOQI VA O'ZBEKISTON HAMKORLIGINING AYRIM JIATLARI.....	10-bet
Kamoliddin Sh.S. G'ARB MAMLAKATLARIDA MARKAZIY OSIYO TARIXINING O'RGANILISHI.....	17-bet
Mirzaev G'R. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING MARKAZIY OSIYO MAMLAKATLARI BILAN HAMKORLIGINI VATANIMIZ OLIMLARI TOMONIDAN O'RGANILISHIGA OIR.....	20-bet
Xidirova N. MARKAZIY OSIYODA DAVLATCHILIK TARIXIDA AYOLLARNING MAVQEI.....	26-bet
Ahmedova G.A. ДО СВАДЕБНЫЕ И СВАДЕБНЫЕ ОБЫЧАИ УЗБЕКОВ ГОРОДА ОШ.....	29-bet
Илхомов З.А. ИСТОРИЯ АЛИКУЛИ АМИРЛАШКАРА В СОВРЕМЕННЫХ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ....	33-bet
Sobirova M.A. MARKAZIY OSIYO - ETNOMADANIY TARAQQIYOTNING ENG QADIMIY MARKAZLARIDAN BIRI SIFATIDA.....	42-bet
Turaeva S. R. MUHAMMAD TOHIR IBN ABUQOSIMNING "AJOYIB AT- TABOQAT" ("YER TABAQALARINING AJOYIBOTLARI") ASARIDA MARKAZIY OSIYO SHAHARLARIGA OID MA'LUMOTLAR.....	47-bet
Tashkenbaeva D. ВОПРОСЫ ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ И КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ ТУРКЕСТАНА И ИХ РОЛЬ В ИСТОРИИ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ.....	53-bet
Ismatullaeva Z.SH. MARKAZIY OSIYO TARAQQIYOTIDA SHAHARNING O'RNI.....	65-bet
Холиков И., Расулова А. УЗБЕКИСТАН В СРЕДНИХ ВЕКАХ (IX-XII вв.).(Политическая, социально- экономическая и культурная жизнь).....	70-bet
Abdulaev M.S. МАХТУМУЛИ ФИРОГ'ИY МА'NAVIY MEROSIDA DINIY-TASAVVUFIY G'OYALAR TALQINI.....	77-bet

Abdullaev B.N. ZARDUSHT – ILK DAVLATCHILIK DARAKCHISI.....	80-bet
Abdurahimova Sh.A. O‘ZBEKISTON SSRGA KO‘CHIRIB KELITIRILGAN TIBBIYOT MUASSASALARI TARIXIDAN.....	84-bet
Абдурахманова М.М. САМАРКАНД В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ.....	87-bet
Adilov J. MARKAZIY OSIYONING QADIMGI TARIXIGA OID YUNON VA RIM MANBALARINING TADQIQ ETILISHIGA DOIR.....	91-bet
Адышева Н.К. СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ПРОЦЕССЫ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗМА.....	95-bet
Таурапов Ү. XX ASR BOSHLARIDA MARKAZIY OSIYO XALQLARI TARIXINI DAVRIY MATBUOTDA YORITILISHI MASALALARI.....	103-bet
Adxamova Z. TOSHKENT JADID MATBUOTI VA UNING TURKISTON MATBUOT TARAQQIYOTIGA TA‘SIRI.....	105-bet
Akaeva N.M. “TEMUR TUZUKLARI” ASARIDA XALQNING HUQUQ VA BURCHLARINING KAFOLATLANISHI.....	107-bet
Akramova Y.U. THE POLICY OF RUSSIA AND GREAT BRITAIN IN AFGHANISTAN	111-bet
Azimova M.M. QO‘QON ADABIY MUHITIGA MUNOSIB IZDOSH – ZIYO MASKANI.....	115-bet
Boboxo‘jaeva N.I. O‘RTA OSIYODA KITOBAT ISHI TARIXI.....	117-bet
Yunusova Dilnoza JALOLIDDIN MANGUBYERDINING HARBIY MAHORATI VA SAN‘ATI....	120-bet
Boboxo‘jaeva N.I. QO‘QON ADABIY MUHITINING KITOB BOSISH VA KITOBAT SAN‘ATI RIVOJIGA TA‘SIRI.....	125-bet
Elmuratova Sh.A. O‘ZBEKISTONDA MUZEYLARNING VUJUDGA KELISH JARAYONLARI, ULARNING FAOLIYATIDA ROSSIYA IMPERIYASI VA SOVET HOKIMIYATINING TA‘SIRI.....	129-bet
Жумашова Г.С., Арстанов С.А. КАРА-КУЛЬ – ГОРОД ЭНЕРГЕТИКОВ И ГРАДОСТРОИТЕЛЕЙ	132-bet
Rasulova A.M. MARKAZIY OSIYO XALQLARI ORASIDA MILLATLARARO TOTUVLIK VA DINIY BAG‘RIKENGLIK TUYG‘ULARINI MUSTAXKAMLASH.....	135-bet
Enazarov T.J., Jumanazarova G.T. O‘ZBEKISTON TOPONIMIKASI O‘RGANILISHI VA UNING	

TARIXSHUNOSLIK TAHLILI	138-bet
Ergashev U.M. TOSHKENT VILOYATI MOLIYA BO‘LIMI FAOLIYATI ARXIV HUJJATLARIDA.....	142-bet
Eshkuvatov B.V. TURKMANISTONDA XRISTIANLIKNING ILK KO‘RINISHLARI (OVALSIMON UY MISOLIDA).....	144-bet
Eshtemirov K. O‘RTA ASR MUTAFAKKIRLARI ILMIY MEROSI VA UNING BARKAMOL AVLOD TARBIYASIDA TUTGAN O‘RNI.....	147-bet
Hamraev M.M. KOLESOVNING BUXOROGA HARBIY TAJOVUZI.....	150-bet
Ihomov Z.A. TOSHKENT BEKLGINING TASHKIL TOPISHI VA BOSHQARUV TIZIMI....	153-bet
Isakova M.C. К ВОПРОСУ ОБ ИЗУЧЕНИИ АРХИВНЫХ ФОНДОВ УЗБЕКИСТАНА ПЕРИОДА ВОЙНЫ.....	159-bet
Xoshimov U.K. O‘ZBEKISTON OLIY TA‘LIM TIZIMIDA O‘ZGARISHLAR JARAYONI.....	162-bet
Davlatova Sh. O‘ZBEKISTONDA O‘ZBEKLASHTIRISH SIYOSATIGA MIGRATSION JARAYONLARNING TA‘SIRI (SURXONDARYO OKRUGI MISOLIDA).....	164-bet
Ihomov Z.A., Adxamova Z. TOSHKENT BEKLGINING DIPLOMATIK ALOQALARI.....	167-bet
Ilmurodova F.Sh. THE FOUNDATION OF THE ERA OF AWAKENING IN CENTRAL ASIA: ALCHEMY, SUCCESSION AND HISTORICISM.....	172-bet
Mulladjanova R.A., Boymirzaev O. MARKAZIY OSIYO SHAHARLARI VA SHAHARSOZLIGINING O‘ZIGA XOSLIKLAR.....	176-bet
Jurakulova F.T. XALQARO MUNOSABATLAR RIVOJIDA SAVDO YO‘LLARINING O‘RNI	179-bet
Karimov X.U. TARIXCHI MIRXOND VA UNING “RAVZAT US-SAFO” ASARINING O‘RGANILISH TARIXI.....	185-bet
Kimsanboyeva Z.A. TOSHKENTNING “YANGI SHAHAR” AHOLISI.....	188-bet
Махмудов О.А. ПРОБЛЕМЫ И ИХ РЕШЕНИЯ В СИСТЕМЕ СРЕДНЕГО И СРЕДНЕ- СПЕЦИАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЗССР В ПЕРИОД 1944-1945 гг. (на примере Ташкентской области).....	192-bet
Matyaqubov X YOSHLAR – YANGI O‘ZBEKISTON TAYANCHI.....	195-bet
Mo‘minov Sh 1917-1924- -YILLARDA TURKISTON MILLIY MATBUOTI.....	199-bet

Мулладжанова Р.А. СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ В ТУРКЕСТАНЕ: СВЕТСКОЕ И КОНФЕССИОНАЛЬНОЕ.....	205-bet
Ilhomov Z.A., Shukurov R.J. XIX ASR IKKINCHI YARMI-XX ASR BOSHLARIDA BUXORO AMIRLIGIDA SIYOSIY JARAYONLAR.....	215-bet
Mustafoev J. O‘ZBEKISTONDA “PAHTA ISHI” QATAG‘ONI JARAYONINI TARIXSHUNOSLIGINING AYRIM JIHATLARI.....	221-bet
Пуговкина О.Г. МАТЕРИАЛЫ ФОНДОВ РГАСПИ КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ ВКЛАДА УЗБЕКИСТАНЦЕВ В ПОБЕДУ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ (1941-1945 ГГ.).....	225-bet
Muxammadiev L.G‘. O‘ZBEKISTONDA SUV RESURSLARI MUAMMOSI	227-bet
Norbоеv A. FAVQULODDA VAZIYATLARDAN MUHOFAZALANISHDA MARKAZIY OSIYO MAMLAKATLARIDA NAMKORLIK MASALALARI.....	230-bet
Турсунметов А.А. СЕЛЕВКИДЫ И ИХ ВОСТОЧНЫЕ САТРАПИИ В ТРУДАХ ЗАРУБЕЖНЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ XX-XXI ВВ.....	236-bet
Olimov J.B. O‘ZBEKISTON HUDUDIDA O‘RMON XO‘JALIGINI VUJUDGA KELISHI TARIXIDAN.....	239-bet
Pardaev A., Allaev M. SHAHARISABZ TARIXIY YODGORLIKLARIDA TA‘MIRLASH VA QAYTA TIKLASH ISHLARINING BAJARILISHI.....	242-bet
Radjabov O.A. TEMIR YO‘L TARMOQLARI VA ULARNING XUSUSIYATLARI.....	246-bet
Rahmatullaeva O.R. MALIKA GAVHARSHODBEGIM FAOLIYATINING TADQIQOTLARDA YORITILISHI.....	248-bet
Rahmatullaeva S.I. O‘ZBEKISTONDA KUTUBXONA MASALASI: MUAMMO VA YECHIMLAR (1991-2021yy.).....	252-bet
Пак Л.В. ТЕРРАКОТОВАЯ ИГРУШКА: ВЕЩЬ В СИСТЕМЕ ТРАДИЦИОННОГО ОБЩЕСТВА.....	256-bet
Rahmatullaeva S.I. QO‘QON ADABIY MUHITINI SHAKLLANTIRISHDA XONLIKDAGI KUTUBXONALARNING O‘RNI.....	261-bet
Ravshanov Sh.R. ROSSIYA IMPERIYASI DAVRIDA FARG‘ONA VILOYATI AHOLISI,	

MILLIY-ETNIK TARKIBINING TAHLILI.....	265-bet
Sattorov N.	
O‘ZBEK XALQI ETNOGENEZINING SHAKLLANISH JARAYONLARI VA UNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI.....	270-bet
Хадиева Л.Р.	
РАЗВИТИЕ КУЛЬТУРНЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ УЗБЕКИСТАНА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ.....	275-bet
Xodjayeva D.Yu.	
JAMIYAT TARAQQIYOTIDA INSONIY MUNOSABATLARNING O‘RNI.....	278-bet
Azimova M.M.	
O‘ZBEKISTON MILLIY KUTUBXONASI VA VILOYAT KUTUBXONALARIGA AHOLI QATNOVINING STATISTIK TAHLILI	281-bet
Shirinoва F., Hamroeva S.	
MANG‘IT AMIRLARI DAVLAT BOSHQARUVI MASALALARI MAHALLIY MUARRIXLAR TALQINIDA.....	285-bet
Shukurov R.J.	
BUXORO AMIRLIGI TARIXI MARKAZIY OSIYONING ZAMONAVIY TARIXSHUNOSLIK TADQIQOTLARIDA	288-bet
Tangirova Nigora	
INTERSTATE RELATIONS ON THE GREAT SILK ROAD DURING THE TIME OF AMIR TEMUR AND THE TEMURIDS.....	293-bet
Temirova M.M.	
O‘ZBEKISTON RESPULIKASI ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA KITOBXONLIKNI RIVOJLANTIRISHGA DOIR AYRIM MULOHAZALAR...	299-bet
Temirova M.M. , Mirzalieva Z.J.	
O‘ZBEKISTONDA RADIO XODIMLARI FAOLIYATI TARIXINING ARXIV MANBALARIDA AKS ETISHI (1927-1945 yillar).....	301-bet
Ihomov ZA., Shukurov R.J.	
BUXORO AMIRLIGI TARIXIGA OID MANBALAR.....	307-bet
Temirova M.M.	
O‘ZBEKISTONDA ICHKI ISHLAR PROFILAKTIKASI INSPEKTORLARI FAOLIYATINING DAVLATCHILIK ASOSLARINI MUSTAHKAMLASHDAGI AHAMIYATI.....	311-bet
To‘ychiyeva Z.	
UCHINCHI RENESSANS EHTIYOJI VA YOSH AVLOD AXLOQIY TARBIYASI.....	314-bet
Turdiyeva M.	
IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA MAORIF TIZMIDA AYOLLAR...	319-bet
Temirova M.M. , Mirzalieva Z.J.	
ZIYOVIDDIN HAZIYNIYNING QO‘QON ADABIY MUHITI VA MILLIY UYG‘ONISH DAVRI O‘ZBEK ADABIYOTIGA QO‘SHGAN HISSASI	323-bet
Turdaliyeva N.	
MAMLAKATIMIZDA UCHINCHI RENESSANSNI BUNYOD ETISHNING MA‘NAVIY-MA‘RIFIY JIHATLARI.....	325-bet

Сайдуллаев Ғ.А. “ДНЕВНИК ПУТЕШЕСТВИЯ ВАСИЛИО БАТАТЗИ В НАЧАЛЕ XVIII ВВ”	330-bet
Usmanova G.S. XIX ASR OXIRI - XX ASR BOSHLARIDA TURKISTONNING ILM VA FAN TARAQQIYOTI MASALALARI.....	335-bet
Хамрақуллова М. XX ASRDA O'ZBEKISTONDA DAVRIY MATBUOTNING YORITILISHI.....	338-bet
Найтובה Ғ.В. QASHQADARYO VOHASI ZIYORATGOH VA QADAMJOLARI BILAN BOG'LIQ MAHALLIY QARASHLARI.....	343-bet
Хо'jayorov А.О. NASAF ALLOMALARINING ISLOM ILM-FANI VA MADANIYATIGA QO'SHGAN HISSASI.....	351-bet
Шуқуров Р.Ж. ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ СРЕДНЕАЗИАТСКИХ ХАНСТВ В СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ.....	356-bet
Xolmonova N. USMONLILAR IMPERIYASI ARXIVIDA XIVA–ROSSIYA MUNOSABATLARI AKS ETGAN BA'ZI HUJJATLAR.....	361-bet
Yusupova N.A. ZIYOVUDDIN VOHASI TARIXINI O'RGANISHGA DOIR AYRIM MULOHAZALAR.....	366-bet
Kamolov J., Raxmatova M. EFTALIYLAR DAVLATNING BOSHQARUV MARKAZLARI: POYTAHT, QISHKI VA YOZGI QARORGOHLAR.....	370-bet
Norkulova G.S. MIYONKOL VOHASI — O'RTA ASRLARDA.....	373-bet
Rasulov M.A. MARKAZIY OSIYODA AMALIY SAN'AT FANLARINI O'QITISHDA ZAMONAVIY TEXNIK VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING BA'ZI MUAMMOLARI VA ULARNING YECHIMLARI	379-bet
Sharipova D.R. IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA O'ZBEKISTON QISHLOQ XO'JALIGI.....	381-bet
Пустовая Е.С. ДЕНЕЖНАЯ СИСТЕМА И КУРС ВАЛЮТ НА РЫНКАХ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА В СЕРЕДИНЕ XIX ВЕКА.....	385-bet
Nurkosimov Sh.U. MARKAZIY OSIYODA SAVDO YO'LLARI, ICHKI VA TASHQI SAVDO MASALALARI.....	387-bet
Бобониёзова М.З. КУЛЬТУРА СРЕДНЕАЗИАТСКИХ ХАНСТВ.....	391-bet

Джапарова И.Ю. ТРАНЗИТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ.....	393-bet
Саидова С.А. ДВИЖЕНИЕ ХУДЖУМ.....	396-bet
Temirov I. MARKAZIY OSIYODA TEMURIYLAR DAVRI SHAHARSOZLIGI.....	399-bet
Abdullayev R.R. TA'LIM JARAYONIDA TEXNOLOGIYALAR QO'LLANISHI.....	403-bet
Nigmanova U.B MARKAZIY OSIYO XALQLARI MANAVIY-RUHIY QIYOFASINING O'ZIGA XOS JIHATLARI VA TARIXIY ILDIZLARINING MILLIY O'Z- O'ZINI ANGLASHNING YUKSALISHIDAGI O'RNI.....	406-bet
Jumaniyozov X.S. ILK DAVRLARDAGI GEOSIYOSIY TA'LIMOTLAR VA ULARINNG XALQARO MUNOSABATLAR TAKOMILIDA TUTGAN O'RNI.....	409-bet
Yakobjanov J.J QO'QON XONLIGIDAGI MADANIY HAYOT MASALALARI MUSTAQILLIK DAVRI TADQIQOTLARIDA.....	415-bet

MARKAZIY OSIYO TARIXINING DOLZARB MUAMMOLARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari
Toshkent, 2022 yil 25 noyabr

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Материалы международной научно-практической конференции
Ташкент, 25 ноября 2022 года

ACTUAL PROBLEMS OF THE HISTORY OF CENTRAL ASIA

Materials of the international scientific and practical conference
Tashkent, November 25, 2022

Adadi 25 nusxa. Hajmi 27,25 b/t. Bichimi 60x84 ¹/₁₆
«Times New Roman» garniturasida. Ofset usulida bosildi.
«Zuhra Baraka biznes» bosmaxonasida chop etildi.

